СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига VI, Број 1. — 1 Мај, 1922.

ВАСКРСЕЊЕ.

I

Онога вечера, у очи великог празника, кад је мала госпођа Леђенски сама и узбуђена излазила из кина где је гледала „Васкрсење“, Београд је бљештао у осветљењу преко обичаја, и онај свет који се тискао, пун свежег и звонког смеха, газио је чврстим и слободним покретима, махао рукама, ишао уздигнуте главе, и тако уливао неко нарочито, чаробно расположење и некакав чудан полет воље. Чинило се као да је свакоме срце пуно, и вене, нерви некако разиграни, и да је један од првих пролећних дана успео да подигне заморене капке, одагна ону убиствену оморину духа, растера туробну мисао и распали махнити неки жар који је све дотле тињао негде доле, дубоко у пепелу мрачног очајања. И то расположење што је тако, на све стране, распростирало читаве таласе моралне снаге и будило и расцветавало најнежнија осећања и најслађе снове, захвати и занесе наједанпут и чудно и саму госпођу Леђенски чим је, још усред оне пријатне опијености од утисака које је тамо примила, својом ножицом у црној свиленој ципелици, лака као ласта и ако пуначка, ступила на улицу међу шумну и миришљаву гомилу света. Јер оно збркано, онај неодређени немир који се увукао био у њену душу за време док је тамо унутра с напрегнутом пажњом пратила историју јадне Маслове, па се као неки дотле непознати елеменат напињао и узнемиравао је неким колебљивим наговештајима какве је дотле само понекад осетила, не само да се наједанпут стишао кад се умешала у хуку оне миришљаве реке, него се тај исти немир сместа претворио у нешто одлучно до раздра-

ганости, до прелома, нешто тако одлучно после чега се улази у нов живот.

Да ли у оним катастрофалним променама и авантурама у бурном животу Маслове, у оним ситуацијама у којима се наизменично налазила ова кћи неудате служавке и унука краварке, или у чему другом, она то није знала, али је било нечег дражесног и до бола привлачног у свим тим околностима које су једно створење онако чедне, сеоске простодушности сурово гурнуле у оно хронично и цинично грешење противу једне божанске заповести, нема сумње најсветије. И она саблажњива сцена у блештавом салону јавне куће Китајеве, оно разгољено развратно уживање, оргије разголићених жена у мушким крилима усред музике, вриштања, алкохола, дима од дувана и пољубаца, оне рашчупављене косе, они разблудни покрети, онај дивљи пламен страсти у лудачкој грају теревенке, све то, и усред тога некад чиста и чедна, после пропала и некрива Каћенка, допадало се некако и дирљиво дражило госпођу Леђенски, опхрвану једним силним и необузданим наступом неодређене чежње за неком променом, за нечим новим што је хтела и тражила свом снагом своје крви и мишића.

Па госпођа Леђенски осети како јој у души опет оживе нека искра наде. И тако, још више оживљена оним свежим смехом гомиле, она је промицала кроз њу живо и брзо и журила да се нађе што пре у каквој маленој, мирној улици, па да тамо у тишини, са овом новом снагом коју је осетила, овако жилавија, отпорнија, јача, покуша довести у склад све оно колебљиво у духу што јој час изгледа ситно и ништавно, а час бескрајно важно и судбоносно.

Госпођа Леђенски покуша прво да изазове срдито сећање на прошлост, на онај доскорашњи живот у провинцији, монотон, мучан, глуп, на низ неиздржљиво досадних и празних дана који су, истина, отишли у неповрат. И заиста, то сећање, састављено од јасних слика, јави се искидано и у исто време са наступом оне туге која гуши, па после стеже срце једним узаним обручем до болног заноса. Она муњевито угледа себе, своју рођену фигуру и своју до ужаса тужну, очајну главу на сивом и замагљеном окну оног истог прозора кроз који је, десет жалосних јесени, мртво гледала у блатне коловозе на широкој и пустој улици паланке, и гдекад покисле коње који су се пушили и мокре дизгине и руке погуреног у таљи-

гама сељака под капуљачом; па бескрајно дуге зимске ноћи чаме, док је господин Леђенски прекраћивао време коцком у кафани, а она се превијала, сагоревала у грчевима, чезнула до несвести, плакала оним великим болним плачем до обамрлости, и најзад јуначким самоодрицањем у тузи, у сажаљењу неком према себи, снагом којој се сама дивила, савлађивала ону ускипелу до беса душевну буру.

Али шта је то што је њој давало снаге да издржи? Откуд само истрајност оне наде? Откуд она вера да ће све оно проћи и да ће настати лепши дани? Шта је одржало њен разум? — Сад, кад је минуо сав тај ужас, кад је све то отишло у неповрат, а бујна нека физичка одважност распалила вољу, сад кад се и сама чудила својој новој снази, њој се чинило бесмислено задржавати се на томе, расипати и даље снагу, скањивати се и трошити у глупом колебању. Једно је само било јасно: сва прошлост, празна, јадна, очајна и мртва, испуњена мрачним и хладним осећањима, треба да буде откупљена полетом новог живота, једним новим, узвишеним идеалом, новом једном жарком вером, једном љубављу. А то не би био пад, него узвишење. Јер сва она бедна прошлост није значила ништа друго но немир, несклад, лаж, док је ово што ће да дође равнотежа, мир, склад, истина.

И у једном низу брзих, ужасних визија, госпођа Леђенски угледа још једном сву прошлост са страхом који је каменио: оно блажено детињство, онда вера девојке, па сумња, па разочарења и резигнација која је испунила њене последње, најтеже године живота. А те последње године трулежи значиле су једно грозно умирање. Све до смрти првога детета мислило се још о животу, после су саградили гробницу да у њу спусте оно драго створење, кад је она стала мислити о могућности смрти; а кад су се чланови породице поделили између куће и гробнице, неминовност смрти, сама смрт заузимала је њену пажњу више него живот. И тако, да није било рата, да није дошао онај ужас који је њој донео спасење, њој би остало само да копни, да полако и сигурно умире, да чека свој ред, да чека смрт од које се већ била престала да плаши.

Али сад, настао је ето нов живот и нова нека препорођена сасвест категорички тражи да се о том новом животу мисли. Неки страшан крик, неки очајан јаук распиње понекад грозним ноктима душу која већ јасно осећа пролазност свега,

и помисао на пролазност њених дражи жене, оних драгоцених дражи које могу нестати, које ће сигурно нестати, убија, растрже, унесрећава. Али се у смрт понова не сме. И онај живот јадне Маслове, горак, отрован, чемеран, бољи је ипак од смрти. И сав онај ужас прогонства, онај бели Сибир са сивим казаматима, бајонетима, кнутама, јехтиком, сав онај бол тамо слађи је, милији, топлији од оног грозног, очајног грицкања хладне смрти, умирања од досаде, од оне јадне труле и гнојаве чаме прошлости.

Па госпођа Леђенски лепо осети како кроз све њене жиле прође нека нежност, неко дубоко осећање симпатије за ту несрећну Каћенку, чији би живот она хтела да преживи, — она, најжеднија живота жена на свету, — а у место свог ситног, ништавног, живота; а после радосно да умре, уверена да је оно живот од врлина, а не овај њен и милиона других распалих у трулежи. Јер та, на против, срећна Каћенка, којој је вредно било живети и за онај једини загрљај у наручју Нехљудова, оног високог, елегантног господина у бунди или снажног Симонсона, док су звона оглашавала ускрс и брујање њихово умирало у бескрајним белинама сибирским, та Каћенка знала је зашто је живела. Па је она фигура стаситог Нехљудова понова занесе; и неизбежном неком везом одмах затим друга, у истој оној соби паланке одвратна слика господина Леђенског, како с брадом на грудима, укочена лица, спава док му се конци од слузи развлаче и откидају са ивице влажних усана, загуши је до ужаса.

Да би уклонила ову грозну слику, госпођа Леђенски се нагло окрете назад. И у исти мах један висок, елегантан господин отменог изгледа, збуњено скиде шешир, па је испрекидано и неразговетно стао муцати нешто о томе како се усудио да иде за њом и да је прати и како је једину жељу имао да њу упозна.

Госпођа Леђенски застаде, па се зачуди својој савршеној мирноћи и присебности.

— Ви нисте први кога сам приметила да ме прати.

— Ја, госпођо, немам обичај...

— Али ви сте први коме сам допустила да ми приђе.

— Ову срећу ја не знам како, али ...

— Од скора сам у великој вароши и, ја признајем, све ме интересује. Ја сам удата, али људи данас...

— Госпођо, нису сви једнаки.

— Скоро сви нестални су.

— О, о људима мислим ја горе од вас, много горе, госпођо. А ви сте рекли *скоро* сви…

— Тај ми се пут не допада, бруталан је. Себе изузимати, то је по мало…

— Требаће дуго да ме упознате, а кад бисте то хтели, госпођо, и после тога највеће чудо била би за вас ова смелост моја да вам приђем.

Он је ишао поред ње лагано, упола окренут, у оном нервозном узбуђењу које човека чини комичним, извештаченим и некако слабим. Његово лице, развучено у један неприродан, намештен и сажаљив осмејак, имало је заиста нечег детињског као и цело његово понашање.

После је он казао ко је, био све слободнији, све говорљивији, несташнији и љубазнији, па прешао да говори озбиљно и узбуђено, а она се све више наслађивала његовим финим наговештајима среће која јој се чинила сад тако близу.

— Кроз цео мој живот, госпођо, који је био тих, складан, сложан, ја сам се увек осећао несрећним. Понекад, гушен силним наступима туге, ја сам грозно очајавао у мртвилу тога живота без живота. Тада, у својој мирној повучености, усред својих снова и чежњи, ја сам назирао жену коју сам данас први пут срео лице у лице. Ја се не варам, госпођо. Јер како бих иначе могао тумачити ону разбукталост, ону прву ускипелост, ону грозницу која ме је обузела онога дана кад сам вас, у мору других жена, први пут срео, и која ми овог тренутка даје смелост, којој се дивим, да вам учиним ову исповест, најискренију коју сам у животу учинио… Допустите ми, госпођо. Ја знам да ми ви с правом можете не веровати, да се ви с правом можете питати: откуд то да човек који ме је само видео, који о мени ништа не зна, који са мном није проговорио ниједну реч, откуд то да он на првом сусрету говори овако као што говорим ја? Али не заборавите, госпођо, да има напрасних утисака, да има махнитих момената на смрт важних у животу човека кад он, гоњен мрачним и слепим неким нагоном, потмулим радом неких сила које не познаје, ни сам не знајући шта се то с њим догађа, везује и одлучује своју судбину за некога, за личност коју први пут види. Ја не знам, али бих се заклео

да су све моје мисли и ваше мисли, да је мој сан и ваш сан, да се у вашој души мора дешавати оно исто што се и у мојој души догађа.

И тако је он говорио даље и све ватреније, али некако лако и течно као да му то није било први пут да тако говори, и она га је слушала пажљиво и није га прекидала никако, док су корачали испод дрвећа које је пупило. А на растанку она му је стегла руку и казала:

— Заиста, ви нисте као други. До виђења!

Па је тек после растанка госпођа Леђенски осетила силно узбуђење и страх и немир да господин Леђенски не примети на њој какве год промене. Али господин Леђенски ништа није приметио, и ако је то било први пут да се пре ње кући вратио.

— И тебе се ништа не тиче што се твоја жена вратила кући после тебе? питала је немирно госпођа Леђенски извлачећи иглу из шешира према огледалу.

— О, одговори љубазно господин Леђенски, па ти добро знаш да то никад није био мој обичај. Нити сам те питао до сад, нити ћу те питати од сад. И, ти треба да знаш, драга моја, да начин нашег живога не може остати као у провинцији; ми сад живимо у престоници, драга моја, у престоници.

*

Овиx истих првих пролећних дана снажног и разбукталог живота, једно после подне, господин Леђенски, начелник општег одељења, узе главу међу дланове, па је, налакћен тако за писаћим столом, ослушкивао, из своје собе министарства, свеж женски смех што се звонко разлегао и треперио у побочним канцеларијама његових потчињених чиновника. Господина Леђенског није мучила никаква страшна брига нити туробна мисао. Једна дивно мирна савест, којом се он увек дичио, и једно ретко душевно спокојство, давали су његовом лицу онај благ, миран и племенит израз човека савршено задовољна собом. Али ово после подне, баш овај смех на који зимус не би ни обратио пажњу, дирао га је чудно, па му се чинило да га он некако и сувише одваја од оних тамо младих што се шале са којима би он радо био интиман и којима би хтео да каже да ону хиерархијску границу коју је неко поставио између њих и њега просто треба да избришу као да

не постоји, те да га сматрају за друга, онако равноправно, и као човека пред којим се може до миле воље шалити и смејати. Али то никако није било могуће, и баш зато што је то немогуће било, мучило је Г. Леђенског, па је у грудима осећао као неко клупче које га гуши до плача. Та проклета граница, тако видљиво и сурово постављена у канцеларији, иде за човеком, па после стоји онако исто оштро повучена и устремљена и напољу у животу. И увек, на сваком кораку саплиће се човек на њу, и она га опомиње да не сме и да нема права бити млад и онда кад он свим својим нервима, сваком својом жилицом и целим својим бићем осећа да у њему букти румени пламен оне узвишене и праве младићске силе. И како је ужасно то да човек, чијој се снажној природи треба дивити, један човек који из неких узрока пати од дуже уздржљивости, па поред тога некако очувао и младост срца, изгледа комичан некоме у неким приликама, а нарочито у очима те младежи, и то ове данашње младежи, која у ствари и нема млада срца и којој једино године, дакле цифре, дају право на све.

И тако, савладан силином своје туге, господин Леђенски устаде нагло иза писаћег стола и приђе великом огледалу до прозора. Онда стаде испитивати свој спољашњи изглед и, као да није он то сам лично господин начелник који посматра себе, него друго неко лице, заузе непристрасан став посматрача, па се нарочито упиљи у своје густе, проседе веђе и чело избраздано многим борама.

И господин Леђенски увери се на мах да пред њим стоји неко који за себе не би могао баш рећи да је млад, па му срце стеже неки узан обруч и у њему нешто јаукну: јао, јао, те се брже уклони као поражен оним што је угледао. Онда је крупно корачао по соби, и тако, утучен оним утиском, осећао је како га страшно и ситно кљује нека артерија у мозгу до помрачења у глави. И у том мраку, нејасно и збркано, изађе му сва прохујала младост, празна, старачка, неискоришћена. И тако у искиданим сликама, лудо брзо, пролазиле су поред њега све прошле несреће, све болести, сви сукоби; и сва одвратна досада паланке у којој се годинама распадао згади му се грозно.

И усред тог неиздржљивог осећања врата се његове собе отворише и несташним једним гестом мали женски чиновник који уђе, упитно погледа господина начелника: је ли вољан

да потпише. А овај мали женски чиновник, ова отмена и бледа девојка, ова Рускиња, Тања, у чијем је гласу имало нечег што необично опија и открива неке дубоке, непознате чежње, уносила је увек у собу господина Леђенског неки мистичан занос који је у њему будио немир који се не може одредити.

— О, ви сте врло вредни, госпођице Тања!

— Да, да.

— И навикли сте већ, радите све?

— Ну да, навикла да.

— И добро говорите српски.

— Морам, да!

Па је она, нагнута, подносила плаве, ситно исписане табаке и тражила оно место за потпис, а господин Леђенски, узрујан близином оне миле главе, раширеним ноздрвама удисао мирис њене косе.

— Кога имате овде у Београду, госпођице Тања?

— Маму.

— Вас две?

— Да, да, да.

— Ваш отац шта је био?

— Ђенерал, гувернер.

— Ама ви мора да се мучите овде? Ви сте много трпели?

— О да, много.

И у том тренутку једна искрена и дубока нежност, нешто благо до суза поплави душу господина Леђенског, па је зажелео да јој говори дуго, много и топло и да је потпуно увери како је готов да се за њу сав жртвује, онако, из једног најчистијег осећања, једино из тога осећања, и то да се жртвује до краја целим својим бићем, ако би тако могао бар донекле да ублажи оне њене муке, те да их заборави и понова почне лепо и добро мислити о људима и о животу.

— Да вам нешто кажем, госпођице Тања. Ви немате баш никог овде?

— О да, о не!

— Знате ли шта? Ето ја сам ту. За све обратите се мени, молим вас. Али пазите: с правом се обратите мени. Просто замислите да имате брата. Ето ја сам ваш брат. Кажем вам, ама за све, за све што вам треба.

— О, merci, merci!

— Хоћете?

— Ну да.

— Дакле просто замислите да имате брата. Ето ја сам ваш брат. И просто кажете, на пример... дођете овде код мене, приђете ми и кажете, кажете... све што кажете...

— Ја вама врло захвална.

— Рецимо: не седи вам се у канцеларији. Да узмемо тај пример. Ви просто дођете код мене, приђете ми и кажете, кажете: излет. Знате ли шта је то излет?

— Не, не.

— Излет, то је promenade.

— Ну да. Ја врло волим излет. Ви пустите мене, да?

— Наравно, забога.

— Ох, ја *очень*, врло, врло задовољна.

— Или да узмемо други пример: треба вам шешир.

— О не треба, не.

— Како не не? Треба вама шешир. Да, да, треба вама шешир. Дакле треба шешир. Ви просто кажете: шешир. И тако даље, и тако даље. Јер видите, ви још мене не познајете, госпођице Тања.

— Не, јесте, не.

— Знам ја да ви мене не познајете. А ја се исто тако мучим као и ви; још горе, верујте.

— Како, но како се ви мучите?

— Дакле ево како, госпођице Тања. Пре свега немојте ме погрешно разумети. Не мучим се ја онако, рецимо материално. Не, Боже сачувај. Него... како да се изразим: душа ми се мучи... Ето, ја имам руску душу, широку, огромну као ваш Сибир, али празну, мртву. Моја душа, то је празно гнездо. Ето, добро сам казао, сасвим сам се добро изразио, празно гнездо и ништа више.

— Али ви имате вашу жену, да?

— Имам ја жену. Јест, цела истина, имам ја жену. Али, како бих вам рекао, госпођице Тања? Моја жена мене *не понимајет;* ето, просто она мене *не понимајет*.

— Тако?

— Да. Али о томе други пут.

— Ну да, ну да.

— Дакле други пут... Као што сам рекао: ви просто замислите да имате брата, дођете овде, приђете ми и кажете... кажете: ево ме... И после разговарамо даље. Дакле тако?

— Да, да, да.

И господин Леђенски јако и срдачно стеже малу руску руку. Онда, и кад она изиђе, вичним једним покретом извади своју врло укусну табакеру, запали цигарету, узе штап и шешир, па стрча низ степенице и изађе на улицу.

То вече многобројни познаници господина Леђенског беху јако изненађени његовом изванредном, просто невиђеном срдачношћу, јер се он клањао лево и десно тако љубазно и скидао шешир тако дубоко и са изразом таквог блаженства, да се њима чинило како је господин Леђенски, у најмању руку, морао постати чланом какве значајне делегације или тако нешто слично.

А он се и даље неуморно клањао на све стране и смешио раздраган, блажен, очаран и обузет увек оним новим осећањем нагона неког да се жртвује. „Ако и један створ заслужује да се човек за њега сав жртвује, то је она, Тања, мислио је господин Леђенски. Ето то је жена о којој сам сањао; то је жена за коју се просто, без икаквог размишљања, скаче у провалију.“

II

Кад се господин Леђенски, неколико дана доцније, једног лепог и благог вечера пуног месечине, вратио сасвим касно кући, госпођа Леђенски, преко обичаја, још није била стигла. Њему силно одлакну. И кад се она, са извињењем на уснама и нешто збуњена, појави на вратима, он хитро скочи па јој пође у сусрет.

— Драга моја, рече он нежно, ето тако те волим. Ти мораш, ето кажем ти просто, ти се мораш мало отрести, размрдати, ослободити оне грозне, убиствене чаме. Свакога дана кад се вратим, после заморнога посла, мени се срце цепа кад те гледам утучену, сломљену, снуждену, као да и немаш више воље да живиш. Тако више не сме бити. Ти се не смеш напустити, ти се не смеш на мене угледати, јер ја сам друго; кунем ти се, ја сам нешто сасвим друго, јер моје тешке и досадне дужности заузимају цело моје биће. Кажем ти да се мораш раздрмати.

И у једној махнитој раздраганости господин Леђенски зграби пуне мишице госпође Леђенски и стаде их дрмусати.

— Кажем ти, шта ти имаш да мислиш. Ти просто мисли само о себи. Ето молим те: ти просто мисли на себе. Да узмемо овај пример: не седи ти се код куће. Онда шта? Узмеш књигу, какву лепу и корисну књигу, какав роман или тако шта, па у Топчидер, Кошутњак, Кијево, где год хоћеш. Могла би и у Земун... Али знаш ли шта? Не волим да идеш у Земун. Дакле Земун се изоставља. Има само једна ствар, наравно, ти ћеш ми увек рећи где си наумила да проведеш своје после подне. Зар не? Јер муж треба да зна где његова женица, у главном, проводи после подне. И јер мени просто може пасти на ум да дођем тамо где си ти, да те обиђем, просто да те обиђем. Рецимо, не ради се ни мени. И длан о длан: трамвај, воз, фиакер: ја сам ту. Кажем ти: узмеш књигу... Данас треба читати, драга моја, много читати. Ето, нико и не чита. Цео Београд је на улици. Дакле тако. Дајеш ми реч?

Госпођа Леђенски, раздрагана као никад дотле, весело пружи руку, па онда загрли господина Леђенског.

— Дајем, ево дајем ти реч. Ти имаш потпуно право. Заиста, књига је све. И после тога ваздух, ваздух, драги мој; а овај Београд тако је светао, широк, сјајан. Ето вечерас, попнем се горе и с брда гледам, Боже, гледам, гледам и дишем. Ох дивно, слатко дишем. И дође ми да се смејем, да кликћем, не знам ни ја шта ми дође. Али ми се чини да тек сад знам што живим.

— То је дивно од тебе, мила моја, божанствено.

— Да, божанствено, божанствено.

И човек и жена смејаху се слатко.

Драгиша Васић.

СМРТ ФЛОРИЈАНА КРАЊЧЕЦА,

НАДСТРАЖАРА КРАЉЕВСКЕ РЕДАРСТВЕНЕ СТРАЖЕ.

(III)

Математички је јасно да су се та два животна смера секла под драматски оштрим кутем, и да је син очеве идеале сматрао једним „огавним борделом“, „трулом и гњилом клаком“, „Бабилоном коме су дани одбројени“, а отац опет сина проклињао и звао га „изродом пакленим“, „лоповом тврдоглавим“ и „антихристом“.

Тај сукоб је у дому надстражара Крањчеца почео већ у време прве гимназије и трајао константно даље, грабећи све дубље и дубље у драматски елеменат, те је често пута тако знао да распали позаспале страсти и нагоне, да је бризнула крв и разбиле се главе, па онда трајала подмукла шутња по два три тедна, да онда опет почне све изнова и да нарасте до беснила и неке барбарске црне демонске мржње, која се распаљивала у оцу и сину.

Стражи тако надстражар Крањчец под бискупским градом у парку под балконом, и свибањска је млака ноћ, пак мирише цвеће по рондоима и канделабри сјају на балкону, а горе се из првога ката кроз спуштене ролете чују гласови и куцање чаша, и виолончело квартета, који гуди дубоко као људски глас. То је вечерас политички обед на који су допутовала мађарска господа из Будима, те се сада горе опет кују некаке врагометне основе, пак је полицији издана строга заповед да повуче преко целога парка кордон, да не би опозиција опет начинила какав скандал. Разместио је надстражар Крањчец своје људе около града, а сам се шеће под балконом, када му се тако причинило де се оно неко миче у сени јоргована.

— Стој! Ко је?

— А шта се врага дереш, још ће ме уапсити.

— Ти си? За Бога милога, а што ти хоћеш ту?

— Но, но, немој плакати! Немам ја никаке бомбе! Дошао сам само да видим је ли добро вршиш своју дужност! Али ви, драга полиција, немате никаког талента! Могао сам све већ бацити у зрак! Хехе! Сакрио сам се у бискупску каруцу! Баш мекана и фина кочија! Добро се у њој спава.

— Марш одавде!

— Не вичи, јеси ли полудео? Псето ти једно! Да барем кога чуваш! Али горе ти седе сами тати и убојице и лопови и хуље. Бан је хуља над хуљама! А његов први доглавник, „илустрисимус“ Перковић, убио је седамнаест људи на последњим изборима! Њега чуваш, крвавог лопова! Председник банске табле има сифилис — син му је шепав, иде са мном у разред! Познам ја ту банду: милионе краду та господа, а ти их чуваш.

Тако било откуда стане син пред оца као сена у деликатним ситуацијама и стане да му пљује по светињама, а стари не може ништа! Нити викати не може, нити посећи га не може, ни уапсити; него ето, сада ће га још отпратити до кордона, да га пропусте ван, пак се сав растрован и жалостан повратити, плах и дотучен, у страху да ли их је ко могуће чуо како су се разговарали. Који је то враг у његовом детету? Што он хоће од њега, да га овако паклено мучи?

Или виче гдегод стари на улици на каког богаља нека се носи, што баш мора овде под богаташком палачом да пружа руке за пролазницима, када ето, опет је ту његов син, те се ставља на страну богаља и псује по полицији.

— А немојте ви ништа да слушате полицију! Узмите ви ваше штаке, пак ударите овога стражара по глави! Доћи ћете у решт, бити ће вам боље него на улици!

Није то Рудолф чинио ни из каквих нарочитих разлога, него тако: увек би се такав сусрет збио сам од себе. Иде улицом, застане оца где опет уредује у службеној функцији, и то му се очево уредовање са његовог „надчовечанског и хипериндивидуалистичног становишта“ причиња тако неизрециво бедним, да он не може да се савлада, и увек тако реч по реч отац и син се посваћају и почупају јавно на цести као два петла. Последњи пут су се неописиво сукобили ради једног малог несретног пса, а било је то у једну облачну и маглену недељу пред подне некако пред Свесвете.

Код нас у граду диже се од времена на време голема хајка на псе, и ма да смо ми земља псетарница и да су наше

провинциалне ноћи пуне пасјег лавежа, и нема тако рећи ни једне куће без пса на ланцу, то псето без марке ипак не сме да преступи праг нашег главног и престолног краљевског града, јер одмах пада под удар закона. Расписују се тако огласи против бесноће, и доиста од времена на време код нас у граду дижу се сви на ноге у некој бесомучној психози и гањају и туку и лове псе без марке, и у тако време леже сами крвави пси по улицама. Чисти се град од бесноће. Било је то дакле у тако једно време пасје психозе у недељу пред подне, када је Рудолф ишао низ ону једну досадну блатну и сиву улицу доњега града која носи име славног неког дубровачког трубадура. Писали су онда у гимназији задаће о том дубровачком поету и Рудолф је размишљао о њему, како је то чудно да се та блатна дуга улица зове баш његовим именом. Што би онај госпар са напрашеном власуљом, да се прошеће том својом властитом улицом и да види ове прсате дебеле Загорке по окнима како степљу крпе прашнате на главе пролазника, док се чују од некуда скале на гласовиру? Како је све то чудно израсло! Када ето, тргла је Рудолфа вика. Иза угла трчали су неки шоштарски научници, дечурлија, факини, девојчице, бабе, некаки шегрти са расјбретима (ваљда из шегртске школе), а пред гомилом лаје малено црно-бело пегаво псетанце и трчи као лудо, а Рудолфова симпатија била је од увек на страни тих несретних гањаних паса, доброћудних кудрова и шароња и бундаша, што од некуд из далеких провинциалних равнина заблуде у тај наш град, да изгубљени ту и несретни коначно настрадају под ударом гомила. У кратко, догађаји су се развили тако да се гомила погнала за псом низ улицу дубровачкога песника, и да се тамо нашао у дну перспективе господин надстражар Крањчец, који је повукао голу сабљу и дохватио пса посред главе и дотукао га насред улице. У томе догађају није коначно било ништа неприродно; али како је Рудолф био сав протрнуо од паничнога страха хоће ли несретном псу успети да се спасе, и како се тамо на дну перспективе појавила црна мистериозна појава стражара, у ономе како је тај стражар повукао сабљу и — ох — сравнио пса са земљом једним јединим ударцем, у ономе је било толико грозног фаталног крвничког ужаса, да се је Рудолф прихватио за главу и завикао очајно из свега гласа:

— Што му је био крив? Што му је био крив?

Док је Рудолф дошао до места криминала, већ је све било свршено. Црно-бело псетанце је још два три пута тргнуло стегном, а онда се смирило, а млака вода у којој је пливала једна шкатуља од „адмирал пасте“ била је сва крвава. Скупила се гомила над лешином, а онда је неко дао један цели број *Хрватске Заставе,* и тако су покрили мртваца *Хрватском Заставом* и на четири угла метнули шегрти по четири камена, да не дигне ветар *Заставе* и да све остане покривено док не дође шинтер.

Надстражар Крањчец си је славодобитно брисао крваву сабљу у некаке прописе, а бабе су важно приповедале како је псето било бесно и како је лајало, и како је господин надстражар храбар и смион човек, јер је ето спасао град од велике несреће.

— То је дакле дело мога оца-крвника, идиотски је зурио Рудолф у ону *Хрватску Заставу* притегнуту са четири камена, кроз коју су већ пробијале велике мрље крви и воде. То је мога оца животни позив! Да коље псе! Да гања просјаке! Да стражи лопове и хуље! То је он, мој отац! Како га је само по глави! Несретно псето! Како га је крвнички по глави!

— Ти ниси човек, ти си убојица, викао је истога дана после подне син на оца, када су се после тога крвавога догађаја састали први пут. Убојица! Твоје су руке крваве!

— А шта ћеш ти ту пљувати по мојој поштеној седој глави? Стиди се! Ни једна птица не смради у своје рођено гнездо, а ти ту пљујеш по твоме оцу! Могао би бити поносан да си се тако родио као што се јеси! Разумеш ли? По-но-сан!

— Ти ниси човек! Ти си шинтер!

Тако је син оца крстио шинтером, и тај је епитетон остао староме у свађама после за вечна времена, и кад год би се отац и син нашли после лицем о лице, да се питају за каке рачуне, викао би Рудолф оцу да је убојица и да су му руке крваве.

До ноћи, када би се стари знао вратити са инспекције и нашао сина код петролејке где пребире по књигама, онако накресан, он би хтео да се поразговори са сином топло, интимно, о срећи, о кариери, о државној служби, о будућности. Али у дечка као да је дунуо сам нечастиви, не може

да му приступи никако. Само пуше и фрче као мачак побеснели.

— Хаха! Кариера! Државна служба! Пензија! Хаха! Ни говора о томе, ни говора, драги мој! Све је то и онако при крају! Све ће се то једнога дана срушити!

— А ко ће то срушити, то ти мени реци? Тако пита стари Крањчец очајно сина, спустивши глас за две скале ниже и огледавши се опрезно на прозоре, не слуша ли могуће ко непозвани ово безбожно питање.

— Хаха! Како лудо питање, смеје се Рудолф седмогимназијалац, одликаш са пет изврсних, који импонира оцу ипак због тих пет изврсних, пак ипак не може да га потпуно порече у начелу. („Ваљда ипак имаде нешто на ствари, када та усијана глава у то тако тврдо верује“.)

— Ко ће срушити? Само ће се срушити! То је све тако труло да ће се само срушити од првог јачег ударца!

— Али ко ће ударити, синко, то ја тебе питам. Ко ће ударити? Ти спаваш! Пробуди се, за Бога милога! Ти спаваш!

— Ко ће ударити? Ја ћу ударити! Јеси ли ме чуо? Ако нико други не удари, ударити ћу ја сам! Али нисам ја сам! Нас имаде много! Сви ћемо ми ударити! Модерно време ће ударити!

— Али! Смешна ствар! Са две компаније инфантерије вас растерају, све вас луђаке! Шта велим, две компаније! Сама градска стража вас растера, да вас ни девет мачака неће наћи! Јеси ли ме разумео? Сама градска стража! Девет мачака вас неће наћи! Девет ма-чака! Јеси ли ме разумео?

— А ко говори о инфантерији? Ваљда ми нисмо солдати! Ваљда нећемо на твоје пандурске сабље и бајонете? Као да нема другога средства борбе! А јеси ли био када у којој тискари? Што? Јеси ли видео оне машине и она слова? Све ваше патроне у вашим пандурским пушкама не могу толико колико онака једна машина.

(Стари Крањчец био је већ много пута пленити новине по тискарама, и он неизрециво омаловажава све што је са тискаром, новинама, политиком и опозицијом у вези. Новинар, то је у мозгу надстражара Крањчеца човек који стоји на лествици ранговној много ниже испод чистиоца канала и захода. Најпре чистилац канала и захода, онда келнерице, онда дуго нико, и на концу новинар.)

— Но, с тим твојим новинама, с њима ћете пухнути фунт перја — то да, то је истина!

— Више ти вреде једне новине него сви твоји канони и бајонете! Ти немаш таке солдачије коју ти не би тискаре потукле! Тискаре побеђују!

— Ајд' к врагу! Какве вражје тискаре! Све бих ја то забранио једним потезом пера! Чему све то? Само се смутња прави по свету.

— Али, стари! Касно је! Дај ми мира да читам! Ми се два не разумемо! Што је теби бело, то је мени црно! То је јасно! Ти мељеш своје, а ја своје!

— То се знаде, кад говориш глупости!

— Што бих ја говорио глупости! Нису то никаке глупости! А то си запамти да ја ни у каку државну службу не идем! Амен! То је готова ствар! Лаку ноћ!

(Коначно Рудолф је сада још у седмој гимназији, и поноћ је прошла, и стари је и пијан и уморан, и осећа како тај разговор сада баш никако није актуелан, хоће ли његов син у државну службу или неће. Но ето, покрај свега тога, стари не налази у себи толико психолошке одважности да би одлучно прекинуо нит, него га све неки ђаво сили на још једну реч. Само још једну.)

— Дакле, ти велиш, не идеш у државну службу?

— Па већ сам ти сто пута рекао да не идем! Дај ми мира!

— Не?

— Не!

— Дакле никако не?

Шутња.

— Видиш ли, синко, како си ти незахвалан? Па јеси ли то ти мени моје једино дете? И ти мени овако?

— Нисам ја никако твоје дете! Ти си једно, а ја сам друго! Ми смо два страна и потпуно туђа човека. Ми се тучемо и побијамо! И то је тако у животу! Борба за опстанак!

— Како? Како се ми то тучемо? Какова је то борба? Што је теби?

— Е, а како се тучемо? Тако! Лепо! Ти си пандур, ти кољеш псе по улицама, чуваш хуље и лопове!

— Чујеш, пази се што говориш!

— А шта да се пазим! Ништа немам да се пазим! То је стање факата! Ти чуваш један режим тираније и скандала

и панаме и преваре! А ја пљујем по том режиму! Ја ћу узети револвер и пуцати, а ти ћеш онда дигнути сабљу и на мене! Шта је теби, твој син или не! Како онда да то није борба? Ми се тучемо! Ти то никако нећеш да појмиш да смо ми два непријатеља.

— Бог буди с тобом, дете.

— А какав Бог! Бога нема! И онога твога бана треба устрелити, пак ни њега неће бити!

— Шта-а-а?

— Да! Требало би устрелити бана! То би било једино паметно! Цели Марков трг би требало бацити у зрак.

— Ни речи више.

(Син добро знаде да је свака његова даљна реч сада уље у ватру и црвена крпа. И сада ће он све то потерати у једно болесно беснило, у пароксизам.)

— А што би шутио? Нећу да шутим! Теби је твоја црква католичка света! Мени је то трговина, као и онај жидов код црнога мачка тамо на углу! Само је народ бедаст, пак још увек купује код те фирме. Али ће и она банкротирати! Скоро!

— Да! Твоја усијана ће глава банкротирати, а не црква!

— Али! Смешна ствар! Видиш, опет један аргуменат како се ми два не разумемо! Појмиш ли ти да је црква већ банкротирала? Што? Ње више нема! То се само чини да она постоји! Али ње већ давно нема!

— Ох, дете, дете! Како си слеп и бедаст! Је ли ти то увиђаш? Када ће ти се једанпут очи отворити, бити ће прекасно! Ти си абнормалан.

— Моје су очи добро отворене! Само да су твоје тако, било би добро! Ја сам нормалан, а ви сте у лудници! Ето! Све је то око нас лудница! И оне твоје касарне у којима си протркао твојих петнаест година, младост твоју, и та твоја редарствена стража, и твој Марков трг, и црвена лампа, све ти је то једна лудница! Све то смрди, све је то огавно, све је то проклето!

— А од чега живети, синко? Од чега живети?

— Молим вас к'о Бога, престаните већ једанпут, уздахнула је са кревета мати Јула, што се тамо окреће са левога бока на десни и постеља шкрипи разваљена сва и трула. Била се је ипак тек негда некако згрчила у клупко и нашла згодну позицију да усне на трен, када су је ето ови разбој-

ници проклети пробудили! И сада опет бдиј до јутра, уморан, сломљен, запечених веђа, болестан. Ох! Проклето! Све је то проклето!

— Тако! Ето! Човек у свом рођеном стану, пак робује! И не сме да реч проговори, када га срце вуче. Све увек шапћи и на прстима ходај!

Устао је стари Крањчец и отетурао до постеље, и тамо се сагнуо и мучи се, и никако не може да си развеже ципеле, и тако куне и мрмље и проклиње, а све му се кроз мозак плету мисли како је то жива истина да његов син добро учи и да има пет изврсних и да је бистра глава, али некако дубоко одоздо из тмине, однекуд из дна душе, пуше се црне слутње да све то некако криво стоји с тим његовим сином и да се све то не може добро свршити.

А син је подлактио главу обим рукама, и пеку га очи и боли га глава, и поспан је, и натичу му ретци под очима и пече га, али се он не да, него седи тако и бије се са сном, и гута и гута. Гута визије, како долазе културе и цивилизације, и како гасну и вену као светлост и лишће. Расту куполе, храмови, градови, иду војске, пале се пожари, падају главе, живот, то се таласа големи грозни живот, горе-доле, све иде, све расте, све пада...

Слутње старога Крањчеца, да се све то са његовим јединорођеним сином неће добро свршити, доиста су се обистиниле. Све се то није добро свршило.

Био је некакав јубилеј царски, прослава историјски чувене победе, када пуковније иступају у потпуној паради са чакама, ловоровим лишћем и заставама, и када се целебрира понтификална миса и *pontifex maximus* под свиленом митром пева *Te Deum*. У таке дане у левој лађи катедрале седи чиновништво са Марковога трга корпоративно, сврстано по секцијама, уредно, регрутски, са шефовима на челу, са белим „гласе“ рукавицама, цилиндрима и пуцетима од седефа, као што је то објављено било двадесет и четири сата пред тиме у *Народним Новинама*. Десно од чиновништва седи генералитет, стара господа генерали са црвеним пругама и зеленим перјем и ађутантима и остругама, а осим чиновништва са Марковога трга и генералитета нема никога у цркви, јер плебс се за таких свечаних дана у цркву не пушта. Плебс стоји и зјака

вани иза редарственога и солдачкога кордона и гледа банске сережане све крзном опшивених гајтана и никљасте картуше кавалериста ордонанаца, и каруце банске са грбовима, и пегавога малога коњића који вуче бубањ музике, чије трубе блеште на сунцу, те се једна жута блистава трака одбила и у дугом рефлексу пала преко улице на курију, и тамо пуже по сени амо тамо како год се један од трубача ту миче.

Када је бан излазио из цркве праћен својим сережанима у потпуном достојанству заменика Његовога Величанства Цара и Краља, као први главар *Regni Croatiae et Slavoniae*, баш у оном моменту када је бан хтео да се попне у кочију, иза једног купа камења код старих каптолских врата, скочио је неки млади разбарушени дечко и одапео три хитца из револвера један за другим: бум, бум, бум.

Акустика је била врло лоша, јер су детонацију прогутала дебела каптолска врата и куле, и тако је то више изгледало као да је неко бацио три даске, а не да су ту пали револверски хитци, и тако је ефект био потпуно промашен. Сережани, стражари, генерали, ађутанти, сви су одмах повукли мачеве, бацили се на атентатора, а бан, који је остао здрав и читав, цинички се насмехнуо, нешто рекао мађарски своме слузи, и кочија је одјурила у галопу без уобичајеног церемонијала.

Установило се код полиције да је атентатор седмогимназијалац и да је био ради изазовнога владања и вишекратних прекршаја дисциплинарног реда бачен из гимназије пред осам дана, и да је пуцао из службене пиштоље, каквима је снабдевена краљевска редарствена стража. Још истога вечера било је „помним извидима“ установљено да је атентатор примио ту службену пиштољу од Рудолфа Крањчеца, исто ученика седмога разреда гимназије. Догађаји су се даље развијали логичком и драматском брзином, и тако је син надстражара Крањчеца био суђен по неком извесном параграфу као судионик атентата и бачен богме пуномоћном пресудом кр. судбенога стола, који је стол седморице и те како потврдио, у Лепоглаву на три и пол године. Све се је то срушило на старога Флоријана као гром. И та главна расправа, и пред тиме смрт жене Јуле, и то како је он као отац стао пред трибунал и тамо морао да сведочи, све је то настало тако рекавши у двадесет и четири сата; још се човек није право

ни сабрао, а већ је све то минуло као црни облак, и живот је опет даље потекао монотон и жалостан, дубок и тежак.

— Жена умрла, син у Лепоглави! Жена умрла, син у Лепоглави! Жена умрла, а син у Лепоглави!

То су биле неке као грозне фантастичне констатације, и стари Крањчец је стао да пије као безглав у оно време; и попивши тако на душак три пута по три деци шљивовице, он се враћао кући у касну ноћ као натрељен, и бацио се онако одевен у постељу, и захркао јако и гласно, и тако хркао све до свитања. Онда би се пробудио и констатирао да је жена умрла, а његов једини син да је у Лепоглави, напио се из флаше воде и опет хркао даље до јутра.

Живот, она нека тешка и масивна текућина што се као гломазна гваља неке лепљиве и масне материје разлева и ваља по празнини, тај животни тајанствени флуидум колао је даље својим смером и мотао са собом и месо и надстражарску доламу и мисли и службу старога надстражара, и он се је као прожвакана и самлевена материја ваљао даље по цревима ове големе и непознате монструозне сабласти што гута животе и људе и судбине и ждере срећу људску. Надстражар Флоријан Крањчец више није нигде редовито ручавао, него се тако вукао по крчмама од једне до друге, и где се напио тамо је и остао, да прогута свој гулаш све без тека и апетита, само толико да се не крепа од глади и да се има нешто у цревима на што се може налити деци ракије.

Стари је дубоко осећао како он то више нема сина и како је ишчупао тога свога сина једанпут за увек из свога срца; једанпут за увек и за вечна времена! Па ипак, тамо негде испод леве сисе, где је тобоже било место где се је под срцем у његово месо зарасао тај његов син, тамо је зевала нека дубока ужасна празнина, која се није дала залити никаком ракијом.

— Немам ја више сина! Он је у Лепоглави! Оно је нечастиви, а не мој син! Сам нечастиви!

Стари је дубоко осетио онога поподнева, тамо пред трибуналом код судбенога стола, да тамо поред њега на оптуженичкој клупи седи некако створење које носи до душе маску његовога сина, али ипак то није његов син, него неки полудели ужасни демон, који се ту појавио да га уништи и да му прождре јетру и срце. И тамо пред трибуналом, на

оптуженичкој клупи, лицем о лице са славним судом и оном великом славном сликом Његовога Величанства у златном оквиру, тамо код судбенога стола тај демон није сагнуо своје шије, него је још и тамо пркосио и био дрзак.

Месио је стари Крањчец од нервозе у рукама ону своју плоснату францеску серженску инфантеријску кепи, и гледао у онај сребрени градски грб испреплетен црвеним нитима, и слушао тога гада како се безобразно и изазовно свађа са суцима, и једва се једвице суздржавао да не скочи и да тамо пред свима насред дворане не задави ту рођену црну срамоту своју.

— Славни суде! Није тај несретник пуцао по посвећеној особи Његове Преузвишености господина бана! Он је пуцао по мени, по мени, славни суде! Он је мене устрелио и моју част — заплакао је гласно дубоко потресени отац пред трибуналом и пред опћинством, и то је била неописиво дирљива сцена, тако да су по галерији даме високих чиновника у крзну и свили само сушиле белим рупчићима навлажене очи.

— Славни суде! Ја га ето овде пред целим поштеним светом и вашим светлим лицем проклињем! Ето, ја га се одричем! Проклет био у све веке векова — амен!

— Но, но, драги господин надстражар! Умирите се! Суд разуме вашу бол и вашу несрећу, и суд је хонорира. Је ли видите, млади несретниче, што сте учинили из свога рођенога оца? Убили сте си мајку, уништили будућност, уцвелили оца седога! Је ли ви то увиђате?

— Ја не делим филистарско назирање господина суца! Мени није ништа жао, и ја немам зашто да се кајем! Ја се поносим тиме да ту седим на овој клупи! Бројку лепоглавску, коју ћете ви мени пришити на ону врећу, ја ћу носити као орден.

Седи стари Крањчец код чаше вина у крчми код „Округлице“ и већ је прошло од свега тога ваљда и годину дана, а у њему још увек звуче речи синовљеве, и он гледа трибунал и дворану у којој је сувише закусено, те сви људи зевају као рибе у замућеној и поквареној води, и слуша ту безбожну и погану реч по реч, као да је све то јучер било, а не пред дугу годину дана.

— Дете! Оно је било његово рођено дете, које сада седи у Лепоглави. Пфуј! Све пфуј! Хја! А шта? Шта се ту

може? Човек може ето са главом равно о зид, па да је разбије! То може! А никаке користи! Још је најбоље да се не мисли о томе!

И тако, када се у њему јављају неке мисаоне комбинације, изнутра, саме од себе, стари онда ту нит као енергично прережe, и опет залева оне бездне у себи са нова два деци ракије — а-ха! — храпаво као уздахнувши од жгаравога огња — аха! — нека све враг носи! И колико год би он хтео да ништа не мисли о свему томе, и да то све избрише и замота у неке црне завесе заборава, а ипак непрестано интенсивно раскапа по тим догађајима, и тако вади један детаљ за другим, до невероватно ситних и запажених маленкости, и све то живи и титра у њему у неком болесном пластицитету. Тако се он сећа на пример да је три дана „пред оним свим" пала слика са стене, света слика мајке божје лоретске, коју два анђела носе преко Јадранскога мора и преко насликанога земљовида Италије и Француске. Пала слика и разбила се, а он је још испсовао своју бабу што се цмиздри проклета, када су све то бабске измишљотине.

— Тако је пала слика и све је постала истина!

А ону ноћ, када су дошли по Рудолфа, како је оно било? Било је некако пред поноћ, и он је дошао кући као обично и нашао дечка код петролејке, и тако му се учинио бледим тај његов дечко, као на смрт болестан.

А онда се вани чули пред кућом коњи и фиакер, како су загрезли у блату, и још је трак од фиакерске лампе запузао по плафону. То је било чудно да сада ноћу фиакер стаје пред њиховом кућом, пак се стари тргнуо и добро се сећа како је онда погледао дечка, оно његово велико црно, као орах велико упаљено око; њему се у овај трен све објаснило. Оно је била полиција! Полиција, пак у његовој кући, и то ноћу!

— У име закона! Отварајте!

У његовом властитом приватном светом дому! Полиција! У име закона! Фиакер! Како је он слушао још дуго онај несретни фиакер који је одвезао његовога јединца! Па камо? За Бога? Камо? У Лепоглаву!

— Аха! Нека све враг носи!

Гуцнуо је стари опет чашу, пак је запалио своју вирџинију-цигару и загледао се у онај танани реп дима што се тако

колута и вијуга оловно, као да му се неће; и тако гледа у дим, а негде изван њега, а опет тако ту у њему, близу, да се јасно чује, неко дише, интензивно, као дубоко. Спава.

Стари је прислонио ухо на стол и слуша како неко спава. Као да је прислонио ухо на дебела окована врата лепоглавског решта, пак да слуша како унутра у самици дише његов син, робијаш! Дише! Тако болесно дише! Да му није зло? Да неће умрети?

— Ајд' к врагу, гуцнуо је опет стари, да отера те тмурне мисли. Ајд' к врагу! Аха! Па је опет запалио ваљда већ стоту шибицу, да разјари ватру вирџиније-цигаре, која никако неће да се пали (ваљда је мокра!), и тако све срче зрак на ону танану дугуљасту сламку, да све пишти слина у њој гласно, и дебеле крваве као натечене усне све пуцкетају слова пе и еф. Пе-п-п-пф...

— Кума! Дајте ми још три деци! Просим вас!

— А што не би било доста за вечерас, куме? Ето! Већ је скоро поноћ!

— Ах! Свеједно! Сасма свеједно! Дајте ми барем два деци! Нека све враг носи!

(Крај у идућем броју.)

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.

ОСУЂЕН.

Да ли знате, госпо, шта то значи: боли?
Шта је то, кад срцем горки ужас пређе,
а неисплакане сузе тиште веђе,
и кад јади бриде, к'о бодови голи;

кад клатно била клепа све тмулије и блеђе,
и свака мис'о тежи отровној фиоли,
и воља сва се гњура у кипећој смоли
бунила без наде и печали без међе?...

Да ли знате, госпо, шта то значи: бити
искључен од сваке љубави и миља?
Немат сродне душе да ти живот кити

ореолом смисла и племенита циља!
Немат' нигде никог — сâм на целом глобу!
Осуђен на вечну пустош и ругобу...

НЕНАД МИТРОВ.

НАШТО?

Нашто моје усне, кад морају да ћуте?
кад не смеју да сломе смотрености стегу,
равнодушних фраза да скину маске круте,
те искрено Вам кажу речи што их жегу.

Нашто моје руке, кад смером бескорисним
морају кроз ваздух бедно да се клате?
А не смем у Вас слити, стиском једним присним,
све патње што код мене Ви изазивате.

Нашто моје очи, кад морају да ником
поникну пред прагом Ваших сјајних зена?
А не смеју натопит' свежим Вашим ликом
дупље своје, пуне смрзлих сузних пена...

Нашто срце моје, притајит' кад се мора?
Саопштит' кад Вам не сме својих откуцаја
звук ниједан прави, нит дубине борâ
открит', што их у њем' болна чежња вàјâ.

Нашто душа моја, кад мора да се туђи
и заклања за маглом учтивости сиве?
Отворит' кад Вам не сме одаје своје: — Уђи!
Унеси својег бића сласти милостиве!...

И живот нашто, кад се мора Вас одрећи?
Кад смисао свој не сме имати у Вама!
Кад Ваша стаза није пут ка мојој срећи,
и преда мном се црни бесконачна осама...

НЕНАД МИТРОВ.

ГОДИШЊИЦА.

Вечерас је небо плачно и веје влажан југ.

Сећам се: овуда, лани, 14 новембра,
прошао је трамвај жут и дуг
и прегазио дванаестгодишњу
Ружу апотекарову,

ону малу плаву к'о мала плава принцеза
из приче
о подвизима кнеза Холандеза.

И однесоше је у амбуланту да умре,
и остаде на калдрми крвав траг
као велика пурпурна лепеза,

да, да: крвав траг
као велика пурпурна лепеза,
као црвена тајна и црвено откриће.

И данас, на дан годишњице,
плачу и отац и мајка своју тужну срећу
и пале воштанице
пред иконом Богородице...

Али ја, ја јој нисам био ни брат, ни рођак, ни друг,
и зашто мене данас мори сећање
на ладан удес мале покојнице?

Вечерас је небо плачно и веје влажан југ.

ГВИДО ТАРТАЉА.

ЋИЛИМ.

Здрава Марија
и, у гашењу неба, рађање сањарија.

Зурећи у тешки источни ћилим пун боја и облика,
ја лутам, са осећањем самоће, сам,
по крајевима које — знам — никада видети нећу.

И замишљам:
Стрме клисуре и простране пашњаке зелене,
и девичанске пољане са росом у цвећу,
и злато у воћу између густога грања,
и сплави који некуда плове,
и лепе, гараве жене
са црном косом у белом пролећу.

Ја лутам са осећањем самоће, сам,
по крајевима које — знам — никада видети нећу.

И био бих срећан, мислим, кад би мене,
заточеника,
у овом вечерњем тренутку, бар неко

који има свежине за мисли и за осећања
хтео да снагом свога срца к себи дозове,
негде далеко,
било где далеко, далеко.

ГВИДО ТАРТАЉА.

БДЕЊЕ.

Давно је сенка ноћи пала,
Но свет још увек ходи:
Жеља за срећом људе води,
Те врева није стала.
Весели једни, брижни други,
Доходе с разних страна;
Док лишће пада са платана,
Ход им се чује дуги.
Ја бдим у ноћи. Шта ме тишти?
Ту близу пева неко
И глас му ведри трепти меко,
А други болно пишти...
Куда се тајна мис'о креће?
Шта би ми душа хтела?
Зар је баш свака жеља свела?
Зар срце ништа неће?

О, не: ја умем све да схватим
И сневам чак о срећи,
Но свет је снова увек већи,
Те зато често патим.
Када се душа једном вине
И жели свуд да стигне,
Кад се пред њом застор дигне
И луча неба сине;
Кад све што земни живот носи
Постане јадна варка,
А надземаљска чежња жарка
Радости ситне коси;
Када се дође до сазнања
Да све у свему дише,
Да једна рука судбу пише
Од првога постања;
Кад слабо тело земљом ходи,
А дух ка небу стреми,
Тамо где Вечна Тајна неми
И коло звезда броди;
Кад после дугих очајања,

Обмана, страсти, лажи,
Душа упозна живот блажи
И радост покајања;
Када у свему нађе брата,
Створење судбе исте,
Па воли с пуно дражи чисте,
Јер тако живот схвата;
Када на челу стално гори
Мисао за лепотом,
Па човек жури под животом
Само да нешто створи —
Тада је патња увек блиска,
Али и срећа тиха:
У сновима се душа њиха,
Но стварност мучи ниска!

На цркви поноћ откуцава,
А свет још увек ходи:
Жеља за срећом људе води,
Док ноћ се шири плава...
Како је мучно то сазнање
Да многи ноћас пате,
Да сви не могу ни да схвате
Чему нам постојање!
Гле! тамо видим преко пута
Кроз окно светлост пада:
Зашто се буде људи сада?
Што дршће зрака жута?
Можда се рађа човек нови,
Или умире неко?
Да није худник верно клек'о?
Да нису тешки снови?
У сваки дом би душа хтела,
Где год се ноћас пати,
Да куцањ болног срца прати
И брижна хлади чела...

Све ипак замре. Људи неста.
Црнило ноћи влада.
Сан увек најзад моћ савлада:

Као да живот преста.
Али ја знам да ипак има
Сабраће моје много,
Умора сан да није мог'о
Донети мира њима.
Ономе који нежно снива
О своме новом делу
И који своју душу смелу
У бели мрамор слива;
Ономе који топле боје
У тајном реду слаже
И чије очи навек траже
Да сан и живот споје;
Ономе који звуке бира
Да реч без речи дадне,
Акорде који ствара складне
И душу слутњом дира —
Њима ће ова ноћ протећи
У бдењу к'о и мени:
Блудеће очи к васељени,
А мира неће стећи.
Уз њих је патња увек блиска,
Али и срећа тиха:
У сновима се душа њиха,
Но стварност мучи ниска!

МОМЧИЛО МИЛОШЕВИЋ.

О СТОГОДИШЊИЦИ ВАСЕ ЖИВКОВИЋА[1]).

1889, Панчевци су свечано прославили седамдесетогодишњицу песника, родољуба и књижевника проте Васе Живковића.

Изненадили су га, иначе би он спречио ту прославу, као што је спречио све остале које су дотле припремали.

Изгледа да је он имао деликатан осећај ироније и досаде за наше прославе, осећај иначе тако редак у нас, а потпуно оправдан, ако само помислите на све оно што је у вези са прославама још живих, славних људи, а и са подизањем споменика мртвима, који, после, заборављени и прашни, стоје на неком тргу или у каквој народној башти, ако само помислите на хуку и буку у таким приликама, често недостојну њинога живота, њине усамљености и прећутаних горчина.

Чини се да је прота Васа Живковић под старост, разочаран нашим срамним политичким борбама које су наступиле после дивне буне за слободу, а можда и ужаснут трагиком свог приватнот несрећног живота, желео да га се све окане. Љубазан, али и невесео, проводио је дане обузет бригом само око своје цркве и општине.

Рекло би се да је мирно очекивао свој повратак пореклу, а вратити се своме пореклу, значи почивати.

Нису успели да га довољно прославе, нису га поколебале похвале са свих страна, ни писма пријатеља, ни понуде и позиви редакција. Завршио је живот, без најмање жеље за славом.

Данас међутим, Госпође и Господо, сасвим је свеједно јесте ли се окупили, са више или мање искреног одушевљења за једно прелазно, магловито доба наше књижевности, кроз које је прошао, са судбином претеча, Живковић, да огласи оног који је својом песмом ишао за њим и научио вас игри,

[1] Говор држан у Панчеву 2 априла 1922, на прослави стогодишњице рођења Васе Живковића.

пролећу и младости, са чијег гроба, са Стражилова, и сад силази пролеће, преко Дунава и борчанских поплава, на ваше кровове и воћњаке. Данас међутим сасвим је свеједно шта ћемо рећи у славу књижевног рада и заслуга његових, јер место мале, пролазне славе и успеха, место људских заслуга и заблуда, оно што је плод и еманација његовог духа, лебди тајанствено оживотворено и невидљиво у вашем духу, вашој крви, вашем пролећу.

Ја нећу говорити критички о књижевним, културним и политичким заслугама вашег слављеника. То би било, данас, тако ситно, грубо и смешно. Слова књижевних расправа и оцена не разликују се много од штампарских грешака. Ја желим да личност вашег слављеника, место да је обаспем провинциалном славом, уздигнем у друге, дуготрајније и дубље славе. Рећи ћу само оно што је иза његовог живота, што је вечно.

Постоји силуета Живковићева из доба његове младости: дугокоси славенски ђак са финим цртама лика, уздрхтао од живота који се у њему креће, и занесен, у Пешти и Пожуну, славјанством, оним панславизмом о којем су овде учили да води у страхоте и грозоте Плевне и Шипке које је сликао Верешчагињ, да му је главна ознака кнута и азијатлук, а који у истини води свирци и игри, а у болу Достојевском и Христу.

Ви ћете саслушати, малочас, песме које су једини остатак те прошлости. Само оне најнежније, јер, на жалост, не могу вам се прочитати, ни одсвирати, ни отпевати све, како би требало. Чућете оно благо „Ти плавиш зоро златна“, које се некад толико певало, како причају, са сузама у очима. Радовао бих се кад би вас инструменти занели толико да заборавите да је то само трећа или четврта тачка програма једне прославе на коју је требало доћи.

Саслушајте те песме, старинске, нежне и наивне, које беху одлетеле у заборав, па вам се ето, у пролеће, враћају.

Прошлога пролећа, ја сам, у Фиоренци, присуствовао прослави једног малог песника XIV века, и место сухопарних књижевних расправа маловарошких нотабилитета, управник конзерваторија пустио је да о песнику и његовом добу говоре стари, заборављени инструменти: танане виоле, лаке лутне и чежњиви, мутни ловачки рогови. Уверавам вас да никад нико ништа нежније и дивније, о почетку Ренесансе, рекао није.

И ви ћете моћи много што шта помислити, под утицајем ових песама, о карловачком ђаковању оних који су преобразили душу ових крајева поред Дунава, куда ће и ваш живот протећи.

Верујте у то да је живот једне околине, и ваше околине, састављен из физичких, али и метафизичких, невидљивих узрока и веза. Осетите да бол и љубав појединца рађа веселост и жалост околине. Столетна раздраганост људског духа и живота, око Болоње и Падове, можда је само измаглица и еманација млађаних телеса која се са свих страна света сакупила, у лакој ђачкој одећи, да проиграју и да пропевају младост, а сад леже, сахрањена, у гробљима тих прастарих универзитета. Ко зна колико је боја и веселих платна прешло преко сињег, нашег Јадранског мора, јер је пред њима весело скакутао ђак, млади ђак из дубровачке породице Златарића, који је окупао свој дух у провидном и бистром ваздуху, пуном ласта, града Сијене! Ко зна колико је младости и узалудног одушевљења утрошено, у оним, високим као гнезда, ђачким становима, под небом, старих, оронулих немачких градова дуж Рајне, да се суморни и ужасни немачки дух поврати веселости и смеху! Ко зна колико је утицаја у души целога Запада, из оних чудних, мрачних, шпанских школа, града Саламанке; ко зна колико је невидљивих зракова пало на груди човечанства из високих, мутних прозора универзитета у Лејдену! Немојте да не верујете да и дух тих, давно умрлих фрушкогорских ђака, неће можда изменити душу целе једне покрајине.

Саслушајте, после, две његове песме, остатак његове несрећне, страсне и забрањене љубави. Осетићете жељу за слободним животом, чувши оно тужно „Ничи, ничи, крине бели“, и онај сватовац којим су и ваше мајке плачући одлазиле. А после чућете бурну Милетићеву песму. Знате ли је? То је наша песма, стара, бунтовна, војвођанска песма. Ето видите. Оно што је снажно и силно, што руши и што рађа, невидљиво је. До наших дана није се ни знало да је ту песму спевао, на комадићима хартије, Живковић, а том песмом су певачка друштва, ноћу, уз буктиње, поздрављала Милетића, већ окованог и спремног за тамницу у Вацу. Том песмом је Војводина пошла новим путем.

Госпође и Господо, Д-р Јован Скерлић давно је одредио почасно место вашем слављенику у историји наше књижевности, као претечи романтизма, најлепшег доба њеног.

Ја ћу нешто друго да кажем у његову славу.

Време све мења: заслуге, додељена места, и пресуде. А књижевност сама, само је огроман Чимборасо папира и мољаца. Али живот, дух који оживљава, долази из непознатог и невидљивог.

Прошли животи, прошле патње и љубави, стапају се у вашем животу.

Има их који су написали читаве библиотеке: данас им не вреди ни имена спомињати. Али дух овога човека чије ће вам песме сад засвирати гудала, запевати девојачки гласови, а после бурни, младићски, донео вам је, да ли верујете? слободу духа и тела, донео вам је, место нарицања и кукања, господску свест, и обавио вам је поглед маглом пролећа.

Прошлост и сва наша етика славила је патњу. Били смо народ умирања и туге. Није се знао сребрни смех, нити снага расцветаног дрвећа. Али знајте да се то мења. Под Фрушком Гором, где се и Живковић школовао, зачела се нова књижевност, ново мишљење, нова етика, на највишој вредности људског бића: на радовању.

Хоћете ли да завршим са сликом, да се дуже сећате?

Место слике гиганта који је отео огањ боговима, показаћу вам питомију слику, расцветану Фрушку Гору и доба карловачких ђака. Видите ли како, са грозних винограда, силази, пред гомилом раздраганих ђака, свештеник, претеча, чије су толике песме носиле наслов „пролеће“, и који, срушен од угушеног бола, пред крстом, још има моћи и отмености да напише најлепшу реченицу тога доба: из туге се радост рађа. За њим нам је дошао Бранко.

На свету је све у вези и ништа се не губи. Сетите се да је до тога доба, свуд по нашим покрајинама, живот и људска мисао била једно страховито Хришћанство, мртвачко Хришћанство. Живковић вам шапуће кроз своје песме нове и благе речи.

Тамо, на дну Балкана, била је, некад, стара Грчка, где се радосне речи родиле, из вечног, плавог мора.

Знате ли причу Анатола Франса о Светоме Сатиру?

Кад је Европа огрезла у крви, кад су се народи вијали, као бесни пси, и на сваком тргу горела по једна ломача, а

на њој по једна несрећна млада жена, проглашена вештицом, или по један млад свештеник проглашен јеретиком, зидали су они који су се згрозили живота и људи, дубоко у планинама, храмове и домове патњи, посту и смрти, носећи на ожуљеним плећима балване и стабла, у зноју лица свога. Тад се појавише незнано од куда, из ноћи, из даљине, неки чудни старци, који су вечером тако благо свирали у фрулу и учили људе виноградарству, игри по житу, и смеху, а на дну зеница носили неку чудну, шумску, боговску моћ; али су и они сагли главу под воду крштења, и помагали, са осмехом, зидање тих храмова, подупирући те голе зидине одрицања и поста неким дивним, мраморним, љубичицом овенчаним стубовима. Ко зна, можда је један од тих бегунаца из земље игре, смеха, и јурења по шумама и виноградима, стигао и у наше крајеве и живео тамо негде, над Карловцима, у Срему, откуда се по земљама нашим, у песме кукања и јадиковања, раширише песме радовања и бербе.

Одете ли у свој храм, где је Живковић клечао пред олтаром, видећете да су и његови сводови подупрти тим јонским и и коринским стубовима.

Нека вас они сећају на Живковића.

Нека ова прослава не прође, као уобичајене спомен-академије: отворите врата својих чула и душа, да кроз њих уђе промена у ваш дух, жеђ за слободом и вечна жеђ љубавна.

И ако сте, недавно, погнули главе пред испосником, царским сином који је своју засуо пепелом, примите сад гласника руменог живота, који вас чека. И ако сте, недавно, клицали светом Сави, који вас учи посту, молитви, патњи и смрти, реците данас, ведро, песнику веселости и радовања, Живковићу: слава!

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(III)

Хрватско питање није него чест читавог комплекса питања, насталог од борби за устав, од постојећег политичког система, од партизанског владајућег режима, од катастрофалне финансијске и економске политике, те у опће од свих оних елемената који карактеришу нашу државну управу од уједињења до наших дана.

Овај комплекс питања изазвао је — јаче или слабије — по читавој нашој краљевини незадовољства и нерасположења, која се у Хрватској и Славонији, услијед јаче развијеног индивидуализма, испољила као посебно хрватско питање, које се опет стицајем несретних прилика и сукобом темпераментних, импулсивних, а и лакоумних политичких личности тако потенцирало, да се развило скоро до отворене борбе проти нашем народном и државном јединству, попримајући кадикад најжалосније и најодурније форме.

Негирати хрватско питање није ни озбиљно ни политички, једном када читава држава осјећа његове штетне посљедице у нутарњој, спољној, финансијској и економској политици, када осамдесет постотака хрватског дијела народа тјера у политичко-државном животу пасивну резистенцију, бојкотује парламентарни рад, руши постојећи режим и систем, те свијесно или несвијесно развија центрифугалну државну струју, и када је незадовољство у хрватском дијелу народа постало морбозном појавом која захвата све веће димензије и прелази границе Хрватске и Славоније.

Пред оваковим посљедицама и чињеницама не смије онај који воли народно и државно јединство негирати хрватски проблем, а још мање покушати да га ријеши ампутацијом или аплицирањем грубе силе, конфедерацијом или раскидањем заједнице, јер би помоћу овакових ријешења дошла у питање не само цјелина и сигурност наше државе, већ у опће и опстанак не само њезин, већ и њезиних саставних дијелова.

Треба се стога латити других средстава да се овај проблем ријеши, а то је одстрањење и уништење елемената што га сачињавају. Треба елиминирати узроке, да се онемогуће посљедице. Ово се у интересу народне и државне цјелине може постићи само путем споразума, који би, без страсти и без мржње, баталио увређена самољубља и личне амбиције, и жртвовао партијске интересе и политичке позиције. Ако је за постигнуће оваковог споразума нужно да се макну становите политичке личности, да се одстрани данашњи псеудопарламентаризам, да се измјени режим, да се жртвују партије, да се распишу нови избори и да се ревидира устав, нека се све ово изврши! Цјелина државе је преча и важнија од личности и од партија, од парламента и од моментаних представника народних, од режима и од устава.

Овај споразум није и не може бити тежак ако се као врховно начело претпостави да устав мора свакако осигурати цјелину државе и њезино јединствено устројство, јаку централну владу и парламенат, неподијељену државну сувереност и искључиву законодавну, административну и финансијску власт за све послове који су опћег и заједничког државног интереса, те да државна администрација мора бити повјерена квалификованом, способном, поштеном и радишном чиновништву, које неће овисити од партајске припадности и протекције, већ ће бити одговорно искључиво народу и законима, истичући нада све aукторитет државе.

Ако се ова два врховна начела утврде, онда неће бити тешко наћи форму организације државе која би задовољила све њезине дијелове, те ће се, без потребе цијепања државе у немогуће области, моћи сачувати покрајине и дати им се широка самоуправна власт са највећим личним и локалним слободама, у сврху да у свим питањима те нису од опћег државног интереса, осигурају себи нормалан и самосталан развитак, а државланима потпуну личну слободу и равноправност.

Ове покрајине, које би биле само административне чести једне јединствене децентралисане државе без икаковог државноправног обиљежја и власти, имале би свој покрајински сабор, поглавицу и управу, који би водили и ријешавали све послове те не би били опћег државног интереса, имајући гледе истих и законодавну моћ, наравно у границама устава и опће државних закона, и стојећи под надзором централне државне управе.

Са оваковом подијелом рада у нутарној држави, поштивајући националне осјетљивости, традиције, обичаје, посебне културне, социалне, привредне, хисторичке и племенске осебине, могли би се задовољити сви њезини дијелови и зајамчити јединственост државе. Држава би била јединствена, али би била децентралисана са широким покрајинским самоуправама.

Држим да би се на оваковој или сличној бази могло доћи до споразума и до ријешења не само хрватског, већ у опће државног питања. Ако споразум не би успио, већ би једни остали на крутом централизму а други на скрајном федерализму, значило би да нисмо заслужили наше уједињење и да нас све скупа чека судбина којој би неминовно ишли у сусрет.

Сплит. Д-р ИВО ТАРТАЉА.

Схватање да је политика само једна вештина је у основи погрешно, и они политичари који имају такав појам о политици не могу решавати великих проблема нити могу имати трајних успеха у свом политичком раду.

Политика је огранак једне науке, а само њена примена, политичка тактика, може се назвати једном врстом вештине. Принципи политике морају зато бити засновани на учењима и утврђеним фактима науке, у овом случају друштвених наука и оних биолошких проблема који у социологији долазе у обзир, особито оних чинилаца који доприносе стварању менталитета појединих раса, народа и племена. Само така политика чији се принципи темеље на научним истинама поменутих наука може бити реална, сврси сходна и трајно успешна.

То исто вреди и за појам и схватање народног јединства и оне политике која из тога резултира: оснивања јединствене државе и њеног унутрашњег уређења. Да су овако схватање и разумевање имали наши водећи политичари за време и иза рата, не би дошло до данашњег незадовољства и подвојености у држави.

Да се пронађе начин како би се све већа подвојеност, боље рећи антагонизам, између Срба и Хрвата могао потпуно уклонити, морали би се прво испитати и установити узроци те подвојености. То досад није учињено ни довољно искрено ни довољно научно. Учинити то у кратком опсегу ове анкете није могућно. У ту сврху потребно би било консултовати мишљења свих наших умних радника или им омогућити да

та мишљења изнесу на једном конгресу који би онда на основу те поделе мисли донео и извесне закључке, поставио извесне захтеве. Ти закључци имали би без сумње већу научну и већу моралну вредност од закључака и већања ма каквог партијског парламента. Они би могли и морали бити обавезни за целу нацију. Таке проблеме не могу ни решавати обични парламенти, у које се уводи под партијским плаштом велики број сасвим незнатних људи. Социолози су утврдили да парламентарни режим у опће није оно што се обично мисли: владање самог народа и његова апсолутна воља, него да и у њему влада иста психологија гомила као и иначе.

Ради хитности ствари, не чекајући онај даљи пут и начин решавања постављеног питања, изјављујем да сам мишљења према стеченом сазнању на основу горе поменутих научних проблема који у политици долазе у обзир, да се данашња подвојеност између Срба и Хрвата може ублажити а касније отклонити само ревизијом устава, који би уређење државе поставио на другу основу. То уређење по ревидираном уставу мора водити рачуна о разним данас постојећим менталитетима појединих наших племена и народа у разним крајевима, о њиховом културном нивоу и друштвеном развићу, о њиховој географској и економској припадности, и т. д., речју, о данас постојећем стању њихову. Никакве уредбе друштвене ни државне не смеју на далеко претходити постојећем стању и схватању тога друштва и народа, јер су у том случају несавремене и неодрживе. Народ ће их осећати као терет и буниће се против њих. Оно што су векови у нашем народу учинили и створили у *дивергентном* правцу не да се од једном поправити, ни на силу. Потребна су деценија културно-просветног и национално-политичког рада да се то испорави у *конвергентном* правцу. Тим ће се само путем постепено доћи до амалгамисања јединствене нације.

Творци данашњег устава који су мислили да ће иза доношања његова поћи све на боље, доживели су грдно разочарање да је пошло све на горе.

Сарајево. ДР. УРОШ КРУЉ.

Ваша похвална тежња да у питање данашњих српско-хрватских односа унесете више светлости, и да једном анкетом добијете мишљење извеснога броја јавних радника о том питању, заслужује у сваком случају искрену и отворену пре-

дусретљивост. И како одговор на вашу анкету треба, из техничких и других разлога, да буде што краћи, ја се трудим да будем што концизнији.

Да данашњи српско-хрватски односи нису добри, да су они управо рђави, то прећутно доказује и сама ваша анкета. Општи и основни разлог и таквим српско-хрватским односима и свима рђавим односима у нашој земљи лежи, по моме неизменљивом и сувише чврстом уверењу, у општој моралној девалвацији која је наступила после рата, у корупцији која се, као зараза, раширила готово по целом организму нашега друштва. То зло, или боље тај злочин према народној и државној заједници, створио је и кризу српско-хрватских односа, као што је створио финансијску, саобраћајну и моралну кризу у земљи.

Разуме се да констатовати један злочин не значи још ни у пола одговорити на постављено питање. Ако тај злочин постоји, јасно је да мора постојати и *кривац,* као што је логично да излаз из овакве ситуације претпоставља *казну,* која би задовољила општу моралну потребу и уклонила узроке данашњега стања у нас. Како ме, међутим, нико не би могао уверити да постоји какав инстинктивни и разумљив антагонизам између наших народних маса у Шумадији, Загорју, Војводини, или Далмацији, мени остаје да верујем да је једини кривац за данашње стање у нашој земљи само наша *интелигенција,* која увек ствара и свако зло и свако добро у свом народу и без које се, на крају крајева, ипак не може. Из бојазни за свој досадашњи престиж у појединим областима наше данашње државе и појединим деловима нашега народа — престиж који би слабија интелигенција изгубила у једној већој и јачој државној и народној заједници — та интелигенција из својих посебних интереса ради против општих интереса и против саме државе. Споредно је да ли она то ради под видом Српства, Хрватства, сепаратизма, федерализма, или аутономизма.

Ако је та интелигенција кривац, и ако сваки злочин треба казнити, остало би још питање: ко ће казнити?

Нека ми је допуштено рећи да ће тај судија свакако бити сам *народ,* који је по цену великих жртава остварио своје уједињење и који инстинктивно неће допустити да те жртве буду узалудне.

Београд. С. ПАНДУРОВИЋ.

Радо се одазивљем часноме позиву *Српскога Књижевнога Гласника* да изразим своје мишљење о начину на који би се „све већа подвојеност између Срба и Хрвата потпуно отклонила“. Пошто *Гласник* у уводу свога позива истиче своје становиште „да нашу државну заједницу треба организовати слободном сагласношћу и равноправном вољом Срба, Хрвата и Словенаца“, то држим да има у главноме пред очима подвојеност између Срба и Хрвата у погледу организовања наше државне заједнице. И ту морам одмах да нагласим своје мишљење да подвојености у томе погледу нема међ Србима с једне, а Хрватима с друге стране. Такова подвојеност постоји и међ Србима сâмима и међ Хрватима сâмима. А опет има и Срба и Хрвата који у погледу начина организовања наше државне заједнице нису подвојени, него су једнога те истога мишљења. Пригодом доношења нашега устава изниеле су и поједине хрватске странке различите уставне нацрте, а исто тако и српске, а и странке које нису образоване на критерију племенскоме, нису истога мишљења у погледу начина наше државне организације. Ја држим да се сагласност у томе погледу међ појединим нашим странкама у опће не да получити. Тко противно тврди, томе ћу допустити да има право тек онда кад буде предложио такав нацрт наше државне организације, такав нацрт устава на који ће пристати све наше политичке партије, било то на први мах, било то након краћега или дуљега расправљања. Не одбијам *a priori* даљње расправљање, ал држим да се је о томе већ превише расправљало, а без успјеха. Пошто се наша државна заједница мора организовати, и пошто држим да није могуће да се то постигне у потпуној сагласности, то не видим другога начина да се наша држава организира, него одлуком већине свију Срба, Хрвата и Словенаца. Такав начин стварања темељних државних закона називље се мајоризацијом. За све нас који стојимо на становишту потпунога народнога јединства, т. ј. на становишту да су Срби, Хрвати и Словенци један те исти народ, и по племену, и по језику, и по заједничкоме земљишноме подручју на којему живе, у многим дијеловима помијешано, не представља мајоризација ништа одиознога. Она је једини праведан начин којим се може изражавати народна воља у питањима у којима сав народ није потпуно сагласан. Потпуна сагласност је дакако боља. То је идеал. Ал ако се

тај идеал не може достићи, онда је мајоризација свакако много мање зло него миноризација, а још много мање зло од сепарације или ампутације.

За онога који стоји на становишту да Срби, Хрвати и Словенци нису један народ, или да нису једно племе, а то је једно те исто, за тога дакако ствар стоји другачије. Тај има право да захтијева да се држава заједничка Србима, Хрватима и Словенцима, или организира међу-племенским споразумом или, ако се то настојање изјалови, да се заједница развргне. Ал и они који стоје на становишту потпунога народнога јединства имаду право да се таковоме захтјеву свим силама одупру. Кад већ међ синовима нашега народа има и таквих који стоје на становишту да Срби, Хрвати и Словенци нису један народ, једно племе, онда је сва срећа да такових има и међ Србима и Хрватима и Словенцима. То до душе звучи мало парадоксно, ал у ствари та чињеница доиста отегоћује сепарацију, и потешкоћа, заправо немогућност сепарације се у очи те чињенице лакше подноси са стране оних који не стоје на становишту потпунога народнога јединства. Ако би, н. пр., само међ Хрватима било такових који отклањају мисао народнога јединства, ови би отпор осталих „племена“ против сепарацији осјећали као неко насиље. Пошто али има и међ Србима и Хрватима и Словенцима такових који не стоје на становишту потпунога народнога јединства, који су дакле у томе питању у начелу сложни, то би они у часу када би приступили извађању племенске сепарације и у териториалноме погледу, морали доћи до спознаје да је териториална сепарација немогућа, не зато што је они неће или што их унитаристе на томе спријечавају, него зато што се никад не би могли сложити у утврђивању племенских териториалних граница.

Још је дакако већа срећа што је већина, можемо рећи огромна већина нашега народа, у најодлучнијим часовима нашега народнога живота јасно очитовала да стоји на становишту потпунога народнога јединства. То је нарочито очитовала у часовима када су се кидали ропски ланци и када је основана држава Срба, Хрвата и Словенаца. То становиште је темељ наше заједничке државе, и тај темељ не може да се сваке треће године мијења.

Мора се признати да становити племенски антагонизам међ Србима, Хрватима и Словенцима постоји. То је али тужна баштина из времена робовања већине нашега народа, то је и данданас плод туђинскога роварења проти интегритету наше државе, то је посљедица партизанске несавјесности и себичности, а и тешких прилика у којима живе мање више сви народи послије страшнога свјетскога рата. Тај антагонизам мора се дакако сузбијати свима допуштеним средствима; у првоме реду уклањањем свега онога што нас дијели и цијепа. Разлику народнога имена треба пре свега уклонити. Докле год Србин инсистира на томе да је само Србин, Хрват да је само Хрват, а Словенац да је само Словенац, дотле неће нестати племенскога антагонизма. Хтјети бити само Србин или само Хрват, значи хтјети се племенски диференцирати. Прихватом једнога народнога имена за све нас нестајати ће племенске диференциације. Стога треба прихватити име југословенско, име дакле које ће означивати наше заједничко, наше јединствено народно биће и јединственост наших племенских, народних тежња. Најснажнију пропаганду за југословенско име треба да узму у своје руке интелектуалци из свију дијелова нашега народа, а широки народни слојеви неће јој се озбиљно супротставити. На супрот: осјећај потпунога народнога јединства, можда за сада још несвјесно, врло је снажан у широким слојевима. То је једна велика, за сада још латентна сила, коју обарају само страначко-политички шпекуланти међ интелектуалцима свију дијелова нашега народа.

Док нам не успије да уклонимо и друге разлике које нас диференцирају, разлику писмена, разлику вјере, треба најсавјесније пазити на минуциозну проведбу потпуне равноправности писмена и вјероисповјести. Удруживањем раденика из свију сталежа на господарственоме, социалноме и културноме подручју, а из свију дијелова наше државе, много ће се постићи на међусобноме упознавању и поштивању, па ће се тиме осјећај јединства такођер снажно подупријети. Свјетлим примјером како треба да се унапређује осјећај јединства, нека нам служи наша прослављена војска, њена организација и онај дух међусобне равноправности и сношљивости који у њој влада. Данас је наша војска најбоља народна школа за широке слојеве нашега народа у погледу осјећаја заједничке

народне дужности, у којој синови нашега народа из свију његових дијелова и крајева измијешани служе једноме великоме циљу: обрани домовине проти вањскоме непријатељу и осигурању мира и поретка у унутрашњости државе. И наши законодавци већ једном треба да напусте стерилно страначко натезање и да приступе позитивноме раду око сређивања наших унутрашњих прилика у корист свију дијелова нашега народа.

Најтежи проблем нашега народнога живота је ријешен: образовање јединствене државе југословенскога племена, његово териториално уједињење. Кад је то постигнуто, ријешити ће се и други, и ако такођер тешки проблеми, крај иоле добре воље и стрпљења.

Вуковар. ДР. ИВАН ПАЛЕЧЕК.

Како би се отклонила подвојеност између Срба и Хрвата?

Да је то питање постављено међу нама Србима две, па и само годину дана раније, на њега би било лакше одговорити. Место личних идеја данас је простије навести наук времена. За последњих двадесет година барометар се правилно подизао и спуштао. До 1919 подвојеност између Срба и Хрвата смањивала се из године у годину; од 1919 она се повећава из дана у дан. Онај који би тражио начине како да се та подвојеност данас отклони, имао би само да са стрпљењем и вером продужи услове под којима се она смањивала до 1919.

*

Шта смо ми Срби, а шта су Хрвати гледали у јединству до тога доба?

Из оног малог броја Срба који су у опште сањали о јединству Јужних Словена (у магловитој далекој будућности), је ли ико у години 1914 замишљао Загреб или Љубљану просто као окружна места државе чија је престоница у Београду?

Ниједан паметан Србин није тако замишљао јединство Јужних Словена, и само зато што га ниједан паметан Србин није тако замишљао, и могао је Београд постати привлачна тачка за Загреб и Љубљану.

А шта су у јединству гледали Хрвати?

Фикције хрватске државне самосталности само су више наглашавале стегу мађарску. Гушећи се у своме провинцијском

аутономизму, затворени у границе својих жупанија и нагодаба, без икакњог утицаја на први суседни хрватски срез у Далмацији или Босни — у тој истој Монархији! — Хрвати су све жудније чинили поређења са слободним замахом Београда. Смелост и жилавост Србије у борби са моћнима, посведочиле су историјску улогу највећег и централног југословенског племена. И дивљи малоплеменски национализам Старчевићев нагонски је морао осетити у тој снази пораст своје снаге, и јемство за једну националну државу, у којој би Хрвати у заједници с племенима своје крви и свога језика, уживали оно што је више од слободе и равноправности грађанина: поносну слободу нације. Материално, Хрвати су у нагодбама с Мађарима имали свој насушни хлеб; морално, њихов положај према Мађарима био је понижен; међународно, они нису постојали.

Али, ако је једна од главних побуда за заједницу била национална и морална, у тој жудњи за државом коју би Хрвати с истинским поносом могли назвати својом, јасно је да је заједница морала задовољити ту тежњу. Може се колико се хоће говорити о назадности и нереалности хрватског менталитета, који у овом тренутку не види где су прави атрибути самосталности и слободе, али је меродавно не оно што је, но оно што у овом тренутку велика већина у Хрватској осећа као атрибуте слободе.

Догодило се, међутим, то да су Хрвати, пре но што су могли осетити стварне благодети новог стања, изгубили привидна преимућства старога. Уравнавање старе Хрватске вршено је с толико нестрпљења и устремљења, да су Хрвати у томе видели једну тежњу сасвим супротну оној с којом су они ушли у заједницу. Поверење је изгубљено. И зато данас Хрвати траже двојином веће гаранције за своју самоуправу.

Тако смо дошли до државоправних дискусија.

Место да заједно с њима и њиховом инициативом полагано реформишемо застарели дух Хрватске из времена нагодаба, ми долазимо у апсурдну дилему да преживело васпостављамо, или Хрвате отуђујемо у подвојеност дубљу но што је икада била.

Начина за отклањање подвојености између два племена једне крви и једног језика увек још има. Али су они сваким даном тежи и спорији. Први је: умирење духова. Пре но што бисмо успели задобити за се данашњу хрватску већину, у не-

урачунљиво раздраженом стању у коме је данас — престанимо је дражити. То је у осталом једини услов да и она мала мањина која је сада још с нама или близу нас, добије храбрости да истраје у заједничком раду на придобијању већине.

Београд. МИЛАН ГРОЛ.

(Наставак у идућем броју.)

ИСТИНА О КОЛУБАРСКОЈ БИТЦИ.

(Крај.)

II ДЕО.

БОЈЕВИ НА ЉИГУ, СУВОБОРУ И МАЉЕНУ ОД 8—16 НОВЕМБРА.

Овде треба нарочито истаћи један врло важан моменат, који пуковник Г. Милосављевић брижљиво прикрива и прећуткује. То је једна погрешка команданта прве армије, која је могла бити фатална, да је Врховна Команда није за времена исправила.

Ствар је у овоме. По напуштању Сувобора од стране I армије, војвода Мишић наредио је повлачење својим дивизијама на нову линију западно од Горњег Милановца: Липе—Накучани—Таково—Семедраж, јер, како вели у своме извештају Врховној Команди, других положаја није било. Лево крило ове одбранбене Мишићеве линије било је врло много заломљено уназад, услед чега је између левога крила I армије и деснога крила Ужичке војске остао празан простор око неких 10 км. у правој линији. Међутим непријатељ је баш наспрам овога празнога простора концентровао своју главну снагу из 15. и 16. корпуса, у циљу пробоја нашега операцијскога фронта и избијања у долину западне Мораве у правцу ка Чачку, као што су ово ускоро и сами догађаји потврдили. Да није Врховна Команда ову погрешку команданта I армије војводе Мишића на време отклонила, I армија би била одвојена од Ужичке за 10 км., непријатељ би на овај простор управио свој главни напад (као што је то и доцније урадио), тај напад не би се могао ничим отклонити, — и битка би била изгубљена.

Када је војвода Мишић био на ову опасност на време упозорен телефоном из Врховне Команде, он је одбио да

учини предложену му исправку фронта своје армије (левога крила), али је напоменуо: „да је он готов да изврши свако наређење Врховне Команде, само за ово тражи писмено наређење“, које му је одмах и послато (види моју расправу *Колубарска Бишка*).

Ја ово нарочито истичем као један врло важан моменат, који доказује да војвода Мишић није имао у овој прилици никакве шире концепције. Њега се нису тицале ни суседне војске ни целина битке; он је гледао само своју армију, па у место да буде захвалан Врховној Команди на њеној опомени и наређењу, да се за времена отклони једна катастрофа, за коју би сам Мишић доцније одговарао, он још негодује што је, учињеном поправком, фронт његове армије повећан, те не може „да издвоји армијску резерву“. А што би овим битка била изгубљена, то је за њега споредна ствар!

Може се слободно рећи да је овом исправком фронта I армије Врховна Команда, на супрот команданту прве армије, положила основ нашим почетним успесима у Колубарској битци код I армије и Ужичке војске.

На стр. 35 и 36 пуковник Г. Милосављевић у своме напису наводи, као нешто важно и аутентично, како се 15 новембра „тукла непредвиђена и очајна битка између два наша великана, војводе Путника с једне и ђенерала Мишића с друге стране“.

Даље на страни 39 и 40, по тој истој ствари пуковник Г. Милосављевић изводи овај бомбаст закључак: „Ето тако је 15 новембра (тачно у 11.50 часа) завршена на телефону историјски значајна битка између војводе Путника и ђенерала Мишића, из које је, на велику срећу по наш народ и земљу, Мишић изашао као победилац“.

Када човек мало дубље загледа у чему је ова „страшна“, па још и „непредвиђена битка“, он види да је ово било само обично и просто обавештење и измена мисли између војводе Путника, као начелника штаба Врховне Команде, и ђенерала Мишића, као команданта I армије, о општој ситуацији на целоме војишту и бојишту, и о специалној ситуацији код I армије.

По општој ситуацији на војишту било је добро да I армија, ако јој буде икако могућно, остане на развођу између Колубаре и западне Мораве, на линији: Проструга—Рајац—Сувобор, и да олако не испушта овако један врло важан и

јак теренски одсек, који непријатељу затвара пут у долину западне Мораве ка Чачку. Ако би загосподарио овим теренским одсеком, непријатељ би стратегијски избио у долину западне Мораве, и створио себи врло угодан и поуздан наслон за даље операције. Ово је војвода Путник у своме телефонском разговору објашњавао Мишићу са нарочитим обзиром на општу ситуацију. Али, када је Мишић изложио Путнику рђаво морално стање код своје армије, које прети да узме шире размере, и када је због тога молио Путника за дозволу да армију што пре извуче из непосреднога додира с непријатељем, онда је и сам Путник, с погледом на ову кризу код I армије, морао дозволити Мишићу да се повуче уназад на нову одбранбену линију западно од Горњег Милановца. Та линија је, истина, била рђаво изабрана, али ју је Врховна Команда после поправила.

Дакле, ето у чему је била та „очајна и непредвиђена битка“ између два наша великана, из које је „на велику срећу по наш народ и земљу“ Мишић изишао као победилац.

III ДЕО.

У овоме делу се говори о припремама I армије за офанзиву. И овај део је, као и сви остали, просто преписивање релација I армије, без икакве везе са питањем које се расправља.

Кроз све релације I армије осећа се истицање I армије на рачун свих осталих и о трошку Врховне Команде.

Ја ћу навести само неколико примера. На стр. 53, пуковник Г. Милосављевић казује како је ђенерал Мишић 19 новембра од 8½ до 11 часова ноћу био на вечери у оперативноме одељењу штаба I армије, како је „ђенерал Мишић био за време вечере врло добро расположен, и смејао се прогнози за заказани напад, управо пророчанству неких сељака из околине Гор. Милановца, који су по знацима на плећки испеченога прасета утврдили, да непријатељ не може даље, и да ће наша војска ускоро бити победилац“.

На стр. 89 прича се како је 26 новембра по подне ђенерал Мишић употребио на обилазак своје фамилије и познаника сељака у Гор. Топлици, и разговарао се с њима.

На стр. 56, пуковник Г. Милосављевић одређује ранг војводама Путнику и Мишићу: „Сјај фигуре иницијатора ће-

нерала Ж. Мишића из овога ратног периода, тек ако је за нешто блиставији од сјаја бисте војводе Радомира Путника".

Треба имати на уму да писац ове реченице у којој се са таком сигурношћу и прецизношћу одређује ранг војводама Путнику и Мишићу, јесте један млађи ђенералштабни официр, који је тада био један сасвим мали чинилац у штабу I армије.

После ових навода мислим да ми нико неће замерити што се нећу дуже задржати на овом делу написа Г. Милосављевића.

II ОДЕЉАК.

ОД 20 НОВЕМБРА ДО 2 ДЕЦЕМБРА.

И у овоме одељку излажу се операције I армије до завршетка Колубарске битке, операције чисто локалне природе, без икаква значаја за питање које се овде расправља.

На стр. 68, став III, пуковник Г. Милосављевић наводи: „Избијање I армије за разбијеним непријатељем на вододелницу Сувобор—Рајац—Проструга беше први и несумњиви знак, да је битка добијена".

Ово је сасвим нетачно. Избијање I армије на горе поменуто развође није био знак да је битка била добијена, већ је био знак да је извршен пробој непријатељског фронта, па и то још не у потпуности. Ова нетачност долази отуда што пуковник Г. Милосављевић не познаје ни развој ни целину Колубарске битке, и што му је стало да ту битку веже за I армију и њенога команданта.

Заузимањем развођа Проструга—Рајац—Сувобор, I армија је само извршила пробој, и створила себи јак наслон за даље напредовање ка Ваљеву. Војнички речено, ово значи створен добар почетак битке, али до њенога краја и дефинитивнога успеха имало је да се преживи и претури преко главе још много мука и невоља, и да се преброди неколико криза. Да све те позније тешкоће нису савладане брзо и како ваља, од успешнога почетка Колубарске битке (Сувоборскога боја) не би било ништа. Колубарска битка је дефинитивно одлучена у нашу корист 30 новембра пре подне на Раљским положајима, акцијом Команде Одбране Београда, коју је Врховна Команда за овај циљ била ојачала, и активним успешним садејством деснога крила II армије (тимочка дивизија I позива), које је било раније заузело Вис (К. 418), и тиме довело до

брзог пада Ковионе. Ствар стоји дакле сасвим друкчије него што то пуковник Г. Милосављевић представља

Исту нетачност пуковник Г. Милосављевић чини и на страни 71, где тврди: „најзад успешно завршена тродневна битка на огранцима Сувобора...“ и т. д. Ја питам шта би било од нас да је непријатељ својим огорченим и бесомучним нападима са целом својом V армијом (8. и 17. корпус) на фронт Варовница—Космај, 23, 24, 25 и 26 новембра, успео да овлада овим фронтом, па да после, опијен еланом, управи све своје напоре у правцу ка Крагујевцу? И једном лаику мора бити јасно да би ово било катастрофално по нас, а тродневни бој I армије на Сувобору, коме пуковник Г. Милосављевић приписује цео успех битке, отишао би у ветар.

По овоме се види какву је пресудну важност у последњем стадиуму битке по нас и наш дефинитиван успех имао фронт Варовница—Космај, у моменту кад је непријатељ напао на њ свом снагом V армије. Ову опасност је Врховна Команда на време осетила, па је с тога и ојачала Команду Одбране Београда, која је бранила фронт Варовница—Космај, са две дивизије I позива из састава II армије (тимочка I и моравска I). Тиме је успела да непријатељу осујети извршење његових намера које је он већ био манифестовао.

Непријатељ је био уложио максимум својих напора да овлада фронтом Варовница—Космај, који је био у нашим рукама. Њему је било јасно да му је то једини спас од катастрофе која му је претила. Успехом на овоме фронту, и брзим и енергичним продирањем ка Крагујевцу и у позадину наших армија, непријатељ би довео у један безизлазан положај сву нашу војску, која би, због свога јачега експонирања ка западу, била од Крагујевца одсечена, а Врховна Команда није у томе времену располагала ни са каквим јаким општим резервама, да би могла отклонити ову опасност.

Даље у току битке, а према ново створеној ситуацији на војишту (непријатељ групише на фронт Варовница—Космај јаку снагу, целу своју V армију), Врховна Команда је концентровала главни део своје оперативне снаге (II и III армију и Одбрану Београда, која је већ била на северном фронту) на север, у правцу ка Београду (Београдска операција), и у току операција 27, 28, 29 и 30 новембра одлучила битку на Раљским положајима 30 новембра у нашу корист. После енер-

гичног гоњења непријатеља, наше трупе су 2 децембра у 10 часова победоносно ушле у Београд.

Из овога краткога излагања види се колико је пуковник Г. Милосављевић нетачан и једностран у својим закључцима, и колико је неоснована његова тежња да све важне и пресудне моменте у Колубарској битци сведе на операције прве армије.

ГОЊЕЊЕ И ИЗБИЈАЊЕ I АРМИЈЕ НА ОБАЛЕ ДРИНЕ И САВЕ.

Ни овај део нема ничега значајног у односу на питање које се расправља.

Ја ћу се с тога зауставити само на појединим местима.

На стр. 83, претпоследњи став, пуковник Г. Милосављевић наводи један телефонски разговор између мене и Мишића, у коме сам га ја био обавестио да је непријатељ заузео Космај, и да је ситуација озбиљна, на шта ми је Мишић смејући се одговорио да то не може бити, и да заузимање Космаја представља „само трзање болесника, који је у агонији и на самртничкој постељи“.

Дакле, пад Космаја непријатељу у руке и огорчени непријатељски напади на Варовницу нису значили за војводу Мишића озбиљну ситуацију? Међутим, да Космај није, на срећу, убрзо повраћен, него да је непријатељ успео да се на њему учврсти и ојача, онда би убрзо одзвонило и Варовници (пошто су Варовница и Космај у узајамној тактичкој вези и међусобном утицају); с овим би пао у руке непријатељу и Младеновац, и био отворен пут ка Тополи и Аранђеловцу и даље за Крагујевац. Тиме би били компромитовани и сви наши дотадањи успеси. Како се онда могло тврдити да је све то било „само трзање болесника, који је у агонији и на самртничкој постељи“?

С друге стране, тврдим да никада ни војвода Путник ни ја нисмо били утучени, како то нетачно представља војвода Мишић. Ово може да посведочи, не само оперативно одељење Врховне Команде, но и цела Врховна Команда, па чак држим да је ово познато и Врховном Команданту.

Пуковник Г. Милосављевић врло често истиче моралну храброст и присебност војводе Мишића, а утученост Врховне Команде. То ме приморава да кажем да је војвода Мишић за време целога нашега повлачења 1915 год. био стално нервозан и деприимиран. Та депресија, која га је држала све до Скадра,

довела га је и до онога познатог „сабора“ у Пећи, о коме за сада нећу више да говорим.

На стр. 109, став I, пуковник Г. Милосављевић вели ово: „од Врховне Команде никада није тражио одобрење својих пројеката, али кад год је ситуација захтевала, споразумевао се и са Врховном Командом и са суседним командама, којима је увек излазио на сусрет и саветом и стварним помагањем“.

Чак и један лаик мора бити запрепашћен овим јеретичким назорима о односима у командовању у војсци у опште. Војник од заната мора пак зажалити да и данас још, после оволиких искустава у минулим ратовима, могу оваки назори постојати чак и код ђенералштабних официра.

Ја сам у својој ранијој расправи рекао да је војска, узета у својој целини, веома сложен организам, у коме су сви делови (органи), ма били и најмањи, у јакој и нераздвојној вези и међусобном утицају. Овим организмом као целином управља глава, а то је врховна команда, односно за сваку јединицу њена команда (армијска, дивизијска, пуковска, и т. д).

Зар је онда могућно да се командант једне армије, који је непосредно потчињен Врховној Команди и њена наређења мора безусловно вршити, одметне од те команде, па да на своју руку ради шта и како хоће, без икаквих обзира на целину, т. ј. на општу ситуацију и намере Врховне Команде? Зна ли пуковник Г. Милосављевић да је битка колективно дело и једна веома компликована радња, у којој мора до максимума да врхуни једна идеја и једна воља од ђенералисима па до простог редова? Зна ли даље пуковник Г. Милосављевић да у битци као целини, потпуној синтези стратегије и тактике, мора у пуној мери бити остварено унутарње и спољашње јединство у њеноме извођењу, а то је: хармонија у целини и по деловима, онако од прилике као у једноме оркестру, или једноме позоришноме комаду?

У опште, кад год говори о војводи Мишићу, пуковник Г. Милосављевић би хтео да све заслуге за успешне операције од 1914 припише искључиво њему у заслугу, и да га представи као јединог увиђавног и присебног команданта, који је стално морао да даје савете и улива кураж једној утученој и збуњеној Врховној Команди. Све је ово далеко од истине. Када се буде писала историја наших ратова на основу аутентичних докумената, онда ће се видети да је главно руко-

водство увек било и остало у рукама наше Врховне Команде, као што у једној модерној војсци и мора да буде, и да су успеси наше војске њено дело, а не појединих команданата, који су се од ње одметнули, и на своју руку водили пресудне битке и добивали велике победе. Разуме се, заслуге Врховне Команде не искључују заслуге војводе Мишића, и он ће у свакој непристрасној историји бити забележен као један од наших врло заслужних армијских команданата. Али тај историјски Мишић неће бити истоветан с овим легендарним Мишићем кога су његови поштоваоци хтели да створе, прикупљајући у њему једноме сву увиђавност и вештину нашег ђенералштаба, и сав елан и храброст наших трупа. Ја никада нисам мислио да спорим заслуге војводе Мишића, али сам држао да ми је дужност да дигнем свој глас противу легенде која се о њему шири. Ово сам мислио да морам тим пре чинити што се та легенда ширила с очевидном тенденцијом да се умање заслуге једног зацело много већег војника, а то је војводе Путника. Захвалност према Мишићу не треба да се претвори у незахвалност према Путнику.

ОПШТИ ЗАКЉУЧАК.

Пуковник Г. Милосављевих покушао је у своме напису *I. армија и њен командант у Сувоборској битци месеца новембра 1914, год.* да обеснажи тврђења која сам ја изложио у мојој расправи *Колубарска битка*, заснивајући своје доказе, не на аутентичним, службеним историјским документима, који постоје, него на *телефонским разговорима*, вођеним између војводе Путника и команданта I армије ђенерала Ж. Мишића, који су имали само информативни, а никако дефинитивни карактер; и *на преписаним релацијама I армије из Колубарске битке*, које су од локалнога значаја у односу на питање које се расправља, из којих се види само рад I армије и његова команданта ђенерала Мишића у току битке, на основу наређења која му је издала Врховна Команда.

Ја налазим да и после написа пуковника Г. Милосављевића остаје као историјска истина:

1) Да је идеја за офанзиву у Колубарској битци, као моменат када ју је требало отпочети, дело Врховне Команде. Ову истину пуковник Г. Милосављевић не само није могао обеснажити, него је шта више *изречно* признао, када је рекао

да је у прву армију Мишић дошао као дојучерашњи и дугогодишњи помоћник војводе Путника, доносећи из Врховне Команде оптимистичко расположење и идеју о прелазу у офанзиву.

2) Да је план за Колубарску битку и њено извођење у великом стилу дело Врховне Команде, а не војводе Мишића, који има заслуге само за онај део операција које су пале у задатак његовој армији.

Докази за све ово налазе се у ратној архиви Главног Ђенералштаба (историјско одељење) као аутентични службени документи, који се ничим не даду побити.

Према овоме ја сматрам да је свако даље дискутовање о овом питању сасвим непотребно.

ЂЕНЕРАЛ ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ

ПОСЛЕДЊИ АУСТРИЈСКИ ЦАР.

Смрћу Карла IV, бившега цара аустријскога и апостолскога краља угарскога, нестаје са света једна патетичка фигура. Последњи аустроугарски монарх није био трагична фигура, нити је то икад могао бити; он није имао главна својства за трагичног јунака. Син пропалога оца и од матере без какве нарочите даровитости, Карло IV, и да је владао у редовним приликама, не би био ништа бољи од осредњих хабсбуршких владара. Овако, он је имао мало времена да се покаже као владалац. Кад је ступио на престо хабсбуршки, двојна монархија је била већ непоправљиво компромитована. Фрања Јосиф, његов дед, бејаше га предао везаних руку и ногу Немачкој. Карло IV покушао је да раскине те везе, али је било доцкан; ти покушаји су утврдили само његову слабост.

Надвојвода Карло Фрања Јосиф, унук Фрање Јосифа, бивши цар аустријски, умире у тридесет петој години, после кратковременога запаљења плућа, у Функалу на острву Мадери. Син оца „страдалника“, надвојводе Отона, млађега брата надвојводе Франца Фердинанда, убијенога у Сарајеву, Карло је био без јаке физичке, умне и моралне снаге. Његова мати, надвојвоткиња Марија Жозефа, сестра некадањега саксонскога краља, једна здрава Саксонка, која је својим ружним лицем,

својим кошчатим стасом, утегнутим увек у тешке и гвоздене утеге, својим предугим и незграпним рукама, подсећала на слике првих Германа из незнабожачкога времена, није могла да подмлади крв једне исцрпене породице. Ако није ту могла помоћи, мати Карлова, чију је постељу из рана напустио распусни муж, предала се сва васпитању свога сина. Под утицајем своје матере израстао је Карло у нешто стидљива и једноставна младића, који се до своје женидбе слабо показивао на другом месту до иза кулиса. Затворен најчешће у старински Angarten Palais, под присмотром строге матере, сувих учитеља и јаких католика, Карло је постао „послушно дете“ и то остао до краја свог живота. Он је био без стварнога и солиднога знања потребнога свакоме принцу, никад самосталан, увек под туђим сугестијама, са наклоностима оговарања и „запљескивања“, особина деце коју су сувише „строго држали“ у младости. Слушао је мајку, слушао своје саветнике, слушао своју жену, слушао свакога.

Његова женидба, и ако не баш права идила, била је благословена. Њему је било двадесет четири године када се венчао са Зитом, деветнаестогодишњом кћерју војводе Роберта од Парме и кнегиње Марије Антоније од Браганце. Кнегињица Зита била је четрнаесто дете међу двадесеторо деце војводе од Парме, и зато је њено васпитање у родитељској кући било изведено више у скромности, у штедњи и у ускоме породичноме кругу. Карлу и Зити родило се седморо деце: три сина и кћер пре његова проглашавања за цара, и два сина и кћер после тога догађаја. Кад је, једва једном, умро цар Фрања Јосиф, онда је Карло дошао на престо, који би наследио Франц Фердинанд да није трагично платио главом у Сарајеву 1914. Поставши царем 21 новембра 1916 године, Карло, дотле номинални заповедник аустроугарске војске на оба фронта, на италијанскоме и руском, постаје врховни командант своје несрећне војске, која у овоме рату само на италијанском фронту однесе праве победе. Исте године, у месецу децембру, и он и његова супруга крунисани су, по нешто скраћеноме обреду, у Будиму, он за краља, она за краљицу Угарске. Његова прокламација која је у то доба објављена, садржи његову жељу да се учини крај рату до истребљења.

Карло IV постао је презумптивни наследник за аустроугарске престоле тек кад се Франц Фердинанд оженио гро-

фицом Хотек, дворском госпођом надвојвоткиње Фридрих. Он је то постао аутоматски, по Прагматичној Санкцији. Због овога била је потајна борба између дома Франца Фердинанда и дома Карлова. И Франц Фердинанд и његова жена, војвоткиња од Хоенберга, нарочито она, имали су, ако не скривени план, а оно наду да свога првога сина окруне круном хабсбуршком, и ако он није на њу имао права. Али и мати Карлова, Марија Јозефа, чији су родитељи зло памтили Хоенцолернима уједињење Немачке, и славољубива Зита, бделе су керберски над правом Карловим. Ово потајно супарништво пронело се било и на целу хабсбуршку породицу; и ту није било у ствари два табора, него пре само један, и то сав мобилисан противу жене Франца Фердинанда, једне борбене и верски затуцане госпе. О тој борби се у Бечу знало, о њој се говорило, али ни једна ни друга страна није се одавала пред светом. Борба је била немилосрдна, судећи по досеткама и причицама које су се из кућа многобројних надвојвода преносиле у домове амбасадора и посланика. Франц Фердинанд је, према томе, био „страдалник богиње Венере", паралитичар, пијаница, а његова супруга „белведерска грабуља" која се за крајцару циганчи са пиљарицама са Nashmarkt-a, која закида послузи награду, и т. д. На ретким пријемима који су приређивани у Шенбруну 1912, 1913, 1914, страни представници су могли приметити то ривалство и ситничарску надувену мржњу укочених надвојвоткиња и многобројних надвојвода. На једноме од таквих пријема, у очекивању старога цара, они у једноме салону ми у другоме, сви у кругу и по рангу један до другога, гледали смо ту игру на лицима и на очима надвојвоткиња, на челу којих је стајала бивша царица Зита, а на чијем се крају налазила сва у бело, крута и плава, некадања грофица Хотек. Та игра није казивала ничега доброга. Кад уђе цар Фрања у први салон, па кад, нешто накривљен на једну страну, приђе, стаде по војнички, поклони се, узе испод руке и поведе Зиту у салон где смо ми били, Зита порасте, а њен први поглед био је за жену Франца Фердинанда. Тај поглед казивао је све: и злобу и триумф, целу ону мешавину Бурбона и Парме. Лице Франца Фердинанда се замрачи; док је муж Зитин, бивши цар Карло, насмејан гледао лево-десно. То није био пакостан смех. Тај је увек био насмејан, жив као његове Бечлије, гласнога говора и

смеха, грешећи о ону строгу дворску етикету још из доба Марије Терезије.

Ја сам са њим свега једном говорио, у дворцу у Хецендорфу код Беча, приликом моје званичне аудиенције код њега. Пријем и држање били су демократски, а разговор сасвим грађански: о коњичкој униформи српскога војника, о породици његовој и мојој, о Бечу. Наследници, прави и презумптивни, нису смели говорити са страним представницима друкче, као што се нису смели појављивати у свечаним приликама: цар Фрања Јосиф је био јако саревњив на своја царска права. Бивша царица Зита била је свечана и крута, и ако се наш говор водио о тако простим стварима. Последњи пут сам их видео на опелу Франца Фердинанда у дворској капели у Hofburg-у. Зитино лице није се могло видети од густога дугачкога црнога вела, а Карлово је било увек оно исто живо и насмејано, у чудноме контрасту са непомичним и здравим лицем цара Фрање Јосифа.

У априлу 1918 сазнало се да је покојни цар Карло IV још у децембру 1916 године понудио мир Енглеској и Француској преко свога шурака кнеза Сикста од Бурбон-Парме.

Од новембра месеца 1916 па до августа 1917, он је из властите побуде чинио извесне покушаје да закључи одвојен мир са Француском и Енглеском. У томе послу, у тим преговорима, препуним разних перипетија, Карло се показао слабић какав је увек био. Он је осећао да Аустро-Угарска не може издржати рат, а веровао је чврсто у верност и оданост својих поданика хабсбуршкој династији, па ипак није могао да се реши веза и окова немачких. Њему су одвратност према рату и нагон диктовали да се мири, али његови саветници, традиционални Аустријанци с тврдом вером у јачину и престиж двојне монархије, надјачали су га. И кад је променио све министре и војне команданте свога деде Фрање Јосифа, Форгача, надвојводу Фридриха, Кербера, Бурјана, Клам Мартиница, гроф Чернин је покварио његове планове. Гроф Чернин, који је био заједнички Министар Иностраних Дела, имао је царево пуно поверење, које је на послетку изиграо на један доиста необјашњив начин. Чернин, и ако је знао да постоје два оригинална писма царева, и ако је и сам водио преговоре за одвојен мир са престарелим министром француским A. Ribot-ом, — који је ову ствар упропастио саопштивши њену

тајну Италији, тајну коју су Французи крили нарочито од Италијана, — у једном моменту јавно је порекао постојање царевих писама. Клемансо Чернина прво јавно назове лажовом, а после публикује факсимиле Карлових писама. Чернин је одмах отишао с положаја, а Карло се у Берлину морао правдати и јавно порећи свој рад.

У тим преговорима и покушајима за мир увек је од стране цареве било речи и о Србији. Први пут 12 фебруара 1917 године, цар пристаје да се изведе пуна рестаурација Србије, с тим да јој се призна један широки териториални излазак на море, без династије Карађорђевића на челу. Други пут, 5 марта 1917, цар предлаже Француској да се Босна, Херцеговина, Србија, Арбанија и Црна Гора претворе у једну југословенску државу, којој би био владар један од Хабсбурга, његових рођака. Трећи пут цар прима 17 марта 1917 године пуну обнову Србије, излаз на Јадранско море, са династијом Карађорђевића као владајућом. У току даљих својих разговора и преговора цар остаје при томе да се Србији поврате све окупиране територије, да јој се поврате сва суверена права, и да јој се да од Арбаније један појас земље са излазом на море Драч—Бојана. Кад је Чернин постао канцеларом, поводљиви Карло је пристао на предлог да се Србија и Црна Гора уједине у једну државу под династијом Његоша.

Карлово прво писмо упућено 24 марта 1917 његовом шураку кнезу Сиксту Бурбонскоме за председника Француске Републике, о условима за мир, има ово место за Србију: „...Што се тиче Србије, њој ће се повратити њено суверенство, а у знак нашег доброг расположења ја сам готов да јој обезбедим разуман и природан излаз на Јадранско море, као и друге широке економске концесије. Са своје стране Аустрија ће тражити као основни и апсолутни услов да Краљевина Србија у будуће прекине сваки однос и уништи свако друштво или организацију који би радили за распад Монархије, нарочито Народну Одбрану; да лојално спречава свима средствима у њеној власти сваку политичку агитацију, било у Србији било изван њених граница, и даде о томе обавезу под јемством Сила Споразума“.

Кад је дошао општи слом, Карло је морао ићи, најпре напустити престоле својих предака, па онда напустити и отаџ-

бину. Путем једне прокламације он се одрекао свакога учешћа у управи над Аустријом, признајући одлуке Немачке Аустрије да у будуће узме облик једне засебне државе. У другој прокламацији за њом објавио је народу у Мађарској да привремено напушта угарски престо. А одмах затим, под заштитом британске војске, са целом породицом и неким кривцима за слом Аустро-Угарске, пређе у Швајцарску.

У априлу 1919 аустријски парламенат је донео одлуку којом се он збацује са престола, а дом Хабсбурга лишава свих суверених права и других прерогатива у Аустрији. Карло није ништа предузимао да поврати аустријски престо; Аустрија се, међутим, признала републиком. Он је радио да одржи положај у Угарској, која је, после краткога бољшевичкога режима, остала краљевина. У марту 1921, прерушен у просто одело, Карло је возом као обичан путник дошао прво у Сомбатхељи, а затим само на један дан у Будим. Његове наде и рачуни за обнову престола пропали су од првога дана. И тога пута су га пријатељи и привrженици навели на један неозбиљан корак. У Будиму, као и свуда, нису га дочекали радо, и ако је већина народа била легитимиста, ни привrженици, ни регент Хорти, ни угарска влада. Савет Амбасадора је четвртога дана по доласку његову у Угарску наредио пештанској влади да уклони Карла. И Карло, који је чекао у Сомбатхељи као сужањ на ту одлуку, вратио се, опет под заштитом британском, у Швајцарску, с обећањем да ће скоро опет доћи. И доиста, 21 октобра исте године, у друштву Зите и два три саветника, долетео је из Швајцарске у мађарско гранично место Оденбург, где су га чекале легитимистичке трупе. У Оденбургу су га трупе понова извикале за краља, и он их је повео у Будим, где се званична војска спремала на отпор. После неколико чарки Карло се предао и био затворен у манастиру Тихањи заједно са Зитом и својом несуђеном владом, којој је био председник славољубиви гроф Андраши, и одатле, под стражом, Дунавом доведен до Браиле, ту спроведен на један торпиљер и одведен на Мадеру, где га је смрт снашла. Ова октобарска авантура је била озбиљније спремљена него она пролетња. И, да је Карло мушки ступио на чело присталица круне Св. Стевана, међу којима је било све мађарско племство, ко зна како би се ствар свршила. И његова супруга, и сви његови привrженици, и његови рођаци и еснафлије, и

све роајалисте у Француској, у Португалу, у Швајцарској, у Немачкој, у Бугарској, били су разочарани овом другом комичном авантуром последњега хабсбуршкога монарха. Оба његова покушаја да поврати угарски престо, оба једнака по начину и резултатима, нису демантовала Карла IV у његову целокупноме јавноме раду... Усуд је њему доделио да плати за све грехе својих давних предака, — некадањих грабљивих хабсбуршких грофова, краљева и царева од VII до XX века, — прво престолом и царевином, а затим и младим животом.

ЈОВ. М. ЈОВАНОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

НОВИ, ОД ВЛАД. В. ЈАНКОВИЋА.

Писац *Нових* је одиста нов човек, и по својим годинама и по питањима која га интересују. То је, чини ми се, потребно напоменути, јер су нам нови у литератури, специјално драми, потребнији од нових у политици, и на другим местима. Међутим, Г. Јанковић је, по мом уверењу, већ својом драмом *У Вртлогу* показао да уме посматрати нове људе и нове проблеме, као што уме књижевно писати. Што чисто позоришни успех ове ствари није био на висини њенога књижевнога успеха, то је, држимо, прилично разумљиво, кад је реч о првом драмском покушају једнога сасвим младог књижевника. Али одмах, у накнаду за то, он је у *Новима*, поред доброг књижевног дела, дао и дело драмски разрађеније, сценски живље и интересантније.

Догађај се одиграва на једном племићском добру, у Загорју, после слома старог аустроугарског режима 1919. Гашпар Војничић, господар тога добра, релативно млад човек, али неврастеничан, меланхоличан, скептик, и уморан, повукао се на своје имање са својом младом, интелигентном женом Аном, жељан одмора и топле домаће среће, дезинтересујући се за политику, ново стање и нове покрете. Ново стање се, међутим, осећа свуда око замка, па и у његовој унутрашњој атмосфери. То је неодређено, прелазно стање, када је један, стари поредак, срушен, а други, нов, још није створен. Сељаци су се ослободили својих старих, феудних односа према господарима; они су, нешто помоћу државе, а нешто самовласно, добили делове земаља својих ранијих господара. Али су они, и поред тога, прилично незадовољни. Они рефлектују на нешто више, на већи удео у новом наследству; они помишљају на освету према некадашњим господарима, нарочито

онима од којих су највише препатили и који су били најбруталнији. У сељачке масе ушли су *нови* људи, т. ј. агитатори за социализам, комунизам, проповедници грађанскога рата и будућег благостања на рушевинама старога поретка: противници „прошлости“, ауторитета, традиција. Жена Гашпара Војничића, Ана, симпатише новим социалним струјама. Она утиче на свога мужа да се не ставља на супрот новим струјама; конкретно, она га убеђује да један део земље треба дати, управо поклонити и разделити сиротињи, сељацима, у име социалне правде и виших идеала, у интересу друштвенога мира, а задржати само онолико колико је потребно за пристојан и угодан живот. Гашпар, који у ствари није ни мало убеђен њеним теоријским разлагањима и доказима, пристаје на то само из жеље да избегне евентуалне сукобе, ради личнога мира, и из љубави према својој жени за коју је готов да принесе све материалне жртве, коју је узео из љубави, а која је за њега пошла под притиском тешких материалних околности. Ана је, на против, заузета својим „социалним дужностима“; она је у разним одборима и разним седницама за подизање азила, болница, васпитних институција и т. д. и даје импресију да се много боље осећа напољу него у тихој, мало загушљивој атмосфери свога породичног живота, и ако се, иначе, као отмена жена, осећа знатно обавезном према жртвама и љубави свога мужа.

Наравно, поред свих својих настојавања да остане на миру и да учини све што може да му се не поремети домаћа и породична срећа, Гашпар у томе не успева. До његових ушију допиру струје новога времена, и ако се он повлачи: революционарне тенденције *нових,* приче о гресима његових предака, који су пљачком и насиљем стекли своје поседе, које он ужива; бајке о нечистим дусима у његовом замку, о мистериозним ходницима и гласовима који се чују под његовом кућом. Неврастеничан, слабих живаца, помало сујеверан, Гашпар је услед тога прилично узнемирен и нерасположен.

Драма његовог породичног живота настаје, у ствари, онога момента када у његов дом долазе два млада и *нова* човека, Иван и Павле, два революционарца, два идеолога и борца новог времена, иначе два стара, предратна познаника Анина. Павле је страстан борац, агитатор, подстрекач маса против социалне неправде, против племића, разбарушен занесењак који вечито дражи сељаке и прича о будућој срећи човечанства. Иван је затворенији, сталоженији, али ипак *нов*. Он говори о будућем времену само у врло широким и апстрактним фразама, али има један много конкретнији циљ од будућега раја на земљи. Тај циљ је задобијање Гашпарове жене Ане, коју он воли некаквом љубављу или страшћу — то није много јасно — и с којом је он још у младости имао једну љубав. Та љубав се, при њиховом поновном састанку

после ратних година, попова разбуктава, пошто Ана није ни пошла за Гашпара из некакве особите наклоности срца, како се то каже, а Иван, тип *новог човека,* нема много моралних скрупула. Од тога тренутка породична драма Гашпара Војничића развија се брзо. Ана се решава да напусти Гашпара и иде са Иваном. Као отменија жена, она ипак не жели да то буде обично бегство, драстично и брутално браколомство; она жели да се са Гашпаром растане споразумно, да га убеди да тако „треба да буде“. И она, и Иван, покушавају то једне драматичне ноћи, када гори замак барона Сладовића који су сељаци запалили из освете. Али је баш та одлука Анина и Иванова катастрофална за Гашпара. Слабога срца, он умире од капље, и преко његова мртвог тела, са узвиком „Иване! Ја се бојим!“ Ана бежи из куће своме новом драгану који је очекује.

Оно што говори у прилог ове драме, то је, пре свега, известан утисак да у делу збиља струји дах новога времена, да се меша са дахом прошлости, стварајући на тај начин један „штимунг“ који се каткад осећа из дела Ибсенових. Једна интимна, домаћа драма стављена је у оквир шире драме политичких и социалних сукоба, и тај двоструки конфликт два темперамента у једноме браку и две генерације у једноме друштву, дат у једном и сигурном потезу, чини да је драма Г. Јанковића по концепцији шира а садржајно пунија од наше досадашње друштвене драме и да је, с обзиром на то, знатан корак у напред ка стварању наше драме у европском смислу речи. Затим, разлика у схватањима, погледима, осећањима, мотивима, и целокупном менталитету две генерације, тако блиске по годинама а тако удаљене по својим циљевима и идеалима, није дата само у форми једне дисертације, што је чест случај код сасвим младих писаца или код оних који нису по своме таленту драматичари чисте крви. Супротно томе, Г. Јанковић је успео да своје личности у већем броју случајева изради сасвим конкретно, извлачећи врло маркантно карактеристичне и главне црте њиховога карактера и њихове психологије, изводећи на сцену живе, довољно убеђене и довољно убедљиве људе који имају своје погледе на свет, свој језик и своје особено држање у животу и драмским моментима своје историје. Гашпар Војничић је, на пример, сасвим добро и рељефно израђена личност уморног, неврастеничног, скептичног представника старог менталитета, старога морала и традиција, меланхолични и анемички изданак старе породице и једнога друштва на умору. Исто тако барон Сладовић, надмени, распусни и расположени циник, представник старих догми, предрасуда и старога неморала, дат у једној епизодној улози, чини добар утисак, као duховито, и ако мало овлашно оцртани тип старога друштва. Ана, ма да мало нејасна по мотивима својих одлука, у драми је интересантан примерак

узнемирене жене жељне живота, честите и интелигентне, и ако не особито разборите.

На другој страни типови *нових*, Ивана Поповића и Павла Цесарца, нису уметнички успели у потребној мери, и представљају у ствари више драмске силуете него одређене и јасне личности. У том погледу Павле Цесарац је ипак знатно бољи. Свршени студент и незавршени човек, једностран, аподиктичан, енергичан, доследан у своме убеђењу до тврдоглавости и наивности, озлобљен на оне који имају новаца и власти, Павле је чистији тип револуционара у руском смислу. Он је уверен да се ништа боље не може створити док се све старо не уништи; и он је, речју и делом, доследан од почетка до краја у своме држању и својој акцији. На извесним местима његове речи имају у истини снажан револуционарни акценат, узбудљив за гомиле, и оправдан у своме етичком патосу. Много слабија, управо сасвим мутна и антипатична је личност Ивана Поповића, „мелиористе“, проповедника „новог времена“, „бољег човека“ и свију незрелих теорија и отужних фраза. Саможив и опрезан, аморалан и празан, он вечито декламује, немајући ниједну одређену мисао у глави, али са срачунатим ефектом на опсену и лични успех. У дискусији са бароном Сладовићем, који иронично напомиње да је револуционарни посао спор, и да сваки од тих *нових* хоће нешто друго, Иван одговара: „Не. Сви хоћемо једно исто: *бољег човека*“. Наравно да „бољи човек“ без икаквих атрибута није у ствари никакав човек.

Па онда, у четвртом чину, кад одводи жену Гашпара Војничића, као „савремена величина“, „јака личност“, како каже овај, Иван то овако мотивише:

Иван: Поћи ћемо заједно, руку под руку... Ићи ћемо *све на више*... Али гдегод се зауставимо на њему, бићемо мала стражарница, мала кула светиља за оне који траже *Човека*... А наше дете кад дође...
Ана: Твоје дете...
Иван: Оно ће бити боље од нас.
Ана: Ближе *Човеку*.

Какав је то „бољи човек“? *шта* су његове ознаке? *где* ће га наћи? — о томе овај мелиорист, из опрезности, нигде не говори. Али зато врло истрајно продужује:

Иван (Ани): Увек ћемо *нешто* савлађивати, увек *нешто* превазилазити... Имаћемо осећаје да смо понели напред *време*.

Као што се види, све *нешто* што не значи *ништа*, и све то у име „бољег човека“. Међутим, у пракси, тај предикатор „новог времена“ и „бољег човека“ разорава породичну срећу једног болесног и неоспорно доброг човека, напушта своје другове у борби, заводи једну поштену али нервозну жену, и повлачи се у миран, буржоаски живот, да би имао дете и тако дао „бољег човека“. Колико напрегнуте и празне

идеологије, управо фразеологије, да се постигне један тако обичан и свакодневни циљ!

Иван је очевидно прост и суморан шарлатан, и као такав он збиља може бити нов, данашњи тип човека; али као централна личност једне емотивне и интимне драме он је несносан и прави тежак утисак. То је највећа замерка која се може учинити новом делу Г. Јанковића.

Иначе, драма је у целини добро конструисана. Прва половина тече нешто споријим темпом; али трећи чин је врло снажан, драмски необично ефектан и психолошки врло природан. Тај ефекат не опада него пре расте све до краја ове интимне психолошке драме, која се у доброј режији може са успехом одржати и на позорници.

Интелигентно замишљена и добро изведена режија Г. Живојиновића имала је ипак једну велику сметњу за дефинитиван успех. То је мало несрећно изведена подела улога и недовољан успех глумаца на премиери. Улога Ивана Поповића није за живи, отворени и срдачни темпераменат Г. Милутиновића. Колико је у опште могуће, Г. Милутиновић је савлађивао свој темпераменат и своју природу, али се основна разлика и дисонанца између карактера улоге и њенога интерпретатора није могла сакрити. Г-ђа Дугалић (Ана) и Г. Д. Гошић (Гашпар) имали су успеха у својим ролама, изузимајући последњи чин, који је, из недовољно јасних разлога, знатно подбацио са Аном, Гашпаром и Емом. Г. Н. Гошић (Барон) био је једини потпуно у својој улози. Не заборавимо Г. Николића, који је у своје тумачење Павла Цесарца уложио много труда и постигао леп успех.

На жалост, ми знамо да се ни седам улога у нашем Позоришту, које располаже толиким ансамблом, не може поделити без много натезања и много ризика.

С. ПАНДУРОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ОКО РАПАЛСКОГА УГОВОРА.

Један од наших циљева на Ђеновској Конференцији, — која у ствари досад није још ништа урадила, ништа стварнога, — био је и тај да се с Италијом најзад уреди питање о извршењу Рапалскога Уговора. Ради тога су наши делегати, позвати од италијанске владе, отишли у Ђенову пре састанка паневропске конференције. Али до данас то питање није уређено.

Кад је наш Министар Иностраних Дела полазио у Ђенову, ствар је стајала овако. Рапалски Уговор није био још

извршен; италијанска влада је одлагала његово извршење, наводећи као главни разлог то што нисмо још припремили решења из чл. II Рапалскога Уговора о територији Задра, и из чл. VI о уређењу економских и финансијских односа између Италије и Југославије [чл. II предвиђа да се засебном конвенцијом утврде односи општине задарске са котаром и покрајином Далмацијом, праведна подела покрајинских и општинских добара; чл. VI предвиђа, у року од два месеца, стручне предлоге за успостављање најсрдачнијих економских и финансијских односа између Италије и наше државе]. У ствари, главни разлог је био у томе што Италија не жели ни у коме случају да Ријека буде потпуно самостална, онако како је тим уговором створена. Наша влада је стајала опет на томе да се пре свега изврши Рапалски Уговор, па онда да се преговори о Ријеци, и са Ријеком, поведу у интересу Ријеке, Италије и наше државе. У томе погледу је и цео наш народ, како у Приморју тако и овамо широм државе, био са владом солидаран. Наша држава је била већ пред решењем да Рапалски Уговор региструје код Лиге Народа, остављајући тако да цео овај непријатан спор она пресуди. На уверавања званичнога представника Италије у Београду да ће се ствар уредити повољно, наша влада је пристала да не износи ствар пред Лигу Народа. Наш Министар Иностраних Дела пристао је и пошао у Ђенову са тим обећањем и с упутствима да тражи неодложно извршење Рапалскога Уговора. То је, сад се види, била погрешка. Италија, која је у Кану дала обавезу да неће ничију територију војском држати и заузимати, желела је да на Ђеновску Конференцију изађе као држава која поштује међународне обавезе. Она је страховала да се у Ђенови не поведе реч о томе одмах или у току рада. Обећање које нам је дала Италија није се испунило. Од 8 априла до 25 априла наши представници на Ђеновској Конференцији су водили о томе разговоре и преговоре без икаква резултата. Наш Министар Иностраних Дела је обавестио стране новинаре „да су преговори између нас и Италије имали одмах у почетку за предмет расправљања питање Задра и питање Ријеке“. Министрово мишљење је да питање Задра није тешко решити, али да је тешко споразумети се о Ријеци. Ти преговори се воде, изгледа, „у пријатељскоме духу, а није тачно да се ради о неким конвенцијама односно ревизије Рапалскога Уговора. У истини је само ствар споразума за извршење тога уговора, које је потребно за пријатељске односе између Италије и краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“. Из тих обавештења и оно мало вести које се шаљу у Београд из Ђенове о тим преговорима, — о којима се европска јавност и не бави, — излазило би да сад Италија тражи да Задарска Зона, предвиђена у Рапалскоме Уговору, буде врло широка и територијално и царински, и мисли да се Барош нама преда

само као саставни део Ријеке са засебним царинским режимом, и то тек кад се духови у Италији примире. Преговарачи италијански истичу да они то не би могли одмах учинити због фашиста који су сад јаки и утицајни у јавноме мњењу Италије; они се боје да не настане поново крвопролиће на Ријеци и створи заплете између Рима и Београда.

Рапалски Уговор, који су потписали 12 новембра 1920 Др. М. Р. Веснић, Др. А. Трумбић и Коста Стојановић у име наше државе, а Ђолити, Сфорца и Брноми у име Италије, јесте не само рђав него и један рђаво стилизован међународни уговор. Његове одредбе су тако нејасне да могу бити тумачене свакојако, нарочито кад их тумаче адвокати као што су Италијани. Али овде није реч о тексту уговора. Овде је реч о доброј вери и намери Италијана, о потпису једне цивилизоване државе на једном међународном уговору. Сфорца, Ђолити и Бономи су потписали као представници владе Италије 1920 године тај уговор, и према томе он има пуну важност и обавезу и за потписнике и за сваку владу, без обзира да ли се сада Фактина влада не слаже са њим. То је тако било увек међу цивилизованим државама: у потпису је образ читавога народа. У погледу луке Барош, Италијани се изговарају да о њој нема помена у Рапалском Уговору, него у једноме писму Сфорце упућеноме југословенскоме Министру Иностраних Дела, те зато та одредба не садржава целину с уговорним текстом. И то је један рђав изговор. Писмо које је граф Сфорца упутио Г. Трумбићу јесте саставни део целога уговора; оно носи датум самога уговора, оно има и једну мапу на којој је јасно обележено да цела лука Барош припада нашој земљи, што се и потписом надлежних преговарача на њој утврђује. Пред сваким међународним судом Италија би изгубила парницу, ако би на тај начин бранила своје претенсије. И овај изговор, и онај ранији о утицају фашиста на одлуке, јесу рђави знаци и докази неискрености Италије и њене непромењене тежње да на Јадранском Мору наша улога буде у зависности од ње. Ми имамо право да тако говоримо, јер се ради о држави која је за време ових потоњих година непрекидно своје уговорне обавезе изигравала. Италија је имала тридесетогодишњи уговор о Тројноме Савезу са Немачком и Аустро-Угарском, па се тога уговора ослободила на један оријенталски начин. Њен Министар Иностраних Дела, барон Сонино, до 5 маја 1915 године водио је с Аустро-Угарском преговоре за уступање Триента и Трста где није било речи о Ријеци, и ако је имао у џепу Лондонски Уговор од 26 априла 1915, где такође није било помена о Ријеци. Барон Сонино је раскинуо уговор о Тројноме Савезу, али се уздржао да се изјасни против Немачке, којој је Италија огласила рат после годину дана од дана када је рат огласила Бечу. У току рата, 1917 године, Италија је, и ако имајући Лондонски Уговор, преговарала

тајно са бечком владом о миру, када је пристајала само на јужни део Тирола, а жртвовала и Трст и све друго што данас и против уговора тражи. Енглези и Французи морали су бдети у току рата врло строго над Италијом, знајући да је она несигуран савезник. Многе разговоре у току рата морали су лондонски и париски кабинети водити тајно, без Италије; увек из истога разлога. После закљученога примирја, између грчке владе и италијанске владе закључен је био један уговор о Додеканезу и о границама Јужне Арбаније. И тај уговор је Италија одрекла, као што није раније испунила уговор закључен између ње и Турске 1912 године. Аустријска Република и Маџарско Намесништво имају из прошле године једно слично искуство са Италијом, после уговора закљученога у Млетцима. То је готово ушло у обичаје ове романске државе: уговор је добар и здрав само онда кад и докле је то у њеноме интересу. Оно што један талијански државник на влади данас рече и обећа, то вреди само за данас, а већ сутра можда не.

Пред оваквим тешкоћама, за које смо и ми криви као и наши велики савезници, Француска и Енглеска, налазили су се готово сви који су с Италијом и њеном дипломатијом имали посла. Њихово искуство је било готово увек ово: никад не преговарати дуго кад постоји један међународни уговор. То њихово искуство требало је искористити. Место преговора, у којима су Италијани надмајстори, требало је наш спор изнети најпре пред владе лондонску и париску, нарочито пред ову последњу, које су нас натерале да склопимо Рапалски Уговор. И, кад се тај корак буде показао недовољан, онда, не чекајући више ни на што, изнети ствар пред Лигу Народа и пред јавно мњење целога света, изложивши све мирно, хронолошки; можда чак и не ићи због тога на Ђеновску Конференцију. Или, кад се већ отишло, онда није требало разговарати са Италијом, већ сваком згодном приликом истаћи овај важни моменат у новој епоси после Версаљскога Мира, то јест да је Италија један од арбитра Европе који не извршује своје међународне обавезе. Средство је нешто грубо, али можда би било спасоносно. Радећи овако као што радимо, изгубићемо. Није овде реч о територији, него је реч о моралној основи за консолидовање унутра и споља.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПОЛОЖАЈ ВЛАДЕ.

После ускршњег одмора, 24 марта, отпочео је понова рад у Скупштини. И одмах се у потпуности показује тежак положај Владе и њене већине.

Прво питање које је Влада имала да реши, то је питање оставке муслиманских министара Омеровића и Виловића.

Пошто је на конференцији централног одбора Југословенске Муслиманске Организације у Сарајеву победило гледиште „левичара“ који, под вођством Мехмед Спаха, желе прелазак Муслиманског клуба у опозицију, то су „десничари“ Омеровић и Виловић били принуђени, да не би изазвали отворен расцеп у странци, поднети председнику Владе оставку. Њихова оставка, међутим, није још уважена. Изгледа да она неће ни бити уважена, и да ће питање оставке муслиманских министара бити решено на тај начин што ће се дефинитивно решење одложити. Министри Омеровић и Виловић, покоравајући се партијској дисциплини, остају и даље у оставци. Али „десничари“ Муслиманског клуба сматрају да општу политику клуба има да определи, не партијски централни одбор, већ искључиво земаљска скупштина странке, која је сазвана за 15 јуни. Донде, међутим, група муслимана „десничара“ помагаће Владу. У владиним листовима израчунавано је да, чак и у случају преласка у опозицију целог Муслиманског клуба, Влади ипак остаје већина која јој даје право да не напушта власт. Ради умирења савести наговештава се да би се тада могао узети у Владу и један представник Народног Сељачког клуба. — Ствар није тако проста и не представља само једну рачунску операцију. Повлачење муслимана из Владе и њихово ступање у опозицију не би значило само чисто бројно опадање владине већине. И овако се са хрватске и делом словеначке стране Влади замера што се она готово искључиво наслања на Србе. Изласком муслимана из састава владине већине, те замерке би изгледале још оправданије. Али централни одбор Југословенске Муслиманске Организације није само донео закључак да његови представници у Влади имају дати оставке, он је у исто време одлучио враћање странке њеном аутономистичком програму. С погледом на колебљиво држање муслимана, сада се још не може предвидети каквих ће практичних последица имати овај начелни закључак. Али ако заказана земаљска скупштина странке стане на гледиште усвојено на сарајевској конференцији централног одбора, тиме би несумњиво положај заступника ревизије Видовданског Устава био ојачан.

28 априла истиче последњи рок до кога се, према уставу, мора извршити подела земље на области. Оно што није успео да сврши, ни пленум Народне Скупштине, ни Законодавни Одбор, има сад да изведе Влада уредбом. Осећајући тежину проблема, Влада је сматрала да мора бити особито опрезна. Она је стала на гледиште да је чак и министарски савет тело сувише широко за решење поделе земље на области, и поверила је израду односне уредбе комитету министара састављеном из четири члана. Влада је, уз то, одлучила да своје закључке држи у тајности и од својих сопствених клубова, који ће поделу земље на области дознати тек кад Краљ буде

уредбу потписао, из *Службених Новина*, као и остали грађани. Уредба о подели земље решена је у Влади у последњем тренутку, таман тако да је нарочити курир морао однети Краљу на потпис, изишавши му на сусрет, у Суботицу. 28 априла Уредба о подели земље на области биће обнародована и Влада ће своју уставну дужност испунити. Осећајући сву несигурност оваквог решења, Влада је у исто време изјавила да ће одмах Скупштини поднети законски предлог о измени уредбе. Тако ће у Скупштини поново отпочети претрес поделе земље на области и свих осталих питања која су са њом у вези. Противници Видовданског Устава видеће у томе потврду свога гледишта, по коме, и поред начелног проглашења у Уставу, унутрашње уређење земље није скинуто са дневнога реда.

Поред борбе са противницима, Влада не излази лако на крај ни са својим сопственим клубовима. Колико јој њени клубови задају бриге, види се по томе што је избегавала да их упозна са радовима на уредби о подели земље на области. У радикалном клубу противници коалиције са демократима не изгледају вољни положити оружје и поред свег ауторитета Г. Пашића, који је за одржање коалиције. Однос странке према Г. Протићу још увек је непречишћен. Радикални клуб данас иде за Г. Пашићем, али се држи да би он, чим би политичка комбинација са демократима била доведена у питање, пошао за Г. Протићем. — У последње време говори се и о извесним кретањима у демократском клубу. Наводи се, наиме, да један део србијанских самосталаца и народњака није задовољан читавом унутрашњом политиком демократских представника у Влади, поред осталога и у погледу односа са Хрватима. Одлазак Г. Давидовића у Загреб коментарише се нарочито у хрватској штампи и сматра се тамо као покушај нове оријентације демократске странке у „хрватском“ питању.

И поред ових и осталих тешкоћа у Влади и владиној већини, пренагљено је предвиђати, као што се то делимично чини у опозиционим листовима, непосредни пад Владе Г. Пашића и растурање радикално-демократске коалиције: бар ми смо у нашој новој држави навикнути да се догађаји не развијају у јасним линијама.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Бранислав Нушић: *Деветсто Петнаеста* (1922, стр. 732).

Највећа трагедија историје остала је код нас још неказивана. Сем штурих званичних извештаја, општих фразирања са разних места, и повећег броја слабих прича, који неће говорити ништа о правом збивању, остаје неколико добрих прича као цели материал будућим талентима. Међутим, нигде

није свеопшта трагика зашла толико у дубину и ширила се тако у ширину, као код нашег племена за време дугог ратовања. Сваки појединац је имао дане своје патње до очајања, а многи су прелазили преко очајања, у револт или резигнацију. Чак и они, свуда многобројни, који су цветали у таквим временима, који су волели и користили рат из далека, имали су код нас по коју стрепњу и понекад страховање. Несумњиво је и у томе један од узрока што још нема у опште много изражаја онога што је бивало: што су сви проживљавали и што су сви блиски по времену догађајима, а послератне нервозе несумњиво још прêче широка и мирна гледања. Ми и нисмо имали моћних талената; можда су се неки од оних још непоказаних изгубили у великом метежу; а они од укуса и памети нису писали, јер су знали колико је тегобно изразити тај многоструки живот у коме се живело целим собом. И највеће књижевности дале су мало примера великих ратних евокација, а ниједна ни из близа велику епску конструкцију Толстојевог *Рата и Мира.* — Наша 1915, у којој су сконцентрисани максимуми проживљавања и патњâ, има исписаних неколико страна. Све је остало замрло у споменима, и окамењено у изнемогле говорне фразе. За оне који ће доцније да истражују минулу катаклизму остају командантски извештаји, празне приче, понека новинарска зановетања, и туристичка испричавања неколицине странаца. Војне архиве сачуваће извештаје о „бројном стању“ (материал, стока, људство), и командантска „лична настојања“. У њима ће остати за потомство тај упрошћени цинизам, у коме је све уопштено у некретне линије, у коме је затајен дешавани живот, човекова душа и све посебно, и све је анонимно сем потписаног и његове заслуге. Раздрагани доброћуди са убогом маштом коју је разгрејавало реторско расположење и свесрдно помагала еластичност старинске патриотске фразе, списали су у приче борбе као сајмове, где се гине свечано, са неким блаженством што се оставља свет...

Г. Нушић, „учасник и сам у великој невољи“, учинио је заслужни напор да у једној дугој књизи изложи многобројни материал за нашу 1915. Као пролазник кроз један део простора на коме се дешавало завршавање великога краха, најтрагичније од свега, Г. Нушић је сагледао многе случајеве и разне људе, побележио све у свој дневник, и своје опаске раширио многим детаљем. Он је пошао од Скопља и са збегом ишао ка мору. До њега, док путује кроз ту тешку атмосферу, долазе многи да испричају по нешто од онога што се збивало на разним странама: борац са бојишта, рањеник из болнице, заробљеник, напуштена вереница, Госпа у црнини... Тако је он, једним угодним проширивањем свога путописа, без нарочитих епских конструкција или сопствених визија, хтео да расветли целу 1915. На тај начин је много угледао и

много забележио, и епизоде и слике конвергују око њега као центра приповедања. Богатство доживљавања из тих дана давало је бескрајно материала, и многобројни су начини да му се приступи. Г. Нушић му је приступио не само као прост хроничар, већ и као уметник који пребира по материалу, који изналази типове да у њих синтетише тадашњи живот, и који епизоде које гледа не приказује просто, већ кити и дограђује. Он је тако предузео да у неколико представничких личности сажме силину трагике, и да у извесне случајеве инкарнише туробну атмосферу 1915. Али када је зашао у организацију материала, у уметничко изграђивање епизода и личности које је нашао у Албанији, све је прошло кроз његову филозофију тога живота и његову уметничку синтезу. Његово идеологија је: ето, борили смо се дивно, жртвовали смо се свесно, побеђени смо силом, и сада кроз славне земље наше јадни и уморни одлазимо у незнан, гледају нас сени наших старих краљева и витезова, и ми бедни остављамо свете груди мајке земље, да јој се опет повратимо славни. А његови уметнички изражаји су: наћи драматичан детаљ, описати спољни изглед, избележити разговоре, показати драстичан симбол, причати реторски и на широко. Таква идеологија савила је један скучен оквир, а такви изражаји омалокрвили су збивање у 1915. Књига је остала без праве уметности, и њена филозофија је далека после рата.

Слике из ове књиге казују само оно што причају; оне материализују понеке доживљаје и гестове. Оне се не продужују у визији, не превазилазе довршену форму, и затварају хоризонте само над испричаним. Оне не носе симбол живовања. Ниједне од представничких личности (Бојко мали, мајке, сликар без руке, Госпа у црнини) несумњиво неће остати да инкарнишу типове из оне разноликости и кретње живота. Њихове историје су тачне, али није тачна њихова психологија; а много више би садржале и приказале измишљене историје, али са правом психологијом. Романтизам и реторика изагнали су много истинитог живота из људи и случајева у овој књизи; они су упрошћени и идеализовани на један наиван начин. Најтежим моментима давана је неприлагодна декорација. Одлажење из Призрена и Пећи писац прати, у својој сведеној визији, моштима средњевековних владалаца, који изилазе из својих гробова да отплачу над народом који бежи, и да одбеседе молитве Богу за њихова спасења. Са највећом пажњом и са најдрастичнијим декором дао је слику закопавања краљевске круне у Призрену. Романтична сценарија бирана је и намештана са брижљивошћу: ноћ и тајанствено копање, брижни краљевић, сен Вукашина Мрњачевића који са тугом гледа кроз прозор то трагично закопавање (његов пут од гроба до сцене описује се у детаљима), реторско причање... За Г. Нушића је „једна од најтежих и најмучнијих трагедија

у овој великој трагедији српској, полазак званичне Србије у планине"... Изражај за све то је из давнашњег предратног времена. („И када су једном две младе војске, двеју тек никлих државица, кренуле једна другој у сретање, мачеви су њихових војсковођа тамо ка Шару управљали своје врхове а Призрен је била реч која је у смрт звала и смрт слатком чинила". Или: „На Прилепу се Марко пробудио, зазвонила су звона у Охриду и Пећи; појавио се Марков буздован са морскога дна под Драчем и на Призрену се Душановом залепршала српска тробојка". Стр. 530—531). — Такви упрошћени типови, небогате визије и реторске реченице не обнављају трагику нашег збега у Албанији; у њима трагика нема ону душу коју је имала, и ни из далека ону скалу идеја и осећања који су тада изилазили из свих догађања и опште патње. Ретко где у дугој књизи догледа се оно најскривеније што је патња извукла из човекових инстинката, из којих су изишла сва страховања, тешке мржње и мучаљиве резигнације, сва скала душевних подвига: од најузвишенијих до најодвратнијих. Ретко где се види она права печална атмосфера, и што је најважније од свега: реакција душâ на догађаје. Неважан детаљ и раширена реторика задебљали су књигу, али нису довољно кондензовали и рекли живот. Зато ове слике нису досегнуле до живота какав се збивао.

Али ово замашно дело нашег заслужног и даровитог књижевника далеко је од тога, разуме се, да буде без икаквих врлина. У њему има, свуда растурених, снимака, узетих са много места из путовања — разговори избеглица, тумарања по ноћи преко друмова и кроз ватре, причања крај ватра, симболичне дугачке вијугаве и прекидане колоне — који су истински и добро снимљени: Г. Нушић је ту онај добри писац који је увек имао успеха. Он уме да види конкретно и јасно све што се дешава пред њим, и зна да чује људе; и то су најлепше и најбоље стране у делу. Због њих ће оно и остати што је Г. Нушић скромно зажелео својим забелешкама: материјал за будућност. Та верна и пажљива снимања садрже директне сенсације из ондашњих дана; у њима ће таленти што наилазе и предузму да изразе то наше време, имати подстрека да нагађају то доба и његову температуру; и поред свих натрпаности и намештања, њихове интуиције ће залазити у осећајности које су онда прожимале душе, и које су овде сликане по својим спољним изражајима.

Б. МИЉКОВИЋ.

Чича Илија Станојевић: *Дорћолска Посла,* шала у четири чина и пет слика с певањем (Издање „Времена", Београд, 1922).

Комад је добро познат још од пре рата. Имао је своју позоришну репутацију, и сталну публику од недеље после

подне. Критика га је обележила као пријатну лакрдију без књижевне вредности, и ставила га у ред Нушићевог *Пута око света*. Издањем комада у засебну књигу прилика је да се о њему рече која реч још, и да се за једну меру исправи ранији суд.

Да ли су *Дорћолска Посла* без књижевне вредности? Ја сам имао утисак, читајући у књизи ове живе и пуне покрета сцене, да кроз њих пробија извесна поезија, један осећај туге за старинским неповратним временом, једно „жаљење“, један „жал“, који дрхти кроз све ове песме, игре, лумповања, севдисања, „чарламе“ и подвале старога Дорћола. Није то само лакрдија ради лакрдије, већ једна носталгија за некадањим патриархалним и пуним поезије животом, какав је данас сасвим ишчезнуо. Има овде нешто што подсећа, у извесној мери, на *Коштану* Боре Станковића. Таква *Дорћолска Посла* се кроз књигу може бити боље даду осетити но на сцени, где и неосетно преовлада вашарско комендијање, кога овде такође прилично има. У писцу се сукобљавају две различне тенденције: с једне стране, стари Дорћолац, по мало песник и уметник, хоће да оживи успомене свога детињства и своје младости у поетској визији тога архаичнога краја; и с друге стране, комичар са позорнице, одличан мајстор, и ненадмашни побуђивач смеха, вуче на своју страну и хоће да створи ситуације за што јаче комичне ефекте. Отуда изразита двојност у карактеру овога комада: поезија носталгије за прошлошћу удружена са разузданом буфонеријом. Кад би интелигентна режија помирила на сцени те две особине, акцентирала једну и ублажила другу, и нарочито стилизовала акцију множине која је овде од првенствене важности, уверени смо да би се комад показао у другој светлости и оставио дубљи утисак.

Додајемо да спољашњост књиге чини част издавачкој књижари „Време“.

М. В. Б.

Драгиша Лапчевић: *Историја социјализма у Србији*. (Београд, 1922, издање Геце Кона. Стр. 180, цена 15 д.).

У књижевности која се бави политичким странкама, ми смо до данас имали само мали број монографија о појединим моментима страначке политике, који су помињани више узгред, уз друга питања унутрашње и спољашње политике. Што је најважније, све су то писали већином активни учасници, најчешће у циљу да оправдају своју странку или свој рад. Ова књига долази као прва која поставља себи задатак да опише историју читаве једне странке. Очекивало се да њен писац, активан члан и дугогодишњи вођ социалистичке партије, има да изнесе много важних и непознатих факата, те је интересовање за књигу било у толико веће. Рад је био врло

замашан, материал се у наше доба готово не може прикупити, и само човек који је пратио и проучавао дуго времена пре рата развој саме странке, може данас да говори о њој.

Г. Лапчевић је изабрао да опише један завршен период; јер, у целом нашем партијском животу, један велики период завршен је овим ратом. Најстарије странке (либерална и напредњачка), и најмлађе (самостални радикали и социалисте) ишчезавају, а стварају се нове, комбинацијом или распадом ових странака. Док су у Србији све странке, сем социалистичке, биле основане више мање на бази политичких идеја и уставне идеологије, у новој држави, поред остатака ових странака, јављају се странке образоване на верској, националној и економској основи. У толико је интересантнија била појава ове књиге која је имала да нам изнесе историју прве и једине странке у Србији основане прво на економском принципу, па тек затим на идеолошком.

Да ли је Г. Лапчевић успео у извођењу свога тешког задатка? Он је на првом месту изнео један знатан и необјављен материал, поткрепљен статистичким подацима, и врло прегледно изложио поједине моменте у економском животу Србије.

Међутим, поделивши књигу на периоде и крстивши их именима најистакнутијих људи тога доба, он је упао у другу грешку: место да напише историју *социализма*, он је написао једну историју *социалиста*. Последњи одељак књиге с тога је и остао „некрштен", јер би морао да носи име свог вођа, — самог Г. Лапчевића. И пошавши са овог гледишта, он је писао биографије људи који су у већој или мањој мери имали социалистичке идеје (нпр. Живојин Жујовић, или Васа Пелагић), али који су били усамљени социалисте, без једне социалистичке странке за собом. С друге стране, Г. Лапчевић, пишући о Светозару Марковићу, који је једини створио социалистички покрет и организацију, пише само његову биографију и његову идеологију, које налазимо много детаљније изложене у књизи Ј. Скерлића, а скоро ништа не пише о самом покрету и судби тог покрета, првог социалистичког покрета код нас. За непосвећене изгледало би да социализам у ствари није покрет маса, већ појединаца. И последња глава, у којој је описан социалистички покрет коме је на челу био Г. Лапчевић, није ништа друго до биланс његовог рада од стварања организација до рата. Оно унутарње, најзанимљивије у животу једне странке, оно што он назива „организација и агитација", и што је њему боље познато но иком другом, Г. Лапчевић је прећутао. А то је штета. Оно што се са највећим интересовањем очекивало од ове књиге, није нађено у њој. Остаје још нада да ће Г. Лапчевић у виду мемоара једном издати или оставити за собом и онај прикупљени материал који у предговору спомиње.

Ипак, оваква каква је, књига има велики значај. Са многобројним цитатима који осветљавају портрете појединих личности, а нарочито са интересантним описивањем појединих културних момената, она ће остати човеку који ће се подухватити да тачно и објективно опише наш иначе тако буран партијски живот. Она заслужује да је прочита свако ко се интересује људима и покретима нашег XIX века.

ИЛИЈА А. ПРЖИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Утуљена кандила“. — Наш сарадник Г. Драгиша Васић објавио је, у издању књижаре Геце Кона, прву збирку својих приповедака, под насловом *Утуљена кандила.* У књизи је пет приповедака: *У Гостима, Ресимић добошар, Реконвалесценти, Авети у лову, У празном олтару.* Читаоци *Српског Књижевног Гласника* добро познају снажни таленат Г. Васића: у нашем листу, Г. Васић је отпочео свој приповедачки рад, и штампао највећи и најбољи део својих приповедака. У идућој свесци, ми ћемо донети опширан приказ о овој одличној књизи, једној од најзначајнијих које су изашле код нас после рата. — Пред приповеткама је кратка студија о писцу од Г. Слободана Јовановића.

Ново коло Српске Књижевне Задруге. — Ових дана пуштено је у промет XXIV коло С. К. Задруге са пет књига, — једном више него лане. Оно доноси: 1) *Драме Лазе Костића,* у редакцији и са биографским огледом Г. Јеремије Живановића. У књизи су *Максим Црнојевић, Пера Сегединац* и широкој публици мало позната *Ускокова Љуба (Гордана).* 2) *Опсене,* нов оригинални роман нашег старог сарадника Г. Вељка Милићевића, врло занимљив и карактеристичан, о коме ћемо ускоро донети опширнији приказ. 3) *Ј. Штросмајер и југословенска мисао* од Г. Д-ра Ферде Шишића. Овде је српској публици први пут опширно и до појединости приказана стара хрватска борба за одржавање националне индивидуалности, затим јављање свести о широј народној заједници, значај стварања Наполеонове Илирије и Гајева илирска идеологија. У овој књизи само је први део студије, који обухвата доба од 1790 до 1836 године, односно до престанка старе феудалне Хрватске. 4) *Бока Которска и Црна Гора* од Вука Караџића. Ово дело, које је изашло само на немачком и имало велика успеха, остало је до данас мало познато српским круговима. Г. Љубомир Стојановић, наш најзаслужнији испитивач

Вуков, преузео је да то лепо и важно дело преведе потпуно у духу Вукова језика и да тако дâ илузију оригинала. 5) *Приповетке* Проспера Меримеа, у преводу Г. Светислава Петровића. Уз превод приповедака додата је и Леметрова студија о њима, која им даје врло високо, готово највидније место, у француској новелистици. — Коло, према том лепом избору, заслужује пуну пажњу публике.

X.

„Magyar Királyi Honvéd Novela“ (Kr. ug. domobranska novela). — У спретном издању загребачке књижаре Чакловића, у колекцији *Jugoslovenska Literatura,* као свеска 6 изишла је нова приповетка Мирослава Крлеже, чији наслов је горе исписан. Као што се по том називу види, приповетка је из рода досадањих Крлежиних приповедака, које су све постале под утиском ратних страхота и у којима талентовани приповедач на ретко снажан начин оцртава сав ужас ратног времена. То ће још рећи да и ова приповетка, као и остале, носи сва обележја Крлежина приповедачког талента. У овом случају, до душе, општи карактер је више антимилитаристички, но шире антиратни, и према томе социална тенденција још јаче подвучена. Али, све Крлежине приповедачке врлине су овде потврђене.

Међутим, да ли је то доста? Намеће се неминовно идеја о понављању, и питање да ли ће Крлежина стваралачка снага наћи достојну примену и у другом материалу.

М. Б.

„Борбе око Београда“. — Литература о задњим нашим ратовима бива и на српској страни све већа. У њој нарочито учествују заповедници појединих већих и мањих јединица и ђенералштабни официри. У тој, понекад не много писменој литератури, издваја се солидношћу излагања, јасношћом приказа и трезвеном оценом ствари једна мала књига с горњим насловом, коју је дао (у издању књижаре Г. Кона) Г. Мил. Д. Лазаревић, начелник штаба Одбране Београда. Ова књижица је „кратка и сумарна студија“, као подлога „доцнијој детаљној изради историје тих знаменитих дана“, и ванредно живо илуструје очајне напоре да се брани Београд пред бројно, а нарочито технички, надмоћнијим непријатељем.

В.

„Светозар Марковић“. — Године 1920 изишло је друго допуњено издање монографије Г. Слободана Јовановића о Светозару Марковићу, а сад, у укусној опреми књижаре „Напредак“, јавља се и ново издање Скерлићеве монографије о истој личности. Интерес је у оба случаја не само ради Марковићеве личности, која је занимљива и вредна пажње, и о

којој је сад нешто мало новог дао и Г. Драгиша Лапчевић у својој *Историји српског социјализма*, него и ради особитих вредности приказâ обојице испитивача. Скерлићеву књигу спремио је за штампу Г. В. Ћоровић по изменама и допунама које је писац сам, у невеликој мери, унео у свој ручни примерак. Врло је корисно што је уз дело дата и листа ранијих приказа и оцена ове књиге.

x.

„Страх од љубави“. — Један од најистакнутијих покретача симболизма у француској поезији, најпознатији од савремених француских песника, суптилни и хармонични Ханри де Рењие, у исти мах је и један плодан романсиер. Г-ђа Мара Тешић превела је на српски један од његових најчитанијих романа, *Страх од љубави* (издање „Напретка“). То је једно врло литерарно и, по утиску који се из њега издваја, разочарано дело, фино опсервирано, писано пријатно и елегантно, и с ванредно лепим евокацијама Венеције, чаролијског града уметности и љубави.

„Страдалници“. — Министарство Народног Здравља, које је, у кратком размаку времена, издало преко педесет књига за народ, учинило је добро што је у својим издањима публиковало, у преводу Г. Др. Војислава Михаиловића, *Страдалнике,* познати позоришни комад француског драматичара Е. Бриеа. У позоришту, та неуметничка драма, која је у ствари једна прерушена конференција, тешко се гледа, јер позорница није место где имају да се популаришу корисна знања и да еволуишу аргументи и идеје место живих бића; али добронамерне и речите пишчеве проповеди — у којима се прокламује пуно здравих доктрина: да извесне болести не треба занемаривати, но их треба лечити; да се не треба женити док човек није потпуно излечен; да омладину не треба васпитавати у лицемерству и у лажном стиду, и т. д. — имају своје право место у једној популарној хигиенској библиотеци.

ЧИТУЉА.

Влахо Буковац. — У недељу, 23 о. м., умро је у Прагу Влахо Буковац, професор чешке Академије Уметности, један од најистакнутијих представника старије генерације наших ликовних уметника. Рођен 4 јуна 1855 год. у Цавтату, крај Дубровника, Буковац је читавим својим животом, а нарочито првим својим корацима у њему, показао колико је тачна изрека да природа одређује позив, али да живот, са својим преким нуждама, образује уметника. Ступивши, након дуге и напорне борбе око савлађивања почетничких тешкоћа, у атеље чувеног француског сликара Кабанела, он је убрзо иза-

шао на глас као један од најбољих млађих уметника са стране, који су тада — крајем седамдесетих година — у Паризу живели. Ту је он постигао свој први уметнички успех са сликом *La Grande Iza,* која је 1880 год. изложена у Salon des Beaux-Arts. Од тога времена је Буковац све јаче напредовао, излажући своје радове у Паризу, Лондону, Риму, Млецима, Бечу, и т. д. По својим симпатијама и целом току свога уметничког развијања, он може да се сматра као представник, код нас, традиционалне француске уметности, од које је присвојио био најлепше особине. Држећи се увек далеко од ултрамодернистичких тежња извесног сликарства наших дана, овај наш уметник одавно је већ утврдио своју репутацију као добар портретист и сликар нагог људског тела. Буковац је у више махова позиван у Београд, да ради слике српских владара, те је, између осталих, израдио слике краља Милана, краљице Наталије и краља Петра. Сви ти портрети, израђени по природи, ванредно су добри, но као да је уметник највећи успех постигао портретом данашњег Краља, једним од последњих својих радова.

Сем портрета и разних студија нагог тела, Буковац се бавио и историјским и декоративним сликарством, створивши и у том жанру известан број дела од истинске вредности. Споменућемо у том роду његово *Прво приказивање „Дубравке“ у Дубровнику,* класично дело које је, жалибоже, залутало у неки музеј у Будимпешти; затим *Сан Ивана Гундулића* у Галерији Штросмајеровој, *Препород* у загребачкој Университетској Библиотеци, и онда чувени застор „Народног Казалишта“, у ком је нарочито лепа једна група полунагих женских фигура што на песника Гундулића сипају цвеће. Буковац је, најзад, створио и неколико слика религиозног садржаја, од којих је овде вредно споменути *Чудо Св. Доминика* у цркви Белих Фратара у Дубровнику, *Четири Евангелиста* и *Госпу од Снијега* (у једној цркви у Цавтату).

Међу нашим уметницима првога часа, — а ти уметници нису богзна како стари, јер је наша уметност још млада, — Буковац је био тај који је, више но ико други, показао оне нагонске и темпераментске особине, по којима се разазнају прави уметници. Гледати га на послу, то је било право уживање за очи које воле да посматрају како се под уметниковом четкицом испољава облик. Он је живот сликао као што га модеран човек у истини и гледа, значи: са свима нијансама светлости и сени, а с душом која трепти и која осећа целу драж живе природе. Ма да је, у неким часовима своје уметничке еволуције донекле и сам подлегао извесним модернистичким струјама, Буковац је опет увек настојао да очува корекцију цртања и моделовања. Зато он има да захвали свом уметничком инстинкту, који беше најпоузданији вођ његова ока и његове руке.

Буковац је истом навршио био 67-му годину живота, али је духом остао био млад као у својој 18-тој години, а то значи у данима кад је, у два маха, путовао преко Океана и у Новом Свету радио све могуће занате, да би зарадио нешто мало новаца, па се кући вратио и безбрижно одао свом омиљеном *пенгању* (сликању). Од њега нам је остало и једно штампано дело, — аутобиографија *Мој живот,* — један врло интересантан напис који, у скромним размерама и по неким својим особинама наивне самониклости, човека подсећа на животопис Бенвенута Челиниа. Састав тај, који је слабо познат источном делу нашег народа, заслуживао би, међутим, да се растури и популарише као јединствен пример душевне снаге и енергије једног човека који је прегао да сам скује своју срећу и изради своју индивидуалност.

М. Ц.

Светомир Николајевић. — Светомир Николајевић, некадањи професор Велике Школе, политичар, државник и књижевник, писац познатих *Листића из књижевности,* умро је у Београду 18 априла ове године. О његовом животу и раду биће опширније речи у идућој свесци *Српског Књижевног Гласника.*

НОВЕ КЊИГЕ.

Синиша Кордић, *Песме о мени.* Београд, 1922. С. 63, цена 6 дин.

Јован Михајловић, *Ето сунца!...,* роман, II и III књига. Београд, 1921. С. 233-754, цена 28 дин.

Др. Добр. Гер. Поповић, *Заразне болести,* са сликама. Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, Београд, 1922. С. 129, цена 15 дин.

Душан Славић, *Вештина трговања.* Издање Јос. Чакловића, Загреб, 1921. С. 136. цена ?

V. Živić — G. Arhanić, *Religio sempiterna.* I dio: Katastrofa cirkusa Buffalo Bill. Zagreb, 1922. С. 152, цена ?

E. Gangl, *Sfinga,* drama v štirih delih. Založila Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1922. С. 130, цена 13 дин.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига VI, Број 2. — 16 Мај, 1922.

ВИЂЕЊЕ.

Благословен Бог наш, всјегда, иније, присно и во вјеки вјеков. Амин.

Мислио је да нигде нема од њега већега; да му се боји и Господ ока, крока и повика; да је један што ону жену однеше у гробље, и да је врх свакога зато што деце нема; да кућу носи на леђима, а земљу у руци, и да се неће растати с њима ни на оном свету; да нема нико под небом раја каквог има он, —

Никола Бика Поред Цркве, с мицином под пасом.

У њега су, вели, плећа; у њега је стас; не стиди се по богатству никога у жупи; разума има да га дадне стотини буквана, а да му ипак остане више но у других свију. Та шта је он учинио кроз десет година! Какву је славу стекао за своје старе дане! Направио од дванаест педесет јутара; потхранио виноград, назидао дом; понео бунду, жуте чизме и прстен од злата; домогао се да мрси и пије и уз Часни Пост; припремио за смрт покров од првих кавезлија; наручио мртвачки сандук у каквом не лежи краљ; оставио да га звона у стиху огласе.

Све је знао да изведе. Све.

Осим својој души да прорекне крај.

Отишао на Мученике под ноћ у подрум, да донесе за вечеру у струњаку вина, а јутром код Крста освануо на земљи онесвешћен. Све је боце разлупао. Сав се унакарадио. Капу, штап и кључеве изгубио је путем, а да није умео рећи ни када ни где: ништа није знао за се кад су га дигли људи. Лице му је било бледо, очи празне и црвене, поглед суманут.

Видео је зло.

Да је било привиђење; да је била варка; да му се само утепло због магле и таме, не би пао и метао на се залуд срам. Али је срео, не опсену, авет и нечист, но мртваца усталога *због њега* из гробља.

Није био он пијан, па да се тек правда. Ако је кад лагао, не би ваљда сад. Збиља га је видео. Та како би био пијан кад све јасно памти и као живо износи кад свету приповеда!

Слушају га од раздања с клупе у собичку. Поскидали капе са дугачких коса, завукли врат под перваз од белих кожуха, па, наслоњени на штапове, зачуђено пиље. Као да се из друге земље вратио међ њих! Напољу се весели сунце изнад влажних поља, шали ветар и гањају под небом облаци, а он — седи полу-одевен на ниском кревецу, отпуштених ногу к земљи и главе на груди, па се мртво клати поред тамног зида. Распукла му се доња усна, коса разбарушила; сакриле му обрве смућени поглед, а проседа дуга брада жиле на врелом врату, — не познају га ни који су с њим јели и пили: као да слази с ума.

— Носио сам, чемерник, из подрума вина, говори тихо и занесено, а дрхће као прут. Од када је умрла *она,* не памтим да сам у винограду био једанпут, највише баш двапут. Није ми се пило. Но тад ми се прохтело нешто, па одем. Седим ја тамо, седим тако, и мислим од туге као и сав свет, разбијам шаком орасе, гутам их с лебом, и пијем. Нисам право ни видео кад је наишла ноћ. Само док сам ја устао, а оно већ мрак. „Е, Никола, помислим, не вреди више седети: треба марви дати сена, а нема ти ко; де, наточи ту оку, па се полако крећи. И — кренем се. Извучем вина на теглицу, метнем струњак преко себе, закључам подрум на обе браве, па се кренем. А напољу, Боже, мрак, онај мркли, онај гадни, па још магла, и смрзло. Иде ми се нешто споро, као тешко ми, но све се склижем низ стрмину, табани ми бриде. Нити ја мислим о некоме, нити кога сусрећем, и не чујем ништа друго до своје кораке. Кад пред селом, баш код Крста, видим: као стоји неко, рекао бих чека мене, но не знам сигурно. Тако ме гледа као да чека. „А ко би то, Боже, био“, мислим у себи. И познат ми и непознат, тешко ми је погодити од силне магле. Кад ја ближе, а то — Јустина. Стоји на путу место

крста и гледа ме, из далека, у очи. Препанем се. Препанем се не толико баш од ње, колико од укоченог страшног јој погледа. Па спустим главу и пожурим, да што брже одмакнем. Али наједном осетим, ево овде, на прсима, где ме држи руком, па не да да прођем. А рука јој хладна, хладна као лед; чини ми се смрзнућу се ако је одмах не скине. Подигнем очи... нема руке!... али *она* још увек стоји на место крста. „Ко зна шта је, помислим онда. Де, да погледам“. Кад ја тамо, а то она баш заиста, и к томе — гола. Гола, људи, голцата, само јој на глави златан убрадач. „А шта ти ту, жено, радиш? упитам је упрепаштен, да не мисли да је се бојим. Зар ниси у гробљу? И, ако ниси, него луташ, да си се барем загрнула неком марамом, већ овако... без ичега... можеш да назебеш. Па и да нећеш назепсти, жено, нека когод наиђе овуд и види те неодевену, куда ћемо од срамоте, Бог био с тобом!“ Ја говорим, она ћути. Ни слова једног да искаже. Само ме гледа. И тако ме страшно гледа да мислим: нема ме. Видим, није ово од добра, биће неко зло, и почнем ићи унатрашке, да се уклоним. Али она опет метне преда ме своју руку. „Стани, вели. Куд идеш?“ „Кући“, кажем. „Не можеш, вели. Не можеш кући. Или скочи у бунар, или се врати у подрум, па се обеси. Никола, каже, Никола, шта си ти урадио!“ „Шта сам, велим, урадио? Шта сам ја урадио?“ „Не питај, каже, кад знаш и сам. Боље ми признај и послушај ме, биће ти лакше“. „Немам ја, велим, шта да признам, нити ми је тешко. Пусти ти, жено, мене кући. Видиш да је ноћ“. Па се као отргнем, да одмах закорачим. Но залуд сам се упео, кад никуд оданде: обе ми ноге укопане, укопане као ступци, ни да их покренем. А она се као смеши. „Исти си, каже, Никола, као кад сам била с тобом: луд. Куд се сада журиш? Не можеш ти утећи никуд од свог непочинства“. „Каквог непочинства“, питам, а облива ме знoj. „Немој, каже, питати. Немој, каже, Никола, питати бар преда мном, кад све знам одавно. Рекла ми је, још првог дана, Света Марија, само нисам, за живота, смела да ти кажем. А због *оног другог*... знаш!... због *оног* сам ти ја, Никола, тако брзо умрла. Споменула ти не бих никад да није Свете Марије. Она ме је сад послала да ти све објавим. И још ми је ово рекла Света Марија: „Кажи, вели, Николи да се неће дуго нагледати сунца: ближи му се крај. Али нека не мисли, зато, да ће он умрети

као други свет. Снаћи ће га силне муке и страшни ужаси, а душа му неће себи никад места наћи. Боље да смрт не чека. Него, или нека у бунар скочи, или оде у подрум, па се обеси. Зашто, то он зна". „Не знам ја, кажем, ни једно ни друго (а видим, губим се). О чему то говориш?" „Ево да ти створим слику, вели и диже руку. Да ти створим слику, каже, од оног што је било. Смеш ли да гледаш?" „Зашто, кажем, не бих смео (а видим, не смем). Створи је!"Ману она десном руком према Истоку, и како ману, преда мном сину ватрена светлост. Никад нисам видео такву од када сам жив: запалила и небо и земљу, очи ми узела. Мислим да сам онда пао. Не сећам се. Но тако мислим. Пао сам онда, људи.

Ни сад не сме да погледа одлучно преда се. Још му увек дрхћу усне и прсти на десној руци, а низ прса капље помодрео зној. Ватра га је дохватила, и обузела буна, па се само њише на ниском кревецу.

— Никола!... Никола! дозива га и вуче за рукав стари Јовићко, његов предњи комшија. Не булазни без воље Божје! Буди код себе! Та то си ти сањао само! То се теби утепло!

— Није... Није... Видео сам! Видео сам, људи! мрмља тихо, и више за се него за друге. А и да нисам, свеједно. Јавила ми се после опет. У петак на ноћ. Не могу вам рећи како је дошла: ветар је био, па нисам чуо, и мрак, па нисам видео. Возио сам вас дан лозу, био сам уморан, па сам хтео да починем чим коње на'раним. И однесем ја њима зоби пред девети сат, закључам шталу и вратим се, као да легнем. Јест, боле ме крста, врло сам израђен, али ми је памет чиста, не слутим на зло. Чак још мислим свлачећи се: „А шта ми би на Мученике? Шта ми, Боже, би, да се онако слудим?" Кад ли, већ у кревету, осетим на себи неку ватру, и наједанпут, али наједанпут, да нећу моћи заспати. Гадно ми нешто у устима, тешко хватам у прса ваздух, као гуши ме. Па устанем, обучем се, и почнем ићи преко собе, да ми одлакне. Идем ја тако горе-доле, од зида до зида, при себи сам, знам шта мислим, али све више стрепим: ни мало ми по вољи није што напољу ветар онолико дува. А он није да звижди и хучи, није да хучи, него се чини: ђаволи вриште, носе Страшни Суд. Па да се бар с које стране јави петао! Да се јави пас! Али ни одакле!... Но још се ја, жалосник, храбрим, још се ја јуначим. И за друге се чак бринем: „Не дај, Боже,

мислим, однекуд ватре! не дај ватре однекуда, јер се после неће знати ни да је некад било Белог Манастира! Ни пепела остати неће! Ни праха!...“ Да, тако је било: ветруштина, мрак. А ја сам био у соби, и ходио полако. Не могу вам рећи докле. Сео сам некад, не знам када, сећам се само још толико да сам био на сточићу и мислио о нечему, кад ме је на пречац тргао изнапоља глас: „Николааа! Николааа!“ Тако ми се бар казало испрва. Нисам био сигуран одмах, па сам се притајио, да боље чујем. Кад, збиља ме зове изнапоља глас. Али као из далека, однекуда из врх баште, па ситно. Устанем ја и изађем, да видим ко зове у тако невреме. „Сигурно неки просјак иште преноћишта, а не може да погоди кућу у овом мраку“, помислим... онако... идући кроз трем. Па упитам: „Ко ме то ноћас толико виче? Хеј! Ко ме то ноћас виче?“ Но нико се не одзива. Ни одјек. Само ветар, као проклет, нада мном јауче. „Није добро, опоменем се. Опет се заблуђујем“. Па се вратим у кућу. Вратим се ја и отпочнем по соби да ходам. Но за мало. Минут ваљда. Јер у томе зачујем снова онај исти глас: „Николааа! Николааа!“ „Ипак ће то бити неко, помислим. Чујем га јасно. Само како да не чује он мене?“ Па узмем капу, огрнем кожух, понесем штап и нож, и пођем за гласом. Ишао сам тако дуго, — иза села, чини ми се, — већ више не памтим, — но никако да стигнем *тога,* а једнако виче. „Душо Божја, рекнем тада, ко си да си, одговори кад те као брата питам: Зашто ме толико зовеш ноћас? Каква ти је невоља? И куда? Куда ме зовеш?“ Ћути. Кад ја питам, ћути, а кад ништа не говорим, онда ме зове. „Опет неко приказање! помислим у бунилу. Опет ће бити, по мене, нешто наопако!“ И брзо се вратим. Но баш ја на праг, а жижак на столу издише. Не волим да ми по кући смрди зејтин од горушице, па се још и сам нагнем над жижак да га утрнем. И утрнем га; — али једва: био сам задихан. Кад ли на том истом месту на коме је он сијао, — Јустина! Не да није мрак у соби. Мрак је. Не види се прст пред оком, а не која ствар. Али *она,* она се види. И није да се тек назире, да се само слути, него се баш види, види се сасвим. На глави јој марама, преко рамена шал, на ногама црни чарапци, у руци бео рубац, — тако је чиста и умивена, тако је смерна, као да се враћа из цркве с вечерња. А дише тихо и мирисно, благословено и мило дише, да се чини: није човек,

него босиљак. Зато се и нисам уплашио, зато што је дисала: зажелео сам се даха људског у овој својој пустињи. Али се она мени као изненадила. „Види, каже, а смеши се, види каже, Никола, па ти си још будан! А ја сам била мислила да одавно спаваш!“ „Хтео сам, велим, а не мичем се, али ме је зовнуо неко, па сам био изашао да погледам ко“. „Но, вели, па ко? ко те је звао?“ „Заблудио ме ветар, кажем, па ти не могу право рећи ни ко ни одакле“. „Шта би те ветар заблудио (као кори ме). Ти си се бар увек хвалио увом! Та одуда од планине, отуда је тебе дозивао глас. Из гробља!.. Никола!... Из гробља!“ „Из каквог гробља, питам (а једва стојим: ноге ми се тресу). Ко би мене из гробља звао, када си ти ту!“ „Е, Никола, каже, Никола, мој Никола. Мислиш да ништа не зна онај ко уме да таји. Па ево, онда, да ти речем ко те је звао: мој отац Дамњан“. Како она то изусти: „мој отац Дамњан“, мене нешто, по памети, удари као маљ. Посрнуо сам, чини ми се, но не знам сигурно. „Слушај, кажем, Јустина. Ја сам данас радио од јутра до мрака, па једва стојим. Страшно сам уморан. Него де ти, ако хоћеш, да ми приседнемо. Биће ми лакше говорити. Овако ми је тешко“. „Можемо“, вели, па се као прва посади на сточић, а ја седнем на кревет, одмах поред ње. „Велиш Дамњан, кажем. Дамњан ме је отоич звао. Па може бити. Но нисам му глас познао. Где бих се и сетио да ме баш он виче!“ „Где би се, кажеш, сетио? Подигне она полако очи, но не на мене. А зар се не опомињеш шта сам ти била показала у ноћи на Мученике?“ „Не. Не опомињем се, Јустина, велим. Ништа нисам видео. Пао сам од светлости.“ „Од зла си свога ти онда пао, од зла свога, каже, а не од оне светлости. Јер ти више, Никола, носиш на души греха, но што може да одржи на себи земља црна.“ „Каквог греха? прошапћем ја, и као хоћу да дигнем главу, али не могу. Каквог греха, Јустина? Јустина, каквог греха?“ „Дознао би вечерас, вели, и да ме не питаш. Зато сам ти баш и дошла, да те опоменем. Морам до краја испунити вољу Свете Марије. А данас ми је овако рекла Света Марија: „Иди, каже, Јустина, иди опет твом Николи, и види шта ради. Али му реци као прво да не чека нигде и никад да трећи пут дођеш. Јер тад неће чути где га Дамњан виче, него *онај други*, — он зна добро ко, — и онда му нема спаса ни на једном свету. Него, или нека у бунар скочи, или иде у подрум, па се обеси.

Само нека и ту пази на коју ће страну. Ако би хтео да скочи у бунар, нека унапред бира дубок, да га не извуку, и нека скочи само у свој, да не кужи туђ. Ако ли пак почем неће, — а не мора, — него више воли да се обеси, нека се — али само у подруму! — обеси овако: с леве стране, над кацом, о греду, о уже којим се веже помоћница кад се вози сено (зашто тако а не друкче, то он зна). А ја ћу се молити Оцу с премилим својим Сином да му душа *ипак* себи места нађе." Тако ми је рекла Света Марија. А ти после ради шта умеш и знаш." „Опет те добро не разумем, одговорим јој ја шапћући. У бунилу сам, па не чујем јасно шта диваниш. Него ми додај чашу воде и седи сасвим до мене, па ми кажи све с почетка, да се разазнам. Али ми тихо говори, жено, и полако: нешто су ми рањаве уши, па ме боле када причаш одвише гласно ... Шта сам ја урадио?" „Добро — никакво, и никад ником, каже, појећи ме из чаше као мати сина. Но све би ти било просто, да ниси био толико гладан земље и новаца. А због њих си — проклети да су! — због њих си ти убио мога оца Дамњана." „Ја? Убио? Ја убио Дамњана? подигнем се у страви полако с кревеца и погледам према њој, али — не видим је: превукло ми нешто очи као да сам слеп. Није истина! Нисам га ја убио! Нисам, Јустина! Јустина, нисам!" „Јеси, каже, а не миче се. Ти си њега убио." „Зашто бих га убио, питам, а сам себе не чујем што ми је слаб глас. Шта ми је био крив!" „И дете би ти одгорор дало, а не, каже, ја. Зато си га убио што је био жив! Дуго ти је било чекати да га Господ прими и да пред свима остави своју вољу јавно, па си га ножем заклао у ноћи на Мученике, да му ја што брже наследим имање и да се ти од туђе муке хвалиш и башкариш." „Није тако, Јустина, било, велим, а нестаје ме. Није тако било." „А је ли ово било овако? устане она наједанпут и стане преда ме. Када си га већ заклао и видео да већ не дише, пало ти је на ум једно, још страшније но убиство, још безбожније: да начиниш пред светом тако као да је мој брат Мирко заклао оца ножем. Не због тога само да скинеш са себе сумњу, него да пошљеш на робију оно дете лудо: да немам с ким да делим очево имање, да сва земља допадне твојих гадних шака." „Нисам ја, кажем, мислио о том (а видим: умрећу). Нисам, Јустина." „Како, вели, ниси! Шта опет лажеш! Да зашто си нож метнуо у кревет

под јастук мога брата Мирка? Није ли зато да му га онде пронађу жандари, и оптуже *њега* пред судом за кривог?... И нашли су — Никола! — и нашли су му под узглављем твој крвави нож... Или зар можда нису?“ „Чуо сам, велим, да су му нашли нечији нож под главом. Видео нисам. Но чуо сам. Говорили су људи.“ „И *он* је, каже, само чуо. Ни *он* није видео. Утекао је у планину још на први глас. Силно се био уплашио. Памет је изгубио. Није смео пред суд изаћи да се, невин, правда. Скочио је у бунар — Никола мој, Никола, — скочио је у бунар од страха и срама, — у Двојани, у винограду, на појутарје Мученика, кад излази сунце.“ „Опомињем се, Јустина, кажем (а све ми у тами). Но чини ми се да се буниш, а хоћеш да судиш: није се он угушио.“ „Знам да није, одговори ми и опет седне. Како можеш и мислити да ја то не памтим! Угушио се није зато што је воде било мало, па су га извукли. Али се потом уплашио још више но пре, мислећи да га ни земља црна већ неће да прими: лутао је по брдима две недеље дана. И нико га видео није, осим једне Марте. Њој је, по ветру, дошао тајом, и заискао кору леба у ноћи кроз прозор, јер се дотле хранио, чемерник, корењем и лишћем. А жандари га непрестано гањали као звер, — само да га нађу и суду предаду. И нашли су га — Никола! — и нашли су га једног дана — Никола мој, Никола, — нашли су га у подруму, над кацом, о греди, о ужету којим се веже помоћница кад се вози сено.“ И, наједном, заплаче. Заплаче она исто онако као некад за живота, када бих је избио: тихо, ситно, уцвељено, како плачу деца без оца и мајке. А ја је слушам, не тешим је, но чини ми се распадам се, распадам се к'о стрвина, као гадни скот. „И ти ниси видео, каже, и ти ниси видео да ја то све знам!“ „По чему си могла знати, питам је промукло. Шта си на мени опазила? Од кога си шта чула? Ја ти нисам споменуо никад ни слова.“ „Па зар се збиља не сећаш више? узвикне она устајући и стане преда ме. Зар се збиља не сећаш? Дотле си вазда ходио право, и носио главу високо као круну бор. Дотле си свету говорио да оком убијаш. А после тога — Никола! — а после тог си, увек, гледао преда се. И умрла сам, а да ти нисам очи видела.“ „Можда и ниси, кажем (а већ не знам шта горим од ватре и језе). Где бих ја икад и помислио да ми пазиш на очи!“ „Е, Никола, каже, Никола мој, Никола. А

каква бих ти жена била, какав бих ти била друг, да ти нисам умела да ти видим на челу и сенку? Да зашто сам и сад дошла? Знаш ли? И зашто сам ти баш ја дошла, а не когод други од толико мртвих? Зато што сам и из раја гледала шта радиш! И гледала бих док је сунца и док је месеца, а ти ниси гледао на ме ни за то мало века!" „Гледао сам, Јустина, кажем (а опет као слепим). Знам како си венула пред што си умрла, и како си бледа била и по вас дан ћутала. Та због тога сам и носио очи пред собом што ми ниси хтела никад да кажеш ни речи: страх ме од тебе било". „Опет, вели, Никола, лажеш. И опет лажеш. Тебе било страх од мене? Тебе од мене? Зато си ваљда и намислио..." „Јустина! викнем, и устанем, но одмах паднем. Ништа нисам намислио! Јустина! Ништа!" „Зашто, вели, вичеш, кад ниси? Зашто онда вичеш? Намислио си, ако писнем од твог непочинства, да ме по ноћи, док спавамо, рукама угушиш. И збиља би ме угушио, да није било Више Силе што над свачим бди: умрла сам од страхоте, несреће и туге. Но зар си се ти смислио после када на ме? Потом си тек гледао на земљу и новце, и мотрио како да скупиш од света срећу за се: ломио си врат свакоме ко ти је пао шака." „Никоме нисам, Јустина, шапћем, а мислим да уздишем. Нисам никоме!" „Како, вели, ниси? Него ко је истерао из куће с децом Јулку? Због кога јој је умрло дете презебло на зими? Зар је ниси истерао из куће можда ти? Па из чије! из чије! Из пусте куће оца мога и брата мог Мирка!" „И други би, Јустина, велим, и као крепим се. И други би!... Кирију ми платила није... четири месеца!" „Откуд би ти платила, каже, кад нема нигде никог свога ни међу камењем! Па управо и да има, како си смео да је тераш из оне куће што није твоја него Божја? Е, Никола, Никола. Сиротињи не даш да склони ни под туђ кров главу, а себи си спремио лежај и на оном свету. Та како си могао, како си само могао да купиш унапред мртвачки сандук и место на гробљу! Зар ти не знаш да поштен човек никада не каже ни где ће га ни како ће га мртвог да са'ране, јер зна да ће бити тамо где га метне Бог!" „Није да нисам, Јустина, знао, као кроз сан кажем. Али сам хтео да ме крај тебе у гробљу са'ране." „Зашто крај мене?" зачуди се она, и опет седне (а ја видим кроз бунило: и њој је нешто тешко). „Зато, велим, што си била на свету једина од које није пропиштао никада

ни црв: била си добра и несрећна као Божја Мајка“. „Шта говориш? престрави се, и тргне се да устане, но као клоне. Како би ме називао таким именом? Није ти доста греха?“ „Е, Јустина, одговорим јој, не знаш ти још, и не слутиш, колико ме је узносио твој тихи поглед. Свако ме је звао на зло, свако ме је називао гладником и проклетником, само ниси ти једина! Јустина! једина! Ти си мени била добра као Божја Мајка.“ „Не можемо ми судити каква сам ти била! намршти се она опет, и седне усправно, а мене почне одједанпут да оставља свест. Шта ми сада спомињеш оно о чему ми ниси никад говорио пре! Касно је да мислиш о живима и о мртвима. Мисли о души и спасењу, а не о гробу своме. Но ако би баш желео, као што ми кажеш, да ти раку ископају у земљи уза ме, немој да те са'ране тако како си одредио. Него предај мртвачки сандук чобанину Стеви и реци да *њега,* када умре, у стиху огласе, а тебе нека положе у гроб без попа и звона. Имање пак остави на школу и цркву. Но не под твојим именом! Било би проклето. Него само под именом оца мога Дамњана и брата мог Мирка. Да не би *тебе* по доброти спомињали људи, — Никола мој, Никола, — кад ниси добра учинио никада ни мраву.“ Па се наједном, као вихор, подигне у вис, и почне полако да се спушта и надноси нада ме. Сва у огањ обучена! Обасјана муњом! Од ватре јој крупна сенка што трепти на зиду! Не видим јој од венца главу и ноге од цвећа. Видим јој тек очи кроз маглу и облаке. А очи јој као небо широке и лепе. „Збогом, вели, Никола. Никада ме видети нећеш ако се не покориш вољи Свете Марије. А она ми је овако рекла, Света Марија: „Кажи, вели, Николи да се суду не предаје, јер му онда нема спаса на овоме свету. Него, или нека у бунар скочи, или оде у подрум, па се обеси. Али нека не учини од себе ништа док народу не објави колики је скот. Само ће му тако душа себи места наћи.“ Никола! Чујеш ли? Чуј, и послушај ме. Јер ти више нећу доћи. Збогом. Ја идем.“ Мислим да је тад изашла. Не опомињем се. И чини ми се да се сагла и чело ми целивала, но не знам сигурно. Одавно сам дотле пао на земљу обезнањен... Када сам се освестио, изашао сам у авлију, да видим где сам и с киме сам, и да се окрепим. А оно, Боже, већ свануло, свануло одавно, и небо се разведрило, и ветар стао. Само мени још увек тешко, и горко у усти.

— Од сна свога, Никола! вавести га и теши стари Јовићко. Нека туга наишла на те, па си се побунио!

— Немојте ми говорити од оног што не знате, мргоди се и трза од бола што га у глави жига. Нисам вас звао да вас чујем, но да ме саслушате. Сад, идите! Идите, молим вас!

— Узми кога вечерас к себи, шапуће му, излазећи, стари Јовићко. Дозови неког да спава с тобом! Биће ти лакше! Никола!...

— Не треба! одриче тихо и уморно, склопљених очију, а пена му на уснама, и сав је црн у лицу. Нико ми више не треба! И сâм сам себи тежак, тежак и претежак, а не да још кога поред себе трпим. Ја ћу опет сам остати, па шта ми Бог да.

И остао је сам. Остао је сам тог дана и целу ту ноћ. Ујутру се обесио. Обесио се у подруму, с леве стране, над кацом, о греду, о уже којим се веже помоћница кад се вози сено.

Никола Бика Поред Цркве, с мицином под пасом.

МИЛАН КАШАНИН.

СМРТ ФЛОРИЈАНА КРАЊЧЕЦА,

НАДСТРАЖАРА КРАЉЕВСКЕ РЕДАРСТВЕНЕ СТРАЖЕ.

(Крај.)

Онда су дошли црни весници.

Дошао је глас до старога Крањчеца, преко петих или десетих и Бог би сам знао којих уста; донео је тај глас један профуз лепоглавски који је дошао у град у судбеном столу по нови транспорт рештаната, донео тај профуз гласину да је његов рођени син бачен у окове под земљу, камо се бацају најтежи злочинци. Хтео је да дигне некакву буну међу кажњеницима, револуцију! Хтео је да скује план, пак да би се сви кажњеници дигли једнога дана, поубијали страже, и проваливши на главна врата, растрчали се по целом свету. А свему томе да је његов син био главни коловођа.

Дошао је тај црни глас до старога Крањчеца, и он никако није могао у то да поверује. Како би то било могуће да је његов син тако пропао? А опет, са друге стране, толико је скепсе од увек било у њему нагомилано, да му се све то коначно причинило и врло веројатним, да се је Рудо бацио и на таке послове. Он ће још убити човека и свршити на вешалима! Он је полудео! Сам је ђаво ушао у њега!

И тако је то копало и копало у њему, и он се онда на сам Ускршњи Дан одлучио да ће скочити у Лепоглаву, да се сам на своје уши увери што је то с његовим сином и је ли то истина што се около по граду говори. Оне године је Ускрс пао рано, у другој половини марта, и једва што су се јавиле висибабе и маце, а о ластавицама није било још ни говора. Био је оно леп и светао топли мартовски дан када је стари Крањчец ушао на портал оног сивог павлинског клоштра, и све је мирисало по тамјану, и оргуље су брујале, и модре су пеге ведрине плесале поврх златних громовода. Ускрс, Свети Ускрс! Ох! Какав је оно био црн и проклети Ускрс! Ушао је стари Крањчец у казниону ипак са неком тињајућом сакривеном ситном надом, а изашао ван као потпуни, али доиста потпуни бродоломац! Рекли су му у управи казнионе, на најмеродавнијем врелу, у самој управи, код самога господина равнатеља, да је његов син непоправљив и ренитентан ребел, мегаломан, криминални тип са свим деликвентским ознакама, у кратко пропалица над којом је најбоље сломити штап. Његов син да је неморално и развратно створење, за кога би најбоље било да си још ту у Лепоглави сломи шију. Јер је стално да ће, када изађе ван, настрадати опет на првом кораку и бити бачен натраг у решт у најкраћем року.

— Ја не разумем, господин надстражар, како сте ви могли допустити да са вашим сином тако далеко дође! запитао га је господин равнатељ казнионе, господин строг, са златним наочарима, који није Крањчецу понудио нити да седне, и тако је био хладан спрам њега као да и он носи један део кривње свога сина.

— Ја не знам, господине равнатељу, одговарао је Крањчец потресен и очајан, и глас му је подрхтавао од жалости и треме, као да стоји на рапорту и да одговара за једну ствар за коју му савест није баш најчишћа. Ја не знам, покорно молим, што је с тим дечком! Био је најбољи ђак у разреду! Имао је седам изврсних.

— А знате ли ви, господин надстражар, да он сам за себе изјављује, ту пред нама свима, да је нихилист и анархист и да ће му први корак бити, када изађе ван, да узме бомбу и да баци у зрак цели град! Јер да све то нема смисла.

Анархист! Његов рођени син, па анархист!

Стари Крањчец је изашао из оног хладног и пустог павлинског клоштра лепоглавског тетурајући, као пуран коме су одсекли главу. Окренуо се и гледао у ону голему антипатичну зграду обијену решеткама, као да гледа у гробницу. Није пошао ни да види свога сина, а ону белу, на четири рогла смотану салвету, у коју му је кума дала један куглоф са розинама и пет писаница, да их да сину за ускршњи дар, ону салвету је пограбио и бацио у блато, бесан, несретан и згнечен!

— Нека све то носи ђаво! Све је то проклето!

— Ребел! Анархист! Мегаломан!

Стари Крањчец није знао ни за једну ову реч што она заправо значи, али су му се те речи причињале тако јакима, и тако му се чинило да нарочито добро пристају на све оно ужасно што је он себи скалупио у мозгу код изговарања тих речи.

— Ребел! Мегаломан! Да! Да! Говорио сам ја увек то, да се све то неће добро свршити! И ето! Све је пропало! И најбоље је спужвом преко свега тога! Избрисати све то! Заборавити све то!

Стари Крањчец је доиста из свију својих сила настојао да заборави све то и да залије све то вином и ракијом, али није ишло. И ма да је то све коначно тако изгледало, као да је он све нити што су га биле везале са његовим сином прекинуо и поломио, опет се је показало да крв није вода и да је све то у старога тако дубоко задрло да се напросто не да ишчупати. Као кака заборављена стара рак-рана, за коју мислиш да се је већ сва закрастала, а кад тамо, опет се од времена на време макне у тамној и непознатој нутрини и уштине те као паук отровни, да би све гласно зајаукнуо од бола.

Седи тако стари Крањчец тужан и рањен у крчми, залева своју меланхолију вином и тужи се знанцима, пријатељима и кумовима како се је то све с њима јадно и несретно у животу збило, и како нема више ничега за њега зашто би му било вредно живети. А теше га кумови и пријатељи, који су слободни пургари и нису владиновци као он него опозиционалци, пак не гледају у принципу на цели тај атентат тако кривим оком као он, теше га да није све то тако безнадно пропало и да се још све може окренути на добро. Рудо је сада у Лепоглави, то је истина! Али он није ништа украо! Њега је тамо политика справила. А када изађе ван, он ће

стати у народне редове! Постати новинар, политичар, народни заступник!

— А молим ја вас! Драги моји! Јесте ли видели? Имаде ли шта на целом свету одурније од новинара? То нису људи! Зар су новинари, могуће, људи? За литру вина ће ти ти новинари написати што год хоћеш! У све ривају своје носове, ти новинари. Код свакога скандала где се уредује, ето ти ту новинара! Па све да то магаре покварено и постане новинарска битанга, што би то било? Зар сам ја морао баш таку срамоту да доживим? То ви мени реците! Мој рођен син, па лепоглавски рештант! Ох!

— Но, но! (теше га другови и пријатељи као *pro forma*, јер и сами не верују у своје речи) немојте, драги куме, губити сваку наду! Не стоји све тако зло! Може ваш Рудо, када изађе ван, лагано постати народни заступник. *Хрватска Застава* је писала о њему тако лепо, тако заносно! Ваш Рудо је родољуб! То је патриотско дело, за народ.

— Али! Политика! Молим ја вас! Какав је то крух, та наша пишива политика? По рештима седети, срамотити име и фамилију и поштење, викати по улицама! Је ли то посао за поштене људе? Да је барем толико постигнуо у животу колико сам ја! Јер ја сам ипак надстражар! Поштен човек! И свој кров имам, и пенсија ми стоји, а пенсија такођер није баш мачји кашаљ! Али мој син ми је ето пао на ниже! Место да ме је надвисио, он је данас лепоглавска вуцибатина! И што може још из тога дечка бити? Када изађе, наћи ће сва врата затворена! Враг однео њега и мене и све скупа!

И што је бивао већи стварни размак од онога времена што се је стари Крањчец последњи пут видео са јединцем, постојао је у њему његов син све призрачнији, све иреалнији и све грознији! Нека наднаравна окрутна и силна супериорност је избијала из Рудолфове појаве, и ту синовљеву сену носио је стари Флоријан у себи као неко ђаволско привиђење, те колико год је он настојао да негира, да порекне цели тај процес у себи, њему то никако није успевало. Место да му је син постао неко скупоцено избрушено златно зрцало, онакав венециански шпигл каки висе у банском двору, шпигл у који би се стари надстражар лепо свеже обријан и почешљан и искефан огледавао и уживао у себи, у својој униформи, пенсији, цигари, син му се развио у њему у неку врсту ке-

мијске растопине што из човека црпе његове сакривене мрље. Али та паклена кемикалија не растапа те мрље и не брише их, не пере их и не ништи, него их само вуче и извлачи ван, на површину, на светлост, испод оне беле масти што се полила по нама као боја душе и меса. И те наше мрље излазе још црније и још прљавије и грозније него што оне то доиста јесу. Оне све бујају и расту као поплава, и све се онда утапа у једној јединој бездaној црној мрљи, која се разлева преко свега, и гута и потапа све.

Тај његов син почео је да се јавља у њему као сена, и инјекција оних многих Рудолфових речи, уштрцана за дугог времена њихових бескрајњих ноћних диалога под његову дебелу кожу, та инјекција је почела све јаче и јаче да пече и да пали; и колико год хтео стари Крањчец да ту ватру погаси ракијом, то се не да! Не да се, пак се не да! И што год више гасиш, све букти и гори јаче и бива јасније.

Тај његов Рудолф у њему, каквога је он стао да носи собом по свету, тај се ето разрастао у неку крвничку сабласну визију, коју не можеш да раздереш, нити да је отераш! Није то сенка, коју можеш да поништиш гестом руке, него је то некаки колос, гигант, много већи од тебе, углатији, силнији, нешто што стоји на својим ногама и мисли својом тврдом главом, те се не да никако надбити и згазити! Касно је тако већ под ноћ, и никога нема у крчми, само стари Крањчец седи код чаше вина; чује се кроз лимени вентил што лепеће над вратима као малени костурчић ребарцима, чује се како вани шуми киша и гуди ветар негде у сухим и на смрт болесним крошњама дрвећа. У магли ракије, вина и дима, сви су они стољаци крчме тако црвени, страшно црвени! Горе стољаци као црвене пацке, и све је поливено жутом петролејском расветом, и никога нема, потпуно празна крчма, те се тако чује тика-такање велике зидне уре, којој утези висе посве ниско, и мало пак ће додирнути пљувачницу што стоји уза зид, на поду поткопаном и изрованом штакорима. У тој пакленој црвеној декорацији, међу кармен пацкама стољака, седи над-стражар Крањчец у празној соби, па се подлактио на стол, а по лицу му се налева жута фосфорна светлост петролејке, и његово лице се причиња тако воштаним као у мртваца. Зури стари Флоријан у празнину, у зид огуљен столицама, у оне црно уоквирене дозволе неограниченога точења пића, које

носе градске печате и потписе велике господе, у оне крчмарске дипломе, и тако зја у ништа и не мисли ништа, и тешко му је и дубоко уздише.

Па како се загледао у стол, почеле су даске од стола тако некако да теку, да се продужују и растежу некуд далеко, далеко, као да их неке невидљиве руке извлаче, и стол се продуљио некамо у дуљину, као дуги дрворед чије се бескрајне паралеле губе далеко на хоризонту у једној јединој точци. Далеко стоји у празнини та далека иреална крајна међа црвенога стола што се продуљио кроз зид у ноћ, као бескрајне лојтре по којима је један светац библијски видео анђеле како се пењу у небо. Гледа стари Крањчец низ ону дугу црвену крваву даску што је пукла пред њим у бескрај, као да је стао на железничку равну пругу и загледао се низ паралелну линију трачница и чека воз. Знаде стари Флоријан добро што ће се догодити! Како ће се на далеком крају те црвене горуће даске појавити малена пегава незнатна мрљица, те све расти и расти, јавити ближе, силном наднаравном брзином, као да се вози на парном бициклу, како ће брујати као балон када се плином пуни и ту пред њим на крају стола појавити се један лепоглавски рештант! У врећи, са својим црним великим бројем на белој крпи, његов господин син Рудолф. Јест, то је његов рођени син! Тамо на другом крају стола седи његов син, сав одрпан и подеран као тат какав са Црвене Лампе, намрштен и мрк, а лице му је бледо као папир. Гледа у оца равно, непрекидно, без да би трепавком тргнуо, боде га оним својим дубоким очима, баш га дословно боде као иглама, и стари Крањчец осећа то, да је његов син тврд, тврд и углат као какав брончани споменик; да није из меса него из неке несавладиве материје, пак да он сада устане, да пође по њега и да усхтедне да га разбије, као флашу, осећа да би си пребио кост као шибицу, — такав осећај тврдоће имаде о своме сину.

— Марш, битанго, нећу да те видим! тако би стари Крањчец хтео да завиче на сина и да устане и да превали на њега цели стол са чашама и флашама, и да му баци нож у главу, и да га сасече на лицу места, а опет осећа како је као свезан и како не може да се макне, и како му дршће глас и не може да проговори нити једну једину реч.

А син га окрутно пробада очима и гледа у њега као судац истражитељ, строго, неумољиво, окрутно, и усне су му танке, танке, као папир за ћигарете, злобне, ужасне, и само га гледа и као да га хипнотизира.

— Што је? Што он хоће од њега? Што га тако фиксира?

— Слушај ме, вели њему тај лепоглавски рештант са бројком на прсима. Слушај ме! Како можеш бити тако одурно глуп и не увиђаш да ја имам право! Не буди псето! Буди човек! Што је теби дао Марков трг до данашњега дана? Цели си живот један простајао за њега. Очи су ти исцуреле, реума те испила, а од тога немаш ништа! Хтео си постати официр, пуковник, дали су ти ногом! Хтео си постати канцелист, дали су ти ногом! Нити те к централи нису хтели да преместе! Још и дан данашњи на улици стражиш! У цивил те нису хтели да пусте! Нити тајни агент ниси могао да постанеш! Ништа ти нису дали, а што се ти још увек узрујаваш толико за њега? — Глупане, стари, ћорави!

Хтео би надстражар Крањчец да скочи, да уапси ту битангу на лицу места, да га сасече, баци под локот, да га смрви у име закона, а ето не може да се макне. И тако му се чини као да је све то истина што овај лопов ту пред њиме говори! Ништа му нису дали, то је истина. И он још увек стоји по улицама као солдат из олова! Да! Али о томе се не сме тако.

— Да! Тако је, драги мој! И ја нисам устрелио бана! Онај мали дечко је био кукавац и рука му је задрхтала. Али ја ћу га устрелити чим изађем ван! А ти ћеш отпутовати у Пешту и убити министра президента! Јеси ли ме разумео?

Крањчец би хтео да завиче, да протестира, све га полева зној од страха, и он се по оној дугој клупи код зида посклизнуо на други крај стола до сина, да му буде ближе, да их ко не чује о чему се они то разговарају.

— Пс-сст! Тише! Тише! Могла би нас чути фрајла!

И тако сада шапућу син и отац о неком комплоту који треба да се изведе што пре! Стран је тај цели комплекс тих болесних идеја староме надстражару, али га је син грчевито ухватио за руку и води га по тим просторима као малено дете, и он осећа како не може да се отме, и тако хода и пати се неизреціиво. И тако му се чини да имаде смисла и логике у свему томе. И да је све то врло добро постављено, и да тако треба учинити, јер да је тај пут сада једини излаз

ван, по коме он још може да се спаси из свега овога пропалога и срамотнога живота.

— А с киме се ви то разговарате, тргла се келнерица између врчева на шанку, што је такођер била малко задремала, те јој се виде на лицу пеге од косе што се била усекла у мекано месо.

— Разговарам? Не разговарам се ја ништа, дигнуо је главу надстражар Крањчец збуњен и устао и пошао до зида, где му се причинило да је изашао ван тај лепоглавац. Сена од ширма је то на зиду! Зид! Ништа! Хм! А не разговарам се ја ништа, фрајлице! Него дајте ви мени још три деци, просим лепо!

Улио је стари чашу од три деција у себе, као да улева напрстњак, пак се почео сам себи гласно смејати цинички и ратоборно, како је то глупо, какве све глупе идеје не ходају човеку по глави саме од себе.

Те унутарње контемплације и диалози знали су заузимати и друге облике, када је стари све стењао и савијао се под ударцима синовљевих речи. И долазило је староме да је он доиста један бескрајно згажени човек, по коме је цели један живот лупао сваки ђаво, само он није никада ударио натраг. А то је добро, ударити натраг! И што се пред тиме није никада догађало, разлевала се у староме Крањчецу нека горчина, и он се је сећао јасно свију нанесених понижења, срамота, удараца под ребра, што је све то гутао године и године без једне једине речи, као магаре што само ушима стриже када по њему батине падају. И долазило је староме да би било добро испрсити се, питати за рачуне, дигнути руку, пак пукло куда пукло! У таке моменте би се живот староме причињао доиста неком грозном и подмуклом борбом у којој нема никаквих закона, ни параграфа, ни праведности, ни дисциплине, него треба тући око себе лево и десно, рушити све што је над тобом и побеђивати.

Другога дана после оваких смионих испрсивања код чаше вина, стари би се осећао згњеченим и грешним, и није се усудио на рапорту да погледа у очи команданту страже. Њега је прошлу ноћ син наговарао да устрели команданта страже за спасење своје душе, а ето, он сада ту стоји с тим својим командантом лицем о лице, па како би могао да му погледа у очи? Убојица! Ребел!

Та је подвојена борбена патња заузимала све веће димензије, тако да је стари осетио потребу да све то некоме исприповеда, и тако се једнога јутра отпутио у цркву, поклекнуо под исповедаоницу и на ону тамну решетку исприповедао све то тешко што му лежи на срцу. И то да му се јавља син и да му долазе грозне мисли, да би требало убити човека, клати се, стрељати, побеђивати!

— Молити се треба господину Богу! Молити, мој драги брате у Христу!

Навалио је исповедник силну покору на леђа старога Крањчеца и препоручио му да носи собом шкапулар и флашицу са посвећеном водом, пак ако му се јави син, а то нека га он само пошкропи и прекрсти и све ће бити добро. Почео је тако он ходати по раним мисама и вечерњама, и опет је једном иза дугога времена изашао ван, на гроб своје покојне жене Јуле, и тамо јој запалио две свећице за покој вечни. И код светога Марка је дао служити две тихе свете мисе, и код обих је клечао цело време, сагнувши главу. Једна је света миса била за покојну, а друга света миса за срећу његовога несретнога сина, да би му добри господин Бог дао да к памети дође и да постане цели човек. Стари Крањчец се стао рапидно да руши и раствара, и све му је у животу постало тако силно и неизрециво свеједно.

И до своје краљевске униформе више није ништа држао, и сва му је долама била запацкана машћу и ракијом, те он, који је пред тиме на своју тоалету знао да жртвује по пола сата, да си намаже брк бриљантином и подреже га спонком, да брк остане стајати лепо завинут по хусарски, он се више није ни кефао ни бријао, и само је увек осећао то како је уморан. На рапорту су га код команданта страже једанпут нарочито упозорили да то није по пропису долазити на рапорт необријан, и да би он то могао да знаде, са тридесет година своје активне службе. И то му је дапаче било свеједно што то они њему приговарају.

— Само ви то лајте! Лајте! Нећете дуго! Мени је то тако свеједно! Ја сам уморан! Што ћу да се бријем, када сам уморан!

Тако су му се све амбиције и страсти исхлапљивале једна за другом.

Пре, када би ударала солдачка музика, он није никада пропустио прилике да не потрчи за њом, да му оне чинеле,

трубе, бомбардони лимени и бубњеви узбичују крв, па да у њему све заври и ускипи. То су они славни животни моменти када човек ступа у ритму солдачке глазбе, усправан, млађахан, те се све некако ратоборно израстао ван, и душа му вијори као застава, и цело тело дршће од чежње за неким мимоходом пред царским генералима, за неким ратом, јуришем, када само падају мртваци лево и десно као снопље. Напред! Напред! А сада, када се музика на челу батаљона или компаније враћа са спровода, те они кларинети и фруле пиште и добоши брује, и све некуд грми весели марш, вичу шегрти и лају псета и трчи руља дечурлије пред оним тамбуром са маршалским штапом, стари само стане на час, дигне уши и слуша.

— Аха! То је солдачка музика! Ваљда иду са спровода! Иду са спровода и веселе се! Хја! Тако је то у животу! Један умире, други пева. Нема ту ништа! Тако је то!

И опет спушта главу и стоји насред улице на иншпекцији даље, тромо и апатично као да га се та цела улица, ни музика ни спровод ни људи по плочницима, савршено ништа не тичу.

Он је шта више пао тако дубоко у неко лено и беспомоћно мртвило, да је као надстражар у служби, са полумесецом и својим славним бројем под вратом, дакле као краљевски орган, престао да иступа ауторитативно и напрасито. Онај импозантни императив „у име закона“, који је он увек тако строго и оштро нагласио, да се је чинило да је он управо неумољив у потпуном смислу те речи, и који је он увек тако строго изговарао, као да он то сада не врши функцију у име неког невидљивог закона, него управо у име своје, директно, он лично, у својој приватној ствари, као да то он лично сада сече голом сабљом дотичну особу по глави, он је сада само промрмљао тако некако кроз зубе као да му се неће, и није више ни половицу толико апсио као некада.

— Нека све враг носи! Шта ме се тиче?

Реума је почела све више да га гризе, коса му је на затиљку испадала свакога јутра у чуперцима, зуби, очи, мишиће, цело тело, све је то постајало некуд гњило и губило се, губило се и нестајало. Он је спао на то да није могао друго него да осећа како не може ништа, како је све прошло

преко њега и како је све то заправо тужно, те су му се само цедиле сузе као старој баби, од жалости.

Седи он тако сам самцат, као одсечена суха грана, у крчми, и исповеда се пијаницама и факинима, багажи на коју не би некада био ни пљунуо, и вади из себе своје интимне тајне, и меће их на стол пред оне пијане простаке, да и они виде што је то и како је то заправо гадно, овако живети као што је он поживео.

— Мрзим! све мрзим, моја господо! Ужасно све мрзим и све ми се гади! И када би само могао у двадесет и четири сата, ја бих оставио онај проклети град! Сто пута проклет онај дан када ми је нога ступила у тај град! Пфуј! Све ми је прогутао, све ми је узео, моја господо; и сина мога јединога, и њега ми је узео! И младост! И срећу! Све ми је прогутао! Све, све! А како је лепо могло бити, моја господо! Како дивно је могло бити! Плакати би могао човек над тиме, како се је све то срушило! Плакати! Мрзим! Све то мрзим! И чим ступим у мир, отићи ћу, отпутовати ћу, као да ме никада ту нити било није!

Тако говори надстражар Флоријан Крањчец уморним факинима и цигларима и потепухима, што су сви прокисли на киши до кости, те се сада ту смрдљиви, пуни неког гњилог запаха од воде грeју и једу свој горки лук, и слушају пијанога надстражара где се тужи и где плаче, и где се спрема да отпутује из овог проклетог града!

Што се све то тиче пијаних потепуха и бараба? То да је син господина надстражара у Лепоглави! Напио се стари, пак фантазира. И би они њега исмејали, али се не уфају! Ипак! Враг не спава! Господин надстражар, Лепоглава, хехе, Лепоглава! Били су они већ и у Лепоглави! Није ни тамо најгоре! Живи се и у Лепоглави! Живи се! По целоме се свету једнако живи! У здравље, господин надстражар! У здравље!

Прем си је Флоријан Крањчец из свега срца желео да отпутује из града где га је на свакоме кораку тукла по која болесна и тужна успомена, њему та срећа није била суђена. Није му било суђено да изађе из оне тешке масе тециварина, глоба, цестарина, одсека, Владе, Марковога трга, ваге, сајмова, путница, у име закона, намира, биљега, из свег тог шаренила бујног, које је тако шарено, а опет тако сиво и

досадно. Није му било суђено да исплива, па макар и на једно једино пролеће, из тог жвиота дугих очајних ноћних инспекција, из оног грозног стајања по улицама када се чује како бију уре по звоницима и осећа се како је ноћ бескрајно дуга и дубока. Прогутала га та безоблична грозна животна материја, што тече тешка као црна смола, прогутала га у једно маглено предвечерје, у недељу, тако чудно и жалосно.

Изашао је стари до касарне да се мрву израчи, када су га телефонски преко Црвене Лампе позвали брзо на Централу, да је алармирана полиција и да су у граду букнуле велике демонстрације. Гомиле су доиста опет разбијале мађарске натписе на колодвору, бацале грбове, палиле заставе, а полиција је повлачила кордоне по центруму и чувала главне улице града.

Штимунг је гомила био разјарен, јер је борба опозиције у сабору била у оно време некако досегла врхунац, те како су по провинциалним колодворима прошлу ноћ устрелили жандари неколико људи и тај се глас градом у предвечерје раширио, то је планула улица као уље, и само се чуо звекет разбијене стакловине, јаки разбојнички звиждуци и грмљавина од стотина и стотина гласова.

Кордон у коме је стајао надстражар Крањчец чувао је у дијагонали баш случајно ону исту улицу дубровачкога трубадура у којој је, ако се сећате — једно предподне — убио онога малога бело-црнога пса, због чега га је син онда у свађи прозвао крвавим шинтером. Тамо је био стан једне важне мађаронске личности, и гомила се усталасала да доседне ту кућу и да провали кордон полиције, и да демолира стан тога мађарскога Јудаша. То наше гомиле воле, демолирати станове. Трес, хаха, пао је црни гласовир са балкона у првом кату, хаха, и разбио се! Апцуг Мађари! Пала је једна жуто превучена ампир столица и пребиле се све четири ноге у трен. Доле издајице! Живела Хрватска! Падају тањири! Плин! Плин! Диван! Црвени плиш диван! Палме у лонцима, фикус, велики гранати фикус; запалити треба све, полити петролејем! На лампу! На лампу! Доле мађарска банда!

Била је опасна ситуација. Гомила све расте, пружају се шаке, пада камење, полиција је повукла сабље и узмиче корак по корак, јер је издана парола издржати без оружја док не стигне солдачија! Телефонирало се у касарне, пак се очекује

кавалерија, и док се не појаве улани у леђима гомиле, треба издржати!

Стоји тако надстражар Крањчец у кордону са извученом сабљом и гледа у гомилу. Стоји црна маса пред њим као стоглава животиња нека побеснела, пружају се руке, црне еластичне змијуљасте руке, кресе се очи, урла звер, и расте, црна антипатична смрдљива звер! Пада камење, углато, оштро камење, звижде факини, трес, трес, почели су падати први прозори — апцуг тиранија, доле Мађари, живела Хрватска!

— Што хоће ови тати Кристушови? Зашто урлају као бесни пси? Нити у недељу послеподне не дају човеку да одахне! Увек на цести, дан и ноћ! Проклети били! Што хоће с том својом Хрватском? Шта им није доста свега тога? Само упропаштавају себе и своју децу! Опет ће их бити пуни решти! Мулци опозиционални!

— Натраг у име закона! Натраг!

Слуша Крањчец своје другове како вичу на гомилу, и како је застао, пресекло га по глави, и он се јасно сетио да је његов син у Лепоглави! Јест! У Лепоглави! Рештант! Упропастили га оваки безглави улични викачи што не дају поштеним људима мира ни у недељу!

— Смрт тиранији! На Марков трг! Апцуг свиња банска! Доле!

Тако је викао и његов син и скитао се по демонстрацијама, а сада је у Лепоглави! И са много болесне мржње загледао се надстражар Крањчец у црну гомилу, која је надирала све ближе и ближе, пружајући руке у великој буци и клетвама.

— Да, то су ти тати Кристушови, који газе преко невине деце и уништавају их. Херадеши проклети! Сина ми вратите! Сина сте ми отели, лопови непоштени!

Звекнула су стакла на прозорима, и у оној гунгули један је стражар неспретно ваљда ударио неку малу цурицу по глави и она је сва крвава стала да се дере гласно, а тај дечји плач, то је био знак за јуриш гомиле, која је натиснула ношена новим поривима.

— Децу нашу кољу! Убојице! Доле тиранија!

— Ви кољете децу, а не ми! Сина ми мога вратите! Гадови!

Почело је падати камење, и покрај надстражара Крањчеца срушио се један стражар, и још је Крањчец видео само то да је лице тога човека крваво као црвена маска. Он је видео пред собом онај црни зид гомиле што расте и оне сто-

тине фосфорних очију, и далеко низ улицу светиљке плинске што су почеле да се пале бледо-зелене, и у онај је трен осетио нешто црна и страшна. Како та звер мамутски пепотентна наступа да га згази, како су јој раље зинуле, како му је раздерала јединога сина, како ето коље његове другове, и у њему су се пробудили нагони старога борца, и он је узео хладнокрвно, као командант каке лађе, звиждаљку што му је висила на грудима, и зазвиждао реско и оштро из пуних прсију.

— У име закона, натраг!

Али није имао никаког резултата његов звиждук. Све се потопило у вици и у граји, и надстражар Крањчец је осетио како му је неко бацио у главу нешто оштра и како га је по лицу пошикнуо топли млаз крви, и то га је под оком живо запекло.

— Да, то су ти разбојници, убојице! Да нема њих, не би свега тога било! Био би град миран, сви би били сретни!

И махиналним захватом истргнуо је надстражар Крањчец испод паса своју пиштољу и стао да пуца у гомилу. Трес, трес, трес, бештије црне, марш натраг у име закона! Марш!

Гомилом је завладала паника, црна се звер ганула, и у први трен је реагирала тако да су људи стали да трче низ улицу. Надстражар Крањчец је осетио само то како се онај меснати зид тргнуо и како се угиба његовим ударцима, и он је потрчао са голом сабљом низ улицу, а за њиме цели кордон стражара, што су били отворили пуцњаву из револвера и тако ненадано завладали ситуацијом.

Види надстражар Крањчец пред собом масу црних телеса како трче и куне кукавице, шуфте, и сам гања ту тамну звер што му је прогутала сина: натраг бештије, у име закона, када ли му се замаглило и он се стропоштао на плочник како је био дуг и широк.

Од некуд са једнога прозора бацио му је неко циглу на главу, и то је било грозно погледати ону надстражарску доламу са згњеченом лубањом из које се цеди крвави мозак сав запењен и балав, и ону згрчену руку са голом сабљом, а све на плочнику блатном и мусавом по коме је било много разбите стакловине. Пак се неко сетио, док не дође комисија, и прекрио ту крваву масу једним бројем *Хрватске Заставе*, притегнувши је на четири угла са четири камена, да је не би дигнуо ветар што је почео да гуди низ празну и блатну улицу дубровачкога трубадура.

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.

КОБНА ВЕЧЕ.

Ја хтедох да будеш ти чуварка тајне
Лепоте и блага у дну душе моје —
И пружих ти кључе градина где стоје
Моје нимфе беле и аркаде сјајне.

Ја сам хтео тако да утоне у те
Моје биће цело, и да твоје име,
К'о злато рушпијâ, урежем у риме,
И сва стабла своја, и све своје путе.

Но вечери једне ја видех где лепе
Све градине моје, к'о пећине слепе,
Пусте зјају... Где су златне алке с вратâ?...

Где су нимфе беле? Где су харфе? Где је
Плод румени?... Ништа. Само што снег веје
На крваве бразде твојијех ноката...

АЛЕКСА ШАНТИЋ.

MARIS STELLA.

УРОШУ ПРЕДИЋУ.

Смарагдни тихи дан из срца океана
Сам још у сумраку сја кроз улице венецианске;
А у дну зелена бескраја где увире бледа лагуна,
У нов смирај сунца се купи бакар и пурпур једрила,
И гори као мак кроз поља мајска.

Прелива се, лебди град као визија, као звезда:
Небесне неме лепоте кап коју чежњом бескрајном
Привукоше кругови морски са небесних вечних колута,
Стан где окружена свагда песмом најслађе тишине
Сијаш из тајне дубоке,
Ти што се радујеш, блага,
Топлом, руменом одсеву воска, и мирису саћа,
Као Деметра мајка побожним светим пчелама.
Да, као златно саће, препуно меда мирисна,
Трепте мозаици храма у вечној лепоти цветној,
Звездан расипљу сјај тајанствен, и пуне апсиде
Зрацима спорим, несталним, и топлом, позлаћеном тамом.
Али доброта се твоја окреће онамо где дишу
Маглени, светло сиви, далеки рубови мора;
Слушаш, кроз ваздух без крета, најудаљеније буре,
Што брује к'о морски одјеци у сплету вијугаве шкољке
Тихо над мраморним кутом драгоцена трга, и кејом,
Где се, к'о небесна тамјана дим, сад дижу око твога лика
Позни облаци вечерњи, са бојом јоргована.

И град се већ губи полако у сене и зрачне одјеке,
Лелуја се преда мном тама.
Но шумна ме не плаши ноћ дубока, ни необуздани
Ветар што сеје беле цветове пене по мору:
Сад знам да у свакоме трену
Лебдиш над мрачним кутом душе где молитве снују,

К'о звезда у дну видика над водама препуним тајне;
Знам: кад се прену у бури, и лет им са вихором расте,
Као албатросу, рониш и ти тад из истих дубина:
Левкотеа с велом спасења; знам: кад се стиша даљина,
Чека дар борбе и буре, Наусикаа вечних обала;
Привучена душином чежњом са сферних далеких колута
Блиста усамљена кап небесне неме доброте.

*

Спасе што ничеш из беде! Светлости што ничеш из таме!
О, чуј сад и мене! — Ја ништа,
Ништа пред тобом немам до колена оба свијена,
И молитву срца у грчу.
Ја вере немам ни као горушичино зрно;
Ја вере и не желим! Но моја те колена моле,
Моли те грч мога срца:
Отлони црну буру, једина звездо мора!
Смилуј се, мајко света, грозници мојих мисли.

АНИЦА САВИЋ-РЕБАЦ.

ИСПОВЕСТ.

Вама што идете ка небу, збогом!...
за мене, далек, звездани круг
у свему свом хладном ћутању многом
не вреди колико најгори друг
јудоли плачевне, у којој блуди
човечески пребедни ум!

Млад човек, у осталом, ја увек волим
све оно старо што загрева,
што расте, цвета, пева, сја.
Покаткад чак се и Богу молим,
каткад се срећа у вину снева,
а Космос стане у ока два.

Кад бејах мали, сећам се, мати,
певала ми је песме о Марку
и — каква глупост! — ја срећан бих;
доцније могох и много знати,
но не изгубих љубав сву жарку
и успомену часова тих.

Сентименталност? Ни за пет пара
немам је, авај! Ал' приче те
волим и данас из доба стара:
Марка кад пије, Кнеза кад мре,
рухо јуначко, калпак, челенку,
Милоша храброг к'о млади Бог,
легенде славе, издајства сенку,
бол робовања народа свог,
сумор Косова и понос Жиче, —
без обзира да ли се то и Марса тиче.
Нек ме будућност за то осуди,
нек моје име постане плен
мрака и таме. К'о и сви људи,
ја знам да нисам до прах и сен:

кад прођу дани сунца и страха,
усахне суза и смеха вир,
ја и не тражим до љубав праха,
нити што желим до сенке мир!

Ж. МИЛИЋЕВИЋ.

ПОЛИТИКА ИТАЛИЈЕ ПРЕ И ПОСЛЕ РАТА.

Обично се узима да је утврђивање Француске у Тунису 1881 године дало повод Италији да уђе у Тројни Савез. То је схватање међутим скроз погрешно, јер је познато да је Мангети још 1873 године, приликом путовања Виктора Емануила у Беч и Берлин, водио о томе разговоре, а да је Криспи 1877 године учинио Бизмарку и конкретне предлоге за зближење Италије са Немачком. За Италију су у то време били меродавни више психолошки него географски разлози. Најпре, одмах после уједињења, она је страховала да ће Француска покушати да благодарност коју јој је Италија дуговала за своје ослобођење употреби да над младом државом утврди неку врсту бар моралног протекторства. Затим су говори конзервативних посланика у француском парламенту и држање најпре Жил Фавра а после Мак Махона према Италији, указивали да у Француској још постоји јака струја за помагање, претенсија папиних на Рим. Најпосле су републиканске тежње у Италији налазиле јаког ослонца код виђенијих политичара француских, што је, природно, изазвало незадовољство монархистичких кругова и влада у Риму. Овим елементима, који су дејствовали још од 1870, ваља додати онај осећај усамљености и немоћи који је владао Италијом за време берлинског конгреса, на коме је она играла и сувише безначајну улогу.

У првом уговору тројнога савеза истиче се као његов циљ да „увећава гарантије општег мира, *да утврђује монархистичко начело* и да тим самим осигурава нетакнуто друштвени и социални поредак". Овом садржином својом тројни савез несумњиво понавља начела тројецарског савеза, који је тада био још у пуној снази. Други члан уговора истиче напад Француске на Италију као casus foederis за Немачку. У том првом уговору се нигде не спомињу интереси Италије у Северној Африци, што је несумњиво доказ да је у то време Тунис имао врло споредног значаја у одређивању спољашње

политике Италије. Тек пошто је нашла наслона у моћном савезу са Немачком и Аустро-Угарском и тако дошла до свести о себи као Великој Сили, почела је Италија озбиљно мислити на проширење свога утицаја преко мора. Већ 1882 године, једним сувише помпезним решењем парламента, Италија проглашује луку Асабску, на Црвеном Мору, за талијанску колонију, а две године доцније ратне лађе талијанске искрцале су један јачи контингенат трупа у Масауа, нешто северније од те луке. Тога тренутка је Италија ушла у ред колониалних Сила, и рад на задобијању нових и на проширењу старих колонија постаје и остаје основа њене политике све до светског рата. Између Италије и осталих средоземних Сила стварају се од тада сасвим нови односи, према којима Италија удешава све своје споразуме. Она почиње да прати кретање Француске у Северној Африци и постаје свесна опасности којој су изложени Мароко и Триполис. При обнављању уговора о тројном савезу 1887, она енергично тражи, и успева, да се у уговор унесе одредба према којој ће се, као casus foederis за савезнике, сматрати нападај Француске на једну или другу од тих афричких покрајина. Те исте године измењује талијански посланик у Лондону, Корти, ноте са Солосберијем, чији је резултат споразум између Енглеске и Италије односно Средоземног Мора. У енглеској ноти се на захтев Италије нарочито подвлачи „status quo за северну обалу Африке“. Тим споразумом је Енглеска у исто време признала Протекторат који је римска влада утврдила над Сомали. Италија успева да створи читав блок противу намера француских у Африци својим споразумима, на једној страни са Немачком, а на другој са Енглеском. Том својом политиком она служи као мост између тројног савеза и Енглеске и постаје тако важан светски чинилац. Борба њена око северне обале афричке од дефансивне, каква је дотле постојала, претвара се већ 1892, приликом обнове тројног савеза, у отворену офансивну борбу за задобијање нових колонија. Тачка 9 новог уговора обавезује наиме Немачку да по „претходном споразуму“ помаже Италију при свима њеним предузећима у Северној Африци, којима би био циљ да се дође „до равнотеже и потребне компенсације“. Италија преноси овим тежиште својих политичких тежњи на другу страну Средоземног Мора. У почетку је та политика Италије ишла на руку тројном савезу, јер је

заоштравала њене односе са Француском и, приликом предузећа Криспијевих у Абисинији, та заоштреност је избила нарочито на површину. Али већ пропаст Криспијеве Велике Италије код Адуа и огорчење које је она изазвала, покренули су Италију да размишља о споразумима са Француском у питању афричком, коме је она придавала велику важност. Ово је Италији било у толико лакше учинити што су тада већ престали били да дејствују сви они разлози који су је у седамдесетим годинама гонили да тражи наслона у Немачкој противу Француске. Основа за споразум са Француском била је, 1896, признање француске окупације у Тунису од стране римске владе. Четири године доцније Француска и Италија потписују конвенцију којом се узајамно признају права Француске на Мароко и права Италије на Триполис. Тиме је омогућена 1902 и она изјава о неутралности на коју се обвезују Француска и Италија, и која је у погледу на Италију у ствари значила њено напуштање тројног савеза. Како је ускоро затим, 8 априла 1904, дошао и онај чувени споразум енглеско-француски којим се на основу узајамних попуштања регулишу дефинитивно сва спорна питања која су у Азији и Африци постојала између Енглеске и Француске, то се сада ствара нов блок средоземних Сила, који више нема везе са тројним савезом. Италија, која је дотле чинила спону између тога савеза и Енглеске, обновила је 1902 године истина уговор са Немачком и Аустро-Угарском, али то је већ само по форми. „Она од 4 јуна 1902, од изјаве Делкаси о неутралности Италије, припада својим савезницима само по речима, а срце јој је на другој страни“ (Рудолф Кјелен). И конференција у Алгесирасу показала је довољно како Италија своје интересе у Средоземном Мору ставља изнад својих обавеза према дотадањим савезницима. Већ у то време било је политичара у Немачкој, а на првом месту сам амбасадор у Риму Монте, који су тражили да се са Италијом дефинитивно рашчисти. Али је берлинска влада с правом страховала да би и формални излазак Италије из савеза знатно умањио углед немачке групе Сила, те је зато, по речима Јагова, „требало продужити возити се старом шином, и ако је она била попустила“. Зближењем руско-талијанским, које је следовало састанку владара у Раконици 1909 и које је изведено на основи признања руских претенсија на Дарданеле и талијанских на Триполис, затворен

је циклус споразума о Средоземном Мору коме је Италија тежила. И разуме се да је рат Италије са Турском због Триполиса потпуно растројио оне већ олабављене везе њене са савезницима. Аустро-Угарска је правила тада отворене сметње операцијама талијанским, а у Немачкој је цела јавност била на страни Турске. Када је 1914 дошло до светског рата, Италија је већ давно била везана својим великим интересима за Силе Средоземног Мора. Улазећи у ближи додир са њима, решавајући се за рат, Италија у Лондону склапа уговор којим се труди да до детаља утврди своје утицајне зоне у Африци и Малој Азији. Силе признају да је и Италија заинтересована за одржавање равнотеже у Средоземном Мору, обећавају јој део азијске Турске, ако дође до њеног парчања, и сва суверена права у Либији и на Додеканезу. Познато је да је тим уговором Ријека додељена нашој држави. На конференцији у Сен Жан де Моријон 1917 године учинио је француски делегат предлог да Италија напусти претенсије на Трст, и зато добије у накнаду Смирну. Италијански делегати нису дали тада никакав одговор. 1920 године склопљен је тако звани „трипартитни споразум“ између Француске, Италије и Енглеске, којим се утврђује потпуна једнакост права те три државе у Турској, а Италији признају још специални интереси у јужној Анатолији. Тиме су тежње талијанске политике да се утврди на Средоземном Мору и његовим обалама, као Сила равноправна са Француском и Енглеском, добиле дефинитивног признања, и Италија је ушла у систем светских Сила, чија је одлика у томе „да његови чланови имају само главе у Европи, а остали делови тела су им растурени по целом свету“ (Швидланд). Италија има утврђених колонија у Црвеном Мору, у Јужној Сомали, у Еретрији, у Триполису; њој припада Додеканез; специални интереси њени зајамчени су у Малој Азији. Све то даје територију чија је површина неколико пута већа од Италије.

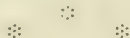

Када је Криспи за време друге владавине почео својом познатом енергијом, за коју је само он био способан, колонијалну политику Италије, нашао је он и у земљи, а нарочито на страни, озбиљне осуде. Многима је тада изгледало као скуп луксус то трошење материалне снаге једне младе

државе, која је имала прилике да је паметније на другој страни употреби. Али остављајући на страну што је Италија, сасвим природно, чим је дошла до свести о себи као о Великој Сили, старала се наставити једну велику историјску традицију своју, њена тежња за колонијама била је израз и једне стварне потребе. С правом се може рећи да ни једној великој држави, може бити, колоније нису биле тако неопходне као њој. Њена емиграција је несразмерно велика и расте сваког дана, претећи да постане повод озбиљним пертурбацијама демографским. Док је 1876 изишло из Италије, тражећи себи хлеба на страни, 108 хиљада људи, што је чинило 395 од 100 хиљада становника, године 1900 емиграција износи већ 352 хиљаде или 1091 од 100 хиљада, а 1912 године преко 708 хиљада или 1028 на 100 хиљада становника. То је, разуме се, увек био најбољи део радне снаге талијанске, који је одлазио у северну, поглавито у јужну Африку, и губио се већим делом за увек за Италију. Било је економиста који су ту емиграцију радног живља истицали као благодет за Италију, зато што је тај живаљ, врло вредан и штедљив, слао знатне суме новца кући. Последњих година рачунало се да је од тих људи стизало просечно годишње на 500 милиона, разуме се здравог новца, у Италију. При томе се заборавља да је људска снага сама по себи најдражи капитал за сваку земљу, да су ти људи, док су стигли на снагу и спремили се за живот, стали државу сваки просечно 1000 франака на школовање, и да они, и ако у главном сиротиња, собом односе увек један део богатства народног (Михелс). На супрот оној изреци по којој се за сваком „енглеском емиграцијом увек утврђује одмах и енглеска застава“, то значи ствара се енглеска колонија, талијанске исељенике није пратила никаква организована заштита, као израз државне власти Италије. Ушла у светску утакмицу две стотине година после осталих Сила, Италија није дуго имала снаге да својој сиротињи, исељеној преко мора, да оне подршке које су емиграције других земаља имале од својих влада. Све то чинило је да се колониална политика уједињене Италије јавила као једна потреба коју је нарочито осећао талијански пролетериат, што је и дало повода да је италијански империализам носио у свету име „империализма сиротих људи“. Узрујаност и незадовољство које је настало у Италији после

пораза у Либији није потекло отуда што је маса народна била противна колониалној политици великог стила, какву је започео Криспи, већ је било последица чисто унутрашњих незгода. У својој несумњиво великој предузимљивости „Криспи није видео никакву незгоду да уђе у широка колониална освајања, и ако се налазио у рату са свима слојевима народним“ (Михелс). Под сасвим друкчијим унутрашњим приликама предузето је освајање Триполиса, те је зато оно и нашло одушевљеног одобравања и подршке у целој земљи. Под утицајем помирљиве политике Ђолитијеве, пролетериат и његове странке прелазиле су из револуционарне у реформистичке организације и стале озбиљно помагати владину спољашњу акцију. Лабриола, познати шеф социалиста талијанских, писао је тада: „Нека се зна добро да се ми не боримо само противу оне шаке Турака у Триполису... већ противу интрига, претњи, војске и новца плутократске Европе, која не трпи да мањи народи смеју да учине какав покрет или избаце само једну реч која би могла да компромитује њену гвоздену хегемонију“. Цела Италија је, борбом за Триполис и његовим заузимањем, осетила да се пред њом отвара велики хоризонт Средоземног Мора. „Нико, рекао је тада и Сан Ђулијано, не сме више назвати Средоземно Море *mare nostrum*... Италија је у њему задобила и сачуваће прву, светску улогу“. Ту улогу, међутим, за коју се Италија тридесет година борила, изгледа да је на путу да изгуби после рата.

Бечка и берлинска полузванична штампа у више махова тражиле су пре светског рата да се Италија једном дефинитивно изјасни да ли ће, остајући у савезу, водити континенталну или колониалну политику. Њима се чинило да Италија искоришћује свој положај у тројном савезу и осигурава себи колоније, у своме својству Силе Средоземног Мора, али да се она у исто време искавља увек на супрот тежњама бечке владе на Балкану и труди да учествује у добитима које ова себи осигурава. У ствари Италија је, све док је Аустро-Угарска постојала, водила према Средоземном Мору и афричкој обали офансивну, а на континенту врло вешту дефансивну политику. Један турски дипломата окарактерисао је положај Италије у тројном савезу речима да она стиска руке својим савезницима,

да је оне не би ухватиле за гушу. Све јаче продирање Аустро-Угарске, и преко ње Немачке, ка Солуну, било је за Италију опасност како за интересе на Јадранском Мору, тако и за тежње њене према Африци и Малој Азији. Из забележака које је ту скоро штампао Силаши, види се да је Аустро-Угарска, 1913 године, кад је мислила свакако да је већ сигурна да ће продрети до Солуна, предузимала у Берлину кораке да јој се осигура део у Малој Азији, и то баш у Адаљи, коју је Италија од увек сматрала као своју сферу интереса. Борба противу тежњи Аустро-Угарске на Балкану чини несумњиво важан део политике талијанске, али је то увек негативан, дефансиван део те политике. Њен позитивни део, који је увео Италију у светски систем Сила, било је њено утврђивање на јужним и источним обалама Средоземног Мора.

На односе Италије према Аустро-Угарској имао је у ствари врло малог значаја иредентистички покрет, ма да га је бечка влада увек истицала као неку велику опасност по интегритет двеју монархија. Под редовним приликама националистичке и иредентистичке жеље нису налазиле подршке у земљи, нити су успевале да продру у програм иједне озбиљније политичке групе. Одмах после уједињења, и дуго после њега, носиоци тих тежњи били су искључиво Гарибалдијеви републиканци, и зато баш нису могли имати ослонца у монархистичкој Италији. Модеран, националистички покрет, чији је инициатор Корадини, а који је накалемљен на неодређене тежње старијих генерација, гледао је и сам у иредентизму „више једну емоцију коју ваља подржавати, него задатак који ваља испуњавати". Он је био и остао је једно јако патриотско, више литерарно осећање, коме је Д'Анунцио у *Нове* дао силног израза, али које није било ничим јасније обележено нити географски ближе ограничено. Ријека, која у овом тренутку опет чини предмет патриотских испада талијанских, није до 1914 године у националистичким манифестацијама играла никакву улогу. Те године је сама *Идеа Национале,* најважнији орган националиста, искључила Ријеку из захтева талијанских.

Али баш та неодређеност осећаја, та емоција, морала је, у онаквој друштвеној и политичкој средини каква је била талијанска, да постане силан чинилац у моментима опште узрујаности. Оно што карактерише политички склоп Италије,

то је аморфност њених странака. „...Политичка Италија представља неразмршљиви хаос од странака без одређеног програма, а удављених у збрци од хиљаду котерија“ (Михелс). И природно је да у једном народу код кога нема утврђених странака на које би се ослањао и којима би се регулисавао политички живот, а који је осим тога наклоњен да претерује у својим осећајима,ови узимају јачину која није ни у каквој размери са предметом који их изазива. Истина је да је благодарећи тој емотивности масе талијанске, у којој су се утопили брзо сви практични програми политичких група, дошло до оног општег ратног расположења 5 маја 1915 године, када је Д' Анунцио узвикнуо да „зора Михел Анцела одбацује од себе далеко сву жалост, па се уздиже високо у небо од Алпа ка Истоку“. Али је истина и да је та емотивност масе талијанске, изазвата четири године доцније оним драмским гестом Д' Анунција на Ријеци, парализала озбиљну дипломатску акцију талијанских представника на конференцији у Паризу. „Мало ријечко питање спречило је делегацију талијанску да се позабави великим светским питањима. Оно је било повод да се Италија, која је била позвата да на конференцији игра велику улогу, претвори у једног сићушног парничара пред примирителним судијом, парничара накострешеног и мрзовољног... Заузети само Ријеком и последицама парламентарним које ће у њиховој земљи имати решење једног питања у коме је било ангажовано више самољубља но интереса, Орландо и доцније Нити, и ако су седели у Савету четворице, нису били ни запажени“ (Мермекс). Тежак финансијски и социални положај у који је после рата запала Италија, као у осталом и све европске земље, али који тамо због оне неуравнотежене осетљивости масе јаче дејствује, повод је да дипломација талијанска још не може да се сва преда великим светским питањима која су пред њом. Она је још под притиском оне душевне заталасалости која је пре три године избацила на површину једну чудну мешавину од елемената која се зове фашизам. Мусолини је тај покрет окарактерисао као „романтички период талијанске унутрашње политике после рата“, и несумњиво је да је он у почетку био то. Само, фашизам, у коме су се изгубили сви ранији националистички и иредентистички елементи, није могао остати задовољан утицајем који је задобио у унутрашњој политици,

него је свом снагом прегао да тај романтизам пренесе и на спољашње односе Италије. Сам Мусолини радио је и ради енергично са својим пријатељима да се од фашизма створи чинилац који би руководио владу у спољној политици. Тим испадима разних неодговорних елемената, талијанска дипломација, којој нико не може одрећи способност за комбинације, остаје прикована за Ријеку, за Задар, за Шибеник, а пропушта да у Вашингтону, у Кану, да на разним конференцијама у Паризу и Лондону искористи за Италију повољне светске конјектуре. Утицај тих слојева што се данас карактеришу као фашизам, морао је бивати у толико моћнији у колико је слабији у маси значај социалистичке странке услед интрига бољшевичких. „Социалистичка странка представљала је у Италији једину озбиљну политичку организацију засновану на једном свесном сталежу“ (Михелс). Њено растројство морало је добро доћи фашизму, који од то доба није имао противу себе ни једну озбиљно организовану групу. Талијанска дипломатска акција тиме је одстрањена од досадашњег природног правца на који је Италију упућивао, поред великих традиција, и њен економски и социални склоп, и географски положај, и однос према Суецком Каналу, и ток њених тунела и железница (Бисон). Њени државници принуђени су да напусте активни рад према Средоземном Мору, који је и учинио да је она пре рата узела место међу Великим Силама, па да отпочну једну офансивну акцију према најближим суседима. Сфорца је учинио покушај да се ослододи дејства оних елемената које води више емоција него разум, да рашчисти питања локалног значаја на границама Италије, да континенталне односе њене регулише једним споразумом, па да се свом снагом, достојном Велике Силе, баци на питања светског значаја, међу којима на прво место долази за Италију животно питање о њеном положају на Средоземном Мору. Тај покушај је пропао, и од одступања Ђолитиа и Сфорце државници талијански не успевају да се ослободе притиска фашизма, чији значај јача унутрашњим незгодама. Италија се налази у једном *cercle vicieux*, јер на једној страни унутрашње, економске незгоде, јачају фашизам, а на другој овај спречава Италију да се регулисањем спољашњих односа преда унутрашњој консолидацији. То стање, незгодно за Италију више још но за њене суседе, не може дуго трајати, и већ се множе

знаци отпора у два правца. Социалисте, ослобођене притиска бољшевичког, вољни су да помажу сваку озбиљну владу која би огласила рат фашистима. Популарна странка пак, и ако показује још мало устезања, бојећи се да уклањањем фашизма не ојача сувише социалистичку струју, ипак све отвореније тражи контакта са умеренијим елементима пролетариата. Поновна појава Д' Анунција моћи ће довести покрет фашистички до нових неразмишљених испада, али ће ови имати за последицу да ће се и све остале буржоаске странке прибрати. Сукоб са суседима, младим, вољним да до крајности бране свој опстанак и свој мир, у толико мање може наћи озбиљног ослонца у Италији што ти суседи нигде не представљају никакву опасност за Италију. Ако је Аустро-Угарска својим тежњама ка Истоку претила нормалном развитку талијанског народа, нови суседи, природно конзервативни, могу правилно утврђеним односима само да помогну, и једини су у стању да помогну, томе развитку. Јер јасно је да ће, тек наслоњена на своје суседе на континенту, Италија моћи са довољно ауторитета и енергије водити светску политику према Силама Средоземног Мора, за које је везују крупни интереси. То у Италији почињу да разумевају сви сталежи, и несумњиво је да ће овај *романтични период* унутрашње и спољашње политике талијанске уступити брзо места стварнијем схватању светских прилика.

ЖИВ. БАЛУГЏИЋ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(IV)

Нема о томе сумње да подвојеност између Хрвата и Срба бива, из дана у дан, све већа и опаснија. Ваља ипак признати да најмања одговорност за оваково стање пада на Србе. Ја бих, што више, да поставим тврдњу да Срби нису никад били широкогрудији, попустљивији ни индулгентнији према браћи Хрватима него за ове три године после уједињења. Код Срба племенски ексклузивизам не може да ухвати корена, па су зато оне неке екслузивистичне појаве које су се код њих спорадично појављивале, остале махом осамљене и наишле на општу осуду. Код Срба нема страначких форма-

ција које би се груписале по племенској или верској припадности или које би истицале српско племенско име. Код Хрвата то бива сасвим обратно, па је код већег дела њих подвојеност не само једно фактично стање (које сви ми Срби сматрамо као зло и коме тражимо лека), већ је она једна свесна, волитивна и јавно проповедана политичка тенденција, која се истиче у програмима разних хрватских странака и с којом се погдекад излази и пред страни свет.

На страну питање како ће јавно мишљење тог страног света судити о доследности и озбиљности хрватске политике, која за трајања рата и мировне конференције излази крфским пактом и тражи народно уједињење, а сада, две године доцније, долази с овим сепаратистичким прохтевима па вапије за разједињењем, факат је да ти прохтеви постоје и да они дају слику данашње хрватске политичке психе.

Ако ми дакле хоћемо да ту подвојеност уклонимо, ми морамо да лечимо ову болесну психу. То могу најуспешније сами Хрвати, јер међу њима има многих који не болују од ове психозе и који осуђују ове скокове у тмину. Тако мисли и осећа, примера ради, добар део Далмације, нарочито родољубиво и просвећено далматинско острвље. А и Словенци би могли да даду свој прилог.

Кад би ужа Хрватска осетила да је изолована, кад би се она уверила да ће у одлучном часу остали Хрвати и Словенци стати уз своју српску браћу, тад би се, ваљда, и она предомислила. Процес освешћивања који би тада настао, требао би да буде подупрт од српске стране попуштањем и предусретљивошћу, које би могле да дођу и до крајне границе самозатаје и братске љубави, а морале би да се зауставе само пред питањем државног јединства.

Под оваким претпоставкама, један последњи апел на хрватске политичаре могао би да рачуна с извесним изгледима на успех.

Што би требало да дође кад би се и тај последњи покушај изјаловио, то се само по себи намеће. Било би болно, али би било неизбежно. Улог од једног милиона српских живота одвише је драгоцен а да не би морао да уроди јединством бар српскога племена.

Обровац (Далмација). ДР. УРОШ ДЕСНИЦА.

Питате: на који би се начин отклонила све већа подвојеност између Срба и Хрвата, а заборављате при том Словенце. Међутим, још већа подвојеност постоји између Словенаца и Срба. Само, зависни Словенци друкчије *овде* говоре, али и они *међу својим људима* мисле и говоре као и сви други. Словенци просто не подносе име Србин. Кад је једна политичка странка из Србије покушала да у Словенији изазове груписање Словенаца око себе, доста је било да један словеначки лист каже да је то „српска“ странка, па да је напусте сви који су јој у почетку пришли. У Словенији све странке с успехом агитују, пришивајући једна другој везе са Србима. Зато ваше питање треба допунити са Словенцима, па можда и с другима...

Дајући своје мишљење о томе како треба организовати нашу државу, ви сте и нехотице погодили мисао свих оних који неће насиља, ма с чије стране оно било. Не може се ништа боље рећи него што сте ви рекли: „Нашу државну заједницу треба организовати слободном сагласношћу и равноправном вољом Срба, Хрвата и Словенаца“. Не може ли се тим путем спор решити, тј. *слободном сагласношћу и равноправном вољом*, онда нека буде за Хрватску и Словенију онако како Хрвати и Словенци желе. Главно је да будемо заједно.

Често се с извесних српских страна помињу жртве које су Срби поднели у ратовима за ослобођење.

Не сме се губити из вида да, ако Срби уносе тај капитал, и Хрвати и Словенци уносе своје лепте.

Уз то, не сме се заборавити ни то:

1) Да Хрвати и Словенци суделују материално сразмерно више за добро заједнице.

2) Да и једни и други уносе у заједницу већу и бољу количину и каквоћу саобраћајних средстава.

3) Да они уносе напреднију земљорадњу и сточарство.

4) Да они уносе развијенију и разнообразнију индустрију.

5) Да они уносе савршенији трговински и финансијски апарат и систем.

6) Да, најзад, они уносе у опште савршенији систем административне технике.

Тако резонујући, а полазећи увек с гледишта да су нам Хрвати и Словенци браћа и да с њима *морамо* бити заједно, ми ћемо постепено утрти пут оној заједници коју само дуг живот заједно ствара, а коју сада, због разнообразних социалних средина, не можемо на мах постићи, нити смемо форсирати да се то што пре — пошто пото — постигне.

Социологија, особито објективистичка, извела је из прошлости извесна правила како се и када спајају разнородне социалне средине. Та правила не може нико некажњено обићи — најмање пак помаже што ту претерана журба појединаца или нестрпљење нервозних брзака.

Ваља се добро упознати с прошлошћу и наоружати добром дозом присебности. У питању је један од најтежих проблема — у првом реду социолошких, па тек онда политичких и т. д.

Београд. МИХ. АВРАМОВИЋ.

На адресу уредницима Српскога Књижевног Гласника, као прилог отвореној дискусији о томе како би се све већа подвојеност између Срба и Хрвата потпуно отклонила.

...Живот младе државе С. Х. С., како се развила иза револуције, мјесто да тече смјером све савршеније интеграције, полази очито све више управо противним смјером јаке дезинтеграције, т. ј. све веће подвојености између Хрвата и Срба, „те може лако угрозити и сам опстанак снажне државне цјелине, потребне више него икад у данашњим политичким и економским приликама у Европи“, како то посве исправно истичу уредници *Срйског Књижевног Гласника* у свом позиву од 3 јануара о. г. на дискусију о том знатном политичком питању.

Одговор је кратак и јасан:

Политичке методе, које очито државни брод мичу управо противним смјером од жељенога, и то смјером који посве поуздано мора довести до угрожавања и самога опстанка снажне наше државне цјелине, како истичу уредници *Срйскога Књижевнога Гласника,* нужно су погрјешне. Оне се свакако оснивају на увјерењима која су заблудна. Двије такове „капиталне“ заблуде познате су нам из овога разлагања. Ако нећете да изађу кобне за нашу државну цјелину, уклоните их:

1) Поштујте светиње хрватске прошлости живе и у садашњости онако како се штују светиње српске.

2) Каните се, забога, мисли да ће изгласани закони промијенити народно осјећање, јер „снага државна само је функција свих симпатија коју према државној заједници осјећају њезини чланови“ (Светозар Прибићевић у *Народној мисли* г. 1897). Без тога су закони само „chiffons de papier“, — и ништа више. [ДР. К.]

Загреб. УРЕДНИШТВО *ХРВАТА*.

Оно што се назива „хрватским питањем“ без двојбе постоји, тек што заправо није „хрватско“ већ опће „југословенско питање“, које се тиче и Срба и Хрвата и Словенаца.

Наше главно, наиме, политичко питање: једнога народа, једне државе и једнога Краља, ми смо већ давно рјешили; то је рјешење стајало безброј крвних и некрвних жртава с једне и с друге стране Дрине, па се о њему *под никакав увјет не смије дозволит даљних дискусија.*

Свака, и најнапреднија и најмодернија држава која хоће да постоји, код каквих било покушаја против тога, не познаје сентименталности и угушује их силом.

У томе треба да смо сви на чисто, па зато свака ријеч било о „хрватској републици“, било о „ампутацији“, значи народну велеиздају.

Друго је питање управе и режима. Свакоме је јасно да у том погледу идемо нистрмо, али то није само нама Хрватима на штету, јер ако динар пада, немају ни Срби чему да се веселе.

Каже се да су Срби ту и тамо у чем протежирани, па да им је лакше, али то опет читаву ствар не може да мијења: ако би били научени на рђаву управу, не слиједи да не би могли да увиде како је боља управа ипак кориснија.

Зато је политика хрватске апстиненције била скроз погрешна. Да су сви хрватски посланици читаво ово вријеме били у Београду, били би ипак, ако су људи, постигли нешто, овако нијесу ништа: само маси прашина у очи!

Све ово скупа данас значи враћати се старој политици Хрватске: јалова борба за нагодбу и против нагодбе, улагање силне патриотске енергије у једно „државо-правно питање“ — док народ на све стране пропада.

Неће Хрвате, особито не данас или сутра, спасти нити уништити оно што пише или не пише на карти Устава, као

што то није спасло нити уништило никакав народ, али хоће једна реална, позитивна политика, састављена од малених аката, а не од великих концепција.

Међутим, што да се данас ради?

Ми морамо доћи или до једнога споразума или до грађанског рата. Тај рат не би сигурно нико желио, нити би он коме од нас био у интересу. Остаје дакле споразум. А како да се до њега дође? Мржње и подвојености између Хрвата и Срба не би у опће било, или барем она се не би манифестовала, те не би пријетила нашем опстанку, да није вођа, њихових листова и зборова. Треба дакле вође споразумити, али то је утопија, јер тко ће на бази горњег неповриједивог принципа споразумјети н. пр. Радића, Дринковића, и т. д., са Протићем, Пашићем и дружином? Ту није, наиме, једна опрека мишљења, ту је једна лична мржња и бијес, код којих разум више не дјелује.

Па зато нема другог излаза: те вође с једне и с друге стране треба уклонити, онемогућити, и замијенити другим згоднијим људима, који неће сањати ни о великој Хрватској ни о великој Србији, већ о Југославији онаковој какова она јест и треба да буде. Док се то не изврши, узалудно ће бити свако расправљање о споразуму.

То треба да буде наша политика према горе; а према доле: да сви проповиједамо љубав и сношљивост без обзира на било које разлике краја, племена или вјере, да сви у своjем дјелокругу изграђујемо изнутри будућу Југославију, која је тек из вани изграђена. И да дижемо морал приватни и јавни у ово поратно доба, које је без душе и без осјећаја, јер морал је база јавноме поретку, и док њега не буде, узалуд ћемо вапити за добром управом и поштеним режимом.

Каштел-Камбеловац код Сплита. СВЕЋЕНИК ВИНКО БРАЈЕВИЋ.

И т. зв. хрватско питање компликовано је ради тога што је просто. Стога су од суште штете све компликоване формуле и рецепти за његово решење. Компликација значи нејасноћу, а за правилно решење сваког питања потребно је пре свега да се на њ гледа јасно.

Особито је потребна пуна јасноћа и пуна одређеност у гледању на основна питања наше државе и нашег народа, а

то су *државно и народно јединство*. Треба да је свак начисто са тим: јесмо ли један народ, и хоћемо ли једну државу?

Ако смо мишљења да смо један народ и да хоћемо једну државу, није тешко наћи форму нашег унутарњег уређења, или барем, неће се догодити то да нас неслагање у форми доведе до расцепа, односно до уништења јединствене државе, за коју смо дали толике жртве. Ако смо опет мишљења да нисмо један народ, онда је исто тако лако наћи пут решењу наших међусобних односа (барем у принципу), јер постаје јасно да би у том случају српско-хрватско питање било једнако српско-бугарском, и да се мора решавати онако како ће се једном решавати наше питање са Бугарима, обостраним пристанком на извесну формулу решења. Неслагање у том доноси природно — расцеп.

Ја полазим са становишта да су Срби и Хрвати један народ и да — створивши једну државу — не само да не може бити говора о том да се цепају и да одељено изражавају суверену вољу своју, него да је то практички немогуће.

Прво, ради тога што је немогуће наћи објективног критериума за установљење: ко је Србин, а ко Хрват. О вољи сваког Србина и сваког Хрвата овиси да ли ће рећи да је Србин, односно Хрват, јер су им сва објективна национална обележја потпуно иста: језик, обичаји, земља, народне песме, приче, и т. д. Хрвати се не могу оделити католичанством као ни Срби православљем, јер је вера уверење које је (као и сва уверења) подвргнуто променама. У осталом, и католичанство и православље као обележја Српства, односно Хрватства, демантују се често код нас животом, јер има много случајева где католик каже да је Србин, а бива да и православни каже да је Хрват. Муслимани пак и протестанти, Срби и Хрвати, још више уништавају такве фиктивне ограде. Да не спомињемо случајева, којих је много, а од којих је довољан само један да уништи постављени принцип: да од рођене браће, један је Србин, и то Великосрбин, а други Хрват, Великохрват.

Друго, ако би се препустило само вољи појединаца (без објективног критериума) да *као Хрвати* изразе вољу своју о држави нашој, онда би сигурно гласали као Хрвати за посебну хрватску националну и државну индивидуалност, уз Радића и франковце, сви Маџари, сви Немци и сви Талијани.

Треће, ни у случају да се нађе критериум за одређивање ко је Србин а ко Хрват, не могу се одредити границе међу њима, ни провести деоба без јаке повреде „и једног и другог тела“. И на српској страни би био велики број Хрвата, и на хрватској велики број Срба. Другим речима: хрватско питање се не би решило као питање народа, него само краја.

Четврто, Хрвати имају централни положај у нашој држави и у нашем народу, и ако већина њих тражи за Хрватску посебну државну индивидуалност, спречава испуњење воље не само јаког броја становништва у Хрватској, него и воље Срба и Словенаца, да међусобно и у заједници са Хрватима чине једну државу.

Говорећи овако, ја не мислим да хрватског питања у опште нема. Оно постоји, као што постоји и српско и словеначко питање. Само то нису питања посебних националних и државних индивидуалности, којима треба постављати границе, него су то питања расположења и диференциација којих има код свих народа. А што се питање хрватско истиче у оваквој форми, ствар је политичког укуса заступникâ већине хрватског дела народа, који мање воде бригу о стварним потребама народним и државним но о имагинарним питањима.

Јер, поред ових т. зв. „племенских“ питања, имамо ми још питања, која су сигурно тежа од „племенских“ питања, и ако су по карактеру једнака њима. То су верска питања. Верски осећаји су у нашем народу сигурно дубљи и сталнији од „племенских“, и нећу се преварити ако кажем да у масама народним на њима почивају племенски осећаји, т. ј. идентифицирају се с њима. И хрватско Радићево питање више је верско него племенско по суштини својој. Иначе се не би могло разумети да од традиционално монархистичког народа постаје преко ноћи републикански. Сам Г. Радић почиње сваку скупштину са: Хваљен Исус и Марија, а на скупштини се држе молитве. Ради тога је много важније и требаће много више времена да се противности верске доведу у ред у нашој држави, или боље у масама народним, од различитости племенских, којих у опште нема.

Затим имамо покрајинских питања, која су такође одређенија од племенских, јер постоје одређене границе њихове, и јер су са њима везане навике и цео досадањи живот народни.

Према свему овом нема смисла давати хрватском питању већу важност него је оно има по својој суштини, и нема смисла друкчије квалификовати Г. Радића и његову странку од Г. Корошеца и његове странке, или од Југословенске Муслиманске Организације. И Хрватски Блок треба сматрати само политичком групом, као што су Пучка странка и Југословенска Муслиманска Организација само политичке странке.

Нескрупулозну борбу Хрватског Блока, који својом „бјесомучношћу“ наноси ударце не само држави као целини, него још више хрватском делу народа, треба свести на карактер, пометеност и болесну мегаломанију његових вођа. Народна маса, која им је дала поверење, трпи друге муке: исте муке као маса у Србији и у другим крајевима, које долазе од лоше администрације. Само с том разликом што то незадовољство, ради политичке незрелости народа у Хрватској, не иде као у Србији путем тражења поправка са уверењем да том није крива држава, већ прилике политичке и поратне, него се за све криви — по несавесном харангирању вођа — држава. Поправак администрације био би према том такође један услов за поправак политичких прилика у Хрватској; он би одузео могућност несавесним политичарима да ради Петра криве Светог Петра. Не дакле хрватство, него много више други разлози и крилатице, које су бачене у народ, дале су Г. Радићу онолике гласове у Хрватској.

И стога је за решење и хрватског питања и свих других, горе наведених питањâ, најбољи и најсигурнији пут ако и даље останемо потпуно доследни досадањем раду и идеји која је победила и која нас је ујединила, идеји народног и државног јединства.

Консеквентност је најсигурнији пут не само за победу једне идеје него и једне политике. Дубоку веру у победу треба да и даље задржимо ми сви, и они који сматрају идеју народног јединства као факт, и они који је сматрају као неопходну потребу. Сада нам је то лакше него пре, јер смо у бољем положају. Да дођемо до ове творевине коју данас имамо, до слободне државе наше, газили смо у крв и смрт, и ако смо и онда знали ко ће а ко неће оно што смо ми хтели. Знали смо и проценат појединих крајева са којим можемо рачунати као са својим, али нас није ни мало сметало (ни нас Југословенску Националну Омладину, ни Југо-

словенски Одбор, ни Народну Скупштину, ни Владу) да захтевамо ослобођење и уједињење и оних крајева где смо рачунали на најмањи проценат својих истомишљеника. Принцип нам дакле није био воља појединог краја, покрајине или „племена", него општа заједничка воља целога народа. Били смо мишљења да се уједињење мора провести па макар и силом, не само против непријатеља, Аустрије, него против рођеног брата који га неће.

И та идеја је победила. Сила се није морала — хвала Богу — употребити, али је треба употребити ако ко хтедне *силом* или ма каквим смицалицама да уништи оно што је кроз генерације стварао здрави инстинкт народни, што су проповедали и за шта су се били највећи умови наши у прошлости, и за што је пало море крви наших хероја.

Сарајево. ШУКРИЈА КУРТОВИЋ.

(Наставак у идућем броју.)

СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ.

I

Политичар и дипломат, председник министарства и посланик у Атини, оснивач Друштва Св. Саве и Друштва Стевана Дечанског, Николајевић је прво и најдуже био професор књижевности и књижевник, и ми се овде желимо задржати само на његовој професорској и књижевничкој каријери и раду.

Рођен септембра 1844, у селу Радуши округа ваљевског, Николајевић је учио основну школу у Ваљеву, а средњу у Шапцу и Београду. Седми, завршни разред гимназије свршио је у првој београдској гимназији 1863; школски су му другови били Стеван Д. Поповић, министар просвете и педагог, затим професор Клерић, Димитрије Дукић, преводилац познате историје Иловајскога, просветни добротвор Димитрије Стаменковић, и најпосле онај који је најчувенији из те генерације, Светозар Марковић. Лицеј је баш те године био претворен у Велику Школу, и Николајевић се уписа у њу, и слушаше предавања две године, до јуна 1865. Послат тада као државни питомац на страну, он је учио најпре на университетима у Цириху и Берну, по том у Берлину, нешто у Брислу, најпосле у Паризу и Лондону, и остао је на страни

од прилике шест година. Велико је чуђење и дивљење било у ондашњем примитивном Београду, — како нам је причао један савременик — кад се дознало да је Николајевић послат „чак у Лондон“ да учи школу. И раније је било случајева (Милан Кујунџић) да који наш студент дође до енглеске престонице, али као да се дотле није десило да се неко нарочито упути тамо на учење. Изгледа да је Николајевић после тога тражио још да посети Рим, и да је то и добио.

Подробности о учењу Николајевићеву на страни нису нам познате, али како су, у то време, млади људи који су толико година били на страни, и нарочито они који су учили у Енглеској, били врло ретки, то је природно да је Николајевић, по свом повратку у отаџбину 1871, одмах уживао велики глас. Одмах је био и сматран као кандидат за наставника Велике Школе. Катедра књижевности била је тада заузета и Николајевић је морао извесно време причекати да се она упразни; за то време служио је као писар у Министарству Просвете. Априла 1873, Стојан Новаковић оде за министра просвете у Ристићеву кабинету; као министар, он одмах изврши и једну јачу реформу Велике Школе, и, поред осталога, од катедре словенске филологије која је дотле обухватала и књижевност, и коју је Новаковић дотле сам и држао, он издвоји катедру за историју опште књижевности. Ову последњу заузе Николајевић с јесени 1873, најпре као суплент а доцније као професор. С малим прекидима — године 1887 постао је председник општине у Београду — он је остао на то̀ј катедри до 1894, кад је отишао у друге службе.

Први ђачки нараштаји који су слушали Николајевића били су, како уверавају, одушевљени њиме, и волели га мимо друге. Они су у њему гледали не сувог филолога него књижевног историчара који сматра своју науку као чисто књижевну дисциплину. Они су у њему гледали свестраног познаваоца свих страних књижевности, нарочито западних и старих класичних; и доиста, „он је одједанпут и први упознао наше студенте с једним великим бројем туђих књижевника“, што је за ове значило много. Они су га још нарочито ценили као говорника, као човека речита, који је имао полета у говору, и њима је могло бити пријатно кад је он грмео с катедре у свом мушком баритону. Уз то, он је био слободоуман, и ђаци су то особито волели; њима је он изгледао онако од при-

лике као циришки професор Јован Шер, чију је *Историју Опште Књижевности* Новаковић био превео 1872—1874, и коју су први Николајевићеви ђаци имали у рукама.

Кад је предавао нама, мојим друговима и мени, крајем осамдесетих година, Николајевић је чинио на нас сасвим други утисак. До душе, ми смо га слушали и раније, док још нисмо били ђаци Велике Школе. Почетком осамдесетих година, Николајевић је држао један курс јавних предавања, *Пред Шекспиром;* то је било на првом спрату капетан Мишина здања, над собом број 10; било је доста света и сем ђака, било и дама̂; и ми смо као гимназиалци долазили на та предавања, и уживали смо у њима. Али кад смо се уписали на Велику Школу, ми тога уживања код Николајевића нисмо више имали. То је било, прво зато што су нам његова школска предавања изгледала сувља и блеђа него она јавна која смо као дечаци посећивали (она су управо била сасвим сува и проста); друго зато што их он није много држао. Сваке године, Николајевић је само почињао предавања, и после извесног краћег времена престајао с њима. У првој години, примера ради, предавао нам је грчку књижевност, и дошао с њом не даље од Хесиода (*Дела и дани)*, па престао. У другој, почео је понова исти курс, и опет на истом месту стао. У трећој, није у опште држао часове, пошто је отишао за председника у општину. У четвртој, понова је почео грчку књижевност; овога пута не само што је прешао Хесиода него је отишао и даље, до трагичара и историчара, и можда до краја, и предавања су трајала дуже, цео семестар. Али ми смо већ били пред завршним испитима; времена није много остајало да се у предавањима обухвати цео предмет; и кад сам већ о томе почео говорити, да кажем како смо из те ситуације изишли. Ми се решимо да предложимо свом наставнику да не предаје више, него ћемо ми само држати колоквије код њега, сваки из по једне читаве књижевности: један из грчке, други из латинске, трећи енглеске итд. Николајевић је изгледао врло срећан кад смо му то предложили. Смејао се, одобравао гласно; у једном широком гесту превлачио руком преко лица, преко браде и по својој разбарушеној коси; био врло задовољан, очевидно. Јер је Николајевић, тада већ, почео јако да занемарује школу. Као што је неко тада приметио, Николајевић би долазио у школу свако јутро, свратио би у професорску канцеларију

где су биле новине, разговарао би и дискутовао с колегама који су дошли да држе часове, и пошто би дао довољно доказа да је здрав, и чак да има тема за разговор, и да му ништа не смета да предавање одржи, он после подне не би дошао да га, према објављеном распореду, одржи.

Николајевић је доживео у главном све почасти које припадају књижевној и научној кариери. На предлог Алексе Спасића и Нићифора Дучића, он је јануара 1874 — тада је био суплент — постао редован члан Српског Ученог Друштва. Новоснована Чупићева задужбина позове га септембра 1877 да реферише о Туроманову преводу Демостена; он написа реферат, који би штампан 1878 у *Годишњици;* новембра исте 1878 године написа есеј о Тациту за часопис друштва, и јануара 1879 би једногласно изабран за члана одбора задужбине. Као министар просвете, Новаковић основа Главни Просветни Савет 1881, и Николајевић би одмах (16 априла) постављен за ванредног члана. Коларчева задужбина изабрала га је 14 јуна 1885 за члана одбора. У то време од прилике био је и члан књижевног одбора у нашем Позоришту. Чим се основала С. К. Академија, он је одмах (1887) њен редовни члан, међу првима. Почетком школске године 1889 изабран је за ректора Велике Школе. Не само друштва и установе, него су и све угледне или угледније редакције књижевних и научних листова — *Отаџбина, Годишњица, Просветни Гласник, Рад, Српске Илустроване Новине,* — примале радо Николајевићеве радове. „Редакције свих часописа — рекао је једанпут Г. Владан Ђорђевић (*Отаџбина* VIII, 631) — сматрале би за срећу да који од његових радова донесу“. У доцнијим, млађим друштвима и редакцијама, оним из деведесетих година — С. К. Задруга, *Дело* и друга — Николајевића нема.

Само, Николајевић није живо учествовао у друштвима и редакцијама у којима је био члан. Као год у школи, тако и у опште у овом уже просветном раду, — остављам на страну патриотска и хумана друштва, у која је доцније улазио — Николајевић је убрзо показао индиферентност према пословима ове врсте. Он нема ни једне расправе у *Гласнику* Српског Ученог Друштва којем је члан од 1874 био па све до краја (1891). На састанке Чупићеве и Коларчеве задужбине није, како изгледа, годинама долазио. Своју академску приступну беседу — *О реформи у Византији VIII* и *IX века,* држану 1888

године — није никако штампао. Од прилике у оно доба кад је изгубио ревност за школски рад, изгубио ју је и за остали рад на просвети. Као да је најживљи био његов активитет негде од 1878 до 1885, између два рата. Тад највише и пише; тад са својим друговима оснива часопис *Рад* (1881); тад издаје *Листиће;* тад је неко његово живље кретање и у Српском Ученом Друштву: 28 јануара 1883 изабран је за председника одбора филозофских и филолошких наука (али већ 24 јануара 1884 даје оставку на то место); итд.

Кључ за разумевање овога ваља тражити вероватно у оној општој болести наших људи Краљ Миланова времена, — у политици. Цео је свет улазио тада у политику. Врло фини умови — као нпр. Андра Николић — остављали су тада књижевност и науку ради политике. А она је — као што је познато — крхала људе и учинила да пропадне оно што је у њима најбоље; последица тога била је и то што је књижевност остајала у рукама слабијих. Лепо би се поглавље дало начинити о односу између књижевности и политике у нас; ја, наравно, нећу у то улазити, већ и због тога што ми повод за то није врло згодан. Овај навод из Меколија каже, у осталом, кратко оно што бих ја дуже рекао: „Да један човек — каже Меколи, који је био и политичар и књижевник — пред којим стоје отворена два пута, један ка књижевности а други ка политици, и који има наде да ће се одликовати у једном или другом; да тај човек изабере политику а остави књижевност, — то ми изгледа безумље.“

II

И ако из генерације која је сва још у школским, шта више гимназијским скамијама почела да пише, Николајевић се у књижевности јавља доцкан, скоро да кажемо врло доцкан. Ми не налазимо његова имена међу сарадницима ни *Лицејке,* ни *Данице,* првог *Јавора, Виле, Матице,* ни *Летописа* (он у њему у опште није писао), нити других омладинских, полу омладинских и осталих листова у којима су његови вршњаци у велико радили; све листове шездесетих и с почетка седамдесетих година немам под руком да бих могао ствар позитивније утврдити.

Први његов рад, колико видим, то је *Леди Монтегијева о Србији* у *Отаџбини* Г. Владана Ђорђевића 1875. Леди Марија

Вортли Монтеги путовала је почетком XVIII века по истоку, и у својим *Писмима* госпођи Хјуст и другима, која су позната као угледно дело у енглеској књижевности, писала је, поред осталога, и о Србији; два су писма њена из 1717 из *„села* Београда“ (Belgrade village). Познавши се с тим делом ваљда у Лондону, Николајевић га је приказао српској публици. Добро је и учинио; треба и данас обраћати пажњу на ту књигу. Исте године, он је у истом листу штампао чланак *О стоицизму у римској држави;* то је једно јавно предавање, управо светосавска беседа ученицима. После ових првих радова, који су у осталом само у извесном степену из праве његове струке, Николајевић почиње писати ствари непосредно из ње. Историју светске књижевности није написао, вероватно и зато што су ђаци, већ у прво његово време, имали један добар уџбеник у Новаковићеву Шеру. Али је ушао у писање есеја. Најпре би штампан *Тацит* (1878), затим *Јулија* (1881), серија предавања *Пред Шекспиром* (1882), *Бајрон* (1885), *Монтескије* (1887).

Николајевић је један од првих, ако не први, који је своје есеје растурене по листовима сабрао у књиге. То су његови *Листићи* — име је постало у неком виду популарно, и узео га је Г. Нушић за свој познати спис — управо *Листићи из књижевности,* две свеске, 1883 и 1888. Ту су ушли есеји које побројасмо. Серија *Пред Шекспиром,* — која је била преглед светске књижевности и културе до Шекспира, с једним уводом, — разбијена је тада на више делова: *О вештини, Ариосто, Тасо, Камоенс,* при чему су извесни делови серије изостављени. То је и добро учињено, јер су одиста ти делови — стање наука у времену Препорођаја, уметност тога доба и др. — слаби и представљају један овлашан и неоригиналан преглед. Николајевић је мислио, — како он сам каже у поговору прве свеске *Листића* — „да овој свесци дода још неколико, са новим радовима,“ али то није учинио.

Листићи су главни рад Николајевићев. У својој *Југословенској књижевности* (Кембриџ, 1918), ја сам их назвао „пријатним популарним студијама о неколиким највећим светским писцима“, и држим да је оцена тачна. Ко хоће да добије прва обавештења о овим писцима, може с коришћу прочитати Николајевићеве есеје, и читање му, по начину излагања, неће бити непријатно. Та оцена је, међутим, за ову прилику, сумарна, и треба ући у нешто подробнију анализу.

За своје време, писац *Листића* је, изгледа ми, био довољно версиран у литератури свога предмета; он н. пр. наводи Гервинуса, Халама, Хетнера, Тена (1878, у *Тациту),* Брандеса, кога он зове „гениалним критичарем Брандесом“, и сличне. Песнике и писце о којима је у том делу говорио, познавао је по властитом читању; о томе сведочи велики број преведених одломака којима су есеји прошарани, а и иначе се види. Његова читања била су, ваљда са изузетком Камоенса, по оригиналу, не по преводима. Николајевић је знао доста језика: немачки, француски, талијански, енглески, латински, грчки, новогрчки, можда руски. Знању његову можда се што може приговорити — Туроман је, н. пр., у свом реферату о првој свесци *Листића,* чинио исправке за преводе из Тацита, — али је то знање било у главном добро. Сем свега овога, и стил Николајевићев има извесних привлачних особина. Он је жив, гдешто колорисан и ако с нешто реторике (видети карактеристику главне личности у Бајронову *Ђауру),* има згоднијих антитеза (видети паралеле: Тацит и Салуст), и, у оно доба нарочито, могао је често изгледати брильантан и литераран. Николајевић је, у осталом, читао добре писце, стилисте и реторе, и могао из њих доста научити. То су све добре стране *Листића.*

Али, с друге стране, оно што је главно и битно у књижевној критици оскудева у јачој мери у Николајевића. Праве критике, пуне књижевне и естетичке анализе, ја не налазим у *Листићима.* Оно што један критичар сам, по свом нахођењу, опази код песника о којем говори, то често одсуствује у њима. У њима има причања садржине појединих дела, има преведених одломака, има наведених туђих мишљења, и то обично хвата велики и највећи део есеја. Нешто критике има, али она је више описна, или узгредна и овлашна. Карактеристике су у опште казане конвенционално, тако да се лична нота критичарева много не види. У есеју о Бајрону, који је најдужи, врло често је све друго сем праве оцене: код *Ларе* дат је у ствари само садржај и карактер главне личности, ништа више; код *Кајина,* који има тако много оригиналних лепота и дубине, такође нема правог суда и личне оцене. То је и код других песника и писаца. Изгледа да је Николајевић више хтео да прикаже песнике него да их оцени; резултат је извесна празноћа есеја. *Јулија* је нарочито празна.

Уз то се могу учинити и друге примедбе. Преведени одломци нису увек најбоље изабрани, и каткад се не види да ли су преведени зато што представљају примере књижевних лепота датога писца, или у циљевима неке описне критике. Што се стила тиче, он има доста афектације и неке старинске реторике лажног укуса. Фразе као: „најсилнија љубав сљубљује се с најсилнијом тугом; не дирајте их, јер ће спојени чуда учинити“ (I, 141); — „може ли бити младости без љубави? ако и тог има на свету, онда је та младост болест; из ње се неће развити човек а најмање геније“ (I, 156); — и сличне, можете чешће наћи у *Листићима*. Има и некоректности у стилу. Има их и у језику; то је и раније примећено (Туроман), а и само је одмах јасно („фамиљског“, „бô“, „слађији“, и т. д). Каква је транскрипција страних имена, може се видети по овим примерима: Петрарх, Махиавељи, Метастас, Кинет, Махбет, Фордсфорд, и др. То су лоше стране *Листића*, често крупне мане, и које човек не би очекивао.

Ја се опомињем како је једанпут приватно говорено о утиску који су *Листићи* произвели у своје време. Николајевић је, рекло се, уживао врло велики глас док није написао *Листиће;* после њих, публика која је у њега јаче веровала, била је у јачој мери разочарана. У томе може бити истине. Николајевић је ту доиста дао мање него што би се могло очекивати.

Има још једна црта у *Листићима* коју треба поменути. То је слободоумље Николајевићево. Било да говори о Ариосту, било о Тасу, о Бајрону, Монтескију или другима, Николајевић често истиче песнике и писце као неке нарочите заточнике за слободу, а оне који су им противни, као тиране. Он то чини сувише; читалац једнако наилази на ту идеју. Велике похвале које Николајевић даје писцима о којима говори, често се односе баш на њихове слободне идеје и став, више него на књижевну вредност њихову. Човеку се чини покаткад као да чита Зечевића, и утисак није пријатан *данас*. Наравно, онда, у време кад је Николајевић почео предавати (кад је писао, ствар је већ изгледала задоцнела), то је био општи укус времена. Он је био скоро приморан да тако пише. Онда се на књижевност гледало као на беспослицу — сви се сећамо *Уништења естетике* и важности која је тој идеологији давана — и Николајевић је, у жељи да подигне углед светских пе-

сника, морао истицати у њима позитивне заслуге бораца за политичке слободе. И његов чланак *О вештини* креће се у сличним „напредним“ идејама које су тада владале; то је још Г. Владан Ђорђевић приметио кад је нападао расправу *Пред Шекспиром.*

Сем *Листића* Николајевић је писао још неколико књижевних ствари. Из неких од њих дала би се саставити трећа свеска ове серије; можда би се и раније поменути радови *(Леди Монтегијева, О стојицизму, О реформи у Византији)* могли при томе узети у комбинацију, као и неки које је раније писао а није унео у серију. Радови, сем *Листића,* а које нисмо поменули, ови су: *Цезар и Брут* (Рад 1881), *Једна грчка песмарица о српском устанку* (Годишњица V, 1883), *Козерије из књижевне естетике* (Годишњица XII, 1891), *Приповетка у Грка* (Годишњица XXIV, 1905). Има и реферата о књижевним делима: о Демостеновој *Беседи за венац* (1878), о *Ђурђу Бранковићу* Г. Ч. Мијатовића (1879), о преводу *Одисеје* (1881), о једној приповеци госпође Бичер Стов (1881), о Малетићевој *Грађи* (1884), о *Вукашину* Г. Драг Илића (1893), и т. д.; ти се реферати, у колико су штампани, налазе у *Годишњици* и *Просветном Гласнику.* Сем тога, има и ствари које не спадају ближе у књижевност: *Рига из Фере* (1889), *Из Скандинавије* (1909, 1910), и неки реферати. Поменути ваља и његову *К. С. Велику Школу* (1889), која представља историју овога завода за првих педесет година. Расправа је ова врло корисна; са оном старом од К. Бранковића, која обухвата само почетни период, она представља важан извор за историју Велике Школе.

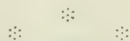

У своје време, Николајевић је, као професор и као књижевник, имао извесну јачу и углeднију улогу у књижевности.

Данас, кад се о књижевности пише и на њој ради толико много и тако добро; кад су се стручне спреме веома обогатиле и јако развио прави оригиналан рад, књижевно дело Николајевићево изгледа танко и оскудно у многом погледу, као што и његов наставнички рад заостаје за радом данашњих наставника. То је напредак времена, и против тога нико паметан не може имати ништа.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

ПРИПОВЕТКЕ ДРАГИШЕ ВАСИЋА.[1]

Драгиша Васић? У нашој књижевности пре рата ово име је било потпуно непознато. Одмах после рата појавила се једна интересантна књига психолошко-социолошких размишљања под замашним насловом *Карактер и менталитет једнога покољења,* која је први пут широј књижевној јавности представила име Драгише Васића. Књига је остала недовољно запажена, њене латентне вредности нису биле откривене, и писац њом није ни из далека успео да се постави. Више су била запажена његова писма из Албаније, *Два месеца у Југословенскоме Сибиру*, али њихово разговетно политичко обележје није допустило да се осете све књижевне врлине њихова писца. Тек са приповеткама објављеним у *Српском Књижевном Гласнику, У гостима, Ресимић добошар, Реконвалесценти,* Драгиша Васић бива откривен као приповедач од знатнога талента, и једним наглим, али одсудним махом заузима угледно место у нашој послератној литератури.

Његова збирка приповедака наишла је на отворен интерес. Предговор Г. Слободана Јовановића, поред тога што је видан знак признања приповедачких вредности Драгише Васића, изврсно служи да читаоцима протумачи ону огромну метаморфозу идеја и осећаја коју је писац претрпео у току тешких ратних година, без чега се његова приповедачка психологија не би могла потпуно схватити. Г. Слободан Јовановић је рељефно показао како се један предратни националистички омладинац, наиван до романтизма и одушевљен до готовости да се сав непоштедно жртвује, постепено преобразио у непоправимога скептика према свему што је некада веровао. На место некадањих идеала дошло је разочарење, преко кога се неминовно стиче нова вера у једну бољу и праведнију могућност друштвеног живота. На тај начин, Г. Слободан Јовановић је утврдио да Драгиша Васић, по идејама и расположењима које казује кроз своје приповетке, припада сав новоме времену. Он је духовно сродан са оним нашим савременим писцима који се нису могли да отму великој

[1] Драгиша Васић: Утуљена Кандила, приповетке, с предговором Слободана Јовановића. — Београд, 1922. (Издање Геце Кона.)

друштвеној печали од које пати данас читав свет. Као и они, и Драгиша Васић неприкривено казује своја горка незадовољства, и своје црвене осећаје. У томе погледу, његово дело не једанпут натера човека да помисли на Крлежу, као најизразитијег представника те „социалне литературе".

Отуда, неминовно, у приповеткама Драгише Васића много политичко-социалних елемената. Местимично његове приповетке добијају пригодан карактер. У *Реконвалесцентима* добар део приповетке заузима опширна беседа о појму отаџбине, и о томе како се патриотизам развијао до нашега времена. У *Ресимићу добошару* на два-три места пробија антимилитаристички сарказам, који је врло жучно и опако речен у једном тону који би режимски људи могли да назову дефетистичким. Читава приповетка *У празном олтару* инспирисана је догађајима са фамознога комунистичкога процеса, и психолошки разлаже конкретан случај са Милошем Златаром (у приповетци Петроније Свилар), кога је сличност имена довела у затвор на место правога оптуженога, и коме је мучењем измамљено признање да је он баш сам тај оптужени. И у другим његовим приповеткама дâ се осетити та политичка преокупација, и излагање ствари пређе не једанпут у прави пледоаје. Драгиша Васић, адвокат по занимању који је у животу све пре него адвокат, и који је чак и своју познату одбрану пред судом видовданског атентатора, ако је слободно позвати се и на тај моменат, замислио и казао као једну фину психолошку приповетку, Драгиша Васић у својим правим приповеткама често пута заузме став адвоката једног напредног, и тако рећи револуционарног социално-политичког схватања. Такво основно обележје његових приповедака несумњиво није чисто књижевно, и могло би се чак рећи, са једне ортодоксне тачке гледишта, да је тенденциозно у већој мери него што је то у литератури допуштено. Али овакво дело Драгише Васића толико одговара времену у коме живимо, и расположењима у којима се данас налазимо, да је може бити баш због тога нарочито присно свима који осећају терет савременога незадовољства. Чисте артистичке творевине, оне које постају за голо задовољство да се човек њима забави као играчком, данас изгледају штуре и таште више но икад, и залудне до излишности. Ја не тврдим да је данас т.зв. „социална поезија" једина могућна, и далеко сам од тога да се враћам на стару идеју о утилитаризму, али хоћу да кажем да у временима која трпимо свака поезија губи свој велики смисао, који је утеха у Лепоти, ако савремени човек не може у њој да нађе себе са свима својим стрепњама. Ми не живимо неку од оних пасивних епоха где се све креће по утврђеноме ритму једне непоремећене монотоније, и када се не догађа ништа ни велико ни страшно да човека тргне из његова спокојна сна живота. Ми присуствујемо свеопштој смени ствари и поj-

мова, уз непрекидан и грозничав осећај привремености свега што доживљујемо, и у сталном и мучном ишчекивању нечега новог. Под ногама осећамо рушење темеља, и по речима онога великога Руса, „танцујемо на вулкану“. И песник који би данас хтео да нас забавља својим празним жонглеријама, лично би на оног средњевековног сколастичара који је, затворен у своју избу, глув и нем за све што се око њега дешава, док је свуда около по граду беснео ужасни пожар, мирно решавао не знам какве матафизичке проблеме. Драгиша Васић, зацело, није од таквих писаца. Он је у своје дело унео много од паштења свога доба, и ако је местимично, прекорачујући границу књижевнога, залазио у тенденцију и пригодност, умео је и ту да поступи књижевно. Његова најпригоднија ствар, она ужасна и језовита слика *У празном олтару,* никада не губи карактер приповетке књижевно схваћене и разрађене, и психолошки мајсторски оправдане. И може бити баш да се један део тајне његова нагла успеха може да објасни тим топлим саучествовањем у општој невољи.

Има још један, и сродан, узрок што је Драгиша Васић тако брзо пробудио интерес за своје ствари. Он је једини од наших писаца који је умео да нам истински тачно и верно каже по нешто из ратних страдања. Он нигде није одређено сликао ратне догађаје, ниједна његова приповетка није непосредно поникла из рата, али како су све предметом својим блиске ратноме времену, у свакој од њих има овде онде по нека реч о преживелим ужасима, по неки опис, по нека васкрснула успомена. Ти мање више случајни, али изванредно тачни одломци из рата казују више о самоме рату и грозотама које он намеће него сви скупа лажни славопоји, где се с патосом, и отужно неискрено, величају „херојска дела“ нашега народа. Слике које се овде виде бескрајно су црње и ужасније, али зато колико веродостојније и ближе свима који су ствари преживљавали. Овде се не умире са песмом на уснама, нити се са благословом подноси свака патња. Ни војник ни старешина не изгледају онако идилично светли и узвишени, и људи се показују у свој својој нагонској наготи. Страх од смрти и ужас од страдања отворено су речени, и хероизам оних који су се ипак пуштали да страдају и да умиру, у толико је већи. У приповетци *У гостима,* ретроспективно се казују извесни ратни тренутци. У неколико речи и са неколико појединости, читава атмосфера фронта је евоцирана:

> „...Посматрао сам кривудаву, у камену усечену линију рова са његовим траверзама и настрешицама од земље и малих, цементом испуњених џакова, преко којих је, да маскира линију, набацано већ осушено пожутело грање. Из тих ровова, као из распукнутих гробова, извлачили су се погурено, и један по један, војници паћеничка изгледа, у спреми, под строгом приправношћу, и са чуту-

рицама у руци мрзовољно одлазили да се умивају. Владао је онај нарочити, привремени мир фронта кад ваздух још подрхтава од експлозије, када се жури да се одахне и проживи неколико сигурних тренутака, кад се црне слутње умире и кад се претња смрти одмара да се, мало после, опет устреми ...“

У приповетци *Авети у лову,* која је највише ратна, јер се у њој прича један албански ужас, албанска трагедија доиста изгледа сасвим друкче него у Нушићевој књизи о 1915 години. Оне авети од регрута које ноћу лудачки лутају по пустим љешким улицама тражећи мртваце да се бесомучно, животињски избезумљено отимају око њихових кошуља, ломећи им руке и ноге да их лакше свуку; и онај старији војник, „високи незграпни Рудничанин, кривих ногу, згрбљених огромних леђа“, који са свога живога тела скида кошуљу да је добаци младим паћеницима, из сажаљења, и ко зна? можда из страха да га сутра, мртва, онако исто не злостављају — ето то је Албанија! И Албанија се осећа у *Ресимићу добошару*, кад војска „одступа кроз кршеве, полумртва једна војска сва у ритама, што се напрезала, пентрала, стењала, цркавала и претварала у стрвине, и као колона скелета заустављала се да преноћи у селу неком пуном дивљих паса и људи“. И Албанија је у оној визији чопора дивљих Арнаута, који „крешти, превија се, урла и стеже мртвачке кошчине петорице регрута, што дрхте као уплашене мале тице“, ухваћени у пљачци коре хлеба; и осуђени на смрт, један полудели међу њима, пре него што ће га стрељати, „сав у ватри бунца: „Људи, ево переца, ево врућих переца, ево переца!“ Ето то је Албанија!

Читава фигура Ресимића Секуле, гротескна и трагична у исти мах, садржи у себи синтетизоване све одлике, и врлине и мане, једног тако честог типа нашег војника, који, обешењак и спадало, довитљив, дрзак, шерет, препреден, коцкар, дроњав и мастан, и одан и поуздан, и храбар до невероватности, представља оно што је у исто време и највећа битанга и највећи јунак. Колико та жива и снажна слика својим сигурним реализмом одскаче од идеалне и небески наивне контрафе војника-сина отаџбине, послушног, дисциплинованог, који се на жртвеник Слободе пење мирно и кротко као пасхално јагње. И с друге стране, овде ћете наићи на више официре који се усред Албаније и албанских страхота распитују о најновијем указу о производствима, и мирне душе частавају печеним пилетом због кога је један војник стрељан као пљачкаш. Видећете да су чињени напорни маршеви, по мудром наређењу више команде, да се заузму „истакнути“ положаји пред непријатељем, а дроњави Ресула добошар, идући напред да први што упљачка, открије тек да се тамо откуда се целе ноћи непријатељ са стрепњом очекује, комотно шетају коморе

некаквих других наших дивизија. И неминовно ћете се сетити Толстоја и његове теорије о гениалности војсковођа. Све је то случајно, и узгредно, набацано местимично по приповеткама Драгише Васића, али све је то тако веродостојно и живо сликано, да његове приповетке, и ако не носе искључиви карактер ратних приповедака, казују о „нашем рату“ више и верније но све укупно што је у нашој књижевности о рату написано.

То све доказује да је Драгиша Васић умео да сагледа у срж ствари. Он доиста располаже ретко оштрим запажањем, и кад хоће нешто да опише, он уме из читавог сплета појединости да извуче две или три карактеристичне ознаке и њима најживље да изазове слику. У томе погледу он има изразиту моћ реалистичног приказивања. Треба само видети како је изведен, у приповетци *У гостима,* опис оне паланачке лумповке, који је врло развијен зато што се у току баш те ноћи догађају ствари важне за саму приповетку, али где је ипак све речено у неколиким изванредно живим и живописно карактеристичним појединостима. Ресимић добошар, који као да је у камену изрезан, тако се јасно и чврсто поставља пред очима његова слика, сав је дат у неколиким својим поступцима и изразима, од којих сваки за себе представља не малу вредност колико је срећно запажено. На једноме месту писац описује сасвим младе официре, потпоручнике-академце, који су сви имали извесне заједничке одлике у својој симпатичној младићској уображености, и сликајући их, он даје свега оволико појединости:

> „Кад неко прича, они се нагињу, праве грчевите покрете главом као да им је нешто тесно око врата, мичу раменима, мрште се, трепћу, гледају у нос или рамена, али ћуте и слушају“.

Личности се одједаред створе пред вама, и ви се чисто сећате ликова које вам изазивају ови детаљи тако карактеристични за читаву једну групу људи. Савршено је уочена и она појединост којом је окарактерисан тип вишег официра аривисте, охолог, грубог према млађима, снисходљиво љубазног и скоро понизног пред старијима, и какав се на сваком кораку могао да сретне:

> „И мајор клима својом лепом, насмејаном главом у знак захвалности на изузетној пажњи. Затим трза узде да врати кобилу, која се усудила да се поравна с ђенераловом. — „Добро се држи Милка, гос' ђенерале“. — И гледа умилно алатушу ђенералову“.

Са свим својим несумњивим смислом за реалистично сликање, Драгиша Васић се никада не расплине у опширне, појединостима претрпане описе, тако драге реалистичним приповедачима. Кад негде треба да се изложи какав детаљнији опис, он ће чврсто згруписати неколико најважнијих и

најбитнијих елемената за слику и дати је у једном сажетом облику. Тако ово паланачко летње поподне:

„Обично по ручку, о највећој врућини, кад сунце пржи да проврућа мозак, док зује муве зунзаре у прозорима, а врући ветар гони маце преко празних сокака, и сва паланка спава у знојавим кошуљама; кад небо и брда потамне од јäре, а у баштама са клонулим главама, као обешени људи, блену погурени сунцокрети, он се поводи пустим улицама по усијаној калдрми:
— Боза... ледена...“

У ствари, моћ запажања код Драгише Васића је што и коса у Самсона: сва његова снага се крије у томе. Он у опште ништа друго и не казује до оно што је видео. Он није спонтани стваралац под слободном побудом, који ће снагом своје имагинације и једним интуитивним надахнућем да замисли и оживи нове ситуације и бића у њима, и да их из себе сама реално оваплоти. Он ништа није казао што лично није доживео или што није видео друге да доживљују. Свака његова приповетка поникла је из једне стварности која је у истини била, и свака његова личност израђена је по живоме узору. Драгиша Васић све стваралачке подстицаје добија споља, и у томе смислу он је потпуни реалиста. Али нипошто његов реализам не треба схватати као просту имитацију, као фотографско сликање онога што се запазило. Реалност коју нам даје Драгиша Васић потекла је сва из спољнога света, али је из основе преграђена, прожета је једним новим дахом, и, ако се тако може рећи, преоживљена је. Његов реализам је субјективни реализам, и у томе погледу се он знатно разликује од правих реалиста.

Тај лични унос самога себе у спољну стварност коју казује најспецифичније је обележје овога приповедача. Читава његова књига, у којој се причају све ствари догођене у спољном свету и везане врло мало за самога писца, дубоко је прожета личношћу пишчевом. Он се сав унео у оно што казује, и кроз све то, ако хоћете, казује самога себе. Сам наслов књиге симболично показује да се писац лично кроз њу тумачи. *Утуљена кандила*, то ће рећи поражене личне илузије, и порушени идеали. Отуда једна горчина у тону која није ни мало обична код реалистичних приповедача, и топлина у изразу иза које као да се крије суза; и отуда не мала узбуђеност, могло би се рећи нервозност којом се ствари излажу. Местимично тај узбудљиви, живи, задијани стил, као кад се прича нешто ужасно, читаоца емоционира независно од онога што се ту казује, и некако му се учини да се испод свега тога крије нешто страшно што хоће да се прећути. Начин на који је речена она болна историја *У гостима*, са нервозном иронијом у тону испод које пробија нека љута чемерност, у томе погледу је више него карактеристичан. Драгиша Васић своје приповетке казује са

очигледним узбуђењем, казује их живо, брзо, нервозно, онако као кад би их усмено говорио, и једним стилом који много пута подсећа на усмену беседу. Отуда известан неред у распореду градива, и неуредност у композицији. Али тај лични тон, тај емотивни, живи стил је у исто време и највећа драж од његових приповедака.

МИЛАН В. БОГДАНОВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

РЕЧ НАШИМ ПЕВАЧКИМ ДРУШТВИМА.

— Поводом концерата „Сметане" у Београду и певачких утакмица у Прагу 16, 17 и 18 априла ове године. —

Појава мушког збора „Сметана" из Прага у Београду за нас је од веома великог културно-уметничког и уметничко-социалног значаја, јер „Сметана" није обичан збор певача. Он је једна одушевљена, свесна, и зато моћна *уметничка* група, која је недавно у Прагу, о Ускрсу, приликом утакмице чехословачких певачких друштава, однела прву награду, изазвавши неподељено дивљење и жириа и публике.

„Сметана" је дошао да нам пева, да нам покаже продуктивну музику наше чехословачке браће, и да нам покаже репродуктивну моћ која постоји код чехословачких музичких интерпретатора. И, одмах да кажем, као и другде, и у Београду је „Сметана" победио, пробраношћу свога уметничког укуса, живошћу своје музикалне интерпретације, крепкошћу своје ритмичке снаге, топлином и драматиком свога мелодијског вајања, пуном звучношћу свога хармонског ансамбла, сочног, бујног, здравог, израђеног, у коме постоји савршен склад у појединим певачким гласовима и ванредан спој тих гласова у јединствену целину.

Вођен својим еминентним шефом Г. Рудолфом Черњи, „Сметана" је, са свим тим техничким савршенством, савршено извео своја два програма у Београду (28 и 29 априла), који су један доказ више да ово нису обични певачи, него културни борци првог реда.

Своје програме Г. Черњи је саставио не са намером да се додвори публици, него ради највиших уметничких циљева. „Традиције" — сентименталне, болећиве, и безначајне — не постоје за овог уметника и његов збор. Постоји само: уметност, од данас, од јуче, од прекјуче, сасвим свеједно, уметност поштена, здрава, изразита и карактеристична за доба у коме живимо или за тренутке из прошлости; и ради *такве* уметности се дела. У дивном разумевању свога шефа, певачи Г. Черњиа раде са њиме, уверени да се до циља стиже ако се имају јасни погледи у ствари, ако се зна шта се хоће.

Поред ових, чисто уметничких квалитета, постоји код ових певача једна савршена дисциплина. Благодарећи њој, сав програм којим „Сметана“ располаже израђен је до ситница и певачи га певају на памет, од почетка до краја, и ако је он веома разноврстан и у највише случајева ванредно сложен, тежак, пун проблема који се могу савладати и решити само онда ако се има музикалности, затим чисто певачко-техничке културе, и најзад, ако се поред одушевљења за рад има и васпитања за рад, дисциплине.

У нашој средини, нарочито у Београду, „Сметана“ треба да постане узор. И ја, одајући му највише признање за његов беспримерно висок уметнички рад и ванредно уметничко савршенство, немам данас намере да му још једанпут кажем све своје дивљење.

Мени је данас више стало до тога да утврдим у чему је културно-уметнички и уметничко-социални значај појаве „Сметане“ у Београду.

Културно-уметнички значај је у томе што ће, надам се, најзад и наша певачка друштва увидети да овако како се до сада код нас радило — о чему сам у неколико махова већ писао — не иде. Реформе, дубоке, корените, су нам потребне. Горке су истине — али их ваља рећи без страха и говорити их што чешће, ради добра наше културе и ради добра самих певачких друштава, — горке су истине да у нас нема оних суптилних културних дрхтаја који гоне масе нашег друштва на један виши, узвишенији рад. У нас нема префињенијег интереса за узвишено, као што га има у отаџбини певача из „Сметане“. Све се своди на ситничарско свакидашње вегетирање, кад је у питању културни живот, рад, и развитак. Нема културног одушевљења, нема дубље потребе за радом, нема животне потребе за акцијом. Нема се разумевања за једну тако просту ствар: без жртава, без добрих нарави, без поштеног давања најбољег дела свога духовног и душевног Ја, не може се ништа урадити. А све је ово још потребније да би се створиле добровољачке заједнице, у које се стичу људи истих идеала, истих чежња, истих снова, ради тих идеала и чежња и снова, гоњени једино и искључиво тим својим идеалима, чежњама и сновима. Можда ћу се пребацити, али сумњам у то, и признајем да бих био срећан ако би ми сумња била неоправдана: изгледа ми да у нашем данашњем друштву не постоје више ни идеали, ни чежње, ни снови. Постоји, чини ми се, само жеља за лаким, пролазним и површним задовољством. Не осећа се велики дах неке мистичне, али елементарне и здраве снаге. Маса је господар, циничан, који презире све што је узвишено и узима само оно што јој може за тренутак пружити површног задовољства, да би се нешто заборавило. Али шта? Да ли оно што је некада било добро, али преко чега треба прећи — сачувавши га — у нешто

друго, боље; или се траже та површна задовољства да би се могле одвратити страшне мисли да је оно добро прошло, да се изгубило, ала да се ништа боље не може створити? Па се тако, у црном песимизму, не верује ни у оно што је било, ни у оно што постоји и из чега треба да дође нешто ново, наше, „од овога века“, нити се верује у лепоту, у снагу, у полет. И ако игде, у нашим певачким друштвима је све ово јасно оцртано.

У страшној декаденцији, без циља, без плана, бацана од немила до недрага, од случаја до случаја, наша певачка друштва, оваква каква су до сада била и каква су сада, преживљују своје последње дане. То је истина коју данас хоћу први пут тако јасно да кажем, нека се чује. Што се истине буду чешће слушале, све су бољи изгледи на поправку, на преокрет.

Пре свега певачки материал не одговара циљу, ни технички ни уметнички-социално. Недостатак певачке културе је фрапантан. Ни најелементарније способности нема ни за најскромнији динамички израз. Нигде спонтаног певачко-музичког геста. Све се само учи, учи и — на жалост — никад сасвим добро не научи. Затим, певачи окупљени у певачке дружине у нас — а са „у нас“ подразумевам крајеве насељене српским живљем, јер је у Словеначкој и Хрватској у томе погледу не само далеко боље, него је врло често и сасвим добро, — ти певачи неће да увиде да се један заједнички рад може спровести успешно само онда ако се има урођеног смисла за потчињавање једној вишој, идеалној вољи, и ако се зна да заједница, у овом случају певачко друштво, чини част појединцу, а не да појединац, па ма колико био савршен, чини част заједници. У основи су ствари лоше постављене, и онда није ни чудо што нема позитивних резултата.

Прво искуство које нам пружа „Сметана“ јесте: победити самовољу и развити у себи способност за прилагођавање заједници. То је уметнички-социално искуство.

Друго искуство је на пољу апсолутне уметности.

Певачко друштво постоји ради певања. Певати може само онај који има гласа. Међутим, уметничке традиције наших певачких друштава су тако мало примамљиве, да те установе немају више дражи за новије нараштаје, међу којима би се сигурно нашло „живог материала“ за збор, те су тиме певачка друштва приморана да примају свакога ко се пријави, имао тај гласа или не, само ако уме да „погоди“ велику терцу или чисту кварту, али не записане — то је несавладљив задатак — већ одсвиране на клавиру. А пријављује се тако мали број, и тако уметнички мало интересантан број, да наша друштва апсолутно не могу да прибаве и проберу способне чланове. Услед тога она се и не обнављају, те се, са том сталношћу персонала, одржава и традиција, која је одавно

требала да буде преживљена, да би се уметнички рад у погледу избора композиција могао прилагодити савременом схватању музичке уметности. Тиме би тај рад за трен постао приступачан нешто напреднијим елементима данашњег нараштаја, што би за несумњиву последицу имало јачање певачких зборова у нас, њихово подмлађивање, што у исти мах значи оспособљавање за више и највише уметничке задатке.

„Сметана“ је *певао*, ванредно. Јер сваки певач пева. Али „Сметана“ је певао и интересантне композиције, међу којима има и таквих које иду у технички и музикално најтеже које се у опште могу замислити, као дубоко импресивни зборови великога мистра Ферстра, нарочито његов збор *Ванитас*; па особито сложени и изразити зборови од Већеслава Новака, једног од највећих композиторских имена данашњице, *Дванаест белих соколова* и *Балада на Багу*, и најзад *Мединија Глоговска* од младога Аксмана, врхунац вокално-зборске технике, са којом је композицијом, поред Ферстровог *Ванитас*, „Сметана“ победио у Прагу.

Такав програм, у коме су била записана и имена старих и поштено изразитих мајстора Сметане, Дворжака, Кржишковског, Фибиха, — дакле не ни традиционалистичка ни модернистичка искључивост — мами певаче тананијег уметничког чувства, и заједница је створена, и позитивни резултати су осигурани.

Шта би, дакле, у нас требало радити, да би се дошло до добрих резултата?

(Свршетак у идућем броју.)

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

РЕПРИЗА *РИЧАРДА III.*

Ричард III није трагедија једне душе коју волимо због нечег великог и племенитог, која пати и коју сажаљиво пратимо на њеном путу у беду и пропаст. То је, на против, једна драма чији нам је главни јунак грозан и гнусан због тога што гази по лешевима и кривих и правих, немилосрдан, отворених очију док га крв његових жртава прска по лицу. Једини циљ му је престо и власт. Кад гледамо како Ричард убија душе и тела на позорници, чини нам се као да је дигнута завеса над скривеним паклом човечје душе и света у коме живимо. Осећамо ону језу као кад се налазимо у каквој пустој кући, кроз чије разлупане прозоре фијуче ветар, болно, лудо, плачно, а ми седимо у тами и самоћи, и питамо се: зар није све као Чистилиште, у коме се чује само јецај и виде само после-

дице себичности? Па ипак, *Ричард III* је пун интересантности, и човек га врло пажљиво слуша од почетка до краја, и све више схвата тајне Шекспировог духа, који је тако дубоко силазио у људску природу.

Од свих Шекспирових „хроника-драма“, *Ричард III* је једна од најпопуларнијих. Кад га је Шекспир писао, био је још врло млад, тек је био дао, од озбиљнијих драма, *Ромеа и Јулију,* други и трећи део *Хенриха VI,* и вероватно се бавио судбином *Ричарда II.* Утицај Марлоа још се осећа у местимично бомбастом стилу и у крвавој атмосфери. И ако Шекспир и овде прави игре речи у најозбиљнијим тренутцима, и смеје се кроз свога јунака људском ништавилу, и ублажава осећање ужаса, приликом Кларенсовог убиства, диалогом убица о савести, и извесним монолозима Ричардовим, и сценом кад се Ричард моли Богу приликом удешене депутације грађана који га зову на престо — ипак је очевидно да још није дошао онај Шекспир који ће ритмички одмењивати болна и ведра осећања у душама својих гледалаца, као у *Хамлету, Бури, Отелу,*

Гадан и хром, пакостан и себичан, човек коме ништа није свето, ни пријатељске везе, ни родбинске, ни братске, Ричард се даје на посао да уклони све што му смета да дође на престо. Пред мртвачким одром принца од Велса кога је убио, изјављује љубав покојниковој жени. Жена нариче: „Ох! Добар беше, благ, милостив. — *Ричард:* Приличниј дакле царству небесном. — *Жена:* У небу је куд никад нећеш ти. — *Ричард:* Па мени хвала, ја га послах там — Јер земља му не приликоваше“. Њена запевка, клетве, грдње и пљување у лице, све се то одбија од његове окореле душе. На крају он остаје победилац: његове демонске речи су је утишале, и она, крај мртва мужа, пристаје да му буде жена. Кроз уста Ричардова, Шекспир се смеје људској трошности и несталности: „Је л’ ико жену ’вако просио? — Је л’ ико жену ’вако испроси?“

Убица свог рођеног брата, Ричард баца вешто кривицу на друге, а на себе узима изглед најскрушенијег свеца, и са језика му слећу најхришћанскије речи. Ричард може да узме на себе маску какву хоће, и да изведе у дело мисао какву хоће. Кад се састаје са својим синовцима, наследницима престола, од којих га један инстинктивно не воли и вређа својим понашањем, Ричард мисли у себи: „Кажу да тако млада а тако мудра деца не живе дуго“. Требаће му само да духне у њине животе, и да их угаси као пламенове од свеће. „Чуј, разнеси глас да је Ана, моја краљица, болна и на умору,“ наређује своме слузи чим му се учинило да му жена може бити на сметњи.

До тренутка кад Ричард убија своју жену и децу свога брата, изгледа као да нема ничега што му се може успротивити. Шекспир га пушта да руши све што хоће, и да од побожности и моралних принципа прави замке за будале које

му олако верују, и очевидно је да Шекспир свесно истиче шта се све може успети кад се тако ради. Али од тога тренутка ступа у игру реакција на Ричардове акције: непријатељи се гомилају напољу, а унутра, у његовој души, буни се савест. Први пут у своме животу Ричард почиње да дрхти од самог себе и од сени својих невиних жртава, много више него од непријатељских армија. Он почиње да осећа да невидљиви свет влада видљивим, и да постоје закони о кретањима душе, и да га ти закони воде у пропаст, осуђују на смрт.

У драми има доста ефектних места, и многе ефекте Шекспир постиже наглим контрастима: жена која проклиње убицу над мртвим телом свога мужа прима понуђену љубав од стране убице; Ричардова захвалност и љубав према пријатељу који га је довео на престо прелази у незахвалност и мржњу чим му тај пријатељ није више потребан. У драми има и доста слабијих места, али се она губе пред снагом једног младог али великог драмског генија. И поред свих недостатака које може имати, *Ричард III* је ипак једна величанствена историјска драма, пуна покрета и живости, пуна језе и пријатности.

И ако наша публика приликом репризе није довољно манифестовала своје допадање, ипак се не може порећи да је била врло заинтересована и у многоме задовољена. Глума, костими, декори — види се да је све зналачки припремано. Г. Исаиловић, који је дубоко простудирао Ричарда, и мајсторски спјао од ироније и цинизма, био је врло добар, ако се не узме у обзир то што је покаткад, вољно или невољно, прилично штедео снагу свога тела и свога гласа. Чини ми се да је краљица Маргарита, иначе добра, мало претеривала у гласу и покретима. Енглески Кларенс говорио би са мање жестине него наш српски. Убеђен сам да би било боље да Ричард на замраченој позорници, у своме страшном сну, не види само главе својих жртава већ цело тело.

ВЛАДЕТА ПОПОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ЂЕНОВСКА КОНФЕРЕНЦИЈА.

Пре три године, у Версаљу, представници држава које се сад налазе у Ђенови, израдили су услове за мир. После три године ти исти, осим Америке, састали су се да израде опет услове за мир. Они су имали да, у присуству делегата руске Совјетске Републике, нађу један практичан и праведан план за уређење и побољшање економскога стања у целоме свету. Требало је повратити поверење и стабилност у нови ред ствари и створити нормални економски поредак кога нема, и због кога нема још мира у свету.

Претходни програм за ову конференцију израђен је зимус у Кану, притврђен у Булоњу. По томе програму Ђеновска Конференција је имала да расправља само о економској, финансијској и саобраћајној обнови Европе. Политичка питања, као што су питања о разоружању, о репарацијама, о ревизији ратних обавеза, била су потпуно искључена. Али, на самоме почетку рада, видело се да ће се морати додиривати и та питања, која су у основи и главна сметња економскоме и финансијскоме консолидовању Европе. Председник Конференције, Факта, већ у своме поздравном говору, помиње да ће се и политичка питања расправљати, и да је руско питање најважније. Папа, у своме писму владици ђеновскоме, на почетку рада Конференције, поздравља Немачку са: grandissima nobilissima Germania. То, и вешта а безобзирна пропаганда у штампи совјетскога и германскога штаба, створило је неповољну, загушљиву атмосферу око Конференције. Пре свакога стварнога рада, све државе су биле подељене у два табора: један француски, у коме су били само Французи, и други где су били Британија и Италија; један за стриктно извршење уговора, други за попуштање. Две велике капиталистичке снаге и концепције. Конференција за читав месец дана није ништа стварно урадила, и непрекидно је била у кризама и у забунама.

После поделе на комитете, — којом приликом су и мале државе које су учествовале у рату, и неутралне силе, биле намерно запостављане, — Конференција је почела свој рад. Прво питање од вредности било је оно о дуговима Русије. Савезницима је Русија дуговала, које пре рата које за време рата, суму од две милијарде и шест стотина милиона енглеских фуната. Савезници су тражили од Совјетске Русије да призна цео тај дуг па да буде призната de jure као члан међународне заједнице и да евентуално добије нови зајам од Савезника. На овај предлог Совјетска делегација је одговорила да она не може признати предратне и ратне дугове, и захтевала је да јој Савезници плате шест милиарди енглеских фуната, колико је Совјетска Република утрошила да се брани од разних Колчака, Јуденића, Ђеникина и Врангела, које су Савезници помагали. Докле су се о томе водили разговори, дотле су Немци и Руси закључили у Рапалу један уговор од цигло шест кратких параграфа. По првом параграфу, Немачка је признала бољшевичку владу de jure. Други, трећи и четврти параграф садрже одредбе по којима се немачки и руски дугови, ратни или прератни, дакле и они из уговора о миру у Брест-Литовску, поништавају. Немачка се одриче у Русији свакога потраживања приватне својине, коју је бољшевичка влада национализирала, све донде докле бољшевичка влада не призна другим државама право повраћаја приватне својине њиховим поданицима; у томе случају Немачка има право нај-

више повлашћене државе. Совјетска влада се одриче са своје стране опет свих репарација од Немачке у смислу чл. 116 Версаљскога Уговора. На овај начин Немачка је ударила Савезнике с леђа, а Совјетска Русија у лице; прва је хтела да промени Версаљски Уговор, друга да натера Савезнике да је признаду de jure и да јој опросте дугове. Како је Немачка призната уговорима о миру, то су Савезници морали да се оборе само на њу, и упутили су јој једну дисциплинарну ноту. У тој ноти речено је Немачкој да је радила иза леђа Конференције, и ако је сарађивала на Конференцији за општи споразум са Русијом; да Рапалски немачко-руски Уговор поништава извесна начела саме Конференције, те због тога нема обавезне вредности за Савезнике, и да, према томе, искључују Немачку из даљих разговора између Русије и осталих држава за економску обнову Европе. На ову ноту су Немци дали одговор из којега излази да се они не одричу Рапалскога Уговора, који су морали потписати, јер им се чинило да ће они бити искључени из светскога споразума са Русијом. Совјетски представници нису дали никакав одговор, јер им он није ни тражен, али су били врло задовољни својим ударцем. Овим цео овај жалосни инциденат, у коме се Лојд Џорџ није умео одржати на великој висини, није био свршен. Французи, којима није никако ишла у рачун ова бољшевичко-немачка маневра уложили су одмах оштар протест против немачкога поступка. Овај жестоки протест изазвао је био опет протест Немачке, и довео енглеско-француске односе до извесне затегнутости. Политички говор Поенкареов у Бар ле Дику 24 априла — у коме је јасно речено да Француска хоће извршење Версаљскога Уговора, и, ако нико други не пристане да Немачку нагна на то, Француска ће учинити то сама; да је немачко-руски Рапалски Уговор претња Пољској и Француској, и да ће Француска остати у Ђенови само под условом да се не учине никакве концесије Немачкој ни бољшевицима, — допринео је томе доста. Ултиматум бољшевика Пољској што је потписала ову протестну ноту кад по Ришком Уговору то није смела чинити, и гласови да постоји неки тајни додатак уговору и да је Лојд Џорџ знао раније за Рапалски немачко-бољшевички Уговор, ствар су заплели још више. И крајем априла, дошло је до озбиљне кризе у Ђенови: прво, због руско-пољског неспоразума створенога нагомилавањем бољшевичке војске на руско-пољској граници и бунтовима у Горњој Шлезији; друго, због сукоба између делегације руске и савезничких експерата, због одрицања бољшевика да врате стране депозите које су узаптили по руским банкама и захтева да савезници врате руске депозите по европским банкама („Ми тражимо депозите на основу ваших принципа, говорио је један бољшевички делегат, али вам не дамо ваше депозите на основу наших принципа“); треће, због предлога британског

о разоружању, који је добио облик обавезе сила да за десет година од дана уговора не нападају једне друге. Ова последња тешкоћа довела је нове предлоге од стране Француске и Бенеша, који је у Ђенови, изгледа, имао улогу вође Малог Споразума, и то успешну. И, докле су се у томе и могле наћи неке додирне тачке, дотле се нису могле наћи додирне тачке са бољшевистичким делегатима, који неће да признаду нити да врате страначке приватне својине конфисковане од стране Совјета у Русији. Енглези и Французи спремили су у томе међувремену сваки свој предлог за руску делегацију, у коме се у главноме излажу начин и услови под којима ће се Совјетској Русији помоћи у готову новцу, у капиталима, у техничкој снази, у машинама и свему што треба за обнову Русије (Енглеска би дала капитале, Француска локомотиве, вагоне и шине, Италија земљорадничку организацију, Белгија и Јапан новац за обнову рудника). Око услова за државне, ратне и приватне руске дугове у иностранству, као и за уређење приватне својине странаца у Русији, није се могло доћи до споразума међу савезницима, великим и малим. У питању о приватној својини странаца у Русији најзад је дошло до двојства. Белгија, која има приватне својине у Русији око седам милиарди франака, није пристала на предлог бољшевиста да се ова враћа власницима у виду вечитога закупа. Белгији су се придружили и Французи, који су остали на једној страни, док су на другој страни били Енглеска и Италија са другим државама, сем неутралних. Овакво држање Белгије, које и америчко јавно мњење ободрава, и Француске, изазвало је Лојд Џорџа да запрети раскидом Споразума на једној од седница у политичкоме комитету Ђеновске Конференције. У тренутку кад довршујемо овај хронолошки преглед догађаја у Ђенови, француски и белгијски делегати су отпутовали у своје земље, а тако исто и шведски председник владе Брантинг, који је закључио трговачки споразум са Совјетском Русијом.

Крај ове Конференције је близу; њен досадањи рад је имао ове позитивне резултате: зближење држава Малога Споразума, признање Малога Споразума као фактора и његово учешће у саветовањима Великога Споразума; одгађање плаћања аустријских ратних дугова за двадесет година; признање Совјетске Републике, и ако не формално. Чичерин и његово друштво изашли су одмах напред и остали у првом реду у Ђенови, и вештином и доследношћу своје политике. „Ми смо, уздисао је један политичар, према њима слабији; док ми имамо сваки своју, дотле они имају само једну политику; док ми сви имамо нешто да изгубимо, дотле они имају да добију све... Какав год план за обнову Европе ми изнели, они имају бољи. Ми говоримо о реформи новчанога система и о стабилизирању курса, они предлажу светску поделу свих

златних државних резерви по банкама. Ми саставимо конференцију од триестак народа, они предлажу конференцију свих народа и народића на свету; ми Друштво Народа, они Друштво целога Света; ми домаћу демагогију, они интернационалну...“

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — УРЕДБА О ПОДЕЛИ ЗЕМЉЕ НА ОБЛАСТИ.

Последњега дана последњег од три рока које је Устав прописао, 28 априла, извршена је подела на области, и то уредбом коју је, не добиши Краљеву санкцију, потписала сама Влада вршећи краљевску власт. 28 априла, обнародовани су, заједно са уредбом о подели на области, и закон о општој управи и закон о обласној и среској самоуправи. — На тај начин изведени су, бар формално гледано, правни основи унутрашњег уређења земље.

У колико ти основи одговарају идеји од које је Видовдански устав пошао?

У погледу унутрашњег уређења земље, Видовдански устав није дао један до краја израђен систем; он се задржао на формулисању начелних одредаба, чије је остварење оставио обичном законодавству. По тим одредбама, све локалне јединице осим округа имају бити не само подручја управне власти, већ у исто време и самоуправна тела. Највећа од њих, области, издвојена су. Њихова надлежност опредељена је у самом Уставу, начелно, једним у општим потезима оцртаним програмом задатака. У те задакте не долазе фукције власти, већ искључиво привредни, социални и културни послови, које области могу, али не морају вршити. Саме области Устав није одредио, чак ни посредно, назначивши обласне центре; али је навео руководно начело по коме се области имају образовати: то су „природне, социалне и економске прилике“. Начело меродавно за поделу земље на области изражено је још јасније у Побудама којима је Влада пропратила, упутивши га 27 октобра прошле године парламенту, предлог закона о подели земље на области: „груписати око центара најјаче економске и културне атракције, све оне крајеве које захвата економски и културни радиус дотичног центра.“

Самоуправа снажних области, наслоњена на органски груписане локалне силе, имала је код нас, поред задатака самоуправе у опште, — уjемчење рационалне и демократске управе, — решити и један проблем који је био условљен склопом наше нове државе. Она је требала омогућити компромис између група организованих у затеченим покрајинама и групе која је у првом реду узела у своје руке нову државну организацију.

Обласне самоуправе, очекивало се, изазивајући борбу око чисто економских и културних интереса, учиниће да се племенске и конфесионалне разлике оставе у други ред. Истина, већ од почетка постављало се питање да ли ће самоуправне области како их је Видовдански устав схватио, бити довољне за тај задатак, али у сваком случају основа од које је Устав пошао, могла је, доследно изведена, представљати један озбиљан покушај. Међутим, већ сам Устав довео је у питање остварење своје основне идеје. Забрањујући да број обласног становништва премаши 800.000, Устав је, тесногрудо, унапред спречио оснивање органских заједница, баш у крајевима где је што шири оквир самоуправном животу био најпотребнији. Даља ограничења слободе поделе на области садржавала су прелазна наређења Устава: у погледу Босне и Херцеговине (у сваком случају); у погледу Хрватске и Црне Горе (ако се подела буде вршила уредбом). Од Устава, неповерење према обласној самоуправи коју је Видовдански устав имао осигурати, расло је. Подела земље спремана је без потребних стручних проучавања; предлог који је Влада била поднела парламенту остао је у Народној Скупштини и Законодавном Одбору на месту, посред партијских ценкања и заинтересованих прохтева „великих бирача“ из владиних странака.

Ово су примедбе које већ на први поглед Уредба о подели земље на области намеће. — Према Уредби има 33 области, док их је, у предлогу закона који је Влада поднела парламенту, било свега 26. При толиком броју области, јасно је, нису се могле створити јединице способне за иоле интензивнији самоуправни развитак. Од 33 области, становништво свега 7 области премаша пола милиона. Половина области нема ни три стотине хиљада, 6 области ни две стотине хиљада становника. Тешко је замислити културну и економску атракцију коју могу представљати обласни центри као што су, на пример, Штип, Крушевац, Ћуприја. — Појам географске, привредне и социалне целине, растегљив је, али и при најповољнијем тумачењу једва да би се која од ових области могла подвести под њега. Има неколико области које су у томе погледу нарочито куриозне. Београдска област, на пример. Она везује, обилазећи Земун, који остаје у Сремској области, Умку са Сентом и прелази две велике реке: Дунав и Тису, без и једног моста преко њих. Подунавска област спаја, преко Смедерева, као обласног седишта, Лазаревац са Белом Црквом и Вршцем. Банија са котарима: Вргин Мост, Глина, Двор, Костајница, Петриња, и ако лежи у непосредној околини Загреба, везана је за Приморје, односно Приморје за њу. Обласно седиште за Барању не налази се у Осјеку него у Новом Саду. Дубровачка област није ништа друго до један друм крај мора, дуг скоро 200 километара. — Позивање Владе на ограничења у прелазним наређењима Устава, не убеђује: значи само толико

да је иста већина, на коју се Влада у главном и данас наслања, учинила погрешку већ при доношењу Устава.

Не долазећи као резултат развитка једне основне идеје, подела земље у Уредби може се у потпуности оценити тек кад се критика врши по покрајинама. Нарочито падају у очи подела Србије и Хрватске. — У Србији чувана је бојажљиво неприкосновеност затечених административних граница; рекло би се да су седишта окружне администрације сматрана као једно стечено право. Од 17 окружних места свега 4 нису претворена у седишта области: то су Неготин, Прокупље, Горњи Милановац, Пирот. Број области у Србији објашњава се обзирима које је Влада имала према моћним партијским „нахијским кнезовима“ из својих странака.

Са хрватске стране већ се и уставна забрана области са више од 800.000 становника сматрала као управљена у првом реду против привлачне снаге Загреба. Тај утисак сада је појачан нарочито саставом Приморско-Крајишке области, противне географским и привредним захтевима, у коју је, уз то, увучен толики број Срба колико је потребно да Хрвате држи у равнотежи. У Хрватској се с огорчењем говори о „коридору“ који, везујући Осјечку са Приморско-Крајишком облашћу, баца у страну чисто хрватску област, Загребачку.

Уредба од 28 априла није испунила обећање које је Видовдански устав дао, чак и кад се узме у обзир забрана да области не смеју имати више од 800.000 становника. У вези са осталим уставним одредбама које се односе на области и обласну самоуправу, 800.000 становника не значи само крајњу границу до које област може ићи, него у исто време број коме се становништво области има приближавати.

Предвиђајући опште незадовољство које ће Уредба изазвати, Влада је одмах изјавила да од Уредбе о подели земље на области неће правити питање. И у Влади и у круговима посланика из владиних странака, спремају се већ сада предлози за измену Уредбе од 28 априла, законодавним путем. — Питање унутрашњег уређења земље остаје, дакле, на дневном реду не само за противнике Устава, већ и за његове заступнике. Тако се показује да је Видовдански устав баш у основном спорном проблему нове државне организације остао још увек неостварен.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Милош Ђурић: *Философија панхуманизма*. Један покушај нове југословенске синтагме. (Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, Београд, 1922. Стр. 109.)

Овај покушај синтагме састоји се, синтагматички, из шест делова, који би се могли назвати, по емоционалном стилу којим су писани, шест инспирисаних беседа. Оно што чини синтагму ове синтагме, оно што спаја све делове идејно у једну целину, јесте спровођење једне особене врсте философских идеја, панхуманистичке филозофије — ако употребимо израз који је писац употребио. Г. Ђурић изражава и хоће да сугерира своја уверења једним поетски ношеним стилом, а сврха његовог дела је указивање на нове оријентације којима ваља да се крене наша, југословенска култура у будућности, и давање идеолошких основâ на којима та култура ваља да се изгради. Ево питањâ на која има да одговори дело, постављених онако како их је писац, одмах у почетку дела, изразио: „Ослободили смо се сенке Косова, па каквог живота стег да вијемо сада и каквих сновâ венац да плетемо? Где је ново сунце у које ће векови гледати, куд ћемо семење нове лепоте сејати, и где ћемо прометејске искре новог пламења бацати? У којим крајевима живе нове беле птице за којима чезне историја душе наше? У који став да се поставимо од сад, и у каквим облицима живот свој да моделишемо?“ Преведена на мање поетски стил, ова питања значе да књига има да пружи одговор на једно одиста важно питање нашег културног живота, питање које је практичне моралне вредности и које је од врло великог интереса: књига има да укаже на путеве којима треба да пође наша културна идеологија и, просто, да нам каже шта нам ваља радити.

Књига је овако компонована: у прва два своја дела, „О животу као стваралачком развићу“ и „О савлађивању песимизма“, писац даје основе једне, како он вели, „активистичко-мелиористичке теорије“. У та два дела, развијају се тезе о схватању среће у животу и о активном, оптимистичком савлађивању бола и зла. Срећа је у вечитом тражењу, у сновима, тежњама и жудњама, у животној радости активитета; смисао живота је у раду и борби, а стварања и стваралачког рада нема без отпора бола и зла. У развијању ових тезâ јасно

се виде утицаји Бергсонове филозофије, прагматистичких схватања, Гијо-ове филозофије и агностицизма. У остала четири дела, „О обртању вредности“, „О новим ориентацијама“, „О свечовеку“, и „Пред пропилејама новог стварања“, садрже се одговори на питања која су постављена; та четири дела су најзанимљивији део књиге и чине управо њено језгро. Пошто је у прва два дела поставио основе извесних филозофских схватања и дао темељ једне опште филозофије живота, писац сада, у већем делу своје књиге, долази на практички део њен и даје основне линије и перспективе будуће југословенске културе. Овде, на тим страницама књиге, има да се реше практична и занимљива питања о нашој будућности. Сматрајући да смо стекли материалну слободу и да смо се ослободили живота који се сав трошио на раскидање оковâ и чување голог живота, писац сада долази на тежиште свога рада и у срж својих идејâ: питање је шта нам ваља радити и како радити.

Овде ће бити изложена, збијена и скраћена, синтеза пишчевих идеја, исказана његовим речима; референт ове књиге сматра да је најбоље пустити самог писца да говори, у толико пре што би му било немогуће постићи начин изражавања писца, и што тај начин изражавања, по старом ставу о интимној вези човека и његова стила, најбоље и најуспешније приказује личност аутора.

Писац, пре свега, хоће да рашчисти са филозофским основама живота: „Треба, пре свега, отрести се свих општих официјално-класичних теолошких и философских стабилизацијâ и схематизација sub specie aeternitatis; треба извршити депроблематизацију и денимбузацију свега... илузорног; извести натурализацију свега оног слеђеног, укоченог и догматичног о чему говоре метафизичке дијалектике с априорно-рационалним чистотама, с трансцедменталним методама и с апсолутним истинама у својим дефинитивним, статичним, вечним оквирима“. Када се заврши тај посао, треба сада увидети, прво, на који начин има да се приђе новој културној ориентацији. Писац налази да су „буђави дворови“ национализма срушени и да је нова „котва“, „звезда“, „спасење“, у „Екуменском Савезу Демократских Република, Савезу Републиканских Совјета, Федерацији Планета, Фамилијаризацији Глоба“. Крајња сврха еволуције била би „интерстеларна свест“ и комуникација са свима „космичким и сидеричким другарима“. Ваља и нама прићи „Екуменској Култури“; сваки појединн народ треба сада „да свој национални персоналитет, свој културотворни индивидуалитет, своју личност народну изваjава“. Дошло је време, мисли писац, „да и Србин уђе у план космоса и да покуца на двери вечности“. То ће наше племе учинити ако пође Екуменској Култури; „укратко, време је дошло да живимо тако да плодови нашег историјског живота и резултати наших напрезања буду такви да се могу унети

у екуменске протоколе, да могу наћи достојна места у космичком архиву, у васељенским аналима". Савладавши национализам и уски патриотизам, ми, по писцу, треба да дамо најдубљу „катарзу" и њоме да постанемо „победна синтеза свега". После испуњених националних завета, ми треба да „своја осећања дестилујемо, и палате својих мисли да вентилујемо; уопште, целу своју садашњу синтезу да модификујемо према захтевима и потребама епохе у којој живимо". Ми имамо да „изналазимо ону телеологију што је траже кристализационе линије нашег данашњег става". Ми смо млад народ, вели Г. Ђурић, и треба да идемо новим идеалима: „Извојевали смо прилике да се и наш рад може узети као акција опште експанзије, а о смислености и одређености зависиће и снага планетина интеграла на коме ћемо и ми да партиципујемо". Како да се постане достојан Екуменске Културе која ваља да нам буде идеална сврха? „Најскупље благо Екуменске Културе учинити најинтензивнијим доживљајем своје душе, учинити га најјачом драмом свога духа; осетити Екуменску Културу у њеном кретању, настајању, збивању, упити животворност њеног плода и свим тим се дестилисати, значи дати собом највиши екземплар човека, значи постати свечовек". За нас, вели писац: „Нови српски дух који је последњим еланима добио пуне могућности стварања, један је орган новог духа екуменског. Његова мисија је бити неимар српског културног система, а мисија тога система је оправдање историске вредности српског живота и српско учествовање у грађењу Екуменске Културе, која чини смисао и разлог опстанка глобова".

У идеји свечовека писац се испео на највишу висину своје идеологије; свечовек је „девиза највеличанственија и најбожанственија модерног српског... времена". Ми ваља да „уносимо више општечовечанског осећања,... веће алтатуде културотворне динамике, европске систематике и методичке способности за модеран рад". Свој живот, вели Г. Ђурић, „ваља да дижемо на виши степен почовечанствења човека". Писац књиге назире већ свечовека, „свевидеоца и свеобјавиоца, сверазумеваоца и свеослободиоца". Писац се, као и Николај Вели-Велимировић, „храни плеромом свечовека". Нови духови се већ јављају, и „они ће коцевима нових искустава да дотуку и последње вампире покопаних тама". У деловима књиге у којима говори о свечовеку, Г. Ђурић је толико далеко отишао у бујном стилу да би било немогуће у овако збијеном приказу наводити сва карактеристична места. Да наведемо само место на коме писац наводи „као аргонауте Царства Божјег-Есхила, Христа, Бајрона, Достојевског, Толстоја, и Светислава Стефановића „који, као Морис Метерленк, у делу *La Mort*, главом пробија зид, и излази ведар и неокрвављен", и вели како су „сви ти Словени тражили срећу у дубинама људске и словенске човечије душе". Да бисмо могли постићи

свечовека — а он је „Прометеј коме цела Васиона са свим својим феноменима и метафеноменима јетру кљује“ — ми ваља да, „ослањајући се на резултанту психолошких законâ развића народа и на најновије речи Науке и Философије“, налазимо „европски културни идеал у Свечовеку“.

То су начини које писац препоручује да бисмо и ми могли „европски став заузети и подићи визир културних смерова и планова“. Спас нам је у „екуменској синтагми“. Тежак је то и Херкулесов посао који захтева од нас Г. Ђурић; будућност ће показати да ли је писац имао право.

ВЛАДИМИР ВУЈИЋ.

Др. Војислав М. Јовановић: *Српске народне песме* (Антологија) [издање Геце Кона].

Већ давно је државно издање Вукове збирке исцрпено, и најлепши део наше књижевности остаје и ученицима и широкој публици непознат. Ову потребу хоће да задовољи антологија Г. Јовановића, у првом реду намењена школи; и она ће је задовољити с успехом, јер је рађена пажљиво. Књига је добра и зато што има савесно рађен теоријски и историјски увод; и зато што је обилато (понегде чак и више него што треба) снабдевена објашњењима. (Познато је како народне песме обилују турским речима, које су, истиснуте из књижевног језика, већином деци неразумљиве; то исто вреди и за доста назива оружја и одела.) Најзад, мора се похвалити необично пажљива техничка страна књиге, и, за школу преко потребно, одсуство штампарских грешака; за ово обоје очевидно припада заслуга уреднику књиге.

Ипак, поред добрих и спорних, има овде и ствари које треба неоспорно означити као погрешне. Кад се тиче избора песама, може се допустити да се изостави *Женидба Максима Црнојевића,* због њене дужине, па се може допустити и то да се она замени слабијом *Женидбом Ђурђа Чарнојевића;* могу се примити још два-три таква случаја; али је погрешка изоставити *велики* број врло добрих и одличних песама, ради других много слабијих које су ушле у антологију. Уредник је изоставио *Предрага и Ненада, Омера и Мериму;* изоставио је *Хасан-агиницу* (о којој се међутим говори у уводу уз позната имена); изоставио је једну од пет-шест најбољих у народном песништву, *Бановић Страхињу;* даље, *Марко Краљевић и Љутица Богдан, Марко и Арапин, Марко укида свадбарину, Болани Дојчин, Смрт Јове Деспотовића, Вучко Љубичић, Бој на Мишару,* итд. Несумњиво су слабије, и много слабије, песме *Свеци благо дијеле, Свети Никола, Милош Војинић и бан од Котора*, и друге које је уредник унео. — У неколико случајева је, вероватно, уредника водила при избору жеља за но-

вином и оригиналношћу. Зато је Вукова *Милош у Латинима* замењена песмом *Милош Војинић и бан од Котора* из збирке Симе Милутиновића; у овој последњој они централни стихови из Вукове варианте:

Да ви знате наше намастире,
Наших славних цара задужбине,
Какови су и колики ли су!...

гласе код Милутиновића:

„Јесу наше љевше грађевине
„Од вашег светога Трипуна!...

„Намастири, задужбине славних царева“ замењени су „грађевинама и Трипуном“! Из те исте жеље уредник је дао и нова, „тачнија“ имена циклусима (Немањићи су код њега „Немањићи и Мрњавчевићи“), или људима (Ђурђе, место до-сад уобичајеног Ђорђе, или Ђоре Држић), па и ону на силу формирану врсту лирских песама о природи.

Лирских песама је, према обиму књиге, дао уредник много (број епских није ни за пуних пет пута већи). Али је неоспорно дао преко мере мало љубавних: свега две! Уредник то, истина, правда школском наменом књиге, али тај разлог пада пред дискретношћу већине народних песама те врсте. Школски програми садрже у себи Бранка Радичевића, реалистичку приповетку, или, од старијих, Ивана Бунића, и није било досад потребе да се ти програми мењају. Зашто би се онда изостављала народна љубавна лирика?

Али је уредник, место љубавне лирике, дао велики број других „женских“ песама; тако, само „обичајних“, т. ј. краљичких, додолских и сличних, има девет, и ако оне имају већином само фолклорни значај.

У извесним стварима уредник није водио довољно рачуна о школским потребама. Антологија би, прво, требало да да, колико је могућно, и примера за везу у мотивима између усмене и писане књижевности; зато је на пример потребнија у једној школској антологији *Огњена Марија у паклу* од песме *Свеци благо дијеле*. Друго, извесне сувише уопштене тврдње из увода штетне су у настави; на пример она о „посебној српској души“, која се показује у епским песмама, али која није ниједним примером доказана; тако је и она разлика између лирског и епског народног песништва врло далек и блед израз ствари, пошто није наглашено да је догађај скоро увек, и у лирској песми народној, основа песме, само је тај догађај врло кратко испричан.

Остале примедбе које би се могле учинити овој књизи много су неважније.

С. М.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Приповетке“ В. Илића-Млађег. — У свакој од приповедака Г. В. Илића-Млађег (издање „Напредак“) испричан је неки криминалан процес, или преступ; у свакој је неко убиство, самоубиство, или обоје. То су, по калупу новинарских извештаја, већином невешти изводи из судских аката, са примитивном композицијом и скученом психологијом. Понека пишчева рефлексија изда наивно-дидактично схватање и потпуну неразвијеност за разумевање душâ. Језовити догађаји причани су равнодушно, патетични намештани невешто, ефекат извлачен са бесплодним напором. Ове приче улазе у најслабије ствари које је дала наша поратна књижевност.

Б. М.

„Кад млидијах умрети.“ — Мала, лака стварчица у стиху у једноме чину, која по свему — и по начину обраде, и по ритму, и доскочицама — јасно показује на своје порекло Ростановог *Сирана* у Димовићевом преводу. Овај комадић, ма да није драматски, врло се пријатно чита због своје духовитости и због те вештине коју је њен писац, Милош Н. Ђорић, показао имитујући Ростанов начин писања. Могао би такође згодно послужити за представу у интимном кругу.

А. В.

„Нова Косовка“. — Уредници (Г. Г. М. Грчић и А. Прибичевић) једне Народне Библиотеке засноване са намером да народу понуди „здраву душевну храну“, отворили су њено излажење једном непотребном и рђавом књигом. Г. Б. Граховац је „испевао и написао“ *Нову Косовку*, у којој је народним десетерцем испричао на свој начин последње ратне догађаје: ђенерали и војводе храбро су тукли све битке, мудри великаши паметно су водили народ. Спев је невероватно испод народне поезије, коју стереотипно подражава; од ње је у њему само десетерац и наивност, која има своју драж у старим народним песмама, а која је чудно депласирана у овим описивањима недавних ратовања. Уредници нове Народне Библиотеке показали су неки чудноват укус бирањем ове књиге за етичка и естетичка задовољства народу и за његово васпитавање.

Б. М.

„О српском и хрватском имену“. — Г. А. Ивић објавио је неке своје напомене о српском и хрватском имену у једној малој књижици од 20 страна. Његова проучавања нити су нова ни оштроумна, а развијају у главном ствари које је он већ наводио у хрватском сабору у седници од 25

фебруара 1911, доказујући постојање српског имена и свести у Хрватској и Славонији много пре XIX века, — оно што су већ боље и на широј основи чинили Г. Г. В. Ђерић и Р. Грујић у доба кад је то било потребно. Ми не видимо шта је могао бити циљ ове књиге у наше дане. Не доносећи новина за стручњаке, она је за њих без важности, док у широку публику и нехотице уноси један елеменат старих задевица, којима би културни људи на обе стране требали већ једном да учине крај.

Х.

„Одабране српске народне песме“ (уредио Л. Зрнић). — Збирка ова испала је сасвим рђава, јер је уредник „поправљао“ народне песме. Поправке су разне: замењиване су турске речи српскима, јекавски изговор је преведен у екавски, исправљене су „историјске нетачности“, изостављане празноверице. Тако су добијени рђави стихови и нелогичности. Уредник је све то чинио без икаквог осећања смешног. — Затим, у збирци има и песама које нису народне; има и велики број слабих и осредњих песама. Техничка опрема књиге је ретко рђава.

С. М.

„Здравствени Покрет“. — У Београду је почео излазити лист *Здравствени покрет*, орган Здравствених Задруга. Циљ је тог покрета да развије здравствену свест у нашем мање-више патријархалном друштву, и да модернизовањем економских прилика створи земљиште за здравији живот у народу. Први, програмски број излаже главна начела и начин рада овог покрета, организованог у главном по угледу на земљорадничке задруге.

„Приповетке за девојчице и дечаке“ (с руског Косара Цветковићева). — Ова збирка приповедака (издање Рајковића и Ћуковића) је прештампавање превода који је изашао пре рата. Тај превод је оцењен у нашем часопису (књ. XX, стр. 151) као слаб у приличној мери. Погрешке у преводу су у новом издању врло мало поправљене.

ОД УРЕДНИШТВА.

Г. Г. Богдан Поповић и Слободан Јовановић, престајући да буду директори листа, остали су и даље сарадници и чланови Управног Одбора „Српског Књижевног Гласника“.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига VI, Број 3. — 1 Јуни, 1922.

ОТАЦ.

I

Божу није било страх од школе. Неку децу је страх. Стаменку Миловановом, чим помену школу, а он се одмах отромбољи и замисли, — само што се не заплаче. А Божа једва чека кад ће поћи у школу, да и он буде ђак.

Још много раније, док Божа није био пошао у школу, — чим је сазнао за свет, — почели су да му говоре: како ће он да учи школу, да научи да чита, па да прочита пуно, пуно књига. Говорили су му сви у кући, и отац и мајка, и тетка и баба. Нарочито баба. Да учи прво овде у селу, па после у вароши; да учи све док не изучи неке велике школе. Отац и мајка нису казивали Божи баш онако потанко шта ће то бити с њим кад изучи те тако велике школе: да ли ће бити поп или учитељ, или чак и капетан, како вели тетка. Тетка много воли да Божа буде капетан, али баба, стара попадија Јелена, то не да. Она хоће да Божа буде поп.

Једног летњег вечера, сунце већ било зашло, — нестаде га тамо горе иза шљивака, — још мало па ће мрак, а отуд, оздо из потока, испод липовог грања указа се баба сва уплакана. Божа је пита што плаче, а она брише очи, и прича: како је малопре видела „Попића“ (тако је звала попа због малог раста) кад је дошао из нурије, и донео пуно пилића и шочића. Једва се коњ види од њих. Па се сетила како је „њен поп“, а Божин деда, док је био жив, и био поп ту, у селу, пре овог „Попића“, како је и он некад долазио тако из нурије на коњу окићеном пилићима и шочићима. И то је ражалило.

— Ћути, бабо! Немој да плачеш! поче Божа да теши бабу. Ја ћу бити попче (лепше нешто и више но „Попић“), па ћу ти доносити пуно пилића и шочића.

Кад Божа то рече, а баба га узе у наручê. — Благо баби! повика весело и преста да плаче.

Тада је баба много миловала Божу, и после оцу, тетки и мајци причала како је све било: како је плакала, и шта је Божа казао; причала је то и другима, и како ће Божа — нема ту шале! — заиста да учи за попа. Кад није хтео отац, мора Божа. Зашта она још чува дедине књиге и крст! Кад је умро деда, тражили су неки попови да купе крст, тражио и „Попић“, а баба није хтела да га прода: Чувала га је за оца, али отац није хтео да буде поп, — волео је да буде сељак.

Ама и Божа не воли: не мисли ни он баш озбиљно да буде поп. Рекао је оно онда баби само да не плаче. Њему само да је да научи да чита, да може да прочита све оне књиге наређане по рафовима у оној малој соби у доњој кући. Не мари за оне „поповске“, али оне друге у којима има о Краљевићу Марку и Милошу Обилићу како је убио турског цара — узме отац по неки пут па чита, — е, те књиге кад би знао да чита, не би тражио ништа више. А отац каже да има још и много лепших књига!

II

На послетку дође и тај дан кад ће Божа да пође у школу. Хтео је да пође још пре годину дана, али је био рат. И отац и учитељ били су у рату, били се тамо са Турцима. Било је много страшно: изгинули многи из села, — побили их Турци. Само се чује кукњава по селу. Умало и у село што нису дошли Турци, да све покољу. Хтели су да дођу, али није дао Рус; и сам се он бије с њима. Тако сад Божа може да иде у школу.

Било је мутно, облачно јутро. Те ноћи пала киша; сад већ више не пада, — цеднуло, само се небом још гомилају облаци.

Божа обукао ново одело, о рамену две торбице: једна „за књиге“ а друга „за хлеб“, заструг са сиром и кајмаком и мала погача. То за ручак: далеко школа, па не може да долази кући, да не дангуби.

Отац отишао да наточи једно стакло ракије — оне старе, из оног дединог буренцета на тавану. Спрема се и баба, хоће да пође и она, — она да води Божу у школу.

За то време мајка учи Божу како ће да се влада. Успут, док не стигне до школе, сваку барицу да обиђе, а не: шљап посред ње! А кад оде у школу, да не алакне међу децу, па сви да се чуде како је то дете, и да питају: Чији је тај лудак?

— Шта! Моје дете лудак! чује се отуд из собе љутити бабин глас. Љути се на мајку што тако да каже.

Онда баба излази отуд из собе обучена у празнично одело, крсти се, и узимље Божу за руку: — Ајде, лепи мој сине! Зове оца. Полазе.

О, како све то свечано изгледа, као да је неки велики, много велики светак. Као оно о Крстима, о Божићу, о Слави, само сад некако као нешто крупније, некако све озбиљније дошло Божи.

Срећу их путем људи, здраве се.

— Водим Божу у школу! весело довикује баба свакоме, — и ко не пита.

Прешли једну удољицу, пењу се уз један брежуљак. Висок плот с десне стране пута. Кроз тај плот бесно кидисавају неки велики пси. Лају врло крупно, и показују страшне зубе. Божа се прибио уз бабу: стрепи да на плоту нема негде нека баџа, па да кроз њу изађу пси на пут. Куд би онда! Срећом, отац има добар шпат. Како ли ће Божа кад буде туда пролазио сам?

Кад изађоше на врх брежуљка, баба застаде и показа Божи тамо, чак на другом брежуљку, нешто бело међу дрвећем. Бели се као год она стара бела гуска кад је Божа оно пролетос угледао у шипрагу доле у потоку, где је кришом носила, па се ту после и разлегла. Нису знали шта је с њом, док је Божа не пронађе.

— Школа, сине!

Божа осећа у себи нешто врло крупно, озбиљно: он ће баш истина да учи школу.

Стигоше школи. Велика, бела кућа; пред њом пуно деце. Ту су и неки људи и жене. И сви људи и жене и сва деца гледају у Божу. Од њихових погледа он се читаво застиде; чврсто обема рукама ухвати бабу за руку и пришушти уз њену сукњу. Кад би нешто баба сад и овде могла зачас да

подигне сукњу, па да га покрије њоме, као оно кад га летос проводила поред пчела... Ама њега није страх ни од кога, само му тешко што су упраштили очи толико у њега.

Учитеља већ добро познаје. И њега и учитељку и њину децу. Били су већ двапут код Божине куће. Летос су дошли. Онај учитељ који је био пре, отишао је у неку далеку варош, да тамо буде учитељ. Мајка се много обрадовала кад је он отишао. Она је мрзела много учитељку, жену тога учитеља, и много се свађала нешто са оцем због ње. За ову нову учитељку мајка каже да изгледа онако проста, — да, проста: није варошка но из села, зна више сељачки ред, — али да је ђаво велики. Каже и да се бели много. Но кака је да је, боља је од оне профиндије што се оторња. Волео је и Божа што се оторњала. Одмах после отац и мајка лепо међу собом.

Онај учитељ имао је само једно дете. Божина врс, али никако није хтело да се игра. Једанпут га Божа ухвати да се с њим порве, а оно поче да дречи. Божа га пусти, и утече у поток, па све док није отишло, није смео да дође кући.

Овај учитељ има четири девојчице. Најстарија, Сока, велика, — још мало па девојка. Одмах за њом Косара, мало већа од Боже. Онда Савка, Божина врс, али много мања од Боже. И најмлађа, Лепосава, много немирна. Све су врло добре, само не говоре лепо, као што се говори, но: „Јури ги!“ — „Би гу!“ Баш некако ружно. Али воле да се играју, нарочито Лепосава.

И учитељка је много добра, и ако каже мајка оно! Узела Божу у наруче неколико пута, и миловала га; каже Божи: „'Оди, бре мушко, 'оди, мало убаво! Што си, бре, тешко тако!“ И она замеће у говору.

Миловао га и учитељ, — добар и он. Само од једнога Божу страх: кад учитељ почне да говори оцу нешто за ону стару учитељку. Отац се смеје; смеје се и учитељ, само некако много ружно. Божи тешко да га тада гледа и да слуша шта говори. Видео је Божа где и отац то не воли: помркњује очима на учитеља, показујући на Божу. То је било пре, кад је учитељ са учитељком и децом долазио њихној кући. Божу страх да то и сад не буде.

А оно би.

У почетку је било све лепо. Изведри се. Кад је с бабом и оцем ушао тамо у собу код учитеља, сунце је сипало кроз

прозор, — у соби било све светло, ведро, мило. Учитељ га помилова по глави, рече му да ће бити добар ђак и да ће од њега бити човек, само... Само ако не буде као отац. Рече и још нешто... Баба се насмеја, али отац се наљути. „— Какве су то речи на овом месту, и у овом тренутку!“ Ту је било још људи. Баба утишава оца, замеће на шалу. Али се сад наљути и учитељ. — Шта, не збори истину!... Једва их баба измири.

После је баба увела Божу у праву школу, — тамо где има пуно клупа што се зову „скамлије“, и ту, у једној „скамлији“, нађе Божи место где ће да седи кад учи. Нека деца што беху ту, кажу да ту седе они што уче трећи разред, али баба њих не слуша. Божа ће да седи ту где она каже.

Онда је тамо на чивилуку испред врата изабрала једну куку о коју ће Божа да веша своје торбе. „— О ту куку нико више да не веша торбу!“ Тако је казала и Жуки фамилијазу.

Потом је изашла с Божом пред школу, и тамо заједно с њим села међу осталу децу на презрелу, избледелу траву; извадила из торбице и метнула на њу оно што је Божа понео за ручак; учила га како ће све то он кад она не буде ту; разговарала са осталом децом, и молила их да не бију Божу. Он је још мали, може нешто и да погреши, — треба да му опросте.

III

Онда неколико дана Божа није ишао у школу, све док једног вечера биров није викао: „— Сутра рано сви ђаци у школу!“

Тога јутра баба није могла да води Божу. Утекао говедар, па мора она да чува говеда. Божа устао рано, и спремио се, па је чекао на децу попову — Микицу што иде у трећи разред, и Милку што ја тек сад пошла у школу, — да заједно иду. Рекла им баба да сврате. Али они не свратише, и ако им је туда најближе за школу. Морао је Божа ићи сам.

Грдан је страх претрпео од оних великих паса. Чим је чуо да су залајали, а он побегао далеко натраг, па стајао на сокаку. Хтео је да се врати кући, да није наишла једна жена, те га провела једним другим путићем кроз један кукуруз. Ту му је и прече било, и туда је после Божа увек пролазио.

Кад стиже школи, а оно торбе прекрилиле чивилук. Она његова кука и не види се. Он спусти торбу с хлебом на циглу испод чивилука, па уђе полако у школу, — тамо где ђаци седе и уче.

Чим уђе, а учитељ га одмах нападе. Прво поче да га исмева, како га баба мази: „— док се дете наспава и попије белу кафу“; а онда осорно заврши: да код њега то не може да буде. Онај сиромашак — учитељ показује на једног дроњавог, крмељивог, прљавог, — он је могао јутрос ту, у школи, да осване; а Божа мисли, где је син тога и тога, па може у школу кад хоће.

Док учитељ то говори, Божа је већ отишао до оне скамије где му је баба казала да седи, и тиска се да седне. Ђаци се смеју. Пита учитељ шта хоће то Божа; па кад разабра, насмеја се и он. Онда приђе Божи, ухвати га за раме, и доведе до оне скамије где је седело оно дроњаво, крмељиво дете, с којим га малочас укори, и ту, баш до тог детета, рече му да седи. То дете с једне, леве стране, а с десне једно мало, суво, са неким шиљатим лицем — као год у оног шареног псетанцета поповог, па још све неке модре пеге по њему. То дете није као ово друго дроњаво, има ново сукнено одело, али му прљав врат, прљаве уши, у ушним рупама види му се нешто гадно, црно — као глиб, шта ли. Божу много, много туга од тог детета. Много више него ли од оног дроњавог.

Испред Боже у првој клупи Савка учитељева: црна, тамна у лицу, око очију јој и уста види се неко жутило; подигнутих рамена, увучена врата, те личи на шћућурено чавче. „Оно дете није здраво“, каже мајка Божина.

Десно и лево од Савке нека женска деца онде из села. Ту и Милка попова.

Онај дроњави, прљави, с леве стране до Боже, зове се Симион. Нема оца, умро пре годину дана, — убио га један његов комшија на сам Бадњи-дан због прасета. Ударио га ушњиком од секире по глави, и он после умро.

Овај с десне стране, Микаило, син је кмета Јанка, оног што о рамену носи увек јанџик, из кога вади дуван и меће у лулу.

Симион само што је прљав и крмељив, иначе је сасвим добар — кротак, миран; кад погледа у Божу, увек се некако жалостивно осмехне.

Микаило немиран, задиркује се много, и кад учитељ види, он вели: „— Божа се задева!“ И кад тако тужи Божу, он оно своје шиљато лице још некако више ушиљи, смијуљи се, — чини се много добар, да већ нико од њега мирнији и бољи нема. Божи криво, али трпи. Чак може да трпи и оно гадно црно у Микаиловим ушима, али не може да трпи, тешко му много, од неког гадног задаха из Микаилових уста. А Микаило мало-мало, па загрли Божу, ушиљи лице, смијуљи се: удобрава се Божи, хоће заједно с њим да учи, да му Божа показује. Божа све то трпи. Мора. Кад би казао учитељу, ко зна шта би учитељ с њим радио, — он, учитељ, рекао му да ту седи.

Савка мирна. По неки пут се окрене; пита Божу за лубенице — има ли још; пита за шљиве и јабуке, — што не донесе. Кад говори то, каже: „ги“, „га“, „гу“, а Микаило јој се смеје. Пита је: „— Каки то „гигу“?“ „— Мори, с тебе не зборим!“ каже она љутито Микаилу. „— Мори, с тебе не зборим“, подсмева се после Микаило Савки, утањивши глас као она, и бежи од ње. Као бајаги страх га да га она не бије, и ако се она не помера с места, већ само некако ружно гледа за њим.

IV

Божа је много волео да се игра. Док није пошао у школу, и још раније, била је жива његова сестра, и било је још пуно друге деце с којом се Божа поваздан играо. Али му умре сестра, помреше и она друга деца, — оста Божа сам.

Кад дође неко дете његовој кући, — дођу гости, па доведу, — он није могао с тим дететом да се наигра. Нарочито још ако не дође само једно дете, и ако буде који мушкарац његовог доба. Одмах га тера да трче, да скачу, а онда се ухвати с њим, па се рве да виде ко је јачи.

Сад у школи пуно деце, али која вајда кад учитељ не да да се играју. Од рана јутра, откад дођу у школу па све до ручка, мора да седи сваки и да учи. Чим ручају, опет сваки на своје место, па уче све док их учитељ у вече не пусти кућама.

Божа научи зачас лекцију (знао је он сва слова још док није био пошао у школу), и испише таблицу, па онда седи. Неколико пута учитељ га пита — мисли, не зна; а кад види

да зна, тера га да пише. Божа покаже таблицу, а он, кад је то било први пут, пита га: „— Ко ти ово написао?“ Божа каже: „Ја“, а он избриса, па га тера да опет напише. Божа напише — праве црте, шта је то тешко! — а учитељ опет избрише. Божа мисли да није добро написао, а учитељ му се смеје.

Тако је Божа мислио да ће у школи моћи да се наигра с децом до миле воље, а оно сад много-много горе но док није пошао у школу. Пре је могао да иде куд хоће и кад хоће.

Шљиве већ обране, само оне за пекмез још стоје; крушке тамњанике још нису прошле; ни лубенице и диње; у недељу ишао с мајком у виноград — грожђе увелико зри — само се модре гроздови на гицама.

Леп дан, ведро. Види се далеко тамо преко села. Кад руча Божа, пре но што уђе у школу, још једном погледа тамо где је његова кућа. Еј, да је нешто сад у бостану, — да откине лубеницу, па онда да ткрне и до винограда.

Баш је много тешко седети тако у скамији укрућен по цео дан.

Па док је учитељ ту, још и којекако, али кад он изађе, па га Жука фамилијаз замењује, е онда зло за Божу. Кад није Жука ту, или нема кад, онда учитељка седне на учитељево место, и онда је добро: она седи и плете, а ђаци раде шта хоће. Она и не гледа шта раде, по неки пут само викне: „Мори, мирни бре!“ и осмехне се.

Жука има још три брата, сви старији од Жуке. Жука и његова браћа имали су много ћурака и ћурића, па те њихне ћурке са ћурићима улазиле у дедину ливаду — оца мајке Божине. Деда их је молио да не пуштају ћурке у ливаду: кваре му и погане траву; а они ни да чују. Деда се много љутио, а они се смејали што се деда због тога љути. Дође време косидби, — то је било лани, — деда коси, а ћурке и ћурићи по ливади, па пред саму косу. Деда размахне косом, те смлати неколико. То угледа дете што је чувало ћурке, па закука из гласа, и тако кукајући отрчи кући те јави шта је деда починио. Жука и његова браћа дохвате мотке, па потрче да бију деду; али деда се разгоропади, — у својој ливади, на свом имању! — па размахне косом: није гледао где ће кога дохватити. Страшно их исакатио. После су деду везали, и отерали капетану, али га капетан пусти: бранио човек своје

имање! Жука и његова браћа залечили ране. Смејали се онда по сёлу њихној мајци како је кукала: „Јао мееени! Како ће да иииграју са онаким рууукама!“ — а не брине, веле, како ће да ору, да копају, да косе...

Једном Божа, кад га Жука при изласку из школе ухвати за руку и јако стеже, случајно спази онакажен по дну палац на Жукиној левој руци, — између палца и кажипрста зарасла нека грдна засекотина. „— Гледаш како ме твој деда даривао, рече Жука Божи. Дариваћу и ја њега, ја ли неког његовог. Не брини!“ Божа разуме и не разуме ту Жукину претњу, али у самом гласу Жукином осети нешто што није добро за њега, нешто налик на режање каквог опаког пса који се спрема да кидише на њега.

Кад Жука замењује учитеља, гледа само шта Божа ради. Ако Божу задене које дете, он ћути; а кад Божа задене кога из суседне скамије — видео како се задевају они из другог и трећег разреда, па и он, — Жука га одмах тужи учитељу. Но за то није Божи толико криво. Са Микаилом мука. Једнако задева Божу, а Жука ћути. А ако се Божа брани, он га одмах тужи учитељу; а учитељ верује да је све онако како Жука каже, и прети Божи: да он само види, лепо ће Божа да се проведе. Ако је он син тога и тога! Божу ово сећа на ону шалу учитељеву са оцем, нарочито на ону свађу.

Тако и Микаило добио неку силу: те Божа га нагазио, те заузео му место, те раширио руке па не може да учи од њега... А онда хоће да га загрли, — то пред учитељем, кад је он ту, — да учи заједно с њим. Као да Божа то воли, — много воли оно црно у његовим ушима и онај задах из његових уста.

V

Тај дан био је неки врло зао дан за Божу.

Био је понедељак. Лепо време. Тешко Божи што ће у школу, али мора. Баба му рече да сврати у чајир довече кад се пусти из школе. Тамо ће она данас да чува говеда, па ће да га сачека.

Тога дана пре подне учитељ ишао тамо до општине нешто, па оставио Жуку и учитељку да га замене. Учитељка прати Жуку у село да јој нешто набави, а ђаке пусти да се играју. Алакнуше ђаци један преко другога, нарочито неки из другог и трећег разреда. Божа за њима.

И чудо! Божа тек сада види: има неких игара врло лепих за које он није знао. Играју они из другог и трећег разреда. Могао би и Божа, нису те игре баш тако тешке. Али они играју сами, — не зову ове из првог разреда, па ни Божу. Мора Божа са овима из првог разреда, а они шта знају? Многи не умеју ни да се порву. Задевају се само онако, и јуре. Највише Микаило. Хоће с Божом и да се рве. Јак доста, једва га Божа обори. Њему криво, хоће опет, али Божа неће. Тешко му од оног задаха, — баш лепо да умре. Воли са Симионом. Ухватише се, повукоше, — повуче Божа Симиона за рукав, а он се у самом рамену одвали и смаче низ руку. И онако несрећник дроњав, па још и ово. Гледа Божа како то би. Загледа и Симион. Деца се окупила; гледају и чуде се: „— Их, бре!“ Симион ћути, и чини се као да то није ништа; док наједном поче да му се купи лице, и он бризну у плач.

— Их, црни Божо, несрећни сине, шта уради то! као да чује Божа где му мајка вели.

Али опет добро би. Сазнаде учитељка за то, па узе иглу и приши Симиону рукав. Не познаје се баш нимало да је ту исцепано.

Радостан Божа што се то са Симионовим рукавом тако срећно сврши, заборави како му је било малопре кад је гледао рукав одваљен, већ, као да ништа није ни било, умеша се опет међу децу, да нађе неко дете да се с њим поигра. И нађе.

Како би и шта би, ни сам Божа баш управо не зна. Нешто га задирну Лепосава учитељева, па побеже око школе. Он појури за њом. Оптрчаше око школе, и на самим школским степеницама стиже је Божа и ухвати за крај од сукњице. Сукњица се смаче — не исцепа се; само дете оста у краткој кошуљици. Она се насмеја, и појми да дигне сукњицу, а деца заграјаше. Лепосава поче да плаче, а баш у тај мах указа се на капији учитељ. Пита: Шта је то? па кад разабра, он викну на Божу: „— А чекај ти, други... (он изговори име Божиног оца), разрачунаћу се ја с тобом!“ и рече му да иде одмах у школу на своје место. Рече то исто и осталим ђацима. Учитељка му каже — чује Божа — да ништа није. „— Играла се деца, тешто!“ Али учитељ, љут, навикну се и на њу. Уђе у школу, и поче одмах да грди Божу.

Ко зна, може бити на томе би и прошло, да га не тужи Микаило. Тужи га: како је оцепио рукав Симиону, — „Грешки!“ каже Симион, — и како је њега, Микаила, оборио. Божа ћути.

Учитељ нареди Божи те изађе тамо где је табла, да стоји. И да узме буквар, па да тако стојећи учи. До мрака, све док се не пусте кући, тако ту да стоји. То је прва казна, а после има и нешто друго.

У почетку ништа страшно — срамота само Божу што ни с ким више није видео дотле да је тако било: прво с њим.

А онда га обузе брига, велика, страшна брига: ако за то дознаду код куће! Шта ће они да кажу! Шта баба и мајка, а шта тек отац!

Али што је дуже стајао, све је мање на то мислио, а све више: да ли ће моћи до краја да одстоји. Све му теже у ногама.

А кад дође време да се пусте кући, учитељ му рече: да каже оцу како је кажњен, и зашта, али да не лаже, већ да каже право; иначе да му не долази у школу.

Пође Божа кући јадан и жалостан, а кад да сиђе низ степенице, осети где га нека јака рука крвнички муну у слабину. Поведе се, и умало не паде; а кад се окрете да види ко га то тако муну, угледа иза себе Жуку, — зове као бајаги неко дете да му нешто каже. Ћути Божа, и одлази полако. Шта може друго?

А кад изађоше из школске авлије, почеше неки да га задевају како је стајао. Први и понајвише Микаило. Симион каже: „Ја га нисам тужио. Грешки човек!“

А Микица попов каже: ако Божа опет што погреши, онда ће да клечи; а ако и опет, и после тога, онда ће да га повале на патос, па да бију прутом; а ако и опет погреши, пошто га бију прутом, онда: „Напоље из школе!“

Божа само ћути, и осећа како га тишти и боли много на оном месту где га оно онако крвнички неко удари, — мора бити Жука.

А кад одмаче већ далеко од школе, кад би чак доле у пољу, где се одвоји од осталих ђака, јер је био већ близу оног чајира где му је баба казала да ће да чува говеда, он тек тада — пошто одмаче од ђака много далеко, да их је тешко могао и да довиче, — тек тада примети да му је она торба „за хлеб“ нешто много лака; тек тада виде да му у тој торби нема заструга. Шта ли је то било с њим? Понео га

јутрос, био је данас кад је ручао. Шта ли је то било с њим? Да ли да се врати у школу? Куд ће — смркнуће се, а он сам! Не сме да се враћа. Али шта да каже кад оде кући? А има да каже, мора да каже и оно што му учитељ наредио.

— Благо баби! Ето га, иде мој лепи ђак! повика весело баба још издалека, чим га угледа. А кад јој приђе ближе, она га пита: што се тако одоцнио, што се забринуо? — Учи дете много, школа је! па како да не брине! А онда...

Велики чајир: пола равница — ливада, зелени се трава — то друга, отава — за овце кад се јагње и за волове; друга половина, страна: ту пасу говеда и „Ђоса“, коњ. Насред чајира — ту, близу Боже — стара дебела крушка; посечене старе гране, па израсле друге, младе, са густим, загасито зеленим лишћем: не виде се гране од лишћа. По неки лист зажуknуо — дошао румено-жут.

Сунце зашло тамо за брдо, румени се небо на тој страни, и то руменило дрхти, трепти по крушковом лишћу.

Говеда притисла да пасу; знају да ће да се терају кући, па грабе. Чује се како гризу траву: Врп! Врп!

Баба приђе крушки, подиже обе руке, и отуда, из грања, из оног лишћа, извади дињу, — лепа, ужутела добро, — и пружи је Божи. Онда опет завуче руке у грање, — има још нешто тамо, — и извади повећу лубеницу.

„Није баба хтела сама да једе. Била један ред ожеднела много, те умало што лубеницу није појела сама. Али зна да Божа воли лубенице, па трпела, да види да ли ће баш да крепа од жеђи“.

Док то казује Божи, вади онај њен ножић што га носи увек у џепу од сукње, и сече њиме лубеницу. Лубеница црвена као крв.

Опет га пита што се тако одоцнио, што није изашао пред учитеља, па га замолио да га пусти мало раније. Лепо да изађе, па да каже: „Чека ме баба ту и ту. Морам да идем“. Што? Ништа то није. Кад је он добар ђак — учи добро и влада се лепо, иде на време у школу, — што да га не пусти?

„Па како у школи: је ли му тешко, воли ли да учи? Воли га учитељ, не бију га деца? Ко би то још смео њено дете да удари!

Али шта је то? Што Божа ћути, једва једе, — што не једе више, кад он воли лубенице! Што ћути, шта се

умислио то тако много?... А баба цео дан само изгледала на њега!“

— Ама шта је теби, дете? читаво се набрецну мајка на њега кад би за вечером, гледајући га како не једе као други пут, но само мрљави.

Отац није био ту. Задржао се негде у селу. Божа похита да легне док он још није дошао.

Сутрадан, кад мајка хтеде да узме из торбе заструг да му метне у њега што ће да понесе у школу, она виде да заструга нема.

— Где ти је заструг?

Божа каза за заструг све како је. Видеће данас да није неко дете грешки узело — мислило да је његов.

Љути се мајка, љути и баба, што није казао одмах, но ћути.

— А ја се синоћ уплашила да није нешто болестан, а оно шта је било! вели мајка.

Баба прича опет какав је Божа изгледао кад је из школе дошао тамо у чајир.

Онда му нађоше други, само неки врло велики заструг, и спремише у њега.

И на томе се све сврши. За оно остало Божа не каза, — не каза ни за оно што га неко ударио: прошло, само га још као нешто мало тишти. Не каза ни шта му је учитељ рекао да каже оцу. Не каза, — не смеде да каже ни мајци ни баби, а камо ли да каже оцу. Нека га убије учитељ, не може да каже.

Отац се љути за заструг. Мора, вели, колико сутра, ако не стигне данас, да пређе до школе, да види шта се то тамо ради.

Још забринутији крену се Божа у школу, забринутији но синоћ кад је из школе дошао. И кад баба пође за њим до вратнице, да га испрати и научи како ће да каже учитељу за заструг што су му украли, он, мислећи сад само на оно што отац рече, и не гледајући баби у очи (не може, лакше му кад гледа на другу страну), промуца:

— Бабо! Молим те, бабо!

— Шта, сине?

Уозбиљи се баба. Откуд то тако сад Божа?

— Не дај тати — не дај му да дође у школу, молим те!

— А што? Кажи баби, лепи мој сине, што да не дође.

— Тако!

— Кажи баби! Стани!

Али он не рече ништа више, не смеде ни главу да окрене, већ оде брзо — читаво побеже, а кад измаче далеко, кад би чак тамо на завојици код Вилипове куће, он се окрену и виде бабу и мајку где стоје онде пред кућом, говоре нешто, и као да гледају овамо за њим.

VI

Учитељ се шетао онде пред школом, са рукама у џеповима и истуреним прсима, и чешће замећући главу. Тако он свако јутро.

Чим угледа Божу, одмах га пита да ли је казао оно оцу.

— Јесам! промрмољи, хтеде да слаже Божа, али се брзо сам поправи: — Нисам! рече гласно.

— А што, бре?

Божа гледа у земљу, ћути.

— Што ниси казао? пита учитељ љутито.

— Заборавио сам! промуца, слага Божа.

После је учитељ у школи пред свима ђацима причао шта је Божа урадио: како је извршио оно што му је он синоћ наредио. „Заборавио!“ каже учитељ и смеје се. Чудно учитељу, чак му и за смеј, како је Божа могао то да заборави! Толико да не мари што је кажњен! И што му учитељ наредио, како је смео да не послуша! Мисли да може и са учитељем као и са бабом и мајком!

Још је учитељ говорио којешта ружно о Божи, а онда пита коме је успутно да сврати довече кући његовој. Јави се Микица попов, и учитељ му нареди да каже оцу Божином да сутра дође у школу.

Сад хоће Микица да сврати Божиној кући, и успутно му. И јесте му туда најближе, ту је све пре и пролазио, а од како је Божа пошао у школу, и он и Милка иду тамо другим путем, и ако им даље, — никако да прођу поред Божине куће. „Мисле — каже баба — Божа не сме сам, па онда неће ни у школу да иде. Само они школу да уче“.

Целог тог дана преседе Божа мирно на свом месту.

Нити он кога дира, нити њега ко. Седи — стутуљио се онде на свом месту, гледа преда се у отворен буквар, и брине: шта ли ће да уради баба, да ли ће учинити онако како је јутрос замоли. Окреће главу, и чешће погледа кроз прозор тамо ка вратници.

За заструг не пожали се учитељу. А и која вајда! За ручком смеју му се ђаци колики му је онај заструг, и питају га где му је онај други, мали. Он казује како је било. „Трчао ја л' се рвао, кад се пустио кући, па му негде испао", чује где вели Жука иза његових леђа. Нека га! Има већу, пречу бригу Божа сад.Једе оно што је понео, и — опет погледа тамо низ пут. — Ено, иде неко! — Није отац! и Божи се скида неки грдан терет. Али ништа. Ако отац и не дође данас, доћи ће сутра, — казаће му вечерас Микица.

VII

Није морао Микица да му каже.

Кад се пустише из школе, таман се испод Ралиног забрана растрчали и заграјали неки из трећег и другог разреда, па и Божа за њима и поред своје велике бриге, а отуд путем у сусрет њима на једној завојици — угледа оца!

— Шта је то! прекори га отац.

Божа се шћућури, уполагани; уполаганише и остали. Приђоше сви Божином оцу, те га пољубише у руку. Микица први.

Отац весео, насмејан, пита све ђаке, нарочито Микицу: — како је у школи, шта уче, шта им је најтеже? Микица одговара.

— А како мој Божа?

Би шта би. Све, ама баш све каза Микица, па чак и нешто више и горе, што Божа сад први пут чу. За заструг каза исто што и Жука: трчао, рвао се, па му негде испао.

— Много немиран.

— Много се задева! каже Микаило Јанков, и исприча и оно за Симионов рукав.

— Грешки човек! брани га Симион.

Али не поможе ништа. Виде Божа. Отац се промени у лицу, уозбиљи: дође некако други, туђ.

— Добро! Добро! рече љутито, погледа Божу страшно — како га никад дотле није погледао, — и оде навише ка школи.

Би шта би!

Авра Колић учи Божу да побегне на таван, да се сакрије тамо, па да ћути док се отац не одљути. Тако кажу и остали да ће бити најбоље. Иначе ће отац да га умлати.

— Баба ће да га одбрани, каже Микица.

Божа ћути. И он сам одмах је помислио на бабу, да ће она моћи то све некако да промени, да га проведе поред

свега тога што се као нека грдна велика стена наднело над њим озго и оног дубоког вира на реци што се испод узане путање врти доле и чека на неко дете да га прогута; — као оно у цркву кад га водила пре, узела за руку и провела туда путањом, да ће и сад баба учинити тако нешто.

Само, што је пустила оца да прелази до учитеља, кад јој је јутрос оно рекао? Може бити, она му бранила, али он није хтео да је послуша. Неће понеки пут да је слуша, но ради како он хоће.

VIII

Беше смислио: чим стигне кући, одмах да легне у постељу, да се увуче под губер, па да ћути као да спава. Али га мајка позва да јој помогне свиње да нахрани, па онда дрва у кућу да унесе, па после неке пилиће јесенчиће што их оставила мајка-квочка, па сад сами спавају, да их похвата и пренесе у подрум, да их нешто напољу не подави.

Док је мајци то помагао, она га пита шта је то било тамо у школи, што је молио бабу да отац тамо не долази, да га није био учитељ, шта је било са застругом? Шта је било то? Што не каже?

Божа ћути.

„Ништа! Ништа! Чуће она. Отишао отац баш да види шта је било то тамо“.

— Има нешто! каже после мајка баби, кад баба дотера говеда. Још се више умудрио но и синоћ.

— А јеси ли нашао заструг? пита га баба.

А у тај мах ето оца. Прође поред Боже, не рече му ништа, чак га и не погледа.

И одмах отац, чим га упита баба где је био, поче да виче на њу. Она је крива што је распустила, размазила Божу. Упропастила га. Он се надао да то буде најбоље дете, први ђак, а оно, шта је он, несрећни отац — куку њему! — шта је дочекао да чује! Отац уздише, јауче: ништа од Боже, он нема у шта да се нада. Таква му зар несрећна судбина.

Божа се наслонио, прибио уз дирек од кућних врата, па као тај дирек не миче се, и — ох, кад би могло некако да га нестане, да не чује оца кад ово говори! Лакше би му, много лакше било, да га отац избије, само да не говори овако.

— Ама шта је то било?

— Шта је то учинио? питају баба и мајка.

Али отац не слуша њих, не чује шта га оне питају. Оде у ону доњу кућу, и отуд испред врата говори и даље онако, још све теже и страшније; уздише, проклиње и себе и своју судбину и несрећни дан у који се родио. А онда страшно прети. Он нема много да говори, и да цепа груди. Ухвати он њега (он не изговара никако Божино име, толико је љут и намрзао на њега), узме га за руку, па изведе на вратницу, скине голог, па 'ајд у свет! Тако ће он с њим. А неће ни тако, но ће да га удави, убије. Нек се прича после шта је отац урадио са својим рођеним дететом.

— Јао, несрећниче! шапуће му мајка из куће. 'Оди унутра! Шта си урадио то?

— А баба се нада да он изучи и богословију, па да буде поп, како је баби говорио, — да баба то дочека, па да не жали да умре. Ето њене јадне наде!

Доста! Престаните већ! Немојте више да говорите тако! Узмите по једну велику мотку, па га удрите! Лакше би Божи било. Удрите што можете, убите га, само не говорите више тако!

...Од тог вечера, отац никад више не помилова Божу; преста и да га пита шта је у школи учио; од тог вечера није отац више ни говорио с Божом.

(Крај у идућем броју.)

Б. Б—ВИЋ.

ЛИС ПРЕПОДОБНИ.

Тихонов манастир, тако драг свима хаџијама, стајао је у долини, међу шумама, и његови бели зидови и куле су провиривали кроз дрва. По накривљеном, уском мостићу од три брвна, без ограде, ишли су богомољци. А кроз сив, надимљен ваздух растолегало се танко ударање манастирских звона.

Прошавши мост, богомољци су долазили прво под свод ниског улаза, а затим у репувом зарасло двориште, где је, у прочељу, стајала мала црква од камена. Ћелије братије и послуге скривале се иза брезовог шумарка.

Богомољци су долазили у гомилама. Благообразни један монах, ни стар, ни млад, без одређеног доба старости, излазио би им на сусрет под засвођем улаза, и свакога од њих

би пропитао. Томе калуђеру вратару се обратио замотани, сувоњави, оштроноси монах.

— Ах, оцу игуману, обрадовао се вратар: одмах! и повео је странца за собом.

Ишли су дугим стазама између бреза, прошли двориште, и, мимо цркву, стигли пред малу кућицу од камена. Прљава врата, кроз која је мирисао пост, отворила се с натегом, и они се, у полумраку, стали пети уз климаве степенице, док нису дошли до уског и тесног предсобља, застртог јадним, олињалим ћилимчетом.

Дошљак, скинувши са себе сувишне дроњке, показао се обичан монах средњих година. Али, безбојно његово лице с дугим и танким носом и са чудно искривљеном брадом, ретки риђасти залисци, и дуга танка коса, подсећали су на нешто птичје, на нешто лисичје. Поглêдајући радознало испод очију, вратар је увео монаха у собу за примање.

Пошто се по обичају и пропису поклонио, извукао је монах испод мишке свежањ прљавих хартија, и, пружајући их игуману, стао је молити да може остати у манастиру; а молио је неким чудним, мектаво муцкавим гласом, у осталом потпуно складним са његовим мало птичјим мало лисичјим изгледом.

— Добро, казао је игуман, остани неко време с нама, па ћемо видети.

Монах се ниско клањао.

— Подај му, обратио се игуман вратару, ћелију у којој је раније живео отац Јегуђил. А како се зовеш?

— Лисин, преподобни оче, наречен у Светој Гори.

— Лисин? — разабравши, вероватно, тек сада оно птичје и лисичје, игуман укоси поглед као и вратар, и развуче усне не сасвим индиферентно — е, лепо.

Бела, ниска собица, полуокругло, као мишја рупа мало прозорче, клупа за спавање, сто, столичица, и на поду крпара.

Лисину се допало, и како је био човек од реда, он прво почисти и спреми ћелију, а затим утврди све како ће остати стално. У цркви је такође брзо сазнао особености манастирског устава, и за час се научио на заједницу са братијом. С почетка су га гледали искоса, изгледало им чудно оно лисичје, птичје, шта ли, али се после навикли.

Једино су старци посматрали Лисина без поверења: одвише велика умиљатост његова, и дотеривање реда, одбијали су узвишене становнике манастира какви су били оци Мардарије и Силујан. Пустињак са пчелињака, отац Варакије, са ноктима од девет центиметара, изјавио је без околишења да Лисин није човек, да се окотио негде у жабокречини, и да је грешно и бројати га међу људе. А заветни ћуталице, Хермоген и Амфилохије, мирно су понављали једну исту реч: не судите!

И заиста, Лисин је био монах као сваки монах; сем тога још и способан и друževан. А ако је у њему било нечег лисичјег, шта ћеш, против природе се не може ништа, а, сем тога, никоме тај лисичји изглед није баш нимало сметао.

Кад су наступили гладни месеци, време роптања целе братије, сем изабраних, Лисин је гладовао прекрасно, није се ни с ким свађао, и није показивао да га ишта тишти. Жвакао је неки шаш; шаш који једу лисице, како се после доказало. А кад је монах Пањка причао о том лисичјем шашу економу Ђиђиму, овај се сав озарио.

— Браћо, узвикнуо је, ми нисмо довољно обраћали пажњу, а ето он је, тако ми Бога, од лисичјег порода.

И од тога времена се стало шапутати да је Лисин лис, а пошто је монах, онда је Преподобни Лис.

Преподобни Лис! утврдио је баш Ђиђим.

А Лисин није одрицао. Неко је једаред гласно добацио: Еј, Лисе Преподобни! а Лисин се обрнуо, и, сложивши руке на грудима, учинио монашки поклон. Тако је и остало.

Проведавши цео свој живот на хаџилуку, Лисин је знао много и чудних и корисних ствари, умео је и причати и посаветовати. И при том је био тако незлобив. Постао је дакле врло важан фактор манастирског живота, и братија му се приближила.

Бунили се и даље само старци: лисичји шаш их је утврдио у подозревању, а што се Лисин без сваког замерања одзивао на име Лиса, то им је био повод за још више негодовања и још већу сумњу.

— Ђаволски препредењак, говорио је отац економ подилазећи старцима. Метнућемо га на пробу, па ћемо видети како ће се држати Лис.

Двапута месечно су долазиле жене са суседног насеља да рибају подове у манастиру. У те дане се нарочито оштро

пазило на братију. Но и ако се прописи Ниловог устава против блудних помисли скитских житеља примењивали са свом строгошћу, неминовно је долазило до греха. Ако не овај, онда онај други — некога би демон увек прошибао кроз напаст.

Отимање од напасти је почињало псалмима, а за псалмима је следовала молитва мученице Фомаиде; али искушење није престајало, и, као последње средство, долазило је подизање очију и руку к небу. По подигнутим рукама братије су богомољци знали да је црква затворена: да се рибају подови.

Свима је било тешко, али најтеже оном ко је имао да надзирава рибање. На то послушање је отац економ благословио Лисина.

Дошле жене као да их је неко бирао: младе, крепке, стасите. Са високо задигнутим сукњама, у белим кошуљама, усплахирене, унеле су у манастир и узнемиреље, и стид, и срамоту.

Лисин, скромно спустивши своје лисичје очи, наређивао је с важношћу. Ни најподозривији поглед не би могао пронаћи ни најмањи трепет природе у њему. Случајно наишавши, игуман се просто дивио заповестима и реду, и похвалио је Лисина, ободравајући га. Тако је Лисин задобио и самог оца игумана, и нико више није смео ни да писне.

— Није ми упалило! једио се економ, и злу за вољу је одређивао Лисина и после на тешку дужност.

Једно ваља признати, да се Лисин није дао ни проникнути ни ухватити.

Прошла је година дана, а Лисин је постао најнужнији монах за све домаћинске послове; обраћали му се сви за сваку ситницу, и не узалуд: својом умешношћу, знањем, и прилагодљивошћу, створио је узоран ред, и чистоту каква манастиру и пристоји. А кроз неколико година је башућку Лиса знала свака богомољка и хаџика. Па ипак, старци нису могли да угуше своје сумње, и само су трпели Лиса.

Лисин се међутим старао о свему, изналазио свакојака средства за издржавање обитељи, и све то савршено несебично. Једнога дана се обратио игуману за благослов: решио је да пође у прошњу милостиње.

— Позната су ми, говорио је, њушећи на неки свој начин, многа места у овом крају, и на југу, па мислим да ћу моћи бити од користи обитељи. Набрајајући врло вешто по-

требе манастира, задржао се нарочито на неодложности поправке манастира и црквене понове. Једно и друго је погађало братију право у срце. И кроз неколико дана, с торбом и с иконом, појавио се Лисин испод засвођеног уласка, и весело тресући слабом косом, ступио на мост.

— Запамтите што вам кажем, говорио је Ђиђим економ: видећемо Лисина кад видимо и своје уши.

Старци се опет узбунили: њихове очи и њихово осећање нико није у стању обманути.

— Не судите! понављали су бестрасно заветовани ћуталице.

А игуман — није било дана да се не сети Лисина, узнемиравао се због њега, и чекао га с нестрпљењем.

И одједаред, у пркос свима злогуким толковањима, и уверењу економа да ће их Лисин сигурно насадити, појавио се Лисин под сводом улаза пре него што се рачунало.

Био је чудан, и сада заиста прави лис: коса зачешљана за шиљате уши, кости на образима као две песничице, црне очи упале, а нос њуши по ваздуху.

— О, Лисе, ти си! препао се чисто монах-вратар.

Мрдајући носом, и тежак и натоварен, ушао је Лисин у економско одељење. Стрчали се сви монаси: сваки је хтео да види свога Лиса, сви су му се обрадовали. А кад је Лисин стао вадити из џепова замотуљке крпица, и кад се новац и злато просули по столу, чтец Мемнон је громко возгласио:

— Премудрост! и трипут је пољубио Лисина.

Дошао је и игуман. Примивши благослов, Лисин је скромно показивао шта је све донео:

— Није толико колико сам очекивао: рђава је година.

— Иди, одмори се, ласкаво је говорио игуман; просто лица на теби нема.

И заиста, лица није било на човеку. Лисин је отишао у своју ћелију, прилегао, а после није могао да се дигне: пробадало га је, и, жмурећи, говорио је без везе:

— Угристи — угришћу — увенце...

А Ђиђим, економ, само је подмигивао, и понављао тајанствено: угристи — увенце.

Старци су пак мрдали брадама: бунцање Лисина је потврђивало њихову сумњу, пород нечовечански је сад на послетку избио на јавност.

Да ли због прошње милостиње, да ли због болести, после које се, кост и кожа, дигао Лисин — тек се начин његовог живота сасвим променио: није га више занимало домаћинство, и, ако је и даље настављао да се распитује о баштама, и да се погађа с пролазећим трговцима, чинио је то једино из монашког послушања, да не би увредио игумана. Читава богослужења је иначе проводио у уздасима и на коленима, а сузе су му само лиле из очију. На гвозденој плочи, где се обично молио Богу, налазили су читаву бару, толико би накапало суза.

— Не приличи дрско узносити се! говорио му је старац Мардарије.

— Не уздижу ти се мисли, оче! поучавао га је старац Силујан.

А Лисин, као и онда на Лиса, слаже руке на грудима, и чини монашки поклон.

Подвиг његов се, међутим, није свршавао са сузном молитвом; скоро ништа није јео, а на опомену игумана да се „не изнурава прекомерно“, одговарао је кротко:

— Не једе ми се, оче игумане.

Силе његове се гасиле очигледно. Једнога дана се није дигао с клупе за спавање. На питање игуманово шта га боли, прошапутао је, једва чујно: слабина. После много муке, и силом, довели су доктора. Јер, доћи у манастир, то је читав подвиг. Доктор је нашао да је Лисин рђаво, и да га треба сећи.

— Лиса ће да парају, говорио је дрско размажени монах Пањка, улазећи у трпезарију. Шта ти мислиш?

— То је ћурчијски посао, одговарао је кувар Мелетије, монах врло озбиљан.

— Божја воља, а лечити се нећу, прошаптао је, али јасно, Лисин, кад је чуо докторов суд, и више ни речи није проговорио.

Три дана је умирао ћутећи. А за та три дана се у манастиру направило чудо. Хлебар Митрофан је разнео глас да је код самртника видео реп.

— Неко, да кажеш, мрдање репа, тако одједаред.

Нашли се који су поверовали.

— Има реп.

Други опет нису веровали.

— Нема реп.

Цела братија се поделила на оне с репом и оне без репа. И почело је све то некако кобајаги, а свршило се озбиљно: они с репом и они без репа стали су једни другима пребацивати тешка прегрешења, и то не у четири ока, него у пркос, пред богомољцима. Дошло је до велике саблазни.

Док је Лисин ћутећи добројавао часове живота, око њега се грајало: има ли реп, или нема. Тешки су били Лисину последњи часови и онако, а ни на минут га нису остављали на миру, једнако су га дрпкали. Сумњала, и то не само међу братијом, него и међу богомољцима, улазили су у ћелију, и под разним изговорима су тражили код Лисина реп.

Кад је већ дошло последње, и кад се покојник без сваке неприлике могао темељно прегледати, наравно, као што се у осталом могло одмах мислити, није нађен никакав нарочити реп. Али ствар се ни с тим није свршила. Настао је други спор: да ли је Лисин светац, или грешник?

Без краја и конца је ишла распра; и, чему сакривати грех? и потукли се, и крв се пролила, док на крају крајева није претегла Лисинова светост, јер је сам игуман био на његовој страни.

Погреб је текао у тишини пуној пиетета. Многи су плакали. Покривен *воздухом*, лежао је Лисин у сандуку, а кроз *воздух* се оцртавало носато, укочено, нечовечје његово лице.

Пуна бледа жена, у белој марами, ишла је сиротљиво за сандуком; а с њом две девојчице, замотане у сиве плетене шалове, у рукавицама, риђе и шиљатих носева, — лисичићи.

(Превела с руског И. С.) АЛЕКСИЈЕ РЕМИЗОВ.

ЗИМЗЕЛЕН.

Ја сам ти донио цвијећа,
Убоги зимзелен плави.
Ја сам ти донио тугу
Која ми срце зави.
Други ти нуђају раскош,
Све што год срце ти жели,
А ја ти могу тек дати
Душу и живот циели.

Знам ја, ти волиш тек радост,
Сунце и руже страсне.
Немаш ти срца за тугу
Јесени суморне, касне.
А моја радост? — Зар питаш?
...Мрак је. Све тежа је тама.
Опет ће ноћ... Моја радост,
Ти си ми била сама.

Ја сам ти тражио мира,
У оку пуном доброте,
Тражио наду и вјеру,
Све што мој живот оте.
Али кад ноћ је већ пала
По теби и по мом цвијећу,
У твом сам нашао оку
Срећу, — ал' туђу срећу.

ДРАГУТИН М. ДОМЈАНИЋ.

УВИЈЕК.

И кад замирише јоргован
Прољетне поноћи које,
Ја ћу ти сањат да милујем
Рудасте прамове твоје.

И кад се руже зарумене,
Тебе ћу стидну ја гледат.
Жеље ми као лепирице
Теби на усне ће сједат.

И кад у јесени богате
Лугови засјају златом,
Моје ће мисли се враћати
К теби са ласта јатом.

И када зима већ завије
Снигегом и гробља и гране,
Ја ћу ти узалуд сањати
Далеке прољетне дане.

Јутра ће сванут за јутрима,
Заспат за ноћима ноћи.
А ја се бојим: заборавит
Нећу те никада моћи!

ДРАГУТИН М. ДОМЈАНИЋ.

БЕЛА ПЕСМА.

Шта шуме јасике беле,
пречисте горске деве,
сребрне када стреле
јутарње сунце хитне,
и зраком кликну шеве?

Јутарње капље кад ситне
низ тела им се слију,
зеленим пропланком магле
кад млечно коло вију?
Зашто су главе нагле
и косе смешале благе?
Што дршћу јасике наге?

Од зиме се не јеже,
и страх им срца не стеже,
јер на планини одрасле су саме.

Но ведре иза сна и ноћне таме,
под јутарњим сунцем, пуне белих жеља,
ћућоре своје девојачке тајне.

М. НАСТАСИЈЕВИЋ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(V)

Хтедох да се овај пут не јављам по овом питању, јер га гледам у тежем светлу него икада, и јер по мом мњењу треба сада већ загрепсти дубље да се оно лечи. Ну, почашћен поновним позивом, нека ми се опрости што ћу изнети своје мисли, посве отворено.

Хрватско питање представља српско-хрватски спор у изградњи народног и државног јединства. Познато је и признато правило да се за народно јединство тражи, сем објективних предувета, и субјективан осећај, односно тежња: бити једно. Та се тежња не може да пробуди силом, већ оним средствима којима се братски осећаји буде, то јест општом братском предусретљивошћу на свим линијама. Истина је да је вековима у нашем народу тињала једна склоност за мисао јединства, нарочито међу Хрватима, али су вековима постојале и јаке струје посебних народних и државних мисли. Зато је након државног уједињења требало да се све силе упру на то да се створи у народу динамика за једно. За успех оваковe акције потребно је да ју креће онај кому припада прва реч. Ту су потребне двије напомене: да су једини Србијанци у таковом положају, и да се оваковa радња није ни могла да обави по посредницима.

У хрватском питању играју пресудну улогу психолошки моменти, и то национални и морални. Како се непрестано ређају важни догађаји који битно упливишу на обим и карактер тих момената, тако и ово питање долази у посебне фазе. Ови догађаји не могу да се пусте с вида и без оцене ни код овог претреса, већ зато јер они најбоље осветљују карактер хрватског питања, и јер они, стварајући нове разлоге, све више продубљују основне разлоге и прве жаоке по којима се ово питање развило до нашег најтежег народног и државног проблема. Наравски, на овако мало простора, то се може да

учини тек са којом типичном сликом, и у интересу саме ствари, то се мора да чини отворено и без обзира на личне осетљивости.

Типична слика узрока у хрватском питању пружа нам се код доноса уредбе о подели земље. Ова уредба показује живо како се лакоумно сипље омраза у нашу заједницу, и против слободарске и против братске мисли. У уставу је предвиђена за поделу земље коначно и „краљевска уредба“, а она излази без краљевог потписа; у уставу је предвиђен законски претрес, а она излази без икаквог претреса у Народној Скупштини. Оваков поступак показује слабе изгледе на будућност. То значи за сваког државључанина, у опште, један отворен насрт реакције на народни суверенитет, а подела саме Хрватске, без суделовања и једног Хрвата а диригована по амбицији једног лица, значи напосе за сваког Хрвата једну отворену повреду националног и моралног поноса. Сада не могу ни да се предвиде задње консеквенце једном таковом непромишљеном акту, док се не види није ли томе делу дала санкцију само једна ужа група. Зар се може замислити кохезија за национално амалгамовање на онаковим државним јединицама које би вечно подсећале на једну тешку самовољу и једну немилу појаву? Овим актом поринуто је хрватско питање у једну критичну фазу, до једне раскрснице где на једној страни гори потреба за његовим правилним решавањем, а на другој страни прети опасност једног продужења непромишљеног експериментисања, да се гуши оно што се има да решава братски. По оваковом путу и по оваковим методама не може да се реши хрватско питање, већ може да буде само то да се један спор претвори у један јаз.

Национални и морални захтеви Хрвата могу да се обухвате на два начина, на једној југословенској бази или на старој племенској бази. Трећега нема. Оваква народна држава мора да се уређује, или као једна југословенска унитарска држава по свим државним атрибутима, од краља до обичног пандура, или као једна племенска компилација, и српска и хрватска и словеначка, по свим фактичним особинама. До Срба је, као нашег јачег и заслужнијег дела народа, да одаберу како хоће, али у једном и другом случају мора да буде мерилом искреност и једнакост. Свака дигресија од тога тражи све јаче гарантије да се то не понови. Зар ко верује да један Хрват може да осети својом државом једну

такову државу где лична амбиција чини покус србизирања карактера оне области у коју спада Хрватско Приморје, и кад ту област заокружује по интересу бирачких куглица и по типу евентуалне ампутације? А какови се осећаји могу да пробуде у Хрвата кад се предлаже закон да се Загреб по управном значењу успореди Бишћу, Тузли или Штипу? Не, по таковој реакцији не може да се организује наша држава. Када Хрвати и не би били у праву, у том правцу, они су одвише јак део овог народа и државе, а да се не слуша њихова реч ни о њиховој судбини. Или они морају да теже за својом посебном државом.

Развитак наших одношаја узео је несретан правац, јер су по вођству државне политике примењиване несретне мере. Ни наш национални осећај, ни наш културни одгој не може да поднесе такове реакције. Тако не може да се организује једна демократска држава, какову жели сав наш народ. Сада морају да проговоре и они који су донос једног устава сматрали првом потребом. Реакција је тако потресла, по истим варљивим методима, и са првим темељима Југославије, кад је спорила правно значење акту државног уједињења. Она је пошла тако далеко да је и у званичној уредби о државним светковинама деградовала 1 децембар на један „проглас“ уједињења, што значи да се и сам акт уједињења подразумева негде раније. Само такова се је реакција могла у парламенту да дичи тиме чим се нико не дичи у свету, да припознаје и могућност преваре властитих другова. Тако је унесена једна читава серија овакових чина и сумња у народну душу, и тако је код претежне већине Хрвата потресена вера да се братски ради и поступа. А тако и редови оних који не верују у то да тако могу да мисле и желе прави представници српског дела нашег народа, бивају све ређи и хрватско питање све теже.

Пред тим се чињеницама не смију више да затварају очи, макар како било неугодно када се то каже. Без праве диагнозе нема правог лека, и ми треба да се упитамо: јесу ли се показивале у српско-хрватском спору непомирљиве идеје, или људи и методи? И Срби и Хрвати спонтано се очитоваше за једно ново, једно заједничко, а сва борба врти се о старо и посебно. Сва та борба има карактер једне неверице да се неће нешто новог, заједничког, једнаког свима, и да људи криомчаре и подваљују новом карактеру државе

и старом брату. Идеје су јасне и здраве, али житког лека треба тој неверици, и отворене одбране од неверних људи. Нека теорише ко како хоће: за једну збиљу и за практичну политику другог пута нема.

Кључ хрватском питању треба да се тражи у овим осећајним сферама, и ја сам сигуран да ће се онда и наћи. Не ради се ту само о разлици писма и вере, то је најмање. Цео наш народ верски је толерантан, а за ћирилско писмо натезали су се и Срби и Хрвати чије је то писмо. Ту се ради о једној општој здравој атмосфери у народном и државном животу, о једнакости у садашњици и спремању такове будућности да се и код Срба и код Хрвата добије осећај свога за оно што јест и што има да буде заједничко. Ту мора да се води посебног рачуна о посебној осетљивој психи свих јужних Словена, коју је најбоље орисао ономадне један Хрват из Босне по народној реченици: ако ћеш да ми будеш брат и посве једнак, ја ћу да се спустим испод тебе на сто аршина, али ако ћеш да ме ти унизиш ма само за један нокат, ја ћу махом да сунем до неба.

Чиста Шумадија позна добро тај осећај. Такова је права народна душа по целом словенском југу. Тај осећај играо је пресудну улогу у нашем народу у свим тешким животним кланцима. Наша је душа мека и брза на искреност и љубав, али је тврда и страшна према свакој неверици. Досадашњи управљачи наше унутрашње државне политике нису поступали по том осећају. Ту лежи и чвор хрватског питања, а ми још увек верујемо да ће се и за ово питање наћи кључ у оној Шумадији која је по истом осећају знала да диже, али и да руши и једног Милоша.

Загреб. ДР. ТОМИСЛАВ ТОМЉЕНОВИЋ.

Ви желите да вам и јаречем своје мишљење: на који би се начин могла отклонити подвојеност између Срба и Хрвата, која даномице расте. Тешко да коме пође за руком па да ово велико наше питање реши и да доведе у склад интересе Срба и Хрвата. Може се само тапкати и кушати и тражити пут који би нас довео у мирно пристаниште. Један такав покушај био би: да се најбоља и најпоштенија интелигенција српског и хрватског народа, са најчеститијим грађанима, љу-

дима из народа, скупи и држи једну скупштину у једном нашем мјесту, или Београду или Загребу, па да се ту подробно претресу размирице и наше разлике, и да се чују жеље Хрвата и Срба, па то све онда поднијети Народној Скупштини на претрес. То је ето шта би, по моме мишљењу, требало учинити у том питању.

Мостар. АЛЕКСА ШАНТИЋ.

Желите да Вам отворено изнесем своје мишљење о подвојености Срба и Хрвата. Предмет је простран. Простор који ми одређујете мален је. Гледаћу да удовољим Вашој патриотској жељи прелазећи одмах на оно што сматрам да је са стајалишта народнога јединства практично, клонећи се сваке идеологије.

Ја сам од увек сматрао да говори, чланци, сентименталне изјаве, површне и ако добромислене афирмације не сачињавају још јединство. Ми смо подвојени, и ако истокрвни и истојезични. Имамо два писмена, две цркве — а то су, у главном, две културе — два календара (унификација грађанскога ништа не значи), два друштвена менталитета, и ако је онај на хрватској страни тек накаламљен на простране сељачке масе, које би биле *исто* што и српске да нису од ње одвојене горе поменутим разликама.

А разлике су огромне, само што, срећом, не дирају у саму срж народне психе, па зато нису непроходне. Ту нам ништа не помаже позивање на друге народе, јер ови нису имали наше огромне препоне.

Оним исконским препрекама треба још надодати и оне које извиру из мучног државног порођаја. Промислите да између Загреба и Београда, може се рећи, нема још никакве везе! Треба путовати теоријски 12 сати, а у истини и 15, врло неугодно и врло скупо између два центра два најближа племена, на растојању од 400 километара (нешто мало више), док између Париза и Марсеља, са двоструким бројем километара, путујете 12 сати! Како то, тако је све. Колико Београђана иде у Загреб? Врло мало. Ја не познам него једног јединог србијанског политичког радника који редовно посећава Загреб. Колико Загрепчана иде у Београд? Мало више, јер је тамо влада. Може ли се ту говорити о фузији, о међусобном упознавању?

А тек књижарска продукција! Истина је ова: латиничари не читају ћирилицу, ћириловци не читају латиницу. (Ови мање од оних). То је правило. Оно нешто интелектуалаца, новинара и политичара не броји према маси ништа. Ја са̂м не стигнем да савладам ту продукцију на истом језику и са два различита писмена, него како стигнем. А остали? Један србијански интелектуалац, који је сарађивао и у вашој ревији, признао ми је да није никад прочитао ни једну једину страницу Аугуста Шеное, а то је ипак симпатична лектира која Србину пружа могућност да се упозна са прошлошћу у Хрватској! А колико Хрвата познају Јакшића, Сремца, Станковића? Могли би се на прстима избројити.

Па како се ту може говорити о фузији, о *једној* народној култури и свести?

Како се најбоље доказује кретање? Ходањем. Како ћемо најбоље доказати суштинско наше јединство? Практиковањем. Ту чланци, песме и „говоранције" не помажу ништа.

На људима је који управљају са државом да ускоре сливање наших племена, у првом реду тим да куражно прогласе интегрално *Југословенство* и да спусте застареле племенске заставе.

А што се осталих тиче, ево Вам мог предлога: нека одбор од шест или дванаест најрепрезентативнијих лица, а не активних политичара, (Срба, Хрвата и Словенаца) сазове једну велику конференцију свих наших истакнутијих људи из свих друштвених класа и свих партија — сем оних који негирају народност и државу — па нека та ванпарламентарна скупштина, која би се састала н. пр. у Љубљани, а имала би се претходно заклети да ће се у већању клонити сваке партијске заузетости, свестрано расправи (не за два дана као обични конгреси!) питање о нашој подвојености и изради програм једне *Лиге за народну фузију.* Та би Лига имала да изведе утврђени програм, а имала би и агитацијом по целој земљи да принуди будући парламенат да се определи према свим оним тачкама програма које требају легислативне сарадње. Ово је општа идеја. Треба је разрадити и храбро ући на поприште за *уједињење духова,* а не само институција и канцеларија. Иначе, оставимо да све иде својим током. Оно „прогресивно" Југословенство о којем је говорио ових дана један угледни хрватски политичар не сме остати у једном

лепом говору, нити се та „прогресија“ сме вући на десетине година.

А изјалови ли се, неизоставно ће прећи у революционарно Југословенство, и ми ћемо се ујединити крвавим жртвама.

Јер се нешто мора урадити. Овако се даље не може. Светски догађаји не чекају. Ваша ће подесна анкета убрзати решења.

Париз. ЛУЈО ВОЈНОВИЋ.

Има много препрека државном јединству Срба, Хрвата и Словенаца. Најпре препрека *историјска*. Ова три племена никад нису живела у државној заједници. Њих деле читави векови посебног државног живота, и треба да прође дуг низ година да се навикну на заједнички живот. Друга је препрека *национална*. Идеја да смо један народ није продрла у дубоке слојеве народне. Њу чак ни сва интелигенција није примила, а још мање се за њу загрејала. До светског рата ниједна српска странка није обухватала у свом програму јединство наша три племена, него се само развијала идеја о уједињењу Српства. Слом аустро-угарски убрзао је практично решење проблема и све нас императивно упутио на државну заједницу. Требало је бити врло обазрив, тактичан, лојалан и разуман у организовању нове државе. Сад су наступиле *политичке* тешкоће. Ваљало је имати на уму дугу историјску подвојеност Хрвата и Словенаца, њихова схватања своје националне индивидуалности, зебњу од наше хегемоније и бојазан да не буду подвлашћени и експлоатисани. У страха су велике очи, каже наш народ. И Словенци и Хрвати имали су тешког искуства живећи под влашћу једне државе која је била душман њиховим националним тежњама. Њих су гује већ пецале; није чудо ако се и од гуштера боје. Страх и неповерење и са мало хране силно бујају. Требало их је гасити а не распаљивати, а наши „државотворци“ све су чинили да их оснаже и ојачају. Читав низ крупних политичких аката показује да се режим понаша према Хрватима и Словенцима као завојевач према завојеваним...

Прво, крфски пакт. Са једном малом групом Хрвата и Словенаца српска влада је закључила неку врсту уговора. Она је тиме већ спречила слободну организацију једне националне

државе. Тим самим актом влада је одрекла *народно* јединство и прокламовала да смо ми три народа. Да би се извршило јединство, она је тражила да Хрвати и Словенци приме монархију и династију. Српска влада није прокламовала слободно државно уједињење *једног народа,* него је условила погодбе под којима Србија прима у заједницу друга два народа. Влада је ставила један државни облик и једну породицу изнад идеје о јединству. У место пружене руке на стисак, показана је песница за ударац. Хрвати и Словенци могли су се с правом упитати: Зашто нам се намеће монархија и династија? Зашто се не остави потпуна слобода целом народу да решава о својој организацији? Ако је монархија најбољи облик за учвршћивање јединства, зар је и ми нећемо усвојити? Ако српска династија хоће свесрдно да послужи уједињеној држави, зашто се Срби страше да је ми нећемо примити?

Други разлог за сумњу и неповерење било је држање шефа српске владе Г. Пашића. И у својим интервјуима са француским новинарима, и у својој преписци са нашим дипломатским представницима, он је непрестано говорио о Великој Србији. То је значило ни мање ни више него рушити битне принципе државног јединства и стављати у изглед Хрватима и Словенцима српску хегемонију а њихов подвлашћен положај.

Низ грубих погрешака непрестано се продужавао. Народно веће свих ослобођених покрајина решава да се Срби, Хрвати и Словенци уједине у једну *државу*[1] и саопштавају то принцу-регенту. А српска влада кроз уста престолонаследникова проглашава јединствено *Краљевство* Срба, Хрвата и Словенаца. Опет се идеја о јединству везује за облик владавине и за србијанску династију. Тиме се јасно и одлучно каже и Хрватима и Словенцима: Ви немате права да учествујете у организацији државе, него само дужност да уђете у готову државну организацију коју вам намеће српска влада.

Долази ново сужавање. Не само да Хрвати и Словенци морају примити монархију и династију, него и *централистички облик владавине.* Г. Прибићевић још говори о „строгом централизму". Монархија, династија, строг централизам — зар све то није Хрватима и Словенцима изгледало као диктовање победиоца побеђеним и као тежња Србије да стегне, притисне и потчини нове крајеве под своју чврсту владавину? Зар тиме

[1] Ту одлуку о државном јединству потписао је и Г. Степан Радић.

није појачана сумња у намере режима за који се знало да представља огромну већину србијанских елемената?

У привременом Парламенту влада је још јасније изразила своју тежњу: да наметне Хрватима и Словенцима државну организацију. Она није допуштала ни да се у теорији истакне суверенитет Конституанте. Она је свуда и у свакој прилици стављала власт принца-регента изнад права Скупштине која има да организује државу. Један човек био је режиму пречи од једне нације. Радије се хтела *силом* створити заједничка држава, него да се жртвују интереси једне породице. Влада је тражила од свих и свакога да да̂ и свој живот за остварење идеје о државном јединству, али је сматрала да владалац, први грађанин државе, не треба да жртвује ни положај, а камо ли живот за уједињење...

Та насилничка политика продужила се и даље. Влада је истакла и себе изнад Конституанте. У место да она зависи од Скупштине, влада је прогласила Скупштину својим органом. Она је пословником прописала *погодбе* под којима Скупштина може радити. Она је узела на се диктаторску власт и прогласила *заклетву краљу* као битни услов вршењу посланичких права. Међутим, не само да држава С. Х. С. није ни имала краља, него није решено хоће ли и бити монархија. Против таког монструозног поступка владиног устао је и Г. Ст. Протић, један српски политичар коме се не може одрећи ни монархичност ни династичност, а још мање му се може пребацити сепаратизам...

И то није све.

У преговорима са југословенским одбором влада се ангажовала да не ствара Устав простим надгласавањем (мајоризацијом). *И она је погазила своју свечано дату реч.* Устав је дело Срба: у његовом изгласавању Хрвати и Словенци нису ни суделовали. Једна ласта не чини пролеће, и неколико Хрвата и Словенаца који су гласали за Устав губе се и ишчезавају према компактној већини која се изјаснила против њега.

Нелојалност и неразборитост двеју највећих српских странака ископале су дубок јаз између нас с једне и Хрвата и Словенаца с друге стране. Режим је својим окрутним и насилничким

поступцима, као и беспримерном корупцијом и разузданим партизанством, изазвао сасвим оправдано негодовање и у Хрватској и у Словеначкој. Србија је уништавањем суверености Конституанте успела да са неколико гласова већине наметне Хрватима и Словенцима не само монархију, династију и централизам, него чак и владавину неодговорних чинилаца. Они су данас приморани да живе под режимом који је и сама Србија сматрала као опасан по јавни морал и по народне интересе. *Није им замерити ако они то не могу и неће.* Оно што се мора осудити код најјаче опозиционе групе — Хрватског блока — то је сепаратистичко држање. Хрватски блок отишао је другу крајност. На централизам и камарилски апсолутизам он је одговорио негирањем државног јединства. Не зна се да ли је гора болест или њен лек. Обадвоје су у ствари јак отров. Треба умети очувати мудрост и патриотско осећање и у највећим кризама народним и државним. Путеви које су изабрали наша влада и Хрватски блок могу довести или до слома јединства или до насилног бајонетског одржања његовог у овој форми. И једно и друго су тешки удари државном уједињењу и огромна опасност за судбину Југословена. С једне стране радило се и сувише уско егоистички и завојевачки, с друге свађалички и изазивачки. Ситуација је мучна, готово очајна. Има само један правилан излаз из ње: створити искреним споразумом између Срба, Хрвата и Словенаца такву државну организацију која ће најбоље одговорити интересима целог народа. Та је организација: *федеративна република*, као у Швајцарској и Северној Америци. Она чини и покрајине јаким и државу снажном. Она најбоље одговара и историјској прошлости, и тежњама садашњости, и интересима најширих маса. Она онемогућава сваку хегемонију и спасава државу од бирократске парализе и административне анархије у које ју је бацио централизам. Она убија у клици сваки деспотизам и све потајне владавине неодговорних чинилаца. Ако је државно јединство прече од свега и свакога — а треба да је тако — онда нема никакве тешкоће за решење проблема. Треба извршити нове, потпуно слободне изборе за нову Конституанту, и тада најпре тајним гласањем решити питање о облику владавине, а затим споразумом сва остала питања, имајући на уму квалификовану већину а не просто надгласавање. Уверен сам да би на тај начин проблем био најбоље решен и један-

ство постајало сваким даном чвршће и поузданије. Ја знам да је ово што говорим утопија, јер су данас лични и партијски интереси постављени испред општих и народних. Али земља иде ка кризама и преокретима који могу бити кобни по државну и народну будућност. Моја је дужност да укажем на средства којима би се крах избегао, без обзира како ће се примити моја реч у овој мржњом затрованој политичкој атмосфери и у овој чудној анархији, у којој су сви главни политички фактори променили своје улоге, и једни снажно прекорачили своја права, а други их се готово сасвим одрекли...

Да завршим једном причом. Два озебла путника дођу у једну кафану. Један седне уза саму пећ, други одмах до врата. Први је осећао несносну врућину; други је цвокотао од хладноће. Оба су се горко жалила: један што је кафана прегрејана, други што није никако ни загрејана. Кафеџија их је помакао са њихових места и довео усред кафане, и обојици је било добро.

Данашња влада својим централизмом гуши и сагорева народ. Хрватски блок својим сепаратистичким идејама хоће да га изложи политичком мразу. Једна *федеративна република* била би најпогоднија да се цео народ осећа пријатно и да живи у најугоднијој политичкој температури...

Београд. ЈАША М. ПРОДАНОВИЋ.

(Наставак у идућем броју.)

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ВИОЛЕНТНОГ ТИПА.

У мартовској свесци сарајевског *Прегледа* за 1912 изашла је веома интересантна студија Г. Цвијића о *Виолентном типу динарских Срба,*[1] која је на мене учинила велики утисак и подстакла ме да извесна своја дотадања опажања средим и са више системе наставим. Био сам тада на положају са кога сам могао да своја проматрања вршим у великом обиму и до ситних, интимних детаља. После извесног времена у мени се утврдила сумња да овај психички тип има велике сродности

[1] Прештампана у књигу Говори и Чланци, Београд, 1921, I, 237-243; допуњена великим радом Јединство и психички типови динарских јужних Словена, Ниш, 1914, и op. cit. II, 53-140.

са извесним душевним болестима (функционалним), и да се ради потпуно јасног и пластичког оцртавања овог типа мора повући паралела са њему сличном и сродном једном психозом.

Ту психозу Французи називају и данас још већином „лудило резоновања“ или „делириум интерпретације“ (у немачкој науци се ова психоза сматра као једна врста лаке маније узбуђења, *хипоманија),* и о њој су дали једну изврсну монографију два лекара Сенског азила за умноболне, P. Sérieux et J. Capgaes, под насловом *Les Folies raisonnantes*, Paris, 1909. То је један веома чест и веома лак случај психичке поремећености, и који изгледа као непрекинуто продужење виолентног типа, тако да је тешко између њих одмах повући границу. Тиме се у осталом и разликују многе *функционалне* психозе од акциденталног *обољења мозга,* разлика која за наша даља проучавања има толике важности да је морамо објаснити неколиким редовима из изврсног дела проф. Dr. Osw. Bumke-a, *Die Diagnose der Geisteskrankheiten,* Wiesbaden 1919.

„Сви заводи за умоболне садрже две — с гледишта постојања посматрано — хетерогене болести, које не прелазе једна у другу, бар не непосредно: *обољења мозга* и *функционалне психозе.* Код прогресивне парализе, можданог сифилиса, сенилне деменције, мождане артериосклерозе — да споменемо само најважније форме — уплиће се један груб патолошки процес у здрави мождани механизам, разорава га или га бар ремети; резултат је не само у извесним телесним знацима обољења, већ и у извесним психичким симптомима нечег што изостаје или неких нарочитих надражаја, као афазија, апраксија, духовно слепило, амнезија, деменција, органски условљена узбуђења. То су *психички* симптоми, али они немају своју праслику у нашем нормалном душевном животу, и тако смо ми наспрам њих психолошки беспомоћни: можемо их регистрирати, али их не можемо сопственим искуством осетити. Органски болестан мозак реагира друкчије но здрав, и ко проучава ове реакције бави се можданом патологијом оријентираном по извесним неуролошким гледиштима, но која једва да има чега заједничког са психологијом. Како један афатичан човек говори, можемо да проучимо; но његово понашање неће произвести непосредан одјек у нашој свести. — Но не морају се проучити многи умни болесници па да се сазна да сем ових има и других душевних поремећаја, чије

манифестације ми можемо врло добро да схватимо. Може се и на други начин бити болестан, а не само услед тога што је неки органски процес захватио претходно здрави мозак, као што запаљење захвати плућа. Тако долазимо до појма *функционалних душевних аномалија.* Поремећаје расположења, страх, периодицитет, сугестивност, варања у успоменама, спреченост, узбуђење, хипохондрична, меланхолична и неповерљива расположења, поремећаје у осећањима свога ја, већу или мању склоност борби (свађи), конфликтима, — то све зна нормални човек и из сопственог искуства, и зато се може да унесе у душу оних умних болесника код којих су ове (психичке) црте појачане до болесног ступња, карикиране. То не полази сваком за руком у истој мери, и не код свих болесника; према темпераменту приказује се једном већма овај, другоме већма онај симптом сродан. *У основи пак имају сви они свој корен у здравој души,* и дају се извести из чудноватије конституције нормалне људске психе. И ма колико да умноболне представе, обмане чула и поремећаји воље очигледно преображују личност једнога човека када достигну *значајан* ступањ; при научној анализи која трага за њиховим *најтананијим и првим* манифестацијама, губе се сви они најзад у психологији здравог човека. — Овде дакле има прелаза који су немогући за органске душевне болести... Овде нема оштре границе између здравља и болести. Њих брише и скрива велика једна група индивидуа који показују поједине или многе абнормне црте у свима могућим ступњима јачине и у свима могућим облицима расподеле поред здравих особина, и који поврх ове мешавине здравих и болесних особина подлеже још и разним колебљивим променама. Такви се људи називају дегенерирани, или боље психопати. Код њих покушај оштрог постављања граница уноси нечег извештаченог и усиљеног, јер нас никако клиничко знање не може обавестити о томе када такав један поремећај почиње да оправдава социалну етикету „душевна болест". Али пошто ови гранични случајеви представљају спојне беочуге између симптоматологије функционалних умних болести и појава нормалног душевног живота, доказују они поврх тога да су и функционалне психозе само *варијетети нормалних душевних диспозиција,* степенаста удаљења од просечности, а која највећим делом долазе од наследних утицаја". (Op. cit., стр. 1-3).

После ових претходних напомена ми ћемо прићи приказу делириума интерпретације на основу горе поменуте монографије она два француска лекара, да би на овом случају промотрили прецизније, као под увеличавајућим стаклом, специалне необичности виолентних људи.

Делириум интерпретације спада у групу хроничних систематичких делириума; не долази у групу *стечених* параноја (психоза), које воде потпуном лудилу, већ долазе у групу *конституционалних* (Витке вели: функционалних) умних малформација, са којима се рађа и умире, но које не воде, прогресивно, у завршно потпуно лудило. Субјект је само подложан неким анормалностима душевних фукција — логичног расуђивања — али сав остали његов духовни живот нормалан је.

Одлике делириума интерпретације су у *погрешном закључивању,* но при коме субјект полази од стварних, истинских факата, само се даље закључивање проводи погрешно, једнострано, преувеличавањем појединих чињеница, а испуштањем из вида других околности које уравнотежавају закључак. Код ове болести нема дакле халуцинација ни илузија, као код случајева стечених обољевања, већ субјект има за премисе стварна факта, о којима се може уверити цео свет. Но његово извлачење закључка из тих премиса врши се накриво, са веома слабом или никаквом критичком способношћу, која код нормалних људа врши коректуре силогизма и даје нашем резоновању логичку равнотежу.

Довде би ова одлика личила само на обичну грешку у расуђивању, тако честу у свакидашњем животу и код најнормалнијих људи. Али — и то је сада карактеристика ове болести — док нормалан човек греши нехотично, у разним предметима који могу бити и без важности за њега лично, али се дâ и разуверити, дотле субјект подложан делириуму интерпретације концентрише сву своју болесну логику *на један предмет*, који постаје стожер његових умних преокупација, око кога он прикупља — као око свог животног питања — и систематизира сва своја опажања. Он је у свом закључивању непоправљив, и потпуно занет гоњењем те своје утврђене идеје, са којом доводи у везу и безначајне, неутралне појаве: он им проналази нарочити смисао, такав да их може увући у низ

својих аргумената. То грешење у резоновању има дакле еминентно егоцентричан карактер, и тиме се битно разликује од обичних логичких грешака. Најчешћи су облици ове болести: делиријум гоњења, љубоморе, личне величине, хипохондричног самооптуживања, поред других још врста.

Погрешни закључци изазивају и анормалну активност дотичних субјеката, која — за непосвећену околину — изгледа бизарна, поступци претерани, импулсивни, виолентни.

При свем том, субјекти ових аномалија остају способни за професионални рад, друштвени живот (бар у извесној мери), за учење; често се одликују великим уметничким способностима или ерудицијом, често су одлични козери или стилисти, и имају на први поглед одмерено држање и понашање. Једино што имају своје „болесно место“, на које се често враћају, што се примети после чешћег општења с њима, као што после извесног времена падају у очи својом ексцентричношћу и импулсивношћу. То су људи без равнотеже у животу, нестални, ћудљиви, претеране осетљивости која проузрокује нагле, неочекиване, несразмерне реакције.

Укратко, карактеристичне особине ове малформације су: 1) концентрисање пажње на *једну* романтичну, егоцентричну тему (делирантна концепција); 2) анормално, делирантно интерпретирање, паралогика са егзалтацијом; 3) хипертрофија и хиперестезија (претерана осетљивост) личног *ја;* и 4) опадање способности аутокритике и везивање за једну идеју (моноидеизам). Томе треба додати још једну карактеристику, типичну за теже случајеве маније, коју наводи *Lehrbuch der Psychiatrie* (Bearbeitet von Binsvanger, Hoche, Schultze, Siemerling, Westphal und Wollenberg, 5 Aufl., Jena, 1920, стр. 99), а наиме нагло мењање расположења при повећаној раздражљивости: „Без сваког спољњег повода или при најмањој опреци која се противстави болесниковој тежњи, често се преобраћа експансивно весело расположење у љутито узбуђење врло високог степена. У овим наступима јарости извршује болесник безобзирне нападе на своју околину, разбија све што му под руке дође, уз попот најпростачкијих грдњи“.

*

Код виолентних типова, како их је описао Г. Цвијић и како сам их ја посматрао у великом броју, наилазимо на фра-

пантну сличност са напред изложеним случајем делириума интерпретације. На првом месту симптоматичан је њихов его-тизам, хипертрофирана самосвест, необуздана амбициозност и претенциозност. Они ову особину могу више или мање испољавати, према приликама у којима живе, своме образовању, претрпљеним разочарењима и искуству, и т. д. Али ма како она била притајена или неоткривена, она је ту, и лако избија на површину. Због ове особине виолентни типови се често осећају запостављени, као људи које друштво не разуме и кињи: у мањој мери, али потпуно паралелне појаве делириума величине и гоњења.

Друга стална и карактеристична особина виолентних људи, то је претерана осетљивост, са ограниченом способности самокритике („разланчена осетљивост", Цвијић), и болесно концентрисање умне активности на једну тему. Они примећују и примају срцу и најситније, често сасвим безначајне, невине, неутралне ствари; а директне и истинске прекоре, увреде или неправде примају и осећају на особито потенциран начин. Њихово је резоновање, у даном случају, егзалтирано, делирантно, са превиђањем свих околности које нормално резоновање узима у обзир. Виолентни човек у том тренутку „заошијава, врти и буши у једном правцу, стварајући неистините слике и представе" [sc. закључке] (Цвијић, I, 242). „Он се толико чеше где га засврби, да од простог надражаја убрзо направи читаву рану, наскоро отровану" (Maurice Donnay, предавање о Alfred de Musset-у, одштампано у прилозима часописа *Lectures pour Tous,* 1914).

Даље, оно чудновато, неодмерено, неуравнотежено понашање. Практични поступци виолентних људи исто су тако апсурдни као и њихови закључци. Они се лако завађају и кидају стара пријатељства за ситницу; не трпе ни најмање противречење, на које реагирају експлозивно, јарошћу која оставља читаву пустош и горчину у души, и од које остаје још за дуго трага у успомени. Исто тако, они су нестални и у послу, као и у пријатељству: то је поглавити материал за авантуристе сваке врсте, људе извитоперене, неукротљиве, несталожене, неспособне за прилагођивање средини, укратко за „немогуће људе", који сваки час мењају и професију, и место становања, и друштво. Услед преувеличавања многих факата, неправде, и слабости људи око себе, они постају

каткада мизантропи, повучени од света, или завађени с целом околином. За њих „у свету нема љубави“, и зло је „међу људима, међу ближњима“. Један овакав тип је класично представљен у Ростановом *Сирану од Бержерака.* Ростан је морао бити добро документован о карактеру свога јунака, јер даје један изванредно прецизан и психолошки веродостојан портрет Сиранов, нарочито у оном монологу (други чин) после сукоба са Де Гишом. Сирану пребацује његов верни — можда једини — пријатељ што је необуздан, неукротљив, што убија себи сваки изглед на успех у животу, и пита га најзад у очајању: „Ма како си, до ђавола, стекао ту страшну манију да себи ствараш увек и свуда само непријатеље?“ Сирано признаје да је таквог карактера, али се не брани, не оправдава; на против, он је сав поносит што је такав. И он осећа једно перверсно задовољство да буде осамљен, да сусрета при пролазу све мање поздрава, да види још једног непријатеља више. Он не трпи никакву дисциплину, никакво туторство, ништа наметнуто; неће да прави стихове који ће се допадати моћним људима, ни да се подиже лукавством место снагом. Његов је идеал бити потпуно слободан и независан, накривити шешир како му је кад воља и тући се са сваким, кад год му дође ћеф, за свашта, ни за шта, „за једно да или за једно не“, нарочито са подлацима, глупацима, нитковима, које он види свуда око себе. Умирући, усамљен човекомрзац у крајњој беди, претучен, он још млата својим мачем и бије се са Лажи, Компромисом, Предрасудама, Подлостима, Глупошћу, које му се и на смртном часу привиђају.

(Крај у идућем броју.)

ДР. МИЛОРАД НЕДЕЉКОВИЋ.

ГОДИШЊИЦА СМРТИ ЈОВАНА СКЕРЛИЋА.[1]

...Сећање на оне који више нису, у нашој средини обично није јако. Преко датума црквених и породичних помена, успомене на покојника не иду далеко. Уз то, ратни помор смањио је осетљивости и сећања. Рат, који је пресекао читаву историју света на доба пре рата и доба после рата, навалио је на гробове оних који су умрли у очи рата или у самом почетку његовом, читаву историју догађаја и имена и катакомбе нових гробова. Гробови Јована Скерлића и Стојана Новаковића, на пример, чине нам се данас врло давнашњи. Има их доста, и врло заслужних, који су већ заборављени. Код јавних радника, истина, каже се у сваком посмртном говору да тело умире а дух у делима живи и даље; али, ма колико била бесмртна, дела покојника не испуњавају увек у машти читаоца све место које је аутор заузимао у једној средини и једној епохи.

Зато, иза дела, наша радозналост тражи увек човека. Бранислав Нушић написао је водвиљ о једној теми која је иначе озбиљна и сентиментална. Назвавши и човека који пише песме *обичним* човеком, Нушић у ствари није сузио оквир, како би то на први поглед изгледало. На против. У човеку који пише, увек је више од оног с чиме се он види у своме делу: у теми коју му је наметнуло доба, у апстрактној спекулацији ума који је општи и мало индивидуалан, у вештој конструкцији и сјајном стилу који прелазе у чисту технику. Колико од тога потпунога човека, кога Нушић назива обичним, може да види, на пример, читалац песама Војислава Илића?

Онолико колико је било најбољег у њега и колико је једино и вределo да га и надживи, рећи ћете. И то би било праведно рећи за оне чија дела садрже најлепшу и најјачу страну њихове индивидуалности. Али то опипљиво и скоро

[1] Реч којом је отворена конференција о годишњици смрит Јована Скерлића, 22 маја ове године, у дворани београдског Универзитета.

техничко мерило не можете применити тамо где писана дела представљају само један део делатности човека, а ако је још реч о науци, управо онај део чија се вредност и цени одсуством личности у делу.

Колико је, данас већ, мало сећања на скоро умрлог Милована Миловановића, који је најсјајнији део својих способности утрошио у делатност која се, у најсрећнијем случају, само мајушним делом оличава у историји? Ни најоданији историчар никад неће успети очувати Миловану Миловановићу онолико рељефа колико ће га себи обезбедити таленти другога реда, који су штедљиво усредсредили своју активност на дела видљиве и мерљиве вредности. Јован Скерлић, истина, није те зле судбине. У својој подељеној активности на многе стране, и у своме кратком веку, он је успео дати дела која трају и с којима ће и он трајати. Али је и у Скерлићевом случају ипак један пример недовољног поклапања дела и човека.

То нарочито осећа генерација његова и генерација која је почела у његовом друштву или под његовим утицајем. И дан дањи, осам година иза своје смрти, Јован Скерлић својом личношћу казује више од свих својих и снажних и лепо написаних и индивидуалних и многобројних дела. Више но на места из његових књига, и једномишљеници и противници позивају се на *мишљења* и *струје* створене његовим *личним утицајем*. На многим странама понавља се жаљење што нема Јована Скерлића. За демократију и народно јединство његово одсуство у данашњим данима сматра се као фатално. Празнина за коју се верује да би је испунила његова енергија, показује место које је он заузимао. Ни најбоља дела не накнађују у овом случају човека.

Ту вредност, немерљиву самим књигама Скерлићевим, имали су пред очима они који су организовали овај данашњи помен. И сасвим је природно да ту успомену на Јована Скерлића, пунију и ширу од оне коју је оставио у својим књигама, желе да продуже његови ученици: они који су најбољи и најличнији део његове вредности осетили у његовој апостолској речи, у неодољивој сугестији његовог убеђења и његове воље, у високом и неуморном полету његовог напредног и борбеног духа. Један део те расипне експансије Скерлићеве тек данас добија свој смисао. Саглашујући се с начелима, многи од најближих пријатеља Скерлићевих нису могли пој-

мити нагласак с којим је Скерлић још у оно време истицао, на пример, еманципацију жене и антиклерикализам. У односу с осталим савременијим питањима тај интерес чинио се преран. Међутим, у идеализму Скерлићевом идеје о слободи грађанина, човека, друштва и нације, чиниле су једно и недељиво. У тој недељивости идеала, у том широком и смелом устремљењу напред и на линије на које се дневном посматрању чинило да је прерано поћи, и лежала је снага Скерлићева духа. Његов широки полет симболише у ствари читаву ову епоху нашега народа, који је исто тако, не мерећи дневном мером, захватио једним замахом програм који није био намењен једној генерацији.

Оживљавањем успомене на личност и акцију Јована Скерлића, оживљава се данас и онај племенити утицај који је он вршио на своју средину у опште, а омладину нарочито. Никад више но данас није се осећала потреба убедљиве речи Наше доба пресићено је идејама и формулама, али очајно оскудно уверењем и вољом. Зато се у њему толико осећа празнина коју је оставио човек који је више од свега био пример дубоке вере, истрајне воље и смелог полета.

МИЛАН ГРОЛ.

РУСКЕ КЊИГЕ.

Бива да се у дворани, за време неког збора, одједаред угаси електрично осветљење. Све замре. Људе спопада нека нелагодност, чују се тихи гласови, шушкања, кораци, страшљива срца се узнемире. Шта ће бити? А кад поново сине светлост, види се да је свако на своме месту, и да треба само наставити.

Пример мој је блед и сентименталан, јер се у Русији није угасило електрично осветљење. Глад, ужас, погибија и убиства владају тамо. А ново треба из тога да се роди. Али како заборавити оно што је било? Пре неколико месеца је стрељан песник Гумиљев, зато што је покушао саставити прокламацију. Из душевног пакла ће изаћи руски народ тек онда кад се једаред садашња власт буде заменила другом, која ће мање волети чрезвичајке и боље умети средити живот, — а са литературом руском је тачно онако као у мом примеру:

свако је остао на своме месту, и, као представа после прекида, обновио се и наставља се руски књижевни живот.

Андреј Бјели и Алексије Ремизов, који се тек ове године ишчупали из Русије, пишу да се прво оживљење књиге, тамо у Русији, после двогодишње летаргије, показало 1920 године. А исто тако, и истовремено, кренула је литература и у иностранству. Прво су политичке организације почеле са издавањем, и то са класицима, да се не би заборавили, па онда су следовале политичке брошуре и књиге успомена на дане револуције. Литература се чинила прекинута на двоје, на ону у Совдепији и ову у емиграцији. Кад је проф. Јашченко кренуо свој библиографски журнал *Руска Књига,* са извештајима и тамошњим и заграничним, осетило се неко неверовање у тај лист. Сада, међутим, он излази обновљен, као едиција великог руског издавачког завода у Берлину, под насловом *Нове Руске Књиге.* У њему су написали чланке о интелектуалном животу у Русији и Бјели и Ремизов. И постало је јасно да је руска литература једно била и да једно и јесте, и ако је, с једне стране, расејана по целом свету, и ако се, у Русији, сем бољшевичких пропагандистичких органа, мало штампају друге ствари.

Изван Русије, рачунајући ту и Даљни Исток, излази данас 79 периодичних органа: новина, ревија, недељних часописа, уметничких прегледа. Двадесет издавачких завода објавили су последњег месеца 130 штампаних (подразумевајући ту и дела класичара), и 75 у штампу датих књига. Главна брига заграничних издавачких завода јесте продирање књига у Совјетску Русију, и у том погледу се чине велики напори и одавде и из Совјетске Русије. Камичак по камичак, подиже се опет огромна, своје врсте просторна зграда наше литературе, у којој је увек остављано много места преводима сваковрсних значајних књига из свију језика, тако да је та зграда стварно носила карактер неког грандиозног свесветског музеја... И у том раду културног препорођења једноставно се продужује. Револуциона ларма је прошла на празно: бацила је множину фраза о новом, о небилом, о новој ери, а само после две године се показало да све то није било друго до шушкање и кричање у помрчини, и чим је у помрчину блеснула светлост, нашло се да свако седи на свом старом месту, и да ничега новог нема. С почетка су, до душе, бољшевици обја-

вили били искључиви монопол од њих основаног Госиздата (Государственоје Издатељство), и часом је изгледало да ће прогоњену буржоаску литературу заиста заменити неки Пролеткулт (Пролетерскаја Култура), и да ће се променити и наука и поезија... У поезији су имала триумфовати два принципа поета-пролетера. Бољшевички теоретичари су проривали, прво, да ће ишчезнути индивидуализам, тражење особитих форми и израза; пролетер-песник ће стварати у једноставном ритму хореа и јамба, изражаваће опште и свенародне осећаје и мисли, са сталним геслом, наравно: смрт буржујима. Други принцип су унели футуристи; они, а пре свију Мајаковски, дочекавши најзад своје царско помазање, уверавали су Пролеткулт да су они позвани да даду свету нову и невиђену културу, да из хаоса дигну футуризам. Пролеткулт је саслушао, и пристао на пробу: футуристи су украсили ограде својим сликама, а улице и тргове својим скулптурама. Али се материал показао рђав: није могао да издржи кишу. Спрале се боје, развалио се гипс. Истакло се у том нешто символично: ишчезле су некуда и тежње...

Препород културе је дошао, сем малих додатака, са истим, дореволуционим именима писаца и са истим правцима; продужава се исто, за руску литературу тако карактеристично, немирно и неуморно тражење; и ту су, као мале струјице једног старог, сложеног водовода, и поети-пролетери и футуристи. Једно се може констатовати. Већ се и пре рата водила жестока борба између такозваних реалиста и присташа „нових струја“, а сада изгледа да у целом свету важе само „нове струје“. Корифеји реалиста, Куприн, Иван Буњин, ћуте. А о коме се поново говори, то су А. Блок, Андреј Бјели, Алексије Ремизов, Вјачеслав Иванов; и пишу се стихови, стихови бескрајни, као да се Русија спрема да из својих, авај, још недовршених страдања, изађе распевана и опоетизована.

Има још нешто ново, и то узнемирује. Центар издавачких завода је Немачка. Тамо је јевтино, кажу. И потекла је руска литература из Немачке. Трљају већ руке многобројни Стинеси: није ли пошао за руком демонски план да се угуши сва руска књижна индустрија, сва конкуренција, сваки самосталан руски рад, и да се немачке газде рашире у Русији? А сваки руски читалац прилаже ђаволу свој обол, да би дошао до лектире на матерњем језику!... Немци о томе већ

давно размишљају. Фирме Брокхауз и Мајер већ су неколико година пре рата гледале да пребаце свој посао у Русију, оснивањем, пре свега, немачко-руских издавачница; али руска књигопроизводња је тада издржала опасности, шта више гутала је све те покушаје у пркос огромним капиталима који су долазили из Немачке. Сада је ствар простија, рашчишћен је Немцима пут, и предстоји тешка борба са том напашћу.

Андреј Бјели пише: „недостатак хартије још не значи недостатак културе мисли“; и топлим речима црта пробуђење Русије. „Култура мисли“, коју нису застрашиле све слике смрти и гробова, окренула се „новој истини“. Говори се опет о великим проблемима Вечности и Самосвести, и то тамо где се још само пре две године ништа друго сем девиза политичких партија није могло чути. У заносу свом, природном за песника, не види А. Бјели болесну и страшну узбуђеност Русије, која као да трпи и искупљује све преступе и све фантазије света... „Недостатак хартије још није знак недостатка културе мисли“; да, али с каквим се болом стеже срце при помисли: да није те, како се песнику чини, ситне маленкости, недостатка хартије, каква бих широка и златна врата могао отворити ја, позван да братским читаоцима пишем о руској књизи. Место тога, сва се руска књижевност, све се њено обиље претворило у реткост, у антикварницу, у немање. Зато се и бојим неповерења, и осмеха сумње... А знам да ће опет бити узоране, као и пре, све запуштености и зарасле шуме од Прибалтијске Обале до Тихог Океана, и да ће пукнути њиве „нове истине“ и нове културе. Не жалимо ми труд, и нису нам страшна искушења! И зато бих хтео да прође без осмеха сумње, који боли. И бар да тај осмех не видим код братског читаоца, јер, „нова истина“ и култура будућности је у нас заједничка!...

Е. АЊИЧКОВ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

РЕЧ НАШИМ ПЕВАЧКИМ ДРУШТВИМА.

— Поводом концерата „Сметане“ у Београду и певачких утакмица у Прагу 16, 17 и 18 априла ове године. —

(Крај.)

Од мене је далеко свака помисао да мој „рецепт“ даје једино спасоносни лек, али мислим да смем рећи да би у нас прво требало урадити ово: да се сама певачка друштва скупе на један поштен договор. До сада су их ситне амбиције раздвајале. Ваља раскинути са ситним амбицијама. Резултат тога договора треба да буде оснивање Савеза Југословенских Певачких Друштава. У тој заједници биће подршке, биће и подстицања за рад, биће поштене уметничке утакмице. А све то је примамљиво за праве певаче и праве љубитеље заједничког рада.

Али мислим да ће ми сви напредни елементи одобрити ако дам „рецепт“: да је настао час да се са реакционарним, старим, традиционалним члановима, који не виде ни садашњост, а камо ли будућност, већ гледају само за собом, у прошлост, има енергично раскрстити једанпут за свагда. Ваља, исто тако, раскрстити једанпут за свагда и са млађим члановима који не разумеју потребу заједнице и који са пуно неразложне надутости сматрају да чине част певачким зборовима којима припадају. И они су, као и стари реакционари, камен спотицања у културном развитку певачких друштава у нас. И они, са тим традиционалистама, сматрају уметнички рад у певачком друштву за своју баштину, и безразложним, некомпетентним и смешним заузимањем става према хоровођама, значе директни minus у друштву коме припадају, те сметају и хоровођи да спроводи програм, и друштву да се развија и прилагођава времену у коме живимо.

А ако садашња певачка друштва *не желе* и *не могу* овако, ваља их оставити судбини; а оснивати нова певачка друштва, са новим људима, са новим програмом, савременим, бољим, живљим, изразитијим, културнијим, свестранијим и — ја сам добро одмерио реч — европскијим. Сваки атом снаге утрошен у будуће у рад певачких друштава на досадашњој основи утрошен је узалуд, и уметник који на такав рад пристаје не заслужује име уметника, већ музичког занатлије.

Све ово што сам овде рекао одавна сам наглашавао у својим чланцима. Данас хоћу све отворено да кажем из нај-

поштенијих побуда. Јер сам добио директног сазнања да је појава „Сметане“ у Београду многима који су до сада имали затворене очи, отворила очи. У добри час!

Али има још један важнији разлог. Ја сам лично стекао једно ново, драгоцено искуство.

Имао сам срећу да присуствујем, у Прагу, ускршњим утакмицама чехословачких певачких друштава, које је приредио Савез Чехословачких Певачких Друштава, у величанственој Сметаниној дворани. Пред 1800 слушалаца, пред жирием у коме су седели велики капацитети чехословачке музичке уметности, са којима смо имали част бити на истом послу и нас два скромна представника југословенске музичке културе, Г. Др. Божидар Широла из Загреба и ја из Београда (Г. Хубад из Љубљане се био извинио), 25 певачких зборова, мушких, женских и мешовитих, са укупно 1383 певача и певачице, певало је за награду. И преда мном су синули нови видици, далеки, светли. Једна нова, велика вера је ускрсла у мојој души, вера у будућност словенског уметничког генија.

Чехословаци су данас на ванредној уметничкој висини. Њихови композитори су изразите националисте, и у исти мах снажне индивидуалности опште-човечанског значаја. И њихова дела бивају оживљавана интерпретаторима који се одликују ванредном дубином осећаја, силином израза и префињеношћу уметничке културе. Осећа се на сваком кораку рад, прилежан, одан, надахнут, пун полета и заноса. Резултати тога рада се и виде свуда, и на улицама старог, богатог, дивног Прага, и у јавном животу, па и у концертној дворани. Јер постоји дисциплина рада и постоји координација снага, постоји дубоки, традиционални смисао за логично делање које доноси позитивне резултате. Постоји, управо, све оно што нама недостаје.

Оно што сам чуо певати у Сметаниној дворани на шест великих певачких концерата, било је крепко и силно, ново и здраво, богато и поштено, као најутанчанији израз једне непосредне уметничке интуиције. И све те преливе, од најтананијих до најмоћнијих, певала су певачка друштва из Прага и унутрашњости младе, жилаве Чехословачке Републике, тако да се, без претеривања, мора рећи да је то јединствена светска уметничка манифестација што се тиче хорске певачке културе. Јер тамо људи раде, без саможивости.

И када је уважени председник Савеза Чехословачких Певачких Друштава Г. Д-р Лубош Јержабек, један од најпросвећенијих духова савремене Чехословачке, естета и активни културни борац, устао на свечаном, поздравном банкету да поздрави госте, из његових уста смо чули ванредне мисли, и једну, најдрагоценију: Словенски геније ће победити помоћу уједињење културне снаге свију Словена.

Позвао нас је у Савез, у Свеопшти Савез Словенских Певачких Друштава, да се спојимо као што су се соколи спо-

јили. И он, искусан организатор, ставио је све своје услуге на расположење за остварење ове идеје. Он је дао један циљ. Он га је дао и нама. И да би томе циљу дао стварности, утврдио је и мету. 1924 год. прославиће се стогодишњица од рођења гениалног Сметане, творца модерног чешког национализма, представника уметничког здравља словенске расе. Г. Д-р Јержабек је предложио да се тада, 1924 године, изврши први слет певачких друштава чланова Свеопштег Савеза Словенских Певачких Друштава.

Није ни потребно говорити о значају ове идеје, нарочито за нас. У њој лежи јемство за рад, у њој лежи једна амбиција, поштена, плодоносна, у њој лежи наша хорска уметничка будућност.

И док се у нас тако тешко добијају културне установе, док се немилосрдно бришу позиције у буџету за оснивање корсерваториума у земљи, и филхармоније, и великих уметничко-научних институција, нашим певачким друштвима се отвара поље рада и ствара им се часно место међу борцима за словенску културу и културну превласт Словена.

Праг је показао шта чини организован рад, и оданост послу, и одушевљење за рад. И Праг зове све Словене на заједнички рад. Зове и нас.

Од наших садашњих певачких друштава зависи хоће ли она умети себи да помогну и себе да подигну, оснивајући Савез Југословенских Певачких Друштава и прилазећи са тим савезом у заједницу Свеопштег Савеза Словенских Певачких Друштава. Ако она то ни сада не буду могла учинити, и ако су код њих ситне амбиције још увек јаче од потребе за снажним културним радом у нас, радимо на томе да се оснују нова певачка друштва, и припремајмо се за велике свесловенске музичке свечаности које ће се у Прагу одржати 1924 године.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

„ВЕСЕЛЕ ЖЕНЕ ВИНДЗОРСКЕ". — Г. ПОКОРНИ И ОРКЕСТАР КРАЉЕВЕ ГАРДЕ.

Веселе жене Виндзорске од Ото Николаја? — Комично-фантастична опера, час сентиментално-сладуњава, час романтичарски обојена, час опет, и претежно, пуна „вица", пуна духовите музикалне буфонерије, пуна живога ритма и складно распоређених буфо-ефеката у великом ансаблу који buја, који расте, који се таласа, окупљен око једне наивне интриге двеју веселих жена које добијају дословно иста љубавна писма од једног и истог љубавника: Џон Фалстафа, ружног, гломазног, неотесаног, дебелог, неодважног хвалџије и чувеног љубитеља жена и вина.

Антитеза је ова: две веселе жене, насртљиви Џон Фалстаф и један љубоморни муж с једне стране; с друге стране:

један безизразно сладуњави пар несрећно заљубљених „младих душа“ који има да се бори не само са оцем који девојци не дозвољава да пође за изабраника њенога срца, него и са две карикатуре: блесаво-наивним и простосрдачним мутавцем Слендером и немогуће плаховитим Д-р Кајусом, јер обе те карикатуре желе младу несрећну девојку („о, слатка Ана“) за себе.

И лукаве жене наведу дебелог Фалстафа на „танак лед“, и он пада у замку, једне ноћи при месечини, у шуми, док мистична шумска бића играју своје дивље игре, и сви инсекти који ноћу живе зузучу своје уједначене тонове; да најзад изигран, исмејан, измучен и избоден — не опажајући да је то царство вилењака само инсценирано око њега — не падне на колена и не испроси милост и опроштај од љубоморних мужева и обе жене које је хтео варати.

И разуме се, „слатка“ Ана и сентиментални Фентон се узму на невероватно запрепашћење обе карикатуре, Слендера и Д-р Кајуса.

Партитура ове опере није стилски уједначена; далеко од тога. Има тренутака где је у опште тешко сварљива за људе наших дана, дуга, безбојна, без дубље „Божје искре“. Али има и таквих момената, детаља, фраза, диалога, сцена, буфо-мелодијских линија, буфо-оркестарских бојадисања и карактеристике, да је немогуће одолети им. И слушалац се предаје сав бујици свежег музикалног надахнућа овога мајстора, можда последњег стилисте буфонерије неаполитанског порекла, који осећа сваки дамар живога ритма комике, и ниже, и расипа по партитури осмејке, кикоте, карактеристике смешних особина и комичних гестова јунака са сцене, са толико лакоће, са толико смисла, укуса и разумевања, да је збиља врло лако признати му гениални инстинкт за буфонерију.

Г. Брезовшек је умео да пронађе све те детаље, да их подвуче, нијансира, „изцизелише“, изнесе са окретношћу уметника од духа и нерава. И оркестар је умео да следује интенцијама свога еминентног шефа, и солисте исто тако, те је креација ове неуједначене опере на нашој сцени била једно пријатно, успело вече, где се и Г. Павловски, као режисер, са пуно музикалне окретности умео снаћи и дати целини линије, ритма, изразитог, и са партитуром складног геста.

Све је било простудирано, од првог тона увертире (која је бриљантно диригована и свирана), до последње сцене Фалстафа који моли за опроштај.

Г. Писаревић (Фалстаф), и овом улогом је истакао своје особине певача солидне школе и глумца савесне студије и пожњео је успеха, као и живе, брбљаве, ванредно успеле „веселе жене“ Г-ђа Форд (Г-ђа Волевач) и Г-ђа Пец (Г-ђа Арсеновић). Овај дуо је несумњиво један од најскладније израђених које смо чули на нашој сцени, и свака част Г-ђи Арсеновић, која

није изостала иза искусне Г-ђе Волевач. Г. Јурењев (љубоморни Форд) је био у свом елементу и вокално и мимски, и дао је успелу креацију. Уз целину су ванредно добро пристајале и карикатуре Слендер (Г. Милутиновић) и Д-р Кајус (Г. Туцаковић), па и неумољиви Г. Пец (Г. Стрижаков) и сладуњаво-неотпорни љубавник Фентон (Г. Викински.)

Хор, ансамбл у опште, потпуно је био на свом месту.

Балет у последњој слици није имао довољно маха на малој сцени „Манежа“. Али диспозиција група је била интересантна.

Од солисткиња у балету истичу се Г-ђа Бологовска и, нарочито, Г-ца Бошковић, складношћу линије и лакоћом покрета.

*

9 маја у сали „Касина“ ступио је пред публику, први пут под управом капелника Г. Покорног, ново комплетовани оркестар Краљеве Гарде, приликом концерта који је, са много успеха, приредио активни „Месни Одбор Удружења Глумаца С. Х. С.“

Г. Покорни је успео да створи велики војни оркестар који располаже сасвим добрим квалитетима и који је дисциплинован до крајних граница, тако да ће, уверен сам, са својим оркестром бити у стању да пробере специални програм и да га изведе увек добро и добро простудираног. *Елзаске сцене* од Масне-а, аранжман *Prélude-a* од Рахмањинова и *1812* од Чајковског су композиције које потпуно одговарају овом солидном оркестру, и изведене су са пуно ритма и склада. Мислим да смем рећи: и када се буде образовала Београдска Филхармонија која ће имати пред собом највише уметничке задатке — и која се мора основати *што пре*, ако не желимо да престоница постане предмет подсмеха далеко мањих градова наше краљевине и иностранства — оркестар Краљеве Гарде ће, и поред Филхармоније, имати своје место у јавном музичком животу у нас.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

ВЛАХО БУКОВАЦ. — ПОВРЕМЕНЕ ИЗЛОЖБЕ.

Српски Књижевни Гласник забележио је укратко у свом претпоследњем броју смрт нашег прослављеног сликара Влаха Буковца. Иначе, осим уобичајених некролога и извадака из покојникове аутобиографије донесених у дневним листовима, о Буковцу се као уметнику није довољно писало. Он није у нас био познат. Београд, осим неколико портреа (Лазе Лазаревића; Милана, Наталије, Александра и Драге Обреновића; најзад, из последњих дана његовог рада, краља Александра, и још два три), није ништа видео од Буковца. Буковац није у Београду никада дуже живео. Он никада није нашао за

потребно да изложи у Београду. Али га Загреб боље познаје. Буковац се у Загребу подуже задржао. Он је тамо, у своје време, био оставио, поред великог броја радова (међу којима се нарочито истиче завеса у Казалишту и велика слика дочека Фрање Јосифа у Загребу, затим велики број портреа, са особито добрим портреом Г-ђе Матејић), и несумњив и јак утицај на домаће сликаре. Медовић, Чикош, Црнчић, Тишов, поред осталих, Буковчеви су ученици. Али њему се није ни у Загребу остајало. Типични Далматинац из народа, он је био по менталитету скиталица, невезан, ни материално ни душевно, ни за свој крај ни за свој народ. Он је живео и у Италији, и у Бечу, и у Немачкој, и у Паризу, и у Прагу. У Прагу се најзад задржао, као професор академије уметности. Али он је тада био у потпуној декаденцији. Као они многи Италијани који иду у Америку да печале песмом, сликом или каквом другом вештином, или као наши исељеници, тако је и Буковац ишао, умиљат и податан, тамо где је било посла. Он је био и портретист дворова: и аустријског и српског и црногорског и југословенског, а свакако и још којих других. Ни у овом погледу он није правио питање, као ни поменути дворови у осталом.

Буковац је врло много радио и никада се није колебао, нити оптерећавао проблемима. Лични проблем за њега није постојао. Он је сликао оно што је тражено, не уносећи од себе у посао ништа друго до вештину да наслика, онако како се у то доба сликало. При томе, он је био толико спретан, толико вешт и једноставан, да је у извесним портреима постајао прави виртуоз. За њега нису постојали ни уметнички проблеми као такви. Он се никада није удубљивао у битност уметничког стварања, па ни у битност сликарства. Он се, осећајући велику способност техничког усавршавања и прилагођивања, развијао спонтано све до првога свога значајнијег професионалног успеха. То се десило у Паризу. Када му је речено да добро слика, он је од свога начина у томе тренутку направио манир, и почео опадати. Ово је сасвим разумљиво. Њега су највише инспирисали француски импресионисти. Њихов начин изражавања је, као што се зна, крајње једноставан. Али њихова подлога је била дубоко натуралистичко-импресионистичко убеђење и гледање на свет, њихова снага била је њихова искреност и индивидуална диференцираност. Све је то у Француза дошло у току дугог уметничког развијања, природно и органски. Од свега у француском импресионизму Буковац је видео само једноставност технике, коју је он, без осталих својстава импресионисте, брзо механизирао и претворио у манир или, у најбољем случају, академизирао. Али би било неправедно према овоме великом раднику не истаћи да је он у једној фази свога рада, када је био највише под утицајем француских импресиониста, дао

низ изванредно пријатних слика, махом портреа, финог, чак интимног колорита, и с извесним акцентом искрености.

Буковац се није хтео за живота жртвовати да живи и ради у својој земљи, те нам ни у приближности не стоји на расположењу његово целокупно дело, сада растурено по свету. С тога и ово наше мишљење свакако неће бити потпуно, а можда ни потпуно тачно. Али смо уверени да је у главноме тачно.

*

Никола Бешевић приредио нам је пре десетак дана прилично велику изложбу слика у једној соби новог Университета. Његова изложба је имала успеха. Лепо је кад вам се један млад човек представи са четрдесет и шест радова у које је уложена извесна брига и известан дар. Г. Бешевић се тек вратио из иноземства. Пошто је прве студије завршио у Загребу, он је студирао више година у Италији. Као и већина наших људи који су студирали и остали на страни, и он, ван земље, није могао себе наћи. То је у осталом сасвим природно. Стога се на Бешевићевим радовима примећавају разни утицаји. Најјачи и најповољнији утицај је његовог професора из Италије, родом Шпанца. Овим се да објаснити у много већој мери шпански него италијански карактер овога утицаја. Овде није у питању ни Веласкез, ни Греко, ни Гоја, нити који други стари Шпанац. Овај утицај не долази ни од Зулоаге. Браћа Зубаури, најозбиљнији и најбољи савремени шпански сликари, преко шпанског сликарског емисара у Италији, извршили су овај утицај на Бешевића. Радови: *Сељанке из Скана, Црквењак из Скана*, *Стари скитница, Слепац и вођа,* ако сам добро навео, спадају у ову врсту. На овим радовима, и поред поменутог утицаја, да се јасно утврдити лични дар сликарев и његове сликарске способности. Он има живу, снажну способност визуалне представе. Он има смисла за боју, ма да његов колористички укус још није ни диференциран ни префињен. Он има храбрости да види у великом, ма да још непоуздано компонује. Он има склоности да се задржава на првом ефекту, не удубљујући се много у унутрашње дражи светлог и тамног, боје, дубине. Он је технички спретан и храбар, ма да, очевидно, нема најбољу школу. Кроз све ове одлике несумњиво пробија темперамент човека који ће се моћи усавршавати и који ће напредовати. Свакако, неки његови други радови, као *Ориентална играчица, Сирене* и, мислим, *Изгубљени рај,* нису плодови срећног сликарског надахнућа. Али његови радови из Естоније, где је свакако био дошао у непосреднији додир са природом, вратили су његовој кичици урођену крепкост и његовом укусу природну свежину. У овим радовима је Г. Бешевић, чини нам се, био и самосталнији и искренији. Нека продужи само у овом правцу, кад га је већ сам нашао: изгледа да је на правом путу.

*

У Официрском Дому, под заштитом неколико београдских госпођа, приређена је помпезно изложба „вајарских и неимарских дела вајара Стаменка Ђурђевића и неимара Момира Коруновића“.

Тридесет и четири рада Г. Стаменка Ђурђевића показују на један несумњив начин његову недаровитост. Она показују још и његово незнање и његово несхватање скулпторалне уметности. Човек остаје под утиском комендијаштва, простоте и дрскости. Ни душе, ни памети, ни укуса, ни снаге у овим гипсаним гомилама. У коликој мери на овим радовима нема облика! Они нису ни компоновани ни моделовани. Они су и без скулпторалне и без анатомске форме. Они су надри уметнички смлаћени. И ми се на њих заиста не бисмо ни осврнули да нам нису приказани у друштву Г. Момира Коруновића, под заштитом београдских госпођа и читаве серије портретисаних лица из највиших кругова нашега јавног и државног живота. Нормално судећи, оно што смо видели имало би се протумачити овако: за Г. Момира Коруновића Г. Ђурђевић је добар скулптор, или бар онолико добар колико добрим архитектом сматра себе неимар Коруновић; за београдске госпође које га штите он је уметник који одговара њиховим уметничким аспирацијама и њиховим културним потребама; за портретисане, он је изабраник који треба да их овековечи. Ми смо далеко од тога да ову дружбу примимо као готову ствар, и да мерило које имамо за Г. Ђурђевића пренесемо и на његово друштво на овој изложби. Када бисмо били уверени да је Г. Коруновић слободно изабрао Г. Ђурђевића, да су га слободно по своме укусу изабрале београдске госпође или портретисани министри, државници и официри наше земље, ми бисмо то несумњиво и учинили, и били бисмо при томе очајни за наше културне прилике и за нашу уметничку будућност. Али ми смо уверени у потпуно обрнут ток ствари, уверени смо наиме да се њима свима Г. Ђурђевић просто наметнуо, као што се наметнуо и самој уметности. И њихова кривица је само у томе што се нису могли одбранити од оваквог друштва. А то већ није мала кривица. У Београду, који је с толико критицизма, најчешће потпуно неоправданог, примио нашег највећег уметника, великог светског скулптора Ивана Мештровића, у Београду где живи једва примећен изванредно даровити скулптор и мајстор првога реда Тома Росандић, и други ваљани уметници, не смеју се дешавати овакве јавне уметничке и друштвене саблазни. Јер оваквим појавама се заиста не оповргавају она жучна пребацивања којима се обасипа са свију страна овај наш злехуди Београд ради његове ниске културе. А Г. Ђурђевић би, постављен на своје место, могао и без овога имати и своју функцију и своју публику.

О изложеним неимарским радовима Г. Коруновића, кога ценимо, нећемо говорити на овом месту.

*

Г. Бора Петровић изложио је скромно, у књижари Стевановић и Поповић (Милошева, 41), двадесетак својих пастела. Он је париски ђак, по правцу између импресиониста и неоимпресиониста. Родом Босанац, он нам је донео махом пејзаже из Босне и неколико изгледа мора. Он је нежан посматрач природе, с јаком нотом сентименталности и с нешто мистицизма. Његове боје су доста монотоне, али пријатне. Он нарочито нагиње плавој и зеленој. Његови предели су виђени у мирним, уједначеним површинама, доведеним у нежан и јасан контраст ради постизања дубине. Г. Петровић није никада бруталан и баналан, он је понекад чак и врло утанчан, као у пејзажу *Зима*, али он није никада ни снажан. Ово последње се у осталом тешко и постиже пастелом. Г. Петровићева изложба свакако заслужује пажње и препоруке.

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

НАШ ЗАЈАМ У ИНОСТРАНСТВУ.

Докле је у Француској већ поднесен Скупштини предлог буџета државних прихода и расхода за 1923 годину, дотле ми још немамо ни буџет за ову годину! Не треба много да се правдамо пред иностранством и да оповргавамо разне нетачне вести о нашој земљи: овај факт и сувише јасно говори да у нашим финансијама нема реда, да наш Парламенат не ради довољно брзо и да се не показује ни мало добре воље, ни у влади ни у Скупштини, да се буџет доведе у равнотежу.

У таквим приликама, министар финансија се одлучио да апелује на међународно новчано тржиште, јер је првобитна идеја о унутрашњем зајму од једне милиарде динара напуштена. Са народно-економског гледишта било би несумњиво боље да се зајам закључи у земљи, али су прилике на нашем новчаном тржишту такве да потпуно искључују ову могућност. У области трговине, индустрије и банкарства не влада обилност у новцу, и ми се изузетно налазимо у једној новчаној кризи каква је за ово доба године необична. Народна Банка била је принуђена да приступи ограничењу кредита, вероватно с обзиром на велику тражњу новца и на потребу да се створе резерве за јесењу сезону.

Светско новчано тржиште, нарочито у земљама са бољом валутом од наше, налази се у повољнијој ситуацији. У тим земљама има новаца и за извоз у иностранство, али не у нео-

граниченим износима. Њихова индустрија нема посла, велики стокови израђене робе стоје непродати, и банке, као финансиери тих индустријских предузећа, нудећи зајам нашој држави, траже у исти мах да обезбеде прођу својим индустријским производима. Отуда захтев да се већи део чистог износа зајма употреби за набавке на страни, и то првенствено из оне земље која нуди зајам.

Такви захтеви нису нови. Као што је познато, и пре рата, кад су нам нуђени зајмови из Париза, Беча и Немачке, постављан је тај услов о набавкама. Питање је само какве су те набавке. Ако се набављени материал употреби за нове инвестиције, онда значи да се употребљава продуктивно и да ће дати држави нове приходе, који ће у будућности омогућити плаћање ануитета. У том случају би требало тежити да се што мања сума добије у готову.

И у влади и у јавности, међутим, испољава се тежња да се што већи део зајма добије у готову новцу. Ако се та тежња правда тиме што ће држава моћи слободно и независно куповати за тај новац потребни железнички и други материал онде где су цена и остали услови испоруке најповољнији, онда се тај захтев мора прихватити као врло оправдан. Али, ако тај захтев долази поглавито стога што се мора обезбедити повећа сума за исплату разних подужица на страни, за плаћање летећих дугова и за набавку динара у земљи (ради поправке валуте), онда се то не може тако лако правдати, јер онда имамо чист тип једног зајма за попуну дефицита.

Министарство Финансија нерадо даје потребна обавештења, и као да не признаје познати принцип да је јавност један од првих услова за добре финансије. Његова дужност би била да тачно изложи колико дугујемо за разне набавке у иностранству од уједињења до данас. Ми смо покривали разне потребе државних монопола и војске и задуживали се у страној валути, а тај дуг још није плаћен. Према извештају финансијског одбора Народне Скупштине, дугујемо за те набавке свега 1,488.883 долара. То значи, по данашњем курсу, око сто милиона динара.

Затим се тврди са разних страна да Савезне Америчке Државе траже да им вратимо дуг учињен за време рата. Скоро годину дана, наша држава је добијала по пет милиона долара месечно. Тај дуг треба враћати или га бар консолидовати, и почети са отплатом и плаћањем интереса. Нама је несумњиво тешко да плаћамо ратне дугове у приликама какве су данас, кад од Немачке и осталих непријатељских држава нисмо добили скоро ништа на име одштете, и кад државни приходи не могу да подмире ни редовне расходе.

Али, ако при свем том морамо плаћати дугове на страни, онда има све мање изгледа да ће влада добити једну знатнију суму на слободно располагање. Тада отпада и последња

нада да ће се динар поправити, као што се очекује. То очекивање и та нада чине те се све понуде за зајам радо прихватају и не цене онако савесно и строго као што би се чинило у нормалним приликама.

Карактеристично је за прилике које владају код нас да се у начелу у опште није ни покушало да оспори право једној влади да апелује на међународно новчано тржиште, кад ни после три и по године од уједињења нема један уравнотежен буџет, који би био донесен редовним путем, као што се предвиђа Уставом и законима; кад не показује ни мало реда у финансијама, кад нема смисла за штедњу и кад ни једном пореском реформом није предузела мере за порезивање свих привредних редова подједнако. На против, иде се даље, па се тражи зајам за поправку валуте по сваку цену, без дискусије о емисионом курсу и интересној стопи, докле се некада само на тим питањима ломила копља и у штампи и у Парламенту. Карактеристично је, даље, да се врло мирно и без икаква протеста прихвата предлог поверилаца да нам понова заведу контролу у Монополској Управи. Као што је познато, ми смо се ове контроле ослободили по Версајском уговору, којим је укинут т. зв. карлсбадски аранжман од 1895. Да би се повериоцима пружило довољно гарантије да ће вишак незаложених монополских прихода бити употребљен првенствено за интерес и отплату новог доларског зајма, наша влада је прихватила предлог поверилаца да они могу имати свог представника у Монополској Управи. Тиме се, међутим. понова чини повреда наше финансијске, па по мало и политичке самосталности и независности.

Толико би се, за сада, докле детаљи нашег иностраног зајма не буду познати, могло рећи у начелу о овом зајму.

Н. СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — КРАЈ ЂЕНОВСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ.

После многих дискусија, интрига и напора, Ђеновска Конференција је морала да се заврши без стварних резултата. Сазвана да економски и финансијски рестаурира Европу и цео свет који је узео учешћа у рату, она се растура уневши још већу забуну у свет. Место да примири, она је распалила. Место приближења међу некадањим непријатељима, Конференција је унела међу њих већа разилажења. Она је довела до зближења између Совјетске Русије и Немачке и готово до разлаза између Велике Британије и Француске. Она је таман постигла обрнуто од онога што су њени иницијатори хтели. Она је уздрмала основу европске политике: француско-енглески

споразум, са којим је могућно, једино могућно, очувати уговоре о миру.

Последња одлука Ђеновске Конференције, управо њеног најважнијега одбора, Политичке Комисије, садржи сагласност да се једна нарочита комисија, именована од стране Италије, Француске, Енглеске, Јапана и Белгије, састане у месецу јуну у Хагу са једном сличном комисијом руске Совјетске владе, те да претресу разлике које деле Совјетску владу од именованих држава. Обе комисије расправљаће питања о руским дуговима, приватној својини и кредитима. У року од четири месеца обе комисије имаће да нађу потребна решења о тим питањима. А за време трајања њихових седница све владе ће се обавезати да неће оружаном силом нападати једна другу и да неће правити никакву револуционарну пропаганду. У томе истоме року све ангажоване владе неће допустити да појединци закључују у Русији приватне уговоре који би се тицали својине, имања која су раније припадала страним поданицима у Русији.

Поред ове одлуке, на коју су совјестички представници у Ђенови пристали тек после претње да ће се са њима прекинути сасвим, објављена је и одлука да се на ову Хашку Конференцију позове и Америка. Само два дана после саопштења ове одлуке, Вашингтонска влада је одбила да узме учешћа у овој новој конференцији, која би била само друго издање Ђеновске Конференције. Њен министар трговине, Хувер, — наш познаник којега смо у току рата с много неумешности одбили у најтежим тренутцима, заједно са његовим предлогом да предузме исхрану наших заробљеника и народа у Србији, — објаснио је на прост и отворен начин зашто Америка одбија свако учешће у раду са Русијом. У том објашњењу су у исто време и разлози зашто и докле неће успевати сличне конференције. Бољшевици су, после царистичкога слома, уништили економски систем у Русији, они су убили продуктивност целе земље. После три године бољшевичког режима, комунизам је банкротирао и његови протагонисти морали су да уводе неке нове, блаже, комбиноване социјалистичке системе. И ови покушаји нису успели; цео народ је данас у Русији у то уверен, и он зна да му је помоћ само у еволуцији а не у револуцији. Бољшевички друштвени експеримент је уништио сваку производњу, те, баш кад би јој се и дали какви кредити у готову новцу, Русија не би у замену могла да даје оно што се обично мисли. Блокада са руских пристаништа је дигнута већ две године, тамо је унесено толико ствари из Америке за производњу, и опет у току прошле године извоз из Русије није био већи од десет милиона долара, док је пре рата износио око седам стотина милиона долара. Московска влада је тврдила као да је Русија земља у којој могу наћи прођу огромне количине америчке робе и бити запослени многи

амерички радници. То је све нетачно, а све је ишло за тим да се из Америке повуку капитали. Америка може да дадне Русији капитале, али мора пре свачега да претресе реално целу ствар. А реална ствар је у овоме. Пре свега Русија је банкротирала. Она не производи ништа; њени рудници и фабрике које раде са руским сировинама једва производе 2%—25% од предратне производње; њене железнице преносе једва 7% од онога што су пре рата преносиле; њени земљораднички производи не могу да задоволе данас унутрашње потребе, а Русија је била житница света; а томе није крива лањска суша, крива је рушилачка обест руска после пада царевине. Русија је данас утрошила све своје резерве, па не би могла да даје у замену за радну, техничку и финансијску помоћ готово ништа. Поред овога, онај који даје рад, искуство и капитал, тај хоће и јемства да ће му се накнадити труд, да ће бити сигуран животом и слободом. Производња и обнова су само по цену личне и имовне безбедности, као и слобода рада. Тога данас у Русији нема, и ако су совјетисти прилично омекшали и попустили. Основна, фатална тешкоћа је у томе што су и ова јемства и продуктивност недовољно сигурни. Озбиљни трговци, радници, зајмодавци, техничке снаге, неће у Русију све донде докле нису добили доказа да је странцу и живот, и својина, и слобода безбедна. Основа свега међународнога промета је у томе поверењу. И докле год страни трговци и улагачи, и то они мали, — а не они велики и дрски зеленаши, — не могадну стећи уверење да је правни поредак у Русији онај који влада у целоме цивилизованоме свету, дотле ће цела међународна трговина и промет застати, а свет ће бити у овој збрци. Међу народима може бити привредних и финансијских веза само ако се заснивају на праву својине и неприкосновености уговора. Пре сто година народи су још и којекако могли да се држе сами, али данас је ствар сасвим друкчија. Народи зависе једни од других, не могу да живе и развијају се без размене узајамних економских добара; цео њихов живот зависи од промета сировина и индустријских производа. Право својине није фетиш: оно је оруђе индустрије и трговине, оно је неопходно потребно њима као жељезнице и бродови. Докле не буду странцима загарантована таква права, дотле не може бити ни помена о томе да се у Русију пусте капитали, радници и трговци. Није овде реч да се силом крше нечији назори на својину, да се силом намећу уговорне обавезе из туђих законодавстава: овде је реч о томе да се одрже она права које цео цивилизовати свет данас одржава и поштује. По ту цену је обнова светскога промета и међународнога живота. Ово нису теорије академичара. Ово су питања која се тичу живота и смрти милиона душа изван Русије, милиона оних који су зарађивали насушни хлеб у међународној трго-

вини. Руски народ се може спасти данашње беде, Русија се може обновити само ако се обнова заснује на економским темељима; са њом се могу обновити везе само кроз здраве економске основе. Све друго је искључено, сем милосрђа које у осталом не може вечито трајати, а за које је дала Америка неколико стотина милиона долара.

Никаква аутентична документа нема још о раду Ђеновске Конференције, осим неких изјава у енглескоме Горњем Дому, те се не може тачно знати све што је и како је на њој рађено. Оно што је претходило у Кану и у Булоњу, оно што се постигло, показује нам да је она била рђаво припремљена. Није постигнут претходно добар споразум између Француске и Енглеске, није добивен пристанак Америке, није јој био јасно одређен циљ, нису биле добре методе рада од почетка. Без сарадње Америке и Француске никаква конференција овога замаха није могућна; без претходнога споразума, ако је он у опште данас могућан, са Совјетском Републиком, конференције ове зрсте су осуђене. Лојд Џорџ је крив више него други, јер је његова инициатива за Ђенову. Он је због унутарњих политичких прилика и због својега личног положаја у Парламенту хитао да једну велику концепцију приведе у дело за месец дана. Он је превидео да за то треба, поред времена, још и дипломатске вештине и стрпљења, и такта. Крив је и Поенкаре, који је Ђеновску Конференцију, опет због унутрашњих француских ствари, узео са јуридистичке стране, и третирао је као какву важну и замршену парницу. Криви су, најзад, Италија, Јапан, Чешка, Шведска, који су преговарали сваки за се и едновремено с московским представницима о трговачким уговорима. Крива су и она велика петролејска удружења, која не могу још да се погоде о деоби светских извора нафте... Ђеновска Конференција се свршила оним чиме је требала почети: претходним споразумом. Хашка Комисија има за задатак да покуша оно што се у Ђенови није могло.

У Ђенови су наши делегати водили преговоре с Италијом о извршењу Рапалског Уговора. У преговоре се умешао Лојд Џорџ; он је изнео неке предлоге за решење читавога „спора“ између нас и Италије. О томе за сада имамо само извештаје наших новина, и зато ћемо о томе говорити кад влада у Народној Скупштини на питања неких народних посланика да своју реч. Новинарска саопштења тврде да је Лојд Џорџ у Ђенови био срећније руке у томе него у својим другим плановима и пословима. Видећемо; ми мислимо да између нас и Италије не постоји никакав спор, него један уговор. Интервенција Лојда Џорџа је оправдана само тако ако је он требао да отвори очи Италији, иначе не.

ИНОСТРАНИ.

———

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ИЗБОРНИ ЗАКОН.

Изборни закон на основу кога је изабрана Уставотворна Скупштина, претворена прелазним наређењима Устава у Законодавну, био је један закон *ad hoc,* створен искључиво за избор Конституанте. Према томе, да би се остварила законска основа за нове опште изборе, морао се донети нов изборни закон на основу Видовданског Устава, или бар изборни закон за Конститианту довести у склад са Уставом. До сада није учињено ни једно ни друго. И тако се још увек налазимо у парадоксном положају: и ако у парламентарном режиму, немамо правне могућности да се стави у покрет установа без које се правилно функционисање парламентарне владе не да замислити, а то је распуштање Скупштине и апел на народ.

Израда потпуно новог изборног закона није ни узимана у обзир, али је садашња Влада Г. Пашића, још у својој декларацији којом се 29 децембра прошле године представила Скупштини, изјавила да на дневни ред скупштинског рада, као једна од првих тачака, има доћи и законски предлог о изменама у закону о избору народних посланика за Уставотворну Скупштину. Али и поред теориjске и практичне потребе да добијемо изборни закон, и поред изречне Владине изјаве, питање изборног закона није излазило из претходних радова: погађања у Влади и разговора у клубовима.

На послетку, средином месеца маја изгледало је да је питање изборног закона кренуло напред. У Влади је постигнут споразум на једном законском предлогу који, позван да измири разне, делимично супротне интересе, не представља јединство идеје, већ један с натезањем скројен компромис. — Докле је изборни закон за Конституанту повлашћивао листе са малим бројем гласова, дотле је предлог на коме се Влада сада сложила, управљен против њих. Све листе чији број гласова не достиже количник, добивен деобом целокупног броја гласача који су гласали у односној изборној јединици, бројем посланика које изборна јединица бира, не узимају се у опште у рачун при подели мандата. Ова одредба унесена је на захтев радикала, чији су бирачи груписани у извесним крајевима земље, и који се због тога заузимају за заштиту већина. Да не би, с друге стране, демократи, који имају присталица у свима покрајинама, и који су према томе осетљиви за начело представништва мањина, били сувише оштећени, фаворизираље већина морало је бити ограничено. Ограничеље се састоји у томе што у великим изборним окрузима, под извесним околностима, и листа која остане без количника може добити једног посланика.

На листе које, садржавајући изборни количник, учествују у подели мандата, мандати се деле по д'Онтовој методи сразмерног представништва. Са описаном основом спојен је

један систем који у изборном праву представља извесну оригиналност. Тај систем израдио је министар унутрашњих дела Г. В. Маринковић. Систем Г. Маринковића задржава листе, али те листе нису круте, са унапред утврђеним бројем кандидата, као што је до сада код нас било. У сваком изборном округу постоје две врсте кандидата. Једни, окружни, носиоци листе, за чију је кандидацију довољно 500 предлагача. За те окружне кандидате не гласа се непосредно; њихов избор зависи од гласова среских кандидата који буду хтели да се вежу за њих. Други, срески, за које се гласа по изборним срезовима. За среску кандидацију потребно је 100 предлагача и пристанак једнога од кандидованих окружних кандидата у односном изборном округу да срески кандидат уђе у његову листу. Кандидатску листу чини, дакле, окружни кандидат, заједно са свима среским кандидатима који су се везали за њега. При томе није забрањено да се више кандидата у једноме срезу вежу за истог носиоца листе. — Мандати које једна листа добије, на основу израчунавања по д'Онтовом поступку, додељују се учасницима листе на следећи начин. Као изабран проглашује се прво окружни кандидат, а за њим редом они срески кандидати у чије кутије буде пао највећи број гласова.

Ово су резултати које Г. Маринковић очекује у првом реду од свога система. 1) Кандидација по срезовима доводи у непосредну везу посланика са бирачима; срески кандидати који буду изабрани, не долазећи на положај по милости интрига у партијским одборима, већ на основу народног поверења, имаће ауторитет правих народних представника. — 2) Систем среских кандидација, ублажавајући крутост листа коју смо имали у досадашњем изборном закону, даје бирачима могућност да гласају за људе које познају, а не за кандидате које им партија наметне. 3) Дозвола да више среских кандидата уђе у исту партијску листу, спречава цепање листа, и одржавајући партијску дисциплину, чува јаке странке потребне за рад у парламенту. 4) Одређивање изабраних кандидата, не према унапред утврђеном реду, него спонтано, према броју гласова колико који кандидат добије у своме срезу, искључује жучну борбу коју су кандидати једне исте странке водили о боље место на листи.

Конструкција Г. Маринковића, као што се могло очекивати, изазвала је интересовање, али у исто време и оштру критику. Против те конструкције изнесени су поред општих аргумената навођених против избора по срезовима, — а то је нарочито: да непосредна зависност кандидата од бирачког тела натерује посланика да постане нека врста агента за свршавање приватних послова својих бирача, — још и следећи:

1) Систем је сувише сложен, и према томе незгодан за изборни закон који мора бити лако приступачан бирачкој маси. 2) Локалне величине, са јаком среском клиентелом, неће

бити вољне да остану само сре ски кандидати и да својим гласовима помажу избор носиоца листе, него ће, да би себи избор осигурали, истицати своју кандидацију и у округу. Отежавајући на тај начин улазак у Скупштину партијским првацима, они ће изазивати цепање листа. 3) Зависност носилаца листе од среских кандидата биће опасна нарочито у покрајинама у којима живе народносне мањине. — 4) Број партијских интелектуалаца који нису у исто време и прваци странке, биће проређен, јер они исто тако мало имају изгледа да осигурају себи један изборни срез колико да, као носиоци листе, приволе среске кандидате да се вежу за њих.

Какве би резултате донео предлог на који се влада сложила, кад би сада били по њему вршени избори, тешко је предвиђати, нарочито у овако неодређеној политичкој ситуацији као што је садашња. У толико пре што се код нас још увек политички живот развија самостално по покрајинама, од којих свака има своје особене проблеме. Једно је вероватно: владин предлог, делећи све мандате искључиво на листе које достижу изборни количник, привилегисао би велике странке. Од интереса је ова проба: ако се према броју гласова које су у изборним окрузима добиле разне политичке групе приликом избора за Конституанту, изврши подела мандата на основу система који влада сада предлаже, изашло би да демократи, радикали, муслимани и радићевци добијају приличан број мандата више. На против, земљорадници губе 9 посланика, клерикалци 3, народни социалисти остају без иједног јединог посланика.

Владиним предлогом о изменама у закону о изборима за Уставотворну Скупштину, бавио се одређени пододбор Законодавног Одбора свега на двема седницама, 15 и 16 маја. Али како је предлог наишао на опозицију и у радикалном и у демократском клубу, то претрес у пододбору Законодавног Одбора није настављен. Покушало се прво да се за владин предлог придобију радикални и демократски клуб. Али кад је то почело изгледати узалудно, онда је тражен споразум на новој основи. Састанак на једном заједничком гледишту између радикала и демократа у толико је тежи, што у питању изборног закона не постоји сагласност мишљења чак ни у владиним клубовима. Према томе може се очекивати да ће решење изборног закона бити понова одложено. — Што пада нарочито у очи у читавој дискусији око новог изборног права, то је нестајање и последњих трагова парламентарног романтизма: дискусија се води без теорија, без идеолошких аргумената. Полази се отворено од овога: изборни закон дели власт, и то не само власт у односу између странака, него и у крилу самих странака.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Вељко Милићевић: *Опсене,* роман. (Издање Српске Књижевне Задруге, 1922.)

У једноме тренутку, пре десетак година, за име Вељка Милићевића су биле везане најлепше наде. Његова нагла и моћна појава неколиким горким, али сочним приповеткама, међу којима је једна значила скоро роман, била је читав догађај. Поверовало се да ће он нашој приповетци отворити нове путеве психолошке анализе, на које се она није усуђивала, и да ће јој њен уски интерес локалнога збивања ствари развити до једног ширег посматрања човека у опште узетог. Међутим, његова појава је била метеорична: тренутно је блеснула и угасила се одмах. И сада после десет година, и више можда још, Вељко Милићевић се, као каква периодична комета, опет појављује.

Прво питање на које се одговор намеће било би: да ли је, или није, Вељко Милићевић потврдио белегу коју је тако давно поставио? Отворено говорећи, мора се одмах рећи да његов нови роман ни из далека не показује оне вредности које су имале његове раније приповетке. Од свега је остала, и то релативно узевши ствари, извесна списатељска рутина, која чини да се књига, у главном, лако чита, и која ће, вероватно, просечноме читаоцу пружити нешто задовољства. Али овде нигде не пробија спонтана стваралачка снага, и непрестано се има осећај да је с натегнутошћу и „силом Бога“ рађено. Кад се после прочитане нове књиге Вељка Милићевића прелистава његово старо *Беспуће,* вредности једнога и другога дела се показују у једној поражавајућој сразмери. Ни својом експресивном страном ни психолошким резултатима *Опсене* не могу ни да се приближно ставе у ред са првим творевинама Вељка Милићевића.

Шта човек да каже о предмету овога романа? Вељко Милићевић је увек волео црне ствари. Овде је узео да се бори са ружним стварима. Његов главни јунак, Др. Бранко Завишић, нитков је последње врсте. Ја сумњам да је писац хтео да га у роману оправда, али и да је хтео, узалудно би му било. Један осећај гадости је помешан у крајњем утиску који се има од књиге. То не значи да рђави људи не треба да буду предмет књижевнога сликања, али то зацело значи да, у колико се гадније ствари казују, у толико снажније морају бити казане. Ружно у уметности може само снагом да се откупи. Пред величином творевине, пред огромношћу стваралачког надахнућа којом је ружна слика оживотворена, њена ружноћа се спиритуализира, добија своју сопствену лепоту и постаје привлачна. Вељко Милићевић није успео да свога Др. Бранка Завишића подигне на потребни постамент, оставио га је у прашини онако како га је на улици нашао, — тип по

себи је врло чест, — и сва његова морална ружноћа вређа читаочеве осећаје онолико колико би, као сусрет, била непријатна и у животу, и више можда још, јер је овде ограничена оквиром и посматрана сама за себе.

Читав роман, иначе, са свима својим осталим личностима и ситуацијама, реално није много оправдан, и психолошки још мање. Више пута, док се чита, има се утисак да су извесне ствари шаблонски замишљене. Све тако подсећа на лаки француски роман, тако звани роман прељубе. Средина оне славонске паланке није ничим специализирана, и изузев два три типа са неколико случајних описа, све се може да дешава ма где. Једна конверсација, у паланачком салону, између госпође котарскога ветеринара и господина „обрстара“, као да је извађена из Г-ђе Жип. Кобни састанак Др. Завишића и Г-ђе Клајнбергер, ноћу, у вили у винограду, који сав треба да буде трагика по стварима које се тада дешавају, изведен је по класичноме узору *rendez-vous à la française,* уз чашу вина нарочито одабраног из подрума и колаче сопственом руком госпођином спремљене за тај тренутак! Личности, ако се остави на страну варошки богаташ газда Гаша и његова невенчана госпођа Марија, и можда још која споредна силуета, који су локално обележени, све су фиктивне и бледе. Аница је тип девичанства које страда, према томе симпатична читаоцу, али као личност бескрвно дата, књишки тумачена, али не протумачена. Маргита, у овом случају фатална жена, највише је *romancsque,* са својом девојачком авантуром, са својим браком обостранога пожртвовања, са ненадмашном и сагореваном лепотом, и са свима својим поступцима, све до оне позе Татјане из опере, кад „у ноћној белој хаљини, са распуштеним косама при светлу мале петролејске светиљке, и ако је била дубока ноћ, сеђаше за столом за писање“: напише неколико речи и плаче! Бранко, Аница, Маргита (имена као код Јаше Игњатовића!), центар овога романа, и ма да у основи личности банално могућне, нису уздигнуте до сопствене животне реалности, већ су, више или мање, фиктивно замишљени и шаблонски оцртани. Исто то би се дало рећи и о скоро свима споредним личностима, почевши од господина Клајнбергера, супруга-каваљера до самопрегоревања, и од госпође Лазић, Аничине пријатељице и Бранкове рођаке, која, попут оних добронамерних „тетака“ из лаких француских романа, служи као љубавни посредник, па до Бранковог слуге Пере и Маргитине слушкиње Мици, који се међусобно заљубљују да би могли преносити писма својих господара!

Сам развој догађаја је форсиран вештачким средствима. На страну она мало чудна околност да један и морално и материално пропали адвокат може, тако рећи преко ноћ, да се подигне у паланци и да постане на далеко славан бележник и богат човек, околност из које пониче читав роман.

Али мора да падне нарочито у очи чињеница да је био потребан један пуки случај да се дође до заплета у роману: Маргита, коју је Др. Завишић као девојку завео, па напустио, треба да се као удата Г-ђа Клајнбергер појави баш у оном месту где се распусни адвокат склонио да успокоји свој даљи живот, да би се догодиле главне ствари у роману. И та Г-ђа Маргита Клајнбергер, коју судбина тако вешто наноси у Б..., треба још да буде пријатељица Завишићеве веренице Анице, по једном случајном сусрету на летовању у Дубровнику! Има француска реч која говори о томе како се све чудно људи у животу не срећу, али хтети у роману ту ћудљиву игру случаја употребити као мотор догађајима, није знак велике стваралачке моћи.

У експресивном погледу декаденција таланта Вељка Милићевића, по овом роману судећи, је још очигледнија. Ни трага од оног спонтаног, топлог, емотивног израза који је био тако велика драж у његовим ранијим приповеткама. Овде се у стилу осећа једна несумњива клонулост, према језгровитој пуноћи његових некадањих реченица. То не долази толико отуда што сада Вељко Милићевић пише доиста знатно тромије но некада, реченицама неуравнотеженим и често претрпаним да се с муком разумевају. Али његов стил је у овом роману фигуративно млитав, млак, и чак отужан. Старинска, похабана сликовитост је зацело немоћна да емотивно оживи експресију. Треба само видети колико оскудева емоција оним развученим и гломазним писмима које Бранко Завишић пише Маргити! Или зар данас нешто значи ова сумњива живописност:

> „Па онда се опет из тих девичанских суза које су умивале жртвеник љубави, рађала нада, мила и нежна као увек, која загреваше и опијаше мирисавим тамјаном својих снова...“

Или овакав образац:

> „Грешни мирис је учинио своје. Бранко Завишић је био до краја отрован. И кад је угасио светло, он још на памет прочитаваше писмо чија слова се претвараху у жбуње јасмина, а редови у стазе; на крају једне стазе, под једним жбуном у белини на ниској каменитој клупи, обраслој маховином, изрезаној инициалима, налик на ону у Татрама, сеђаше она, Маргита, замишљена, са једним белим цветићем на руменим уснама...“

Овакви и слични примери нагоне човека на помисао да је много шта у овој књизи резултат једног брзог и аљкавог рада.

На крају, у заљкучку, ја ћу да истакнем још један обзир. Можда овај роман и не би изгледао у овој мери неуспео да пред њим не стоје далеко боље ствари његова писца, са којима се поређење неизбежно намеће. Поменута је већ извесна списатељска рутина којом је он састављен, и читаоцима који су заборавили, или не знају *Беспуће* Вељка Милићевића, његове *Опсене* ће моћи да буду лака занимљива лектира.

М. В. БОГДАНОВИЋ.

Николај Велимировић: *Нове беседе под гором.*
(Издање С. Б. Цвијановића.)

Нове беседе Г. Николаја Велимировића показују преиначене и друкчије тенденције од старих, и исте методе. У предратним беседама Г. Велимировић је био узнемирен, пригодан, националан, патриотски, и изнад свега вешт ретор; у овим поратним, испред којих је рат и много тражења по религијама, он хоће да изведе једноставну концепцију, да сажме једну религиозну синтезу, гњура се у мистику, објашњава само Јеванђеље: жели да одговори ваљда на приговоре учињене и од теолога и од профаних да у ранијим његовим делима нема вере, — и изнад свега опет је ретор. Јеванђеље му је дало подлогу, и подстрек; источне религије, нарочито Будизам, нових идеја, већ изражених у *Речима о Свечовеку,* и објашњавајући речи апостола, он конструише једну религију. Ту религију, проведену кроз ове беседе, немогућно је скалупити у какву дефиницију; она је изграђена из разних материала, највише из мешавине Хришћанства и Будизма, и представља још нејасан покушај неке синтезе, један модерни неоплатонизам. У непрестаним сукобима са науком, и са организованом црквом, и са човековом мишљу, хришћанска религија тражи свуда нове путеве и друге доказе; у својој еластичности она је изнашла немогуће компромисе, и најзад се повукла на терен где је наука сада немоћна, и у атмосферу чија тама допушта улаз само богоданим. Ту су могућне сваке дискусије. Вешта тумачења Светога Писма могу да изнађу у њему сва објашњења која се хоће о свима питањима која иначе немају одговора, и индивидуалним и социалним. Мистицизам, веза са другим религијама, и знања наукâ, здружени са диалектиком и теолошким суптилностима, довешће Хришћанству још многих тумача, и задржаће му још много верних.

Г. Велимировић у овим беседама извео је оригинална и смела тумачења. Познавање религијâ, рутина у теолошким финесама, једна узнемиравана свест и савест, и визионерска пуна и наивна машта, помагани су и овде једном вештачком реториком и мајсторијама у заоштријавању речима. Религија излагана овде дошла је из потребе једне крепке уобразиље да изваја своју визију света, његовог почетка и континуитета, из сазнања да је наука немоћна да одговара узнемиравањима духа и душе, из потребе за какав одмор од живота и умарања у њему у неком вишем бивствовању, и најзад, и највише, из неког злог песимизма и опорог презира људи. Овде је овај чудни теолог показао да се његова религија, или, боље, његово учествовање у религиозним проблемима (— јер и ове беседе не одају једног убеђеног верника, него једног посвећеног у религиозне проблеме који се пашти да гради своју веру —) непрестано измењује од првих његових

беседа. Теолози ће расправљати о правоверности овакве хришћанске религије; јер Г. Велимировић не признаје слободу воље, не прима компромис науке и религије, обилује у профаним аналогијама, сав је прожет Будизмом, и нема љубави за живот и људе. Он човека баца ниже но стари Јансенисти. У фигурама, које одасвуд извиру из његовог бојадисаног стила, човек се пореЬује са свињом (стр. 24), са гусеницом и пауком (стр. 85). Он нема путоказа за спасење, већ наговештава пут ка уништењу презрене човекове расе. Асексуализам, нађен код Достојевског, овде, као и у *Речима о Свечовеку,* он шири до читаве једне теорије.

Све то: мистерија, благодет, бескрај космоса, велике мржње, слаже материал за једну високу поезију. Али поред свега тога, и поред полета који је имао у машти, и поред снаге којом је изналазио изражај, писац није доспео до ње. Ретор је био јачи од филозофа, литератор од убеђеног, мистификатор виши од мистика. *Нове беседе под гором* не повлаче, већ само занимају: оне немају пламена вере, јер је став прорачунат и идеје излитературисане. Оне долазе из мозга а не из душе. Оне, у овим припремним побуњеним временима, казују још једну ориентацију унутрашњег живота савременог човека, чија се савест свуда узбуњује. Оваква ориентација, изишла из једног немирног и еруптивног темперамента, је и занимљива и књижевна.

Б. МИЉКОВИЋ.

Шарл Депере, професор университета у Лиону: *Преображаји животињскога света.* Превео с француског Др. В. К. Петковић. (Издавачка књижарница Геце Кона.)

Крајњи је циљ науке о еволуцији да пронађе узроке еволуције живих бића и да утврди кроз које су све облике прошла данашња жива бића, као и она која су без потомака изумрла.

Наука је далеко од тога двогубога циља. Па и оно што се зна о томе предмету, припада махом царству хипотеза и теорија, које се својом стаменитошћу не разликује од других царстава.

Има нечега горкога у тој истини да, у колико се више утврђује до очевидности сама идеја о еволуцији живих бића, у толико нам све више измиче горња двогуба мета. Јер нове многобројне чињенице које са свих страна потврђују и утврђују еволуцију живих бића, руше, или бар колебају, теорије о узроцима и механизму преображавања живога света, кидају низове које смо били саградили и које смо сматрали природним низовима еволуције живих бића.

Сама идеја о трансформизму необично је напредовала од Дарвина до данашњега дана: она је управо извојевала најпотпунију победу коју је икада извојевала једна теорија у биологији. Али се само основна идеја трансформизма издигла изнад привремених теорија и разних хипотеза. Што се пак тиче поменутога двогубога циља науке о еволуцији: зашто су се жива бића преображавала, и како су се низале те промене облика, о томе мање знамо позитивнога него што се мислило пре пола века да се о томе зна. Прошло је доба неограниченога одушевљења за Дарвинову теорију и за теорије о еволуцији у опште. Свакоме непристрасноме и обавештеноме посматраоцу јасно је да теорије о еволуцији нису рекле своју последњу реч, да ни једна од тих теорија не даје потпуно објашњење еволуције живога света. Јасно је да се и на теорије о еволуцији примењује велика идеја трансформизма: и те теорије се морају преображавати! Од низова живих бића, као што је Хекелов низ који представља еволуцију од једне монере до човека, није данас ништа остало.

Прошло је доба сасвим оправданога одушевљења које је собом донела једна од највећих идеја што су се до данас појавиле у биологији. Одушевљење није више потребно, јер је идеја победила, и победа ће нам ублажити тугу што је око нас толико рушевина. Дошло је доба кад се треба са врхова сјајних теорија и хипотеза спустити на земљу и чепркати по њој, да бисмо напабирчили коју мрву истине о прошлости живога света.

О резултатима добивеним тим стрпљивим и мучним радом говори нам књига ученога француског палеонтолога Шарла Деперea, коју добивамо сада у одличноме преводу Г. Др. В. К. Петковића, професора геологије на Университету у Београду.

Питање о факторима еволуције, о узроцима преображавања живога света, има да реши експериментална биологија. Она има експериментално да изазива преображавања живих бића, она има да изучава утицај разних природних фактора. Међутим, буди узгред поменуто, њој недостаје један природни фактор. Тај је фактор: време. Јер трајање наших огледа не може се упоредити са трајањем геолошких доба. У неким случајевима пак, које је Дарвин знао искористити, имамо резултате врло дугога вештачкога утицаја познатих фактора: на пример, гајење и одабирање домаћих животиња.

Питање о прошлости живих бића, о њиховим претцима, о облицима кроз које су прошла жива бића у току своје еволуције, питање о генеалогији данашњих организама, и угашених, изумрлих родова, то питање има да реши *палеонтологија*.

Прошлост живих бића сачувана је у земљи, у гробовима њиховим. У разним слојевима коре наше земље налазимо окамењене остатке живих бића, животиња и биљака, које су

живеле пре много хиљада и милиона година. Прошлост живога света није избрисана без трага. Сва та прошлост је жива, тако рећи, у дубинама слојева наше земље. Земља чува ту скупоцену архиву хиљадама векова; очекивала је да еволуцијом човек дође до тога ступња умнога развића да би из тих гробних остатака могао изучавати своју прошлост.

Књига Шарла Депереа излаже нам тековине палеонтологије у питању еволуције животињскога света. Као што сам писац примећује, читалац је можда разочаран да се не зна више о томе како су се низали облици живих бића, у коме су сродству разни познати облици, и т. д. Али у накнаду зато читалац ће дознати: шта се позитивнога зна а шта припада хипотезама у питању прошлости и сродства живих бића. О некој дугој генеалогији као што је поменута Хекелова, нема ни говора; али ће читалац наћи више дражи у много краћим низовима чији чланови *стварно* припадају једној породици.

У кратко речено, Депереова књига је преглед *онога што се зна* о еволуцији живих бића. Читалац ће видети да смо далеко од тога да знамо за своје и мало удаљеније претке, али ће видети да је наука похватала разне драгоцене законе који владају еволуцијом.

Писац је наменио српскоме преводу своје књиге један врло леп предговор, пун симпатија према нашој земљи. Г. Др. Бранислав Петронијевић написао је један врло учен увод, који је у исто време и оцена саме књиге.

ИВАН ЂАЈА.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Отац“. — После двадесет година ћутања, писац *Гиле* јавља се поново у *Српском Књижевном Гласнику*. Данашњи нараштај се не сећа његове приповетке, с којом је, уз Матавуљеву *Поварету*, наш часопис почео богати низ својих оригиналних приповедака. И ако је у овој новој приповетци предмет сасвим другога рода, у њој се види исти приповедачки дар, опажање, моћ анализе, тачна психологија, и топлина и нежност осећања.

X.

„Смрт и Живот“. — Коме није познато име Милице Јанковић? И ко није уживао у њеној нежној и топлој прози? Ниједан од наших савремених писаца нема тако широк круг читалаца као она, јер ничије дело није тако приступачно сваком, па и најскученијем књижевном интересу. То значи да њена литература тражи најмањи напор да буде од свакога

примљена; то значи још да у њеној прози нема нарочите снаге ни већега замаха стваралачког, али, прожета сва једним сентименталним дрхтајем, она је може бити баш зато кадра да продре у интимност скромних срца. Отуда су приповетке Милице Јанковић драга лектира нарочито младим и женским природама, и, ако би се код нас могло да говори о „домаћој књизи“, оној која вас забавља „крај огњишта“, Милица Јанковић би несумњиво била њен носилац.

Књижара „Напредак“ је врло добро учинила прикупљајући њене растурене историјице у једну лепо опремљену и обимом импозантну књигу.

М. Б.

„Нова Мајка“. — Г. Јован Миодраговић, чији је рад на васпитном пољу код нас довољно познат, упутио је ову своју „најмилију а можда и последњу књижицу“ (издање Рајковића и Ћуковића) поглавито женскињу. Замисао му је била да у лабавом оквиру романа изнесе, у пријатнијој форми но што би се то иначе могло, своје васпитне идеје и корисне савете онима који су „творци и човечанства и напретка његова“. Ова врста литературе, која покушава да на занимљив начин буде поучна, више је обилата у страном свету но код нас, стога за нас значи једну принову коју треба поздравити. Књига је писана стилом тако лако разумљивим да би требала наћи одзива и у најширим круговима нашег народа, којима је управо нарочито и намењена.

А. В.

„Јаков Игњатовић“. — Позната студија Ј. Скерлића о Јакову Игњатовићу, објављена 1904 у издањима С. К. Академије, изишла је сад у новом издању. *Јаков Игњатовић* била је прва Скерлићева већа ствар из српске књижевне историје и, премда у основи добра од првог маха, она је ипак требала знатних допуна и исправака. За пуних десет година Скерлић је имао прилике да убацује у свој ручни примерак нове и тачније податке, које је сад његов приређивач, Г. В. Ћоровић, унео и у ново издање. Једино што Скерлић није доспео да изврши, и ако је то био ставио у свој програм, то је да изближе одреди утицај пикарског романа на стварање Игњатовићевих реалистичких романа, као и утицај енглеског романсјера XVIII века Филдинга, који има извесне сродности са српским писцем. Ново издање (књижаре „Напредак“) рађено је пажљиво и укусно и заслужује сваку препоруку.

X.

Ново издање „Горског Вијенца“. — Књижара Ј. Секуловића у Херцег-Новом издала је *Горски Вијенац* као књигу другу (ћирилицом) и трећу (латиницом) у својој „Библиотеци

за народ". Сасвим је оправдано да се у нашим западним крајевима издаје *Вијенац* у једној популарној библиотеци; оправдано је и што је *Вијенац*, као књига намењена широкој публици, издан без коментара (само је најпотребнији број речи објашњен у додатку). Издање је пропраћено пријатно написаним предговором Г. Марка Цара. У тексту се опажају штампарске грешке, од којих неке мењају смисао.

С. М.

„Атлантида". — Београдска књижара „Напредак" издала је, у преводу Г. Предрага Каралића, *Атлантиду* Пјера Беноа, о којој је већ било речи у нашем листу. Тај необично занимљиви роман авантура — који је у Француској имао један од највећих књижарских успеха нашега времена — наћи ће и код нас, несумњиво, многобројну и захвалну публику.

„Билитисине песме". — Г. Димитрије Фртунић штампао је у Скопљу, у издању књижаре Браће Зекмановића, свој превод *Билитисиних песама* Пјера Луиса. Позната је занимљива историја те књиге: њен писац издао је био први пут као тобожњи превод са старо-грчког, и, како је подражавање било савршено, будући је збирка одавала ретко познавање јелинских нарави и јелинског лиризма, више наивних професора стручњака дали су се преварити мистификацијом; једâн од њих био је чак изјавио да му је из раније познат оригиналан текст тих песама. — Преводилац намењује свој превод „вишим и просвећенијим класама нашега друштва"; ништа, међутим, не стоји на путу да ова књига суптилног и ватреног сладострашћа падне у непосвећене руке и изврши рђаве утицаје.

„Увођење у књижевност". — Књижара „Напредак", која је раније издала *Увођење у филозофију* од Емила Фагеа, издала је сада, од истога писца, *Увођење у књижевност*, у преводу Г. Драг. Л. Стевановића. Од превода познате старе и давно већ исцрпене *Опште историје књижевности* од Јована Шера, на нашем језику није објављена никаква историја светске књижевности; ова књига има, дакле да задовољи једну потребу. Међутим, она је сувише малих размера да би то могла успешно учинити: кад се, на 170 страна узанога слога, хоће да дâ преглед свију књижевности свију времена, излагање се, као што је разумљиво, најчешће претвара у голо набрајање имена писаца и дела, с врло сажетим карактеристикама. Ипак, како је Емил Фаге врло обавештен писац и сигуран литерарни судија, ова књига моћи ће сасвим непосвећенима пружити најосновније појмове из светске књижевне историје. — Превод је без гипкости.

„Рад и његови облици“. — У овом спису, који је постао проширењем једног предавања одржаног у „Друштву за школску хигијену и народно просвећивање“ у Београду, писац, Г. Петар М. Илић, професор, расправља о раду у најширем смислу и најразноврснијим облицима. Поред људског рада, овде се на занимљив начин претреса енергија која се налази свуда у природи као једна општа појава и један општи закон, тј. сем људске заједнице узима се у обзир и биљно и животињско царство и т. зв. мртва природа. Писац у овоме показује добру начитаност, и књига стога обилује цитатима. На крају је додат један користан мали тумач страних речи и израза употребљених у овој књизи.

А. В.

„Спиритизам“. — Изашло је, у издању књижаре „Напредак“, и треће издање ове студије о спиритизму од Г. Др. Б. Петронијевића. Данас када су „психичка истраживања“ донела огроман нов материал, када су се схватања „транс“-појава развила у сасвим новим правцима, када је цело питање о „транс“-у добило сасвим други изглед, нове перспективе, и постало актуелна тема савремене филозофије, — данас је треће издање студије Г. Др. Петронијевића ван интереса. Јер, по сопственом признању пишчевом, Г. Др. Петронијевић се „већ годинама“ није бавио тим питањима; а затим, за нову и проширену област „транс“-а није ни од каквог интереса критика „мистичких појава“ са једног специфички уског и застарелог метафизичког становишта какво у нас заступа Г. Др. Петронијевић. О „транс“-у и целокупном савременом стању тог питања нашој књижевности треба један савремен и објективан приказ.

„Чланци и студије“. — Трећа свеска чланака и студија Г. Др. Петронијевића (издање књижаре „Напредак“), као и две раније, објављене 1913 и 1920 године, доноси краће огледе који су, сви, већ излазили по разним часописима. У овој свесци има их седам; један је од њих, штампан 1902 у *Просветном Гласнику,* прерађен „да би био разумљивији“, као што писац вели; то је оглед о „Појму свести са гледишта Теорије Сазнања“, у коме је излагање једне од основних теза пишчеве метафизике. Од интереса је, данас, после много времена, прочитати у овој свесци и суд Г. Др. Петронијевића о Божи Кнежевићу, поводом првих појава *Принципа Историје;* приказивач је констатовао да Кнежевић није ни у чему „оригиналан“ и да му дела „нису добит за светску литературу“; за историчара наше културе биће такви судови врло занимљиви. Док је у другој свесци *Чланака и студија* дао о Бергсону чисто излагање, у овој трећој Г. Др. Петронијевић

даје и критику о Бергсону и признаје му бар толико да му „теорије садрже у себи многе појединачне истине“. У чланку поводом књиге Г. Варићака *О математичком раду Руђера Бошковића,* Г. Др. Петронијевић одбија од себе идентитет Бошковићевих назора о простору са назорима које је он сам у својој метафизици изнео, идентитет који је Г. Варићак констатовао.

„Из школске и друштвене педагогије“. — XV и XVI свеска „Педагогијске Књижнице“ (издање Рајковића и Ћуковића) доносе прву књигу скупљених чланака и говора директора карловачке гимназије Г. Рад. Врховца, председника Матице Српске у Н. Саду. У овој првој свесци има пет расправа, раније говорених или објављиваних, о питањима реформе средње школе и о питањима просвећивања и културе. Сви ти чланци одају једну солидну и израђену културу и једно поуздано процењивање ствари; напосе, идеје о реформи средње школе показују нам педагога од врло великог и сређеног искуства, топлог и спонтаног интереса за проблеме школе, детаљне и лепе ерудиције. Из ове мале књижице назире се једна симпатична, отмена и културна личност.

„Гимнастика као основ лепоте и здравља женског“. — Г-ђа Магазиновић—Геземан, чије је име везано у нашој средини за увођење и пропаганду једне лепе новине, ритмичне гимнастике, превела је с немачког, у издању књижаре „Напредак“, ову малу књигу Хеди Калмајер, која пружа прве основе те теорије. Дело је у првом реду намењено учитељима гимнастике и уметности, и свима онима који размишљају о реформи средње школе, где би најзад требало обратити већу пажњу физичко-естетичком васпитању. — Лепо израђене илустрације чине ову књигу још привлачнијом.

Л. А.

„Еванђеље и Живот“. — Поникао тако рећи из народа, образован на духовној академији у Петрограду, Г. Петров се убрзо својом снажном, мисленом и дубоко верском природом истакао пре рата као један од вођа верског препорода у Русији. Његова искреност и речитост успеле су да му створе име као проповедника у народу, док су га у исто време његова крепка писана реч и лако разумљиви стил истакли као једног од веома читаних писаца у Русији. Сада Г. Петров дела као проповедник у нашој средини.

Његова збирка чланака *Еванђеље и Живот* (издање Ђ. Ђурђевића) која је ту скоро изашла у српском преводу, писана је снажним и мисленим начином, и јако одскаче од

оних многих сувих књига у којима на жалост хришћанска литература обилује. Природа Г. Петрова, како се то она испољава у овој књизи, више је етичко-хришћанска но црквено-религиозна, ма да је он на супрот Толстоју био решио да остане у самој цркви и да се изнутра бори за њен препород. *Еванђеље и живот* је врло привлачна књига, јер се у њој у сваком реду осећа ширина једне душе која је пре свега човечанска, и као таква мора проговорити сваком човеку. Онима који у религији виде етички проблем и моралан преображај, ова књига се не може доста препоручити.

А. В.

„Једна незгодна граница“ (Henry Baerlein: *A Difficult Frontier*). — Писац ове књиге, Хенри Берлајн, на популаран, али добро документован начин претреса наше односе према Албанији. У првом делу, који показује његово познавање наше историје, он подржава тезу да су косовски Арнаути само поарнаућени Срби, а не досељеници после одласка српских породица под Чарнојевићем. На основу историјских чињеница, као и личних доживљаја из Албаније, испричаних са доста хумора, писац извлачи закључак да је албанска култура тако ниска да се од Арнаута и не може очекивати да створе икакву државу бар за још четрдесет до педесет година. Њина улога се до сада поглавито сводила на то да буду слепо оруђе у рукама Аустрије и Италије, што их, ако се овом додају и племенске задевице и крвна освета, чини посве несигурним суседима. Главна је теза књиге да покаже нужност границе повучене 1918 од ђенерала Франше Д' Еперeа. С тога гледишта писац оштро осуђује испад Лојда Џорџа у Женеви, и пристрасност Мис Дарам (Durham), која много пише у Енглеској у корист Албаније. У последњем делу износи неколико веома занимљивих предлога о стварању Албанске државе.

Књига је писана са детаљним познавањем људи и прилика у тим крајевима, и обилује живим анекдотама.

Писац спрема ускоро другу књигу, *Рађање Југославије*.

А. В.

„Влада Антихриста“. — У Минхену је недавно изишла збирка чланака руских писаца Д. С. Мережковског, З. Хипијуса, Д. Филозофова и В. Злобина, посвећених проблему бољшевизма у Русији. Најважнији од тих чланака, и једини на коме ћемо се ми овде задржати, написао је чувени романсиер Димитрије Сергејевић Мережковски.

Чланак Мережковског, који се зове *Влада Антихриста*, носи поднаслов *Бољшевизам, Европа и Русија*. Тема је дакле врло замашна. Супротно многим руским и европским политичарима који тврде да ће сами Руси оборити бољшевизам и створити Трећу Русију без учешћа Европе, Мережковски мисли да су судбе Европе и Русије тесно везане међу собом.

Он снажно истиче непомирљивост свог става. Бољшевизам се латио мача и од мача има да погине. Поједина места чланка, где се писац непосредно обраћа Европи, личе на кобна и тешка древна пророчанства. Говорећи о томе како су бољшевици победили Русију помоћу глади и како ће тако исто победити помоћу глади цео свет, Мережковски се сећа пророкових речи: „Они које убија мач срећнији су од оних које убија глад“. И обраћајући се народима Европе, он зове на покајање. За Мережковског ово покајање може да буде само динамичко: оно мора да се испољи у једној офансивној радњи, у рату са бољшевизмом, који је симбол Антихриста. Или ће Антихрист коначно победити, или ће бити побеђен. Трећег излаза нема. Са много одлучности, он обара доста популарно, али нетачно мишљење да је бољшевизам само руска болест, која није опасна по остали део човечанства. „Хоће ли Европа, узвикује Мережковски, да се опамети? Хоће ли да се врати своме Хришћанству? Хоће ли да се лати јединственог оружја које ће победити у борби са Пентаграмом (помоћу ове речи воли Мережковски да симболизује бољшевизам)? Хоће ли Европа да постане не очајно-ћивтинском и не бољшевичком, већ Трећом Европом?“

Ово питање највише мучи Мережковског. Његова душа је проткана снажном тежњом ка Трећој Европи и Трећој Русији. Ван ове тежње за њега не постоји ништа. Кроз сва његова излагања провлачи се мистично јака жеља да се човечанство препороди, да одбаци превласт животињског, ћивтинског и смерђаковског над својом душом. У тим излагањима, писац често пада у сувише бујну егзалтацију, која делује прилично непријатно. Али, у опште узев, *Царство Антихриста* је врло савремени јак у идејном погледу покушај расправљања једног питања од огромне важности по будуће судбе човечанства.

Е. З.

ПРЕДАВАЊА.

Скерлићево Вече. — У великој дворани Београдског Универзитета, 22 маја, прослављена је, у присуству многобројне публике, годишњица смрти Јована Скерлића. Вече је отворио Г. Милан Грол, управник Народног Позоришта, кратким говором који доносимо напред у овој свесци. Затим је Г-ђа Паулина Лебл-Албала говорила о Скерлићу као професору и васпитачу млађих генерација, васкрсавајући у нашој свести моменте из његова живота. Професор Универзитета, Г. Д-р Недељко Кошанин, у својим успоменама на Ј. Скерлића, оцртао је његову политичку активност, истичући на завршетку да је потребно приступити обради његове биографије, сада док су још успомене на њ сасвим свеже. Потом је Г. Д-р Миливоје Павловић изнео еволуцију Скерлићевих национали-

стичких идеја, које, као и његова политичка схватања, у многоме имају корена у учењу Светозара Марковића. Старој и несумњиво тачној идеологији о јединству Јужних Словена, Скерлић је дао модерну, демократску и реалну основу. Најзад, Г. Боривоје Поповић, народни посланик, у неколико речи учинио је помен свом другу из Народне Скупштине, а Г. Ђура Даничић, председник ђачке дружине „Скерлић", покушао је изложити значај Ј. Скерлића за данашњу омладину. Г. Милан Марјановић, уредник загребачке *Слободне Трибуне*, који је такође требао говорити на овом састанку, био је у последњем тренутку спречен да дође у Београд.

Пријатељи и ученици Ј. Скерлића, приређујући ово вече, желели су не само да обнове успомену на овог знаменитог човека, већ и да подстакну започето скупљање прилога за споменик Ј. Скерлићу, и за оснивање његовог књижевног фонда. Ове вечери, сакупљено је у ту сврху преко 2000 д.

М.

ЧИТУЉА.

Пол Дешанел. — Пол Дешанел, бивши председник Француске Републике, умро је 28 априла ов. г., у Паризу.

Рођен 13 фебруара 1856 г., у Брислу, где се његов отац, Емил Дешанел, књижевни критичар, бејаше склонио, после државног удара принца Наполеона, Пол Дешанел доведен је у Париз у својој четвртој години. Ту је врло рано свршио, најпре филозофски, а затим правни факултет. У својој двадесет деветој години ушао је као народни посланик у скупштину. 1898 г. изабран је за њеног председника, и тај деликатни положај заузимао је достојно и на задовољство свих политичких странака пуних дванаест година. 17 јануара 1920 г. изабран је био за председника Републике, али је ускоро због болести морао дати оставку на тај високи положај.

Пол Дешанел био је, пре свега, даровит говорник. Силина израза, лепота облика и узвишеност његова духа стављају га у ред највећих француских савремених беседника. Он је био и одличан новинар и писац. Његови говори, чланци и студије из области историје, социологије, књижевне критике и унутарње и спољне политике штампани су у шеснаест свезака, од којих нарочито ваља истаћи ове: *Беседници и државници* (1888), *Актуелна питања* (1891), *Социално питање* (1898), *Унутарња и спољна политика* (1906), *Организација демократије* (1910), *Победоносна Француска* (1919). Највеће и најзнатније његово дело, *О Гамбети*, изишло је 1920 г. Био је члан Француске Академије и Академије моралних и политичких наука.

Пол Дешанел био је вазда искрен пријатељ Србији. О томе је дао доказа у више прилика, нарочито за време анексионе кризе и у току светскога рата.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VI, Број 4. — 16 Јун, 1922.

ОТАЦ.

(Крај.)

IX

Сутрадан учитељ пита Божу: шта је било, је ли га био отац. Божа каже да није; а учитељ стаде онда да се руга Божином оцу како је синоћ бранио Божу. Учитељ му казује — то учитељ прича ђацима, — шта све ради Божа, а отац вели: „Јединче, па га баба размазила“.

— Може баба да га мази тамо у својој кући, али у школи ја сам газда! каже учитељ.

Божа увукао главу међу рамена, пришуштио се уз скамију, гледа преда се у буквар, и ћути.

И после једнако тако, — и кад преста учитељ да говори више о Божи, о његовом оцу и баби, — по цео дан Божа тако, жив се не чује, као да га нема. Кад учи и кад говори, све шапуће. А кад га које дете задирне, он не враћа, — ћути, трпи.

Тако неколико дана, а онда дође нешто друго.

Једног вечера, кад оде кући, а код куће никог. Мало после ето мајке, дотера она говеда. Баба отишла у Р., занемогла тетка нешто напречац: тако су јавили.

Сад брине Божа за тетку, — тетку много воли, а и тетка њега. А брига још и та, и велика: нема ко да чува говеда. Види Божа и разуме све, па каже мајци да чува он. Мајка то казала оцу, а он се издрао на њу: — Како је могла тако што и да помисли! А Божа, ако хоће да чува говеда, он ће да га испрати код другога у десето село, чак тамо преко Мораве, да чува туђа говеда.

Онда је отац погодио једно мушко дете, — неке Марије онде из села, — да чува говеда.

А одмах потом, рано у јутру у сунчев излазак, — тек се сунце рађа, а одмах више њега неки дугачак а узан, модар, мрачан облак, те изгледа да је сунце изгрејало, још док се није добро сванула, — а ето бабе. Стиже из Р. Иде весела, и још од вратнице виче: „Благо баби! Брже, сине, брже, да ти каже нешто баба. Добио си сеју. Родила тетка. Брже, брже, да видиш шта ти сеја пратила“.

Божа одлази весело у школу, и тамо се хвали како је добио сестру, — родила тетка. Онда се задиркује опет с децом: опет Божа немиран.

После ручка учитељ оде код неког Јеше, чија је кућа онде близу школе, да пије слатко вино; а у школи остави учитељку да пази на ђаке. Она тамо, где кувају јело, гледа свој посао, а ђаци у школи раде шта ко хоће. Авра Колић извалио се на скамију, онамо где се седи, те спава. Зову га, дрмусају, а он ни абера. Неко изговори да треба водом да се полије; а баш у тај мах указа се Микица на вратима са циментом пуном воде, и пружи је Божи. Хтеде Микаило Јанков да је узме од Боже, али Микица рече: „—Нека Божа! Боље ће он“. Узе Божа од Микице цименту, приђе Аври, па му је изручи на врат, на главу, свег га обли, а онда поносито — што је тако потврдио оно што рече Микица — погледа у оне што се искупили ту и гледају шта ће са Авром да буде. Авра се разбуди, протрља очи, онда се пипну по глави и по врату, па погледа у све около редом. Микаило му каза да је Божа то тако с њим урадио, а он поче да плаче. Плаче некако много гласно, па све гласније и гласније, — кука. Плачући и кукајући тако, покупи све своје, узе и торбу, па оде кући. И све кука. И што даље од школе, све му глас јачи, — све јаче кука.

„Их, црни Божо, црни сине, шта учини то! као да чује Божа и бабу и мајку где га уплашене карају. Толико ти се говори, па ништа не помаже! Шта ти би, ако Бога јединога знаш, те послуша Микицу!“

А иза уплашене мајке и бабе указује се строго, страшно лице очево, и оно лице што мрзи Божу, што му читаво мило кад Божа нешто погреши, да га после ваздан грди, — душманско лице учитељево.

И то лице убрзо потом указа се у истини на вратима: указа се учитељ страшно љут. — Шта је то Божа урадио са Авром? Прошао Авра онако кукајући поред Јешине куће; он, учитељ, заустављао га је, питао: шта је то било? А он није хтео ни да стане, само прољуцкао: „Божа!“ И отишао онако кукајући преко села. Шта је то Божа урадио с њим? Пита страшним гласом, накострешена лица, закрвављених очију, па кад разабра шта је било, ухвати Божу за уво, и потегли тако јако да му нешто крцну, пуче у уву. Кад неће отац, мора он. Извуче га из скамије, и одведе тамо крај табле, па му нареди да ту клечи све док се не пусте кући. И то је последње што зна, а онда ће он њега напоље из школе. Не да он да му Божа прави бруку у школи!... Онда оде опет код Јеше, да пије још слатко вино.

Боле колена све више и више, — много је лакше да се стоји. Кад би могао мало да седне, само док одумине бол. Али је сад учитељ одредио Жуку да пази на ђаке, — на учитељку викао малопре, колико на Божу, и још више на њу; умало што је не би, — па мало-мало а Жука се нагвирне на врата: не гледа ништа друго но само да ли Божа клечи.

А успут — кад се пустише кући — прича Милија Колић (Аврин брат од стрица), који иде у други разред: како је Аврин отац страшан човек. Има један велики нож, па одмах коље. Летос Авра чувао овце, па заспао исто овако; овце оду у једну њиву, у штету, а један младић, већ момак, чија је та њива, ухвати Авру те избије. Кукајући исто овако, оде Авра кући, а његов отац отрчи те ухвати тога младића, и умало — само да га људи нису одбранили — заклао би га као јагње. То тврди и Микица попов, чуо је и он то, познаје Авриног оца: страшан човек неки; видео му и тај нож за појасом, кад је једном долазио код њихне куће. Врло велики нож — као јатаган.

Може сад и Божу да закоље, само ако је био код куће кад је Авра онако кукајући тамо стигао. Може бити да је већ и пошао да тражи Божу.

Сад већ Божу не би било страх ни да прође сам тамо поред оних великих злих паса, колико га страх од Авриног оца. Једнако гледа да се отуд путем у сусрет њима не појави неки страшан човек са ножем за појасом; а кад се одвоји од ђака, све је после трчао док није стигао својој кући, па и ту,

кад уђе у авлију, добро разгледа свуд унаоколо да не испадне однекуд Аврин отац.

Већ почело да се стамњује; на оној страни где сунце залази, небо се нешто налуњило, наоблачило, те изгледа да ће већ мрак, али се још види. Нема никога.

Уђе у кућу, па кад угледа ту бабу и мајку, тек онда као да се мало ослободи, — тек онда могаше да одахне.

Али ту бригу због Авриног оца само што је започео да брине, јер тек јаком мораће да је брине, а јави се друга, нова: намести се, рашири ту у кући, да се одатле после дуго, дуго не уклони. Виде Божа одмах да су баба и мајка нешто невеселе, забринуте. Мајка га пита, а једва изговара, што се тако задихао; опет се јурио с децом, — ништа што га отац оно онолико кара!

— А не знаш, вели му баба невесело, да ти отац мора на границу, да се бије с Турцима, да ћемо опет несрећници остати сами!

То изговори, и уздахну дубоко.

X

Авра не дође у школу. Милија каже да га звао, а он није хтео. Отишао са оцем да оре, да води волове.

Учитељ праска, виче: — Ето, види ли Божа шта је урадио! И шта сад да ради он, учитељ, што Авра тако. Наручи по Милији Аврином оцу да сутра дође са Авром, никако друкчије.

А сутрадан не дођоше ни Авра ни његов отац. Каже Милија да Авра неће више да долази у школу. Не да му отац. „Не дам, рекао, да га бије други. Ако треба да се бије, ја ћу да га бијем“. Тако да поздрави учитеља! И да нема кад да прелази до њега. А Божи поручио да се добро пази да му не падне шака!

...Опет миран Божа, жив се не чује — као да га нема у школи.

Мало бриге тамо код куће што ће отац да иде на границу, но и он ето тако. Сваког дана по нешто, и све горе и горе. Испаде Божа најгори ђак.

Види то све сам Божа и разуме, и зариче се сам у себи: само да прође ово са Авром и Авриним оцем, неће он никога

више ни прстом дирнути, никоме ни „Потамо се!“ рећи. Само ће да ради оно што му учитељ нареди. Да види шта ће после бити, — шта ће онда учитељ.

Тако то Божа, а оно испада све нешто друго, све наопако.

Кад би на један сат пре но што ће да се пусте на ручак, а учитељ каза учитељки да ће да оде до општине.

Божа био миран као бубица, седео на свом месту и учио, после ручао, а онда није се играо, но само гледао како се други играју. Учитељка га тера да се игра, а он не хте.

После дође учитељ, уђоше у школу, — све лепо.

Кад наједном, заговори нешто учитељ са учитељком о рату: како сутра морају многи да иду на границу, па и Божин отац. За Божиног оца каже да га је видео код општине, — много невесео. Хтео је да га развесели, а он рекао учитељу да он, учитељ, не зна шта је рат. „—Ко? Ја не знам шта је рат!“ љути се учитељ онде пред ђацима. Онда прича како је то страшно било кад су Турци ушли у село у коме је он био учитељ пре но што је дошао овамо. Он није био у школи, била учитељка сама с децом, а он био као војник онде негде близу школе.

Онда учитељка прича како је потоварила на кола ствари, па...

— Са кола и са ствари сви автос! каже весело Сока, и смеје се, и маше руком и прстима к себи. Тако је Божа видео да чини један његов рођак (по неком реду стриц) који је ту у селу држао дућан, чини тако кад прича за некога како је бежао. Није Божа волео кад он тако чини. Изгледа му некако много ружно.

Још му се ружнија учини ова реч „автос“, коју сад први пут чу, и коју Сока сад овако весело у смеју изговори, и овако пропрати. Ружна му се учини и сама Сока кад ово изговори. А она мисли да је Бог зна шта лепо изговорила!

— Автос, но шта! каже учитељ, па и он чини онако руком и смеје се.

После је учитељ гледао са једног брда кад су Турци запалили школу. Како је њему, учитељу, тада било, а Божин отац му каже да не зна шта је рат! Не зна он, Божин отац!

Док учитељ то прича и тако говори, Микаило по обичају свом пребацио руку Божи преко леђа — бајаги загрлио га, а онда, како је Божа био оборио главу и гледао преда се,

приближи своје лице Божином да заједно с Божом гледа у његов буквар и учи. Као да је Божи до учења! Њега и онако узела нека мука, притисла га толика брига: брине и не брине шта ће бити са Авриним оцем, — нема кад; много је преча, тежа брига што ће отац да иде на границу. Мало-мало, па мисли како ли је тамо код куће. Учитељ говори онако о оцу, и он и учитељка Сока овако весело и у смеју говоре о рату, а како је тамо код Божине куће, како су остале баба и мајка забринуте, невеселе. А како ће тек бити кад отац оде!... Памти Божа добро како је то било кад је отац лане био отишао. Кад оде, Божа ништа. Као да оде онде негде у село. Али кад после нема оца задуго да се врати, и виде како је то кад нема оца ту, тек онда Божа разумеде шта је што, и шта је рат. Нико нема да ради, слуга хоће-неће, не боји се мајке и бабе, ради како он хоће. Баба и мајка не могу саме ништа да учине, не могу да косе, да дену. Баба почне нешто, па мане. „Ништа ми се, вели, не мили". Метнула руке под груди, па иде онуда по авлији, и мало-мало па тек хукне. Па после: кад се оно чуло да грми — ведро небо, а оно грми далеко тамо где је рат; а онда, хоће Турци да дођу и ту у село, све да покољу. И дошли би да није било Руса, кажу сви... А учитељ — види се — баш воли шта ће Божин отац да иде на границу, у рат. „Не зна он!"... Дође много тешко Божи, па кад још и Микаило учини ово овако, кад му пришушти уз лице оно његово ружно, шиљато, пегаво лице, и оно његово уво са оним гадним црним унутра, па поврх свега поче још и да га задише његовим гадним дахом, и да се смијуљи, да се ту чини добар, да учитељ види како је он много добар (Микаилу та брига!), — Божа трпе, трпе, а онда наједном само као обнезнани се, обви га као неки мрак, и он свом снагом љутито, кивно одгурну од себе Микаила.

И то тако — виде одмах Божа шта учини — учини ту, пред самим учитељем.

XI

У зору, у рујаву таму ведрог јесењег јутра кад највише певају петлови, чу Божа где се полако отворише врата на соби у којој он с бабом спава. Нема бабе, устала. Божа будан, али му се још као спава. И кад отвори очи и погледа да види ко је то, познаде у тами оца, виде где уђе унутра, па

полако — једва се чује кад гази — приђе његовом кревету. Божа се потпуно расани, сети се свега онога што је јуче било, и помисли: „Свршено!“ Чуо ваљада шта је урадио јуче у школи, па хоће сад да га удави, убије. Јесте, тако он и рече кад га је оно карао. И у који мах хтеде Божа да закука, а отац се уклони, оде онамо где је икона, постоја тамо мало, а онда опет — све да се једва чује кад гази — изађе из собе, и полако притвори врата за собом.

Кад је мало после устао и пошао у школу, баба му не спреми ништа да понесе за ручак, већ му рече да дође кући да руча. Данас ће отац да иде на границу, па треба да га испрати. Нека се јави учитељу да га пусти, тако на један сат пред ручак.

Јест, хоће да га пусти, и сме он да каже учитељу! Погледа да ли није отац ту гдегод, па кад виде да га нема, рече баби да он не може то. Баба се чуди што да не може. Не зна шта је и како је све с Божом тамо у школи: није чула шта је било јуче. Наређује му опет да уради тако како му каже. Ако не уради, није више њен.

— Не шали се, несрећниче, да не урадиш тако како ти се каже! довикује му мајка из куће. Тати сад и онако не треба много!

О, шта да ради, и како ће то Божа! И како он то да испрати оца, кад он онда неће ни да га види.

Рано стиже у школу. Само неколико ђака беху дошли. Играју се ораха, купкају, а учитељ се шета онуда и гледа.

Божа уђе те обеси торбе о чивилук; онда постоја ту мало, и таман се одважи да учини онако како му рече баба, — па учитељ нек ради с њим шта хоће, већ горе не може, — а учитељ му довикну споља да иде на „своје место“.

Јуче кад Божа учини оно онако с Микаилом, учитељ узе креду, па му иза табле у углу обележи на патосу таман толико места колико је могао ногама да стане, и нареди му да ту стоји, — да стоји откако дође у школу па све док се пусти кући. То је сад Божино место: ту стојећи да учи, да пише, — одатле не сме да се мрдне. Другог места у школи за Божу нема („Поби, растера све ђаке!“); а ако му се не допада, капу у шаке па где зна.

Покуњи се Божа, узе торбицу „за књиге“, обеси је поново о врат, па оде на „своје место“. Извади из торбице

буквар и отвори га, да учи лекцију. То само ако би учитељ наишао, да га види како учи. Онако му не треба, зна лекцију. Знао је Божа сва слова још пре но што је пошао у школу, а сад сриче и чита боље но неки из другог разреда. За учење лако, за друго мука.

Тамо, на другом крају собе где су прозори, сунчана зрака трепери по поду по једној мрљи од воде и прашине: то Жука кад је брисао просуо много воде; напољу пред школом играју се ђаци. Мало-мало па заларме: свађају се. Ларма све већа, све више ђака.

Уђе Жука па гледа да ли стоји Божа где му је казано, и прети му, ако седне, да ће одмах да каже учитељу. Онда му прича како његов, Божин отац, мора да иде на границу. Божа каже: „Ако!“

— Јес, али тамо ће Турци да га убију, па после нећеш да имаш оца!

— Ако! опет вели Божа, и гледа кроз прозор тамо преко школске вратнице, преко оног брда где су они велики зли пси. Тамо иза брда баба и мајка невеселе, забринуте. Брине Божа шта ли ће баба да каже кад он данас не дође. А не може, како ће: сме ли да каже учитељу оно што му она рече?

Уђоше ђаци у школу. Наиграше се јутрос до миле воље. Пре једанпут, само једног јутра што их пустио учитељ тако да се играју, па јутрос кад Божа мора да стоји. Мисли: Божи је до игре.

Божа уздахну, а учитељ га пита: — „Боле ноге, а?“; мисли: због тога Божа уздахнуо.

Божа ћути, гледа у расклопљен буквар, и мало-мало па погледа кроз прозор тамо преко вратнице, преко оног брда.

Наједном, иза вратнице, отуд путем, угледа кроз вратницу (вратница од изукрштаних мотака) неке људе: иду овамо. Загледа боље, и познаде међу њима — оца. Уђоше у школску авлију: отац напред, и замакоше овамо ка школи. Онда се чује очев весео глас: „Добро јутро!“ „Добро јутро!“ чује се весео, срдачан глас учитељкин. Учитељ устаде и изађе.

Мало после отшкринуше се врата. — Ето их! — Божа мисли: учитељ води оца и оне људе да виде како Божа стоји; а оно иза отшкринутих врата помоли главу учитељка, и помркну очима на Божу да иде на своје место, тамо где је седео, да седи. Божа не зна да ли сме; а она се туштн на

њега да одмах уради тако како она каже. Послуша је Божа. После виде да је то учитељка урадила сама на своју руку.

После, пошто отац оде, кад учитељ уђе у школу и виде Божу да седи, он да се помами. Како је Божа смео тако да уради, и — сто чуда!... Изађе Божа опет да стоји. Ето учитељке, каже да му је она рекла. Он се онда развика на њу, што се плете у његов посао! Он је баш хтео да Божин отац види каквог сина има.

А кад би на један сат пред ручак, учитељка изазва учитеља да му нешто каже; и онда се тамо напољу чује као нека свађа између њих двоје. Она га нешто моли, а он се љути, неће да је чује. После, кад се врати, а он не изгледа љут. Рече Божи да иде кући. Молио отац да га пусти: иде у рат, а Божа јединче, па жалост велика! Све то учитељ као с неком подсмевком. Како он, кад је отишао у рат, оставио толику децу без игде ичега, а Божин отац оставља све пу̑но: и кош и хамбар и подрум и обор. Кад би он био на место Божиног оца, он би у рат све певајући.

XII

Топал, благ јесењи дан. Зажукнуло, зарујило свуд у около. Јутрос било ведро, али сад се већ над селом тискају по плавом небу неки облачићи као кудељице беле вуне.

Кад Божа стиже кући, а пред хамбаром „Ћоса“, коњ, оседлан. Стоји ту привезан за дирек, а пред њим корито са јечмом. Тако му дају кад хоће на пут.

Доле, у доњој кући, неки човек у војничком оделу. Погледа боље — отац.

На доксату постављен сто. Тамо и чича Макса (брат оцу по неком реду). Млад, још се није оженио; лане није ишао у рат, а сад мора. Он ће да буде неки „посилни“ код оца. Тако рече синоћ баба његовој мајци, баба Манди, и додаде како ће то за чича Максу да буде много добро.

Божа уђе у горњу кућу; мајка и баба питају га где је досад био, што се забавио кад зна да ће отац да иде. Онда га баба зове да иду тамо на доксат, да ручају заједно са оцем. Божа се снебива, — страх га од оца. Откако га оно онда карао, Божа, чим угледа оца, одмах се уплаши и склања, да га отац не види.

Баба га зва и моли, па кад он не хте, она оде сама тамо, на доксат. „'Оди, благо баби! зове га отуд. 'Оди, лепо моје дете! Хоће отац да иде, па задуго неће да дође. 'Оди, лепа моја кућо!"

Божа се повукао иза наћава горе у кући, па ту стоји и ћути.

— Иди! тера га мајка.

— Одмах овамо! чује строг очев глас.

— Иди, несрећниче!

Погнут, главе оборене, увучене међу рамена — ох, кад би могло да га некако нестане, да га нема! — одлази брзо тамо.

— Седи ту!

Седа, тамо где му отац каже.

Ручају. Баба једнако нуди оца. Тера и чича Максу, а он каже да му се нешто одбило јело. Није могао ни тамо код његове куће да једе. Спремили ваздан којешта, боље но за славу, а он није могао да окуси. Но да узме сад овде бар један залогај, ваљаће се. За све друго и којекако, али за мајку му, баба Манду, најтеже. Обисла рукама о њега, па га не пушта. „Једва се отех. Јес, славе ми!" каже то и смеје се, приноси чашу устима, а очи му пуне суза.

— Е, уздахну баба, тако је то Бог проклео несрећну мајку. Мора мајка тако. Само, што она то толико, кад јој други син остаје ту. Има ко да довуче дрва, да самеље у воденици. А како ћу ја, како ћемо нас две са овом макањом? Па пре био слуга, било лето, а сад?

— Биће све онако како је Бог рекао! каже отац.

То и мајка каже. „Нисам ни ја ваљада згрешила нешто много Богу, смиловаће се и на мене!" Глас јој почиње да дрхти, окреће као на јецање, на плач.

Отац се смеје и прича за своју прабабу, а Божину чукунбабу, како је то била јунак мајка. Свог рођеног сина, деду очевог, послала је у смрт. Имала је шест синова и једну кћер, па ту кћер осрамотио Турчин, гаваз пашин. Она зовне увече све синове, па каже: Један од њих мора да убије тога поганца, па ма морао и он погинути. И сви рекну да то учини деда очев. Он је био најмлађи и нежењен, и највише га мајка волела, али што мора да буде, мора. И он учинио тако како му мајка рекла: убио Турчина у сред вароши.

— И утекао жив и здрав! чуди се чича Макса и смеје се. Јес, причала ми то мајка.

Онда отац каже да сад неће бити онако страшно као лане. Ту је Рус, а Руса има много: на сваког Турчина има по десет Руса.

Божи много мило то што отац каже за Русе; читаво му се онда смањи брига што ће отац да иде у рат. Загледао се у оца, чека да отац још прича о Русима, замислио се, занео, и — заборавио да једе. Видео то чича Макса, па га смејући се пита: „Шта не једеш, ти бре?“

— Жао га, лепу моју кућу — баба се приви уз Божу и загрли га, — жао га што ће тата да му иде.

— Много мари он за тату! (отац изговори то некако подругљиво). Кад би марио, не би оцу (отац се накашља), не би забадао нож у срце баш сад кад мора да иде тамо где се гине.

Шта би оцу сад наједном! Таман Божа као мало вајно заборавио на све оно што се од ово неколико дана навалило на њега, сколило га, притисло са свих страна, да већ не зна да ли да бежи некуд или да скочи у онај велики вир доле у потоку, да се удави; таман се, слушајући ово што отац прича за Русе, као мало ослободи, осети у души нешто благо, а отац наједном овако да му каже! И то баш сад! И још горе! Ово што му каза ни по јада, — осу још страшније да га кара сад но и оно пре.

Види Божа: све учитељ јутрос казао оцу — и за Авру и за Микаила, и како га осудио да стоји, и — чак и звао оца да види Божу како стоји, а он, отац, од срамоте није могао да уђе у школу: срамота га било од оних људи; да је могла земља некако да се отвори, да у њу пропадне. Куд га нанесе ђаво и да оде тамо! Сто пут би боље било да није ишао. Да је отишао у рат и тамо погинуо, само да није ово јутрос чуо!

И све то отац сад казује ту баби и чича Макси, казује страшно, проклиње своју судбину, а онда — то најтеже Божи — дубоко, тешко уздахну.

Баба гледа запрепашћено у оца. — Како то? Она не верује да је то тако како отац каже. То није истина! Отац нека мане тај разговор, то да му је девета брига! Но брига за њега, оца. Шта ће и како ће она бринући за њега.

Отац се још више наљути. Устаде, скочи наједном — сав сто тресну — неће ни да руча. — Отрове да је сео да поједе, боље би учинио! Каже чича Макси да треба да полазе. Оде тамо у собу. Баба за њим.

— О брате, ја тек онако рекох! вајка се, снебива чича Макса. Устаде, узнемири се и он. — Видим, не једеш, па те онако од шале упитах, а оно шта се начини! Да сам знао...

Отац изађе из собе, излазећи припасује сабљу, и каже чича Макси да заузда „Ђосу“.

Дође мајка. Била дотле у горњој кући, приносила јело овамо, па била узела сад и она мало да једе. Пита: Зар ће отац већ да иде? Што се љути? Очи јој као нешто крваве, око очију подбуло, трепавице умршене, улепљене. Што отац још не руча?

Божа разуме да то све би тако због њега: због њега се отац наљути и не руча, због њега хоће да иде у рат што пре... За све он крив!... Сви они добри: и Жука што га деда посекао па сад Божа крив; и Авра што га мрзело да иде у школу, па нашао изговор због Боже: налагао тамо код куће да не сме од Боже у школу, те сад Аврин отац хоће Божу да закоље неким великим ножем. Добар и Микаило, оно гадно прљаво дериште што једнако само лаже и банбадава тужи Божу, и што ће оним задахом из уста да га задави — лепо ће једног дана да умре!... Сви они добри, само Божа не ваља... Добар и учитељ, њему отац све верује; не зна да га он мрзи, и шта све за њега говори. Божи отац ништа не верује, неће чак ни да га пита. Само виче на њега. Ако!

Још је онамо крај стола где се затекао; само устао, гледа некуд тамо преко потока, не зна ни сам у шта гледа, и тек по неки пут полако, више крадом, окрене главу, и крадом погледа да ли отац већ оде.

Чича Макса извео „Ђосу“ пред горњу кућу, и држи га за узду. Отац нешто наручује баби за кућу, шта ће и како ће; говори и за слугу, а баба му каже да не брине. Мајка разговара са чича Максом, и осмејкује се, али мало-мало па нешто брише очи: не плаче ваљада!

Сунце побегло доста далеко, просјајкује кроз врхове високих брестова више горње куће.

На трешњама доле у страни жути се лишће, много већ и опало, — црне се гране. На оној једној најмлађој и нај-

лепшој коју је деда, мајкин отац, калемио, памти Божа кад је први пут родило само неколико зрна. На једној грани, румене трешње, крупне као ораси, румене се у густом зеленом лисју. Онда је била жива Божина сестра, тетка се још није била удала. Биле ту још неке девојке и мајка; смеју се, шале; тетка се попе, гране се повијају, дохвати трешње, и прво даде Божи и његовој сестри по неколико зрна... Како је онда било ту!...

Трже га очев промењен, мек, уздрхтао глас:

— Збогом, нане!

Окрену се и погледа. Отац пољуби бабу у руку, а она га загрли.

— Срећан ти пут, сине! Да те пољуби мајка!... Па пазите се, децо (то говори и чича Макси), чувајте се! Бог нек вас чува! У Бога се мајка нада, Богу ће да се моли!

То говори, једном руком брише очи, а другу не скида са оца.

Пријђе мајка, и пољуби оца у руку.

Свршено. Оде отац, оде љут на њега. Може тамо и да погине — да га убију Турци, а неће да зна... Ништа неће да зна. Ако! Кад он Божу ништа не пита, само виче на њега, само га кара. Нема да га пољуби као оно лане кад је пошао у рат. Као да је Божа неко туђе, душманско дете. Ако!

— Камо га?

То отац пита.

Сви гледају овамо где је Божа. Гледа и отац.

— Овамо! зове га.

Он сиђе брзо низа стубе, па се на неколико корачаји далеко од оца заустави.

— 'Оди овамо! 'Оди, благо тати!

Отац му пружи руку.

— 'Оди! Тата мора да иде.

— Пријђи, пријђи! Не бој се! слободи га чича Макса. Неће ти отац ништа.

Божа пријђе, узе очеву руку и пољуби, а отац се саже к њему и загрли га.

— Шта је то с тобом, сине? Шта се учини то од тебе, лепо моје дете?

Шта чује то Божа? Отац њега не мрзи, отац њега воли! Осети нешто топло, мило... Поче у њему нешто као да се

крави.... Да ли да каже оцу, да каже све: и за Микаила, и за Авриног оца, и за Жуку, и за учитеља...

— Што се плашиш, зар је тебе од твог тате страх?

Узе га у руке и подиже, узе га у наруче и притиште на груди. — Тата тебе кара што жели да будеш добар... (Отац као да изгуби глас, промуче). Тата само тебе има! једва прошапута.

— Тато, промуца, заусти да каже Божа, хоће оцу све да каже; али шта је то сад наједном? Хоће да каже, а не може. Нешто му се купи у глави, у гуши — купи брзо, све брже, све више, — хоће да га задави. И кад га отац притиште јаче на груди да га пољуби, кад осети лице очево близу, и тада уграби да погледа у оца, и у очима очевим угледа сузе, он задрхта, затрепери сав, ни речи једне да изусти, већ дивље, обема рукама, свом снагом отисну се од очевих груди — једва отац успе да га пољуби — истрже се из његовог загрљаја, па потрча у доњу кућу, и још не стиже да изађе уза стубе, сузе му грунуше на очи. Зацвиле, врисну; вриштећи утрча у собу, залупи врата за собом, и тамо као ван себе закука из гласа: „—Куку тато! Куку мени! Јао, куку мени без тебе!“

Дотрчаше мало после баба и мајка, уплаканих очију; покушавају да га утеше, али он као да их не чује: вришти из свег гласа, кука: „—Куку тато! Куку, врати се, да ти све кажем!“ Кука, и манито удара се рукама по глави, по лицу. Баба и мајка хватају га за руке, говоре му нешто, зову га по имену да би се повратио, дошао себи; а кад виде да им је све узалуд, оне се уплашено погледају, а црна им слутња подузимље душу, — погледају се и питају: „Шта му би?“

Б. Б—ВИЋ.

ЛЕГЕНДА О ГЛУВО-НЕМОЈ.

Данас је прошла покрај мене...

Куд год се она макне, крочи,
Прате је деца, људи, жене,
Траже да виде њене очи
Где ћуте Божје тајне —
Очи дубоке, сјајне,
Што тако чудно гледе...

Косе јој давно седе...

*

Лето је. Жега.
Али на гумну вршај стоји:
Сви су на послу, — жетвено доба —
А она, мала, — грозд у руци —
Седи и гроздић боба.

Кад, изненада, вијор...

Када му коло до ње стиже,
Заигра се, заврти,
Дохвати дете и диже,
Па га у свом вртлогу
Понесе горе Богу...

Сви стоје бледи
Од страха:
Свако задивљен гледи
Где се далеко у висини
Бели к'о мало клупче праха...
После се вијор спусти

К'о меко, бело крило, —
И опет дете метне
На место где је било.

Притрчаше му к'о без душе,
Питањима га обасуше, —
Ал' мала даваше знаке
Ручицама обема
Да је глува и нема...

*

То беше давно, ал' од тада
Мисли се: она Божје тајне знаде,
Људма би хтела да их преда:
Уста јој често речи траже,
Али не може ничег' да каже:
Не може, — Бог јој не да...

И мене самог језа хвата
Кад видим очи њене сетне,
Дубоке, загонетне.

МИЛЕТА ЈАКШИЋ.

ЈЕДРА МЛАДОСТИ.

У једну лепу и далеку зору
једра су моја исповила,
па сада с ветром певају по мору.

По далеким незнаним пучинама
певају сунцу и облаку,
грома гласу и таласу,
и Бог зна којој звезди у висинама.

Сама је песма моја,
без човека и звери, —
чују је само простори без краја.

А младост ми се оцеаном шета
к'о златна месечина
коју не хвата рибарева мрежа.

У тихо јутро пева једро младо:

Страстима је мојим тесна кожа моја
и кораке ми спутава одело,
под врелим слапом осећаја многих
тепа ми језик тражећ' речи нове.
Жесток је клокот моје крви,
и за песму ми нема свирале:
разлева се, пѐни, низ гребене горске
набујали прамен из скровита врела:
њега тајна сила тајним циљем гони
из дубинâ земље у дубине морске, —
па је пред смрт жељан смеха и полета,
бескрајне ширине, бездане висине
и сунца, сунца, сунца!
Језди ми кликтави стих на гриви сунчаних коња
к'о ветар преко браздâ оцеана,
и одмиче му чезнутљиви звук
к'о хоризонт пред очима бродара.

Мојих олуја, немира и сумња
ничији длан се дотакао није.
Сам, и окрутан себи —

три пријатеља имам:
широки пусти ветар,
махнито море и краткоживе облаке.

И једрим тако кроз зоре и мраке.
Нисам једно биће, немам једно лице —
душа ми се ломи кроза све облике:
грана сам што цвате и крило што лети,
стабло које мисли и тица што пева,
камен од векова, облак једног дана,
извор из дубине и зрака с висине,
у вече стабло а у зору тица,
по дану човек — прегажени Бог.

А ноћни плашт мој додирује звезде:
сва се моја лица рађају у ноћи
где светови ничу а нестаје време, —
најлепша ми лица дана не видеше.

Туга ми се ствара с лепоте живота
а ропства човека:
неко мрзи наша певајућа једра,
к'о љигава жаба брза тичја крила.
О како се мрзи међ људима радост!

Ал' још ми се једра натраг не окрећу:
певајући плове куд их чежња зове,
за смелији живот и слободну младост!
Зле нас очи прате, зли ветри сусрећу:
к'о голо дете пред планином силном
пред лицем стојим дану данашњему, —
пред грдном масом железа и злата.
Ал' нисам просит дош'о му на врата:
непријатељи ми смо, —
ја и данашњи дан!

У једну лепу и далеку зору
једра су моја исловила,
па сада с ветром певају по мору.

КУЗМА ТОМАШИЋ.

ТУЖНА БРЕЗА.

Брезо моја, сребрена и бела,
што си тужно главу оборила,
што си лепе косе размрсила,
што си снежне груди разодела,
брезо моја, сребрена и бела?

Вихор хуји, мутно сунце седа,
плаши ли те сенка ноћи црне?
Што ти лишће над проломом преда,
нагиње се на дубока ждрела,
брезо моја, сребрена и бела?

Кобно шуште хладна крила мрака,
а смеју се иза гора муње,
и чује се свирка неједнака;
плаши ли те из облака стрела,
брезо моја, сребрена и бела?

Млади јавор у врх горе гуди,
на харфама гранатијем свира,
болно пева у дану и ноћи.
Да ти срце за њиме не жуди
што ти никад, никад неће доћи?
Је ли душу песма ти однела,
брезо моја, сребрена и бела?

И краљица моја тако пева
на свиралам' у дану и ноћи,
за њом моје срце вечно снева,
она целу душу ми однела,
а никад ми, никад неће доћи,
брезо моја, сребрена и бела!

МИХАИЛО МИРОН.

17*

ИЗ КИНЕСКЕ ЛИРИКЕ.

ЗИМСКА НОЋ.

Дом осиромашио, моји драги ко зна где. Тело ломно. Не одлази се више никоме. Нисам видео давно живог створа. Сам, остављен у селу, лежим и постим.

У хладном куту мрачна светиљка; завеса, на вратима, подерана, а са прозора чујем шум лишћа што опада. У даљини чујем како веје први снег.

Остари се и, често, спава. Око поноћи се буди и седи на клупи. Не учећи више, него тако, изгубљен са својим срцем. Шта би се и могло иначе, у тишини?

Непомично се ослања на столеће. Срце се сасвим снужди и измени. Тако ће бити ове, идуће, четири године: Четири године, — хиљаду и три стотине ноћи...

(Превео с немачког Милош Црњански.) ПЕЈ-ЛО-ТЈЕН.

ПЛАНИНЕ.

Станујем у огромној, планинској котлини, међу пролећем и летом. Тамно зелена маховина покрива све, а цвеће што опада засипа путеве.

Силазим и лутам, крај реке, и сусрећем неке старе сељаке. Питам их: где им је жетва, где су им жита, свилене бубе, пиринач, лан. Проричемо промену времена, говоримо о добу жетава, пољских светковина, дуго, дуго.

Враћам се држећи у руци штап, на који се наслањам; пред вратима од бамбуса застајем и гледам сунце како залази за планине.

Хода се тако пријатно, по стазама планинским, додирујући бамбусе и јеле, седајући у шуми и по пропланцима, међу јелене и срнчад, па се леже и одмара, крај реке, загледан у воду што отиче.

Пастир се враћа са воловима, уседа на једног и засвира у фрулу, а путем се појављује месец и обасја реку.

У павиљону, испред прозора, ја пишем неколико речи, у некој безграничној жудњи.

(Превео с француског Милош Црњански.) ВЕН-ЧЕНГ.

О ТРАГИЧНОМ.

(ИЗ „ПРОЛЕГОМЕНА ЗА ЈЕДНУ ТЕОРИЈУ ЕСТЕТИКЕ“.)

Пре но што испитамо естетички, да извидимо како ово питање стоји код психолога. Још одмах треба нагласити да су та питања у психологији још у знаку нагађања. Један Данац, Леман, који је у то питање врло дубоко ушао, признаје и сам да ми још тачно не знамо шта је један психофизички процес, то јест како постају стања свести.[1] Како од надражаја, дакле од физиолошког процеса, постаје психолошки процес, то јест осећај и тако даље, то је у психологији „загонетка загонетака“ која још никако није решена. Зна се да се поводом надражаја „спољашњих енергија“ врши физичко-хемијски процес у нервима, „равнотежа између организма и околине“.[2] Али, како од тог физиолошког несвесног процеса постаје психолошки и свесни процес, — то психологија није решила. То исто имамо између психологије и естетике. Јасно није решено како из психолошког постаје естетичко.

У природи нашој лежи тенденција да разнородну и разноструку датост ујединимо и вежемо, и тако примимо. Наша организација хоће да прими један предмет из објективног света без препона и тешкоћа. И, у том случају, предмет је праћен пријатношћу. То је „ритам психичког догађања“. У обратном случају, предмет је праћен непријатношћу. Типички је пример за то осећај пријатности једног низа консонантних тонова. Сви ти тонови су диференцирања једног општег „основног ритма“, и допадају се јер су везани јако, и лако се примају. Из тог истог разлога допада нам се и уређена геометријска фигура, или какав архитектонски објект у коме је

[1] Alfred Lehmann, Die Hauptgezetze des menschlichen Gefühlsleben. Übersetzt von F. Bendixen. Leipzig, 1892, c. 157.

[2] Ernst Wilken, критикујући Принципе Биолошке Психологије мадридског професора Hose Ingenieros-a (Archiv für gesamte Psychologie, XXXII Bd., 1 i 2 Heft, 1914. C. 6. (Literaturbericht).

спроведен консеквентно какав општи архитектонски ритам. Из истог разлога, допада нам се и каква хармонична веза боја у којој се осећа какав општи бојени ритам. Све је то неминовна резултанта економије наше организације која хоће са што мање напора да прими што више. У колико је мањи напор, у толико је задовољство веће. Према томе, оба главна закона која имамо код задовољства, закон диференцирања једног оштег и закон подређивања, то су закони психичке штедње снаге.[1] „Пријатност се пење са уштедом снаге при највећма могућној снажној психичкој делатности“.[2] Обратан осећај, то је осећај непријатности, где, место целине, имамо дисонирајуће, несложено, невезано. Фереова[3] истраживања о односу између осећања и покрета показују да сваки надражај изазива промену телесних делатности, и та се промена, према интенситету и трајању надражаја, појављује или као стремљење напред или као спречавање. Најважнија је овде ова чињеница: кад год је апарат који служи за експериментирање показивао скраћено време реакције и повећано развијање енергије, личност над којом са врше испитивања осећала је осећање задовољства. Сваки болни надражај био је везан са смањивањем енергије. Те исте резултате потврђују и Леманова истраживања. По њему, чулна осећања пријатног карактера праћена су проширењем крвних судова, јачим контракцијама срца, повећавањем инервације мускула, и тако даље. Код обратних стања, јасна је разлика између самог надражаја и стања које наступи. У тренутку надражаја, имамо дубље дисање и, при јаком надражају, повишавање енергије извесних мускула. Затим, настаје мир и успављивање. Леман даје и ове резултате: задовољство постаје слагањем телесних промена изазваних, у даноме тренутку, спољашњим надражајем, са животним условима организма, или слагањем интелектуалних стања са условима живота свести; бол обратно: неслагањем. Чисто психолошки, свако слагање, идентитет, између представа и мисли које се тичу истога објекта, обележено је задовољством и, обратно, свако неслагање је обеле-

[1] Th. Lipps, Leitfaden der Psychologie. Leipzig, 1906. С. 284—289.
[2] Ib., с. 289.
[3] Féré, Sensation et mouvement, с. 34, 64. (Поменуто у Yrjö Hirn, Ursprung der Kunst. С. 31).

жено болом.[1] Писци који су испитивали покрете изражавања приметили су да су сви пријатни осећаји праћени тенденцијом за што увећанијом делатношћу. (Gratiolet, *De la Physionomie,* с. 47, 53; Darvin, *The Expression of the Emotions,* с. 89, 207; Bain, *The Emotions and the Will,* с. 11.)[2] Фере пак сам тврди да његова испитивања потврђују погледе Канта, Бена, Димона и Дарвина.[3] Сваки је, у осталом, „и сам приметио да покрет и неспречена повећана делатност обично показују задовољство“, и, с друге стране, „у нашем је искуству функционо спречавање у вези са осећајима бола“[4]. Маршал долази до ових резултата: Радост и бол одређени су енергијом коју, у даноме моменту, издаје или прима одређени физички орган. Ми осетимо радост кад се излије суфицит енергије као реакција на надражај; бол се пак осети кад, у реакцији, један надражај тражи веће развиће енергије него што је орган у стању да донесе. Радост бива у толико већа и разноврснија у колико више органа узму учешћа у стварању делатности. Један орган кад је надражен, и створи задовољство, он, по закону солидарности функција, саопштава свој садржај и даље. У самим осећајима, дакле, постоје два елемента: Џемс и Ланге су, истовремено, дали теорију која, изгледа, да је најсигурнија. По њој, не може се представити ни једно осећање које не било у вези са осећајима телесних симптома. Какво осећање, као страх, љутњу и тако даље, не можемо да доживимо без промене у функцијама дисања, крвотока, као и у делатности наших мускула. „Клинична и експериментална испитивања медицинске науке, као и предузета испитивања у психолошким лабораторијама“, каже Yrjö Hirn, „имају за циљ да докажу да све, па и најапстрактније идеје, прате промене органске делатности, које су слабије, али ипак сличне онима које прате наша обична осећања.“[5] Тако се имају да схвате сва наша стања радости, па било да су директно изазвана каквим физиолошким надражајем, или индиректно помоћу

[1] Alfred Lehmann, Die Hauptgesetze des menchlichen Gefühlsleben. Ubersetzt von F. Bendixen. Leipzig, 1892. C. 150, 151, 238.

[2] Yrjö Hirn, Der Ursprung der Kunst. Aus dem Englischen von M. Barth. Leipzig, 1904. C. 31.

[3] Ibidem, c. 31.

[4] Ibidem, c. 32.

[5] Ibidem, c. 44.

сећања и представа. — Вунт гледа на ово питање овако: Задовољство је један квалитет наших осећаја. Сам пак осећај је субјективно стање нашега *ја* у односу на модификације доживљаја. Осећај је реакција субјекта на врсту, интенситет, ток, садржај и везу својих доживљаја, у вези, наравно, са физиолошким пропратним појавама. Задовољство и бол су колективни изрази за разна стања која, објективно, значе стремљење и спречавање организма. Сваки осећај је у вези са једним стремљењем или противстремљењем и, у своме поретку, они су само моменти, делови и симптоми наших вољних радњи. Осећаја има чулних, интелектуалних (логичких), естетичких, етичких, социалних, религиозних, и тако даље. Осећај је самостални део наше свести и, с друге стране, он је моменат наших вољних радњи.[1]

Има, у ствари, три врсте осећања: 1) осећања задовољства, 2) осећања незадовољства — непријатности и, 3) између њих, нулта тачка, тачка индиферентности. Кад се — да пређемо на психолошко-естетичке појаве — удари мол-акорд *c-es-g*, имамо естетичко осећања; ударимо, заједно на гласовиру, *c* и *d*, имамо дисонанцу која нам је непријатна; ударимо ли, лагано, један обичан тон, равнодушно се односимо према њему. Све те три врсте осећања можемо приметити и на једном пријатном акорду, ако га много понављамо и дамо га врло интенсивно: из пријатног осећања, пређе се у равнодушно и, одавде, у непријатно. То исто важи и за друга чула: само једну боју, непрестано понављану, наше чуло и осећање не трпи. Сувише интенсивна светлост непријатна нам је; средња нам је пријатна. Јака топлота је непријатна; средња пријатна. У првим случајевима, уз осећања боје, светлости и топлоте иде и осећање непријатности, па чак и бола; у другом обратно. Курва једнога звука, — да још и ово поменемо — апсолутно је ритмичка, док курва једнога шума (лишћа, и тако даље) показује пуну неправилност у таласању ваздушних молекила.[2] У првоме случају, периодична таласања су правилна и ритмичка; у другоме, неправилна и ритмичка у смислу понављања извесних делова. У првоме случају, изазван је естетички осе-

[1] Wilhelm Wundt, Grudzüge der phisiologishen Psychologie. Bd. I. (6 Aufl.), c. 409; Bd. II, c. 290—350.

[2] Dr. Th. Ziehen, Leitfaden der phisiologischen Psychologie. Jena, 1911. C. 76—77.

ћај, осећај пријатности; у другоме, осећај је чисто психолошке природе, то јест надражај је саопштен централном органу са свима својим неправилностима, и он је непријатан. Кад се и звук и шум рашчине у своје саставне делове, у тонове, видећемо да је у тим првим јединицама, у првоме случају, тон збир и однос лепо уређеног броја трептаја, а у другом је својевољни ред и однос бројева трептаја. У првоме случају, имамо низ тонова који се слажу; у другом, који се не слажу. У првоме случају, имамо осећај пријатности; у другоме, осећај непријатности.

Постоји читава литература по овоме питању. Али, у главном, она се своди на типове које смо до сада већ поменули. Питање је, све у свему узевши, врло сложено, и дефинитивно није још ништа дано. Али, изгледа, да је пут само тај и да се, на основу њега, може доста да назре.[1]

Цео људски психолошки систем оснива се на егоизму. Егоизам, са своја два вида: самоодржањем и одржањем врсте, битни је садржај целокупне наше психо-физиолошке организације. Он се изражава нападом и одбраном; неутралност је само у случају апсолутне сигурности организма. Цела наша организација је низ рефлекса у том смислу. И цела наша психолошка организација није ништа друго до један несвестан израз тих истих агенса. Сви осећаји, осећања и све представе аутоматски произилазе из тих основних ставова људске природе. Из сваког нашег акта, чак и из најспиритуалнијег, као

[1] Литература. — Henri Rutgers Marshall, Pain, Pleasure, and Aesthetics, New Vork, c. 110, 299. — Henry Rutgers Marshall, Aestetics Principles. New York, 1895, c. 31, 33, 156. — Herbert Spencer, The Principles of psychologie. New York, 1895, vol. I, c. 272; vol. II, c. 627, 648. — William James, Psychologie. New York, 1910, c. 444. — Alexander Bain, Mental Science, a compendium of psychology and the history of philosophy. New York, 102, 289. — James Sully, Teachers Handbook of Psychology. New York, 1886, c. 283, 335. — Bernard Bosanquet, A History of Aesthetic. London, 1917, c. 232, 234. — Aristote, Poétique et Rhétorique, traduction par Ch. Emile Ruelle. Paris, c. 12, 34—5. — Herbert Sidney Langfeld, The Aesthetic Attitude. New York, 1920, c. 34—35. — Alexander Bain, The Emotions and the Will. New York, 1876, c. 9, 12, 76, 128, 158 225. — Konrad Lange, Das Wesen der Kunst. Berlin, 1907, c. 594, 605. — Max Dessoir, Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft. Stuttgart, 1906, c. 204 и даље. — Ernst Meumann, System der Aesthetik (Wissenschaft und Bildung, 124) Leipzig, 1914, c. 135, 137.

чупавац из кутије, избија тај „горило“ који лежи дубоко у нама. Под најтананијим облицима и изразима наше активности, чак и кад је један акт, на први изглед, високо изнад те егоистичне нужности, по средишту је чист и овејан егоизам који се и на тај начин скрива, који се и у тако лепу тогу облачи и у тако пријатном облику појављује.

И трагично се појављује у том знаку. Оно је, у основи, после напада или одбране, неуспех.

Шта је трагично? У основи, то је осећање бола. Психофизиолошки, то је једна незадовољена тенденција; медицински, то је дисфорија и од дисфорије на ниже до самог физичког бола, до патолошке дезорганизације и до дефицита физико-физиолошке енергије. Како то објективно стање бола прелази у осећање задовољства? Откуда да ми у *Краљу Едипу* и у *Магбету* уживамо? Пре свега, ми ништа стварно не патимо и, после свега, све то није у истини. Кад Магбет, прободен мачем, умире, ми знамо да то само глумац вешто „чини“. То је само „игра“. И кад није „игра“, кад је случај Меримеовог усхићења *(Писма из Мадрида)* који гледа борбу тореадора с биком — са галерије, и ужива кад бик зарије рог у трбух тореадору, — и онда је естетичко осећање задовољства; јер је оно што се дешава ретко и велико, а ви сте само посматрач. Свети Августин, у својим *Исповестима,* прича за свог пријатеља Алипиуса, поводом једног рањеног гладиатора, ово: „Крв која је текла испуњавала је његово срце не знам каквом свирепом жељом. Узалуд се трудио да одстрани своје погледе, он је осећао како су привезани на то тело које је подрхтавало; просто је упијао у себе страхоте борбе...“ Егоизам је ту главни покретач: осећање самоодржања, осећање себе, централисање свега и одмеравање свега у односу и према својој личности. Има неког уживања, до извесних граница, у томе болу. Кад је тај туђи бол на сцени, у „игри“ и „чињењу“, уживање је неограничено. Едипу у истини не копају очи, и Лаокона не стежу змије, нити оног Гала боли рана. То је само у речима и у камену. Човек је страховито саможива организација. Сва је његова организација створена за напад и одбрану. Од чулно-моторичких реакција па до најестетичкијих, све се, у главном, своди на то. Успешан напад или успешна одбрана дају задовољство; и, обратно, неуспешан напад и неуспешна одбрана, незадовољство. Сва афективна

психологија, најзад, долази на то (Сили, Рибо, Штумпф, и тако даље). И кад је то тако у тој средини нагона, апетита и страсти, тако се све то мора рефлектовати и у етици, естетици, социологији, и даље. Наравно, у овом случају трагичнога у естетичкој домени, ми смо се попели високо и једва назиремо све те физиолошке реакције. Од детета које тек што се родило, а чији су први крици и моторичне реакције управљени одмах противу бола, па до *Ромеа и Јулије*, пут је дуг, као око земље, али је исти и, *с друге стране*, везује се. Нападајући и бранећи се, ми можемо да живимо и, живећи, да уживамо. У основи је цео „проседе" исти, и ако су ступњеви (хемијско, физичко, физиолошко, психолошко, психо-естетичко, естетичко) на први поглед тако различни. У првим је случајевима, у случајевима бола, дефицит животне енергије, па се, преко минимума, средњих мера и максимума, иде на неутрална стања, задовољства и усхићења; и све се то пење и прожима сву нашу организацију и све њене изразе. У овој естетичкој вредности, у трагичном, имамо цео тај пут. Он се овако компликовао. Уметник *(Краљ Едип; Лаокон; Седма Симфонија; Страшни Суд;* Павлова у плесу *Умирући Лабуд)* узима предмет под „трагичном кривицом", сам по себи и у животу чисто незадовољство и дефицит. Затим га баца у речи, камен, тон, боју и покрет, у други материал, у материал који не осећа. Тим „проседеом" добили смо из трагичног по себи и, можда из трагичног у односу на уметника, из трагичног као осећања незадовољства и бола, једно, у првом тренутку, неутрално трагично и, најзад, трагично-естетичко осећање радости и задовољства. Ми смо сада далеко од Едипа коме копају очи. То је једно. И друго: нису то истински акти; то су само мисли уметника. То се не дешава стварно; то се само „чини" и приказује. У питању су фикције, символи и ознаке који су сасвим на другој страни од аката, дела и истина. Конрад Ланге би из тога закључио на илузију и из тога испрео теорију.[1] Ми ћемо избећи опасност категоричког закључивања и крајњег закључка. Могло би се само још додати да у уживању у трагичном цела ствар „задовољства бола" лежи у оној психичкој дистанци између онога што се у истини дешава и онога што се „чини", између нас који смо на сигурном месту и онога што се трагично

[1] Das Wesen der Kunst. Berlin, 1907, с. 356 и даље.

збива и, најзад, између човека који пати, човека који гледа ту патњу и човека који је само чита, гледа или слуша. На тој психичкој дистанци оснива се естетички став. Он долази кад је она ту и губи се чим ње нема. Писац ових редова уживао је у бури на једном сигурном броду, после повлачења кроз Албанију, док један морнар није викнуо: „Сумарен је у близини"! После тога, естетички став уживања прешао је у психолошки страха. Узмимо и другачију „психичку дистанцу": од бола ка задовољству, а не напуштајући основно физиолошко осећање бола. Код африканских Бушмана постоји игра *моћома* (или „крвава игра").[1] Игра се кад у племену настане глад, болештина или рат, и помоћу те игре они призивају Бога у помоћ. У свом основном психолошком ставу цела је радња трагична. Али, кад игра, по ноћи, са свим оним што прати у смислу покрета, костима и боја, отпочне и развије се, основни психолошки став трагичнога престаје и настаје естетички став: уживање у трагичном. У митским кажама тог истог племена, у молитвама Богу Кању у тренутцима кад настане глад, и ако је непосредни повод трагичан, физиолошки, појављују се естетички елементи (римат, понављање, паралелизам), и Бушман је под естетичким ставом према *causa vera,* према осећању глади. Естетичких елемената, дакле, има скоро у свима нашим појавама, па и у најтрагичнијим. Под повољним условима, они постају доминантни, и онда смо у естетичком ставу према једној појави. Нервни токови, под својим психолошким и физиолошким ознакама, кад се у истини дешавају, кад су на делу, дају осећање бола. Али, и ако такво физиолошки и психолошки, то осећање, под занимљивим естетичким ознакама, и кад личност није непосредно много нападнута, и у други материал или израз кад се баци, даје осећање задовољства. „Бол постаје после свега" — каже на једном месту Омир — „једна забава",[2] па чак и кад је још ту али успешно, то јест естетички преварен и прерушен. Ту је у дубокој важности и оно мудро народно: „Удри жалост на весеље", то јест превари се и преруши. Психолози обележавају бол као неку врсту смањеног виталитета, слабости и исцрпљености система. Кант налази да је бол осећање животне слабости, а Бен налази да је „бол праћен снижавањем ви-

[1] A. C. Mackenzie, The Evolution of Literature. New York, 1911, с. 38.
[2] Цитирано у: William James, Psychology, New York, 1910, с. 444.

талних функција“.[1] И у оваквом случају, кад кроз једну личност пролази цео низ појава од бола до естетичкога, ми видимо исти пут који и у горњем примеру. Наша естетичка организација је ту да нађе излаза. Бушман је обрнуо цео свој став, нашавши, преко игре и пијанства чула, контра-акцију. Ту контра-акцију налази сама организација да би се спасла бола. Код примитивних народа је забележено да, у тешким тренутцима, једу неку врсту кактуса што их, после, баца у екстазу, у снове и визије. То се ради по целоме глобусу (вино, опијум). Тражи се, дакле, стимулус да подигне виталитет и да бол пребаци на задовољство.

„Трагично поље“ је једно од највећих поља уметности. „Трагична снага“, као крв тело, прожима сву уметност. Бол је исконска болест човечанства и свих његових израза. На њему су основана, и од њега саздана, сва велика дела. Највећи део емоција је трагичног карактера. И одбрана и напад, и самоодржање и одржање, што чини карактеристичном сву човекову организацију, резултирају из емоција страха у свима његовим врстама, емоција моћи, гњева, љубави, страха од смрти, емоција туге, акције, симпатије. И све те трагичне вредности, под условима о којима смо говорили, предмет су естетичких вредности. Уметност је препуна тих вредности. И *Свето Писмо,* и *Махабарата*, и Шекспир, и Данте, и Гетеов *Фауст,* и Бах и Бетовен, и Микел-Анђело и Мештровић, имају у своме делу један велики део који припада категорији трагичнога. Такви су велики примери: четрдесетогодишње лутање Јевреја, под Мојсијем, по пустињама; ратни удес Саулов, његов трагични крај и, у опште, његов трагични карактер; распеће Христово у *Јеванђељу по Јовану* (глава XIX); *Псалми Давидови* и, нарочито, 137: „На водама вавилонским сеђасмо и плакасмо, опомињући се Сиона“; пад Јерусалима, 70 године после Христа, сеча Јевреја, пожар вароши и одвођење у масама у ропство; бол Дариев после изгубљене битке код Арбеле; повлачење преко Березине; Наполеон на Светој Јелени. Један пример страшне трагичности, из живота узет, наводи један румунски писац: „Трансилвански песник Ст. О. Јосиф умирао је у делириуму, док му је, под прозорима, маса света певала је

[1] A. Bain, Mind and Body (International Scientific Series). New York, 1874, с. 59 и даље.

његову песму: На оружје!.... То је био први дан румунске мобилизације (1913). Чувши за смрт Јосифову, и његов друг и сународник, критичар Ил. Шенди, који је боловао од исте болести, више је волео бруталан и брз крај: скочи кроз прозор и разби главу о камење у дворишту. Сарадник Јосифов, Д. Ангел, нежан песник и страстан темперамент, покушао је да убије своју жену која је и сама била песник и која је била бивша жена Јосифова: он је обрани и, истим револвером, уби себе. Мала Корина, кћи Јосифова, којој је отац посветио дивне стихове, умрла је страшном смрћу: бомба са једнога цепелина разнела је у парчад кад се играла у једној башти у Букурешту". Леп је пример и Ниобина туга за њених седам синова које је побио Аполон и седам кћери које је побила Артемиза и коју, најзад, богови претварају, да више не пати, у камен. Трагично са примесом ужаса је овај запис асирског краља Ашур-Нацирпала III (из деветог века пре Христа): „Дошао сам до града Тела. Град је био јак; три су га зида опасивала. Становници су имали вере у своје тврде зидове и многобројне војнике; нису дошли до мене и пољубили ми ногу. Битком и сечом нападох га и освојих. Посекао сам три хиљаде ратника у битци. Пљачку и ствари, стоку и овце, све сам узео; многе сам заробљенике спалио. Многе сам живе похватао, и некима поломио руке и удове, некима поодсецао носеве, уши и ноге, а многима ископао очи. Некима сам главе поодсецао и обесио их о дрвеће у близини вароши. Децу сам им спалио. Опљачкао сам варош, порушио је и запалио; уништио сам је". У истом смислу је пример и битка на Макару, у *Саламбо* од Г. Флобера, између Картагињана и Варвара; нарочито тренутак кад двоврсни ред слонова, са својим кулама пуним војника, улази у битку, и опис реке која се, са лешинама, тешко креће; и опис кад се Мато креће на суђење, и само суђење. Наша народна песма је пуна трагичних вредности: *Мајка Југовића, Смрт Краљевића Марка, Неблагодаран Син* са оном трагичном поентом:

... Кад се мајка натраг повратила,
Девет сина девет каменова,
Девет сна'а девет љути змија;
Пак се змије по камену вију;

или *Највећа жалост за братом* са дубоком трагиком:

... За Ђурђем је косу одрезала,
За дјевером лице изгрдила,

А за братом очи извадила.
Косу реже, коса опет расте,
Лице грди, а лице израста;
Али очи не могу израсти,
Нити срце за братом рођеним.

У *Животопису Светога Симеуна* од Светога Саве леп је пример опис смрти његовог оца: просто, без емфазе, мирно; *Предраг и Ненад*, народна песма, у којој је изванредно изведен један трагичан предмет: кад Предраг, из незнања, убија свог рођеног брата Ненада; *Хасан-агиница* и, нарочито, крај песме у којој се описује њена трагична смрт из жалости за децом. Лепи су примери *Роландова Смрт*, и у Дантеовом *Новом Животу* кад је Беатрича умрла (сонет: „Дођите и чујте моје јаде"). Есхил, „највећи трагичар свих времена", пун је примера, нарочито у *Окованом Прометеју* (први чин, трећа сцена), кад Прометеј говори хору: „Имао сам сажаљења за смртне; за мене нико нема сажаљења"; призор је пун трагичне страве, као и онај кад Меркур говори Прометеју (пети чин, прва сцена): ..... „Јупитер ће муњама и громовима ту литицу срушити, и твоје тело биће под рушевинама. Много после тога појавићеш се; али, онда, доћи ће незајажљиви Јупитеров орао, крилато псето, који ће ти истргнути читаве делове твог тела; непозвани званац кога ће црно и крваво јестиво, твоја џигерица, хранити целога дана. Не надај се никако да видиш крај твојим мукама..." *Персијанци* су нарочито пуни те снажне и мистичне трагике и страве. У трећем чину (првој сцени) хор овако кука: ... „Дођи да видиш нечувени јад; господару нашег господара, појави се! Страшан нас је мрак обавио: сва нам је омладина уништена: дођи, о оче твог народа, непобедни Дарије!... О ти, кога су твоји поданици толико оплакивали, због ког је злочина, о мој краљу, твој народ навукао на се ту несрећу? Нема више наших многобројних бродова; остали су само тужни остатци"; док у петом чину (првој сцени), после пораза, Ксеркс кобно нариче: „Несрећник што сам! Под каквим сам то кобним и непредвиђеним ударом судбине! Нека судбина свирепо вређа персијску расу! Шта бивам, несрећник? Дрхте ми колена пода мном кад видим ове поштоване седине. О, Јупитеру, што ме ниси у смрт ноћи утопио са мојим ратницима!" — Један је леп пример трагичноге као равнодушности према смрти крај Платонове *Сокра-*

тове Апологије и, нарочито, завршна Сократова реченица:... „Али, време је већ да се раставимо: ја да умрем а ви да живите. Ко од нас има бољи удес? Нико, изузев Бога, не зна то“. У том смислу је, такође, леп пример Шатобрианово размишљање у Тиволију *(Рим,* глава девета) о пролазности свега:... „Место је згодно за размишљање и сањарије; враћам се у своју прошлост; осећам бреме данашњице, и трудим се да продрем у своју будућност. Где ћу бити, шта ћу радити и шта ћу бити кроз двадесет година? Сваки пут кад човек сиђе у себе, при свима неодређеним плановима које човек створи, наилази на једну непобедну препреку, на неизвесност проузроковану извесношћу: та препрека, та извесност, то је смрт, та страшна смрт која све зауставља, која вас и остале стигне... Таласи који се стропоштавате кроз ову дубоку ноћ где вас чујем како урличете, да ли ви брже ишчезавате него ли човекови дани, или, можете ли ми рећи шта је човек, ви који сте видели толике генерације да пролазе по овим обалама“. У Ничеовој *Играчкој Песми (Тако говораше Заратустра)* на овај се начин инвоцира то исто вечно трагично осећање: „Нешто је непознато око мене и гледа ме замишљено. Шта! Ти још живиш, Заратустра? Зашто? Како? Ради чега? Коме? Куда? Где? — Зар није будалаштина још живети?“ У овом смислу, у смислу трагичнога у односу на сазнање, има у *Злочину и Казни* ова констатација: „Но, шта смо ми сад? Та сви смо ми, сви без изузетка, у погледу науке, развитка, мишљења, проналазака, идеала, жеља, либерализма, разума, опита и свега, свега, свега, свега — још у првом припремном разреду гимназије!“ Врло добри примерци трагичног као сетног налазе се код Верлена, *Јесења Песма* на пример: „Дуги уздаси — Виолина — Јесени — Ране срце моје — Чамом — Једноликом. — Грцајући — И блед кад — Зазвони час, — Сећам се — Старих дана — И плачем. — И одлазим — По ружном ветру — Који ме носи — Амо, тамо, — Слично — Мртвоме листу“ *(Сетни Пеизажи, V.);* и *Nevermore:* „Успомено, успомено, шта хоћеш? Јесен — отера дрозга кроз безгласни ваздух, — А сунце лије зракове монотоне — По пожутелој шуми кроз коју северац душе. — Бесмо сами и, сањајући, ходасмо — Она и ја, с косама и мислима по ветру. — Изненада, управивши на ме свој узбуђен поглед: — „Који ти је најлепши дан био?“ рече њен глас од живога злата, —

Њен благи и звонки глас, анђеоског свежег звука. — Танани осмех даде јој одговор. — И ја пољубих, побожно, њену белу руку. — Ах! како је мирисно прво цвеће! И како шуми дивним шумором — Прво „да“ са усана оне коју волимо“ *(Меланхолија,* I). И, најзад, овај пример из Леопардија, као пример трагичног из области песимистичког: „Ништа не живи што би било достојно — Твојих полета, и земља не заслужује ни уздах. — Бол и досада, — то је наше биће, и свет је блато, — ништа друго. — Утишај се.“ — Музика је пуна примера трагичног осећања са свима његовим подврстама. Да наведемо — и тиме завршимо цело ово разлагање — неколико примера. Бетовен је трагично нарочито „обделавао“. Згодан је пример други део *(Adagio)* његове *Четврте Симфоније,* нарочито крај тог дела, са сетним и трагично-мистичким основним расположењем; други део *Eroica (Marcia funebre)* са дубоко трагичним мотивима поводом смрти хероја; затим почетак *(Allegro con brio)* његове *Пете Симфоније,* за који је сам Бетовен рекао: „Тако судбина куца на врата“ и, нарочито, друга тема, коју почиње хорна, прихватају гудачки инструменти и која се развија, после једног постепеног *crescendo-a,* у једну снажну коду која базира на првој теми. У смислу трагичног, други део Баховог *Концерта Бр. 3 (molto adagio)* је савршен пример мирне, тихе и сутонске туге са примесама задовољства и пријатности од трагичнога. — Једну подврсту трагичнога, сетно, имамо и у једном Моцартовом *Concerto за клавир* (A-dur), у једној мелодији *andante* коју даје флаута и два кларинета: сетно-мистично осећање извесног мира и тишине. Снажно трагичног карактера је и први део Листовог *Таса: Lamento e Triomfo;* Брамсова *Трагична Увертира;* први део Чајковскове *Четврте Симфоније (andante sostenuto)* са мистичним почетком у тешким тоновима хорне, које после предузимају басови и цео оркестар; дубоко трагично-мистички завршетак *Тражење Бога* (прва сцена другог чина из *Легенде Светога Христифора* од Венсена д’Ендиа), и тако даље.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

АЛЕКСАНДАР БЛОК.

7 августа 1921 године умро је Блок. Те исте године, у Берлину и Петрограду изишле су понова три књиге његових стихова, последња већ у трећем издању. Исте године, опет у Петрограду, изашла је велика књига *О А. Блоку;* руска издавачка књижара у Берлину „Скити" издала је понова поеме Блокове *Скити* и *Дванаест* с великим уводом од Иванова-Разумњика; а у берлинском руском књижевно-библиографском часопису *Нова руска књига* (св. 2 за 1922 г.) изашао је топао чланак J. Офросимова о поезији Блоковој; песникиња Марина Цветајева издала је, опет у Берлину, 1922 г., лепу књижицу *Песама Блоку,* итд. Једном речи, око имена умрлог песника већ је цела плејада имена; он има много поштовалаца и коментатора; најновији руски песници признају да су у великој мери његови наследници и ученици, називају га „генијем", пореде га с Пушкином. Дакле, Блок је тако крупна појава у најновијој руској књижевности да изгледа немогућно разумети је ако човек не познаје самог песника. У наше доба ратова, лукаве дипломатије, свемоћне берзе, види се свуда — можда као протест душе против тираније материјализма — пробуђена љубав према песништву префињеном, романтичном, приступачном за изабране.

Блок се означава пре свега као песник једне школе, а не опште-људски, али и сви други песници целог света, од којих почињу нови идејни и уметнички правци, изгледали су тако у почетку: песници једне школе. Чак и у доба кад је Пушкинов таленат био у својој највећој снази, било је образованих и паметних људи који га нису признавали, већ су ценили Державина и Хераскова. Словацки је био признат тек много година после смрти, а питање о преносу његовог тела у Краковски Вавел приликом његове стогодишњице изазвало је оштру полемику. Бајрон је изазивао гнев и дивљење својом

поезијом, у домовини и на страни. И сваки гениалан песник, док се не призна за „генија“, т. ј. за светског, сматрао се као величина само међу својим епигонима.

Александар Александровић Блок родио се у Варшави 1880 г. Отац његов, А. Л. Блок, био је професор Варшавског универзитета, човек учен и од духа, али уједно и тако настран да се не може сматрати као нормалан. Мати му је била из старе руске племићске породице Бекетових; њен отац био је познати научник, ректор Петроградског универзитета. На том универзитету учио је А. А. Блок, свршивши 1904 г. класичну групу историјско-филолошког факултета. Те године је издао прву збирку својих песама, *Песме дивној госйођи*, које су привукле пажњу критике. 1907—9 г. изашле су две следеће збирке, *Ненадна радосш* и *Снежна ноћ*. У исто време Блок се појављује као реформатор позоришта: његови чудни, симболични комади, *Комендијаш, Краљ и йијаца*, изазивали су тако много препирке, узбуђења и захтева у књижевним круговима, да су очевидно били признати као појаве особитог значаја. Ти комади су задовољавали ону префињену интелигентну и уметничку публику за чије су задовољство режија Мајерхолдова, часописи *Мерило* и *Злашно Руно*, ново сликарство, музика Скрабинова, и сличне ствари. За грубљу публику они су били неразумљиви, некад смешни. 1913 г. појавио се комад *Ружа и Крсш*, који обнавља традиције романтизма. Преживљујући, као и сва интелигентна Русија, која је од 1905 живела у пароксизму револуционих нада и разних тражења нових путева у уметности, религији и науци, — преживљујући таква надања и зебње, Блок је почео 1919 спев *Освеша*, који је требао да изнесе трагичну историју Русије од 1 марта 1881 г. (убиства Александра II) до наших дана. Спев је остао несвршен. После револуције, већ у 1918 г., издани су *Скиши* и *Дванаесш*, која дела су изазвала тако много разговора. У то време је песник био већ у великој беди, и ако се тешко може рећи да га совјетска власт није оценила. Блоку је било дано место управника Великог Драмског Позоришта. Ипак је он желео да оде из Русије. Али га нису пуштали и држали су га на глади, док није и умро од глади.

И ако његови поштоваоци поричу да је он створио школу, и називају га само „потенциалним“ творцем школе, ван сумње је да Блок припада једном одређеном правцу у

руској књижевности, и да се не може одвојити од имена Брјусова, Иванова, Сологуба, Мерешковског и др. У својим песмама, по свом религиозном интересу, без кога се не може замислити ниједан већи Рус, Блок се приближава Владимиру Соловјову, као филозофу и песнику.

Шта налазе у Блоку његове присталице и ученици? Пре свега, широк диапазон одговарања стварности. „Све је у пољу његовог уметничког виђења, његова душа у творачкој чежњи стреми ка свима; он васкрсава давно заборављену реч о Песнику-Одјеку и споразумева се са целим светом, и не само са светом земаљским, већ и са онима који су изван граница емпиријског посматрања, са светом Вечнога, чија позивања он напрегнуто ослушкује“ (Б. Енгелхарт). Други, поредећи га са Хамлетом — што је и сам песник чинио — тврде да Блок није имао воље, и ако је знао да треба радити. „Он је осећао, каже критичар Ајхенбаум, наступајућу трагедију свог нараштаја и трагедију своју... Блок пажљиво и узбуђено мотри на свакодневне догађаје, као да предосећа да ће живот хтети освету и суд“.

То посматрање потпуно је тачно. Као стручњак, Блок је знао историју буне Катилинине, о томе је дао и један напис, који показује необичну способност синтезе. Доиста, треба прочитати макар само Салустија, па да се у тој завери види нешто типско, нешто чудновато слично завери Лењиновој, која се на несрећу свршила успехом. Треба рећи да је Блок далеко од тога да идеалише Катилину, као и од тога да идеалише Лењина и његов крвави режим. Осетљиви песник је мрзео грубост „охлоса“, и он духовно није прихватио бољшевизам, већ је узбуђено ишчекивао тренутак „освете“. И у 1914 г. Блок пише лепу, пророчку песму која се свршава подсећањем на „самртну постељу“ над којом се с криком вију „гаврани“, и молитвом Богу: нека они који су достојни виде његово царство. И ови мотиви, скоро апокалиптички, често се срећу у песмама Блоковим из последњих година. „Песник предреволуционог доба“, гласник погибије света — такав је Блок у основи свог дела. Основни садржај његове поезије јесте предосећање страшне катаклизме између прошлости и немогућности да се човек даље креће ранијим путевима живота. Треба наћи нове путеве човековој срећи, сазнању, друштвеној правди, свем животу. Они проблеми културе које је изнео Толстој и које није могао он решити ни за себе ни за друге, опет се јављају

свом снагом у доба пред револуцију. Револуција у Русији се показала не само као политичка и социалистичка, него и као тражење новог морала, критика свих духовних вредности, с циљем да нађе у свему за увек апсолутну истину. То мучење духа које прожима цео духовни живот руски пре рата и револуције, даје смисао и значај поезији Блоковој. Код њега је све нејасно, све је мучно; то је горење без сагоревања, то је тражење Бога у свему, али не простодушно схватање „Царства Божјег“, него тешке муке душевне. Нешто недовршено, једва наговештено, али што привлачи својом тајанственошћу, „бескрајно сањање“, „неодгоненуто име Божје на хладним и укоченим устима“, „тесан за срце страшни свет“, све су то мотиви Хајнеови, али не кокетни као код Хајнеа, него стање које Блок одређује овим речима: „Ја стојим у пожару, сагореван пламеновима из пакла“. У изражавању тих душевних мука, Блок је необично разнолик и показује неисказану интимност која узбуђује.

Као што је оно руско расположење пре револуције, да се „овако више не може живети“, прешло далеко границе руске, и постало расположење милиона најбољих, најнежнијих људи целога света, тако и поезија Блокова нема ни из далека само руски значај. То је песник светског мерила, израз васељенског осећања о безизлазности наше културе, која се заплела у противречности и која не даје осећању никакав сигуран ослонац. Критика тачно указује на сличност између Достојевског, са његовим језовитим надношењем над „бездан“, и Блока. Блок је органска творевина целе руске мисаоне, религиозне и књижевне прошлости.

Друго питање: да ли је Блока задовољила руска револуција, као чињеница? Је ли он примио њен израз у бољшевизму? Нема сумње, није примио, и у бољшевизму он је видео само сурогат неопходног преображаја духовног живота човечанског. Није само у том општељудски значај Блоков. Он је у опште песник великих размера, који је нашао нове облике и нова осећања, који је открио нове метафоре, за нове спојеве осећаја, и чак и нови стих. Зато песме Блокове постижу некад изванредну пластичност, и сасвим је разумљиво што су његовом стиху и стилу посвећене већ целе расправе.

Индивидуалност Блокова, која га чини правим руским песником и потпуно га одваја од Хајнеа, јесте мистично осе-

ћање. Тајна света, умом нерешена, али наслућена срцем, мучи га увек. О својој музи он вели: „Ти сва ниси од овог света... За друге ти си и Муза, и чудо, за мене си мучење и пакао“.

Рационализам, практичност, одвратни су Блоку. Зато, заједно са Достојевским, који се љутио на глупост и чак на прљавштину свега Запада, заједно с Херценом, који је омрзнуо ћивтинство Запада, Блок мрзи и презире „буржоа“ и мистично верује у чудесни позив Русије. „Наш пут је кроз степу, наш пут је у тузи бескрајној, у твојој тузи, Русијо! И ноћног и далеког мрака се не бојим. Нека је мрак. Стићи ћемо. Осветлићемо огњевима степске даљине...“ То су исти мотиви који и у *Тројки* Гогољевој. Гогољ, Достојевски, Соловјов — то су најближи рођаци Блоку, који га чине дубоко руским песником.

Два последња дела Блокова, *Скити* и *Дванаест*, јесу „важна дела, особите врсте манифести“ нове, још нејасне националне свести руске. За Блока Запад већ није више „завичај чудесних светиња“, као за раније нараштаје руске интелигенције. Тај Запад је њему мрзак и морално одвратан. Између њега и „нас, Скита“ је страшна провалија, а међутим, „ми смо, као робови послушни, држали штит између две непријатељске расе, Монгола и Европе“. Европа нас није разумевала, она је само чекала прилику да напери на нас топове. Блок призива тај стари свет: „Док још ниси пропао, док страдаш слатким патњама, стани, премудри, као Едип, пред Сфинксом са древном загонетком! Русија је Сфинкс. Ликујући и тугујући, и лијући црну крв, она гледа, гледа, гледа у тебе, с мржњом, и с љубављу!“ Не могу, на жалост, да наведем у целини ту песму која тако потпуно и тако гениално казује руско народно расположење, да би га, мислим, сваки од нас Руса потписао.

Спев *Дванаест* је чудно и тешко, мучно дело. Цело дело је прожето неким револуционарним дахом ватре и пожара. „Ветар, ветар по целом белом свету!“ У вихору се све измешало. „Старица, као кокош“, буржоа „који се сакрио у оковратник“, „тужни другар поп“: све се отима у страху од вихора револуције. Ето ко доноси слободу, али само „ех, ех, без крста!“ Ти јунаци пуцају на стару Свету Русију! „Ми на пркос свим буржоима стварамо радосно светски пожар, светски пожар у крви. — Господе, благослови!“ Шта ће ту Господ? Опет Блок са своје мистичне висине прозире крај „страшног“

света. Бог је подигао над њим свој мач: пијану, дивљу, заливену крвљу руску револуцију. Он је подигао изнад тог „премудрог“ Запада, као мач казне. Ето зашто, „сакривен мећавом, неповредив од танета, тихог корака изнад мећавиног снежног, бисерног сјаја, — напред иде Исус Христос!“ То је последња, страшна нерешена реч Блокова.

Хтео сам да у кратком огледу дам српској интелигенцији, макар у најмањем изводу, представу о немирној, широкој, васељенској души у доба пре револуције и у њој. Мислим да Блок заслужује велику пажњу, и да би озбиљније упознавање с њим отворило дубоке изворе оне истинске „светске туге“ од које је увек патила руска душа.

А. ПОГОДИН.

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ВИОЛЕНТНОГ ТИПА.

(Крај.)

Због своје претеране осетљивости и мизантропије, виолентни људи често постају опасан деструктиван елемент у својој средини, као што својим наглим покретом одлука и држања често компромитују и најлепше започете ствари.

Међутим, ово мењање одлуке и држања долази код виолентних људи не само услед паралогичног закључивања, већ и услед повременог пресахнућа енергије, исцрпене у маховима претеране концентрације пажње и воље. Код њих нема равномерности у напорима, већ им се концентрисана воља високог напона празни експлозивно. Што се у том тренутку постигне, то је учињено; али ако се наиђе на отпор и велике сметње, онда се воља виолентних људи ломи као електрични светлац кад наиђе на згрнуте слојеве ваздуха, распрскава се у капљице као вода бујице кад удари у стену. Зато су виолентни људи мало подобни за велике, дуготрајне послове са упорним тешкоћама, јер код њих иза стања великог напона долазе периоди исцрпености и малаксалости. Зато Г. Цвијић сасвим умесно корегира свој први закључак: „То су људи јаке воље, — што науме учиниће“, овом ванредном значајном опсервацијом: „Проучавајући виолентне типове, нарочито оне од историјске важности, опазио сам на свима, без изузетка, смену

јако активних периода; са добима потпуне пасивности, у којима су они малаксали, изнемогли, „безује“; последње иде дотле да могу пустити да пропадну велике тековине, кад то само од њих или највише од њих зависи... Многе појаве у развитку динарске планинске зоне указују на смену активних и готово пасивних периода; после гласне и гласовите периоде, долази друга са зевом или прекидом: начин историског развијања и напредовања овог становништва ишао је дакле цик-цак линијом. Као да је томе донекле била узрок и енергија виолетних типова, која се на махове развија“ (II, 89).

*

Са осцилирањем напона воље врло је слична друга једна врло важна особина виолентних људи: сталожавање егзалтације, стишавање, увиђање грешке: то су т. зв. *ремизе*. Ово је једна необично важна особина виолентних карактера и од капиталне важности при постављању границе између њих и потпуног делириума интерпретације. Кад прође мало времена од момента критичног напона, када се одврати ободена пажња од предмета на који се бесно бацила и концентрисала, тада се виолентни људи почну трезнити, нормално просуђивати, увиђати своју грешку. Такве ремизе су честе, управо правило. Код делириума интерпретације то није случај: код болесника ремизе наступају врло ретко и никад радикално. То су само мала затишја, мали застанци болесне логике, која ће се после понова и са још већом жестином бацити на своју стару и вечиту тему. Њу може пациент за часак заборавити и скренути пажњу на другу страну, али он не може никад увидети грешку у своме резоновању, своје неправо, своју лажно конструисану хипотезу; и зато је он непоправљив и умире заједно са својом грешком. Ти болесници су такви поглавито што су моноидеисте. Код виолентних типова међутим нема трајног моноидеизма: они праве *грешке,* али не једну, већ многе; оне су растурене кроз живот, дифузне, и не координирају се у један систем за сав живот.

Због тога се виолентни типови не могу сматрати као субјекти једне потпуне душевне болести; они се налазе још с ове стране границе — ма да и сувише близу ње — нормалног душевног живота, и само од случаја до случаја њихов умни апарат почиње рђаво да функционише, показујући велике

сличности са једном психозом. И док је делириум интерпретације апсолутно неизлечива болест, која се терапијом може само неколико ублажавати и стишавати, код виолентних карактера има великих услова за трајније коректуре, као што ћемо мало ниже видети.

Но пре тога донунићемо још слику виолентних типова. Тиче се њихових добрих особина, којих често има у великој мери, и због којих су обично тако чудна једна смеша која њихову околину толико збуњује, и чини да их једни људи могу кудити и нападати, а други хвалити и ценити, па да обоји имају право.

Њихове добре особине су засноване на истим диспозицијама на којима и рђаве. Виолентни типови могу да буду велики управо због онога због чега су и дефектни: због своје велике концентрације пажње, воље и активности, особинâ које су атрибути даровитости и гениалности. Они могу да се зароне дубоко у један предмет, и да гоне једну интуитивну слутњу или незнатан стварни траг до далеких танчина; да даду стога дубоке концепције или велика открића у науци, на пољу техничког стварања, у литератури, уметности, привредном животу, затим као лекари, адвокати, војсковође и т. д.[1] Са много интуиције имају и много способности за силне дедукције и философска систематизирања.

У практичном животу то могу бити, запажа Г. Цвијић, „революционари у областима мисли или, још чешће, изазвати догађаје који за собом вуку велике, махом корисне и плодне последице: осете правац друштвене струје и створе хук за идеје и покрете који обухвате масу“. То су људи који имају јако осећање неправде, и бунећи се сами против ње, они повлаче за собом и цело друштво у коме живе: у том случају то су покретачи највећих и најлепших струја друштвеног живота. Такви су били од реда наши хајдуци и ускоци, наши вођи устанка и творци многих других социалних и политичких покрета. Они тако доприносе — ма и претеривањем — чишћењу моралне атмосфере свога времена, и зато, у пркос свему

[1] Необично инструктивно је у овом погледу дело Ч. Ломброза: *Геније и Лудило,* у коме има много биографија великих људи, описаних са ове тачке гледишта.

осталоме, задобијају наше симпатије. Морис Доне тим поводом вели ово, говорећи о Мисе-у:

„Треба романтизма у животу; не до те мере да је разумна делатност сваки час поплављена наступима осећања, али је изврсно да је осећања покаткад поплаве. Будимо на опрезу да примање друштвене стварности, прилагођавање средини, не буде понекад примање без роптања сваке неправде и сваког насиља, и да чак све то не буде искоришћено од стране оних гнусних типова које називају промућурним људима“.

Пада у очи да виолентни људи имају већином врло високо развијено осећање дужности и савести. Даље, и ако су свађалице, насртљивци и убојице, ретко су кад крадљивци, утајивачи, уцењивачи, мародери. Корсиканци с поносом наводе да у француској криминалној статистици није ни једном забележен који од њих због крађе или утаје, и ако су врло често забележени због убиства, злоставе или увреде. — Исто тако могу бити врло несебични, великодушни, дарежљиви, способни за лично пожртвовање. Г. Цвијић запажа „да од њих могу постати они очишћени и скоро бестелесни културни људи, који себе и своје тело сасвим заборављају и потпуно се ставе у службу некој идеји или општим великим задатцима. Нарочито национална идеја може код њих постати дубока вера и страст“.

Укратко, код ових људи могу се наћи и велике способности и велике моралне особине. Њих некада потиру рђаве особине; и ексцентричности виолентних људи, као и њихова деспотска ауторитарност која не трпи никаквог опонирања, понекад толико додијавају њиховим савременицима, да их ови прогоне без обзира на све њихове добре и корисне особине. Због тога многи виолентни људи долазе до праве своје цене тек после своје смрти, онда кад више никоме не досађују својим наступима плаховитости и ћудљивости, кад се све њихове рђаве особине забораве и изгубе у историјској даљини, а само њихова дела остану на видику, трајна и супериорна. Њих ретко разумеју и воле савременици, већ тек доцније генерације. То су најчешће људи на чијим гробовима ниче цвеће за далеко неко поколење.

*

Била би још два интересантна питања: о географској распрострањености и о етиологији (узроцима постања) вио-

лентних карактера. Географска распрострањеност дала би нам изврсне елементе за етнопсихологију, али исто тако и за етиологију виолентног карактера. Г. Цвијић је дао драгоцених података о географској распрострањености овог типа код нас, и из њих се види да се виолентни темпераменти јављају већином у области динарских планина. За друге народе немамо овако систематских проучавања. Али колико се може судити по сумарним познавањима из области етнопсихологије, виолентни типови се налазе најчешће код народа који живе у планинским и топлим пределима. Према овоме може се назрети хипотеза да конфигурација терена и клима утичу знатно на распрострањеност виолентности. Виолентност, аналого делириуму интерпретације, мора да почива на аномалијама развића извесних нервних центара, оних партија мозга у којима би као резидирала моћ самоуздржавања и самокритике. Узроци овог неправилног развитка могу се донекле тражити у наследној оптерећености; и у породицама многих виолентних људи могу се наћи потврде за ово схватање. Само, ту треба избећи претеране генерализације. „Наслеђе игра велику улогу код психоза, вели Bumke (op. cit, стр. 9); но не сме се бити искључив. Diem је нашао 78·2% наследног оптерећења код болесника једне луднице, а 66·9% код исте толике једне групе здравих људи". — Зато би се узроци ових конституционалних малформација могли потражити и у другим спољним узроцима који ремете миран ембрионални развитак човеков. Морис Доне запажа са много интуиције да се у доба Мисеово, око 1836, у Француској појавио невероватно велики број неуравнотежених типова, и тим поводом чини ова расматрања:

„Ми знамо да је ово умањење виших духовних особина праћено нервним поремећајима, психозом. Али, док су оцеви искрвављени, са грудима натовареним гвожђем, живели у акцији (реч је о војницима Револуције и Царства), било је много ноћи без сна за очајне жене, које су остајале у сузама и страховањима код кућа. То је морало бити узроком многих нервоза код жена, многих нервних поремећаја, које су оне морале пренети на своје синове којима је било двадесет година око 1830..."

Ово схватање се потврђује и са научне стране. „Поуздано је, вели проф. Bumke (op. cit., стр. 12 и даље), да моменти који за време трудноће ремете психичку или физичку равнотежу матере, нису без значаја за нервно здравље деце".

На овај начин дакле може се пре објаснити велика распрострањеност виолентности код брђана, где је живот тежак и напоран, пун борбе, страховања, изненађења, и који су вековима живели у тешким политичким приликама.

И жарка клима може да игра сличну улогу у рђавом утицају на здравље матера и нормални развитак ембриона. „У етиологији маније игра велику улогу и *инсолација*“, напомиње се у науци (Lehrbuch der Psychiatrie, Binswanger etc, стр. 102).

Најзад, особине виолентности могу се ваљда преносити и наслеђем, макар понекад и у прескоку појединих генерација.

*

Како год се решило питање о етиологији, много је важнији позитиван факт да се у појединим народима виолентни типови појављују у тако великом броју да дају основни карактер психе целог једног народа: такав је ето случај код динарских Јужних Словена. Но како виолентни карактери имају, поред својих великих добрих особина, и знатну меру деструктивности, ексцентричности, брзоплетости, то је код ових народа велики један друштвени и национални задатак угушивање злих особина ових људи, укроћавање и одгајање њихово, тако да се из њих дестилишу добре а сузбију рђаве особине. Ово је могуће — живи примери су нам пред очима — јер виолентност није потпуна психоза, већ има повратљивости, има ремиза и могућности уразумљивања за време њих.

Код виолентности најглавније је доћи до сазнања своје мане. То је до душе доста тешко, баш због умањене способности самокритике, која симптоматично карактерише виолентност. Но могућност самознања није искључена; она је на против могућа по правилу, и ту је баш основна разлика између просте виолентности и делириума интерпретације. А кад се једном учини познанство са самим собом, кад се увиде слабости свога логичког и духовног апарата, онда се јаком, истрајном вољом на савлађивању самог себе у критичним тренутцима и извесном логичком гимнастиком могу ојачати чула самоуздржавања и самокритике, закржљавела од рођења. Један велики историјски пример за могућност успеха у овом правцу јесте Б. Франклин; његови мемоари су од необичног интереса и поуке, и у овом погледу. Он је, ради већег успеха,

саставио био нарочиту таблицу оних особина које су му недостајале, а у којима се хтео вежбати, и водио је чак писмену евиденцију о томе колико је у томе успевао а колико грешио. Као што је Демостен, силом своје воље, успео да савлада извесне своје телесне мане, те од једне комичне фигуре постао заносан говорник, тако је и Франклин, истим начином, од хаотичнога, деструктивног и омрзнутогог дечка, постао сређен, смишљен, користан и популаран члан свог друштва. — У осталом, у свакидањем животу има много мањих, обичнијих примера сличног савлађивања себе. Г. Цвијић примећује да Херцеговци, изгледа, најбоље савлађују своју ману плаховитости.

Из овога би се дало закључити да читаве масе друштвене предузимају по негде колективно, друштвеним васпитањем, сузбијање ове антисоциалне особине људског карактера. И то нам указује прстом на једну важну околност, да и околина може и треба да игра велику улогу у корегирању виолентних карактера: најпре породица, па онда ближа околина, па најзад и цео народ мораће с извесним педагошким разбором уочавати и означавати поступке који су резултат виолентне паралогике, избегавати реагирање аналогним начином, већ тежити уразумљавању и систематском ублажавању виолентних карактера. У тренутцима наступа виолентности треба обраћати заошијано пажњу и одвући је на други предмет, разговором, разонођењем или — нарочито — путовањем. Тиме се најбоље постижу благотворне ремизе, за време којих онда може доћи најинтенсивнији поправљајући утицај.

У напорима да обуздају своју природу и уравнотеже свој темперамент, мора дакле виолентне људе помагати и њихова околина, нарочито код народа где су они честа појава. И као што се друштво бори организованом акцијом против туберкулозе, алкохолизма, велике смртности новорођенчади и других општих зала која упропашћују велики део становништва, његове радне снаге и енергије, тако се мора колективним путем борити и против овог друштвеног зла које често упропашћује велике количине корисне друштвене енергије и упућује је деструктивним путем.

Д-Р МИЛОРАД НЕДЕЉКОВИЋ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА

(VI)

Српско-хрватско питање, које се сваким даном све више заоштрава, само је последица досадашњег политичког рада „државотворних“ странака, које ево већ скоро четири године „стварају“ државу, и никако тај посао не могу да сврше; на против, они је све више расклиматавају. Да су сва остала питања у нашој новој држави сређена, а остало само српско-хрватско, могло би се рећи да, ако и оно није сређено, није кривица до владе, јер да је до ње стајало, она би га скинула с дневног реда као и остала. Али кад погледамо да је стање у Македонији и Црној Гори много горе него у Хрватској; да, у колико су решена најкрупнија државна питања, аграрно и инвалидско, решена су рђаво, и још се горе изводе; да је у државним финансијама, томе главном нерву државне администрације, стање очајно; и да се за ово време необично развила корупција од врха до дна — онда се сва кривица мора бацити на *носиоце* данашњег режима, на партијске штабове демократа и радикала, који су партијском дисциплином умртвили контролу Народне Скупштине, и корупцијом режимских листова завели и заводе јавно мишљење (у колико о њему у нашој држави у опште може бити говора). Чисто би човек рекао да се хрватско питање нарочито истиче у јавности у први ред, да се одврати пажња од других исто тако важних болести од којих пати наша нова држава. Кад се све ово узме на ум, онда беспристрасан и разуман посматрач мора доћи до уверења да су наши досадашњи државни управници или неспособни да уреде ову земљу, или да свесно рђаво раде било из личних властољубивих амбиција, било из користољубља.

Али ви, господине уредниче, желите знати моје мишљење само о Хрватском питању. Ја сам о томе још у септембру 1919 године издао једну броширу, коју сам са још неким

чланцима прештампао у књизи *Републикански погледи на неколико савремених питања* (Београд, 1920, издање Г. Кона), а написао сам после тога више чланака у *Републици* под потписом, и врло ми је тешко у обиму који сте ми одредили све то изложити. Али ћу ипак покушати.

Ми смо (и Срби и Хрвати и Словенци) за време рата трубили широм целог света да смо један народ и да хоћемо једну државу. Тај поклич, пуштен у свет из политичких разлога, хтели су наши државни управљачи да остваре после ослобођења уређујући нашу државу централистички, као што је пре рата била уређена Србија. Међутим, одмах се показало да смо ми по осећању још далеко од тога да се можемо назвати *један народ,* и да су *државно јединство* и *народно јединство* две ствари а не једна, и да прво треба решити ону која је главна, и коју је могуће одмах решити, а то је *државно јединство,* а *јединство народно* оставити времену да га оно решава. Зашто се народно јединство не може решити одмах, нити се оно решава уставом, законима и уредбама, ја сам изложио још у првој својој брошири пре три године, и сад то не могу овде понављати. Само констатујем да *данас* то увиђају и пишу и други, који пре три године нису тако мислили. Боље и позно него никад. Државно пак јединство могуће је извести потпуно и одмах не вређајући осетљивост Хрвата о њиховој хрватској индивидуалности, јер је сасвим оправдано њихово страховање да ту своју индивидуалност као мањина према Србима у централистичкој држави не изгубе.

Који су атрибути државног јединства? — Они који државу приказују као целину према другим државама, а то су: јединство спољне политике у политичким односима према другим државама; јединство трговинских уговора и царина у економским односима према иностранству; јединство управе у главним саобраћајним средствима ради бољег економског развића државе као целине; јединство војске као државне одбране од евентуалних напада суседа; и јединство још неких закона и установа који су битни атрибути државног јединства (као трговински закон, емисиона банка и т. д.) Све остало је чисто унутрашње уређење које са државним јединством нема никакве непосредне везе, нити му што смета. — Против оваког државног јединства не може ништа имати ниједан родољубив, паметан и трезвен Хрват.

Наши државни управљачи пошли су од сасвим погрешне идеје, наиме, да је државном јединству камен темељац народно јединство, и изгледа да су уставом и законима хтели то јединство народно да форсирају и угуше хрватску индивидуалност, која је код Хрвата и жива и јака, па је сасвим разумљиво што је код њих сад доведена у питање и жеља за државним јединством. Они су под Маџарима за своју индивидуалност имали извесних гаранција, које су, према односима који су владали између Пеште и Беча, практиковане час у ужем час у ширем обиму: кад је Пешта с Бечом била у добрим односима, гаранције су стезане, а кад је била у рђавим, попуштане. Ослободивши се непријатељских Маџара и Немаца и саставивши се у једну државу с браћом Србима, они имају права тражити у својој држави да им се даду још веће и шире гаранције за њихову индивидуалност докле год за њом теже и хоће да је одрже, и да се те гаранције не могу мењати без њихова пристанка; треба дакле да добију своју потпуну аутономију у свима питањима унутрашњег уређења која не тангирају државно јединство.

Поборници централизма истичу као најјачу сметњу аутономији разграничење, јер су Срби и Хрвати јако измешани. То је питање најлакше решити плебисцитом, и то не само по жупанијама, него и по пограничним котарима и деловима појединих котара. Што би при том граница кривудала и не би била „стратегијска", не значи ништа, јер то не би била *државна* већ *унутрашња аутономна* граница. Што би при томе можда неки делови предратних граница Хрватске и Славоније од ње отпали, или што би се делови од предратне Далмације њој придружили, то не треба да изазива никакво нерасположење ни Срба ни Хрвата, јер се не разграничава српска држава од хрватске државе, већ српска аутономија од хрватске, пошто и нема засебних држава, већ једна заједничка. Ако би у први мах граница била неповољна по економске народне интересе, то ће временом ти економски интереси натерати народ да тражи да се граница друкчије повуче.

Сасвим је друго питање да ли је тако државно уређење могуће извести у монархији. Ја одмах признајем да је немогуће. Потпуна аутономија у унутрашњим питањима повлачи за собом и свој парламенат и свој буџет, право избора аутономног поглавара, гувернера или председника аутономне

управе, дакле потпуно елиминише мешање владаочево у унутрашње послове. То истина ни у колико не тангира државно јединство, али тангира прерогативе уставног владаоца, који држи у својим рукама формално половину, а у самој ствари много више од половине власти. Сем тога, у таком државном уређењу Хрвати би имали у народним рукама потпуну власт за своје унутрашње послове, док би код Срба суверену власт народ и даље „делио“ с владаоцем. То опет по Србе не би било право, већ би се и њима морала дати иста права као и Хрватима. Владаоцу би остало право да преко заједничког парламента „дели“ власт с народом за горе поменуте ресоре који би били заједнички за целу државу. А то би била једна аномалија: и код Срба и код Хрвата суверена власт о унутрашњем уређењу била би сасређена у рукама народним, док би је у ресорима који се тичу државног јединства, и који су још важнији, народ морао делити с владаопем. — Зато ја мислим да би најбоље државно уређење државе Срба, Хрвата и Словенаца било на основици *федеративне републике*. — Ако би то мишљење било тачно, дужност би била свих државника да на његову остварењу раде, а патриотизам би налагао владаоцу да му се не противи.

Монархисти веле да би федеративна република одвела сепаратизму. Та нека погледају на Швајцарску и Сједињене Америчке Државе, где је потпуно изведена аутономија кантона и појединих државица, а нигде у свету нема чвршћег државног јединства него код њих. Да Шведска и Норвешка није била монархија са персоналном унијом, ја сам уверен да код њих не би дошло до цепања у две државе. Ако би се тако нешто покушало и код нас, могли би наступити исти односи као што су били између Беча и Пеште: вечите несугласице и вечита тежња за одвајањем. Решење дакле хрватског питања на начин који би задовољио Хрвате, не само да је у монархији немогућно, већ и опасно по државно јединство. Федеративна република не раздваја, већ спаја и учвршћује државну заједницу и њено јединство.

⁂

На завршетку морам рећи да за ову данашњу заоштреност између Срба и Хрвата нису криве само досадашње владе,

већ има кривице и до Хрвата. Али док се њихове погрешке даду барем разумети, и ако не правдати, дотле за погрешке влада нема никаква извињења.

Менталитет код Хрвата — или бар код већине њих — и данас је потпуно онакав какав је био под Аустријом. И ако су они фактички изгубили државну самосталност још 1102 године, као и ми последње остатке државе крајем XV века, они се и данас позивају на некако своје државно право, на неке прастаре уговоре, саборске одлуке и др. Што су на темељу тих старих пергамената водили политику у Аустрији, разумљиво је, (тако су радили и Чеси), јер се у Аустрији и могла водити политика само на основу „легитимитета“. Тако су радили и Срби борећи се за црквену аутономију на основу привилегија Леополдових. Али док је то у Аустрији имало бар привидну вредност, колико да се о томе може говорити, сад то не вреди више ништа. Они треба да виде ствари какве су у истини, наиме, да су се ослободили од туђинца, да су сад у *својој* држави заједно с браћом Србима, и да треба с њима заједно у Народној Скупштини да полажу основе свога новог државног уређења. На томе послу, а у границама горе изложених идеја о државном јединству, наћи ће много, и налазиће све више свесрдне потпоре код свих оних Срба који их сматрају за своју браћу, и који им желе добра као себи самима. Они не треба да данашњи режим сматрају као *српски*, према њима непријатељски расположен као што је био маџарски, већ као режим данашњих властодржаца, који сутра у Скупштини може пасти. Ако би ко покушао да га и мимо вољу скупштинску одржи, тај би изашао ван граница закона, и зна се како се према њему поступа.

*

И поред свих недаћа у којима се сад наша држава налази, ја оптимистички гледам на њу. Ја верујем у њену срећнију будућност, јер народ може бити и заведен, али заведен не може непрестано остати: природни инстинкат самоодржања и здрава народна свест мора победити. — Само је желети да то што скорије буде.

Београд. ЉУБ. СТОЈАНОВИЋ.

За сваког онога тко је радошћу у срцу поздравио остварење нашег уједињења и наше неодвисности, највеће је разочарање злокобна борба и подвојеност које су се у овај мах разбјесниле међу Србима и Хрватима. Голема је то невоља, која не да да се потпуно наужијемо оне радости коју је иначе окусио сваки други народ доживјевши испуњење својих најјарчих чежња. Све невоље и дефекти што тиште нашу младу државу нису тако кобни као овај — дај Боже привидни — слом нашег најлепшега идеала. На кому је кривња? То не марим испитивати, — али ту кривњу повећаје сваки од нас који се сустеже да блажи и смањује све то више растуће опрјеке. Зато држим да је једини начин да се потпуно отклони ова подвојеност међу нама, ако пођемо један другоме у сусрет до скрајњих граница могућности — до једне спонтане и узајамне абнегације, која нас, ако треба, може лишити свих традиција, умишљености и осјетљивости, али којој не смијемо жртвовати само једно, а то је: *јединство нашега народа.* Ни вјера ни писмо ни форма државе ни партијска начела, па чак ни име, не смију бити нешто што се не би дало мијењати у корист сакросанктне идеје народног јединства. Око ове идеје ваља да се сакупи све: у њој и на њој мора се тражити, наћи и извести споразум. Схватање, попуштање, широкогрудност воде к циљу; сила, пркос и тврдоглавост одаљују од њега. И зато држим да је баш на нама интелектуалцима да порадимо у корист слоге и јединства. Ми ћемо се лашње сложити и споразумјети (у колико већ нисмо) од политичара и партизана. Само почнимо на своју руку и без странчарских уплива са одстрањењем *разлика* међу нама, тим више што су те разлике већином културне нарави. Почнимо одмах са писмом, — а свршимо са постављањем способних на виђенија културна мјеста без обзира регионалних или пријатељских. У ту сврху сазивајмо конгресе и састанке — упознајмо се, договоримо се, одлучимо се — подучимо господу у политичкој арени како се ради — докажимо им да само срце и интелект могу усавршити оно што је храброст и пожртвовност утемељила. Започнимо једну *велику акцију интелектуалаца,* која ће наћи путеве приближења, која ће озбиљношћу, несебичношћу, непристрасношћу ублаживати опрјеке и одстрањивати заблуде, која ће, поткријепљена *ауктроритетом оних који јој буду на челу,* бити кадра да врши моралну

контролу над радом политичара и наћи осуду за свакога који мјесто да изграђује — руши; мјесто да спаја — дијели; мјесто да умирује — дражи. Макнимо се дакле — скрајњи је час!

Загреб. МИЛАН БЕГОВИЋ.

Подвојеност између Хрвата и Срба, — у колико се о њој данас даде говорити, јер је још увек ограничена у главном на једну или две провинције, на једну или две странке и на поједине личности, — та подвојеност има, по мом мишљењу, уз више ситних узрока, свој главни извор у једном великом факту, а тај је: да големо дело нашег народног Уједињења није за знатан део нашег народа прошло кроз освештавајући огањ највеће, крајње жртве, или, детаљније, да т. зв. Револуција или Преврат, услед кога су се дотадашњи аустро-мађарски поседи присаједнинили поседу Узвишене Мајке, није пронесена кроз очишћавајућу крстиону огња и крви; у кратко, да револуција није консумирана. Из тог факта изврла су нека питања мањег значаја, али и једно већег, а то је: питање анационалних и новом стању противних елемената, које се данас синтетизира у Стјепану Радићу, оном што се око њега купи и оном што га директно или индиректно помаже, као н. пр. неколицина незадовољених амбиција и сл. То, дакле, питање Стјепана Радића и другова и сличних, које се, често у злој намери, а увек с неправом, уме назвати и „хрватским питањем“ (у злој намери, јер се тако названо употребљава у сврхе противне нашем перфектном уједињењу, а с неправом, јер постоји само за мали одломак хрватског дела нашег народа, а и у том случају базира на чињеницама које не тангирају само тај одломак, дочим је хрватски део нашег народа много већи и заузима више провинција и више јаких странака, у којима о њему нема ни спомена), то питање је узело данас форму стожера око кога се витла чињеница деломичне подвојености између Хрвата и Срба.

Тако у своје корито сведено питање иште дакако своје решење; и ако то решење не буде скоро, оно прети да ће, подупирано незадовољством ради несређености у новој држави и другим унутарњим и вањским чимбеницима, захватити веће димензије, угрозити народно јединство и опстанак државне и народне целине. Како савремени и водећи политичари и

странке, с разних разлога, до данас не могу то питање да реше, моје је мишљење да се намеће једно једино решење, а то је ово: да то питање треба да узме у своје руке југословенска национална омладина, која, улазећи у народ, и мимо тога, има својих посебних начина да, потпомогнута од идеалнијег дела наших политичара, онемогући С. Радића, аустромаџарски талог и незадовољене амбиције, с једне стране, а која ће, с друге стране, да бдије над сваком манифестацијом било иницијативе појединих личности, било појединих странака, која би ишла за рушењем на милионима костура саздане зграде нашег јединства. На тај начин, предато у руке оног што је најидеалније у једном народу и што је, баш зато, најпуније смисла за жртве и нова дела, питање Радића и другова, и сличних, и питање свих чимбеника који доприносе подвојености између Хрвата и Срба, биће постављено на ломачу најсветијег, најчишћег и најнесебичнијег жара, на којој ће лако да сагори. Иста она југословенска национална омладина која је дала Јукиће, Дојчиће, Принципе и другове, која је изнутра умела поткопавати једно велико царство, а извана својим грудима помагала да се пробија Кајмакчалан, иста она, потпомогнута новим младицама, довољно је посвећена у мистериј дела и стварања велике народне будућности да може да буде кључ у решењу питања подвојености између Хрвата и Срба. Већ самим тим што она предузме у своје чисте руке тај проблем, она ће да надокнади изосталу консумацију Револуције и да на Велико Дело Уједињења удари узмањкали печат коначне жртве. Југословенска национална омладина то зна, и за то се организује. Према тому, питање подвојености између Хрвата и Срба биће решено скоро, и на најприроднији начин.

Сплит. ДР. МИРКО КОРОЛИЈА.

На дневном реду је питање народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца у интересу опћег и националног прогреса. Већина народа је против уједињења у брзом темпу; већина хрватског племена је особито против политичког јединства како се данас проводи, неће да се покори вољи већине народа и отвара хрватско питање. Па и ако са гледишта народног јединства не може бити посебног хрватског питања,

релативно и практично је оно ипак ту. И тако се народно уједињење не да провести до краја, него изазива стање несношљивости и мржње међу племенима, ометајући и онако тешко консолидовање и унапређење друштва.

Узроци садашњег стања су: традиционална подвојеност и неповерење, опћа друштвена криза, морална и економска, неспособност друштва да реши многобројна актуелна питања која су искрсла после рата, напосе политичка питања о уређењу државе, и грешке режима који је на снази. Врло штетно је што се и питање народног јединства узимало као обично партијско питање. А најтеже је од свега што немамо једног јака друштвеног слоја који би, свестан савременог народног стања, са довољно вере, морала, способности и активности, преузео на себе да тражи излаз из садашњег стања и са довољно такта могао да држи на окупу народну целину.

На који начин да се тражи решење? — Политичке узроке треба отклонити политички. Више такта и солидности у политичкој управи у опће! Ради спора о уређењу државе добро би било да завађене стране директно преговарају. Можда је могућ споразум, ако се привремено и са већом компетенцијом задрже Покрајинске Управе, док се не могне организовати солидна управа по новом систему, ако се централизам не форсира и ублажи деконцентрацијом, ако се пристане на компромис у погледу величине области. Ако споразум не успе, треба консултирати народ. — Велике историске узроке може отклонити само време, које их је и донело. Какво ће бити ово временско решење овисиће од констелације друштвених сила у нашем народу и од опћих конјунктура на које се може или не може утицати. Какво ће бити то решење према критерију напредних елемената, који искрено хоће народно јединство, овиси од њихове релативне снаге и активности. Једне опће формуле за решење нема. Остаје зато да се приближе у циљу организованог рада сви напредни чланови друштва у земљи, не би ли се тако створио, ојачао и манифестовао онај напредни друштвени слој којега данас немамо, а који је позван да реши не само питање народног јединства, него и сав комплекс корелативних питања о којима овиси цео напредак нашег народа.

Сарајево. ДР. ЈОВО ЗУБОВИЋ.

(Наставак у идућем броју.)

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ИЗЛОЖБА СЛИКА Г. ПАШКА ВУЧЕТИЋА.

У једној соби новог Университета отворио је своју изложбу сликарских радова Г. Пашко Вучетић. Он је изложио око шездесет радова, које је поделио у четири групе: композиције, портрети, предели, студије.

Ми ћемо, пре него што бисмо приказали Вучетићеве радове, учинити мало друкчију њихову поделу: композиције и студије ставићемо у једну групу, и назвати је студије. При излагању узећемо следећи ред: предели, портрети, студије; јер нам се по овоме реду свиде поједине групе изложених радова.

Вучетић је пленерист. То важи за све његове радове, а на првом месту за пределе. Пошто у нас има поприличан број пленериста, било би од интереса наћи Вучетићево место међу њима, као што је од нарочитог интереса одредити његов однос према творцима пленеризма, према француским импресионистима. Према овима последњима Вучетић се не налази ни у каквом непосредном односу, прво стога што он није импресионист; друго, што он у опште није ни натуралист, док су то били, у извесном смислу, сви прави импресионисти. Импресионисти групе Реноар, Моне, Сислеј, Писаро и, једним делом својих радова, значајни Мане, дошли су до пленера на путу кроз природу, изоштреним и префињеним, искреним посматрањем, које је сваку легенду, историју, хронологију, и томе слично, искључивало, и које се код ових врло високих уметника могло појавити и у толикој мери развити само после једне успеле и високе периоде натурализма, која им је претходила. Они су извели оцепљење од конвенционалне уметности, оцепљење дефинитивно. Они су изменили палету и очистили дотадашњи начин сликања, који је патио од нерационалног, рутинарског начина мешања боја узимајући за основну једну од мрких, од једног несимпатичног и штетног предубеђења. Они су прочистили и освежили сликарску материју (под којом подразумевамо боју с уљем у тренутку када се ова ставља на платно, и приуготовљење платна да прими боју) од које зависи, изгледа, лепота епидерма слике и њена трајашност. Они су, једном речју, били покретачи, реформатори, дејци једног дубоког, преображавајућег убеђења. Око себе треба гледати новим, свежим и чедним очима, као да

смо први људи, говорили су они; и додавали: и ако се привидно све мења и око нас и у нама, што се не сме превиђати, наша је водиља оно што остаје стално: вечито млада, сваки дан нова и сваке године обнављајућа се природа, детерминисана субјективним даром уметника творца. Према овоме убеђењу они су се опредељивали при избору предмета и при самоме раду. Из њега је излазио и њихов начин сликања и весели, кри̓стални изглед њихових слика.

Од свега овога у Вучетића има једва неког само спољњег врло бледог трага. Осим „светлих боја“, како би се то већ обичним језиком рекло, и које су данас конвенционална појава, све је у њега архиконвенционално. Он не посматра ни као натуралист ни као импресионист. Он узима из природе само онолико колико је неопходно нужно да би се у опште разазнало шта се жели представити. И то није никада узето по линији карактера или експресије, још мање по линији сликарских вредности, већ по неком просечном укусу баналне, материалне, бледе дистенктности. Стога Вучетић по готову није ни романтичан, ни стилиста, ни монументалиста. Он, скоро увек преокупиран споредним моментима по сликарство: историјским, политичким, социалним, етнографским, фолклорним и т. д., без мало никада и не слика у правом смислу речи. Он је сликар само у толико у колико се служи сликарским алатом и занатом. Његове „светле боје“, овај једини елемент који га доводи у некакав однос са сликарима импресионистичко-пленеристичког правца, светле без мало увек на исти начин: то је контраст црвеног и црвено жутог са плавим и виолетним. Услед овога манирираног осветљавања, цео врло разнородни и разнолики Вучетићев свет изгледа нам осветљен, с једне стране увек једном жуто-црвеном, а с друге увек једном плаветно модром светлошћу. Вучетић никада није успео да дође до извесне сликарске синтезе. Он је пао још и у једну чисто техничку конвенционалност, која његовим „светлим бојама“ одузима и оно дражи што би иначе могле имати, јер Вучетић има један природни смисао за боје. То је његова навика да узима белу боју као основну при мешању и при хармонисању боја, исто онако као што су ранији конвенционалисти узимали неку мрку боју. Отуда његов пленер изгледа, као да је рађен на подлози креча, блед и хладан. Његови предели (под бројем 34, 39, 40, 50, 51 и др.) су у овом смислу тако осветљени неким страним сунцем које вас, као да је виђено кроз некакво прозрачно бело стакло, не греје и не весели. Отуда његове боје немају снаге, нити његово сликање има темперамента. Осећајући ово, можда, Вучетић полаже толико пажње оним споредним моментима о којима смо већ говорили; и то га чини приступачнијим свету. Као сликар „сунца и мора“, он би дошао међу последњима у реду оних наших уметника који су радили пределе и море у сунцу. Влахо Буковац, о

коме смо се у прошлом броју *Књижевног Гласника* с оноликo резерве изразили, појављује се као велики мајстор у поређењу с Вучетићем. Марко Мурат, овај искрени љубитељ мора и сунца, овај оплемењени и осећајни сликар-поета, чини нам се и топао и изразит према хладном и оштром Вучетићу. Милан Миловановић дао је читав низ предела у сунцу које греје и трепери, у бојама сочним и често врло искреним, с доста темперамента у неколико махова, чега у Вучетића нема, па ма шта сликао. И, да не бисмо даље ређали, желимо још рећи да би, после наших правих импресиониста и пленериста: Ивана Грохара, Рикарда Јакопића и Матије Јаме, било време не радити пленер више онако као што Вучетић то чини.

Портре Вучетић слика на исти начин. Само, овде он слика још слабије, јер је портре компликованији од предела. Међутим, Вучетићеви портрети су нешто изразитији него предели. Ово долази отуда што Вучетић прилично црта, махом контурно, и што има страст да маркира спољне, линеарне карактеристике личности које портретише, и ако му ово врло ретко успева. Портрети Г. Г. Пашића, Боре Станковића, Бранислава Нушића, Чича Илије Станојевића, тек наличе на именоване по изразу и по карактеру. Портре Г. Рибара је нешто бољи, али колико натезања у раду и неке погрешне, Г. Рибару нимало својствене пренапрегнутости у изразу и у ставу. Поред свега овога, ми верујемо, када би Вучетић хтео да се удуби у посао, када би хтео да му поклони довољно бриге и племените, срдачне привржености, — што уметност апсолутно изискује, — да би он могао дати знатно боље простудиране радове, и ако смо убеђени да он не може никада бити инвентиван и прави сликар.

Вучетићеве „композиције“ су најслабије његове слике. Ако оставимо на страну његове *Баханалије*, које су у толикој мери под утицајем Штука и Штукових следбеника да више не представљају оригиналан рад, и ако оставимо на страну компилацију *Св. Јована Грачаничког*, коју је Вучетић, не знамо зашто, назвао композицијом, онда заиста не бисмо знали коју бисмо Вучетићеву „композицију“ изабрали да о њој говоримо. *Јадранке*, слика једног кола нагих девојака у сунцу и на мору, врло је несликарски и неуметнички схваћена. У подне, потпуно наге, на чистој, голој обали, с ваздушним позађем ведрога и празног неба и с нешто предела у даљини, оне играју, и њихова се превитка и врло малодушно формирана и цртана тела оштро одвајају од позадног плана. Човек не може де се отме од утиска да се налази пред колорисаном фотографијом рђаво ухваћеном, и ако зна да Вучетић не ради по фотографији, као што је случај са нама. *Добрила* је такође слика несликарски схваћена и слабо компонована. Долазимо на помисао да препоручимо Вучетићу гравуру или

чисту декорацију. Замислите: у оквиру, скоро на целој површини платна, видите једну нагу, светлу, једнобојну женску фигуру, која полеђушке ваљда пада у море с раскреченим ногама и рукама; иза и испод ње једноставно плаво море; и то је све. Када сте принуђени да се довијете да ли та драстична женска фигура пада у море или не, како бисте се тек могли сетити да је то Добрила из легенде? Најзад, чега легендарног и поетичног има у овој слици, без икакве фантазије схваћеној и суво, механички изведеној? *Рибарка* је и слабо цртана и малодушно схваћена. *Сунчање* представља једну женску нагу фигуру, у ставу лежећем, окренуту нама донекле леђима. Она лежи на неком дивану застртом војвођанском шареницом израђеном у страховито нехармоничним бојама. У њеном позађу опет празно осунчано небо и мало предела. Опет једна нелепа, несликарска концепција, опет линеаран цртеж и дилетантско колорисање, опет малодушно схваћене анатомске форме, опет оне диспаратне боје толико високе одмерене да више не дејствују. И тако је редом са свима Вучетићевим композицијама.

Ми са жаљењем пропраћамо Вучетићев сликарски напор који смо видели на овој изложби, јер он није успео онако како смо очекивали, — са жаљењем у толико већим што смо дуго веровали да ће овај трудољубиви уметник најзад да пронађе свој прави пут.

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ПОВОДОМ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ СИМФОНИЈСКОГ КОНЦЕРТА У „МАНЕЖУ“.

Први од уједињења у престоници, југословенски симфонијски концерт приређен у „Манежу“ 6 јуна ове године од стране „Београдске Филхармоније“ — коју су сачињавали чланови удружења оркестарских музичара Краљевине С. Х. С., професори Музичке Школе у Београду и љубитељи музичке уметности, — јесте и први југословенски симфонијски концерт у Краљевини на коме су била изведена симфонијска дела композитора сва три племена нашег народа.

Наша средина, лако покретљива и инертна у исто доба, има, поред осталих културних потреба, и нужност да има и своју филхармонију, која ће, сталним и систематским радом, својим симфонијским концертима, утицати, у уметничком смислу, на слушаоце куд и камо позитивније него ли опера. Чисто са техничког становишта, оркестар ће сам постићи и већу рутину и развити позитивније свој уметнички укус у симфонијским делима, која захтевају и широку линију и израду детаља до ситница, трудећи се да са највећом преданошћу интерпретира високо интуитивни смисао дела. На симфонијским концертима уметничка вредност дела није условљена

бинском радњом да би пажња слушалаца била подвојена, већ, на против, сваки је инструменат, или група инструмената, дужан да визионерски изрази, у свести слушалаца, уметничку идеју дела. А да би се ово постигло, како се у симфонијским делима која се изводе огледа и уметнички смисао инструменталиста, потребан је уметнички ауторитет диригента, који ће своју уметничку вољу да сугерира целоме оркестру, како би утисак на слушаоце био дубоко уметнички. Све нијансе које симфонијска концепција захтева, мање више, превиђају се у оперском извађању, које утиче на душу не само посредством чула слуха већ и вида, што ће рећи радњом на позорници. Музичка оперска линија је каткад исцепкана, јер подлежи тексту, док симфонијска има у основи своју математичку логику, која треба да буде сама себи довољна. И зато је, понављамо, нашој културној средини насушна потреба *филхармонија,* односно *симфонијска музика*, јер концертни подиум не познаје техничке бинске потреба које могу да омету извођење појединих делâ са тежом бинском опремом, и јер се онда на симфонијском концерту могу извађати дела свих могућих музичких праваца, што би било неопходно потребно и за васпитавање публике, и за сами музички подмладак, који, ево, већ трећа година, по готову и нема могућности да чује дубоке звуке интуитивних делâ класичара, романтичара-програматичара, и свих нових музичких струја, којих има и у нас.

И, осећајући задовољство које симфонијска музика пружа, а које смо имали слушајући и наш, југословенски симфонијски концерт, нама је жао што „Београдска Филхармонија“ није стварност, већ једна моментална организација, која у себи нема услова да се као целина и даље одржи и развија. Неоспорно је да овде мора да игра важну улогу материална страна, али ако смо далеко од тога да материалну егзистенцију филхармоније осигурамо државном помоћи, зар се управа опере не осећа дужном да, нарочито сада када имамо две зграде, попуни и ову празнину поставивши себи у задатак да за идућу сезону стави на репертоар и симфонијске концерте, које ће слушаоци, уверени смо, најтоплије поздравити, и који ће и самом позоришном оркестру дати технику коју му само оперски репертоар не може никада дати. Поред тога, материална страна била би на тај начин исто тако добро обезбеђена као и са опером, тим пре што симфонијски концерти неће бити условљени техничким радовима на позорници и гардеробом, и што ће се на концертном подиуму моћи давати и оперска дела чије би извођење на бини било отежано са техничке или материалне стране. Цела музичка историја могла би да нам се пружи на симфонијским концертима, а то је оно што је нашој средини насушна потреба.

Југословенски симфонијски концерт био је, на жалост, изведен пред готово празном двораном. Узалуд су се ишчеки-

вали поклоници наше југословенске уметности да, ма и у задњи час, испуне празнине на галеријама и проређене редове у партеру. Врева и жагор улице били су примамљивији од песме њихове рођене земље. Готово да помислимо да неверни слабо верују у моћ југословенских звукова, који тек најављују оно наше што има да дође, исто онако као што и многи, раније, не вероваше у моћ југословенске национално-политичке идеје. Можда је овде кривица и до самих организатора, који нису водили рачуна о наклоности наше публике да учествује у уличним манифестацијама пре него на концерту, али је штета да овај концерат буде изведен пред онако малим бројем слушалаца. Са тога разлога требало би га поновити, како би се и шира публика могла упознати са симфонијским делима југословенских композитора.

Прва по реду на програму била је *Свечана увертира у A dur-у* од Д-ра Божидара Широле. Свечана, у широкој линији, ова увертира не би се могло рећи да представља већ један готов и индивидуалан стил са свима одликама аутора. Већ само њено име не може да сугерира један психолошки израђен индивидуални стил, ма да у самом делу има неколико инструменталних тенденција које показују тежњу за нечим више индивидуалним. Нарочито нам се свиђа онај широки потез (grand détaché) у гудачким инструментима, и дијалог у средњем делу у брзом темпу који, изгледа нам, није био ритмички тачно изведен. Завршни став подсећа на *1812* од Чајковског, са својим хоралом.

Интересантна, како ритмичко-мелодијски тако и хармонски, *Татарска Свита* у четири дела *(Хамајун, Баткан Гејша, Кара-Урман, Татарски плес)* од Емила Адамића, била је изведена изванредно, нарочито *pp* гудачког оркестра у Кара-Урман. Теме ове свите су интересантне, а добиле су још већу драж у хармонској концепцији старих скала како их је, у већини, Г. Адамић схватио и углазбио. Инструментално, свита је врло успела и од дубоке импресије. Има у инструменталном погледу принципа који подсећају (нарочито широки потези гудала и велика мелодијска линија додељени гудачком оркестру) на Чајковскога и Грига *(Осина смрт у Баткан Гејша),* и у опште нечега нама сроднога. Егзотична сама по себи, ова лирика подсећа на сродне јој мотиве у Пучинија *(Кара-Урман).* Сам почетни став са своја два прва такта, свирана grand détaché, израз је једне дивље страсти која крши снагу и баца се у ватрени загрљај. Ориент пун заносне дражи и дубоке мистике провејава кроз целу свиту, која је оркестарским бојадисањем добила једну емоционалну снагу и сугестију која се доима душе.

Први део завршио се симфонијском поемом *Смрт Мајке Југовића* од Милоја Милојевића.

Смрт Мајке Југовића има све одлике нових тежња наше музике, имајући чисто драмски карактер. Стилизована и са довољно контрасних делова, она има у себи, због честе употребе дувајућих инструмената, много боје као и ритмичких контраста. У хармонском погледу интересантна, она има снагу немачке школе која сугерира увек и дубину психолошке вредности. Хроматски мотив Мајке Југовића, дат енглеском рогу и узет из лелекања на гробу, има мистику Вагнерове теме у почетку III чина *Тристана*. Виолина-соло у *Ноћ у Крушевцу*, експресивно у изразу, има ширину и дражи љубавног заноса који се носи у мирну ноћ, док „кобно шуме јаблановi крај реке Расине“ ... У последњем делу излази тема у виолончелима, иста она као и у почетку, само сада праћена једним јецајем звона кроз бас-тубу и ритмом посмртног марша. Г. Милојевић је по природи својој, као што сам и раније једном рекао, за мене драматичар националног обележја, који има снагу немачке школе, што је и овом поемом доказао.

Интересантно је да су код свих композитора на овоме концерту у употреби често дувајући инструменти, што би могло да буде донекле доказ да они треба у нашој музици да играју видну улогу баш са свога пасторалног карактера. Ово се најбоље приметило у *Сунчаним пољима*, поеми из циклуса *Моја домовина* од Г. Бенита Берсе. Пасторална у основи, ова поема има пуно светлости и колорита у оркестру, којим Г. Берса рукује уметнички, трудећи се да у оркестар унесе што више специфично нашега. И отуда ово дело делује тако непосредно, нарочито на завршетку када су тако интересантно и успело употребљени мотиви двојница које се чују тамо негде у даљини. Утисак је изврстан и непосредан: као да смо на пољу, и то оном нашем зеленом пољу и лугу, пуном разна биља и омиља. Употреба примитивних мотива тек у оваквој обради може да буде од уметничке вредности, и ако нема за основу природну народну хармонију, што је само добит са национално уметничког гледишта.

Adagio Г. Антона Лајовица је део симфонијски, рађен у широкој, више класичној линији и стилу, можда са недовољно контраста, али зато интуитивно задахнут. Хармонски, ово дело, рађено пре двадесет година, није у стилу данашње хармонске подлоге Г. Лајовица, који има у себи импресионистичког осећања *(Лан, Жабе)*.

Као последња тачка у другоме делу била је *Освит у Јерусалиму*, уводна музика за ораторијум *Васкрсење* Стевана К. Христића. Импресионистичка у основи, ова музика има много боје и егзотичних акцената који подсећају на талијански модерни музички стил, ма да је у тонском бојадисању и хармонској подлози ближа модерној импресионистичкој школи француској. Пасторална у основи, ова музика има и драматике у себи, и то оне романскога духа. Тема у кларинету и

дувајућим инструментима, поред егзотике коју буди у нама с подсећањем на Пучиниа, има и националног идиома у лелекању на гробу. Честа употреба квартсекстакорада, који у модерној музици, почињући од Листа па на даље, играју велику улогу, даје овој, као и специално романској модерној музици, импресионистички карактер. Можда, за мене лично, последњи став са звонима не делује тако снажно са хармонског и тонског принципа у дувајућим месинг-инструментима: хармонски, тај ми део изгледа мало стран целоме ранијем стилу. Нарочито се, међутим, истиче тема у виолончелима на крају, са широком линијом.

И тако, ако бисмо сумирали утисак са овога концерта, добили бисмо резултат да данашњи наш музички покрет има узора и у духу је трију школа: романске, германске и словенске-руске, што у ствари значи да се користи позитивним резултатима музичке историје да би изразио, кроз њих, свој национално-психолошки стил. Неоспорно да ће свака индивидуално јака личност, па била она припадник ма које школе принципски, сачувати и израдити свој субјективни стил, који ће се увек моћи разликовати од свога узора, у толико пре у колико потражи своју снагу у психолошким одликама своје народне музике и уметности у опште. Тако радећи, створићемо стил који ће бити *националан* у карактеристици својој, а имаће основу у народној музици.

Хрватски део програма дириговао је Г. Крешимир Барановић, словеначки Г. Иван Брезовшек, а српски Г. Милоје Милојевић и Стеван К. Христић. Цео овај програм, често компликован, извео је оркестар београдске филхармоније са предaношћу и улажењем у ствар које му служе на част.

К. П. МАНОЈЛОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ПОСЛЕ ЂЕНОВЕ. — БУГАРСКЕ КОМИТЕ.

Лојд Џорџ у Доњем дому, Поенкаре у Народној Скупштини, Бенеш у чешком Сабору, Вирт у Рајхстагу, Шобер у Рајхсрату, говорили су о Ђеновској Конференцаји. Енглески Први Министар, поред свога излагања рада на Конференцији, за који је добио велико поверење Доњега Дома, нарочито је подвукао да је политика Велике Британије била и да ће остати помирљива, умерена, према Немачкој. У питању репарација Енглеска остаје при староме гледишту: да се Версаљски Уговор разумно и умерено примењује. Осим тога он је истакао нарочито да Енглеска пристаје да опрости својим ратним

дужницима дугове за онолико за колико и њој Америка буде опростила дуг. Председник француске владе подвукао је опет у своме говору две-три ствари. Једна је да Француска хоће стриктно извршење уговорних обавеза Немачке. Друга је да ће Француска и сама, на случај потребе, предузимати мере да Немачку нагна на извршење уговора. Трећа је да неће одступати од захтева да совјетска Русија плати предратне и ратне дугове и да се саобрази начелима западних држава о личној слободи, о имовини, и о раду. И Поенкаре, који је нарочито истакао везе Француске са државама из Малога Споразума, добио је поверење од француске Скупштине. Немачки Први Министар имао је пред Рајхстагом пре да брани обавезе које је немачка влада, попуштајући озбиљноме захтеву Међународне Репарационе Комисије, дала за испуњење ратних обавеза, него да се хвали руско-немачким уговором склопљеним у Ђенови. Вирт се одбранио и добио поверење од Рајхстага. Аустријски Канцелар није био исте среће. И ако се једино Аустрија вратила кући са стварним резултатима из Ђенове, јер је издејствовала даље одлагање плаћања ратне одштете, јер је добила зајам од 55,000.000 француских франака и изглед за један још већи зајам, ипак је његова влада пала. Д-р Шобера је заменио теолог Д-р Сајпел, који је саставио владу из пангермана и хришћанских социалиста. Чешки председник владе, Д-р Бенеш, говорио је у чешкоме Сабору дуго и излагао је опширно академске беседе и резолуције које су разне комисије држале и доносиле у Ђенови. Д-р Бенеш је истицао велики значај споразумнога рада Малога Споразума. Из коментара његова рада и говора, који су и вешто и обилно растурани по Европи, излазило би да је Д-р Бенеш творац Малога Споразума, његов заточник, и спасилац Ђеновске Конференције; Енглеска и Француска би, да њега није било, растуриле Конференцију. Д-р Бенеш је добио поверење своје скупштинске већине за рад у Ђенови, и ако је у изгледу да мора напуштати председништво. — И председник италијанске владе дочекан је у италијанскоме Парламенту са великим поверењем, јер је Ђеновска Конференција формално успела, и ако никаквих стварних резултата није донела по опште европске интересе. — Пољски Министар Иностраних Дела, излажући догађаје у Ђенови, истицао је пред пољском Скупштином оно што и Француска, поштовање уговора о миру, као основâ пољске спољне политике. Румунски Председник Министарства Братијано могао се, на повратку у Румунију, похвалити да је добио признање Бесарабије и повраћај златне резерве Румунске Народне Банке, коју су бољшевици запленили после револуције.

Пред нашом Народном Скупштином нису министри правили никакав експозе о Ђеновској Конференцији, и ако је било депонирано у Председништву Народне Скупштине неколико

питања о томе. Из онога што су поједини делегати при своме повратку у Београд износили на јавност, види се јасно да позитивнога рада није било, а назире се да се наша делегација на Конференцији држала више у страни у свима питањима оппітега значаја. Истицање нашега спора с Италијом о Рапалскоме Уговору, и нарочито изазвана интервенција Лојда Џорџа у томе послу, остављају утисак као да се нас и нису тицала друга питања него само то једно. Изгледало је да смо само ради њега дошли у Ђенову, остављајући представницима Румуније, Чешке, Пољске и Француске да питања о немачким репарацијама и о обавезама руским они расправљају. Мора се жалити што се већ неколико пута на светским конференцијама наши представници сами повлаче у страну и не узимају одговарајуће учешће у њиховом раду. Ма колико да је свеједно хоће ли се овај или онај државник из Малога Споразума истаћи лично у оваквим приликама, — пошто је главно да њихов рад има добрих резултата за Мали Споразум, — ипак овакво држање наших дира у наш народни понос. У борби за ослобођење и уједињење ни Румунија, ни Пољска, ни Чешка, нису дале оно што је дао наш народ, који по томе и по географскоме положају треба да води прву реч. Наша држава, међутим, место прве, не води ни последњу реч. Па кад је већ тако било у питању ђеновскога програма, онда да се бар у Санта Маргарети извео на чисто наш положај према Италији. Пред полазак нашега првога делегата у Ђенову изгледало је јасно да је наша влада решила да то учини чак и на нашу штету. Коалиционе партије су се сагласиле готово до најмањих ситница шта ће се тражити од Италије и где и колико попустити. Два месеца је, међутим, прошло, умешао се и Лојд Џорџ и израдио једну основу за споразум, наш Министар за Социјалну Политику по своме повратку у Београд објавио већ и број конвенција закључених у Риму, а од свега нема још ништа. У последњем тренутку су искрсле неке тешкоће које доводе у питање југословенско-италијански споразум, чије су тачке већ и страни листови објавили. Објашњења која се дају за овај нови застој у коначној одлуци наводе на мишљење да између Председника Владе и његова Министра Иностраних Дела нема сагласности у питању нових концесија Италијанима. Један од њих као да не би желео да ствар упути пред арбитра, а други опет да се између Рима и Београда ствар сврши. Италијани, који непрекидно говоре о својим фашистима и о другим тешкоћама унутра, користе се и овим да одуговлаче испражњење наше територије и одрже садање стање на Ријеци. Италијани, међутим, постепено појачавају свој међународни положај. Они су се зближили на Конференцији у Ђенови с Енглезима; они су закључили један економски уговор са цариградском владом; они су направили један врло повољан уговор са совјетском Русијом; они су са

Ватиканом у добрим односима; они су и са Бугарском у бољим односима. Ми смо на овоме месту понављали неколико пута да с Италијом не треба дуго преговарати: преговарајући на дугачко ми из дана у дан слабимо свој положај у корист Италије. Тако смо први пут и дошли до Рапалскога Уговора, који би био много мање неповољан да смо га закључили крајем 1919 или у почетку 1920 место у новембру 1920. Ова наша неодређеност сметала је и сметаће и другим међународним пословима наше државе.

Пре извеснога времена бугарске чете из Бугарске допале су без икакве сметње чак до села Зеленикова недалеко од Скопља направивши праву панику међу нашим становништвом. Наша влада је, кажу, поводом тога предузела неке дипломатске кораке. Прво је упутила једну ноту представницима Енглеске, Француске и Италије, обавештавајући их о томе нечувеноме догађају. Друго, влада припрема један мемоар о насиљима почињеним од комитских чета које се формирају на бугарској територији па упадају у нашу земљу; тај мемоар и целу ствар влада намерава да изнесе пред Лигу Народа. Ми не верујемо да је влада Н. Пашића урадила прву ствар нити да ће урадити ову другу. Овакве врсте злочина су унутрашња ствар; наше власти имају да употребе све снаге да спрече овакво упадање чета са туђе територије. Влада има да учини кораке у Софији да се то једном спречи, и, ако то софијска влада није у стању да спречи, дужност је београдске владе да то учини. Београдска влада има да пошље потребну силу да очисти територију од туђинских чета, и да уништи њихова легла која се налазе у Ћустендилу и у Дупници. Морадне ли се због тога прећи и на бугарску територију у гоњењу чета, и то треба учинити. Али, да дипломатским путем отвара ово питање, то би била једна велика погрешка, коју у интересу државнога јединства треба пошто пото избећи.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ВЛАДА И ОПОЗИЦИЈА.

Односи између Владе и скупштинске опозиције понова су заоштрени. 27 маја, кад је у Скупштини на дневном реду био предлог закона о министарској одговорности, опозиција је, после изјаве коју је у њено име дао Г. Кристан, споразумно привремено напустила седницу. Када се затим прешло на гласање, гласало је свега 128 посланика. Оставши на владиним посланицима, Парламенат је, дакле, немајући кворума, био неспособан за решавање. Поступак опозиционих група осудио је у име Владе министар за Конституанту, наводећи да је он противан парламентарном реду по коме опозиција,

обавезна да учествује у парламентарном раду у истој мери у којој и владине странке, нема права да влади одрече „давање кворума“. Својим договорним изласком из скупштинске дворане, опозиција, међутим, није ни имала намеру да поведе спор о прописима парламентарних конвенција. Представници опозиције нису заступали гледиште да је Влада дужна дати оставку, чим се покаже да је остала без кворума. Опозиција, изазвана злоупотребом такозваног скраћеног законодавног поступка, који ограничава парламентарну дискусију, сматрала је да интерес парламентаризма захтева да се и овом приликом званично утврди слабост владиних група, које нису у стању да за расправу најважнијих закона доведу у Парламент 140 посланика. Поништајем 58 комунистичких мандата, — једним законом чија је уставност у најмању руку сумњива, — и начелном апстиненцијом Хрватског Блока, дошло се до тога да Парламент ради без скоро трећине законског броја чланова. Овим је, као што је објашњиво, окрњен ауторитет скупштинских одлука. И баш због тога је потребно да Влада може показати да група на коју се ослања, у колико мања бројем, у толико је јача чврстином воље и изједначеношћу мишљења.

Прве наредне седнице, 9 јуна, Влада је успела да осигура кворум властитом снагом, и закон о министарској одговорности био је изгласан. Али тиме питање односа између парламентарне опозиције и владине већине није скинуто са дневног реда. Између опозиционих група воде се разговори о одлучнијем заједничком покрету против предлога изборног закона. У круговима опозиције сматра се да овај законски предлог, састављен после дуготрајних и сложених израчунавања изборних изгледа владиних странака, показује неприкривену тежњу да се на изборима уједначи успех радикала и демократа на штету осталих политичких група. Износи се мишљење: у случају да Влада спроведе кроз Парламент такав изборни закон, парламентарној опозицији не остаје ништа друго него да, прекинувши са досадашњом тактиком, употреби у борби радикална средства и дефинитивно напусти учешће у парламентарном раду, као што је то раније учинила Хрватска заједница. О остварљивости оваквог заједничког корака целокупне парламентарне опозиције не могу се за сада правити поуздани закључци. Он је отежан дубоким начелним разликама између појединих опозиционих група које нису успевале да изађу из тренутних тактичких споразума, и остваре један блок способан за замашније потезе. Клуб Г. Корошца, изгледа, тешко се решава да своју слободу акције ограничи. — Али главни узрок слабости опозиције лежи у држању Хрватског Блока. Својим недоласком у Скупштину, Хрватски Блок слаби не само положај Парламента и Владе која се ослања на њега, него у исто време, — и то можда у већој мери, — и положај опозиције. Улазећи у парламентарну борбу,

Хрватски Блок морао би, истина, напустити улогу „уставног заступства Хрватске“ и престати, меморандумима, учествовати у великој светској политици, али би, нема сумње, успео на много сигурнији начин обезбедити интересе народа кога представља. Без Хрватског Блока, садашња парламентарна опозиција нема снаге за вршење ефикасне парламентарне контроле, још мање да својим притиском изазове у Парламенту нова политичка груписања. И тако за Владу Г. Пашића још увек највећу опасност представљају стални судари између радикала и демократа, поред трвења и покрета у крилу самих владиних клубова. Ако три крупна питања која су непосредно пред Парламентом: изборни закон, зајам, буџет, — не доведу у искушење споразум између радикала и демократа или јединство једнога или другога клуба, Влада Г. Пашића моћи ће са доста изгледа, одложивши Парламенат, чекати јесењи парламентарни рад.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

„Хамлет“ у преводу Г. Др. С. Стефановића.

Ако у разговору са којим образованијим Енглезом странац каже да чита Шекспира, Енглез ће му одговорити мало подозривим тоном: „Читате Шекспира? Он је и нама местимично нејасан, и потребне су нам нарочите студије да бисмо га добро разумели“. Најбољи доказ да је Шекспир заиста тежак, јесте тај што су енглеска издања већином коментарисана. Људи нарочитих способности и нарочите научничке спреме одавали су се изучавању Шекспира, па ипак је интерпретација његових дела и тумачење његовог речника за последњих двеста година напредовало прилично споро. Многе његове речи имају данас друго значење; многе су данас толико остареле да их нико више не употребљује; а многима, опет, Шекспир се служио на један врло слободан начин. Највећа тешкоћа разумевања не долази од богаства и раскоши његовог речника, већ од бујности његових метафора. Његова имагинација и осећања били су у белом усијању, и пред његовим очима, док му је дух продирао у све људске душе, и све њине дрхтаје и потресе, севале су као муње слике из целе васионе, и његова мисао могла се изразити само најчуднијим, најсмелијим, најдивнијим метафорама. Он је видео једну заједничку основу свих ствари, једну заједничку подлогу материје и духа, осећао духовност материалнога и материалност духовнога, и апстрактно видео у бојама и карактеристикама конкретности, а опипљиво изражавао речима из неопипљивог света. Сем тога, његове личности говоре језиком

класних и духовних сфера којима припадају у стварном животу, што донекле још више отежава странцима читање Шекспира.

Из свих ових разлога врло је тешко добро превести Шекспира. За тај посао потребно је бити човек од маште и осећања, човек који лако пише стихове, који врло добро познаје енглески језик, а одлично свој матерњи, и најзад, човек који је провео доста времена у интелигентној студији Шекспира и његових тумача. Није лако испунити све ове услове, и отуда треба много времена да прође док се роди један инстински Шекспиров преводилац, и када се он појави и сврши свој посао, његова земља му остаје вечити дужник. Немци су били срећни са својим Тиком и Шлегелом, Французи са својим Франсоом Виктора Ига. Ми до сада још нисмо имали таквих преводилаца, и ако је један повећи број Шекспирових драма изашао на нашем језику.

Овом приликом ми ћемо се позабавити само преводима *Хамлета*. Њих, колико ми је познато, има два: један је од Лазе Костића, други од Г. С. Стефановића. По неким местима у преводу Л. Костића види се да он није увек могао да разуме Шекспирову мисао. Осим тога, Костићу је недостојало осећање мере и тежине речи, осећање хармоније између речи и садржине. Често би понеки несрећно употребљени израз покварио утисак једног читавог пасуса. Али ипак у његовом преводу има симпатичних црта и прилично песничког замаха и полета. Детаљно о Костићевом преводу говорио је Г. Богдан Поповић у неколико предратних бројева *Српског Књижевног Гласника.*[1])

Костићев превод није био задовољавајући, стога је био потребан један нов покушај да се *Хамлет* изда на српском, и тога посла се подухватио Г. Светислав Стефановић, који је још поодавна почео да показује своје интересовање и љубав за енглеску поезију у опште.

Овај нов превод рађен је солидно. Ако се боље загледа, видеће се да је Г. Стефановић озбиљно студирао *Хамлета* и читао критике и коментаре о њему. Труд и вештина коју је Г. Стефановић показао заслужују сваку пажњу и нарочито признање. Сваки може увидети његове добре особине при првом гласном читању *Хамлета*. Али дужност, коју осећамо из љубави према Шекспиру, налаже нам да се овде мало позабавимо слабијим странама овога превода.

Г. Стефановићева тежња била је, изгледа, да на српском дâ једно Шекспирово дело онако како би га Шекспир дао да је писао на српском, и да је живео у Србији под истим околностима под којима је живео у доба Јелисавете. Ова тежња збиља је величанствена, али у исто време је неоствар-

[1] Књ. XVIII и XIX.

љива у свој својој потпуности, чак и у царству речи богатијем него наше. Да би остварио своју тежњу, Г. Стефановић је почео да преводи држећи се верно текста — реч по реч, и ред по ред. У овоме факту је и сва мана и сва врлина његовог превода. Разуме се да је најбољи онај превод који се не удаљује од текста без потребе, али је апсурдно кад верност према оригиналу постепено пређе у ропство према буквалном значењу израза. Има ствари у Шекспиру које су и на енглеском необичне, али има их које су врло обичне, и кад се преведу буквално на српски, оне су просто доказ о незнању њиховог тачног значења.

Погрешке које је Г. Стефановић чинио често су истог рода као кад би неко преводио „book-shop“ са „књигорадња“, уместо са „књижара“, или „to go mad“ са „ићи луд“, у место са „полудети, или „breakfast“ са „ломипост“, уместо са „доручак“. Ту један Шекспиров преводилац треба да буде мајстор па да осети шта треба дословно превести: шта је чисто Шекспирова кованица која се може изразити српском кованицом у духу српскога језика; а шта је обичан енглески израз за који постоји одговарајући израз на нашем језику.

Тако, ја бих превео „his lands which he stood seized of“ са: „све своје земље“; а не: „све оне земље које је држао“, као што то чини Г. Стефановић (I, 1.). У другој сцени, „Thrice he walked by“, изгледа мало гломазно ако се преведе „трипут је ходао пред“; чини ми се да би боље било рећи: трипут је прошетао пред. У истом пасусу, „within his truncheon's length“ није „у дуж за његов скиптар“, него: за дужину своје палице удаљен. У I чину, 3 сцени „my blessing season this in thee“, season не значи „зачинити“, него: учинити да нешто сазри. У I ч., 4 сц., „makes us traduced and tax'd“ преведено је са: „нас праве на гадном гласу“; онда би и свакодневни израз „this makes me laugh“ требало превести са: ово ме чини смејати се, уместо са: то ме нагони на смех. „Not stir in this“ (I, 5) преведено је са: „и у овом се не би макао“, а треба: због овог не би макао. У II ч., 1 сц., „beshrew my jealousy“, jealousy не значи „ревњивост“, него: подозрење. У III ч., 1 сц., „Show of such an exercise may colour“, exercise не значи „вежба“, већ нешто би се можда могло превести са „побожно занимање“. У III ч., 4 сц., кад се „I took thee for thy better“ буквално преведе, као што то чини Г. Стефановић, добија се други смисао; дакле није „за бољег те држах“, него: мислио сам да је то твој старији.

Не вреди Шекспира преводити у прози, и Г. Стефановић је добро учинио што га је превео у стиху, и то у доста добром стиху, али не увек. Шекспиров бели стих у *Хамлету,* као и у другим делима из две последње периоде, тече у ритму брзином и скоковима који су песнику потребни, али се ретко кад тетура и посрће. Ретко кад Шекспир мора да чини инверсије и да расклиматава прозу да би правио стихове, као

што је то често случај са Г. Стефановићем. Г. Стефановић је и сам песник, и он може мислити како хоће, али ако буде искрен мора признати да Шекспир не каже овако: „што ви оцу свом — жалости ову дужност одајете“; или: „Јер нека запамти свет: да престолу сте нашем најближи ви“. Ако Г. Стефановић хоће да задржи исте речи, може рећи: што своме оцу одајете ову дужност жалости. Зашто људима који не знају енглески, а ради су да читају Шекспира, давати утисак да Шекспир не уме да говори у ритму, но мора да слаже речи без реда, као што раде многи наши стихотворци, који муте свој плићак да би изгледали дубоки! Има прилично оваквих стихова код Г. Стефановића, али, на срећу, они су опет у мањем броју него стихови у којима је ред речи нормалан као код Шекспира, који прави инверсије већином само кад се тиме нешто добија песнички.

Г. Стефановић готово увек зна значење речи у оригиналу, али често подбацује или пребацује у давању њихових еквивалената на српском. У I чину преводи squeak and gibber са „кричаху и јецаху“; изгледа ми да би се тачније могло рећи: пиштали су и цвилели. Г. Стефановић зна да „doomsday“ значи „страшни суд“, па зашто замењује ту реч мало слабијим изразом „судни дан“? But I have that within which passeth show преведено је са: „Ал ја то унутра имам што крије мрак“, ма да значи: ал ја унутра имам нешто што је изнад параде. Много ја јаче рећи као Шекспир „неостариве ципеле“, него као Г. Стефановић: „беху нове ципеле“ (I, 1). „— Чини ми се да видим свога оца. — Где, кнеже мој?“ Г. Стефановић поправља Шекспира па додаје: О, а где то, кнеже мој? „Chariest maiden“ боље би било, као што предлаже један коментатор „најскромнија дева“, него „најтврђа дева“. Пред крај првог чина: „говори, ја сам дужан слушати“, bound не значи овде „дужан“, него „готов“. „With wings... may sweep to“, преведено: на крилима... појурио ка; тачније: на крилима... полетео ка. „Тог лупежа у подруму“, каже српски Хамлет за духа свог драгог покојног оца; Шекспир каже: you hear this fellow? — „чујете ли ову душу?“

Верујем да Г. Стефановић зна пуну важност интерпункције у Шекспировим делима, и зато се чудим како је могао бити онако небрижљив на више места у своме преводу. Стављати нетачну интерпункцију у *Хамлету*, значи кварити смисао и отежавати разумевање и онако већ компликоване ствари за читаоце који не познају оригинал. Није потребно наводити; таквих места, не водећи рачуна о могућим штампарским грешкама, на жалост има доста.

Не могу ћутке да пређем преко превода чувеног Хамлетовог монолога: „To be or not to be“. Ево само неколико одломака одатле:

Код Г. Стефановића:	А треба:
Је ли достојније ума трпети *Праћке и стреле* судбе обесне, Ил се оружати против мора беде, И отпором учинити *им* крај?	Је ли достојније у души трпети . . . . Ил дићи оружје против мора *беда*, И отпором *их* окончати?
. . . . — то је крај да предано буде пожељен	. . . . — такав би крај предано требало желети.
Какви би снови могли доћи када живота ово клупче одмотамо. . . . Јер ко би поднео . . .	. . . . Кад одгурнемо ову муку и тегобу. . . . Јер ко би подносио . . .

Две веће грешке су у петом стиху овога монолога и у четрнаестом. Код Г. Стефановића је јасно да се „учинити им крај“ односи на „стреле и праћке“, док је у ствари много вероватније да се односи на „море беда“ које се могу окончати ако хоћемо. „Живота ово клупче“ — this mortal coil — несумњиво је грешка која је дошла отуда што глагол to coil значи „замотати“; међутим именица cail значи „мука и тегоба“.

Има нешто што Г. Стефановић није требао чинити, а чинио је само зато што није био свестан своје непажње. Шекспир никад не понавља једну реч без психолошког разлога. Шекспиров Хамлет у томе моменту, на томе месту, не може да каже ништа друго до то што каже. Нпр.: „Врло могућно, врло могућно“. То је махинално понављање речи једнога човека који у томе моменту мисли на сасвим другу ствар. Г. Стефановић каже: „Врло могућно, врло“. То више није исто психолошко стање. На другом једном месту Хорације каже: „Нагон беспослице, мој кнеже, мој добри кнеже“. Ту Г. Стефановић додаје: Шекспиров Хорације каже само једанпут „мој добри кнеже“. Зар Г. Стефановић не осећа да то није једно исто? Г. Стефановић као да систематски изоставља где то не треба чинити, а додаје где то такође не треба чинити. „Штедња, штедња, Хорацио“. Г. Стефановић каже само једанпут: „Штедња, Хорацио“. Кад год Хамлет утоне у болне дубине своје душе, било да говори озбиљним тоном, било да крије своје осећење иронијом, Шекспир га пушта да понавља прву значајну реч коју изусти. „Умири се, умири“, каже Шекспиров Хамлет; „Міруј“, каже Г. Стефановићев духу свога оца. Тако исто са Полонијем. Није као што је у Г. Стефановићевом преводу: „баш врло добро, врло“ — то не показује једног препреденог дворанина онако како га Шекспир слика. Шекспиров Полоније ласка где год може и коме год треба, па чак и своме слузи, чије симпатије су му потребне за моменат. Зато му он повлађује овако: „Баш добро, врло добро“. Прво „добро“ учинило му се слабо.

Има још доста ситнијих и крупнијих грешчица, али, разуме се, у њих нећемо улазити. Можемо још поменути свега

две стварчице. Г. Стефановић не води много рачуна о томе да ли је један глагол у прошлом или садашњем времену. Таквих случајева има доста, и они кваре лепоту Шекспировог стила у преводу. Даље, врло је гломазно и непријатно употребљавати личне заменице кад оне нису наглашене. Дух пита Хамлета је ли готов да чује откриће страшне тајне, а Хамлет одговара: „ја јесам", као да ту има још кога поред њега ко није. Г. Стефановић, било намерно, било ненамерно, много употребљава заменице на овај начин.

Превод Шекспирових дела је од велике важности за једну књижевност. Највећи светски драматичар, који не само да не стари с промицањем векова, него се све више подмлађује, и у коме свака генерација открива дубине раније непримећене, један од највећих светских песника који у себи садржи највише непроменљивих, општечовечанских осећања, увек је имао утицаја на развој мисли у књижевностима које су га добро упознале. Шекспир је код нас досада само тињао на позорници, а слабо освајао читаоце, из два разлога: јер није озбиљно студиран, и није солидно превођен. Г. Стефановић је учинио један велики напор да продре у Шекспира и да га пренесе на српски. Тај напор треба поштовати, али у исти мах треба указати на недостатке превода да се не би чинила неправда Шекспиру. Ако Г. Стефановић не успе једнога дана да преради извесна места у своме преводу, онда ће наша публика имати да чека неког срећнијег преводиоца.

ВЛАДЕТА А. ПОПОВИЋ.

—

Епиктет и Марко Аурелије: *Обрасци воље и среће (стоички требник)*, одабрао и уредио Д. Фртунић. („Напредак", Београд.)

Идеје стоицизма су, у историји филозофије, имале свој занимљив развој. Рађене у доба у коме се човек повлачио у себе и тражио спаса у „атараксији", у непомућености, неузбудљивости, мирноћи душе, стоичке идеје су почеле оштрим и строгим разликовањем врлине као јединог добра и порока као јединог зла, врлих мудраца који су разумни потпуно и у свему, и порочних будала који су неразумни и тиме стално и увек грешни. Човек ваља да има снагу и вољу разума и да зна добро и увиђа зло, тј. да савлађује афекте, па да постигне идеал атараксије. Наравно, прве оштре разлике и непомирљива повлачења крутих и догматичких начела убрзо су, примањем страних елемената, еклектичним попуштањима и помирљивијим држањем, замењене схватањима еластичнијим и прилагоднијим животу. Али још увек су за стоичка схватања значајна чисто *етичка* схватања, основана на темељима етичких идеја великих филозофа Грчке. У доба када се истичу све више религиозни моменти, сви правци филозофије, сви мислени комплекси, примају у себе те нове ознаке религиозног

схватања. И „стоа“, коју је основао Зенон (308 пре Хр.), долази на престо римске империје са племенитим Марком Аурелијем (161—180 по Хр.), и у његовим „самопосматрањима“ добива најлепше своје дело религиозне карактеристике. Од првог оснивања стоицизма произашлог, као и остале три велике школе тих времена, непосредно од ученика великих систематичара грчке философије, Платона и Аристотелеса, па све до несрећног императора који носи у себи дубоке трагичне и религиозне црте, стоицизам је проживео једну дугу и занимљиву еволуцију. У новије стоике, у доба Домицианово, долази и роб Епиктетос, чија је два дела издао Арианус.

За историчара философије био би од интереса овај развој једне идеје. За српског издавача и преводиоца одабраних страница Епиктетоса и Марка Аурелија, међутим, сврха је била друга и интерес други. Непретенциозно, он то и признаје у „напомени“ после своје уводне речи о стоицима, која би лако могла били изложена оправданим примедбама и извесном прекору. Али, кад се из целог стоицизма узме оно практичко језгро животне мудрости, невезано за историјски ток и развој, које за моралну личност човекову увек има вредност, нарочито у поратна времена, онда се ова књига ставља под сасвим други кут посматрања. И, под тим кутом гледана и осветљена, она је симпатична и корисна. Она је лична, личнија но превод, јер је избор. Сваки избор и свако одабирање је посао личности и носи тип личности. Одабрати из стоика, значи извући себе из њих, тако да је, са једне стране, избор приказ личности која одабира. Г. Фртунић, овако посматран кроз своју призму у стоичкој философији, показује једну доста отмену и мислену страну своје личности. Превод је књижеван (што значи данас много), тачан и жив, издање елегантно. За часове размишљања и самопосматрања, за часове у којима човеку треба висока, мудра и отмена утеха, овај рад Г. Фртунића пружа леп прилог.

В. В.

Војвода Петар Бојовић: *Одбрана Косовога Поља 1915 г. и заштита одступања српске војске преко Албаније и Црне Горе.*

Под овим насловом, а у укусном издању књижаре Геце Кона, одштампао је војвода Г. Петар Бојовић, као што он сам вели, један одломак из својих мемоара о своме раду у улози команданта трупа Нове Области за време напуштања Скопља и Скопске Црне Горе од стране ових трупа, и даље за време њихових бораба са Бугарима на излазу из Кончуљског и Качаничког теснаца 1915 године. Као и сви други мемоари овакве врсте и тенденције, то су у главном хронолошки поређена и са најнужнијим описом догађаја пропраћена документа (заповести, извешћа и наредбе), чијим је изношењем Г. Бојовић,

по нашој оцени, постигао оно ради чега је, као што изгледа, поглавито и изашао на јавност са овим својим делом. А наиме, доказао је да је у тим критичним тренутцима по нашу војску и наш народ одиста чинио све што је до њега стајало да би са онако слабим и већ деморалисаним трупама, на супрот победоносној бугарској армији, која бејаше продрла у нашу Маћедонију и заузела Скопље, заштитио повлачење остатака наших армија из Северне Србије и њихово груписање на Косову. Истина, што је у томе био успео, има се захвалити, с једне стране појачањима која је с времена на време, и свакад у последњем тренутку, добијао, а с друге стране недостатку великих стратегијских концепција на страни бугарске Врховне Команде и маршала Макензена, који се и у том добу, када је наша војска била тако рећи на издисају, одношаху према њој тако опрезно и са таквим респектом да испустише јединствено повољан моменат када су јој снажним и енергичним маневром кроз Кончуљски и Качанички теснац могли дефинитивно пресећи одступницу и приредити потпуну катастрофу на самом Косову пољу. Али се не може спорити да је и Г. Бојовић у томе имао својих заслуга.

Књига дакле садржи довољно материала за даљу студију ове интересантне операције и обрађена је онако како се то може тражити од једног мемоара који нема претенсија какве праве и критички израђене научне студије и у опште дела од каквог нарочитог литерарног значаја. Зато ми препоручујемо ову књигу као корисну за илустрацију оне страховите ситуације у којој се налазила наша војска у завршном периоду операција у Србији 1915 године.

М. Д. ЛАЗАРЕВИЋ.

Миливоје М. Савић: *Наша индустрија и занати.*

Под овим насловом изишла је, у издању Министарства Трговине и Индустрије, прва књига Г. Миливоја М. Савића о стању важнијих грана наше индустрије. У овој књизи нису могле бити обухваћене све врсте индустрије, али се зато говори о сточарству и земљорадничкој производњи (воће, поврће и др.), као основицама за будући развитак земаљске индустрије. С друге стране, обраћена је пажња на занатску радиност, на све оне ситне ствари (израда четака, корпи, црева, итд.) од којих се у току времена може зачети важна и велика капиталистичка производња.

Г. Савић је познат и раније са својих радова, који се одликују исцрпношћу, обиљем материала, тачним опажањем и једном великом љубављу за посао. Његова анкета о стању заната у Јужној Србији (објављена 1913—14 године) један је од најбољих радова те врсте код нас.

И у овој књизи о индустрији у нашој проширеној држави, Г. Савић је показао врло много добре воље и уложио труда да дође до потребних података и да све оно што прибере и среди, одмах и публикује, како би заинтересовани привредни кругови могли имати користи од тога рада. У том погледу писцу је и надлежни министар изишао на сусрет и решио да се књига штампа као државно издање.

Чланци су штампани наизменично ћирилицом и латиницом и послужиће као ручна књига за потребна обавештења не само пословном свету у земљи, него и у иностранству, које се све више интересује за извоз из наше земље.

Писац је дуго година провео у царинској струци, те није могао да се отресе стечених навика, већ је при сређивању својих чланака усвојио ред који је узет у општој царинској тарифи. Из тога разлога књига нема довољну прегледност, што је за ручне књиге, као ова, веома потребно. Али поред те мане, она има добру страну што се, осим простог излагања стања онаквог какво је, у чланке уноси и критика са гледишта индустријске политике, и одлично познавање технологије и хемије, што није случај код осталих економских политичара.

Н. СТ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Три Приповетке“ В. Петровића (издање Цвијановића). — Можда су, крај свих протеста да је претерано, Скерлић и Г. Б. Поповић ипак имали права кад су с оноликим блеском истакли родољубиву литературу Г. В. Петровића. Као ножем прибивеног за наше земље, нашег човека, наш јад, води В. Петровића, кроз све што пише, оно што је водило све крупне песнике: *једна* идеја, *један* осећај, — Петрарку Лаура, а Г. Петровића црв-човек наше измучене, тврде, победне расе. — Као пре много година једаред, и сада ми је задовољство подвући *Џафер бега*. Пуст, недокултивисан и охол с поља, жалан и чежњив и мекан изнутра, трпи тај несрећни човек да га kиње и савијају и ломе ветрови и ударци свих старинских и модерних наших струја и покрета; из страшних истина и дубоких трагичних разлога риче и нариче да „нити има шта да воли нити шта да мрзи“; гледа право у очи прокерданом свом животу; али, с вером да ће деци и унуцима бити друкчије, *стоји* усисан и уривен у корен корена нашег, и родољуб је колико и они што су падали за крст часни и слободу златну.

И. С.

„Споменица Данила Илића“. — Ова мала књига обнавља једну прошлу атмосферу, из које је делало неколико упорних воља и изникло неколико светлих гробова. У њој је изнето скромно дело Данила Илића, који је са неколицином из своје генерације спремао Видовдански Атентат, и свој мистични темпераменат утрошио у неколико пожртвованих акција. Његов портрет казује енергију и самопрегор; три скромна чланка одају оштру реч и јасну интелигенцију; неколико превода из Маркса, Бакунина и Горког указују куда је кренула његова интелигенција. Све скупа показује како се у оно време пред рат револуционарна идеологија уплитала са националним идеализмом. Из таквих расположења кренута је организација Видовданског атентата, због кога је Данило Илић, главни организатор, завршио стоички на вешалима.

Наджививели другови предузели су да очувају успомену на то време и његове најистакнутије борце. Ова споменица, са доцнијима које су у припреми, објасниће једно доба и једну средину богату истрајном акцијом и револуционарном мистиком. Она остаје као пример и успомена једног светлог карактера.

Б. М.

„Четири дубровачке драме у прози из краја XVII вијека“ (Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, I од., VI књ., С. К. Академија). — Г. Милан Решетар издао је на најкритичнији начин четири досад необјављене дубровачке драме, од којих су две биле потпуно непознате *(Пијеро Музувијер* и *Бено Поплесија),* а друге две познате само по анализама књижевних историчара *(Јерко Шкрипало* по анализи П. Поповића, и *Вучистрах* по А. Павићу). — Прве три (које су комедије, док је четврта трагикомедија) су од значаја и културно-историјског и лингвистичког. Све четири имају незнатну књижевну вредност.

С. М.

„Некрштено звоно“. — Ова приповетка Ђ. П. Иличића, и по својој идеологији и по начину писања, спада у нашу предратну литературу о сељаку и сеоском животу из краја деветнаестог столећа. Међутим, данас, тај сељак нам више не изгледа реалан, па ма био из Шепртљина, како то писац зове своје село. Приповетка је писана свом ширином епизода на коју смо ми већ одавно навикли из сеоских прича. Али модерна књижевност тражи мало више синтезе; мало више сочности.

А. В.

„Флорентинске ноћи“ (издање И. Ђ. Ђурђевића). — Још више но његову лирику, треба преводити Хајнеову једин-

ствено интересантну прозу, пуну најсупротнијих вибрација, и живота који је дух. Било је, разуме се, покушаја да се литерарно-историјски дефинишу елементи његова стила, али је, према животу који пружа Хајне, очајно сива сва теорија; јер он се, према тим покушајима, још јаче издваја јединственошћу, и отима свима дефиницијама. Може се донекле с правом бунити против првог, и ако гениалног уносиоца журналистике у чисту литературу, али и ту му се мора признати његова „агитаторска грација“, како је назива Гундолф. У осталом, ти елементи журналистике били су тада још доста племенити, и, као Хајнеова особина, претопљени у његову личност, имају и своју чисто књижевну вредност. А односе се у првом реду на његову везу са тадашњицом, док је, бар за нас, најдубља чар Хајнеова у његову положају између двају доба. Као у маћијском огледалу, ломе се у њему зраци двају времена, и чаробно је то титрање романтичног и модерног, успомене и слутње, увек блиско и пуно живота, а ипак са чаром прошлог. То је могао дати само овај рационалиста који је имао демонске везе са животом и уметношћу, демонске до душе у једном нижем смислу, како их је и сâм схватио приказујући их на Паганинију, у сâмим *Флорентинским ноћима*.

Ово дело је једно од многих исто тако богатих и привлачних. Превођење треба наставити с реда међ Хајнеовим прозним делима и сатиричним спевовима; свугде ћемо у њега наћи ову чудну везу визије и ироније, хумор који је до душе сав *esprit*, пакост која је често симпатичнија од доброте. Писао о чему год хоће, писао како ход хоће, Хајне је увек бескрајно занимљив. А то никако није грех.

Флорентинске ноћи штампане су још раније, 1904, у *Српском Књижевном Гласнику*, у успелом преводу Г. Милоша Ивковића. И ма да је овај превод Г. Н. Половине исто тако добар, ми жалимо што се троши и време и труд око већ довршених послова, кад још толика одлична дела Хајнеова чекају свог преводиоца.

А. С. Р.

„Крај царске власти“. — Није сасвим тако као што се каже у овој брошурици Владимира Короленка, изданој у Загребу, и ако је она изашла из доброг пера. Уско је, лично је, пропагандистичко је. Знамо да је Короленко седео у Сибиру, и разумемо њега, али остајемо при томе да су цар и народ, ма колико у сукобу, узајамни принципи. Јак народ успева у револуцији, и прекида низ неваљалих царева. Обратно, са љуљањем царског престола иде капитулација и бегство и најбољих јунака. Нису руски цареви само ниткови, а руски народ само жртвено јагње. Са таквог гледишта се не може тумачити руска историја, не може се одати правда никоме, а камо ли једном Александру II.

И. С.

„Балканско Полуострво“. — Г. Д-р Ј. Цвијић спремио је српско издање своје књиге *La Péninsule Balkanique,* коју је издао за време рата у Француској. У српскоме издању биће две свеске. То и није превод са француског, него готово сасвим ново дело, знатно проширено. Уз њ ће бити додато девет карата у боји које обухватају цело Балканско Полуострво и јужно-словенске земље ван Полуострва. Поред тога биће као прилог додато шездесет фотографија којих није било у француском издању и четири пута више нових скица. Ово дело је не само антропогеографија, већ и социологија Балканскога Полуострва и јужнословенских земаља. Прва свеска ће изнети 25 штампаних табака.

„Општинска политика“. — Г. Д-р Светислав Предић одржао је марта ове године на Народном Университету предавање о општинској политици, које је сада одштампано. Навикнуто да у општини види борбу о власт, различну од борбе у држави само по томе што у њој учествују партијске „снаге“ нижег реда, наше јавно мишљење није још уочило смисао савремене општинске политике. И књига Г. Предића, у којој се развија систем задатака општине као привредне, социалне и културне заједнице, и указује на средства за њихово остварење, — и ако долази усред још незавршених начелних дискусија о самоуправи, и у време кад се пред Београдском Општином поставља проблем како да се Београд, од једне неугледне вароши од 100.000 становника, претвори у средиште моћне државе, — представља код нас једну важну новину. Ово се мора подвући: Г. Предић је проучавао општинску политику у најбољој школи, у Немачкој, али је оданде донео друго и више од школских схема и формула. Стручна, али без теоријских гломазности, приступачна широј публици, не спуштајући се у „популарну“ литературу, књига Г. Предића може се узети као образац списа који треба да врше пропаганду идеја.

„Васпитање воље“ (од Ф. В. Ферстера, превео Вук Врховац, издање С. Б. Цвијановића). — Овој делимичној појави Ферстера у српском руху морамо се искрено обрадовати, не само стога што је његово име већ одавно познато у Немачкој као изврсног педагога, но и стога што са делом Жила Пајоа и студијом Г. Д-р В. Ракића овим добијамо један нуклеус литературе о вољи. Али. док су прва два дела претежно философска, Ферстер се бави скоро искључиво конкретном педагошком страном проблема воље. Ипак, оно што чини Ферстера делотворним. то је основна философија којом су његови савети и упутства проткани. Ферстер у крајњој ана-

лизи верује да је карактер само једна гомила навика која може бити чак и свесна, и да је стога променљив, и то свесно променљив. И стога, верујући у свесну еволуцију карактера, он покушава да утиче на ту свест тиме што намерно ствара мале навике које временом постају укорењеном карактерном цртом. То он постизава у својој књизи врло ефективно својим често веома згодним обртима и изразима који се лепе за мозак и временом делују на човека, тако рећи и пре но што он то примети. Због тих својих особина Ферстерова књижица је златан зборник упустава онима који својом мисленом снагом желе да раде на васпитању своје воље.

А. В.

„Општа Педагогија“. — Друго издање ове, врло збијене и врло синтетичне педагогике, Паула Наторпа у преводу Г. М. Шевића (књижара Рајковића и Ћуковића), издање приређено према другом немачком издању,ваља да поправи „силне штампарске грешке“ првог српског издања, које су учиниле да „читаве реченице“ буду „без смисла“, као и да поправи и „сам превод“. Али, изгледа да су баш оне књиге „Педагогијске књижнице“ које доносе преводе њеног уредника, Г. М. Шевића, врло несрећне судбине у погледу штампарских грешака. Јер, ваљда, отуда само, има и у овом другом издању реченицâ без смисла, као: „Дух се човеков образује у образовању духовне садржине у-њ“. Превод је доста тежак и крут.

„Топографски приручник Далмације“. (I. Попис становништва. Сплит, 1922). — Ова књига пружа детаљну статистику Далмације, израђену на основу пописа становништва од 31 децембра 1910 год. Нови попис је вршен у лето 1921, али је непотпун, јер није обухватио крајеве под италијанском окупацијом, тако звану „трећу зону“. Материал је сређен по градовима, судским областима, политичким општинама, црквеној административној подели; у књижицу је ушао и попис „лука и лучких уређаја“. У азбучном списку свих градова, вароши и села, означена је политичка општина којој место припада, основна школа, поштанска и телеграфска станица и број становника. Приређивач овог прегледа, Г. Матеј Шкарица, унео је, где год му је било могућно, тачне народне називе места које је аустријска страна администрација накарадним транскрибовањем врло често потпуно мењала.

Књижица је прегледна, и врло згодна нарочито сада кад је на дневном реду питање административне поделе земље. Оскудица оваквих статистика јасно се осећала, и Г. Шкарица је својом малом књигом успешно задовољио једну потребу.

П.

Из кинеске лирике. — Две кинеске песме које у овом броју доносимо, извађене су из збирке кинеске лирике коју је приправио за штампу наш сарадник Г. Милош Црњански. Прва од њих, *Зимска ноћ,* од песника Пеј-Ло-Тјена (772—846 по Хр.), преведена је с немачког превода Д-ра Пфицмајера који је издала, с напоредним оригиналним текстом, Академија Наука у Бечу; друга песма, *Планине,* од сликара Вен-Ченга (16 век по Хр.), записана је на кинеском на једној његовој слици која се налази у музеју Guimet у Паризу, и преведена је на српски по француском преводу који је састављачу антологије ставила на расположење управа Музеја; та песма до данас није нигде штампана.

—

НОВЕ КЊИГЕ.

Анатол Франс, *Побуна анђела,* роман. Са допуштењем писца и издавача превео с француског Радивоје Карацић. — Београд, издавачка књижарница „Напредак". С. 227, цена 25 д.

Зашто постаје жена неверна? Први део: *Прељубница.* Социално-медицинска студија проф. университета Др. Е. Хајнриха Киша. По трећем, умноженом немачком издању превео Др. Тодор Живановић. — Београд—Сарајево, издање И. Ђ. Ђурђевића, 1922. С. 184, цена?

Рад III годишњег скупа Југословенског Лекарског Друштва одржаног 8, 9 и 10 септембра 1921 год. у Љубљани. Средио за штампу Др. Светислав Стефановић, секретар. Издало Југословенско Лекарско Друштво уз припомоћ Министарства Народног Здравља. — Београд, 1922. С. 419, цена?

Grof Gobineau, *Preporod u Italiji* (La renaissance). Prva knjiga: *Savonarola. — Cesare Borgia.* Preveo s francuskog D-r D. Grdenić. — Zagreb, 1922. С. 178, цена? [Narodna knjižnica, svezak 61—69.]

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VI, Број 5. — 1 Јул, 1922.

ГРОБАР.

У први мрак враћао се са гробља, пролазио улицама као сен, гледао подмукло испод натученог шешира и претио пролазницима својом високом и погуреном појавом. Ишао је не поздрављајући никога. Људи му се склањали с пута и плашили га се, а говорило се по варошици да се он не боји ни Бога ни ђавола. Једном, за време олује која га је затекла на путу, опсовао је гадно, и није успео ни завршити кад га гром обори на земљу. Остао је лежећи неко време, не знајући ништа за себе, а кад се расвестио и прибрао, устао је, подигао небу стиснуту песницу и рекао подругљиво:

— Ипак ми ниси могао ништа учинити!

Причало се за њега да је негда био богат и бесан: клао је вола кад би му се пријело говеђе срце! Зими је упрезао тројку у саонице, стављао на задње седиште упаљену пећ са чунком на глагол, и јурио улицама као безуман. За њим се дизала вика: жене су се крстиле од чуда, људи се смејали толикој лудости, а деца га гађала леденицама у леђа вичући:

— У-а! Брзи воз! У-а!

Било је то одавно. У то време је радо долазио нашој кући. Био је тврдоглав као јуне, пуст као ветар. Једном је у пићу скочио на улицу са другог спрата нашег чардака, и у мало се није струнио. Пао је на сокак, у чије су блато општински фењери бацали прљаву, жуту светлост, па отишао кући заборавивши капу код нас.

Неко време ишло је све добро: у обућарници радило му је десетак радника, и отуда је допирала на улицу лупа у

калупе и старинска, једнолика песма. Високи прозори били су испуњени плитким ципелама и папучама постављеним црвеном кожом, а наметале су се очима тек тада донете у нас „штивлетне“. После све удари у назад: за годину дана помреше му деца и жена, и он се одједном обрете потпуно сам. Мислећи да је непотребно радити и мучити се кад се нема за кога, иначе подложан ленствовању, он је продао кућу, радњу, коње и сву земљу коју је имао на Превалцу, пропио и покоцкао све, и отишао у општинске служитеље.

Ту је ноћу патролирао улицама носећи о плећима зарђалу капислару, а недељом, кад има каква богата свадба или државни празник, палио је више цркве, под Озреном, велику бронзану прангију.

Нико је није умео напунити као он: код других се није ни померала из ископаног лежишта, а код њега скакала по метар у висину! Он јој је стављао у разјапљене чељусти крупан барут којим се разбијају стене, набијао је земљом, камењем, истуцаном циглом, палио фитиљ и удаљавао се мирно неколико корачаји даље. Седао је на земљу и чекао...

А ваздух се тресао око њега и падало изломљено грање са бреста више цркве. Кроз зрак су шиштале каменице и ломиле цреп на оближњим кућама, а изривена земља га засипала по лицу. Дизала се разуздана вика деце која су запушених ушију очекивала пуцањ, и затресао би се из темеља накривљени звоник на старој школи. Он гледа отворених уста и задовољно слуша како се нешто ломи по Озрену, који као да стење, па се та хука проноси долином и губи током Моравице. „Чује моју пуцњаву и Арса у клисурској механи!“ мисли он, гледајући задивљено како прангија скаче, увија се у лету као ракетла и зарива се бесно у ископану земљу под брегом.

Једном му је пало на ум да је о Божићу пунио кремењаке високим жутим цвећем које жене саде по градинама. И, на Краљев-дан, дошао је под брдо носећи пуна наручја. Напунио је прангију као никад, ударајући чекићем у дрвену арбију којом је збијао цвеће, пепео, земљу, и све што му је пало руку. Испунио је до врха мислећи како ће, кад у цркви настане благодарење, грунути као топом, те ће попрскати прозори на кућама под брдом и зајечаће звона на звонари. Био је већ готов. Паклена цев била је толико испуњена

и бректала под притиском да му се чинило да види како јој се напињу бокови. Ипак му је све то било мало. Наместио је поново арбију, узео чекић и ударио обема рукама, из све снаге...

Пуче прангија. И, као што је предвиђао, зајечаше звона на звонари. Под заталасаним ваздухом попрскаше прозори на старој цркви и попадаше са звеком на напуштене плоче гробова. Уплашено јато врабаца прхну са брестова у правцу планина које су мамиле миром, а занихаше се изненадно и раширише се у страну гране у дрвећа. Прангија се диже помамно у вис, заошинута разорном снагом барута, па му сручи у лице, као хотимице: камење, циглу, земљу и пламен, издиже и њега у зрак и скотрља га низ брдо пресавијеног као крпу.

Дигли су га одатле крвава, отечена лица и очију. Нико га није могао познати. Ситно камење забило му се у образе и чело, уста су му била раздрузгана и надувена, барут му спалио бркове и обрве, а око њега се осећао тежак мирис који подсећа на изгоретину или запаљени рог. На неколико корачаји далеко лежала је осмуђена јагњећа шубара, а под брегом му нађоше кесу са дуваном и кресиво.

Мислило се да ће остати сигурно слеп ако га смрт буде поштедела. Њему не би ништа: очи су му остале неповређене као чудом, а изменио је кожу на лицу као озренска гуја. После месец и више дана сишао је у варош. Био је толико измењен да се морао јављати људима који га нису познавали. Кад му порастоше бркови и обрве, он постаде обичан, ма да страшан, и лица изрешетана плавим мрљама барута као војничка мета.

Досадила му се варош; прангија је у њему убила бес рушења, те је замолио председника општине да га постави за гробара. Испунили су му жељу, и од тога доба га кавана ретко виђала.

Живео је тамо скоро заборављен. Успео је сазидати кућу на самом Озрену, и то на камењару, у леглу гуштера. Дан му је пролазио у побожној тишини гробља, а ноћ у страшном и претећем мраку планина. Лети је ишло и којекако: расцветале би се трешње у гробљу и попрскала кора на дрвећу под пролећним соковима. Од некуд се чуло зујање каквог матичњака са Озрена, а висока трава скривала је гробове и на плочама пиштала гуја звечарка. Планине су му доносиле хлад

и жубор; више гробља плакала му је дан и ноћ чесма коју је сам сазидао, а дуге поворке жена, са тепсијама на глави, долазиле су гробљу и пуниле га црним приликама нагнутим над крстачама. Дизала се запевка до у небо. Измешани гласови нарикача одјекивали су под густим гранама дрвећа и излазили на пољану. Ту би их ветар подухватио и носио пољем, сејући више погнутих глава ратара дах и присуство смрти под насмејаним небом.

Он је седео на прагу капеле и тупо гледао преда се. Нико није толико осећао ту запевку као он, па ни људи који пролазе крај гробља и беже широким вашариштем шибајући бесно коње. Њему се чинило да то чује плач над сопственим животом и угашеном младошћу своје жене и деце, те му се крадимице откидала суза и падала на искрпљена прса на кошуљи.

Жене су одлазиле, претрпавале га понудама и молиле га да обрати пажњу на гробове. Широки сто у капели угибао се под јелом, житом, хлебом и колачима, а по одласку ојађеница, настајала је неочекивана тишина. Он их је гледао како одлазе вашариштем. Сунце је залазило иза планина и бацало им своје последње зраке; њихове дугачке сенке оцртавале су се и кретале се по угаженој пољани, те је изгледало да их прате духови који излазе у први мрак и блуде по околини.

Ноћ пада. Буди се поветарац са Озрена и жубори преко врхова дрвећа која расту нагло у мраку. Са врхова планина спуштала се тама и обавијала видик у коме су ишчезавале све ствари. Далеко, под Ртњем, светлуцала су села слабом и удаљеном светлошћу као прве звезде. Чинило се да ноћ долази отуда, јер је целога дана претила долини џиновска сенка усамљеног Ртња.

Он је напуштао гробље у то време. Напунио би костретну торбу оним што су му давали преко дана и делио сиромашним. Варош га мамила осветљеним прозорима и пробуђеном живошћу вечери. Пут га водио неосветљеним улицама паланке, којима се разлегала вика деце и пригушени смех жена на вратницама. Каткад је застајао и гледао их, па уздишући одлазио у кавану. Излазио је доцкан. Све је око њега спавало: чуло се само лајање паса под брдом и крцање претоварених рабаџијских кола која по хладу журе ка станици.

Тако су му пролазиле године. Зими се дизао рано, навлачио на очи умашћени шешир, обвијао шал око врата и одлазио гробљу. Кошава га носила очишћеним и смрзнутим путем, дувајући му у леђа, шибајући му уши мразом. Пред њим се шири долина: бела, ожалошћена, пуста. Црни се само приземље дугачких плотова и циче врапци у трњу крај пута. Каткад му је мећава бацала у лице снег, лед и дим каквог оџака. Он иде, одупире се ветру, увлачи браду у дигнуту јаку од капута, осећајући бол од залеђених бркова који стежу уста. Пролазећи улицама, гледајући куће чији влажни прозори чувају топлоту и мир толико људи, он осећа свирепи бол што зна да му је та срећа ускраћена, и што му је слична олуја прошла душом и све уништила. Журио се. На крају вароши сачекаће га окупљени пси, а забљештаће му пред очима залеђена Градашница и указаће се замагљени видик планина. Гробље се губи у белини; накривљена ограда стење под теретом снега, а под мразом набрекла врата засута су до врха. Улазио је унутра. Поздрављања га обновљени фијук ветра, крцање дрвећа и оштро иње које пада са њега и забија се у лице. Кроз излепљене прозоре продире у капелу немилостиви дах зиме, а извијена врата дрхте под мећавом.

Ложио је ватру, седао на троножац и чекао да прође кратак зимски дан. Све је око њега било жалосно и страшно. Зима му је одузела урођену љубав горштака према природи и заледила му чесму више гробља. Каткад је излазио напоље. Под дебелим слојем снега ишчезавали су гробови: видели се само окрњени камени споменици или се црнела немоћно на снегу ветром ишчупана крстача. А са планина, обалама Градашнице која запљускује гробље, јурио је помамно ледени дах замрзнутих језера, чуо са прасак обрваних стена и потмула претња задихане природе која бучи кланцем, бежи у поље и носи са собом вихор, вејавицу која заслепљује, хуку планина које стењу.

Каткад, долазили су му гости: каква пратња или озебли дрвари који би му оставили по коју цепаницу. Он се трзао из мисли, дизао се журно и уступао им своје место крај ватре, желећи да што дуже остану са њим. Напуштали су га брзо и журили се кућама. Ветар је односио пољем њихове узвике којима су гонили озебле волове, и он се поново налазио лицем у лице са промашеним животом.

Једна зима га извуче из заборава. Од некуд се нађоше на крају варошице неколико несташака који му досађиваше грудвама. Он је бежао од њих; капа му је падала на земљу, а за њим се разлегала победничка вика дечурлије. Он се окретао, викао, претио или молио, али је све било узалудно пред децом, чије доба не зна за сажаљење. Одговарали су му грудвама које су падале на њега као усов, прштале му по глави и леђима, и упадале у раздрљена недра. Једном се оклизнуо и пао; они су полегали по њему, напунили му уши, груди и уста снегом, и удаљили се неколико корачаји гледајући га подсмешљиво. Он је устао, испљувао снег, отресао капом лед са одела, и онако гологлав, осрамоћен, увређен до срца, испружио је руку која је држала капу, и дрхтала од срамоте, и показао им гробље рекавши:

— Ах, неваљалци! Сви ћете ми доћи онамо!

Било је у његовом гласу нечега пророчког и страшног и за децу која су немилостива, али чија је душа јако упечатљива пред необичним призорима. — Доћи ћете ми сви! поновио је он и продужио гробљу, држећи још увек капу у руци, претећи им својим ћелавим теменом и седом косом.

Те зиме зареди по варошици гушобоља, и они му дођоше... Ни један не остаде да у пролеће бере каћунак. Са њиховим доласком обнови се јаук у гробљу, али он остаде неосетљив и хладан.

Тај догађај се није могао сакрити од паланке где се сваки догађај препричава. Прво покушаше да га смене са дужности, али не успеше обрлатити председника, који није био сујеверан. Затим се неколико њих одлучише да га истуку, и побегоше пољаном кад им он показа гробље. Једном се запио у вароши и заборавио ископати раку. Општински полицаја га нашао у кавани, и пред људима ударио му неколико штапова по леђима.

— Вељо! вриснуо је и бацио капу. Вељо, доћи ћеш ми и ти, и то брзо!

Дигао је капу са земље, узео дрхтавом руком штап и пошао вратима. Ту се окренуо. У очима купиле су се сузе, а глава дрхтала немоћно, старачки, крећући браду лево и десно. Био је страшан, измењен; плаве мрље на лицу биле су подишле крвљу, а уста се тресла под белим брковима. Чинило се свима да му под болом недостају речи. Стајао је

тако неколико тренутака: укочен, исправљен, нем и испружене руке у правцу полицаје. Напрезао је и последњи остатак воље да проговори и савлада сузе, а затим рече гласом у коме је било неке неумољиве сигурности: — Доћи ћеш ми, или ћу ово бацити где не треба! — Говорећи тако, он се ухвати за косу и шкрипећи зубима изиђе и упути се гробљу: висок, задихан, претећ. Нису га хтели оставити на миру. Шта им је скривио? Зар не виде у њему борца који је мучно прошао кроз живот и чекао крај свему? Зашто га муче кад су му знали прошлост? .

А у кавани владала је страшна тишина. Чинило се свима да су присуствовали проклетству. После три дана, купајући се у амаму, умре од мане срца Веља полицаја.

Дошао му је и био веран заказаном састанку. Донели су га из вароши на кочијама и положили га на широки сто милостиње у капели. Остао је са њим читав дан и гледао га са мржњом, мислећи како је по некад и смрт немоћна бацити заборав преко људских задевица. А Веља је лежао на столу избацивши страшно у вис своју жуту браду. Клонулих руку, надувених очију, он је показивао испод бркова своја уста у чијем је последњем покрету било још неке топлине. Био је немоћан, безопасан; страшни штап остао му је у вароши; раскопчана кошуља на прсима указивала је његове гојазне груди чије су маље стрчале у вис некако укочено, хладно мртвачки. Из шпага на капуту вирио је крај велике мараме којом је дотеривао браду и бркове, а на столу лежала је лула, указујући у њему човека који воли топло огњиште, породицу и мир у њој.

Сутра дан је дошао лекар из вароши да утврди од чега је дошла смрт. Капела је била осветљена мртвачком светлошћу свећа; негде око гробља звекетала је мирољубиво меденица неког стада, а на Озрену одјекивала је секира дрвара и мирисала расечена буква. Лекар је радио свој страшни посао. Гробар га пратио хладним и неумољивим погледом, слушао равнодушно како капље крв по земљаном патосу, и као да није осећао јак задах крви, лешине и меса.

Од тога дана био је потпуно усамљен: обилазили су га далеко. Свима се чинило да се то под његовим натученим шеширом смрт шета варошицом. Чаршија је за њега била пуста кад је пролазио њоме, јер му нико није хтео упутити

ни речи. За његовим столом у кавани није било никад никога. Правили су му увек место и остављали га самога. Он је пио ћутећи, излазио посрћући, и одлазио кући, сам као напуштени пас, неумољив у мржњи, тајанствен као и сви које људи одбаце од себе. На улици бежала су од њега и деца, јер му је за име било везано проклетство, безбожност и смрт, а чинило му се да га више не нападају ни пси. Пекла га је мржња ближњих. Ма да је био толико несрећан у животу и имао разлога да буде зао, ипак није мрзео никога све док није био нападнут. Снага га напустила одавно, по коси је пала месечина пре времена, и ништа му није остало до речи, клетве усамљеног старца. Био је нападнут и бранио се како је знао; шта има грешнога у томе?

И ако је у својој одбрани према паланци био тврдоглав, ипак је далеко обилазио око куће оне деце која помреше од гушобоље. Ма како да је веровао да она нису помрла под његовом клетвом, ипак му је на дну савести бујала клица кајања коју је покушавао угушити. Једнога дана, занет мислима, није ни гледао где иде; тргао се кад су иза високих ограда полетеле на њега каменице и кад се зачула клетва:

— Да Бог да умро под плотом! Нашли те на улици цркнутог као пса! Да Бог да те покопали неоплакана и неопојена као циганина! Не смирила ти се душа ни овога ни онога света!

Бежао је као кукавица, не смејући да им одговори. Под њим су дрхтале старачке ноге и сипња гушила дах у прсима. Зима се ближила крају; снег се топио нагло под југом, и црна боја земље имала је у себи нечега новог, топлог. Кроз долину мумлала је мутна Моравица, плавила крај, односила све пред собом и умивала стогодишње врбе крај обала. Гдегде под планином белео се чудно заостали снег и копнео под топлином која се расплинула околином. Небо је било чисто, плаво као зеница, опрано пролећним кишама и југом који је по њему гонио заостале облаке. Он посрће по друму, не гледајући како му шишти блато под ногама, и тетура се под неким болом који га обузима први пут. Одело се пушило на њему под сунцем, а са дрвећа и кућа испод којих је пролазио, плаче снег под пролећем и засипа га крупним капима бисера. Никад није осетио толики страх. Изгледало му да са свих страна чује претњу за себе, и да то њега гони продужени шум набујалих потока што јуре низ Озрен.

Ушао је у капелу и задихано закључао врата за собом. Упаљена ватра умирила га мало, и он је расејано гледао како по зиду играју сенке по ћуди пламена. Дан му је прошао брзо и неосетно, и он се питао кад пре паде ноћ. Покушао је да устане и изнемогло пао на троножац.

— Како је данас хладно! промуцао је и бацио неколико цепаница на ватру. „Умри као пас!" забруја му у ушима претећи глас жена. Од тих речи обузела га је језа и зуби му зацвокотали као у тролетници. Раскопчао је кошуљу на прсима и приближио се ватри. Осећао је како му се хладноћа пење уз ртењачу, хлади кости, спречава крвоток и умртвљује сваки покрет. Чинило му се да га шиба зимски ветар на отвореној пољани и да му мећава кочи мишиће на лицу. Однегде као да се зачу урликање неког напуштеног пса, затим се све ућута.

Обузимао га луди страх. Прозор му неумољиво указивао да је ноћ пала одавно. Помислио је на смрт, и помућени разум износио му пред очи гробље обавијено мраком, препуно мртваца на које до тога тренутка није мислио.

— Лудост! прекорио је самога себе и наднео раздрљене груди над ватру. Притајао се за тренутак и ослушнуо. Ништа се није чуло, ма да је Градашница целога дана страшно хучала кланцем. Капање стреје истицало је страховиту тишину гробља. Крупне водене капи падале су на излокану земљу, те се чинило да око куће одјекује страшан топот безбројних људских ногу. Изненадно паде му на ум како је негда волео тај шушањ воде с пролећа, и колико га то подсећало на пријатан шум весала која клизе по површини, а одмах затим затреперила му у сећању једна прича о мртвима коју је слушао као дете. Обузела га дрхтавица. Одједном као да се кућа покрену и као да је понесе река. Залупаше весла и понеше га негде далеко низ Моравицу. Осећао је како му игра тле под ногама и како таласи запљускују зидове куће. Учини му се да види предео којим пролази и да чује како огромне врбе крај обала бришу кров. „Разбиће кућу о стене у клисури!" мисли он и гледа како се вртоглавом брзином приближује кланцу.

— Тодоре! викну у том један страшан глас који му проби прса.

Он се окрену вратима и занеме. Хтеде заклонити очи руком, али не имаде снаге ни да је покрене. Нека сила диже га и постави на ноге укоченог као копље. Крај врата стајао је Веља полицаја, исто онако дебео и жуте браде која му је досезала до појаса. Био је блед, земљосан, претећ, а у руци је држао штап којим је негда тукао цигане и нераднике. Уз њега стајала су деца; он их познаде све, а нарочито онога који је био најнасртљивији од свих. Били су гологлави, мирни. Од воштаних лица одударала је чудно коса која је задржала свој топли сјај. Изгледало је да су нарочито дошли да га ожалосте својим присуством. Он се загледа у њих; очи му се преносиле преко њихових лица, и угледа једног који је био одевен у одело што му га дао ђачки фонд. И као нешто што му се урезивало пламеном у мозак, он спази на оковратнику његовог капутића жута, невешто извезена слова Глише терзије: *Ђ. Ф.*

— Тодоре! понови глас.

Он ништа не рече. Пламен са огњишта осветљавао је ђаволском радошћу тај призор. Затворио је очи хотећи одагнати привиђење, а кад их је отворио, они су били ту, и он се ужасну видећи да и њихове сенке играју по зиду. Покушао је окренути им леђа, али не могаде. И тако укочен, отворених уста, избезумљен од страха, немоћан да учини ма и један покрет у своју одбрану, он је осећао како се у њему удваја све: дух, очи, осећање. Један део тога продирао је у тајну и вукао га неодољивом снагом мртвима. У томе тренутку чинило му се да види себе на средини капеле: очајног, укоченог и накострешене косе. Умирао је, само га смрт узимала полагано, уводила постепено у тајну бележећи му ужас у очима. Прикупио је остатак воље; чинило му се да му се враћа снага и свест, и он помисли на секиру која му је била за леђима...

— Тодоре! викну глас још једном. У томе тренутку га неко гурну у леђа, и он паде лицем на земљу.

СТ. В. ЖИВАДИНОВИЋ.

ПОГЛЕД ОД ДВАНАЕСТ ФУНТИ.

(Ако вам је то згодно (као што то кажу за чекове), замислите да је сцена у вашој кући, и да сте ви *Хари Симс*. Можда су украси у кући мало и сувише упадљиви, али, ако томе приговарате, вољни смо да је декоришемо изнова: не извукосте се ви из тога да сте Хари Симс на мало плиша и зидног подножја. Нама је у вољи да га начинимо пословним човеком, али (радије но да изгубимо вас) једним потезом пера можемо га претворити у неко уважено правно лице, богаташког лекара, министра, или шта ви хтеднете. Ми га замишљамо пријатне округлине са дебелим црвеним вратом, али нећемо настојати на томе ако га ви знате као мршавог.

Дан је онај у вашој каријери кад све пође накриво, баш кад је све изгледало не може боље бити.

У Харијевом случају та недаћа потиче од једне жене. Она му је дошла у његовом најузвишенијем часу и рекла му да му се не диви. Наравно, он је избацио из куће и ускоро је опет био своје старо „ја“, али му је то покварило јутро. То је предмет овог комада, и то је сасвим доста.

Кроз неколико дана Хари треба да добије почасну тутулу витеза, и ми га налазимо у раскошном „угодном ћошкићу“ његове куће у Кенсингтону (да није случајно Уестминстер?), како се преслишава за тај свечани чин са својом женом. Цело јутро су у том пробавили: пријатно занимање. Г-ђа Симс (како је ми можемо звати последњи пут, тако рећи, и то управо више као у доброћудној шали,[1]) обучена је у своју тоалету за аудиенцију, и представља његову узвишеност[2] у тренутку када подарује Харија витешким чином. Она седи као краљица. Њена накитима покривена плећа гласно одају великодушност њеног мужа. Мора да је необично поносна и срећна жена, па ипак има издужено лице и нервозно понашање као да је близу ње неко кога се она боји. Тапше рукама као знак Харију. Он улази клањајући се, и грациозно извија ногом. Само је делимично у костиму, јер му мач и праве чарапе још нису стигле. Клизавим покретом, само успореним док једна нога достиже другу, достиже до своје жене, и, клекнувши на једно колено, дивно диже њену руку к својим уснама. Она га куцне по плећима ножем за сечење хартије, и промукло каже: „Устај, витеже Хари“. Он устаје, клања се и клизи по соби, спуштајући се на колено пред разним комадима намештаја, и пред сваким се дижући витез. Пресрећна је интимна сцена, и Хари је достојанствен баш као да зна да се краљевски пар преслишава тамо код њих.)

Сер Хари (допадљиво). Је л’ ово изгледало добро, а?

Лејди Симс (којој се скинуо терет). Просто одлично.

[1] Жене витезова (Knight) имају почасну титулу Лејди.

[2] т. ј. краља. Пр.

Сер Хари. А је л' било достојанствено?

Лејди Симс. Још како. А биће још боље кад будеш имао мач.

Сер Хари. Мач ће да начини све господским. Има управо пет покрета (пратећи реч чином): прилажење — спуштање — пољубац — куцање — и ти се дижеш витез. Кратко је, али је диван свечан чин. (Љубазно.) Имаш ли ти нешто да приметиш?

Лејди Симс. Не — о не. (Нервозно, видећи га како застаје да пољуби кићанку једног јастучета.) Ти не мислиш да се вежбаш толико да знаш све и сувише добро?

(Он је био у најкраснијем расположењу, али овакво ситничарско критиковање једило би сваког.)

Сер Хари. Не, ја не мислим тако. Не говори будалаштине. Чекај док те човек пита за твоје мишљење.

Лејди Симс (застиђена). Извини, Хари.

(Улази један савршен служитељ и предаје карту.)

„Флора. Агентура за писање машином“.

Сер Хари. А, да. Телефонирао сам им да пошљу неког. Вероватно нека женска, Тумс?

Тумс. Да, Сер Хари.

Сер Хари. Уведите је унутра. (Сасвим од скора он је почео много да полаже на етикецију.) И, Тумс, стриктно узевши, знате, ја нисам Сер Хари до четвртка.

Тумс. Опростите, господине, али то нам даје толико задовољство.

Сер Хари (доброћудно). А, допада им се то доле, је л' те?

Тумс (непопустљив). Нарочито женскадији, Сер Хари.

Сер Хари. Тако је. Уведите је, Тумс. (Служитељ одлази на свој велики задатак.) Можеш рећи тој женској зашто ми је потребна, Еми, док се ја не пресвучем. (Он је и сувише скроман да се хвали, и више воли да има жену у кући за тај циљ.) Ти јој можеш рећи оне ствари што се тичу мене, које ће бити згодније ако дођу од тебе. (Смеши се блажено.) Чула си шта каже Тумс: „нарочито женскадија“. И има право. Успех! Женама се то више допада но људима. И с правом. Јер га оне деле. *Ти* га делиш, *Лејди* Симс. Ниједна жена неће моћи да види ту твоју тоалету а да се не разболи од зависти. Знам их ја. Позови све своје пријатељице да је виде. Начинићу их болесним за читаву недељу дана.

(Ова осећања га весело одводе, и ускоро по том елеменат немира је уведен у собу. Она није ништа више до дактилографкиња, обучена необично укусно,

али за презриво малу суму новаца, и носи своју писаћу машину на пријатељски начин, а не као знак потчињености, каква у ствари и јесте. Очи су јој јасне; и у чудном контрасту са Лејди Симс, самопоуздана је и ведра.)

Кејт (учтиво, али је управо требала да сачека док не буде ословљена.) Добар дан, госпођо.

Леди Симс (на свој нервозан начин, и једва примећујући да је дактилографкиња мало брза на језику). Добар дан. (На први утисак женска јој се прилично допала, и, ма да то једва и вреди споменути, она женској. Леди Симс има служавку која је закопчава и откопчава, и вероватно другу која двори служавку, и она гледа можда са мало зависти жену која уме сама да се спомогне.) Је ли то писаћа машина?

Кејт (која је расклапа). Да (не: „да, госпођо“, као што би то требало). Мислим, ако треба да радим овде, најбоље ће бити да скинем ово. Много ми је лакше кад га скинем. (Ово се односи на њен шешир.)

Лејди Симс. Наравно. (Али ова је већ скинула шешир.) Треба да се извиним за моју тоалету. Ове недеље треба да идем у аудиенцију у двор, па сам је баш пробала. (У гласу јој се баш не осећа извињавање. Она је пригрлила дивоту своје тоалете, замишљено, као да није сасвим сигурна, знате, да ли је то баш дивота.)

Кејт. Лепа је, ако смем то рећи. (Она јој се отворено диви. Она вероватно има своју празничну хаљину и хаљину за посете: тако нешто.)

Лејди Симс (са руменилом поноса због тоалете.) Да, врло је лепа. (Њена лепота јој улива храброст.) Извол'те седите.

Кејт (она врста жене што би села у сваком случају). Претпостављам да желите неки препис на машини? Нисам добила даља обавештења. Рекли су ми само да дођем овамо, и то је све.

Лејди Симс (чисто са понизношћу слушкиње). А, то није рад за мене, то је за мог мужа, и то што њему треба није просто преписивање. (Надима се, јер се поноси Харием.) Он би хтео да одговори на неколико писама — на неколико стотина писама и честитака депешом.

Кејт (као да то све спада у посао). Да?

Лејди Симс (сетивши се да Хари очекује да му жена испуни своју дужност). Мој муж је човек од угледа. Треба да прими титулу витеза. (Пауза, али Кејт не седа на под.) Треба да прими титулу витеза за своје заслуге за — (пошто размисли) за своје заслуге. (Осећа да није одала заслужену част Харију.) Он то уме објаснити много боље но ја.

Кејт (њеним пословним начином). А ја треба да му одговорим на честитке?

Лејди Симс (која се боји да ће то бити тежак задатак). Да.

Кејт (безбрижно). У том послу ја већ имам извесног искуства. (Почиње да куца на машини.)

Лејди Симс. Та не можете ваљда почети док не знате шта хоће да каже.

Кејт. Само једно писмо за узор. Зар неће то бити уобичајено писмо?

Лејди Симс (којој је ово нова идеја). А зар ту постоји „уобичајено писмо“.

Кејт. Па да.

(Продужује да куца, а Лејди Симс полу-хипнотисана посматра њене хитре прсте. Бескорисна жена посматра корисну, и уздише, ни сама не би могла рећи зашто.)

Лејди Симс. Како ви то брзо пишете. Мора да је то уживање знати какав посао, и знати га добро.

Кејт (захвално). Да, то је уживање.

Лејди Симс (понова се сети извора све своје величине). Али, извините, сумњам да ће то бити од икакве користи. Мој муж је хтео да вам објасним да је он изузетан случај. Он није ни на какав начин покушао да добије икаква одликовања. То је за њега било потпуно изненађење.

Кејт (која је практична женска а не наклоњена иронији). То сам и написала.

Лејди Симс (код које би иронија била пропала). А како сте ви то могли знати?

Кејт. Па погодила сам.

Лејди Симс. Је ли то „уобичајено писмо“?

Кејт. Па да.

Лејди Симс. Они не покушавају да их добију?

Кејт. То не знам. Тако нам бар кажу да пишемо у писмима.

(Оно што је за њу овог тренутка једина важна ствар што се тиче писама, јесте то да стају осам шилинга стотина.)

Лејди Симс (враћа се на сигурније земљиште). Треба да објасним да мој муж није човек који мари за одликовања. Док он извршује своју дужност —

Кејт. Да, ја сам то написала.

Лејди Симс. Написали? Али он нарочито хоће да објави да би одбио титулу да није —

Кејт. И то сам написала.

Лејди Симс. Шта сте написали?

Кејт (чита). „Заиста, ја бих био замолио за допуштење да одбијем, да нисам хтео да учиним по вољи својој жени“.

Лејди Симс (гломазно). А од куд сте могли да знате да је то тако?

Кејт. А је ли тако?

Лејди Симс (која је, најзад, она која има право да поставља питања). Је л' сви то примају из тог узрока?

Кејт. Тако нам бар кажу да пишемо у писмима.

Лејди Симс (и не мислећи). Баш као да знате мог мужа.

Кејт. Уверавам вас, чак му ни име не знам.

Леди Симс (изненада показује да га зна.) А, то му се не би допало.

(И овог тренутка улази Хари у свом оделу за рад, изгледајући тако весео, осећајући се тако расположен, да нас срце боли за њим. Међутим, и досадна Катарина биће непријатно изненађена.)

Леди Симс. Ово је госпођица, Хари.

Сер Хари (гурне наруквице уз руку). Да, да. Добро јутро, драга моја.

(Онда се њих двоје виде, и уста им се отварају, али не за речи. После првог изненађења Кејт изгледа да налази извесног хумора у положају, али је Хари намрштен као облак пун грмљавине.)

Леди Симс (која ништа није видела.) Ја сам покушавала да јој објасним —

Сер Хари. А — шта? (Обузда се.) Остави ме, Еми, ја ћу већ удесити с њоме.

(Лејди Симс излази, са великим страхом да некако није увредила свог господара, и онда се Хари обраћа насилном упаднику у кућу.)

Сер Хари (усредсређеним презрењем). Ти!

Кејт (као да се слаже с њим). Да, зар није смешно.

Сер Хари. Бестидност с којом се усуђујеш да дођеш овамо...

Кејт. Веруј ми, изненађење није мање за мене но за тебе. Послали су ме овде као обично по послу. Дали су ми само број куће. Име ми нису рекли.

Сер Хари (смрви је). Као обично по послу! До тога си пала — дактилографкиња!

Кејт (несмрвљена). Замисли само.

Сер Хари. А проживела си и горе дане, могао бих се кладити.

Кејт (са горким успоменама). Много горе дане.

Сер Хари (на жалост грубо се смеје). Честитам ти.

Кејт. Хвала, Хари.

Сер Хари (кога једи, као што би то једило сваког човека, то што је не налази покорном). Шта? Како ме ви то звасте, госпођо?

Кејт. Зар није Хари? Господе, ја скоро заборавила.

Сер Хари. За тебе није Хари. Моје је име Симс, молим вас.

Кејт. Не, то нисам заборавила. То је било и моје име, знаш.

Сер Хари (како то само он уме). Било је твоје име док ниси изгубила право да га носиш.

Кејт. Сасвим тако.

Сер Хари (посматрајући је злобно). Био сам бесан кад сам те видео овде, али пошто сам се предомислио, у вољи ми је. (Из дубине своје моралне природе.) У овоме има извесне свирепе правде.

Кејт (симпатично). Зар не?

Сер Хари. Знаш ли ти зашто су те овамо послали?

Кејт. Сад ми баш рекоше. Подарили су ти титулу витеза, и ја сам позвана да одговорим на честитке.

Сер Хари. Тако је, тако је. Данас долазиш као моја плаћеница.

Кејт. Ја која сам могла бити Лејди Симс.

Сер Хари. У место тога си њена дактилографкиња. А она има четири служитеља. Баш ми је мило што си је видела у њеној тоалети за аудиенцију.

Кејт. Баш се питам да ли ће ми допустити да јој перем рубље, Сер Хари?

(Њено немање такта му се гади.)

Сер Хари (достојанствено). Можеш да идеш. И сама помисао да само неколико степеница деле такву једну као што си ти од моје невине дечице —

(Он никада неће дознати зашто јој нова светлост озари лице.)

Кејт (полако). Имате деце?

Сер Хари (надима се од поноса). Двоје.

(Чуди га зашто то она тако полако одговара.)

Кејт (налази прибежишта у безочности). Тако леп број.

Сер Хари (заврне шраф још једном онако приде.) Обоје мушкарци.

Кејт. Човек од успеха у свему. Јесу ли на тебе, Сер Хари?

Сер Хари (надима се). Јако личе на мене.

Кејт. То је лепо.

(Чак ни код оваквог питања она не уме да буде смерна.)

Сер Хари. Молим те одлази.

Кејт. Охој! А шта да кажем свом шефу?

Сер Хари. То није мој посао.

Кејт. А шта ћеш ти рећи Лејди Симс?

Сер Хари. Могу да се похвалим тиме да, ма шта да ја будем казао, Лејди Симс ће примити то без коментара.
(Она се смеши, Бог зна зашто, сем ако то не објашњује њена идућа напомена.)

Кејт. Још увек исти Хари.

Сер Хари. Шта си тиме хтела рећи?

Кејт. Само то да још увек имаш исто поуздање у своје дубоко познавање женског пола.

Сер Хари (почиње да добија исто мњење и о њеноме разуму као што већ има о њеном моралу). Претпостављам да знам своју жену.

Кејт (безнадежно глупа). Претпостављам тако. Само сам се сетила да си ти то исто мислио и онда када сам ја била дотична госпођа. (Он просто траћи време с њоме и показује јој врата. Она није довољно дама да би се повукла побеђена.) Добро, збогом, Сер Хари. Што не звоните, па да ме ваша четири служитеља испрате напоље?
(Али он оклева.)

Сер Хари (у пркос самом себи). Пошто си већ овде, има нешто што бих волео да дознам. (Желео би да пита са мање интереса.) Реци ми, ко је био онај човек?
(Чудна женска — сада је јасно да му је она увек била чудна — смеши се благонаклоно.)

(Крај у идућем броју.)

(С енглеског превео А. В.) Џ. М. БАРИ.

СМРТ ЈЕДНЕ РАДОСТИ.

Вечерас нечујно под прозором мојим
Умираху руже, последње тог лета,
Док шумећи тихо свелим лишћем својим
Погребну су песму певала дрвета.

Слаб и нежан мирис вртом се разлива
К'о последњи уздах. Лист за листком слеће:
Црн им покров стере вечер милостива
И ужиже небом самртничке свеће.

Болни плач и јецај стабљичица голи'
Прислушкују звезде и сањива тама:
Крик једног живота што у ропцу грца

Не чу други нико, нити суза проли...
Тако умре данас, напуштена, сама,
Радост коју небо посла за сва срца.

МИЛУТИН ЈОВАНОВИЋ.

ВРЕМЕ.

Све крај нас:
и они зраци што мекоту облака злате,
и мисао моја суморна,
и лутања твог погледа уморна,
односе собом моје сате.

А подмукло време чини се да стоји,
заробљено у светлости дугу
или у дрхтање магли:
као да таласа у кругу;
а оно у неповрат нагли.

Кроз радости што обале живота злате,
кроз суморне речи ове,
кроз ћутање, кроз смех и сузе и снове
отиче и односи мртве сате,
као вода лишће суво.

А перфидно је и претвара се као
да непомично над земљом сања:
мирисно у круни цвета,
разговорно у сплету грања, —
исто које и давно свенулих лета.

Међутим, отиче у води што таласа,
одлеће у тица лету,
одлепршава у шушњу грања,
сахне с мирисом у цвету.

И никад не можемо ухватити скуте
ни једном нашем часу,
ма колико да нам руке порасту:

они ће одлетети изнад нас
на каквом облаку меком,
проминути уз звезду, уз ласту.

Па ће болови и радости знате,
мисао каква суморна,
и поглед ока твог уморна,
однети моје последње сате.

А све ће бити како је и било,
и подмукло време чиниће се да стоји.

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ

ХИМНА ЧОВЕКУ.

Човече моћни, снажни,
како су сви малени,
као мрави слабашни,
други сви!

Пред тобом на колена пада
она која је до тебе
навикла само да влада
срцима људским.

И њено срце кличе:
— а још је посве млада —
узми ме, гази, мучи:
твојој робињи је најслађа нада
да безмерно за тебе страда.

Свака кап румене крви њене
коју по прашини распеш
или пред ногама друге жене,
цветаће од пурпурне среће
што је теби на жртву принесена.

Сва чиста младост њена
химну радости пева,
и душа блаженством сева
дајући за тебе, себе.

Човече велики, прâви,
пред ким су сви малени
као сићушни мрави,
једини, моћни, ти.

АНИЦА ЋУКИЋ.

ЕЛЕГИЈА.

Док се, у још неупокојену ноћ, у сени црних палата које личе на тамнице, враћам својој кули где проводим живот посматрајући три посестриме куле, ходајући без журбе, застајући чим ме каква бела пруга светлости подсети на свет који више није мој, ја помишљам на безбројна врата на која нисам прошао, на безбројне руке које нисам миловао, на безбројну косу коју нисам расплео, и на све ствари које сам могао да уочим, и на све снове које сам требао да сањам, и на све тајне које нисам открио, и на све непријатеље које сам могао презрети — и тада жалим своју задовољену слепоћу, и страховито дно своје несвести, и краткоћу својих жеља — пожара који осветљују цео свет и који се гасе наједном као под једним дахом...

Колико ме тада боде успомена онога на што се нисам знао да усмелим и извесност јединих тренутака у којима је нешто могло да буде извршено, а којих више неће бити; оних путева који се отворише ненадно као брзе водене пруге, и који се затворише а да их ни видео нисам; удеса с којима сам требао да се укрстим, и који су били мени намењени, и који су могли да измене све, и које нећу сусрести по други пут...

И срце ми куца тако жестоко, те се ја заустављам у сени једне високе палате и чини се да очекујем нешто што одговара мојој тузи: бледи акорд виолине, срдити топот каквог коња, арију какве песме нујне попут чулности.

И ово су, мислим, ствари које пролазе и умиру и ишчезавају кроз вечност, тренутци једини, кретње и покрети који се не враћају више. И колико има ствари које нисам видео и које нећу више никада упознати, страсти које нисам осетио, и које нећу више никада осетити, загонетки које нисам докучио и које нећу више никада одгоненути...

Колико изгубљених живота за једног самог човека! И колико облика и колико изгледа изгубљених за сами један свет!

Колико могућности које не постадоше дела! Колико крепости које не постадоше никада снагама! Колико маштања и колико напуштања која се не остварише ни једанпут!

Зар је свет успомена онога што је требало да буде? Зар је мој живот само сенка онога који сам требао да проживим?

И у сени високих и црних и тихих палата, које су тамнице, моје се огњене руке дотичу хладних и рапавих стена, и крв се пење у бржем куцању, и осећам да се моје лице румени све више, а не због кукавног стида већ због очајне грознице — због очајне грознице коју буди љубав за немогућним.

Али кад се попнем на своју кулу и видим поновно три посестриме куле, тако црне на тамноплавом небу, и видим поновно у сени своје постеље два ока непомична и блештава, станем још једном да се осмехнем, али ако се деси да ја видим свој осмех у каквом огледалу, тад не знам да задржим дрхтај неизрецивог страха.

(Превео са италијанског Г. Тартаља.) ЂОВАНИ ПАПИНИ.

ПОВОДОМ ВУКОВЕ СТОГОДИШЊИЦЕ.[1]

Чим је после рата обновила свој рад, Српска Књижевна Задруга кренула је мисао да, заједно са осталим културним установама, изведе прославу стогодишњице прве Вукове књиге, која је у ствари падала у 1914 годину.

Новине су у своје време донеле вест о томе, и ми се можемо надати да ћемо, кад прослава дође, имати подигнут споменик Вуку који би израдио један од наших најбољих уметника, једно научно издање Вукове збирке народних песама и приповедака у редакцији Г. В. Чајкановића, врло опсежну монографију о Вуку од Г. Љ. Стојановића, — што су главне тачке у програму прославе. Да ли ће то све баш бити ускоро, то је засебно питање, пошто је оно у вези са материалним средствима; познато је да је Министар Просвете одредио нарочити кредит од педесет хиљада динара за издање дела Г. Стојановића, мање је познато да је тај кредит после укинут. Али да ће прославе бити, у то не сумњамо.

Јасно је по себи да је Вукова прослава једна од првих које треба чинити, као и то да је програм њен на свом месту. Не знамо да неће можда и сам Мештровић радити Вука. Али с књижевне и научне стране ми се можемо радовати Г. Чајкановићевој редакцији народних песама и приповедака. Класичан филолог, Г. Чајкановић се у последње време сав бацио на фолклор, митологију, историју религија; тиме је добио нарочите титуле за научно издавање овог дела. Није саветно унапред говорити, али ко је читао Г. Чајкановићеве расправе по овим предметима у стручним часописима, или имао задовољства да слуша његова саопштења у стручним друштвима, може себи представити вредност овог његовог издања већ сада. Монографија Г. Стојановића очекује се с не мањим интересом. Г. Стојановић се годинама бави Вуком; интимно

[1] В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска,* Београд, 1922, издање С. К. Задруге.

упознат с његовим радом и животом, он сад даје пуну књигу о њему. Читаоци *С. К. Гласника,* који је донео два одломка из ње, имали су прилике да виде с каквим је богатим материалом она рађена. Нарочито је добро што је баш ради стручан филолог који је најпре позван да дâ коначан суд у питањима језика, главним питањима што се за великог реформатора везују. Г. Стојановићева књига, која је дело његова живота, биће дефинитивна књига о Вуку, или ту негде врло близу.

Ја бих још волео кад би за дан откривања споменика Вукова стигло и довршење његових граматичких и историјских списа, које је предузео Вуков одбор. Издање је прекинуто пред рат, а стоји већим делом готово у рукопису. Потреба његова је прешна. Док се крајем прошлога века живо радило на њему, ствар је после тога одједанпут застала. Врло важна и ретка дела Вукова остала су неиздана или су, по некој крајње несрећној идеји ранијих редактора, преломљена на пола, па један део издат у граматичким списима, а други остављен за историјске; то је случај са чланцима: *Одговор на лажи и опадања*, *Срби сви и свуда* и др. *Преписка,* која је баш живо ишла, застала је такође. Не би, међутим, много посла требало да се доврши цело издање Одбора.

Стогодишњица Вукова несумњиво је разлог да *С. К. Гласник* поведе реч о Вуку. Целога Вука не може приказати, а није ни потребно. Ми одиста држимо да је у нашем народу мало онако слабо обавештених као што је онај наш приморски лист који је лане јавио прославу овим речима: „На 8. овога мјесеца навршило се *стотину* година од *смрти* најзнатнијег нашег књижевног радника у XIX вијеку, Вука *Стефана* Караџића“. Али ћемо приказати издање његове *Црне Горе* — и то је једна тачка у програму прославе, и једина до сада испуњена — и држимо да ће се доста од Вука видети и у приказу цигло ове књиге.

I

Habent sua fata libelli. Има осамдесет и пет година како је Вук издао једно од својих најважнијих дела, па, са изузетком неколико стручњака, нико то дело није познавао ни читао до данас. Дело је изашло на немачком, под насловом

Montenegro und Montenegriner; штампано је вероватно у мало примерака; распродало се, како изгледа, брзо, и тако је ретко да данас у Београду, сем једног примерка, ја не знам где га има и има ли га где. То је просто нова и непозната књига за нас, и ми је сад управо откривамо кад нам ју је С. К. Задруга донела у преводу.

Преводилац је Г. Љ. Стојановић. Наш најбољи познавалац Вуков једини је могао да учини тај превод. То није била нимало лака ствар; на против. Сећам се како је Лудвик Браунфелс преводио *Дон Кихота;* дело је старо, и он га је, у жељи да му сачува архаични колорит, превео у нешто старинском језику. Г. Стојановић је имао тежи посао. Његово је било да преведе дело не у старинском језику у опште, него специално у Вукову. Он је, према томе, имао на сваком кораку да пази баш како би Вук рекао, да непрестано прави мајсторију, да чини намерно подражавање. Требало му је уз то да се покаткад запита да ли се која реченица или параграф превођене књиге не налази случајно у којем другом Вукову делу које је српски писано; ако јесте, онда да их узме отуд и њима замени оно што би сам имао да преведе.

У колико се год могло, Г. Стојановић је добро свршио свој посао. Више чисто Вукових правописних и граматичких особина он је усвојио, и тиме дао више вуковски карактер преводу. Вук пише „Црна гора“ са великим словом у првој и малим у другој речи; придеве народности пише великим словом („Српски“, „Турски“, „Њемачки“), — тако чини и Г. Стојановић. Вук каже „славенски“, не „словенски“; каже „коњма“, никад „коњима“; каже „Пећки“, „Никшићки“, бар чешће него „Пећски“, „Никшићски“, и Г. Стојановић употребљава те исте облике. Неколико параграфа, као нпр. онај о отмици, преписао је из Вукова речника, пошто ту немачки текст потпуно одговара чланку уз ту реч у речнику; препис је по другом издању, не по првом, што је и приличније. И тако даље. Ја не видим него један пример или два где ми изгледа да Вук не би тако рекао како је Г. Стојановић превео. Казано је нпр. „у првом случају“, а мени се чини да би Вук рекао: „у првом догађају“. Али можда и ту Г. Стојановић има право; он боље зна Вуков језик него ја.

Ипак, посао је био делимично немогућан. „Правим Вуковим језиком данас је у опште немогуће писати“, каже Г. Сто-

јановић у предговору, и има право. Нарочито је тешко погодити фразу Вукову, растресену и фамилиарну, али сочну и једру. Тешкоћа је код ове књиге била још и у томе што је немачки преводилац мењао Вуков текст, скраћивао га и сажимао; ни Г. Стојановић, ни ма ко други, ма колико да се труди, не би могао повратити пуни, оригинални текст Вукова рукописа.

Али кад се те немогућности одбију, превод је успео, негде врло успео. Како ми се чини, што се дубље улази у књигу, превод је све бољи. Последња, дуга глава о наравима и обичајима чита се као да је Вукова; томе јамачно помаже и околност што је она гдегде прошарана чистим Вуковим текстом из других његових књига.

II

Ја сам навек жалио што Вук није лично писао више, а нарочито што нам није оставио више довршених дела из историје, биографије, критике, обичаја. Узмите оно што обично зовемо „Вукова дела“: две трећине су народне песме и оно што је он покупио, а једва једна трећина оно што је он сам писао. Узмите ово последње: добар део су граматички списи, а само један мали део остали.

Вук је једнако желео да напише новију историју Србије, па је ипак велики део тога посла оставио у одломцима и рукопису, или у опште није ни оставио. Он је доста рано узео писати биографије; чак је хтео да изради неку врсту „Српског Плутарха“, па се данас, од свега што је овде онде штампао и написао, једва могла саставити једна мала серија од петнаест краћих животописа. Критика је писао више, али све о језику; од правих књижевних критика има само ону о Миловану Видаковићу. *Живот и обичаји* његови посмртни су спис, и свакоме је познато да многа поглавља у њему имају само наслове, а место текста стоји издавачева напомена: „Овај се натпис нашао у рукопису на празноме листу“. Жалим и што Вук није писао своје мемоаре, а он је и на то мислио. У једном писму Милици С. Српкињи од 29 јуна 1860, он додаје на крају: „да је као што није, пак да ме сретете у Пешти да идемо заједно у Фиред, те бисмо написали што из српске историје или *из мога живота*“. Боље да је он написао мемоаре него што су то учинили Јоаким Вујић, Герасим Зелић и слични.

Вук је наш највећи књижевник. Он је изврстан стилист; за простоту и јасноћу у нашој књижевности нема бољих образаца него што је његов стил. Ја и не говорим какав је он мајстор у језику. Очевидно је према томе да његова дела треба да су у рукама свију читалаца, врло често, да не речемо сваки час. Али шта ћете дати читаоцима као његова дела? „Додатак к санктпетербургским сравнитељним рјечницима“ тек ваљда нећете, нити „Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику“. Ни полемика његова са Хаџићем није много примамљива; она има живости, има и крепчине, и још понешто друго, али тек то је једна граматичарска дискусија. Граматика у опште није ствар широког и књижевног интереса; тај интерес може бити у историји и сличним областима. Ето зашто ја жалим што Вук није оставио више дела баш те врсте; наравно, он је ипак оставио доста да се дâ читаоцима у руке.

Он је на та историјска и слична дела мислио, хтео да их ради, али, вероватно, забављен полемикама о језику које је његов рад изазвао (а и тешким послом прикупљања песама), он није стигао да то учини. У почетку своје књижевне кариере, он се ваљда тешио надом да ће за све наћи времена; мало по мало, вучен сувише на једну страну, он је све више задоцњавао на другој; како живот није никад довољно дуг за човека који има нешто да каже, Вука је изненадила старост и смрт пре но што је од њих могао да отме оно што је сигурно мислио да ће отети. То ми, у осталом, изгледа главна црта Вукова рада. Две су линије у њему, обе једнаке на почетку, али се временом једна продужава нагло, а друга скоро сасвим застаје.

Колика је то штета, може се видети по његовој *Црној Гори,* која је једно ремек дело запажања, поштеног описа, здравог суда. Красан дар који је он ту показао, може само учинити да зажалимо што га није применио и на друге сличне теме, што није још коју нашу земљу тако описао као Црну Гору. Жаљење је и због тога што ни ова књига није изашла у његовој коначној редакцији, нити у његову слогу у опште.

III

Вукова *Црна Гора* солидно је рађена. Вук у опште није хтео да пише ни о чем док се добро не обавести о предмету.

Он је хтео све сам да види, да дође на извор ствари. Кад је писао ову своју књигу, он је добро познавао Црну Гору и народ у њој; а скупивши једном грађу, он ју је дуго разрађивао и врло пажљиво састављао своју књигу. Историја те књиге може нам то најбоље показати.

Давнашња је жеља Вукова била да посети Црну Гору. „Ја би најприје желио отићи преко Рватске, Далмације, Дубровника и Боке Которске у Црну Гору“, пише он Копитару још маја 1826. Али му се та жеља дала испунити тек осам година доцније. Познавши се са Његошем у Бечу у лето 1833 године — ми смо то познансто описали у нашем чланку *Млади Његош* у овом часопису — Вук је угодио с њим да му до године дође у госте. Дошао је 5 септембра 1834 на Цетиње, и био је сав срећан. „Владика ме је примио — пише он одмах отуда Копитару — као друга и пријатеља, и чим се гођ може рад је да ми угоди“. „Овдашњи владика и господар — пише он мало доцније Стејићу — примио ме је како се најбоље може“. Вуку је било нарочито стало да пропутује Црну Гору. Његош му је давао коња и момке да га прате на том путу. За мај идуће године обећао му је повести га са собом по Црној Гори „чак до Мораче и до Куча“. У то се, неколико недеља по доласку Вукову, деси на Цетињу један случај који му је нарочито добро дошао. У очи Св. Луке 1834 (18 октобра) отворе гробницу старог владике; нађу му тело целокупно и нераспаднуто, и прогласе га свецем. Цео народ из Црне Горе, Брда, Паштровића и Боке поврви да целује свеца: то је таман што је требало Вуку. Он је сад могао у једном скупу да угледа оно чега ради би се морао дуго ломити на коњу да појединачно види. „Овај је догађај за мене — пише он Стејићу — како гођ да сам га наручио, јер ћу овом приликом виђети овђе све знатније људе од Црне горе и од Брда и од приморја“; слично пише и Копитару. Тако је Вук имао прилике да лично види пуно ствари. „Ја сам сам својим очима гледао и ушима слушао“, каже он причајући неке догађаје у својој књизи. „Ја сам се разговарао са многијем Црногорцима из разнијех крајева“, каже он на другом месту исте књиге. Вук је остао у Црној Гори, делом и у Приморју, до краја маја 1835 од прилике, и вратио се кући с богатом грађом.

Вративши се у августу у Беч, Вук је одмах сео да срећује грађу и пише књигу; изгледа да је дуже времена радио на њој. Да ју је писао већ 1835, сведочи место у књизи где каже: „прије пет година умрли владика Црногорски Петар“, (знамо да је овај умро крајем 1830); да ју је настављао 1836, могло би сведочити друго место: „Можда је већ за ово годину дана и Црмница приступила новом поретку“ (тј. годину дана од како је Вук оставио Црну Гору), а сведочи и то што је два чланка одређена за књигу *(Срби сви и свуда, Бока Которска)* писао одиста 1836. Књигу је мислио написати српски, као и све остале. Кад је био готов, у априлу 1837 саставио је један позив на претплату, — „објављеније“ како он каже, — на књигу која ће се звати *Црна гора и Бока Которска;* претплатници се већ јавише, али на велико изненађење, Вук одговори скупљачима, и то три године доцније: „Ви се надате од мене књизи о Црној гори, а ја вам ево шаљем, итд“. Много доцније, 1849, он „крчми“ своју књигу, и два чланка из ње, које мало час поменусмо, штампа одвојено; ни тад ипак не престаје мислити на целокупно издавање књиге: у једном свом огласу за *Пословице,* који нам се чини да је писао 8 јануара 1849, он и даље обећава да ће издати *Црну гору и Боку Которску.* Али он ту књигу никад није издао, тако како је мислио; ово што смо испричали само показује колико се дуго бавио њоме.

Главни део књиге — доведимо њену историју до краја, кад смо већ почели — Вук је бар издао на немачком; случај је хтео тако. Још док је био у Црној Гори, Вук напише чланак *Један поглед на Црну гору у јесен 1834.* Чланак је био добар, информативан, ишао је у прилог Црној Гори и њеном господару, и завршавао се једном занимљивом анегдотом; био је написан за странце, види се по свему. То је Вук хтео да упозна страни свет с овом српском земљом, а можда је то и Његош хтео; Вуку је уз то требао хонорар, Његошу мало пропаганде. Пре но што је пошао на пут, Вук је у Бечу био у добром пријатељству с Виљемом Хопеом, који је био један вешт и књижевно образован немачки новинар, сарадник више угледних листова. Вук се, дакле, обрати њему и пошље му чланак; овај га преведе и да у један немачки лист (*Das Ausland),* где чланак и изиђе (број од 31 децембра 1834). Како је лист издавао штутгартски књи-

жар Кота (фирма позната и данас), то је Хопе позивао Вука да и даље за њ ради. Нарочито га је молио да се не задржава само на политичком материалу него да уђе и у опис земље и обичаја; то је све било још док је Вук био на путу. Кад се Вук вратио, Хопе му је сигурно и даље у том смислу говорио, и Вук се брзо реши да и осталу грађу дâ Коти да изда на немачком. Овај је опет, поред тога листа, издавао и једну нарочиту колекцију за списе ове врсте, под насловом *Путовања и описи земаља,* и Вук дâ своју књигу о Црној Гори за ту колекцију. Она ту и изиђе почетком 1837; преводилац је био сигурно Хопе, како се и Г. Стојановић домишља.[1]

IV

Књига Вукова била је прва озбиљна књига о Црној Гори на неком туђем језику. Пре тога, о овој се земљи у главном говорило само узгред, у општим књигама путописа; или су то били чланци у конверсационим речницима, часописима, алманасима. Говор је обично био погрешан и неозбиљан; ретко је која публикација била боља и тачна.

Оставимо књиге XVII и XVIII века које се дотичу Црне Горе, ево, прво дело (или једно од првих)[2] на које наилазимо у XIX веку — *Пут у Црну Гору* од француског пуковника Виале (1820) — па се у њему каже да је језик којим Црногорци говоре диалекат грчкога: „la langue illyrienne est un dialecte du grec". У конверсационом речнику Брокхауза из 1827 (VII издање) има један чланак од пола стране о Црној Гори, где се престоница земље зове „Атиње", а народ у њој назива се простим разбојницима (ein freies Räubervolk). У даљем, осмом издању, од 1835—1836, чланак се у нечем наслања на онај ранији; што је ново, то је да су Црногорци „као и Сулиоти, једно племе Албанеза или Арнаута", и да њима управљају два владике, један свети а други светски (der Sveti Wladika und der weltliche Wladika).

Неке су публикације биле боље. Такво је анонимно немачко *Путовање по аустријској Илирији, Далмацији и Ал-*

[1] Неке од ових података нашао сам у оштампаним табацима IV књиге Вукових *Граматичких и полемичких списа* и рукопису Вукова чланка, које ми је љубазно ставио на расположење Г. Љ. Стојановић.

[2] Ранији је један немачки опис Боке од 1808 који Штиглиц и Кол помињу као дело које се тиче и Црне Горе, али га ја нисам видео.

банији, из 1822, где је повећи одељак посвећен Црној Гори, њеној историји, политичком уређењу, обичајима; писац је видео ствари лично, али је гдешто тенденциозан, и биће да је неки Хабсбург: потпис је R. von H-g, и све ми се чини да је то негде у тексту разрешено као Ritter von Habsburg. Вероватно је изворан и чланак генерала Велдена *Скице из Албаније и Црне Горе*, што је изашао у једном бечком часопису 1831, а који нисам видео. У годишњем немачком алманаху самоука а доцније професора у Прагу Ј. Г. Сомера под називом *Џепна књига за ширење географских знања* изишла је 1832 овећа *Скица о Црној Гори*, (преведена 1834 на талијански) од спљетског професора ботанике Фрање Петера; и ако писац није био у Црној Гори него писао по казивању неког немачког лекара у Котору, скица му је ипак доста добра, и јасно и просто писана; понешто има неправичности. Исте године (1832) Леополд Ранке је написао *Напад на Црну Гору* у једном немачком историјском часопису; то је, наравно, добар чланак (говори о покушају Решид паше да покори Црну Гору 1832), и Вук наводи у својој књизи нека места из њега.

Али ако је и било озбиљнијих публикација о Црној Гори пре Вука, његова књига ипак је била одвојила од других. Пуна и довољно опширна, сва посвећена Црној Гори и целој, она је описивала земљу и људе, суво али верно. Дата је историја, колико се могло боља за оно доба, затим културно стање, обичаји; оцртан политички положај у том моменту. Писана је тачно, од очевидца, који разуме ствари и воли их; уз то је била занимљива, с пуно примера и анегдота. То су све особине које су Вукову књигу дизале над другима. Зато се она и показала као успех.

Већ крајем 1837 књижар тражи из Беча све примерке натраг, јер је дотле све штутгартске продао; Копитар, јављајући то Вуку, додаје: „Ала сте ви срећан писац!“ У мају 1838 саксонски краљ Фридрих Август II (1836—1854), који се „у часовима одмора“ бавио ботаником, пође по нашем приморју да купи биљке; сврати за мало и на Цетиње, и ту проведе један дан по истом послу. Пут је тај после био чувен; у новинама се о њему много говорило, а и научно је био важан: пронађене су тада три нове биљке од којих је једна добила име *Saxifraga Frederici Augusti.* Поред тога што је хтео да позна тамошњу флору, ја не знам да ли је овај краљ

нарочито желео да види Црногорце и њихову земљу, нити, ако је тако, да ли је на то био подстакнут Вуковом књигом; у извештају о његову путу каже се, кад је дошао у Котор, да су аустријске власти, „у намери да предухитре краљеву жељу", известиле Његоша о његову доласку, и овај сишао на границу да га дочека и позове на Цетиње. Али Копитар у шали приписује тај пут правце Вуковој књизи. „Само сте ви криви — пише он Вуку пошто је у новинама прочитао опис краљеве, посете Његошу — што са̓д цео свет, па и сами краљеви, путују по Црној Гори". Копитар можда има и право. Вук, до душе, нигде у својој књизи не говори о вегетацији да би се тиме могло протумачити што је краљу Црна Гора евентуално „омилела", али је вероватно да му је она, ако ју је читао а могао је, показала да Црногорци нису баш такви разбојници као што је о њима писао његов Саксонац Брокхауз, и да га баш неће жива испећи и појести кад међу њих дође. Вукова је књига, дакле, могла само разуверити краља у предрасудама, и дати му више храбрости да посети ову „опасну" земљу.

Похвале о књизи такође су стизале. Немачки књижевник Федор Посарт, Хопеов познаник и писац је̓дне мале̓ *Кнежевине Србије (1837)*, јавља Вуку: „Ваш опис Црне Горе читао сам са великим задовољством". Руски Немац П. И. Кепен, археолог и љубитељ књижевности, пише му: „На вашем делу *Montenegro* ја вам особито захваљујем"; то је можда нешто више него обичан комплименат. Немачки песник Хајнрих Штиглиц, кустос краљевске библиотеке у Берлину, пише му пошто је и сам путовао по Црној Гори: „Студовање ваших *Црногораца,* који су ме после мога лањскога путовања по Црној Гори двоструко занимали, разгорело је у мени још живље ову жељу (тј. да позна Вука лично)". А у својој *Посети у Црној Гори* коју је 1841 издао, и он код Коте у Штутгарту, и у којој описује свој пут тамо, он каже за Вукову књигу да је то „једна мала свешчица, али богата изврсним проматрањима и напоменама". То је „преглед историјских односа Црне Горе од најстаријих времена на овамо", али преглед „који није никаквом предрасудом помућен, нити игде помрачен намерним извртањем ствари или истицањем пристрасних обзира". Вук се за тај циљ, завршава он, оспособио „и обичним студијама и својим властитим посматрањем".

Др. В. Ебел, приватни доценат ботанике на университету у Кенигсбергу, у својој књизи *Дванаест дана у Црној Гори*, коју је издао 1842, карактерише Вукову књигу као „мален спис којим се хтело извојштити Црној Гори и Црногорцима достојније место међу осталим европским државама и народима“. Како се познао с Вуком, на лађи, баш кад је остављао Спљет да иде у Црну Гору, у лето 1841, он каже за њ: „за мене врло драгоцено друштво“; то значи да је Вука можда баш због те књиге поштовао.

Ово све одређује место Вуковој књизи у опште европској стручној литератури у доба кад се она појавила. После Вука, било је врло много немачких, француских, енглеских, талијанских, руских публикација о Црној Гори; неки од њихових писаца служили су се његовом књигом (Штиглиц, Ебел и други): то је место које она заузима у литератури доцнијег доба.

(Крај у идућем броју.)

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(VII)

Наше уједињење, државно и национално, претурило је преко своје главе три и по године живота, и најпре што бисмо се могли упитати, јесте: какав нам је резултат тога првог, кратког али врло важног периода наше заједнице? Како је тежиште питања у односима српско-хрватским, да ли нас је ово време учинило у наравима племенским блажијим и хладнијим у суђењима? Чини ми се да се на ово не може потврдно одговорити. Нешто мало више од половине овог периода пада на споразумевање, на заједничко сарађивање одговорних политичких људи српских и хрватских, да затим настане све веће и веће разилажење, и да се најзад заврши са познатим меморандумом Хрватског Блока, који до сада представља највећи израз незадовољства меродавног хрватског света досадањим радом, на заједничкој изради и консолидовању државног и националног јединства. Да се за краће време покаже већа оштрина између два племена, ретко је и највећи песимист могао замислити. Оставити да се наши односи и

даље овако развијају, чиниће проблем све тежим и тежим, и почеће изазивати страх за нашу будућност.

Наћи узроке оваком стању и изложити их што тачније и, ако би се смело казати, што научније, олакшало би у многоме решење мучних односа између Срба и Хрвата и помогло изналаску лекова овом зацело нездравом стању нашег државног организма.

Хрватска је живела столећима оделито од нас и стекла посебне обичаје и навике. Спајање Хрвата и Срба у једну целину државну и националну, то је спајање двеју средина неким странама различним, и постанак у извесном степену као неког новог друштва. И ово ново друштво, и да није постало после тешких ратова, било би мало хаотично, а последице ратова само су то појачале.

Хрватска је у Аустро-Угарској имала аутономије за извесне гране народног живота, и сва њена политика у овом режиму била је да их не изгуби, па и да их по могућству и прошири. У тој борби она је калила свој национализам, да тако кажем, своју племенску индивидуалност, и достојанство бана било је једна врста персонификације тога национализма, која је јако годила срцу хрватском, и ако је бан најчешће био проста чиновничка фигура мађарске владе. И у томе свом дугом животу, без великих потреса, подржавана радом неколико својих знаменитих људи, својом штампом, нешто поносна и својим просветним и научним институцијама, Хрватска је у тој борби израдила своју племенску душу, свој племенски осећај.

За време последњих година рата, и ако судбом стављена у борби једно против другог, два племена — Србе и Хрвате — спајала је једна тежња: да нестане опасног противника и угњетача, Аустро-Угарске, па су се приближавали и страхом од заједничког непријатеља. И кад је овај уклоњен, одмах у првим данима кад је слобода разведрила душе, тежња Хрватске за извесном самоуправношћу показала се јасно кроз одлуке Народног Већа у Загребу, кроз адресу владаоцу и њено коментарисање пред њим од стране Хрвата. Партикуларизам, израз традиционализма, појавио се одмах, што се могло предвидети. А кад је почела израда Устава, сва борба представника ове тежње, овог партикуларизма, манифестовала се јасно.

Традиционализам се не може нагло, одједном, збрисати. Покушавати то и законодавством, врло је тешко, ако не и узалудно. Ми смо то покушали. Ставили смо њему на супрот његову супротну доктрину, рационализам, и административним и легислативним језиком говорећи, ставили смо му на супрот најгору форму државне управе са гледишта те тежње хрватске, ставили смо му централизацију. Срби и Хрвати одбили су се једни од других као две супротности. И у једном истом, потпуно хомогеном народу, кад се хтео традиционализам нагло сменити, прасак је био увек велики. Ја сам ово и у првим месецима грађења Устава нагласио. Радити овако, значи не познавати обичне социолошке законе освештане историјом народа. Из традиционализма прелази се у рационализам код друштва које има известан степен културе кроз једну еволуцију, постепно, еволуцију краћег или дужег периода.

У првим месецима наше заједнице, како су се ствари биле почеле развијати, могло се можда очекивати, и ако кроз мучне препоне, да се дође до извесног поравнања између двеју супротних тежња хрватске и у главном српске. Представници старе тежње хрватске седели су у влади, навикавали се на новији живот супротан њиховој тежњи, и та чињеница била је од значаја. Једном речју, традиционализам је био у Београду, становао, свађао се са рационализмом. Сад он више није ту. И до нас има кривице што је одгурнут свом старом огњишту, враћен Загребу, и у овој својој атмосфери сада, огорчен, води оштру борбу. Мислило се: да нестане свађе у Београду у влади, биће проблем лакши. Али место свађе у Београду, дошла је борба из Загреба. Ово је теже. Метод је дакле био погрешан. У осталом, овом проблему српско-хрватском није се ни могла поклонити сва пажња, јер је партијски живот и однос политичких странака доминирао нашим целокупним животом и ставио у подређеност све друге проблеме.

*

Овим дубљим узроцима неслагања Срба и Хрвата око израде унутарње структуре наше државе, узроцима чији су корени у даљој и ближој прошлости, и који нису тако флотантни и лабилни, дошли су узроци садашњости, драстични, груби, и који су деловали да оне прве само јаче пробуде.

Корупција, хаос, неред у државној администрацији, тежак материални живот, чинио је све више онима који прилазе, — а Хрвати прилазе, — ову нову заједницу, нашу нову државу, несимпатичном. Хрвати нису могли анализирати ове појаве после ратова, које су дошле великим делом и спајањем двеју разних средина са разноликим управама, него су само констатовали овај хаос, неред, и како они кажу „балканизам", па окретали погледе своме огњишту и враћали се у оквир старих осећаја.

Ово су само кратки и брзи погледи на нашу политичку психологију, која игра у овим првим годинама знатну улогу.

*

Познавати узроке тешкоћа односа српско-хрватских, узроке даље и ближе, дубље и површније, па једне добро разумети а друге брзо отклањати, значи олакшавати решење проблема. За решење повољно утиче економски живот, који не зна много за традицију, и који ради, дела, на изједначавању разлика, јер све више приближује два племена једно другом.

Најзад и ово.

Остављати решење проблема само политичким људима, људима од акције, мислим да је погрешно. Њима морају доћи у помоћ и људи од науке, људи од мисли, и у толико пре што је наш политички живот и много мучан, и изгубио много од свога гласа. Парламенат, владе, министри, немају више оног некадањег ауторитета, и на форум морају ступити и други ауторитети: наука, књижевност. Можда ће они унети, поред ауторитета, и више објективности и научног посматрања у ово тешко питање. И ја топло поздрављам покушај цењеног *Књижевног Гласника* у том правцу и захваљујем на позиву да кажем у њему своје скромно мишљење у питању српско-хрватском.

Београд. М. ТРИФУНОВИЋ.

Садржај хрватског питања. — Позивате ме да при анкети *Српског Књижевног Гласника* и ја нешто напишем о спору између Срба и Хрвата, дакле о тако званом хрватском питању. Ја ћу ово питање разумјети тако да се овдје ради о незадовољству Хрвата свију покрајина, а не само о Хрва-

тима краљевине Хрватске; јер кад би се говорило само о питању Хрватске, онда би тек могао доћи у говор закључак хрватског сабора од 29 октобра 1918; али кад се говори о хрватском питању у племенском смислу, то јест о незадовољству Хрвата које представља цијела хрватска опозиција, онда је ствар сасма друкчија. У том случају, за Хрвате н.пр. Босне и за друге који нису били у хрватској краљевини, пуномоћ Д-р Трумбића и другова при стварању крфске декларације и при другим радовима у југословенском одбору има пуну моралну важност, али зато имају много мање важности закључци хрватског сабора. Напутци Народног Вијећа за одасланство у Београду нису документ само хрватских правица, већ су власништво Срба, Хрвата и Словенаца. Начело самоодређења не може се овдје рекламирати, јер су Срби и Хрвати измијешани; а напокон ни сама Хрватска није се тим правом хтјела послужити, већ је посве драговољно приступила у јединствену државу са Србијом и Црном Гором; зато је бесмислено и недопустиво да би се и хрватска краљевина, а још мање сав народ хрватског имена, данас призивао на принцип самоодређења. Та већ хрватска опозиција у Хрватској према изборима конституанте не би могла саставити $^2/_3$ мандата, а да о Босни и не говорим! Па на који би се начин и у самој хрватској неутралној сељачкој републици могао дати дветрећински устав? Кад би хрватска опозиција своје државоправне захтеве стављала само за Хрватску, то би била издаја хрватства; и не само то, него и доказ расне слабости. Мора се признати да захтјеви хрватске опозиције некада управ мијењају облик: некад се чини да говоре само у име краљевине Хрватске, а некада у име свих Хрвата. Никада се још хрватска опозиција није дигла до висине једне жељене политичке опће-државне опозиције. У том би се случају покупиле невоље које и Србе морају да тиште, а онда дошљедно ништа не би сметало да се српска и хрватска опозиција приближе или коалирају; ну томе канда се брижљиво уклањају, или се пропуштају згодни моменти.

Да је хрватско питање дошло на данашњи степен, није томе узроком толико конзервативна носталгија Хрвата за „старим хрватским правицама“, колико непрестано напредовање каоса у држави; а из неког резервираног држања српских странака (барем у први мах) чинило се као да је хрватска

опозиција једина она која се бори проти каосу. У томе јој порасте значење.

Хрватско питање у расном свијетлу. — Сваком је јасно, осим гдјекојег југословенског политичара, да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. За мене дапаче не постоје нити три племена једног народа, већ само три имена, која морају бити равноправна. На жалост, према данашњем називу државе, чини се као да смо три народа. Не познајем нити племенских разлика: језик није, а вјера неће ваљда само код нас вриједити за ознаку племена; тако ни писмо. Разлика у језику између Србијанца, Босанца или Далматинца није већа него ли између Црногорца и Србијанца; нити је већа него ли између Хрвата из Бановине и Босанца. Што је разлике у одгоју, то се има рађе узети као обиљежје стољетног робовања, него ли племенског нијансирања.

Југословенство није само географска ознака, јер су се Срби и Хрвати искључиво тако звали скоро пуна три стољећа по досељењу, и ако је фалио само онај префикс. Словенци и данас носе наш искони назив. Данашња наша имена добила су своје значење развитком различитих држава; али сада кад смо се ујединили, мало шта има да остане тим именима од њихове старе садржине и вриједности.

У народу који је по свим расним ознакама посве једне крви, не може бити племенске разлике, све и кад би имао различите државо-правне тежње. Друго је народ у расном смислу, а друго у политичком. Понавља се наша сва стољетна трагедија робовања, да иза четири године ослобођења још може бити распре о томе: да ли смо расно једно? У тим расправама обнављамо сву трагедију робовања туђинским „приручницима“ и „уџбеницима“. Срби и Хрвати боре се о муслимане: да ли су они Хрвати или Срби, а при томе се не запажа јединствена бесмислица, кад сва та муслиманска расна разлика не овиси ни о чему другом до ли о њиховом признању. Као да голуб не би морао спадати у род птица, кад би се умио ориентирати у ред водоземаца!

Срби, Хрвати и Словенци истина један су народ без икакве и племенске разлике; али, на жалост, како видимо, да би дошли и до јединства свијести, није доста срећа и уједињење, него и наше школе у будућности морају поднијети готово исто онолику борбу колико смо поднијели досада у

оружју; јер је наше уједињење дошло с обзиром на нашу културну припрему нешто прерано; прерано већ стога што нас је уједињење затекло са два писма, за која се и данас још води борба, тако рекућ на ножеве; а мени је јасно, докле год опстоје два писма и док се њихова равноправност намирава не по вољи већ по сили, да не може бити потребите јединствене свијести: као да би права вјерска равноправност била само онда кад би се нагонили држављани да иду и у једну и у другу цркву.

Државни каос изграђује хрватско питање. — Срби, Хрвати и Словенци један су народ са три равноправна имена; али и носиоци тих имена морају бити посве равноправни грађани, и то не само према закону у теорији, него и стварно у животу. Ова се законска равноправност не смије у животу шутке суспендирати као често пута, јер су ослобођене уједињене покрајине Срба, Хрвата и Словенаца културом посве дорасле нашем Пијемонту. Вањска дипломација, дворска служба, министарске категорије, више војничко часништво, ђачке штипендије, чиновничке плаће, пореска неједнакост, покрајинске дотације, и друге многе ствари, трајни су знакови и средства којима се хрватско питање издржаје, а друга многа стварају.

У новије вријеме се расправља да ли постоји хрватско питање. Тешко је у пет стотина ријечи (као што допушта уредништво *Српског Књижевног Гласника*) исцрпиво рећи да ли постоји хрватско питање и у којем смислу; али постоји незадовољттво, пак су дапаче и прилике такове, те се бојим да се уз хрватско питање не створи и „пречанско“. Хрватско питање као племенско не може постојати, јер кад би се Хрвати и признавали посебним племеном, не могу се као племе сакупити у једну скупину, јер су на сву срећу измијешани с народом који се називље српским именом. Ну то добро знадем да постоји незадовољство Хрвата, а то је овдје главно. И да је хрватска опозиција дала своме програму мање племенског обиљежја, а више опће-политичког настројења: у том, наиме, смислу што би опозиција била незадовољна с уређењем државе према Видовданском Уставу, не за то да би тобоже заштитили хрватско племе, већ у опће зато што централистичко уређење барем у овом времену и овим приликама приводи Југославију сигурним потресима политичким, управним

и економским, — ствари би данас посве друкчије стајале, па сам увјерен да устава, какав је данас, не би било, већ би он био онакав с каквим би се Хрвати могли посве задовољити.

Данас ипак морамо радити с чињеницом да су Хрвати незадовољни. Узрок је томе незадовољству одмах у почетку помањкање икакве обазривости према Хрватима. Пометња и неред који владају у држави, допринијели су те се тако звано хрватско питање изграђује у један систем којега наши управници не смију и не могу игнорирати. Ја се не могу тјешити познатим фразама да сличан каос влада и у другим државама; а не могу просто стога разлога, јер наш каос из дана у дан, из године у годину, расте, будући смо у многом погледу одмах иза преврата много боље стајали него ли данас, а морало би бити обратно. То даје критично обиљежје нашим унутарњим недаћама. Да је било уклонити унутарње нереде, данас би тако звано хрватско питање било незнатно. Народ је јединствен, па не осјећа потребе да се унутра међусобно води политика било Српства било Хрватства; народ хоће мир, економску слободу, сигурно водство и ауторитет; али инстинктивно осјећа да свега тога у нашој држави нема; зато тапка, не би ли такова шта нашао, а та околност се данас може сваковрсно израбити. Људима добре воље политички рад у народу скоро је онемогућен, јер те на сваком кораку упозорују на неваљалост управе, на пристраност и каос.

У централизму Хрвати као племе нити шта добивају нити могу шта изгубити, а тако нити у аутономијама, јер нити у покрајинским аутономијама не могу бити на окупу. За мене је централизам или аутономизам питање доброг уређења државе; а држим да је централизам за наш данашњи менталитет и за данашњу економску организацију Југославије врло незгодан, дапаче убитачан и — непроведив. Кад би се централизмом могао завести ред у држави, био бих први за њега, а био би и сав народ, јер у широким народним гомилама нема сепаратистичких тенденција; то је грађанска биљка, јер су само грађани били душевно заробљени, док су широке народне гомиле живјеле слободним животом сносљивости. Гдје несреће, ту и среће има. Туђинска управа није давала нашим селима школа, али зато није могла дати ни ропског мишљења.

Како да се ријеши хрватско питање? — Апстиненција хрватске опозиције у истину чини велике сметње држави, и те се сметње не дају сломити, него из дана у дан све кобније бивају. Сметња је већ у томе што у државном водству нема Хрвата, па се тако осјећа празнина, јер у водству нису комплетиране психичке одлике и способности цијелога народа. Кад настане гдје озбиљан штајк, држава излази у сусрет штрајкачима, не зато што мора, па да се понизи, већ што је корисно, јер изискују опћи интереси; па се тим више мора изаћи у сусрет хрватској опозицији, која је у овим каотичним унутарњим приликама наше државе могла да заузме став једног племена, једног дијела народа, којег ја сматрам најкултурнијим и економски најјачим. Споразум Срба, Хрвата и Словенаца најхитнија је потреба, јер даља апстиненција Хрвата значи за државу непрестане ратне поразе, који нам наносе више зла него ли би нам снаге могао донијети најидеалније и најуспјешније проведени централизам. Државник који то запази, схвати и среди, бит ће наш најјачи човјек, најискренији Југославен. Хоће ли то бити ревизијом устава или како друкчије, свеједно је; само нека се уреди. Али држим да без избора нема томе излаза, а ти избори треба да буду с паролом: за споразум Хрвата, Срба и Словенаца! Хрватско питање је уједно и српско питање.

О ампутацији или сепарацији не може бити говора, и прије него ли би тко хрватско питање у овом облику ставио на дневни ред, такови предратни менталитети имали би обрачунати с латентним енергијама народа, којих они могуће не познају.

Тежина хрватског питања нагони да се рекне све и отворено.

Сарајево. ФРА ЈОСИП МАРКУШИЋ.

Стоји несумњиво факат да огромна већина Хрвата није задовољна оваком организацијом државе Срба, Хрвата и Словенаца какву је предвидео Видовдански Устав. Хрвати неће оваку државу, и дали су јасно познати, и пре доношења устава, да на основи онаке централизације какву су радикална и демократска странка предвиђали, неће државу сматрати као своју. Излишно је испитати јесу ли Хрвати на правом или

погрешном путу, да ли њихово држање према Видовданском Уставу шкоди не само држави него и њиховим посебним, чисто хрватским, интересима. Реалан политичар рачуна са чињеницама онаквим какве су, а те чињенице нам казују да садашњу државу Срба, Хрвата и Словенаца Хрвати не сматрају *као своју државу*...

Да би се ова држава, толиким жртвама створена, могла консолидовати и напредовати, потребно је да њеном организацијом буду задовољне већине све три целине: Срби, Хрвати и Словенци. Није лојално *прогласити* (на папиру) да су Срби, Хрвати и Словенци један народ (и ако то, на жалост, није истина), па онда, пошто су Срби у већини, изгласати српским гласовима један устав коме треба онда мањина тога проккламованога јединственога (српско-хрватско-словеначкога) народа да се приклони. Треба с уставом да буде задовољна већина Срба, већина Хрвата и већина Словенаца.

О осетљивости Хрвата, о њиховој државној традицији, и ако је она постојала више у срцима Хрвата него у свету реалности за читаве векове, требало је водити озбиљна рачуна. О свему томе видовдански уставотворац није се довољно старао. Он је суверено *декретовао* да смо један народ, и томе замишљеном једном народу поставио је централистичко државно уређење. Али се декретима народне традиције не могу збрисати, и Видовдански Устав неће створити један народ и консолидовати државу тога „једнога" народа, него ће све више потпиривати борбу између Срба и Хрвата, све више копати јаз између њих и све више слабити државу, која треба да је јака да би одолела многобројним спољним непријатељима.

Паметнијим путем је пошао уставни пројекат Г. Стојана Протића. Водећи рачуна прво о ономе *што јесте,* па тек онда о ономе што *треба да буде,* овај пројекат оставља и Србима и Хрватима и Словенцима могућност да сачувају своје традиције, на које сви толико полажу, омогућава им и засебан живот у једној целини, стара се да за централну власт у држави задржи послове који збиља само заједнички могу бити, ако се хоће једна држава, и оставља будућности да реши проблем који је тако драг свима нама: зближавање Срба, Хрвата и Словенаца, у крајњем реду стварање једнога народа, ако хоћете југословенског, на форму швајцарског, белгијског. Прво да се навикнемо живети у једној држави,

прво да осетимо и у широким народним слојевима да нам је заједничка држава спас свима, па тек онда да бришемо, ако је потребно и ако је могућно, посебне тежње, посебна имена, посебну индивидуалност. Уз то је овај пројекат, сасвим паметно, водио рачуна о томе да ми нисмо дорасли, с обзиром на нашу администрацију, на наше нарави, на географску поделу земље, на традиције и на културни ниво наших покрајина, као и на многе друге ствари, да спроведемо по државу корисно централистичко државно уређење. Творац тога уставнога пројекта врло је добро знао да ће централизација бити само једна неостварљива (чак и да је у суштини добра) мисао, и да ћемо место успешне централизације добити карикатуру њену, која ће само слабити државу...

Питање је сада: шта да се ради? Да продужимо „уводити у живот“ Видовдански Устав, и поред протеста тако рећи свију Хрвата? Да рачунамо на то да ће се Хрвати „опаметити“, и да ће, најзад, увидети да им је ипак спас у оваком централистичком уређењу? Да се надамо да ће нове генерације хрватске бити увиђавније, и да ће деца примити оно што оцеви одбацују? Али прво треба имати на уму да ова држава треба *што пре* да има мира и да и државна управа и цео наш у култури тако заостали народ треба једном сав да се посвети огромним културним задацима који нас чекају, и без чега нам у силној међународној утакмици нема спаса. Ми немамо времена да непрестано држимо отворено питање о уређењу наше државе, а нисмо ваљда толико наивни да верујемо да је Видовдански Устав — с обзиром на начин како је донесен — то питање дефинитивно решио. Затим не треба губити из вида да је нада „на паметније“ и „нове“ хрватске генерације, које би примиле данашње стање, само једна — многима тако драга — *самообмача*. Данашња, непријатељством према овој држави задојена генерација хрватска, неће одгајити одушевљене поборнике за одржање оваке државе. На против. Из мржње се само мржња рађа... На послетку, да — не дај, Боже — у скорој будућности дође до какве спољне опасности по државу, да многобројни непријатељи повреде њен интегритет, смемо ли се надати да ће се заточници Радићеве „човјечанске републике“ заложити за њен спас онако како је то српски сељак у светском рату чинио?...

Не! Овом стању духова у држави, са којом је један огроман део народа незадовољан, треба учинити крај. А то се може постићи ако се Хрватима даде оно што им се, без опасности по оваку државну целину, може дати. Треба тражити споразум са њима. Могућно је у будућем државном уређењу водити више рачуна о хрватском индивидуалитету и спасти ипак јединствену државу. Може се жртвовати централизам, који нам неће среће донети, јер за њ нисмо способни, и јер га и не треба усвојити оваквог каквог га Видовдански Устав предвиђа, па баш и да Хрвати на њ пристају...

Ако пак, више на хрватску него на српску несрећу, Хрвати и на такав споразум, без Видовданског Устава, не пристају, ако је тачно што се тврди, али за шта нема сигурног доказа, да они више воле засебну или федеративну с нама Србима (или с Маџарима) Хрватску, онда ћемо ми Срби знати бар *несумњиво* на чему смо... И онда ћемо ми Срби спасавати оно што ми држимо да је српско, онда ће нам бити преча кошуља него хаљина, онда ћемо у једну државну заједницу прикупити оне земље за чије је уједињење са Србијом проливено море крви, најлепше српске крви, на Балкану, по морским дубинама и снежним пољанама руским, по аустроугарским кужним лагерима и афричким болницама... А Хрвати тада нека окушају своју срећу сами, пошто и материјално поднесу свој део дуга за ослобођење од побеђене маџарске државне заједнице...

Наравно да за тај могући споразум са Хрватима нису способни људи који имају другачије појмове о нашим односима са њима, људи који су до данашње омразе довели, људи који стално третирају Хрвате или као малолетнике који су неспособни о својој судбини решавати, или као неке издајнике према држави против чијег су се централистичког уређења увек изјашњавали.

Београд. Д-Р Д. АРАНЂЕЛОВИЋ.

Данас у истину опстоји међу Хрватима незадовољство, разочарање и веће неповјерење према Србима него икада. Након мисли *словинске, славенске, илирске* и *југословенске,* у чем су Хрвати на Балкану увијек предњачили, они се налазе на расулу свих својих идеала, видећи у централизму потпуно

остварење великосрпске мисли, јер по ургираноме централизму Срби имају у рукама сву власт и државну инициативу. Хрвати у такоме централизму виде не *опћи државни централизам*, већ присвојење државнога господства са стране Срба. По томе, кад би се хтјело нашу државу уредити и на бази потпунога централизма, у коме би се утопила и великохрватска и великосрпска државна мисао, т. ј. кад би се у име нивелирања уз обостране жртве узело име југословенско, екавско нарјечје и латиница (по идеји Скерлић—Андрићевој), нови закони, нови грб, те облик владавине који омогућује свим племенима и вјерама да дођу до највишега мјеста, затим нова пријестолница и зајамчење Хрватима да ће у министарству, конзулатима и генералитету бити заступани без потискивања — Хрвати данас вјерују да би Срби били највећи противници и такова централизма, јер Срби хоће централизам као упориште своје хегемоније.. . . . .

Батинање, четвероструки порези, прирези и пристојбе, бесплатно одузимање стоке, одузимање оних 20°/o на крунама и размјер 4 : 1 између динара и круне, па шиљање хрватских регрута у Маћедонију, хрватски је сељак схватио као прикривену контрибуцију, коју покорени има да плати освајачу. Наметнуту присегу на конституанти и стварање закона надгласавањем против споразума, Хрвати држе као силу и издају темељнога нагодбенога акта о постанку државе, у коју су они ушли на темељу закључка од 23 новембра 1918 Народног Вијећа Срба, Хрвата и Словенаца: „Коначну организацију наше државе може одредити само свеопћа народна уставотворна скупштина свега уједињенога народа Срба, Хрвата и Словенаца, *са већином од двије трећине гласова*... Изријеком придржава се Конституанти право, да одреди: а) Устав, разумјевајући овдје нарочито државну форму (монархија или република), унутрашње државно устројство и основна права држављана; б) Државну заставу; в) Сједиште владе и других државних органа“. Видећи да је тај темељни акт погажен и да су о свему одлучили Срби против воље, савјести и части Хрвата, ови данас осјећају исто оно што би осјећали Срби да су Хрвати (да о Бугарима ни не говоримо) Србима наметнули Загреб за пријестолницу, хрватски грб и све државне симболе, придржали себи све конзулате и одлучујућа мјеста у министарству, претпоставили им свугдје латиницу и

јевкаско нарјечје, па онда укинули владу у Београду, те почели Србе кундачити и батинати ради „сепаратизма“, натурујући им четвероструке порезе... Ми се у двадесетоме вијеку морамо стидити што ратни министар оправдава батине законима старога вијека.

Лудо је замислити да би се Шведска, Норвешка и Данска могле ујединити у једну државу *без споразума*, и ако су по крви и језику једно. Гдје нема *споразума* ондје одлучује *сила*, а „од наметка неима напретка“, пјева Вукова народна пјесма. Док год буде *намећања*, — мора бити и *сепаратизма*. Зар би поштен човјек могао одобрити да је Вилим силом хтио анектирати швицарске Нијемце или Француска јужну Белгију против њихове воље? *Самоодређење* вриједи не само за народе, него и за државе.

Срби, Хрвати и Словенци никад у историји не бијаху скупа. Тринаестстогодишња повијест дала им је различите особности, које се могу изгладити без силе и постепено, јер „non dadur saltus in natura“. Зато Хрвати мисле да је федерација за нас сада најподеснија. То је мисао одабраних умова хрватског народа: Штросмајера, Рачкога, Супила, Павлиновића, Трумбића, Смодлаке, Клаића и осталих. Њу данас траже сви неодвисни Хрвати. Она је у Савезним Државама постигла највећи развој људства, у Немачкој највећу моћ, а у Швицарској највећу слободу и толеранцију. Тко се боји федерације, тај сања о хегемонији. Ле Бон вели: „Ако су мале покрајине дуго живјеле независним животом, коначно посједују тако стабилну душу да њихова фузија с другим покрајинама, да би створиле народну душу, постаје готово немогућом“. Е. Левеле пише опет: „Самоуправа покрајина, то је тврђава слободе“, а на другом опет мјесту: „Чим је политичко уређење једноличније, тим је ближе апсолутизму; и обратно: чим више даје јамства слободи, тим је мање једнолично. Нема ништа једноставнијег од ориенталног деспотизма, и ништа разноличнијег од устава Уједињених Држава“. Н. Томазео је рекао: „Дивљачка ријеч централизација треба да се избаци из живога језика“, а знамо да је Толстој у централизму цркава и држава видио узроке све несреће човјечанства. Ради централизма се очито Русија и Турска распрскоше попут препуњене бомбе. Наш пако творац југославенске мисли, бискуп Штросмајер, рече у хрватскоме сабору дне 5 јула 1861: „Централизација не одго-

вара духу правде и еванђеља, које не само у приватном него још више у државном животу заповиједа: што ниси рад да други теби чини, немој ни ти другоме чинити; централизација је преимућство и господство једних над другим, није дакле слобода, него управо сужњевање непривилегираних". Очито је да присилне централизације не жели ни српски пук ни права интелигенција, већ само полукултурни шовени и неке болесне амбиције, — злоглави ученици наопаких учитеља!

Док Срби, Хрвати и Словенци имају неке особености, не може се признати мајоризација једнога племена, јер би то онда силом могло осталима наметнути своје особености. Тако видимо да је хрватским Буњевцима у Војводини проти њиховој вољи натурена ћирилица намјесто латинице, *Историја српскога народа* од Станојевића учи да је Хрвате у Босни створила Аустрија, а Соколовићева пише да су се Хрвати населили око Загреба...

Ми се не можемо осјећати јединственим народом док год будемо писали у три нарјечја и са двије абецеде, и док год будемо имали три имена. Зато би најприје морали радити око изједначења у тим видљивим разликама. Најволио бих да узмемо име *словинско* (њега бар није измислила Аустрија!), које су прославили Качић и дубровачки пјесници, па чак и Бошњаци и Словенци, а налазимо га и у Милутиновићевим народним црногорским пјесмама. Затим, да по идеји Андрић—Скерлићевој Хрвати прихвате екавски изговор, а Срби у свјетовном писању латиницу. Док те главне разлике не ријешимо, ми нијесмо једно. Тко хоће нивелирати силом, тај меће лагум под нашу државу. Само на темељу узајамнога споразума, братске сусретљивости и попуштања с обје стране, ми можемо уклонити вјековне разлике и створити праву домовину „од Стамбула града до Котора — од Црнога до Јадранског Мора", како пјева неумрли миритељ Срба и Хрвата, славни Петар Прерадовић.

Дрвеник—Заострог
(Далмација).

СТИПАН БАНОВИЋ,
прави члан „Друштва Хрватских Књижевника" у Загребу.

(Наставак у идућем броју.)

БАЛКАНСКИ САВЕЗ У МАЛОЈ АНТАНТИ.

Још одмах при оснивању Мале Антанте створено је уверење да њена акција не може бити довољно јака ако јој се не придруже, на северу Пољска, а на југу Грчка. У разним интервјуима које је дао о међународној организацији у Средњој Европи, Таке Јонеско је нарочито истицао потребу тога њеног проширења, које би је чинило господарем „од Балтичког до Јегејског Мора“. За Таке Јонеска то проширење Мале Антанте изгледало је важније но и сам рад на консолидовању њеном на дотадањој основи. Само, додао је он у разговору са једним новинарем, много тешкоћа стоји још на путу таквом једном проширењу Мале Антанте, које остаје идеал за њено најближе развиће. Међу те тешкоће Таке Јонеско је рачунао до скора затегнуте односе између Пољске и Чешке, и ненормалне прилике, створене у односима нашим према Грчкој, због повратка краља Константина. Говорећи о томе проширењу, Таке Јонеско је имао у виду увек и само јачање опште снаге Мале Антанте, њено географско и бројно проширење, а не измену њеног основног карактера, а ту измену јој међутим намећу саме прилике на југо-истоку Европе.

Мала Антанта није била никако у намери оних Великих Сила које су непосредно заинтересоване у Средњој Европи. Није никаква тајна да је Француска радила да створи у томе делу један блок који би у облику „Дунавске Конфедерације“ био најпре природни савезник њен у евентуалним новим заплетима са Немачком, а после и нарочито, спречавао сједињење Аустрије са том њеном великом супарницом. Та конфедерација требала је да обухвати Баварску, одвојену од Немачке, Чехо-Словачку, Аустрију и Мађарску, и имала је, поред осталога, да омогући економски, па отуд и политички, независан живот Аустрије. Противу ове комбинације изјаснио се одмах Бенеш, износећи с правом „да би се таква једна конфедерација могла одржати само старим аустријским методама

тираније и интрига". Донекле паралелно са овом тежњом Француске, ишла је политика Италије. Римска влада трудила се да у Средњој Европи пошто пото подигне блок, ако не баш непосредно управљен противу наше Краљевине, а оно са задатком да спречи везу између Северних и Јужних Слована, коју је она сматрала као неку опасност за свој опстанак. Средиште тога блока имала је да чини Мађарска, којој је за тај циљ имао да остане Бургенланд, а уз њу Аустрија и Румунија. Напори које је чинила Италија месецима да измири Беч и Пешту и да их придобије за једну такву комбинацију, разбили су се при самом решавању питања о Бургенланду. Сасвим је природно да Мала Антанта при стварању свом није могла наћи особитог пријема ни у Паризу ни у Риму, јер се основне тежње њене нису поклапале нимало са политиком коју су тамошње владе водиле у Средњој Европи.

Врло уски програм који је себи дала Мала Антанта у свом почетку: да бди над тачним извршењем Тријанонског уговора, није могао да побуди за њу јаче интересовање у Европи. Али као што је тај програм потекао из нарочитог положаја Чехо-Словачке Републике према Мађарској, тако се он и проширавао напоредо са проширењем односа њених према Аустрији и Пољској. Јер несумњиво је да је Малој Антанти лежао почетак у тежњи Чехо-Словачке да се осигура и у земљи, међу Словацима, и споља, противу намера Мађарске. Тај уски програм остао је формално и даље у основи целог организма Мале Антанте. Али су политичке и економске потребе Чехо-Словачке гониле њу да она у своме суседству ствара нове међународне организације, улазећи у ближу везу са Аустријом, Пољском, па преко ове и са Балтичким републикама. Мала Антанта добила је овим споразумима свога проширења и свога појачања, али је тим самим и средиште њено утврђено у Прагу. Може се рећи да је сва важност Мале Антанте овом новом организацијом пренесена на север. И то је природно, јер је њоме она тек добила значаја за Силе које су заинтересоване у Средњој Европи. Она је од тога тренутка стала задовољавати ону велику потребу Француске да спречи јединство Аустрије са Немачком, да створи у непосредној позадини тога непријатеља моћну организацију војничку, и најпосле, да отежава, ако не и онемогућава, зближење руско-немачко. И заслуга је Бенеша што је, ства-

рањем нових ширих споразума око Чехо-Словачке, дао Малој Антанти европски значај. У ствари је он онај ауторитет који је Мала Антанта самим постојањем својим давала његовој отаџбини, као члану тога блока, искористио групишући око Прага нове државе, чија је заједница одговарала економским и политичким потребама колико Чехо-Словачке, толико и Француске. Али је то преношење гравитационог средишта Мале Антанте у Праг имало великог значаја и за Италију. Дипломација римска била је до скора врло неповерљива према тој организацији Средње Европе, јер је видела, због везе Београда са Прагом, надмоћност словенског елемента у њој. Мала Антанта, истина, по склопу, па отуд ни по тежњама својим, није имала ништа у себи што би је чинило опасном за Италију. Али је самим постајањем својим она била опомена за сувише предузимљиве циљеве извесних кругова талијанских. Та опомена је постала мање енергична од како је Мала Антанта својим појачавањем на северу и преношењем свога средишта у Праг, почела да губи непосредни значај за југ Европе. И тако је тим ојачавањем Мала Антанта у ствари добила два програма: један узак програм дала је она сама себи при стварању, и он остаје формално у основи њеној; други, шири, добија она јачањем на северу и учешћем преко Прага у светској политици.

Док се тако на северу групише целокупна моћ Мале Антанте, остаје југ европски без икакве озбиљне организације. Балканско Полуострво стоји као нека пуста просторија, готова да прими све комбинације и тежње које јој се споља буду наметнуле. Свакако да узајамне обавезе које су дали чланови Мале Антанте да бране извршење уговора, важе и за Балканско Полуострво, у колико је наша Краљевина на тој страни заинтересована. Али док је Чехо-Словачка, служећи се ауторитетом који јој даје Мала Антанта, створила на северу један нов блок, да би својим економским и политичким интересима дала више тежине, и тим блоком утиче на светску политику, дотле се наша Краљевина задовољава на Балкану оном општом одредбом о извршењу уговора. Та одредба је несумњиво врло важна за наш развитак, али она под данашњим приликама на Балкану не може да буде основа за политику Југо-

славије. Балкан остаје међутим и после уједињења географско, економско, па отуд и политичко поприште за нашу отаџбину. Нове морске луке припадају Балкану, а највећи део наше трговине струји према Јегејском Мору, које остаје економска мета и оних држава које су северније од нас. Немогуће је замислити да ће се питање о нашем саобраћају, тако животно за нас, моћи правилно и дефинитивно решити при овој подвојености која на Балкану постоји. И пристаништа и железнице, ма у ком правцу оне ишле, морају носити интербалкански значај. Ми осим тога имамо да регулишемо наше односе према Арбанији, тој новој држави која с муком успева да одржи своју самосталност. Њено потчињавање пак, па било оно прикривено или отворено, каквој страној Сили, било би највећа опасност за наш сопствени опстанак. Па онда, данас је већ несумњиво да ће се Грчка вратити из Мале Азије и да ће, разочарана због држања појединих Сила у њеној борби за ослобођење, бити вољна да уђе у уже споразуме са једном, ма којом од њих, која би је подржавала у нади на евентуалне накнаде. За нас не може бити равнодушно да ли ће која Сила, и која баш од њих, користити се моралном депресијом која постоји у Грчкој и утврдити над њом у виду споразума своју надмоћност. Није без интереса напоменути да баш *Идеа Национале* у једном опширном чланку обраћа пажњу на ту депресију и на користи које би из ње могла извући Италија. Затим, поновни улазак Турске у Европу врло је важан моменат и за нашу политичку оријентацију, јер Турска улази у ове крајеве са извесним међународним обавезама, како према бољшевичкој Русији, тако и према Француској и Италији, које могу, у даном тренутку, бити права опасност за правилан и миран развитак на Балкану. Нико не сме замерити тим државама што су, имајући у виду своје велике интересе, ставиле Турску према себи у одређене обавезе, али је дужност наша да не допустимо да се те турске обавезе или чак и турска права окрену на нашу штету. У вези са враћањем Турске у Европу стоји и решење питања о мореузима, које, и ако можда нема за нас непосредног великог економског интереса, каквог има за Румунију и Бугарску има огромне политичке важности, јер нам не може бити све једно ко ће се под видом контроле на мореузима утврдити на тој страни Балкана. Најпосле, положај

Бугарске је тежак, и она ће све чинити да уђе у какве било комбинације, колико да тај положај олакша, толико, још и више, да изиђе из врло незгодне усамљености у коју је запала својим неискреним и неисправним држањем. Она налази већ озбиљног ослонца код Сила у своме захтеву да јој се осигура излазак на Јегејско Море, и наша Краљевина неће моћи имати ништа противу тога оправданога захтева, али не може допустити да се њиме прикрију шире тежње шовиниста бугарских, који покушавају да уз страну помоћ уздрмају створене односе на Балкану. И тако се пред нашом Краљевином налази један сплет од врло тешких питања, чија решења сва задиру дубоко у наш живот. Свом тежином својом наша отаџбина почива на Балканском Полуострву, и нема ту ни једног покрета, ни једне политичке комбинације, која не дира у наше интересе. Без сумње да дипломација наша може водити рачуна о свакој појави понаособ и старати се, ако не да је окрене у нашу корист, а оно да јој паралише рђаво дејство за будућност. Али је такав рад несигуран, јер је Балканско Полуострво врло важно поприште да га Силе заинтересоване на њему оставе дуго као неку res nullius, што је оно у ствари данас, при подвојености која на њему влада и по тежњама које Силе ту испољавају. Ми не смемо допустити да нас једног дана изненади какав споразум једног од наших суседа са каквом изван-балканском Силом, а такви споразуми су међутим већ у току.

* * *

„Балкан балканским народима“ је несумњиво једно велико начело, али оно постаје фраза без значаја ако балкански народи буду задржали данашње узајамне односе, који не само допуштају, него и изазивају уплитање ван-балканских држава. Полуострво Балканско је и сувише важна територија, и сама по себи и као пут на даљи Исток, те је сасвим појмљиво да се све европске Силе труде да имају на њему свог ослонца у виду каквих засебних споразума, иза којих се увек крије известан протектораторски циљ. У овој општој јурњави око стварања блокова, немогуће је да Балканско Полуоствро остане без организације, и питање је само да ли ће се ова створити уз нашу сарадњу или без нас, па дакле противу нас.

У разговору који је имао са једним новинарем о проширењу Мале Антанте на северу и југу, Таке Јонеску је

истакао како је Букурешт и „логиком догађаја и географским положајем одређен да буде средиште око кога ће се прикупити тај савез од пет држава“. Таке Јонеску је ту рачунао на Северну Пољску, са којом је у осталом Румунија убрзо и закључила споразум на одбрану од бољшевичке Русије, а на југу Грчку, „која има са Румунијом заједничке интересе због своје границе на Црном Мору“. Нико неће моћи пребацити државнику румунском, како се он то боји, да тим истицањем Букурешта за центар прибирања Сила у Средњој и Јужној Европи, он „тежи остварењу неких амбициозних циљева у корист престижа румунског“. Али несумњиво је да је Таке Јонеску имао у виду само бројно и географско проширење Мале Антанте, и за такво проширење Румунија је могла бити врло згодна спона. У ствари се мора међутим на југу, према Балкану и на Балкану, подићи сасвим нова организација, која се не може задовољити оном општом уском формулом из програма Мале Антанте да бди над извршењем Тријанонског или баш и Нејског уговора. Та огранизација би имала много активнији економски, па отуд и политички програм, склопљен према специјалним приликама Балканског Полуострва. Као што Чехо-Словачка врши на северу груписање имајући у виду интересе тога дела Средње Европе, мора се и на југу створити савез који би се у општој политици наслањао на Малу Антанту, али који би у основи својој имао интересе и — опасности чисто балканске. Наша Краљевина, која је и важан чинилац у Малој Антанти, а у исто време еминентно балканска држава, има да прими на себе да тај савез организује. Балкански блок, као јужни део Мале Антанте, имао би да се подиже на широкој основи економских концесија, које би нарочито обухватале луке на Јегејском Мору и велике железничке пруге, а које би од целе територије створиле једну економску заједницу. Те концесије су предвиђене у неколиким уговорима, и оне би се морале учинити и при данашњој подвојености на Балкану, а под притиском Сила. Њих је пак свакој балканској земљи куд и камо лакше дати на основу узајамних споразума, јер би оне тада чиниле саставне делове самог новог организма. Дедеагач, Солун, по неко пристаниште код нас и у Арбанији, природно би узели значај заједничких пролаза за велики међународни саобраћај између Балкана и остале Европе. Јер не треба заборавити да та заједничка територија,

са добро организованим саобраћајем, има да служи опет на нашу корист, још и као велика транзитна зона између једног дела Централне Европе и осталог света, као и између појединих Сила и ближег азијског Истока.

Подигнут на широкој економској основи, балкански блок би чинио и једну важну политичку заједницу у односу према тежњама и намерама небалканског света, а оне су и многобројне и врло опасне. Сасвим је споредно са којег би краја наша Краљевина почела рад на томе груписању, јер је јасно да, једном почето, то стварање југоисточног европског блока само би се собом наметало елементима који би покушавали да остану изван њега и да продуже своју акцију на разривању утврђених односа. Само, не треба организовање те балканске целине никако бркати са балканском федерацијом, о којој се опет на више страна расправља. При данашњим приликама, и још за дуго, таква федерација је једна историјска и психолошка немогућност, и рад на њеном подизању изазвао би само пертурбације у односима на Балкану. Савез међу балканским државама мора носити обележје свих оних међународних споразума који су у току стварања на све стране, са можда само мало јаче испољеном економском и саобраћајном тенденцијом. Нико не може, после искуства које смо имали 1913 и 1915 године, тражити од нас да затворених очију паднемо у загрљаје наших суседа. Али груба стварност данашња налаже нам с друге стране да у основу политике наше ставимо уверење да је неопходно да се на југо-истоку Европе створи саобраћајни економски и политички блок, који ће, као допуна Мале Антанте, имати у виду, и то више од ње, наше битне интересе у кругу суседних народа. Свакако би и овај споразум, као и Мала Антанта, можда чак и више од ње, нашао код Великих Сила заинтересованих на Балкану неповерења, ако не и непријатељског расположења, јер је јасно да би он кварио много њихове комбинације већ у току. Али како су те заинтересоване Силе у главном неповерљиве међу собом, то би им на крају добро дошао један такав моћни организам, који не би допуштао ни једној од њих да се у ма каквом облику утврди на Балкану. Начело које су формално признале све Силе, да Балкан треба да остане балканским народима, добиће на тај начин само своју пуну примену.

ЖИВ. БАЛУГЏИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПОВОДОМ ПОЈАВЕ ДВА СРПСКА УМЕТНИКА.

— Концерт Г. Младена Јовановића и концерт Г. Милана Јовановића-Браце. —

Музичко-уметнички проблем, у свима својим преливима јавног музичког живота с једне стране, а с друге стране, опет, у свима одликама чисто естетским и артистички-стваралачким, у нас још ни издалека није решен. Има два разлога томе. Први је: што здраве, и ако скромне, уметничке основе које је поставила генерација наших музичара из осамдесетих и деведесетих година прошлог века, са Стеваном Мокрањцем на челу, нису добиле далековиде и окретне неимаре у нараштају који је око хиљаду деветстотините године дошао да одмени претходну генерацију. И услед тога, место да се почело са изграђивањем на датим, здравим темељима, почело се, ја нећу да кажем са разграђивањем, али у сваком случају са грађењем кућица и кућерака око главног темеља који је остао неизграђен. И тако је, место гранитне палате наше уметности, тога симбола чврсте воље и здраве, непоколебне културно-уметничке свести, постао један комплекс ситних, несистематски распоређених кућа и кућица, симбол колебања, неосећања правог пута, лутања, кривудања.

Други разлог, то је рат. У тренутку када су се појавиле нове генерације са систематизованим појмовима о уметности и са јасно израженим осећањем за логичним континуитетом у музичко-уметничком развоју у нас, почев од основа осамдесетих година, букнуо је 1912 рат, који је све нове путоказе оборио, све нове стазе, тек трасиране, поравнио. И да би недаћа била још већа, тек што је прошао тај први ратни вихор, 1914 године је грунула олуја, тако да су прилике у које је Европа запала, и из којих се још није извукла, пресекле и сву акцију нараштаја који је дошао да би, без обзира на те куће и кућерке, око масивног и разгранатог Мокрањчевог темеља изградио, до крова, палату коју је у визији имао учитељ тога нараштаја, Стеван Ст. Мокрањац.

И данас, живот код нас тече привидно редовним током. Али у томе току има толико новог елемента, толико новог, нелогичног споја, да је било потребно удвојити енергију да би се, у тим критичним моментима прелома, из једног традиционалног, патриархалног доба прешло у ново доба садаш-

њице. И док су млађе генерације удвојиле ту енергију, старије су окретно избориле понова крму јавног културног живота у нас за себе и, и доследне себи, остале су у границама које су себи поставиле око хиљаду деветстотините године, значи: за двадесет година уназад. И резултати тога?... Они су очигледни, али о њима у овом чланку нећу говорити.

Хоћу да подвучем само једну чињеницу. Они наши музичари који имају положаје у својим рукама, који су, све док садашњи парламенат није узео да редуцира буџетске партије на један немогућ начин, осим тога имали и материалних могућности да, помогнути од државе, реше све уметничке проблеме у нас, ти наши музичари су учинили да наши истакнути уметници којих има на страни, остану на страни, јер им и живот и прилике у нас нису давале никаквог јемства за успешан и уметнички достојан рад у нашој средини. А гласови појединаца, везаних за родно тле, али лишених положаја и утицаја, — а код нас утицај и положај су синоними, — били су само гласови вапијућих у пустињи.

И тако, док један веома мали број уметника-бораца живи у нашој средини трошећи своје најлепше уметничке снаге, не на уметничко стварање из личних дрхтаја, него у борби против уметничког меркантилизма и опортунизма, надајући се да ће се ипак из те борбе родити један здрав и сређен музички живот — а по извесним знацима судећи, изгледа да ће тај живот скоро да почне тећи; — дотле неколико наших уметника чија би сарадња у овим тренутцима била драгоцена у нашој средини, благодарећи ранијим везама у Европи, поред реалних уметничких квалитета, живи далеко од нас.

Међу тим уметницима два заузимају почасно место. Један је Г. Младен Јовановић, композитор и пианиста, који већ пуних 25 година живи, ради и игра улогу у уметничком животу у Европи, од 1898—1910 у Русији, од 1910—1912 у Минхену, од 1912 до данас у Паризу. Други је млади уметник на виолини Г. Милан Јовановић-Браца, који ево већ трећу годину живи у Лондону.

Оба наша уметника била су дошла у Београд, позвани да свирају на дворском концерту 7 јуна, и оба су приредила у ово невреме, на крају сезоне и после минулих свечаности Краљева венчања, и своје концерте. И оба су доказала да ми Срби имамо снажне музичко-извођачке индивидуалности, али, на жалост, и благодарећи приликама у нас, оба ова уметника живе далеко од нас, и одмах после својих концерата отишли су у Европу, у своја нова уметничка гнезда.

Г. Младен Јовановић је типичан уметник словенског темперамента. Ученик г-ђе Ане Есипове, он је, живећи дуго у Петрограду, присвојио сву ону непосредну топлину у интерпретацији, сву благост у израђивању прелива у уметничком изразу, сву отмену деликатност у додиру клавирског меха-

низма, што чини тако видну одлику руског, словенског уметничког манира. Али Г. Јовановић је, живећи, после Русије у Паризу, своје диспозиције уметника-естете развио са толико здравог инстинкта, — користећи се оним еминентно француским смислом за осећање мере у уметничком изразу, за границе естетских вредности преко којих се не сме прећи ако се жели да естетске вредности у уметности не буду уништене, — да се слободно сме рећи да је Г. Јовановић као уметник резултанта двеју уметничких култура, словенске и латинске (француске). Али он је лично, осим тога, један здрав уметнички темперамент, довољно по природи самосвојан да све елементе које је унео у себе преради у свом личном уметничком инстинкту. И тако је Г. Јовановић не само уметник, него и оригиналан уметник.

Интерпретација његовог програма — на коме је био записан cis-moll *Концерт* Римског-Корсакова, C-moll *Концерт* Сен-Санса, *Fantaisie-Polonaise*, op. 63 од Шопена и *У први сутон снивао је крин*... једна непретенциозна музикално-ритмичка, можда и мање дескриптивна визија за клавир из мога пера — била је жива, пуна боје, пуна контраста, линије, гипкости, стила, садржине: била је, једном речи, уметничка у најчистијем смислу, то ће рећи, експресивна у првом реду, па тек онда намењена и томе да покаже и техничко-виртуозна преимућства интерпретатора. Неоспорно уметник, Г. Младен Јовановић је био предмет дугих, одушевљених овација. Те овације су ишле не само уметнику Г. Јовановићу, него и једном Београђанину који је, после 25 година странствовања, опет дошао у свој родни град, зрео, човек, једна савршена уметничка индивидуалност. Зар то одушевљење није знак нашем уметнику да смо му се обрадовали, да смо га заволели, и да га желимо од сада слушати чешће међу нама, — сваке године?

Г. Милан Јовановић-Браца био нам је чешћи гост. Њега смо познавали, и њега смо већ заволели. И он је био предмет дугих топлих аплауза које нам је био измамио гипкошћу свога гудала, својим сугестивним потезом, својом кантиленом, својом техником, својом топлом, богатом музикалношћу, својим уметничким срцем и својом уметничком културом, интерпретујући G-dur *Романсу* од Бетховена, opus 40, *Introduction et Rondo capriccioso* од Сен-Санса, и дубоку, медитативну *Сонату* за виолину и клавир од Цезара Франка.

Г. Јовановић-Браца је данас готов уметник. Он је пребродио оне опасне године у којима музикална „чудо-деца" — а он је то био — или пропадају под притиском техничке дресуре, или избијају на површину комплексом свих музикално-експресивних и музикалних вредности. Он је избио на површину, прошао је између Сциле и Харибде уметничких бродолома, и плови, ношен својим златним талентом, слободним

морем. И он је изразита уметничка индивидуалност. Отуда је и могао, као и Г. Младен Јовановић, победити Велики Свет.

Младог уметника је за клавиром успешно пратио његов мали брат Душко Јовановић, који је, уз пратњу оркестра, изводио први став из Бетховеновог c-moll *Концерта*, opus 37. Још неизрађен технички, он показује лепе музикалне способности, које ваља развијати. И он је, као „чудо-дете“, био предмет аплауза.

На концерту Г. Јовановића-Браце ступио је понова добро дисциплиновани оркестар „Краљеве Гарде“, који је под управом свога шефа, Г. Покорног, тачно и оштро ритмизирано извео *Танхајзер-Увертиру* од Вагнера, сладуњаву свиту *Сцене из Елзаса* од Маснеа, која има и неколико пикантних ритмичких детаља, и Енескову *Румунску рапсодију* бр. 1 A-dur, која ми се није свидела ни по диспозицији облика, ни по тематској обради народних мотива из Румуније.

Г. Младена Јовановића је окретно, можда покаткад јаче но што треба, пратио оперски оркестар под управом директора Опере Г. Станислава Ст. Биничког.

Наш оперски оркестар ове године је једна лепа уметничка целина, која је постигла и извесну сонорну кохезију и ритмичку уједначеност. Једино би, можда, ваљало изменити инструменте појединих, иначе врло добрих чланова „блезер-хора“, јер, чини ми се, ти инструменти су одслужили своје, те нечисто издају тонове.

Г. Бинички је за своје тачке изабрао увертиру *Риенци* од Вагнера и свиту из балета *Casse-noisette* од Чајковског.

Морам, на жалост, да признам да ни једна од ових пиеса није пристајала у лепо стилизовани програм Г. Јовановића. *Риенци* је увертира из прве епохе Р. Вагнера, из онога доба када је песник Тристана и Сигфридове смрти још лутао. У њој има ефеката, не спорим. Али ти ефекти су јевтини, мајерберовски, неоригинални. Сви знамо, међутим, шта је у зрелим годинама Вагнер мислио о Мајерберу и, следствено, и о своме *Риенцију*. Због тих ефеката које данас у највише случајева искоришћују у свету диригенти популарних концерата, ради аплауза публике, и Г. Бинички је узео ову увертиру у свој програм. А то је погрешка.

Погрешка је и извођење пикантне, местимично живе, али у главном површне, па и страшно баналне (о онај грозни *Валцер цвећа!)* свите из *Casse-noisette* у једном озбиљном концерту. Ова музика уз кореографију иде. Али издвојена, као музика *an sich*, слаба је, ма је потписао и Чајковски, који, то је нама свима знано, има, поред *Патетичне симфоније* и других ремек-дела, безброј глупих, површних, неестетичних салонских композиторских тричарија.

У осталом, име аутора не може да спасе слабо дело. Па ни Вагнер не може да спасе свог *Риенција*, ни Чајковски

своју свиту из *Casse-noisette*. Оба та дела још мање може да спасе Г. Бинички. Жалим што морам да кажем да је наш директор Опере, после толико година ван концертне дворане, када је у њу понова ступио, избором свога програма показао да је остао у своме добу, које је ипак иза данашњег.

Г. Бинички још увек има музичку власт у својим рукама. Ми тражимо од њега да има такта према савременим културно-уметничким тежњама у нас, за које се други друкчије боре од њега и не би имали ништа против да им Г. Бинички буде сарадник. Он има и дужности о којима треба да води рачуна, а које му налажу његов положај у државној администрацији и место које заузима у јавном музичком животу.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

ПЕТА ЈУГОСЛОВЕНСКА УМЕТНИЧКА ИЗЛОЖБА У БЕОГРАДУ.

Приликом краљевог венчања приредили су југословенски уметници своју пету изложбу, у знак пажње и поштовања према своме краљу. И ова изложба морала је бити приређена у Другој Београдској Гимназији, јер Београд још нема своје изложбене дворане. Инициативу за ову изложбу узело је на себе Удружење Ликовних Уметника у Београду. Оно је било помогнуто, донекле и на известан начин, од стране Уметничког Одељења Министарства Просвете и од Државног Одбора за Свечаности.

Сто педесет и четири уметника изложило је седам стотина четрдесет и шест радова. Учествовало је девет уметничких група и приличан број уметника ван група. У списку група видимо: *Групу Слободних Уметника* из Београда, *Друштво Словенских Ликовних Уметника* из Љубљане, *Друштво Ликовних Уметника* из Сарајева, *Друштво Грохар* из Марибора, *Ладу* из Београда, *Ладу* из Загреба, *Клуб Младих* из Љубљане, *Колегиј Југословенских Графичара* и *Пролетњи Салон* из Загреба.

Већ према броју уметника и уметничких група ова изложба представља једну велику уметничку манифестацију и даје врло обиман преглед једног великог дела наше савремене уметности. И стога с пуним правом излагачи су могли очекивати да ће јој Одбор за Свечаности обезбедити у низу манифестација приликом краљевог венчања место и углед који јој у ствари и припада. Али то се није десило. Са званичне стране, изузев неизбежног отварања изложбе од стране Г. Министра Просвете, истој није поклоњено довољно потребне и заслужене пажње. Београђани су следовали примеру представника државе. И тако ова велика културна манифестација није имала онога материјалног и друштвеног успеха који би једино могао

оправдати њену појаву. Посетилаца је, с обзиром на досадашње изложбе ове врсте, било мало, откупа скоро нимало.

Ова немила појава, ако бисмо је узели као карактеристичну, одузела би право Београду на првенство у погледу неговања уметности. Она још прети да уништи традицију Југословенских Уметничких Изложаба. Стога ћемо ми, надамо се, одговорити својој дужности ако подсетимо, на овоме месту, све оне који су се овога пута огрешили о југословенске уметнике, на лепу и патриотску традицију Југословенских Уметничких Изложаба, коју би требало сачувати као једну велику културну и народну тековину. Прва Југословенска Уметничка Изложба била је приређена 1904 године у Београду, у намери да увелича прославу крунисања и да прокламује југословенско културно јединство. Друга је изложба била приређена у Софији 1905 године. Она је требала да манифестује у бугарској престоници југословенско братство. Трећа је Југословенска Уметничка Изложба била приређена у Загребу 1906 године. Она је имала за задатак да на територији бивше Аустро-Угарске монархије, у центру Хрватске, обелодани југословенску културу и југословенску свест, својим сопственим средствима. Све ове изложбе биле су праћене конгресима југословенских студената, уметника, књижевника, новинара. Четврта Југословенска Уметничка Изложба приређена је 1912 године у Београду. Она је била мирни лепи застор великим и бурним догађајима, који су припремани.

Али не треба заборавити да је и изванредно успела уметничка изложба у Српском Павиљону на Међународној Изложби у Риму 1910 године била у ствари југословенска. Она је имала за задатак да пред лицем моћних и културних народа подигне углед малој и непризнатој Србији, која се спремала за велики посао. И Југословенска Уметничка Изложба у Паризу, 1919 године, по готову имала је велики задатак. У времену када се решавало питање нашег разграничења са Италијом; када је Италија свима могућим средствима доказивала италијанство наше јадранске обале, траговима италијанске културе у овим крајевима, ова је изложба имала да докаже супротно, на име, да баш у овим крајевима постоји жива и снажна, оригинална југословенска култура. И она је овај задатак сјајно извршила.

Зар ово није читав један културни и политички програм, на коме су југословенски уметници верно и вредно сарађивали ради чега могу бити поносити? Влада и владари Краљевине Србије вазда су поклањали много пажње оваквим уметничким манифестацијама, које су веома користиле нејакој краљевини и културно и политички. Тако је постала традиција Југословенских Уметничких Изложаба. Па и ова, пета по реду, изложба ове врсте приређена је у значајан час. Њена је појава била вишеструко потребна: први разлог смо већ

изнели. Други и трећи није мање значајан. Једно ново манифестовање југословенског братства и солидарности било је потребно. Један нов и шири културни контакт између Срба, Хрвата и Словенаца био је нарочито потребан. Најзад, како би се утицало на уметничко усавршавање у земљи ако не путем оваквих смотри? Ми налазимо да тек сада настаје у нас време правог културног рада и да ће нам у будуће културна средства у борби бити све потребнија и све драгоценија. Стога смо уверени да се Одбор за Свечаности огрешио што је онако мало угледа дао културним манифестацијама приликом краљеве женидбе. И стога жалимо што ова изложба није тако организована како би јој успех био потпуно зајамчен.

У толико више жалимо што ова изложба, и с обзиром на њену општу уметничку вредност и с обзиром на све досадашње изложбе ове врсте, представља првокласну културну и уметничку појаву у нас. Она је уметнички значајнија него ма која од њених претходница, и ако на њој није представљен као што би требало наш највећи и најзначајнији уметник Иван Мештровић и још приличан број наших врло ваљаних уметника. Број добрих уметника на овој изложби знатно је већи него на досадашњима. Вредност добрих радова на овај изложби знатно је виша него на досадашњима. На њој видимо заступљене најразноврсније радове како по добу старости тако и по правцу схватања. Од најстаријих академских радова па до најсмелијих новаторских покушаја на овој изложби се испољава сва обилност, сва снага, и сва разноврсност тежњи савременог уметничког покрета у нас. И један савестан референт, који не би хтео само да региструје имена излагача и изложених дела, имао би много посла да савлада цео овај огромни материал.

Остављајући за касније да говоримо опширно о нашој савременој уметности, посветићемо овај наш први преглед општој класификацији изложених радова, без обзира на груписање уметника у поједине групе. Покушаћемо да извршимо једно рационалније груписање уметника, како би могли лакше прегледати ову изложбу, уочити њене најистакнутује појаве, и оценити их.

Узећемо најпре у расматрање радове Владимира Бецића и Боре Стефановића *(Мртве природе)*, који по начину схватања стоје најближе објективном натурализму. Покушаћемо окарактерисати ово схватање, као и поменуте уметнике, и онда ћемо идући у лево и у десно од овога схватања прегледати целу изложбу, заустављајући се само на најуспелијим радовима. Творци објективног натурализма и његови представници у Француској били су Курбе и Мане, а у Немачкој, Менцл и Лајбл. Курбе је први прокламовао натурализам као начело. Оно је владало европском уметношћу од 1850 до 1900 године од прилике. Није случајно што се натурализам

у уметности појављује напоредо с натурализмом Флобера и Золе у литератури, са „Програм-Музиком“ Берлиоза и Вагнера, с натурализмом на бини, с научном оријентацијом у мишљењу и расуђивању, и што пада у исто доба када се путем револуција у Европи ниже друштвене класе уздижу и замењују традиционалистичку аристократију. Природа, живот, овај свакидањи наш домаћи, радни, улички живот и стварност, истина — „la vérité, l'âpre vérité“, као што је говорио Стендал, — била је узор уметника натуралиста. „То је сушта бесмислица, нешто сликати као Рафаел или Микеланђело, што човек никада није видео“, говорио је Курбе, и тресао се од смеја, кажу, када би му ко причао о „души“. „Знати, да би се могло“, писао је Курбе, и при томе није мислио само на техничко знање, које је веома респектовао, већ поглавито на чистоту схватања, или боље рећи *примања,* спољашњег, стварног света, остајући у близини природе, преживљавајући све доживљаје у правцу споља ка унутра. Доживљај ока, тачан и миран, претходи доживљају духа и условљава га. „Сликар нема права да мења природне облике, и да их тиме слаби“ вели Курбе, и пледира за такво душевно стање уметниково при раду које омогућава највећма „објективно“ постављање према свету ствари, највећу пасивност при примању утисака из природе, заустављање и регистрирање — на првом месту облика, а небоје, света. Држање и положај људских тела у натуралистичком сликарству представљају рад, физичку функцију; то су покрети тела а не изражаја. Рука се подиже не да изрази некакав „понос“ већ просто да удари, нога се подиже не да изрази замишљеност и сањање већ просто да подупре терет који на њу належе. И тако у свему: у покрету, у подели, у положају, у скраћењу, у груписању, једном речју у композицији. Курбеов натурализам претпоставља једно снажно, дубоко и продужено, статично осећање здраве, материалне, пуне природе, довољне самој себи, као што је зрео плод. Овај први или прави натурализам одликовао се још тиме што је претпостављао дуго задржавање пред природом и што се интересовао за статичке, непроменљиве моменте у њој; он је, као што напоменусмо, пластичну форму претпостављао боји. Стога је он (нарочито код Курбеа) у многим случајевима задржавао „галеријски тон“ у сликарству, и поред употребе свију боја, преко којих овај прелази као нека тамно мрка или граораста копрена.

У другој својој периоди, у раду Манеа до 1870 године натурализам је претрпео извесну промену. Дуго задржавање пред стварношћу пластичне форме у природи замењује се дугим задржавањем пред стварношћу боје у природи; интересовање се окреће сталним, непроменљивим бојама ствари. Уз ово Мане је много мање доследан у избору предмета него што је то био Курбе те допушта, у великој мери, повратак традиција у овом

погледу. Али сликарско изразно средство, оно *знати и моћи,* он усавршава и префињује до невероватних висина.

У нас је Владимар Бецић, и по своме уметничком темпераменту и по своме школовању, најближи натурализму, и то објективном натурализму прве периоде. Бецић је још млад, и стога је као посматралац још, да се тако изразимо, недовољно зрео, недовољно миран и сталожен. Али он се при избору предмета и при раду руководи искључиво оком. Њега интересује форма, здрава пластична форма, ма да он не пренебрегава ни боју, која је код њега једра и свежа. На неким његовим радовима са школе, који су врло допадљиви јер носе у себи реминисценције добрих слика Гоје и Манеа, види се велика техничка окретност његова и способност за виша уметничка схватања. Али тек на његовим каснијим радовима, као што су *Искушење, Жена код читања, Обитељ* испољава се јасно његова нарочита склоност правом натурализму. Нарочито се то види на слици *Искушење.* Из целе слике бије нека ситост, мирноћа и здравље. Она је у боји најуспелија Бецићева слика, ма да је на много места остала, још у техничком припремању, неусавршена и незавршена. Можда је овоме криво незавршено посматрање и недозрела концепција и композиција слике. Свакако и поред свега овога, овај Бецићев рад представља, као тежња једном здравом натурализму, врло карактеристичну појаву у нас и, нарочито, у овом времену. Његов акварел *Обитељ* је такође успео и заслужује помена.

Бора Стефановић тек у последње време и то у својим *мртвим природама — Воће, Јабуке, Мртва Природа* — успео је да дође до једног одређенијег схватања и израза у уметности. Ослањајући се на утисак добивен од ових слика, ми у њему видимо такође натуралистички наклоњеног уметника са јако развијеном способношћу објективног посматрања. Само, у начину представљања, Стефановић је мање искрен и мање смео него Бецић. У његовим сликама се стално срећемо с једним тавним, у ствари црним, тоном који доминира и кроз који се, као црн вео пробијају боје и форме предмета које слика. Ми знамо да овакав један индиферентни, посреднички тон олакшава при послу, да омогућава брзо склапање слике, да даје слици мирноће и неке озбиљности. Али у исти мах знамо да је редовна појава оваквог једног тона и знак избегавања напора и прибегавања маниру. Стефановић ће, уверени смо, бити у стању да одбаци овај лаки начин рада и да при раду пође истим путем којим иде при посматрању, а то је, да буде искрен и природан.

(Наставак у идућем броју.)

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

СТАТУТ НАРОДНЕ БАНКЕ. — ЗАЈАМ ОД СТО МИЛИОНА ДОЛАРА.

На ванредном збору акционара Народне Банке 11 јуна о. г., усвојен је пројект Статута, без икаквих битних измена, онако како га је предложио управни одбор, у споразуму са владом. Требало је да прође две и по године од како је постао нови закон о Народној Банци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, па да се тек онда донесе Статут, у смислу тога закона.

Две су главне одредбе изазвале највећу и доста бурну дискусију о Статуту: чл. 9—11, који говоре о преносу акција, и чланови 53 и 71, о управном и надзорном одбору. По члану 8 закона о Народној Банци, акције гласе на име и пренос се врши само по одобрењу управног одбора. Оне не могу гласити ни прећи у руке страних држављана.

Интересантно је, најпре, да закон нигде не спомиње да ће се ближе одредбе о преносу акција регулисати Статутом, као што чини у свим другим случајевима: одредбе о резервном фонду, о објављивању стања, о делокругу управног одбора и гувернера, и т д. Из тога би се дало извести да законодавац и није хтео да се још штогод ближе објашњава и да се пренос отежа и спута формалностима.

На збору је доказивано да је предложена редакција противна закону, и да су све одредбе које иду на то да пренос акција што више отежају, неоправдане. Нарочито се устало против оне реченице из члана 11 „да Народна Банка није дужна давати разлоге са којих није одобрила који пренос“. По предлогу једног акционара, збор је усвојио нову редакцију тога члана, по којој отпада цитирана реченица, и акционару коме је пренос акција оспорен, загарантовано право жалбе надзорној власти.

Поводом другог питања, да директори и чиновници новчаних завода не могу бити чланови управног и надзорног одбора Народне Банке, дошло је до поименичног гласања. Једна група акционара није учествовала у гласању, али је управин предлог примљен са преко 18.000 акција од 40.000 на збору присутних акција.

И ако у старом статуту Народне Банке није било сличне забране, у пракси се није догодило да је који управник или чиновник новчаног завода изабран за члана управног или надзорног одбора, јер је досадашњи управни одбор одавно стао на гледиште да је тај положај инкомпатибилан са чланством у управи Народне Банке.

Узалуд је на збору доказивано да је такво ограничење противно закону, који никаквих других услова за чланство не поставља сем држављанства. Наводили су се примери да у управи новчаничних банака Француске, Немачке и Швај-

царске има банкара по професији и чланова управног одбора других новчаних завода. Код нас је читав један ред најстручнијих људи за тај посао искључен из управе и надзора над радом наше емисионе банке.

Министар финансија је најзад поднео Скупштини предлог закона о државном спољном златном зајму у износу од једне стотине милиона долара, према уговору који је закључен још 5 јуна о. г., али чији су детаљи познати тек од пре неколико дана.

Као што смо казали у нашем *Прегледу* од 1 јуна о. г., према садашњем стању међународног новчаног тржишта и према финансијским и политичким приликама нашим, држава не би могла очекивати неке боље услове него што их је добила двама уговорима. Јер, поред уговора закљученог са Друштвом за железничка и пристанишна грађења у Југославији, које даје целокупну суму и прима извршење радова, постоји и уговор са банком Блер и Компанија из Њујорка за извршење првог дела зајма од 25 милиона долара.

Од ове суме петнаест милиона долара намењени су општим потребама владе. Министар Финансија биће дужан да Народној Скупштини детаљно изложи на шта ће се све употребити ових 15 милиона. У првом реду има да се плате привремени дугови у страној валути, које треба тачно побројати; затим, да се отплати један део дуга код Народне Банке и да се на тај начин смањи циркулација новчаница, а повећа подлога у потраживањима на страни. Сем тога, помишља се и на одвајање једне суме за образовање фонда за стабилизирање вредности динара.

У оба уговора има доста тешких услова, који су ипак прихваћени, јер изгледа да се друкчије није могло. Један од најтежих услова је обавеза владе да у року за три године неће емитовати никакав други спољни зајам, затим одредбе о интеркаларном интересу, који представља чист губитак за државу од неколико милиона долара; отежана конверсија, па онда везивање зајма за техничке радове, итд.

Емисиони курс је 86,75%, а интерес 8%. У погледу курса не би се имало много да примети, јер он важи само за првих 25 милиона. Доцније, ако се прилике на међународном новчаном тржишту поправе, може се добити и повољнији курс, као и нижа каматна стопа.

Као један од неповољних услова овога зајма, наводи се и то што влада нема право пре 1937 године да откупи обвезнице, а после тога рока може то учинити само са плаћањем једне премије од 10%, која после опада сваке године за пола процента. У прилог ове одредбе наводи се пример француског зајма од 1920 године у износу сто милиона долара, закљученог са групом Морган. Код овог зајма амортизација почиње 1925, и свака облигација има се исплатити по номи-

налној вредности са премијом од 10%. Исто тако, Белгија је закључила зајам од 30 милиона долара 1921 са интересном стопом 8%, а амортизација почиње 1926, и свака облигација има да се исплати са премијом од 7½%. Последњи зајам од 14 милиона долара који је закључила Чехословачка, има повољнији курс од нашег (88½), али и ту право на амортизацију почиње 1932, и то са једном сталном премијом од 8%.

Ове околности морају се узети у обзир при оцени нашега зајма. Друго је питање како стоји са извођењем железничких и пристанишних радова, са гледишта техничких и државних интереса. Постоји доста јако распрострто мишљење да нама јадранска пруга још није потребна и да је треба градити по систему концесије. У том случају, држава би се можда задовољила само са првих 25 милиона долара, ако има могућности да остатак зајма откаже.

Н. СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НЕМАЧКА И РАТНА ОШТЕТА. — ХАШКИ САСТАНАК.

Питање о ратној оштети коју Немачка има да плаћа по Версаљскоме Уговору још је отворено. Узрок је увек један исти; још се није нашао начин да се помире два супротна гледишта о величини ратне оштете. Међународна Репарациона Комисија је учинила један покушај да се до тога дође. Она је позвала неколико светских банкара [из Америке, Италије, Белгије, Француске, Холандије, Енглеске] да покушају наћи решење овога проблема. Ови су заседавали десет дана у Паризу тражећи како би се, путем једнога међународнога зајма, решио. Они су поднели свој извештај о томе предмету Међународној Репарационој Комисији. Сви су они, сем француског представника, сагласни у томе да је данас немогућно закључити међународни зајам на рачун немачких репарација. Комисија за Зајам истиче да је то немогућно учинити зато што су финансијски проблеми тесно везани за политику. Са гледишта финансијскога један зајам овога замашаја не може се остварити докле се не промени досадања политика Савезника. И ако су данас прилике за један међународни зајам повољне, постоје озбиљне сметње да се успешно закључи; прва од тих сметњи јесте у томе што се чланови Међународне Репарационе Комисије не слажу међусобом о томе; једни мисле да није могућно закључити такав зајам докле се не смање обавезе Немачке, други да то није потребно. Зајмодавци морају бити сигурни, кад већ дају новац, да је репарациони проблем коначно решен. Немачка мора знати чисто

и јасно које су обавезе које мора испунити, али у исто време треба да су испуњена и два основна услова: једнодушност међу повериоцима, и учвршћавање кредита дужникова. Француски представник у Комисији за Зајам није потписао извештај у коме се ради једнога оваквога зајма предвиђају нова смањења немачких обавеза и ничим неоправдана ограничења права Француске јасно утврђена у Версаљском Уговору.

Овај рад ових стручњака једва да је што новога и позитивнога унео у ово замршено питање ратне оштете. Банкари су, изгледа, ушли више него што треба у политички део њен, они су сувише подвукли своје мишљење да треба смањити обавезе Немачке у погледу њенога ратнога дуга, а нису подвукли, међутим, у исто време и избегавање Немачке да одговара својим досадањим обавезама. Једина је корист што су стручни људи претресли једно практично средство за излазак из овога положаја у коме се већ ево три пуне године тапка у месту.

Немачка, која није учествовала у расправи овога проблема, примила би овакав један предлог, али под извесним условима: први од тих услова јесте да се утврди једном за свагда цифра ратних обавеза; други је да се омогући економски живот Немачке. Овај последњи услов је разбијен у шест тачака, шест услова под којима ће Немачка моћи да плати своје ратне дугове победиоцима. Први: да савезничке трупе одмах испразне пристаништа рурска Дислдорф, Дујисбург и Рурорт и укину таксе на извоз у износу 26%. Други: да савезничка војска одмах испразни леву обалу Рајне. Трећи: да Французи одмах евакуишу долину Саре и допусте слободно разполагање угљених мајдана. Четврти: да Немачка може слободно трговати са Данском и тражити промет са „пољским ходником“. Пети: да се учврсте границе у Горњој Шлеској [која је ових дана подељена између Пољске и Немачке] тачно онако како је предвиђено у Версаљскоме Уговору. Шести: укидање забране да Немачка може закључивати трговинске уговоре као највише повлашћена држава.

Бављење председника француске владе у Лондону и разговори који су се тамо водили дају добре наде да ће се главне сметње отклонити за решење овог заплетеног питања. Комисија за Међународни Зајам на основи немачке ратне оштете, пратресајући га, изнела је мишљење да се оно веже за питање о савезничким ратним дуговима у опште. Везујући питање о ратним дуговима, које су савезници победиоци за време рата учинили, са питањем о регулисању немачких ратних оштета, могу се приближити данас супротна гледишта француско и британско на ово питање. И врло је вероватно да ће Француска пристати да се ратне обавезе Немачке смање ако се и дугови Француске у иностранству смање. Велика Британија, Белгија и Италија су већ раније биле вољне да се систем

пребијања дуга за дуг примени на немачку ратну оштету. Ако се цело ово питање упути овим путем онда је његово повољно решење готово осигурано. Сједињене Америчке Државе, чије је новчано тржиште данас повољно, заступају исто гледиште; чим се сложе владе француска и британска, оне ће приступити њима и наћи брзо базу за коначни споразум.

У Америци су вољни да помогну Европу да изађе из ове економске збрке како би и сами могли своје капитале улагати у европска предузећа. Мишљење пословних људи у Америци врло је интересантно. Ми улазимо, каже један од њих, у трећи чин велике светске драме. Први чин су изводили војници; други чин су изводили политичари са многобројним конференцијама, беседама и племенитом мимиком. Сад почиње трећи чин, на сцени су светски банкари, адвокати, светске индустрије. Они су готови да даду велики зајам али траже сигурна јемства. Пре него даду, траже да знају шта Немци имају стварно да плате а колико ће други добити од тога. Ово је први пут да се отворено чује на шта ће Француска, најзад, пристати. Чим се то зна, може се приступити изради основе за један глобалан или делимичан зајам. Без тога не може бити ништа. Вашингтонска Конференција је нешто повољно спремала и урадила за успоставу мира у свету, Ђеновска Конференција је то покварила. У Вашингтону су се Америка и Британија приближиле, у Ђенови су се разишле. Мир и васпостављање економскога живота целога света само је по цену споразума свих. Немачка да плати што може и тако да се не угуши њена економска производна снага, Русија прво у „корду" с осталим светом, нека плати дугове, нека призна право својине и личне слободе, нека гарантује приватне уговоре, па ће добити што тражи.

У Хагу су се састали делегати — експерти да претресају питање о обнови прометних опште привредних и финансијских односа са Русијом. Руски делегати нису још позвани, они ће бити позвани тек пошто се ови други договоре. Америка ни овога пута не учествује у овоме раду. Америка не сарађује, не зато што неће да се меша у европске ствари, већ пре за то што неће да седи са бољшевицима. Америка, пословна Америка, верује да је сва бољшевичка привреднофинансијска политика заснована на нездравој и непоштеној основи. Совјетска Русија, која је у трзавицама непрекидним, хоће помоћ иностранога света да подржава свој режим а не да обнови земљу коју је опустошила. Свако експериментисање са бољшевицима јесте узалудно и опасно: узалудно, јер бољшевици не држе своја обећања; опасно, јер цивилизовани свет не може подржавати њихов режим ради своје властите сигурности. Француски делегати су отишли у Хаг али више као посматрачи и неми сведоци, него као сарадници. Деле-

гати Малога Споразума, колико је до сада познато из једнога саопштења из Букурешта, држаће се као и француски делегати.

Наш Министар Иностраних Дела у седници скупштинској од 23 јуна, а приликом одговора на многа кратка посланичка питања о Рапалскоме Уговору, о Ђеновској Конференцији, о раду друштва за Лигу Народа у Прагу, о Ријеци, о затварању наших школа у Истри, итд., дао је обећање да ће проговорити приликом претреса буџета за 1922 годину о свима питањима спољне политике. Због тога смо одложили да говоримо о њима, и ако би требало да смо то већ учинили, и Министар и ми.

ИНОСТРАНИ.

— —

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ОПСТРУКЦИЈА. — РЕКОНСТРУКЦИЈА ВЛАДЕ Г. ПАШИЋА.

Одлучна борба коју је скупштинска опозиција — земљорадници, клерикалци, социјалисте, народне социјалисте, републиканци, — споразумно повела против Владе Г. Пашића поводом закона о министарској одговорности, наставља се. Сукоб је добио особиту жестину кад је на дневни ред Законодавног Одбора и пленума Народне Скупштине дошао изборни закон. У Законодавном Одбору, 17 јуна, после завршетка начелнога претреса, пре него што се прешло на гласање, опозиција је договорно напустила седницу, пошто је Г. Јован Јовановић, члан земљорадничког клуба, прочитао изјаву којом опозиција образложава своје држање. Сматрајући да изборни закон предложен од стране Владе представља „атентат на демократију и интересе државе“, опозиција је изјавила: 1) да неће више учествовати у изради и примању изборног закона; 2) да ће и у даљем парламентарном раду ревидирати своју досадашњу тактику. И као што се имало очекивати после такве изјаве, претрес изборног закона у појединостима и његово коначно усвајање у Законодавном Одбору, извршени су без присуства опозиције. У пленуму Народне Скупштине опозиција је дала главну битку. Коначно примљен у Законодавном Одбору 19 јуна, изборни закон дошао је на дневни ред пленума Народне Скупштине на седници од 21 јуна. Једна од највише посећених, и од најбурнијих, прекидана два пута, та је седница трајала скоро 6 часова. Пошто Влада и њена већина нису примиле захтев удружене опозиције да се у последњем тренутку, на једној скупштинској конференцији, потражи споразумно доношење изборног закона, опозиција је покушала спречити усвајање владиног предлога техничком опструкцијом. Али како пословник усредсређује у рукама председника Парламента широку власт, а такозвани кратки законодавни поступак који је био примљен на изборни

закон искључује претрес законодавних предлога, владиној већини било је, уз мало стрпљења, довољно неколико часова да сломи опструкцију опозиције. Опозицији није остало после тога ништа друго до да, пред прелазак на гласање, изиђе из Скупштине, пошто су представници опозиционих група дали изјаве које дозвољава кратки законодавни поступак. На гласању, до кога се доспело тек после поноћи, гласало је свега 164 посланика, од којих је 159 било за владин предлог. Влади је било тешко да се сложи на једном предлогу изборног закона, и за тај посао требало јој је скоро годину дана, али кад је једном споразум у Влади постигнут, она је, захваљујући кратком законодавном поступку, спровела свој предлог кроз Парламент, у 3 седнице Законодавног Одбора и једној јединој седници скупштинског пленума. — Влада је, дакле, победила, али и поред тог успеха, њен положај није без опасности.

Опструкција наведена против изборног закона је сломљена, али тиме није савладан и отпор опозиције. Тврђење Владе да је опструкција нелегална, опозиција оспорава. Ово је гледиште опозиције. Председник Парламента у стању је да борбу опозиције одржи у границама формалне законитости. Да би се противправност опструкције доказала, потребно је представити је као злоупотребу власти од стране опозиције, дакле, узети у помоћ један појам који је ван формалног права: циљ, и утврдити да опозиција својим држањем покушава заузети положај који јој по праву не припада. Само на тај начин и другој страни, опозицији, довољно је да се позове на циљ који опструкцијом жели постићи. У одбрани парламентаризма од злоупотребе власти од стране Владе и њене већине, опструкција опозиције није ништа друго до праведна нужна одбрана. Ради вршења свога права парламентарне контроле, опозицији стоје на расположењу у првом реду: питања министрима, интерпелације, и учешће у претресу законских предлога. Праксом коју је Влада Г. Пашића увела да на питања и интерпелације не одговара, значај првог и другог средства контроле је умањен, а злоупотребом кратког законодавног поступка, претворен је Парламент од тела које, прво дискутује, па онда решава, у „машину за гласање". Кад се још узме у обзир да странке на које се Влада наслања представљају мањину бирачког тела и да су састављене у главном из једног јединог племена, онда опструкција постаје дужност опозиције. У изјави која је у име опозиције прочитана на седници Законодавног Одбора од 17 јуна, наведено је, како смо поменули, да ће опозиција, у случају да Влада спроведе кроз Парламент свој предлог изборног закона, „у даљем парламентарном раду ревидирати своју досадашњу тактику". Доцнијим одлукама остављено је, да према парламентарној ситуацији, ту ревизију тактике изврше и њене резултате утврде. И ако су опози-

ционе групе, после усвајања изборног закона онако како га је Влада предложила, у сталном додиру, оне још нису определиле држање које ће заузети према Влади Г. Пашића. Према томе још се не зна да ли ће опозиција одлучити да заједнички напусти свако даље учешће у парламентарном раду, као што се у опозиционим круговима предлаже.

Али, као што је речено у последњој хроници, главну опасност за Владу Г. Пашића не представља опозиција, него држање група на које се Влада наслања. Делимична криза изазвана још пред Ускрс оставком муслиманских министара Г. Омеровића и Г. Виловића, отклоњена је на тај начин што су оба муслиманска министра, пошто им оставка није уважена, задржали своје ресоре. Али овакво решење решава отворено питање тек у пола, или управо и мање него у пола. Г. Омеровић и Г. Виловић не значе више политички оно што су значили када су ступали у Владу Г. Пашића. Онда су они били представници једне посланичке групе од 24 члана, иза које је стајао готово сав муслимански свет у Босни и Херцеговини. Данас, међутим, Г. Омеровић и Г. Виловић не воде за собом ни половину оног броја посланика, а што је још горе: скупштина Југословенске Муслиманске Организације изјаснила се 15 јуна готово једногласно за аутономистички програм Г. Спаха, а против сарадње у Влади Г. Пашића за коју су се били заузели Г. Омеровић и Г. Виловић. — Чак ни радикални и демократски клуб, који у првом реду држе Владу Г. Пашића, нису увек поуздани. Владин предлог изборног закона био је наишао на отпор и у једном и у другом клубу, и изгледало је тренутно да се шефови налазе пред домаћом побуном. Код радикала било је потребно да се за владин предлог заузме Г. Пашић са целокупним својим ауторитетом, и тек после тога цео радикални клуб гласао је како је Влада желела. Код демократа, међутим, једнодушност се није могла постићи, и известан број демократских посланика изишао је пред гласање из Скупштине заједно са опозицијом.

Оставка министра за Социјалну Политику, Г. Жерјава, и још више, оставка министра Унутрашњих Дела Г. Маринковића, долазе за владу Г. Пашића у најнезгодније време. Већ и сам избор нових представника у Влади у демократском клубу неће ићи глатко. Али што је још важније: има изгледа да ће попуњавање места министра Унутрашњих Дела радикали употребити да захтевају поновну поделу портфеља између владиних странака. У положају у коме се влада Г. Пашића и иначе налази, криза Владе изазвана новом поделом портфеља, не би била решена ни лако ни брзо.

ПРИВРЕМЕНИ.

Д-Р ИВАНА ШУШТЕРШИЧА „TRISTIA EX PONTO“.

— Писмо из Словеначке. —

Тридесет година био је неоспорни вођ једне политичке странке која је садржавала у себи две трећине бирача и тако могла тврдити да представља словеначки народ. Сада се налази у Волдерсу у Тиролу већ четврту годину у прогонству. Слом двојне Монархије био је и слом његов и његове политике. Остављен од своје странке и својих пријатеља, морао је оставити и своју ужу домовину и потражити склониште најпре у Швајцарској, а доцније у Немачкој Аустрији. Отуда је могао, „стојећи на развалинама свога животног рада“, као из неке перспективе да посматра догађаје који су се као у калејдоскопу ређали пред њим, од првих организација народних влада, преко Народног Већа, децембарских аката и привременог заједничког парламента, до Видовданског Устава. Нова домовина, нова држава, у коју није хтео — или није могао — да верује још тада кад су се већ рушили трули зидови старог храма, постала је факт. А он који је целог живота био оличена политичка радиност и тридесет година политички вођ свога народа, мора све то да гледа скрштених руку, у туђем свету, међ туђим народом, ћутећи...

На послетку је ипак проговорио. То се имало и очекивати. И његов глас, у облику једне опсежне брошуре, *Мој Одговор*, који личи на Овидова *Tristia ex Ponto,* изазвао је, и због самога аутора и због своје садржине, оправдану сенсацију у целој словеначкој јавности.

Д-р Иван Шуштершич био је вођ клерикалне странке у Словеначкој. „Под клерикализмом разумевам политичку странку која се ослања у првом реду на црквену хиерархију и црпе из ње своју политичку снагу... Органска веза странке са црквеном хиерархијом даје јој печат политичког експонента (католичке) цркве“. Тако он у својој брошури сам карактерише клерикализам.

Та карактеристика је прилично тачна. Довести целокупни живот народа под власт цркве и њених органа, то је циљ клерикализма, а средство је *све* што томе циљу води.

А да је клерикализам имао толико успеха баш међу Словенцима, и да је ту облик политичке борбе био тако бруталан, тако некултуран, била је у главном заслуга — Д-р Шуштершича.

И сада је још увек клерикална странка у Словеначкој релативно најјача; није се променила ни по програму, ни по тактици, ни по избору борбених средстава. Па како је онда морао Д-р Шуштершич, њезин заслужни и неоспорни вођ кроз једну целу генерацију, отићи у прогонство?

Одговор на ово питање добијамо ако погледамо у националну концепцију Д-р Шуштершича. „Моје дубоко уверење

је било, да будућност нашег народа лежи само под жезлом Хабсбурговаца. Био ми је политички аксиом да слом хабсбуршке монархије значи и слом нашег народа“ (стр. 83). Слом Аустрије био је и слом политике Д-р Шуштершича. Олуја која се наднела у октобру 1918 године над Аустријом, однела је поред немачког чиновништва — авангарде германства — и Д-р Шуштершича као оличеног Аустријанца. —

Садржина Шуштершичевих *Tristia ex Ponto* је сензационална због тога што нам приказује мишљење човека који се у трогодишњем прогонству преобразио, постао из Савла Павле, да сада, у својим седим годинама, благосиља оно што је проклињао од првога свога корака у политички живот свог народа. „Очистио сам своју душу од странчарских предрасуда“ (стр. 6).

Говорећи о клерикализму, он признаје „да предуслови релативне корисности словеначког клерикализма више не постоје“ (стр. 14), да је то „у наше доба у нашој држави анахронизам, штетан по народ и државу, јер је до дубине раздваја; штетан по словеначко људство, јер га гони у безнадежну племенску борбу; штетан исто тако и по саму католичку цркву“ (стр. 17—18).

А пошто су нестали услови за оправданост клерикализма, носи он данас на себи све знаке једног декадентног процеса, а данашња клерикална странка у Словеначкој, са Д-р Корошцем на челу, јесте по својој битности само још „трговачко друштво са веома ограниченим јемством за експлоатисање начела и идеалног стремљења словеначког људства“.

Садашњим политичким вођама клерикалне странке Д-р Шуштершич не само да оспорава сваку заслугу за прошлост, виндицирајући за себе као плод свога рада све што је клерикална странка у аустријској ери донела доброг за народ, него их он чак чини кривима за две највеће несреће које су Словенци доживели, а то су Корушки плебисцит и Рапало: тражио се немачки Целовец и изгубила словеначка Корушка. А одсудност и потпуна пасивност клерикалне партије на мировној конференцији у Паризу учинили су те смо задоцнили када је било под утицајем Вилсона још могуће релативно добро компромисно решење Јадранског питања.

У одељку „Југославија и ја“, Шуштершич признаје отворено ново створени положај, изјављује да је веран држављанин Југославије, и документује то писмом Д-р Корошцу, односно чланком одбјављеним у швајцарској ревији *La voix de l' humanité*, првих дана 1919 године. Немамо разлога не веровати да је све то што је ту написано искрено, као што можемо мирно потписати све оно што је он написао у својој брошури о нашој држави, под девизом града Париза: *Fluctuat, nec mergitur.* Има ту добрих критичких опажања и драгоцених савета, који би могли служити данашњим политичарима само

на корист. Нашем народу фали још оно што Француз зове *l' esprit civique*, изразити осећај одговорности према држави и према ономе чему има држава да служи: народу, његовим потребама и његовој култури. Потребна је ремедура партија. Добар административни систем са ваљаним чиновништвом значио би већ добар део решења унутрашњег политичког проблема. У племенском питању треба тражити паметан компромис. Идеја хрватско-словеначке републике је несмисао: ван државне скупности лежи само народна мизерија за све. Ирелевантно је како се систем именује. Према иностранству, присни односи са великим западним силама и Малом Антантом, пријатељски споразум са Италијом.

Ма како нам садашње становиште некадашњег словеначког трибуна према клерикализму могло изгледати праведно; ма како нам његови реални и здрави погледи на нашу државу будили осећаје симпатије према човеку који је доживео онако тежак бродолом, ипак нам нешто смета да бисмо могли имати саучешћа према њему бар као човеку, ако не већ као политичару.

Као што Д-р Шуштершич сам признаје, започела је борба против њега у клерикалној партији већ у мају месецу 1917 г., поводом такозване мајске декларације, у којој посланици удружени у Југословенском Клубу траже на темељу националног начела и хрватског државног права уједињење свију земаља аустро-угарске монархије где живе Словенци, Хрвати и Срби, у једно слободно тело. На овој декларацији налази се доиста и потпис Д-ра Шуштершича, али Клуб није имао вере у његову искреност, бојао се да он не омете њену реализацију, и зато је морао свима средствима настојати да паралише његов уплив. Ако сада Д-р Шуштершич приказује као да је већ од вајкада стајао на становишту мајске декларације, и да је сва борба против њега у Клубу и у странци само лична интрига некојих конкурената за странкино вођство, недостаје његовом приказивању снага убедљивости. А шта тек да мислимо о њему ако сам он признаје: „Манифест цара Карла од 16 октобра 1918 г. значио је за мене констатацију слома хабсбуршког царства *и моје националне концепције*", а четири дана доцније предлаже у земаљском сабору у Љубљани опет сбразовање Југославије под *хабсбуршком династијом?*

Према овој политичкој контрадикторности стоји контрадикторност карактера. Као клерикални странчарски фанатик, Шуштершич је могао импоновати; као конвертит из освете не буди у нама ни осећај поштовања, а камо ли симпатије...

Нема сумње да се клерикална странка у Словенији налази у стадиуму унутрашњег преображаја, могуће и растројства. Шуштершичева брошура допринеће сигурно да се овај

процес убрза, јер тактика коју је заузела клерикална странка према брошури, да је просто прећути, у нашим модерним приликама није више савремена. Друге вредности брошура нема, а нарочито би било прерано сматрати је као неку врсту припреме за поновни политички наступ онога који ју је написао.

Д-Р С. САГАДИН.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Родољупци". „Позоришна Библиотека" у Загребу издала је латиницом Стеријине *Родољупце.* Ово старо „весело позорије" — које је једна мрачна слика људских нарави и опора сатира лажног патриотизма — остало је и данас сасвим младо и актуално, и добро је учињено што је наново издано. — Пред комадом је кратак предговор о писцу.

Крклец на чешком. — Две песме нашега сарадника Г. Густава Крклеца, *Пјесма мосту свију мостова* и *Бог у ноћним улицама*, које су изашле у *Српском Књижевном Гласнику,* у свескама од 1 септембра и 1 децембра 1921, преведене су недавно на чешки, и то прва од њих, под насловом: *Pisen mostu všech mostů*, двапута: у недељном броју дневника *Česke slovo* од 12 марта о. г., у преводу Г. Ј. Кршића, и у дневнику *Národni Listy* (број 84), у преводу чешког песника Ј. Пелишека; а друга, под насловом: *Bůh v ulicih za noci*, у чешкој књижевној ревији *Цести* (IV, 40), у преводу Ј. Пелишека.

„Жена". — Г. Августин Ујевић превео је, у издању књижаре „Напредак", *Жену* од Мишлеа. У три главе тога великога дела: *О васпитању*, *Жена у браку* и *Жена у друштву,* расправљају се најразноврснија питања која се тичу жене и казују се, често мало наивно, али увек с једним ватреним лирским дахом који загрева и заноси, многе корисне и племените мисли.

„Црвени крин". — Књижара „Напредак" објавила је, у другом издању, у преводу Г. Радивоја Караџића, *Црвени крин,* славни роман Анатола Франса. Анатол Франс је у последње време код нас врло радо превођен и читан, и ми се можемо само радовати томе живом интересу за великога француског писца, „крајњи цвет латинскога генија". *Црвени*

крин је један од његових најсавршенијих романа, и тужна драма о љубави графице Мартен-Белем и вајара Жака Дешартра остаће једна од најјачих студија сладострашћа и љубоморе. — У преводу Г. Караџића наслућује се неупоредива грација пишчевих мисли, ако се сасвим губи чиста музика његових фраза.

„О савременом васпитању народа". — Проблем народног васпитавања у нас је готово нерасправљан и само слабо и делимично покушаван. Бивало је понегде мањих савесних акција, али се није зачињао један широки и темељити систематски покрет, помаган од интелектуалаца и од државе. Скора времена мораће у нашој земљорадничкој земљи захтети какву свестраније организовану акцију. Досадања занемаривања овог просветног проблема образовања широких маса долазила су због нерешеног националног питања, због оскудице у добрим вољама и спремним радницима, због свеопште моралне и материалне кризе у последњим годинама; сређивање односа и умиривање савести у нашој земљи донеће на решење и остварење и то питање. — Г. П. Слепчевић, у књизи *О савременом васпитању народа* (Просветина Библиотека, св. 5), повео је дискусију тога проблема; он је изложио системе по којима се на томе послу ради у разним земљама, показао је њихове успешности и извео је закључке о једном програму рада код нас који би прихватио све што је из тих страних васпитних система угодно за наше прилике.

Извесне успешне акције у последње време покушале су и спровеле *Просвета* из Сарајева и *Матица српска* из Н. Сада. Раније добро организована, са јачим материалним средствима, и ако без довољног броја пожртвованих и спремних људи, ова два друштва појачала су и сконцентрисала рад на народном просвећивању, који обећава да се не заустави на првим малим успесима. Књига Г. Слепчевића несумњиво ће својом обавештеношћу и прегледношћу користити таквим покретима.

Б. М.

„О васпитању" (превео Александар Градиштанац, издање Здравка Спасојевића). — Мали есеј Шопенхауеров, у колико и није нов по замисли, чак и за време када је писан, ипак је и данас од интереса, услед снаге и концизности излагања, својственог природи која има сређен и јединствен поглед. — Требало је споменути да је овај одељак извађен из дела *Парерга и Паралипомена*.

А. В.

„Филозофија љубави" (превео Александар Градиштанац, издање Здравка Спасојевића). — Овој малој књизи

недостаје скроз јасно проведена основна мисао. У сувишној теснogрудости њеног писца у неким правцима (н. пр. непрестано партизанско нападање хришћанске етике), а великој распојасаности у другим, ми можемо само видети знак недовољно превреле личности, што је у филозофији од пресудне важности. Како је интерес књиге поглавито у томе што третира сексуално питање, а како ми на томе пољу имамо већ читаву преводну литературу: Форел, Шопенхауер, Моклер, то не можемо рећи да је потреба за овим немачким писцем била велика. — Превод заслужује признање, али би преводилац требао да се уздржава од својих приватних рефлексија на дну страна.

А. В.

„Од Београда до Бакра“ *[Von Belgrad bis Buccari, eine unphilosophische Reise durch Westserbien, Bosnien, Herzegowina, Montenegro und Dalmatien, von Hermann Wendel, — Frankfurter Societäts Druckerei, 1922, Франкфурт.]* — С овом књигом, у којој има много бакрофотографија, Вендел улази у ред људи који су највише путовали по југославенској држави. То је човек који данас боље познаје њу него многи од нас. Лепо, просто, са пуно симпатија, овај Немац описује вароши и места кроз која пролази. Пре годину дана он је најпре путовао од Марибора до Битоља, и написао је један путопис; затим је путовао од Београда до Бакра, и написао овај. Пошавши од Београда, где обнавља своја стара познанства, он се зауставља у Ваљеву, у Ужицу, у Сарајеву, у Мостару, у Благају, у Дубровнику, у Котору, на Груди, у Перасту, на Цетињу, у Цеклину, у Сплиту, у Трогиру, у Шибенику, до Бакра где свршава своје путовање. Код свакога од ових места он описује што види, кратко, овлаш, али taman колико треба. Уз сваки опис или свој разговор додаје оно што је карактеристично за место и крај, било из историје било из садашњости. Једноулични Обреновац; живо и обешењачко Ваљево; ерско Ужице с историјском улогом у прошлости и слободоумљем у садашњости; меко и нешто источњачко Сарајево; мртви Мостар, под Аустријом тврди орах; католички затуцани Благај; господски Дубровник који се бори за свој стари значај; затворени Котор и лепи залив његов; пусто Цетиње и голи црногорски крш; лепи и историјски Спљет, и гласовити Трогир; Томазеов Шибеник, и живи Бакар на домаку Ријеке, — све је ту. И, за оне који не познају нашу земљу, овај путопис биће од велике важности. У њему ће странац наћи корисне податке за путовање, опис предела, и у исто време белешке о људма, о култури, историји, националним и политичким проблемима наше државе.

J. M. J.

ПОЗОРИШТЕ.

„Плодови Просвете“. — Од Толстоја драматичара, наше Народно Позориште имало је досада на репертоару две драме: *Живи леш*, његов посмртни, невешт али врло интересантан комад, и *Царство мрака*, моћно, у извесним сценама шекспировско дело, прожето, усред грозне стварности у којој се акција одиграва, божанским дахом љубави. Сад су њима додани *Плодови просвете.*

Плодови просвете су слабији но оба ранија комада, и у опште један слаб комад: ни својом уском и рђаво подржаном идејом, ни својом неповезаном и неразвијеном обрадом, он није достојан славног мислиоца и бесмртног писца. Неумољиви непријатељ taште науке, Толстој се и овде диже противу предрасуда које људи имају о њој, али ударац није нимало тежак и не погађа где треба, и окомљавање на веровање у духове и на страх од микроба као на једине „плодове просвете“ изгледа наивно и смешно. С друге стране, личности нису удубљиване, и највећим делом остају само бежне силуете; ипак покаткад, срећом, те силуете су врло индивидуалне: њихове карактеристичне црте, нарочито њихов начин изражавања, пун верва и непредвиђених и живописних слика, ухваћени су на веран и забаван начин.

Редитељу Г. Ракитину требала је сва његова позната ингениозност да унесе живости у овај развучени и чамотни комад, који остаје као неуспела забава једног великог духа.

С. П.

„Bocksgesang“. — Премиера овог најновијег комада познатог драматичара Франца Верфела, чија се сцена догађа у северној Србији, давана је у Бечу у Рајмундовом позоришту 10 марта ове године. Главна личност, чудовиште, полу фаун, син потпуно нормалних родитеља, одгајен у неком забаченом селу северне Србије где су га скрили родитељи у свом стиду што су таквом ненормалном бићу могли дати живот, побегне једне ноћи пред сам дан свадбе другог, нормалног сина. Од тога тренутка лична драма постаје шира, социална: настаје отворена борба између оличења нормалног човека, оца конзервативца и капиталисте, и сина револуционара који купи око себе сав револуционарни елеменат. Драма се завршује у крвљу обојеним улицама до тада мирног села, када, после смрти оба сина, кундаци пристигле војске савлађују узнемирене масе и повраћују ред. И живот узима свој ранији мирни ток. Симбол значаја револуције остаје нерешен, и сваковрсни одговори бачени су у вртлог узбурканих и сукобљених страсти. Утисак који добијамо из повољних критика бечких књижевних часописа, утисак је снажне кичице која је на огромно платно набацала масу јаких, али не увек сложених боја. За остатак морамо чекати на штампање ове чудне, узбуркане драме.

А. В.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Нови француски академичари. — На последњим изборима за Академију Француску изабрани су *Пјер де Нолак* и *Жорж Гоајо*.

Први од њих, рођ. 15 децембра 1859, учио је на факултетима у Клермону и Паризу, постао члан француске школе у Риму 1882, доценат на школи за више студије у Паризу, положио докторат књижевности 1892, и после тога именован за директора версаљског музеја, на ком је месту и данас. Књижевни историк Препорођаја, де Нолак је написао више дела и расправа из талијанске, француске и у опште светске књижевности тога доба. Та се дела и расправе баве понајвише Петрарком *(Аутограф канцонијера Петраркина, De viris illustribus од Петрарке, Петрарка и хуманизам)*, затим Алдом Мануцијем *(Кореспонденти Алда Мануција)*, Јоакимом ди Беле (де Нолак је публиковао његова писма: *Писма Ј. ди Беле)*, Еразмом *(Еразмо у Италији)*, Ронсаром *(Ронсар и хуманизам)*. Затим је, и нарочито како је дошао на управу музеја у Версаљу, де Нолак публиковао „целу једну серију студија о Марији Антоанети и Версаљу“. Не само научник, де Нолак је и песник и издао је више збирака под насловом *Песме из Француске и Италије;* он је и књижевник у опште, и скоро је публиковао своје *Успомене једног старог Римљанина*.

По двама делима која познајемо — поменуте књиге о Еразму и о Ронсару — нама се чини да је де Нолак, заједно са Анријем Оветом, данас један од главних представника у Француској оног ученог дела људи који се баве периодом Препорођаја и хуманизма, и којима су ранији представници били Емил Гебар и Шарл Дежоб. Само де Нолак, и ако има ученост ове двојице, нема оне примамљивости којом се одликовао Гебар као писац и философ (у ранијој својој серији, *С. К. Гласник* је донео Гебарову *Прву хришћанску цркву у Атини)*. Де Нолак је сув истраживач, сув колико су французи у опште суви (не као наши), а тачан и савестан.

Жорж Гоајо (рођ. 31 маја 1869) историк је, и то историк новије цркве; главна његова дела јесу: *Религиозна историја Француске, Бизмарк и црква, Око социалног католицизма, Религиозна Немачка* и др.

п. п.

Исправка. — У прошлом броју, на 310 стр., 22 ред одоздо, стоји: „неостариве ципеле“, а треба: „не остарише ципеле“.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VI, Број 6. — 16 Јул, 1922.

САБЛАЗАН СА ДУХОВИМА.
— ГРОТЕСКА. —

Смисао за простор и време, који ми се — мислим да то смем себи признати — повратио већ у довољној мери, а који сам услед многих, често и свакодневних живчаних потреса, био готово посвема изгубио, заједно са такорекућ стварним осећањем стварности, дозвољава ми, чини се, да сада, у извесном одстојању, будем бар донекле хладан посматрач догађаја у којима сам некада раније био учесник.

Посве хладан не остајем ни данас: изазивање у памети оних доживљаја, некада тако пресудних по моје тадашње душевно стање, а који су срећом већ доста далеко од мене садашњега, присиљава ме једнако да, као гледајући какву своју ранију фотографију, констатујем посве промишљено, трезно, можда са нешто резигнације, да сам се одиста много променио.

Цео низ смртних случајева, сада услед каквог вратоломног пада са врха такозване „Црне куће“ (Калкстикстоф-Милунг) или са новог силоса у градњи, сада опет услед експлозије, какве асфикције или сличног, био је на све нас дејствовао врло поразно, немило, тако да смо сви, — и ја из кемичне лабораторије, и они са Карлсонових пећи, и они по магацинима и канцеларијама — били постали сви некако и сувише сентиментално настројени, меланколични, да бисмо били могли више да продужимо оне наше „веселе вечери“ са и сувише једноличним репертоаром — вечита пијанка са вечитим покером — из првих дана по нашем доласку у фабрику. Многи

од нас били су се дали на читање најтеже лектире, неки су стали учити језике, а само су неки, мало њих, стали гајити спортове.

Мени се десио још један догађај од пресудног значења по све моје даље бављење у фабрици карбида и цианамида, и који је требао да за врло дуго време остави на мени најгоре последице, с обзиром на моје већ и сувише растројене нерве.

Једнога дана, унишавши у мензу, угледао сам једно ново лице. Био сам већ дочуо за долазак једне лепе младе Немице — излишно је истаћи да су се такве вести код нас шириле увек муњевитом брзином! — и било ми је одмах јасно да је то она.

Била је врло типична по раси, сва плава, плавих коса и очију и трепавица, иначе бледа и врло витка. Лице ју је одавало као врло младу, али опет ја сам већ на први поглед хтео да уочим у њој девојку много напаћену и помало живчано раздражену.

Упознали су ме с њом, и наш разговор се кретао у уобичајеним формулама једног првог сусрета који нема разлога да буде значајан. Она је причала како је ту лепа природа и лепа клима: то море, ах, па сунце, и т. д. Каже да је јутрос рано седела непомично уз прозор читава два часа сва задивљена лепотом приморског свитања. Причала ми како јој је мајка била кћи неког вишег руског чиновника; следствено, и у њеним жилама тече нешто словенске крви. (Госпођица као да се тиме нарочито поноси.) После сам се с њом нашао неколико пута у мензи, а будући да је она у кратким разговорима што смо их дотле били изменили, била врло љубезна и некако простодушна, то сам ја и нехотично стао да настојим да је сусретам што чешће.

Сада сам по више пута остављао свој посао на дозлабога једноличном тражењу нужних 17% душика у цианамиду, којих и сувише често није било као за инат, и било каковом изликом одлазио доле у канцеларију, где је госпођица Штерн, увек врло ревносна, водила своју велику књигу рачуна.

Једном ми је казала: „Знате, ја сам тако чудновата, могу да изгледам и помало ћудљива, некако тајанствена, али опет све што се са мном дешава у потпуном је складу са целим мојим животом“. Треба да сам јој ја сам дао повода за такву

неочекивану изјаву; можда сам могао изгледати помало сумњичав према њој. Или се њој само тако причинило.

После неког времена, не знам како, разгласило се по целој фабрици да је лепа Немица страствен спиритиста. Вероватно је та вест потекла од инжењера Сакија, Маџара, који је до сада у више прилика дао несумњиве доказе о својој ванредној умешности за дознавање. Он је на пример пронашао да је млади помоћник у цртачкој радиони, онај који редовно долази на посао пола сата доцније, ванбрачно дете Г. директора. Причало се да госпођица Штерн до касне ноћи седи у мраку, у својој соби, правећи спиритистичке покусе, и т. д., и т. д. Још да јој је фабрички тесар Вулат начинио неки нарочити малени сто. Некоји су хтели да знају нешто више, чак да она гласно разговара по ноћи са духовима, и да је такођер синоћ викала посве гласно зазивајући неко немачко име.

Сасвим као да је неко вирио од некуда и ослушкивао за вратима. Многи ме тада упиташе да ли ја знам онако што о њој: да ли не мислим можда да је хистерична.

Кад сам јој, искористивши једну пригоду када је она била, чини се, доста наклоњена за поверавања, саопштио да сам чуо за њене спиритистичке покусе, она ме је погледала сва некако запрепашћена: „Одиста! зар се то прича?“ Но онда ми је једнако све признала: „Да, да, истина је“; а затим сам јој морао да лепо испричам што се то све о њој говори.

Једнога дана сам је замолио да би ми дозволила да присуствујем њеним сеансама, но она, као да ју је моје питање врло изненадило, погледала ме је некако у чуђењу; и тада, поруменивши, казала ми је да то није никако могућно. И молила ме да јој опростим. „Ох молим, молим; знате, мене би само онако интересовало, иначе много не верујем у те ствари; читао сам којешта, драго би ми било присуствовати тако из радозналости, али ако већ није могућно, онда ништа“ ...

Њој треба да се причинило да сам ја силно расрђен, јер ми је одмах шанула до ува, сва разнежена: „Немојте се љутити. Све ћу вам објаснити, испричаћу вам, али се немојте љутити“.

Прошло је неко време, и најзад једног дана, док сам је пратио из мензе, она ми је испричала како је као седамнаестогодишња девојка у Бечу имала љубавника. Те генеди

је свршавала гимназију, и била је врло сретна. Но онда је Курт, њен драги, морао у војску. Био је леп младић, висок и црномањаст. Показаће ми његову фотографију. Студирао је природне науке. Он није ништа тражио од ње; могу ли то разумети? Кад је отишао на кадер, писао јој је готово свакога дана. Та писма она чува као светињу. Како је он увек био нежан према њој! и колико самопрегора у његовом извештавању о мучном животу у касарни! После је послат на фронт. И једнога дана је добила натраг једно своје писмо са ознаком да је Курт погинуо. На полеђини писма било је црвеном оловком написано *gefallen,* ништа друго. Тек доцније је дознала и појединости: на италианској граници, код Кол ди Лана, дана тога и тога. Могу замислити како јој је било. Право да полуди. Тада је била покушала самоубиство, са содом, а кад се опоравила после неуспелог покушаја, стали су је пазити на сваком кораку. Онда је једног дана сањала о њему. То је требало да буде сазнање. Она је то тако схватила; и стала је да прави спиритистичке покусе. Гутала је књиге о духовима, дебеле расправе о дозивању покојника, и најпосле јој је успело да зазове његов дух.

Сада јој је долазио редовно, готово сваке ноћи. Тако се њена љубав продужила у овим ноћним састанцима с њиме. Отуда мало тајанствености у њеном понашању. Он није никада тражио ништа од ње: то треба да разумем. (Она то нарочито значајно наглашава.) Његов дух јој је долазио, и смешкао јој се, и правио јој знакове, које је она најзад научила да објасни. То је њена тајна. Треба да схватим: љубав духа! И она постаје дух: одуховљује се. Њено тело се неосетно стапа с његовим; умире једнако, полако али стално; она то зна. Она постаје неосетљива за стварност. И откако је овде, у фабрици, успело јој је да га дозове, и сада јој долази редовно...

Очи госпођице Штерн зацаклише се, и треба да је она учинила големи напор да би задржала плач. Зној јој беше облио чело. Наједном, као да се пренула ода сна, као да се зачудила што је то она мени све испричала. И надодала је: „Можда вам то нисам смела рећи. Да, одиста, то вам нисам смела никако рећи“.

Бивало ми је јасно да ја за ту девојку значим нешто више но остали. Најзад, зашто је она мени баш поверила своју чудновату тајну? Та она мене за извесно не сматра тек

за какво сентиментално, недорасло дете, којему ће прва љубавна историја што је чује потрести душу до дна, макар главни јунак био у овом случају један дух.

Ја сам говорио: ова девојка се нашла наједном у страноме свету, и сувише осећа да је мињонски сама. Пријатељ постаје у таквим приликама готово увек добар пријатељ.

Но опет, ма колико да сам ја испрва настојао да то себи сакријем на све могућне начине, случај госпођице Штерн био је уздрмао све моје тадашње теорије. У оно време сам био негде са помало злорадим задовољством подвукао Ничеово тврђење „да жена под љубављу схвата потпуну предаиост тела и душе, без обзира и ограничења“. А сада наједном та девојка, која посве хладно говори о томе како се њено тело стапа са духом њенога мртвог љубавника. Ова девојка, која је осетила љубав као апстрактно, више, духовно узнесење, пример је за студију. Она је свесно или бесвесно узмогла снаге да убије стварност и заборави тело. Без теоријских припрема, она је усвојила једно сазнање, лажно можда, али опет сазнање. Код ње је разум срца свладао осећање мозга. (Мени је овај гротескни парадокс звучио тада као врло занимљив.) Ја сам сада стао редовно да се дружим с њом, и редовно су сви наши разговори свршавали с мојим преклињањем да се остави тих толико убитачних састанака, да се остави свог покојника, јер да ће је то сломити посвема, да ће је уништити. Најзад, то треба да дејствује и на мозак. И онда, доказивао сам, љубавник није тражио од ње ништа за живота, како то она истиче, и он нема права да сада после смрти тражи њено уништење.

Једном, после дужег времена, за које сам ја уложио сав свој труд и вештину да испоснички забринут скренем несретну девојку на праву стазу, при чему сам употребио и сву своју нежност као према каквој болесној сестри; једном, рекох, док сам јој ја тако објашњавао опасност њеног стања, она је спустила главу на моје раме, прекрила рукама лице и стала грозничаво да јеца. Ја сам одмах осетио своју надмоћ. Дакле, моја настојања су уродила добрим плодом. Триумфује природа, живот. Значи: она је посумњала; ја сам у њој усколебао веру. Она је осетила да је њено сазнање било обмана и дошла до новог; то јест да љубав духа није све.

Требао сам искористити њену узбуђеност, и ја сам стао сипати речи једну за другом, без реда, приказујући јој како је лудо све то што она чини. „Ви сте, госпођице — говорио сам — болесни. И нисте довољно свесни свог стања. Не вреди да се таји: ви пропадате“. Онда са фразама: пред вама се смешка живот, леп, а ви му срћете у сусрет, безнадежно, са ножем у руци. Ви убијате саму себе. То је духовно самоубиство. Дакле, зашто то чините?

Она ме је једног дана потражила у лабораторији, и саопштила ми сва некако узбуђена, расејана, да је дух те ноћи није посетио. Сигурно је био љутит на њу што ми се поверила. Ето већ толико времена она га није зазивала, а сада није опет дошао. Вероватно је љубоморан.

Мени није преостајало друго већ да се силом уживим у своју нову улогу. Ево, и не знајући ни сам како, без икакове кривње и без своје заслуге, ја сам наједном, без икакве љубавне изјаве, без икаквих претходних церемонија, постао платонски неки љубавник, и супарник, и то, ужасно! супарник једноме духу! (То је одиста, говорио сам себи доцније, једна „духовна“ љубав.) Ја сам сада био и сам немиран, узбуђен. Казао сам јој посве одрешито да га те вечери не сме дозвати. Она ме је најпре погледала некако са чуђењем, а онда је одмах оборила главу. Ја сам јој говорио како је сада сувише растројена, и да би ново напињање живаца могло да је посвема потресе. Она неће моћи издржати. На растанку ми је обећала да га ноћас неће позвати, а ја сам је, и сам узбуђен, и ганут преко мере, пољубио у чело, пун захвалности.

Сада смо се редовно састајали, но она је бивала, за чудо, све некако тужнија и немирнија. Према мени је била све нежнија и није знала да ми крије своје бриге. Једанпут ми је казала како је она доспела овамо по жељи родитеља и савету лекара, само на најкраће време. Казали су јој да ће јој промена поднебља користити здрављу. То небо, море, итд. Мислили су да ће бити мирнија, и да ће се опоравити. Сада јој пишу нека настоји доћи натраг чим пре, нетом јој буде мало боље, јер да јој је спремно место код дирекције. Зато је сада жалосна. Ја сам јој говорио да не сме отићи, јер јој још никако није добро.

Тада смо скренули до потока, уз тополе. Водили смо најпре сасвим безначајне разговоре. Она ми је причала, на пример, како је и њен старији брат кемичар. Једанпут је сумпорном киселином изгорео сву кожу на руци. Ја сам јој испричао случај са нашим послужником Кордуном, којему је динамит однео десно око, у Америци. Ето, видите игре удеса, откако је овде у лабораторији, већ му је два пута у стаклено око прснула сумпорна киселина, и двапут му је то око распукло.

Замислите: није ли то удес? И Кордун је сав сретан. Најзад, сву му штету исплаћује фабрика, а тако добија одсуство. За страх, то ништа. Боље је да је своје право око изгубио још у Америци, иначе би сада требао да претрпи све спе болове. Госпођица Штерн остаје замишљена, а онда вели: „Одиста, право имате, удес".

Онда смо ућутали обоје, а после је она бризнула у плач. „Чујете — казала ми је сва дршћући — с вама треба да будем искрена. Ви то заслужујете. Знате што? ја се морам још једанпут састати са покојником; само још једанпут, а после нећу више никада, часну реч". Треба, наиме, да га замоли да јој опрости; да му објасни како је она увидела да је још сувише млада да би могла да издржи. Она га једнако воли, одиста, али је све то сада њој постало неиздрживо. После га неће више никада дозивати; он ће то разумети и опростиће јој. Ох, сигурно ће јој опростити!

Мени је сада било јасно само то да сам ја победио и у теорији и у пракси. Она је најзад осетила снаге за побуну, то јест толико живота у себи да јој је постало немогућно продужити своје очајничко стање у беживотном лику покојникове љубавнице. Она се одриче свог самоубиства... Ја пристајем: нека, ако мисли да баш мора, нека га позове, још вечерас, али после више никада. Разуме ли то? више никада.

Госпођица Штерн је сва сретна што се ја не љутим на њу, због тога што ће га још вечерас позвати; стиште ми руку нежно.

Враћајући се кући, доцније, мени је глава била ужасно тешка. Мучиле су ме свакојаке мисли. Настојао сам да их се отресем било како. Но онда бих се опет замислио. Да, а после? Најзад, ово није љубав. У осталом, ја њој љубав нисам никада ни изјавио, никако. То је све неки осећај сами-

лости према бићу које треба спасти. Но онда сам опет послао самога себе до беса: та твоја вечита нека забринутост! Турио сам руке у џепове и стао да фијучем, јурећи све брже. После сам само још промислио да сам сигурно изгледао помало смешан са онако одлучним тоном: још вечерас, али после никада више!

Кад ми је ујутро рано радник који ми је редовно доносио у лабораторију мустре цианамида на анализу, унишавши сав узбуђен саопштио њену смрт, мени је било као да ме неко снажно ошинуо по лицу, очи ми се избуљише, и ја се посве инстинктивно прихватим рукама за сто.

Једва сам узмогнуо рећи једно безизразно: „Је ли могућно?“ и одмах сам пожурио до њеног стана, где сам дознао да ју је послужавка, која јој је носила кафу, нашла мртву на столици, у ноћној кошуљи, сву рашчешљану, уз троножни столић... Лекар је констатовао смрт услед срчаног напада са компликацијом поремећених живаца. Сада су је били пренели на кревет, обукли у њено празничко одело и прекрстили јој руке на грудима.

Ја сам тада, живчано растројен, непосредно под дојмом трагичног случаја, објашњао све тиме да је покојников дух, знајући да девојка неће бити више никада с њиме, покушао да је заузме сву, сву потпуно, при чему је она, невина, умрла од страха. После сам претпостављао и ту могућност да ју је он, можда љубоморан на мене, удавио.

Но будући да с никоје стране нисам био ни најмање узнемириван, с обзиром на неке податке које сам ја једини могао да дадем о покојници — то сам све до данас ћутао о томе случају, као о догађају који ми је био и сувише близу.

ГВИДО ТАРТАЉА.

ПОГЛЕД ОД ДВАНАЕСТ ФУНТИ.

(Крај.)

Кејт. Ти то никад ниси пронашао?

Сер Хари. Нисам никад био сигуран.

Кејт (замишљено). Знала сам да ће то да те мучи.

Сер Хари (подсмешљиво). Јасно је то да те ускоро напустио.

Кејт. Сасвим ускоро.

Сер Хари. Што сам ја већ могао знати. (Али га она и даље посматра осмехом Мона Лизе. Утеран у ћошак, он мора да моли.) Ко је био он? То је било пре четрнаест година, и то нас се сад више не тиче, ни мене ни тебе. Кажи ми, ко је био то?

(Ово је његов први младалачки тренутак, и можда због тога она не жели да га увреди.)

Кејт (маше главом матерински). Боље и не питај.

Сер Хари. Али ја хоћу. Реци ми.

Кејт. Било би љубазније не рећи ти ништа.

Сер Хари (напрасно). Онда, до врага, то је био један од мојих пријатеља. Је ли то био Бернард Рош? (Она врти главом.) Можда је био неко који ме још посећује.

Кејт. Не бих рекла. (Замишљено.) Четрнаест година! Ти си нашао моје писмо оне вечери кад си се вратио кући?

Сер Хари (нестрпљив). Да.

Кејт. Наслонила сам га на бокале. Мислила сам да ћеш га насигурно видети тамо. Соба је по мало личила на ову, и намештај је био удешен на исти привлачан начин. Како ми се све враћа. Зар ме не замишљаш, Хари, у шеширу и капуту, како стављам писмо тамо, гледам још једном у наоколо, и онда се искрадам у ноћ да сретнем —

Сер Хари. Кога?

Кејт. Њега. Часови пролазе, никакав шум у соби изузев куцања сата, и онда око поноћи ти се враћаш сам. Узимаш —

Сер Хари (набусито). Ја нисам био сам.

Кејт (слика јој покварена). Не? А, тако. (Жалосно.) А ево ја то већ толико година схватала погрешно. (Проучава му лице.) Рекла бих да се догодило нешто занимљиво?

Сер Хари (гунђа). Нешто што ме страшно једило.

Кејт (умиљавајући се). Де, реци.

Сер Хари. Нећемо сад да улазимо у то. Ко је био тај човек? Та ваљда има муж право да зна с ким му је жена утекла.

Кејт (чији је језик безочно дуг). Та ваљда има жена право да зна какав је то утисак начинило на њега. (Женска наклоност за ценкање долази јој у помоћ.) Да се трампимо. Ти мени реци шта се десило, а ја ћу ти рећи ко је био он.

Сер Хари. Хоћеш? Врло добро. (Ово је прво питање на коме су се сложили, и заборављајући на то, он седа поред ње крај камина. Он мисли само о ономе шта намерава да јој каже, али она, као права женска, свесна је њихове блискости.)

Кејт (безукусно). Баш као некада. (Он се увређено одмакне од ње.) Хајде, Хари.

Сер Хари (који се грози као сваки мушкарац да каже нешто што му не иде у прилог). Као што знаш, те вечери сам вечерао у клубу.

Кејт. Да.

Сер Хари. Џак Лам ме довезао кући. Мабет Грији био је с нама, и ја их замолим да сврате на неколико минута.

Кејт. Џак Лам, Мабет Грији? Чини ми се да их се сећам. Џак је био посланик?

Сер Хари. Не, то је био Мабет. Они уђоше са мном у кућу и — (изненада се згрози) — је л' то био он?

Кејт (запањена). Ко?

Сер Хари. Мабет?

Кејт. Шта?

Сер Хари. Је л' он био тај човек?

Кејт. Какав човек? (Разуме га.) А, не. Ја сам мислила да је он с тобом свратио кући?

Сер Хари. То је могло бити да се завара траг.

Кејт. Не, није. Продужи.

Сер Хари. Свратили су да наставе неку дискусију коју смо имали у клубу.

Кејт. Очевидно нека занимљива дискусија.

Сер Хари. Новине су биле пуне и препуне те вечери вести о бегству неке тамо грофице са неким свирачем. Како се то она зваше?

Кеј̄т. А мари ли то?

Сер Хари. Не. (И тако заврши грофица.) Били смо се тако препирали о том и — (искриви лице) — и ја сам се био прилично загрејао —

Кеј̄т (са грозним задовољством). Видим, видим. Ти си говорио како је то муж био и заслужио, и како онај муж који не уме да се брине о својој жени заслужује да је изгуби. То је био један од твојих омиљених предмета. Хари, рецн, је л' било тако?

Сер Хари (кисело). Можда нешто томе слично.

Кеј̄т. А писмо је лежало тамо и чекало све време; и нико од вас није ни знао изузев сата. Хари, баш си сладак што ми све то тако лепо причаш. (Лице му није слатко. Неука женска је употребила погрешан описни придев.) Не сећам се тачно шта сам све тачно казала у писму.

Сер Хари (сможди је у прашину). Али ја се сећам. Још га имам.

Кеј̄т (несмождена). Де, покажи ми га још једном. (Приметила је како му поглед лута ка писаћем столу.)

Сер Хари. Можеш га слободно узети као поклон. (Извлачи на светлост из закључане фијоке судбоносно писмо, сада сироту мртву стварчицу.)

Кеј̄т (узима га). Да, то је. Ала си га изгужвао, Хари! (Чита га са извесним љубопитством.) „Драги мужу, — називам те тако последњи пут — ја одох. Ја сам, што би ти рекао, киднула. И не покушавам да се извињавам или да ти објашњавам, јер нити би ти примио извињења, нити разумео објашњења. Знам да ће те то мало потрести, али то ће бити само твоја сујета; што ће те зачудити, то је да има тако глупе жене која је у стању да напусти човека као што си ти. Са собом нисам понела ништа што припада теби. Желим ти сваку срећу. — Твоја незахвална *Кеј̄т.* — *P. S.* Немој покушавати да пронађеш ко је он. Покушаћеш, али нећеш успети". (Савија то мало безобразно парче хартије.) Заиста велиш да могу да га задржим као своје?

Сер Хари. Можеш заиста.

Кеј̄т (безобразно). Ако би хтео копију искуцану на машини?

Сер Хари (гласом којим је некад плашио своју бабу). Немој да си дрска. (С муком.) И на послетку сам морао да им га покажем.

Кеј̄т. Могу да замислим Џака Лама како га гута.

Сер Хари. Ћерка једног попа без марјаша.

Кејт. Да. Нисам била ништа више.

Сер Хари. Тражили смо вас двоје свуда и на сваком ћошку.

Кејт. С приватним детективима?

Сер Хари. И нигде вам нису могли ући у траг.

Кејт (смеши се). Не?

Сер Хари. Али најзад суд ми одобри званичан оглас којим вас позивам да представнете у датом року, и тако постадох слободним.

Кејт. То сам видела. То је било последње што сам чула о теби.

Сер Хари (свака му је реч маљ). И одмах чим сам могао, оженио сам се понова.

Кејт. Кажу да је то увек комплименат првој жени.

Сер Хари (бесно). Показао сам им.

Кејт. Показао си им ускоро да, и ако је једна жена била будала, теби је ипак остало стотинама других на бирање.

Сер Хари. Вала и јесам.

Кејт (опет га врати земљи). Али си се ипак питао ко ли је он то био.

Сер Хари. Сумњао сам у свакога — чак и у своје најбоље пријатеље. Дошло ми је да их ухватим за гушу па да викнем: „Ти си тај!“

Кејт. Био си тако примеран према мени да ти је неки инстинкт говорио да сам насигурно изабрала неког другог исте врсте.

Сер Хари. Мислио сам: то не може бити новац, мора да је лице. Неко лице као лутка. (Гледа је запањено.) Морао је бити врло привлачан да те приволи да оставиш све што си имала код мене.

Кејт (као да је он будала овде). Сиромах Хари.

Сер Хари. И ствар није могла трајати дуго, јер бих иначе приметио разлику на теби.

Кејт. Велиш, приметио би?

Сер Хари. Знао сам те тако добро.

Кејт. Баш си чудо од човека.

Сер Хари. Дакле, ко је био он? Говори.

Кејт. Решен си да дознаш?

Сер Хари. Обећала си. Дала си своју реч.

Кејт. Ако већ морам — (Она је нитков у овом комаду, али јој се мора признати да није вољна да га вређа у овој ствари.) Жао ми

је што сам обећала. (Гледа га чврсто.) Није било никог, Хари; баш никог.

Сер Хари (устаје). Ако мислиш да можеш да се играш са мном —

Кејт. Рекох ти да ти неће бити мило.

Сер Хари (рапаво). Не могу да верујем то.

Кејт. Знам да је тешко; али је истина.

Сер Хари. Само твоје писмо доказује ти да лажеш.

Кејт. То је било намерно. Знао сам да, ако се дозна истина, ти би имао тешкоћа да добијеш своју слободу; а пошто сам ја већ добила своју, изгледало ми је право да и ти добијеш своју слободу. Стога сам написала моје опроштајно писмо тако да ти помислиш оно што си и помислио да значи, и знала сам да ће се и суд сложити с твојим мишљењем. Јер закон, као и ти, Хари, има дубоко познавање жена.

Сер Хари (покушава да се исправи). Ја ти још не верујем.

Кејт (гледа не без симпатија у душу овога човека). Можда је то најбољи начин на који треба да тумачиш ову ствар. Ласкавије је него истина. Али ти си био једини. (Сумира свој живот.) Ти си био довољан.

Сер Хари. Онда, какав те је луд нагон —

Кејт. То није био нагон, Хари. Премишљала сам читаву годину дана.

Сер Хари. Годину дана? (Пренеражен.) Да те човек чује, па да помисли да ти нисам био добар муж.

Кејт (са жалосним осмејком). Ти си био добар муж онако како си ти то схватао.

Сер Хари (срчано). Да, да.

Кејт. И човек од морала, и причљив, и велики филантропист.

Сер Хари (на чврстом земљишту). Све су ти жене завиделе.

Кејт. И како ти је било мило што су ми завиделе.

Сер Хари. Обасипао сам те луксузом.

Кејт (начини своје велико откриће). Ето зато.

Сер Хари (тупо). Шта то?

Кејт (којој је лако да буде мирна пошто је све прошло). Како си ме озарено гледао кад сам седела у зачељу наших великих трпеза са великим накитом, опкољена нашим дебелим пријатељима.

Сер Хари (увређен). Нису били баш тако дебели.

Кејт (ово је за њу споредна ствар). Осим оних што су били мршави. Јеси ли ти икад приметио, Хари, како много накита чини жену или страховито дебелом или страховито мршавом?

Сер Хари (виче). Нисам. (Вреди ли се с њом још препирати?) Зар нисмо увек имали најинтересантније друштво које се могло наћи? Нису то били само пословни људи. Било их је и политичара, сликара, писаца —

Кејт. Само славни, сјајни људи од успеха. Па како се ту, Боже, причало, док смо ждерали колико смо могли — те ко ти је успео а ко није, и пошто је била нова кућа, и нов аутомобил, и златни тањири за супу, и ко је требао постати нови витез.

Сер Хари (коме је, као што сте приметили, немогуће одговорити). Па је ли ико успевао боље но ја, и према томе ти?

Кејт. И према томе ја! О, Хари, ти и твоја узвишена вера!

Сер Хари (поштењаковић). Моја вера? Ја никад нисам имао обичај да говорим о вери, али —

Кејт. Тхе, Хари, ти чак и не знаш шта је твоја вера била и шта је сада, и шта ће бити на дан твог скупоценог погреба. (И овде је она оно што је живот научио.) Вера је човекова оно што га највише занима, а твоја је Успех.

Сер Хари (цитира из свог јутарњег листа). Амбиција је последња слабост племенитих душа.

Кејт. Племенитих душа!

Сер Хари (најзад схвата о чему она то говори). Нећеш ваљда рећи да си ме напустила због мог успеха?

Кејт. Да, баш зато. (И сад је она пред њим откривена.) Нисам могла више да трпим. Да је било кад и кад неуспеха — али твој ме је успех гушио. (Јако је узбуђена.) Имала сам страсну жељу да томе видим крај, и да се нађем међу људима који нису успели.

Сер Хари (одважно као што треба). Њих има пуно.

Кејт. Али их није било у нашем друштву. Чим би почели да иду низ брдо, ускоро бисмо их изгубили из вида.

Сер Хари (збије све). Кажем ти, стојим на четврт милиона фунти.

Кејт (непостиђена). Толико вредиш самом себи. А казаћу ти колико вредиш мени: равно дванаест фунти. Јер ја сам се била одлучила да могу сама да се отиснем у свет ако дока-

жем своју вредност тиме што ћу да зарадим дванаест фунти; и чим сам их зарадила, ја сам те напустила.

Сер Хари (мери то на теразијама). Дванаест фунти!

Кејт. Толико ти вредиш жени. Ако она не може да заради толико, она има да остане с тобом.

Сер Хари (можда се сећа једне поповске баште). Ценила си ме више но то кад смо се узели.

Кејт (види башту исто тако). Тада те нисам знала. Само да си био човек, Хари.

Сер Хари. Човек? Шта ти подразумеваш под речју човек?

Кејт (напушта башту). Зар ниси чуо о њима. Они су нешто дивно; и ниједна жена не воли да призна сама себи да јој муж није један од њих. Када се уда, па ма била она само врло незнатно лице, у њој постоји нека нејасна чежња за бољим животом, као и страх од њене способности за зло. И она зна да њена судба зависи од њега. Ако у њему има нечег доброг, оно што је добро у њој нађе га, и они се сједине против горих састојака. И ја стога нисам дигла руке од тебе од своје воље, Хари. Измишљала сам све врсте теорија да те објасним. Твоја тврдоћа, рекла сам, јесте мушки недостатак слабуњавости. Твоја грубост, рекла сам, иде уз снагу. Твоје презирање слабих називала сам мушкошћу. Твој недостатак идеала био је јасан поглед. Твоји ниски погледи на женскиње — покушавала сам да их замислим смешним. Пригрлила сам те била да се спасем. Али морала сам те пустити; ти си имао само једну особину, Хари: успех; а она је била тако јака да је прогутала све друге.

Сер Хари (не дâ да се заведе од свог главног проблема). А како си зарадила тих дванаест фунти?

Кејт. Било ми је потребно скоро шест месеци; али сам их зарадила поштено. (Нежно притисне руком писаћу машину као што би многе жене притисле ружу.) Научила сам ово. Узела сам је под кирију и научила сама. Преко једног пријатеља добила сам мало рада, и са мојих првих дванаест фунти исплатила сам машину. И онда сам се сматрала слободном да идем, и отишла сам.

Сер Хари. И све се то догађало у мојој кући док си ти живела као бубрег у лоју! (Она клима главом.) До ђавола, баш си била одлучна.

Кејт (кратко). До ђавола, јесам.

Сер Хари (гледа је укочено). Ала си ме ти морала мрзети.

Кејт (смеши се на ту детињасту реч). Ни најмање — кад сам видела да има пута и начина да из тога изађем. Од тада сам те посматрала с осмехом, Хари; и чак ме те је било жао, јер сам видела да не умеш да се спомогнеш. Успех је злокобан дар.

Сер Хари. О, хвала, молим вас.

Кејт (мислећи, драги моји пријатељи, можда на мене и на вас) Да, и неки од твојих пријатеља који су имали највише успеха знали су за то. Један или двојица од њих изгледали су врло жалосни понекад, као да су мислили да би можда још и дошли до нечега да нису имали толико успеха.

Сер Хари (кога грози ругање светињи). А сломљена гомила људи међу којима живиш сада — шта су они но људи који су покушавали да успеју, али су пропали?

Кејт. Тако је; покушавају, али не успевају.

Сер Хари. И никада неће успети.

Кејт. Неће. Сироти — тако их зовем. Сирота — тако они зову мене. То нас одржава човечним. Зато ми никад нису ни досадни.

Сер Хари (синтетички). Тхе! Кејт, кажем ти, достићи ћу чак и до пола милиона.

Кејт. Уверена сам да хоћеш. Почео си се гојити, Хари.

Сер Хари. Не, нисам,

Кејт. Како се зваше онај дебељко, чича, што би увек заспао при вечери код нас?

Сер Хари. Ако мислиш на Сер Уилиама Краклиа —

Кејт. Да, то је он. Сер Уилиам ми је био оличена слика великог успеха. Имао је толико успеха да се силно угојио, и кад би сео на столицу, сео би овако (скрсти прсте на трбуху) — као да је држао свој успех пред собом. Ето, зато и ти радиш, Хари. Стећи ћеш то, и пола милиона у исто време.

Сер Хари (који је, нема сумње, био стрпљив). Молим те, одлази из моје куће.

Кејт (облачи своје рукавице: Боже, ала су прљаве!). Али немој да одемо у љутини. Шта мислиш, Хари, како изгледам сада кад ме поредиш са оним тупавим, непокретним створењем што се возало у твојим постављеним колима?

Сер Хари (мајсторски). Не сећам се како си изгледала. Само знам да не би могла ни свећу да принесеш садашњој Лејди Симс.

Кејт. Ово је њена слика, зар не?

Сер Хари (опет уграби прилику). У њеној свадбеној тоалети. Насликана од једног члана академије.

Кејт (шеретски). Витеза?

Сер Хари (преварен). Да.

Кејт (којој се Лејди Симс допада: мало и сувише слободно с њене стране). Врло лепо лице.

Сер Хари (са сујетом газде). Призната од свакогкао лепотица.

Кејт. Око јој изгледа весело, и брада јој је изразита.

Сер Хари (као продавац на лицитацији). А сви знају њену духовитост.

Кејт. Цео живот пред њом кад је ово насликано. Заиста лице пуно духа. (Изненада му се обрати љутито, први и једини пут у комаду.) Хари, баш си животиња!

Сер Хари (забезекнут). Шта? Како?

Кејт. Ово мило створење које има способности да постане племенита супруга и мајка — она је та кукавна жена без утицаја коју сам видела пре неколико минута. Опраштам ти што се тиче мене, јер ја сам се спасла, али та сирота изгубљена душа, о, Хари, Хари.

Сер Хари (назначи врата). Хвала лепо. — Ако је икада било жене која се поносила својим мужем и која је била срећна у свом удатом животу, та жена је Лејди Симс.

Кејт. Питам се.

Сер Хари. Није потребно да се питаш.

Кејт (полако). Да сам ја муж — а то је мој савет свима — ја бих често посматрао своју жену мирно, да видим да јој се у очима не појављује онај поглед од дванаест фунти. Два сина, рече, и обадва личе на тебе?

Сер Хари. А шта те се то тиче?

Кејт (очи јој се сјаје). Само сам помислила да тамо негде постоје две девојчице које, кад порасту — слатке, лепе девојчице које су намењене обе људима који немају успеха! Збогом, Сер Хари.

Сер Хари (бојим се, и он показује мало човечје слабости). Кажи прво да те је жао.

Кејт. Зашто?

Сер Хари. Зато што си ме напустила. Кажи да горко жалиш. И сама знаш да жалиш. (Она се смеши и клима главом. Он се мршти. Саопштава јој страшну вест.) Покварила си ми цео дан.

Кејт (да га охрабри). То ми је жао; али то је само убод иглом, Хари. Претпостављам да је мало непријатно да у тренутку своје славе нађеш да постоји једна стара пријатељица која не мисли да си баш човек од толиког успеха; али ти ћеш то ускоро заборавити. Кога се то тиче шта мисли једна дактилографкиња?

Сер Хари (охрабрен). Никог. Дактилографкиња што зарађује осамнаест шилинга недељно!

Кејт (поносно). Е, није баш тако, Хари. Дупло толико.

Сер Хари (згодно). Дивота!

(Неко бојажљиво куца на вратима.)

Лејди Симс. Могу ли да уђем?

Сер Хари (молећиво). То је Лејди Симс.

Кејт. Нећу рећи ништа. Боји се да уђе у собу свог мужа без куцања!

Сер Хари. Није истина. (Заљубљено). Уђи, драга моја.

(Драга његова улази и носи мач. Могла се сетити и да га не унесе док је досадно лице овде.)

Лејди Симс (мислећи да је донела собом своју добродошлицу). Хари, мач је стигао.

Сер Хари (који ће кроз један тренутак бити луд за њим). Добро, де.

Лејди Симс. А ја сам мислила да си ти желео да се вежбаш њиме.

(Непотребно лице се смеши. Како он жели да није погледао да види да ли се смеши!)

Сер Хари (оштро). Остави га ту.

(Лејди Симс мало поцрвени и оставља мач.)

Кејт (са својом незгодном уљудношћу). Диван је мач, ако смем рећи.

Лејди Симс (побожно). Да.

(Оно лице мисли да га стави у неприлику? Показаће јој он.)

Сер Хари (мотрећи Кејт једним оком). Еми, још би ти требало мало више накита на врату.

Лејди Симс (муцајући). Још!

Сер Хари. Један ђердан бисера. Ја ћу се већ побринути. То је за мене ситница. (Кејт сакрива своју жалост, и стога је боље да јој он покаже врата. Звони.) Нећу вас више задржавати, госпођице.

Кејт. Хвала лепо.

Лејди Симс. Већ одлазите? Ви сте, Бога ми, брзо свршили.

Сер Хари. Она није згодна, Еми.

Лејди Симс. То ми је жао.

Кејт. И мени, госпођо, али томе се не може помоћи. Збогом, госпођо — збогом, Сер Хари. (Као да се мало безобразно поклонила, затим излази праћена Тумсом. Ваздух у соби је прочишћен њеним одласком. Сер Хари је то одмах приметио.)

Лејди Симс (која има наклоност да каже што не треба). Изгледала је врло спретна женска.

Сер Хари (крај огњишта). Њено понашање ми се не допада.

Лејди Симс (покорно). Наравно, ти знаш најбоље. (Ето таква треба да је жена.)

Сер Хари (жељан да добије потврду). Господе, што јој је било криво кад сам рекао да ћу ти дати онај ђердан од бисера.

Лејди Симс. Зар? Нисам приметила. Сасвим вероватно.

Сер Хари (намршти се). Вероватно? Ја ваљда познајем жене довољно да сам с тим начисто.

Лејди Симс. О, да, да.

Сер Хари (Чудно је да човек са таквим поуздањем постави овакво питање). Еми, ја те знам добро, зар не? Видим кроз тебе као кроз стакло, а?

Лејди Симс (нервозно). Да, Хари.

Сер Хари (добродушно, али посматрајући је испитивачки). Каква разлика између твог живота и живота ове усамљене сиротице.

Лејди Симс. Да, али у лицу изгледа задовољна.

Сер Хари (удари ногом по поду). Намештено све то, да шта!

Лејди Симс (бојажљиво). Нисам ништа казала.

Сер Хари (одсечно). Човек би помислио да јој завидиш.

Лејди Симс. Завидим? О, не — али ми је изгледала тако живахна. То је било кад је куцала на машини.

Сер Хари. Живахна! То није живот. Твој се живот може назвати животом. (Кратко.) Имам посла, Еми. (Седа за свој писаћи сто.)

Лејди Симс (покорно). Извини ме; одлазим, Хари. (Без везе.) А јесу ли скупе?

Сер Хари. Шта то?

Лејди Симс. Те машине?

(Када је отишла, могућно значење њеног питања га пренерази. Завеса га скрије од нас, али можемо бити уверени да ће ускоро опет бити спокојан. А ми имамо пријатно осећање, ја и ви, да између нас и Хари Симса нема ничег заједничког.)

(Превео с енглеског А. В.) Џ. М. БАРИ.

ЛЕТЊЕ ПОДНЕ.

Подневно сунце са зенита када
Земљу обујми загрљајем врелим,
Свемоћни целив оплођења пада
Његов на ресна недра њена. Тада
Зрикавац само звуком песме смелим
Просече ваздух успламтели вас.
Тихо је у тај освештани час.

Човек и друга свеколика бића
Склоне се или будне очи склопе
У тренут овај чудесна открића;
И с недогледних поља из цветића
Мирисних круна̂ мириада точи
У атмосферу свој обилни ка̂д.
И земљу стару креће нагон млад.

Застанем онда да ме сву обаспе
Зрак животворни сунчев, и упијам
Сву раскош боја што их земља распе,
Са мирисима што их страсно саспе
Пољубац сунцу враћајући. Свијам
Побожно руке што их купа зрак,
Са земљом сунце кад светкује брак.

Сведок небеске тајне, сва прожета
Светлошћу звезда, дахом земље плодним,
И причешћена из путира лета,
Осећам силно да у мени цвета
Обиље земље са клицама родним,
И зрачи сунца благодатни жар —
Женика страсних васионски дар.

ДАНИЦА МАРКОВИЋ.

———————

СЛЕПАЦ И ГРАДСКЕ ЖЕНЕ.

Мој стари штап су моје очи.
Идем
около градом,
куцам, тражим, пипам,
улицом, цестом, шумом, виноградом...
Идем и ћутим,
и све што други виде очима,
ја слутим;
и све што други жедним оком траже
у мене само долази:
светлост, радост, боје, —
све се точи
у моје мртве, угаснуле очи,
и бива лепше у мени,
и бива драже.

О, већ ме знаду куће, људи, пси,
и ја се знам са градом, цестом, шумом;
мој стари штап је гласник:
води ме
и јавља свима:
— слепац иде друмом.

И ко да нисам човек него ствар,
ја знам да нико не гледа на мене;
тек кадшто очи које градске жене
к'о беле звезде падну,
к'о беле звезде усред белих ноћију,
и дуго сјају на дну мојих мртвих очију.

Па не знам шта је: јава или сан?
у таком часу моје очи виде
у сјају сунца светли божји дан.

И све к'о да је пјано рујног злата:
светлост ми као река прети виром;
и сва су врата,
сви су прозори,
широког неба отворени широм.

ГУСТАВ КРКЛЕЦ.

———

СЕОБА ДУША.

Ја верујем, драги, у сеобу душâ, јер те волим и не верујем да ћемо се икада растати.

Ако твоја душа буде у високом и снежном врху планине, моја ће бити у облаку који вечито обавија врх и увек се игра око њега.

Ако твоја душа буде у мирном речном огледалу, моја ће бити у врби која се наднела над воду и вечно се огледа у њој.

Ако моја душа буде у виткој јели брдској, твоја ће бити у смелом соколу који се на јели одмара и са ње лети у смеле кругове лова.

Ако моја душа буде у немирном таласавом мору, твоја ће бити у галебу који крстари над морем и храни се из њега.

Увек ће наше душе бити спојене; и, када буду стигле до степена те болне среће да станују у телима људи опет, тада бих била срећна да моја душа буде у мајке а твоја у детета њеног, над којим ће брижна мајка бдити највећом љубављу на свету.

БОЈАНА РАДОВИЋ.

КУЛТУРНЕ СЛИЧИЦЕ ИЗ ДУБРОВНИКА СРЕДЊЕГА ВИЈЕКА.

О Дубровнику се је код нас у задње вријеме много писало, а то је Дубровник и заслужио, јер је он на књижевном и научном, те у опће културном пољу, најсвјетлија слика из наше прошлости. Али што се пише о „староме“ Дубровнику, то се готово увијек тиче Дубровника из „новога доба“, дакле од XV вијека амо, откада се је наиме почео истицати баш на књижевноме и научноме пољу, док се много мања пажња поклања још старијему Дубровнику какав је био и како је живио у средњему вијеку, када му нијесу разносили име ни по нашим ни по туђим крајевима Држићи и Гундулићи, Геталдићи и Бошковићи. Што се пише и говори више о Дубровнику из новог доба него ли из средњега вијека, узрок је и то што о новијему Дубровнику имамо више приступачних извора него ли о старијему: за средњи вијек наиме немамо него неколико, готово самих мршавих описа, а уз њих доиста приличан број већ публикованих повеља, које нам у истину лијепо служе за политичку хисторију Дубровника, али нам врло слабо осветљују његов унутрашњи живот и културне прилике у којима се је он развијао. Специално за ту другу страну дубровачке хисторије, обилат су и поуздан извор тек књиге државнога дубровачкога архива са записницима сједницâ *вијећâ* што су управљали малом републиком, с тестаментима, тужбама и пресудама, и т. д. Особито су важни записници *вијећâ — великога*, у којему су сједала пунољетна властела и стварала законе, — *умољенога,* које је било као сенат (а касније се тако и звало), те на темељу тих закона издавало потребите наредбе, које је извршивало *мало* вијеће с *кнезом* (као предсједником републике) на челу. На жалост, књиге дубровачког архива не иду даље од краја XIII вијека, па тако о унутрашњему животу Дубровника од средине IX ви-

јека, када се први пут појавља у хисторији, до краја XIII-ога знамо врло мало. И тако културне прилике у Дубровнику можемо нешто темељитије познавати тек од г. 1272 даље, из које нам је године сачуван „статут“ дубровачке опћине, којему се мало касније (г. 1282) придружују најстарије књиге архива; за Дубровник средњега вијека имамо и два важна и интересантна описа од два Талијанца што су неко вријеме живјели у Дубровнику: та су двојица била, једно Петраркин ученик Иван Равењанин (Johannes de Ravenna), који је г. 1384—1387 био нотар (канцелар) дубровачке опћине, а друго Филип де Диверсис (Philippus de Diversis), који је од г. 1434 ваљда до г. 1441 био учитељем опћинске школе. И ако је протекло само нешто више од 50 година откада је Равењанин писао свој опис, Диверсис приказује живот у Дубровнику сасвим друкчије од Равењанина: истина, може се мислити да је Дубровник за то вријеме напредовао, па да је у Диверсисово вријеме којешта било боље него ли у доба Равењанина, али опет разлика у њихову приказивању произлази без сумње већим дијелом одатле што је Равењанин својим описом намијењеним пријатељима у Италији, дао одушка незадовољству финог Талијанца који је морао живјети међу „варварима“, док је Диверсис свој опис посветио дубровачком сенату; па се тако лако разумије да је онај први на сва уста грдио, а овај други све и свакога хвалио. По тијем су изворима састављене ове сличице које нијесу никако потпуне, јер су нестале сасвим случајно: проучавајући дубровачке споменике средњега вијека за дјело о дубровачкој нумизматици, биљежио сам којешта што ми се је и иначе чинило интересантним, па то сада овдје износим.

Дубровник је по старом причању основан у почетку VII вијека од избјеглица из римске колоније *Epidaurum*, која је била ондје гдје је сада варошица Цавтат; зато се још дан-данас Цавтат талијански зове *Ragusavecchia*, т. ј. „стари Дубровник“, а у латинским споменицама *Civitas* (одатле је и постало „Цавтат“ или *Urbs vetus*, т. ј. „стари град“, али прва хисторичка вијест коју имамо о њему је та да га је око г. 850 велика морска олуја готово уништила. Од својега оснивања до почетка XIII вијека, Дубровник је био грчки град у српској земљи, али његови становници нијесу били ни Грци ни Срби,

већ су говорили вулгарним латинским (романским) диалектом који су донијели из своје старе постојбине. Дабоме, како је град одасвуда наоколо био окружен српском земљом, то је без сумње рано почео и процес посрбљавања, тако да су се најкасније г. 1318 наредбе власти телалиле по граду не само „латински“ већ и „славенски“. Него властела што се нијесу мијешала с простим народом задржаше тај романски диалект све до друге половице XV вијека, па је још г. 1472 — дакле у вријеме кад су већ пропјевали први дубровачки пјесници — одређено да се у вијећима не смије говорити „славенски, већ само старим дубровачким језиком и обичним латинским“. Та забрана не зна се да је доцније скинута, али помогла није ништа, јер од почетка XVI вијека тај се „стари дубровачки језик“ више и не спомиње. На жалост није нам остао ни један споменик у томе језику, али по неколико ријечи што их спомиње Диверсис, по неким облицима у старим дубровачким актима што су писани латински или талијански, а нарочито по неким ријечима што су из њега преузете у српски диалект који га је замијенио у Дубровнику, видимо да је био врло сличан говору што се је до недавно још говорио у варошици Крку на острву истога имена, а још прије говорио и у осталим нашим приморским градовима у којима су се пред најездом Хрвата и Срба били склонили „Романи“, т. ј. потомци римских колониста и полатињених Илира. Најинтересантније што можемо констатовати по тим ријечима позајмљеним из старога дубровачкога језика јесте то да су дубровачки Романи изговарали *ке*, *ки*, како што су сигурно изговарали и стари Римљани, а не *це*, *ци*, како што ми латински читамо, па зато ми Дубровчани још данданас говоримо *лукијерна* (према латинскоме *lucerna)*, *кимак* (према лат. *cimicem)*, *олигањ* (према лат. *loliginem)*, и т. д.

Како што се је промијенио народ што у Дубровнику живи, односно како што се промијенио његов језик, тако се је промијенио и спољашњи вид самога града. Из почетка прави је *град* био само на оној хриди што је данданас његов јужни дио, а сјеверни дио *(Пријеко)* било је *предграђе* (лат. *burgus)*, које је с градом било спојено мостом преко морскога канала који је био ондје гдје је сада главна улица, тако звана *Плаца*. То је предграђе г. 1272 спојено с градом те опасано зидом, а ваљда је тада, или скоро затим, и насут морски канал што

их ја дијелио, те тако постаде *Плаца.* То спојење града с предграђем без сумње је и јако помогло да се је мало по мало Дубровник посрбио, јер сва је прилика да су Романи живјели понајвише у староме граду јужно од Плаце, а да су се дошљаци Срби настањивали изван градских зидова у „предграђу“; шта више, то нам и тумачи да је Дубровник једини град у нашему приморју који у српском језику има чисто српско име што није прекројено од старијега латинскога имена; можемо наиме слободно узети да се је испрва само то, од Срба насељено, предграђе звало „Дубровник“, а с друге стране само стари град да је био *Ragusium* или *Ragusa*, па кад су се г. 1272 оба мјеста стопила у једно, онда су Срби звали Дубровником и цијели нови град, а опет Романи протегли своје романско име с романскога града и на српско предграђе. Како се је послије те године Дубровник мијењао, не знамо; знамо само да је г. 1296 велики пожар „уништио готово цијело предграђе и већи дио старога града“, а по једној слици Дубровника коју имамо из средњега вијека, види се да је у XV вијеку у главноме имао већ облик што га има и сада, и ако су се поједине зграде послије тога наново градиле, особито послије велике трешње од г. 1667.

Какви су били и како су живјели стари Дубровчани, то нам најприје нешто опширније прича прије споменути Иван Равењанин, па кад би све било баш тако како је он видио и даље приповиједао, не би млађи Дубровчани могли да се поносе својим прецима. Он наиме налази да Дубровчани немају никакве образованости, јер не маре ни за књижевност ни за науке, па духом остају какви су се родили, а по природи „жељезно им је срце а камена ћуд“ као што је камено мјесто гдје живе, а „живе трбуху, јер им је најглавнија брига да се хране и одијевају“. А опет тако зло није било у погледу учења и образовања: најкасније г. 1319 био је у граду учитељ у опћинској служби, а г. 1440 била су већ двојица — један за млађе а други за старије ђаке; то је ваљда постигао тек Диверсис, који је, кад је г. 1434 дошао у Дубровник, добио и посебне локале за школу, чега прије није било. Учило се дабоме само латински, читање, писање, реторика, једноставно рачунање и нешто философије. Али и поред двојице учитеља и сталних локала за школу било је још у XV вијеку аналфабетâ и међу властелом, па је г. 1455 одлучено

да ни један млади властелин не смије ступити у државну службу ако не зна читати и писати. У првој половини XV вијека почела је влада слати стипендисте на више науке у Италију — први пут г. 1433 једног властелина и једног доминиканца; побринула се је и за то да се г. 1466 у столној (саборној) цркви уреди библиотека — ваљда не само за свећенике те цркве него за свакога ко је хтио да чита књиге.

Морал је био у опће здрав, па злочинства и тежи прекршаји доста се ријетко јављају, особито код властеле, па је тако врло велики изузетак да су г. 1481 два властелина украли нешто сукна из једног дућана, али су зато и осуђени на вјешала; ружан се случај догодио и г. 1487 када је свећеник убио другог свећеника зато да га окраде. На против, неморалности је често било гдје би је најмање смјело да буде па је влада у таким случајевима врло енергично поступала: г. 1328 Велико вијеће тужи архиепископу опата бенедиктинскога манастира на Локруму што је нађен ноћу „на непоштеном мјесту", али нешто касније (г. 1331) тужи опет у Рим самога архиепископа „због његова срамотна живота". Него тај је архиепископ био Талијанац, а то је био ваљда и опат на Локруму (тамо је било калуђера из Италије), па њихов нечасни живот не иде на рачун Дубровчанâ, док су на против били прави Дубровчани и један свећеник који је г. 1434 завео калуђерицу, и калуђерице што су г. 1459 примиле у свој манастир мушкарца, и свећеник који је г. 1493 осуђен на 8 година тамнице зато што је по јавним улицама шетао са женском у мушким хаљинама. Било је дакле и покварености међу грађанством, па се г. 1409 спомињу и јавне блуднице којим је тада одређено мјесто у граду гдје смију живјети, а г. 1432 уређено је находиште (које је једно од најстаријих у Европи) за одгајање незаконите дјеце што су се до тада често по улицама излагала. Али још више него ли покварености било је суровости, па се сваки час чита о крвавим свађама, грдњама и псовкама; карактеристично је н. пр. да је још г. 1360 забрањивано члановима сената да се у сједницама вријеђају ријечима и рукама, а г. 1472 два властелчића одсјекоше девојци нос и једно ухо, не каже се зашто, али се човјек може лако домислити.

Та горопадност, особито у млађе властеле, била је и узроком да је г. 1272 забрањено да ко носи уза се нож или

друго које оружје којим се боде; г. 1481 та је забрана протегнута на свако друго оружје, а особито и на металне кугле које су без сумње имале да замијене забрањене ножеве. Да се пак обноћ чува јавна сигурност, било је већ г. 1272 забрањено да ко иде улицом без свијеће, а крчме су морале по ноћи бити затворене за свакога, осим за ноћне стражаре који су, вођени од једног млађег властелина, сваку ноћ обилазили улицама.

Против злочинаца и преступника поступало се је жестоко, како што се је свуда у средњему вијеку: вјешало се, затварало у тамницу, одсијецале су се руке, уши, нос, вадиле су се очи, глобило се, прогањало из Дубровника и његове области; примјера ради споменућу само казне за крађе по статуту од г. 1272 (који је и доцније вриједио): ко нешто украде, први ће пут платити четвороструко, али ако нема чим да плати, шибаће се ако ствар вриједи мање од 2 *перпера* (од прилике 2 динара); ако вриједи од 2—5 перпера, шибаће се и жигосати; од 5—10 перпера, ископаће му се једно око; од 10—20 перпера изгубиће десну руку, а од 20 перпера на више, изгубиће оба ока. Тијело објешенога расјекло би се на четворо, па би се свака четврт објесила на другоме мјесту, да народ види и упамти. Живима је пак јавна казна била да би се или жигосали на челу или за неко вријеме посадили на *кару* (као одар), да им се народ руга; већ г. 1440 та је *кара* (која се спомиње већ г. 1327) била уза ступ на којему се вијао опћински барјак пред црквом св. Влаха. За вршење свих тих тјелесних казни држао се је од г. 1333 посебни крвник (џелат), у чију је задаћу ишло и то да разним мукама натјерава суђенике да признају своју кривњу — то задње спомињем нарочито зато што многи још мисле да у Дубровнику таког мучења није било. До зла Бога су биле гадне тамнице — тамне и влажне ћелије под кнежевским двором, па сам сенат г. 1485 признава да су неке слушкиње биле преко годину дана затворене у тамници „у смраду, голотињи, нечистоћи и свакој оскудици, тако да све смрде и изгледају као да су губаве“, а г. 1488 пуштен је из тамнице постолар који је у њој био шест мјесеци, „јер би иначе или морао умријети од глади или би га морала опћина хранити у тамници“, по чему се види да су несрећници који су уживали слободан стан у опћинској тамници морали и сами да се прехрањују. — У толикој окрутности и нечовјечности

пријатно нас дира што је иначе чисто аристократска влада признавала и право простога народа: казне за властелу биле су доиста много блаже него ли за просте људе, али опет глава републике — *кнез* (који се је мијењао сваког мјесеца) — морао је за вријеме своје службе сједити (крајем XIV вијека од јутра до мрака, доцније неколико сати сваки дан) под отвореним тријемом своје палаче, па је свак имао право да му приступа и да се тужи на неправду која му је учињена. Особито лијеп примјер праведности дао је сенат г. 1471: убити човјека био је велики гријех, убити властелина десет пута већи, а опет те је године опроштен сваке казне прост радник који је убио властелина, јер га је затекао код своје жене.

Влада се нешто бринула и за јавну хигиену: г. 1272 је наређено да свак мора суботом мести улицу пред својом кућом, а г. 1332 забрањено је да свиње слободно иду градским улицама; године пак 1409 издата је наредба да се пси држе о ланцу или да се пошљу изван града. Лијечници су се дозивали из Италије, па их налазимо већ у најстаријим записницима од г. 1301: испрва су узимана по два — један „хирург за ране“ а други „физик“ за унутрашње болести, али г. 1440 била су већ четворица у служби опћине; г. 1318 помиње се први пут и апотека. Иначе су санитарне прилике биле без сумње слабе, тим више што у граду није било добре питке воде, док није доведена г. 1430 из ближњега Шумета, па је често требало довозити питку воду лађама, без сумње из Ријеке и из Жупе. Међу одредбе намијењене јавному добру иде и то да је г. 1423 дата некому кућа да отвори у њој крчму, али под увјетом да држи справна за путнике два кревета. Ваљада се скоро осећала још више потреба гостионице за странце, јер је г. 1466 узет у службу нижи санитетски чиновник који ће пуштати крв коме устреба, његовати оне што оболе од куге, а уз то и држати за путнике четири меблиране собе — баш он што има посла с кугом!

Како је Дубровник имао врло мало земље око себе, тако су се његови становници морали увијек највише бавити трговином и поморством, па зато Равењанин злобно примећује: „Највише се сви брину за то да нешто стеку — сиромаштво је срамота а богаство највећа хвала“, а и Диверсис констатује да се сви баве којим занатом или трговином, а да мало који, и међу властелом, живи од ренте. Него властела

се нијесу смели бавити ни занатима ни продавањем животних намирница: било им је доста слободно продавати у својему подруму вино што су добивали из својих винограда, ми нијесу га смјели сами продавати, већ су морали за тај посао држати посебну слушкињу. У старије вријеме било им је још допуштено и продавати у месарници месо, али је доцније то више пута забрањивано, задњи пут г. 1332, па је при томе и остало.

У кући муж и отац био је прави господар: он је по статуту могао, и против његове воље, да жени сина, ако није још навршио 14 годину живота, а преко њене воље затворити у манастир кћер која није навршила 12-сту; одраслому сину могао је забранити да се жени док не поуда кћери, а млађој кћери да се уда прије него ли се уда старија кћи. Жена је дабоме била само зато ту да пази на кућу и на дјецу а да мужа слуша, али опет он није смио да дира у њен мираз. Из куће су *владике* (жене из властеоских кућа) слабо излазиле, а кад су ишле улицом, морала је (г. 1440) пред сваком ићи слушкиња. У опће жена је мање вриједила од мушкарца, па зато њено је свједочанство по статуту вриједило пред судом само ако није било мушких свједока; статут није женама нити допуштао да се приближавају кући што гори — ваљда је мудри законоша рачунао да би оне више одмагале него ли помагале, — али зашто им је г. 1326 забрањено да продавају рибу? — У новије вријеме властела су се женили само властеоским девојкама, али у средњему вијеку регби да су, ваљда само изнимице, узимали и просте грађанке, барем тек је г. 1460 створен закон да губи властеоство сваки ко узме грађанку, а с њим наравски и сви његови потомци; није зато јасно зашто се је сљедеће године опет вијећало о томе да властела не ступају у сродство с грађанима — можда је том приликом закон од г. 1460 протегнут и на дјевојке из властеоских кућа.

Врло је тежак био положај слугâ и слушкињâ: ако слушкиња уведе мушкарца у кућу, имао јој се, по статуту, одсјећи нос; ако слуга побјегне од господара, овај може чинити с њим што хоће, дакле и убити га, а ако би се оженио без господареве дозволе, женидба није вриједила — слуге су дакле биле прави робови. Али се зато Дубровник може поносити да је он први забранио својим поданицима трговину робљем.

Та је трговина некако стегнута већ г. 1312, када је забрањено превозити у Италију Србина или Српкињу без писмене дозволе кнежеве; ту се доиста не говори о „робовима“, али у ствари су то били заробљени или купљени Срби што су се продавали као робови у Италију. Формално је та трговина укинута г. 1416, мада је Велико вијеће забранило да ико у дубровачкој области тргује робовима а да Дубровчани се не смију бавити тим гадним послом ни изван дубровачке области; сјетимо се да су тек г. 1792 Данска и Норвешка забраниле ту трговину.

Зловољни Равењанин само је једну ствар у Дубровнику похвалио — архитектуру града, која је доста лијепа, и куће које су и споља и изнутра такве „да љепше се не би нашле ни посред Италије“; њему се без сумње допало што су у његово доба већ све куће у граду биле камене; г. 1320 било је наиме одређено да се не смију више градити дрвене куће, а које су још остале послије великога пожара од г. 1296, оне се смију само споља поправљати, али се не смије мијењати ни кров ни тавани, тако да до под крај XIV вијека, када је Равењанин био у Дубровнику, није сигурно више било у граду ни једне дрвене куће. На против, врло је незадовољан Равењанин с начином како Дубровчани живе у тим кућама: немају кревета ни чаршава, већ спавају обучени, носе хаљине од просте небојадисане вуне, а сваки дан једу овчје месо и слабо печени крух. Ту је Талијанац, хоте или нехоте, генерализирао нешто што је ваљда било у најсиромашнијих грађана; али да је још прије његова времена могло бити, а код богатијих обично и било, друкчије, доказује нам и статут од г. 1272, и још старији „правилник за свадбе и миразе“ од г. 1235, гдје се спомињу и кревети и друге ствари што им припадају, напосе чаршави за кревете и за столове, па скерлетне и свилене хаљине, кожуси, чипке, златни и сребрни накит и бисер, а онда медени колачи и „торте“. За г. 1440 потврђује нам то Диверсис: граде красне куће, праве себи и својим женама богате хаљине свилене и вунене, а жене их ките драгим камењем и бисером, златом и сребром, приређују богате гозбе, „па од тога давају и сиромасима, а особито свећеницима“. „Стару ношњу“, у доба Равењаниново жене нијесу никада остављале, а мушкарци ријетко, али г. 1459 забрањено је *владикама* да носе талијанске хаљине; па како

је луксуз све више растао, г. 1478 забрањене су хаљине од кадифе и бисера, а једно и друго смјеле су носити само невјесте за један мјесец послије вјенчања. Јесу ли већ у средњему вијеку властела, а напосе кнез, имали некакву особиту ношњу као што је јесу имали у новије доба, из споменикâ се не види; из њих се само разабире то да дубровачки посланици који су г. 1331 ишли да честитају краљу Душану пригодом његова вјенчања с бугарском принцесом Јеленом, требали су да имају хаљине од истог сукна и од исте боје; исто тако бише и г. 1358 прописане хаљине за посланике што су ишли да се поклоне новому господару Дубровника, угарскому краљу Људевиту Великому, али се је доцније и код посланикâ пазило да не троше превише на хаљине, па им је године 1494 забрањено да узимају хаљине од свиле и скерлета.

Какви су наши споменици, разумије се само собом да у њима нема много говора о народним обичајима који су у вези с најглавнијим моментима приватнога и јавнога живота. Зато не знамо ништа како је ишло при рођењу и крштењу дјетета, а ако нешто знамо о обичајима при вјенчању и погребу, имамо да захвалимо готово искључиво Диверсису. Истина за свадбу знамо којешта већ из „правилника“ од г. 1235: како је требала да буде обучена невјеста и какве је дарове смјела примати и давати, напосе да ни она ни младожења нијесу више смјели даривати оне што су их изували; надаље, да свадба не смије трајати више од једнога дана, а да невјеста и младожења не смију више држати уза се — она двије пријатељице а он два пријатеља — за цијелу недјељу дана, већ само за три дана, или највише четири; забрањивано је још којешта: и да се праве за свадбу медени колачи и „торта“, и да се носи иза невјесте преслица, а да се она залаже медом када ступа у своју нову кућу и т. д.; напротив се не говори готово ништа о томе каква смије да буде свадба и каква је збиља обично била у то доба. Доста потпуну слику свадбе даје нам за прву половицу XV вијека Диверсис: осам дана прије вјенчања јавља се у столној цркви ко ће кога узети, и у тај дан гости заручник пријатеље, а осталој властели, ако је он сам властелин, и опћинским чиновницима шаље по четврт торте и двије боце вина. На дан вјенчања долази у јутро к заручници опћински нотар с два свједока да је пита хоће ли да пође за заручника, што она потврђује

сасвим тихо или наклонивши главу, а каткада јој ко окоње главу нагне. Дође затим заручник, пред којим иде момчић са запаљеном свијећом, те прстенује заручницу, а само је поздрави врло тихим гласом. Овјенча се тада заручница позлаћеним сребрним вијенцем и покрије по леђима дугим шареним плаштом, чији крај носи слушкиња нагињући се лицем готово до земље. Кад је заручница готова, дођу сватови заручникови с трубачима и свирачима, родитељи и други ближи рођаци благослове заручницу, те се сви упуте пут заручникове куће — најприје његови сватови, па заручница међу двије удате рођаке „које се зову *бабице* (оне је наиме уче што треба да ради, оне је у вечер лијегају, а сутридан дижу из кревета)", а за њом иду њени сватови. Пошто се у заручниковој кући окријепе, иду на вјенчање у столну цркву. При повратку из цркве, био је прије обичај, који се сада ријетко држи, да се на прагу заручникове куће даје заручници да једе меда и масла, „зато да зна примати добро а одбијати зло", и да невјеста ногом превали посуду пуну млијека „за знак да она доноси у кућу свако добро". Сада се опет госте, али заручница не једе, а сутридан долазе опет на гозбу њени родитељи и цијели род, „да виде како је прошла ноћ". Осам дана касније походи невјеста родитељски дом, те јој се да шарена преслица с бијелом и црвеном вуном и сребрн напршњак, да не дангуби већ да преде и шије, али Диверсис мисли да она има доста посла око тога да прича својима како је све у њеној новој кући. Тако је било око г. 1440, а доцније је то мијењано г. 1458 само у толико да се момак не смије женити прије навршене 20-те године, ни дјевојка прије навршене 14-те, а да се вјенчање има објављивати на шест мјесеци раније.

Диверсис нам описује и спровод: за покојником (ако је властелин) иду кнез и готово сва властела, па многи трговци и занатлије, при чему *владике* с распуштеном косом прате и тјеше покојников женски род. Мртво тијело носе властела, врсници покојникови, и то само рукама а не на плећима; зато сваки час стају, а покојникове рођаке приступају к њему, те му љубе лице и руке, па скубу косу и бацају на њега. Пошто се тијело покопа, мушкарци с кнезом на челу иду у столну цркву, гдје или сам архиепископ или који фратар фрањевац проговори о врлинама покојниковим, те захвали у име његова

рода, а из цркве иду сви у покојникову кућу, гдје два пуна дана заједно сједе те се часте. Жене, на против, заједно с рођакама покојниковим, иду у пријатељску кућу, па и њима који фратар фрањевац проговори о покојнику и упућује на добро, а оне затим у тој кући за неколико дана жале за покојником. Имају пак неке жене које за плату иду пред спроводом и туже у вас глас „на начин који се чини, онима што нијесу вјешти пјевању да је пјевање“: то су дакле биле плаћене покајнице. За простим грађанином кнез не иде, а и мало који властелин, нити се иде у столну цркву. — То нам прича Диверсис, а иначе знамо још да је г. 1496 одређено да се посмртни говор смије држати само над самим покојником и у цркви гдје се укопа, а да су двије године касније ограничени трошкови око спровода; ваљда је забрањено да се толико људи за неколико дана часте на рачун покојника.

Стари Дубровчани су живјели за свој посао и за кућу, али опет требали су и нешто забаве. Интересантно је да је г. 1306 забрањено да се не смије играти никакве игре (а ни продавати воће!) у столној цркви, а г. 1312 издана је нова забрана да се не смије играти за новац ни у једној цркви; г. 1463 забрањено је и играти лопте близу столне и фрањевачке цркве. На што су се све употребљавале цркве, видимо одатле што је г. 1458 забрањено да се у црквама држе лицитације. Али влада није радо гледала да се игра за новац, па је зато г. 1410 забранила коцке, али ваљада су скоро опет допуштене, јер Диверсис каже да се властела у *Лужи* (а то је била зграда гдје су се сакупљали на разговор), играју шаха и коцака; радикална је забрана издана г. 1458: осим шаха забрањене су све „хазардне игре“, а нарочито игра карата, „јер су карте пријевара“. Забава је била и лов, али г. 1407 забрањено је ловити соколовима у градској околици.

Од јавних забава спомињу се само *крабоноси* (који носе крабуље), то јест маске што су ишле по граду правећи шале и задиркивајући, и то не за вријеме поклада (месојеђа) него око Ускрса. Ти крабоноси се често спомињу у првој половици XIV вијека, али само зато да се забране, јер су — каже се у забранама — били превећ безобразни; г. 1349 коначно су забрањени, па отада даље нема више трага маскама, док се нијесу у XVI вијеку појавиле маскиране дружине што су пјевале *пјесме од маскерате*. Али највећа, најљепша и сва-

кому Дубровчанину још данданас најмилија забава била је свечаност св. Влаха, дубровачкога заштитника. И њу нам Диверсис описује, по чему излази да се је у XV вијеку нешто друкчије славила него ли данданас. Главни је дио свечаности била и тада процесија, али док у наше доба иде око свега града, тада је ишла само око столне цркве; свећеници су и тада носили свете моћи, на челу им архиепископ, а пред сваким свећеником је ишао по један властелин (пред архиепископом је ишао кнез) или угледнији иностранац, а за сваким опет по један млади властеличић који је некад шибицом тјерао људе да не дирају и не љубе св. моћи, али у Диверсисово доба људи су се задовољавали да се свијећом дотакну моћи: било је дакле у XV вијеку више смисла за хигиену него ли сада када се допушта да стотине људи један за другим љубе св. моћи. Према данашњему обичају двије су се ствари пометле: на дан свечев кнез је позивао у своју палачу послије подне омладину обојега спола на весеље и игранку, а каткада су још момци јашући гађали копљима у сребрне прстене, па ко би трипут прстен копљем однио, тај би га и добио. Свети Влахо је била права дубровачка народна слава, па је зато већ г. 1190 три дана прије његове свечаности и три дана послије ње могао слободно долазити у Дубровник и у њему бити свак који је побјегао из Дубровника, или што је нешто скривио закону или што је некому дужан; то је „проштење" г. 1453 продужено на седам дана прије и послије свечева дана, само што је г. 1312 укинуто за убојице. На ту свечаност су се сакупљали не само сељаци из дубровачке области него и из сусједних крајева; шта више, босанска су господа и слала своје људе који могу допринијети опћему весељу; тако је г. 1422 босански краљ послао за тај дан у Дубровник неке лакрдијаше и свираче, а г. 1430 велики војвода Сандаљ своје свираче. — Од осталих црквених празника с којима су у вези народни обичаји, биће добро да се зна да су (г. 1272) на бадњи дан поморци и морнари доносили бадњак кнезу и налагали га веселећи се, а он их за то даривао; што су баш морнари то чинили, каже колика се важност давала поморству у староме Дубровнику.

Иначе музика и друге лијепе умјетности играју у Дубровнику средњега вијека малу улогу: често се спомињу само опћински трубачи, који су свирали и код забава (код свечаности

св. Влаха и код свадби), а и код спровода; ваљда је за забаве узет г. 1423 у службу један свирач гитаре и харфе, док су г. 1449 три француска пјевача узета без сумње највише за пјевање у цркви. То су све били плаћени људи, па се властела нијесу смјела бавити тако „ниским" послом, те је зато један Гундулић осуђен г. 1490 на мјесец дана тамнице, јер је једном трубио! У XV вијеку се спомињу и неки сликари што су радили у Дубровнику: г. 1408 дат је стан сликару Милошу (дакле Србину!); г. 1421 и 1423 био је у дубровачкој служби сликар Блаж Трогиранин, а г. 1425 опет је дат стан сину сликара Стојка (опет Србин!), да може наставити очев занат. Какви су то сликари били и што су сликали, из споменикâ се не види — можда су, ако не искључиво, а оно понајвише, сликали само собе и кућни намјештај; прави је сликар био на против мајстор Ловрјенац, којему је сенат г. 1489 допустио да у једној опћинској кући слика велику слику за столну цркву.

Од осталих умјетника требало би још говорити о архитектама, који су градили у Дубровнику неке знамените зграде још у средњему вијеку, али у томе погледу не бих могао изнијети ништа ново, јер је о старим дубровачким зградама и њиховим градитељима већ много писано. С истога разлога нећу говорити ни о дубровачким научницима и пјесницима који су живјели и радили прије краја XV вијека, јер је то мајсторски учинио непрежаљени Јиречек. У опће моје „културне сличице", према томе како су постале, не могу бити и нијесу каква исцрпна студија већ су фрагментарне биљешке којима хоћу само да покажем колико је још важних и интересантних вијести из наше прошлости сакривено у дубровачком архиву, те да је зато скрајње вријеме да се послије дугих седам и више година та богата научна ризница опет отвори науци.

М. РЕШЕТАР.

ПОВОДОМ ВУКОВЕ СТОГОДИШЊИЦЕ.

(Крај.)

V.

Такав је значај имала, и тако је била цењена Вукова књига у стручној књижевности на страни. Каква је њена вредност у нас, данас?

Очевидно, данас је књига у једном погледу застарела. Дела која описују савремено стање једне земље застаре убрзо: у Милићевића *Кнежевини Србији* каже се за Београд да има једну гимназију и две полугимназије. Кад је Вук описивао Црну Гору, она је имала само четири нахије и Брда, а Никшић је био још у Турској. Колико је далеко од нас оно време које Вук описује, види се по овоме. „Ока је меса — каже он за Боку — слабо кад скупља од десет крајцара; двије се кокоши могу у пазарни дан купити за дванаест до петнаест крајцара; по тридесет осушенијех смокава продају се зими за крајцару; вино је око пет крајцара ока“. Али нико, наравно, и не тражи данашњу Црну Гору у Вукову спису, и ја сам ове живописне податке навео само „сјећајућ' се љепшијех времена“, и са појмљивом жалошћу што су она прошла.

Међутим, ондашњу Црну Гору Вук је врло верно описао. Обичан читалац можда то неће довољно видети, али онај који је ближе упућен у овај предмет може се стално изненађивати колико је ствари старе Црне Горе Вук успео да додирне и обухвати. Он нпр. каже: „Зато су 1832—33 године, кад је стари владика био умро а нови још непосвећен, довели много такве дјеце једноме владици из Србије, који је случајно дошао у Црну Гору, да их запопи“. Он не казује имена томе владици, али ми знамо да је то био ужички епископ Нићифор, о којем говоре акта из 1832 и 1833 у нашем Државном Архиву; и иначе се зна о њему. Кнез Милош грди тога владику: „Ја сам га, каже, из манастира, из шуме, из дивјачи и непознанства извукао“, а он је сад неблагодаран;

кнез је одмах послао Симу Милутиновића на Цетиње, да га доведе. „У самом цетињском манастиру — каже Вук даље — има само један калуђер, и то странац, кога је владика недавно закалуђерио“. То ће бити Петроније Лујановић, архимандрит, који је издао *Грлицу* за 1837 годину. Граф Карачај, у једном свом извештају 1838 из Црне Горе, који сам нашао у бечком Државном Архиву, саопштава неке поверљиве извештаје из Његошеве околине властима у Бечу, и додаје: „Ја сам то чуо из уста архимандрита Љубановића (погрешно место „Лујановића“), поштеног човека који је родом из Славоније, а школовао се у Карловцима и одан је својој отаџбини“; „странац“ је по томе што није рођен у Црној Гори. И тако даље; ја сам ове примере навео још и због тога да се види каква је била цетињска средина у то доба.

Ја мислим да ни иначе у књизи нема погрешака, сем колико их у сваком делу мора бити. Јеремија Гагић, руски консул у Дубровнику и познати човек иначе, нашао је две ситне и писао то Вуку. Што се једне тиче, — наиме да број становника у Црној Гори није сто хиљада како је Вук рекао, него само шездесет, — ја држим да се у то доба тако од прилике на Цетињу веровало. У архиву Министарства Спољних Послова у Петрограду има један мемоар о Црној Гори, послат са Цетиња и преведен на руски, у то доба од прилике; у њему се каже: „Попис становништва не врши се никад, али је извесно да га је више од сто хиљада мушког пола“; као што се види, овај мемоар даје још већи број него Вукова књига.

Две је ствари Вук нарочито добро описао; то су 1) нарави и обичаји народни, и 2) политичко и културно стање земље. О оном првом треба етнографи да говоре, стручно; али и сваки пажљив читалац може осетити колико је богат и значајан фолклорни материал Вуков. Оставите оно кад Вук описује женску народну ношњу; свак, најпосле, може, ако је пажљив и ствар га интересује, да види да се Црногорке „опасују три прста широкијем кајишем“, да „покривају главу марамом“, и да „плету косу у двије плетенице“. Али је Вук, са ретком научном радозналошћу и која иде у дубину, нашао пуно архаичних, можда исконских црта у народним обичајима. „Особити је обичај и који већ изумире, да човјек раздвојеној жени одсијече комад од какве њене хаљине, нпр. од

појаса, или од кецеље, или од мараме којом покрива главу, или од горње хаљине“ — каже Вук, и тражи објашњење томе. Или: „У Рисну је увијек један будан код ватре да полије бадњак кад прегори; сад нико не зна првобитни узрок и значење овом обичају“. Вук је и иначе добро познао народ, похватао му црте које се не дају лако видети а битне су; у томе је, наравно, био помогнут, и свака му прилика за то давана, али тек за такво познавање хоће се доста памети и труда. И зато што се тако дубоко ушло у ствар и што су похватане све карактеристичне црте, народ црногорски изгледа у Вука невероватно примитиван. Тај народ не носи кошуљу, буквално је не носи; жени се док је још сасвим дете, дубоко испод црквом прописаног минимума од дванаест година за девојку а четрнаест за момка; туче жену „без икаква повода, само што му се тако прохтије“; туче попа, ако неће да венча отету девојку; туку ту исту девојку коју су отели, ако она неће да пође са њима, „деру штапом као вола у купусу“. Погледајте још каква је ова црта: „Рођаци убијенога имају обичај да крваве хаљине убијенога чувају, и износе их пред своје да би их подстицали на (крвну) освету“. Синтеза ових црта чини страшан утисак; што је она учињена, сведочи о добром познавању ствари. Она још сведочи о смелости Вуковој у служењу истини. Црногорци у Вуковој књизи описани су са више оштрог и грубог реализма него они у *Горском Вијенцу*, — ако је допуштено правити паралелу између једног научног и једног песничког дела. Глава о наравима и обичајима једна је од најбољих у књизи.

Код описа политичког и културног стања земље, иста искреност и разумевање. Вук је ту правио похвалу и критику; и у једној и у другој био је објективан и правичан, сем ако је што случајно погрешио или претерао.

Као похвалу — а у то рачунам све што Вук говори у прилог и одбрану тадашњег стања у Црној Гори — можемо узети најпре одбрану владичине званичне титуле. Владика црногорски — и наш Његош, као и његов претходник — потписивао се на актима: „митрополит скендериски и приморски“; неки странци који су писали о томе (Вук помиње само Виалу, а ја бих додао и онога „Хабсбурга“) пребацивали су да је та титула самовласно узета; Вук то брани, и износи историјске разлоге за то; изгледа и да има право. У Његошевој

шево време, црногорска влада и влада аустријска имале су дуг спор око граничног манастира Стањевића; помињући то, Вук, са потребном и појмљивом резервом, говори у прилог црногорске тезе. Вук хвали лично Његоша, његов таленат, патриотизам, образовање; похвала није ни мало незаслужена, сви бисмо је ми такву потписали (и још више); само је Гагић нашао за потребно да замери Вуку што је то учинио; то му је и главна критика на Вукову књигу. Вук лепо говори и о реформама које је млади владалац Црне Горе стао уводити у земљу; сам каже да се о њима често разговарао с Црногорцима и бранио их; те су реформе одиста биле добре и потребне. Како их Вук описује, оне су биле скопчане с врло великим тешкоћама: оно што он говори о кажњавању криваца и како се народ односи према томе, спада у најречитије описе које ја знам о том предмету. Слично је и кад говори о Његошевим мерама противу четовања; он ту баца кривицу нарочито на Турке, као на врло рђаве суседе; то је и право. „Са западнијем сусједима, Црногорци живе мирно“, каже Вук мислећи на Аустрију, и тиме казује како, кад су суседи коректни, и Црногорци су коректни с њима. У похвалу, или у опште у повољно описивање Његошева режима, можемо рачунати, најпосле, и то што Вук нигде, ни на једном месту књиге, не помиње Вукотића (Ивановића) и Вучићевића, чија се имена често с похвалом помињу у историјама црногорским тога доба. Вук није мислио да они имају особитих заслуга, и зато их није ни поменуо, него је све тадашње реформе у Црној Гори уписао у заслугу Његошу. Према свему што ја знам о тој двојици, и ја сам склон веровати да Вук ту има право.

Ви ћете можда рећи да је све те похвале Вук писао из личних разлога. Писац *Црне Горе* био је гост господара Црне Горе, — рећи ћете ви; овоме је требало — с разлогом — пропаганде за своју земљу и свој режим: шта је природније, дакле, него да Вук хвали све оно и брани што је Његош волео да се брани и хвали? Није тако. Немамо разлога то претпоставити. Ја на против држим да је свака Вукова похвала на месту; оно што сам код сваке појединачно поменуо, држим да довољно показује да су оне оправдане.

Али кад смо већ на мотивима који су могли Вука водити при писању, ја ћу да пристанем да је он, поред објек-

тивности, могао имати и нарочиту тенденцију: хтео је да одбрани Црну Гору од неправедних напада и да је прикаже у бољој светлости. Видели смо какве су лудости странци говорили о тој земљи: кад ви који знате пишете о њој, морате и показати да то није тако. Кад је истина на вашој страни, патриотизам налаже да је пред странцима кажете. Зар је могао Вук допустити да се и даље верује како су Црногорци прости разбојници? Зар није требало да каже како они имају „правитељство“ (какво такво, тек га имају); како се њихов господар труди да заведе неку правду између њих и цивилизацију; како ради да искорени четовање и друге рђаве навике; како жели да заведе коректне међународне односе са суседним државама? Ако је Вук тиме правио неку пропаганду, правио је праведну; чинио је само оно што су многи од нас чинили за време рата, на страни.

Вук је, рекосмо, чинио и критику; по тој критици може се још боље видети његова објективност. Вук нпр. прича како је Његош завео сенат који има, поред осталога, и да кажњава кривце. Али општина неће да изда кривце „туђијем људима“; то је срамота. Онда Његош заведе, и општина пристане, да се кривцу „кућа може разорити и спалити, а стока узети у глобу“. И то је ишло тешко, али најпосле ишло је; кривчева „жена и дјеца мора тражити склоништа код најближих рођака“ у том случају. Сад Вук даје критику тога поступка Његошева, и пазите какву. „Лишити овако невину жену и дјецу крова, имања и свачега најпотребнијег за живот, *свакојако мора изгледати као највеће варварство*“. Он, до душе, одмах и правда ту меру. „Само се на овај начин, каже он, може спријечити много највећијех зала у будућности; само се овако могу поставити основи културног поретка, потребног за свако друштво према садашњему времену“. Али прво, то је правдање сасвим на месту, и сваки би га, држим, тако чинио за *оно* време; а друго, он одмах додаје, кад је тако, „то се мора *зажмурити* и *преко срца* одобрити и оваке мјере“. Је ли то ласкање владаоцу, и јесу ли ту лични и себични разлози по среди? Може ли се више рећи? Нарочито, кад је, по природи ствари, критика могла да буде само врло дискретна? Ко ласка, то је Јоаким Вујић. Кад је кнез Милош наредио да се једном учитељу, који је учествовао у Чарапићевој буни, одсече парче језика и десна рука, Јоаким пише:

„да би му требало јоште и очи да се избоду, нос и уши отсеку!“

Вук иде и даље у својој критици. Како он описује ефекте Његошева „правитељства“, ово не само да наилази на огромне тешкоће, него не стоји ни на добрим ногама. Опис крвне освете који он даје, тако показује ову у опреци са ма каквим појмом о државној организацији да је ту „правитељство“ скоро немогућно. Њега и нема у ствари. Црна Гора представља „у Европи можда једино друштво које *нема никаква правитељства у правом смислу ријечи*“. Што се Његош труди, то је све готово узалуд, и његове мере неће учинити ништа. „Важно је питање да ли ће се ови први почеци преображаја (читати: Његошевих реформа) одржати и усавршити, или ће се можда све мало по мало вратити у старо стање; *ја мислим да ће прије бити ово друго*“. „Бојати се да нови поступци владини (владичини?) према убицама не принуде га да стане живјети *правијем разбојничкијем животом*“. По једном месту изгледа ми да Вук чак допушта да мислимо да у овоме има и лично Његошеве кривице, не више оне до целисходности мера, него оне његова недовољна заузимања за ствар. Причајући како се лично разговарао са главарима црмничке нахије о неким Његошевим мерама, Вук додаје да су му они *готово једногласно* рекли: „*кад би владика к њима лично дошао*, они као *поуздано* држе да би тиме *све* заваде, осим можда двије три породице, биле *умирене*, и да би се и код њих, као и по осталој Црној Гори могле увести поправке“. То је био миг Његошу, као једно подсећање на дужност да треба тамо да дође, па ће све бити добро.

Са оваквим стварима и иначе, цела глава о правитељству ванредна је као приказ и оцена оне ране Црне Горе; нарочито је крај леп и мудар. Та глава чини част Вуку; поштење, разумевање, здрав суд дошли су у њој до пуног израза. Кад је писао књигу о кнезу Милошу, Вук већ није био такав; у њој се осећа увијање и прикривање; истина је и да је био зависнији према Милошу него према Његошу.

Не треба ипак преувеличавати значај ове критике. Вук ту није *напао* Његоша, ни дај Боже! То је све било врло дискретно, и у врло малој мери — ово су једини примери које наведосмо, — и, наравно, без икакве жаоке, потпуно невино; на против, види се да је све говор једног родољуба

који се сам брине да ствари пођу боље. Најпосле, ја држим да је и Његош тако исто мислио и о Црногорцима и о својим реформама међу њима; и он је морао имати сумње, које је Вук изразио; он за то *у ствари* није имао да замера Вуку, већ ако не зато што је овај казао понешто што се могло прећутати. Не знам шта би Његош одговорио на онај „миг“, који мало пре поменусмо; можда је он боље знао своје Црмничане и колико им треба веровати; можда се само осмехнуо куд нађоше наивна Вука да ствар прими за готово.

Доиста, ако бисмо се запитали шта је Његош мислио о Вуковој књизи, ми држимо да је општи утисак морао бити врло повољан. Он се није имао рашта љутити на њу. На против, држимо да ју је одобравао, и то сасвим, без две три ситнице може бити; томе је доказ и што је остао с Вуком у пријатељству и даље, после појаве књиге. Његош, у осталом, није био кнез Милош да гони Симу Милутиновића чим овај напише што иоле противно, и да забрани књигу коју је сам у овога наручио; истина је и да Вук није био што је Милутиновић.

Ово што рекосмо потврђују и подаци. У својој *Посети у Црној Гори*, Штиглиц прича како је с Његошем једанпут говорио о књигама које су на туђим језицима изашле о Црној Гори. „Изгледало је, каже он, да му ни један од значајнијих списа није остао непознат“. Од свију странаца, Ранке му је највише био у вољи, каже овај Немац. „Приказу Караџићеву, који није нигде намерно одступио од најстроже истине, Његош је *са мало изузетака учинио достојно признање*“.

Сличну изјаву имамо и у Вуковој преписци. Кад је *Црна Гора* изашла, свет се интересовао шта ће Његош о њој рећи, и гласови су кружили као да му се она није допала. Колар пише Вуку: „Чујем да са вашом *Црном Гором* владика није врло задовољан“. Вук, поплашен, пише одмах неком капетану Орешковићу, и пита га шта је у ствари; овај је тад заступао Аустрију у разграничењу њену с Црном Гором, и, будући на граници и на том послу, био у сталном додиру с господаром Црне Горе. Орешковић одговара да је „био двапут с нашим владиком“, и колико је видео, Његошу само једна ситница „у вашој књизи није била по вољи“, али „он за то на вас ништа не мерзи, и мене је више пута уверавао да вас, како и прво него сте оно писали, љуби и поштује“.

Та ситница — ствар ево постаје комична, и ако се према досадашњем могла предсказивати као трагична — у овоме је. Описујући црногорски „Сенат“, Вук је рекао — а доиста није ваљало да тако незгодно рекне —: то је „једна дугуљаста камена зграда...; у њу се улази на двоја врата; једна врата воде у одјељење у коме се затвара рогата стока и магарци; кад се уђе на друга врата,... ту спавају сенатори“; ето то је, каже Орешковић, што се Његошу није допало. „Колико сам могао разумети, једина ствар која му у вашој књижици није била по вољи, јесте ваше описање сенаторске куће у којој кажете да на једна врата сенатори а на друга магарци улазе“.

Кад смо на овоме, да додамо да је Његошева околина била тим Вуковим речима још мање задовољна. Она, наравно, није могла читати књигу пошто је ова била на немачком, али се ваљда што чуло од самог Његоша. Ђорђе Петровић, рођак владичин, који је био „вице президент“ тог истог сената о коме се Вук тако незгодно изразио, био је нарочито љут. Кад се после тога састао с Вуком у Трсту, у присуству више тршћанских Срба, Ђорђе се, по причању Медаковића, целивао са свима, а с Вуком није хтео. Кад га овај запита зашто: „Ето зато — одговори Ђорђе — што за онога владичина магарца не би нико знава, а сад у здравље твоје зна сва Европа; зар немаше што љепше и паметније писати него његова магарца?“ И онда је завршио: „Кад дођеш други пут у Црну Гору, и ту ћу ти другу ногу сломити“.

То је била научна критика онога доба; како је Ђорђе остављао за Црну Гору оно што је могао у Трсту учинити, то је ово и знак његова гостопримства. Што је најлепше, Вук се одиста бојао Ђорђеве претње. Кад се петнаест година доцније понова упутио на Цетиње, он је у Котору рекао кнезу Данилу, с којим је тамо ишао: „Ваша свјетлост, оће богами Ђорђије да ми сломи и ову здраву ногу, па се бојим“, и тек се на изразиту реч и гарантију Данилову усудио да пође.

VI

Мало нам остаје да кажемо о деловима Вукове књиге који се не односе на Црну Гору. *Бока Которска* је написана суво — нису ни Љубишин, ни Матавуљев опис бољи — али верно; понешто је, наравно, данас друкчије. Чланак *Срби*

сви и свуда, који је имао да буде увод у књигу (раније смо о томе помињали), није штампан. Г. Стојановић даје невине разлоге за то, а ја држим да је то могло бити учињено с обзиром на данашње политичке прилике; бојазан је ваљада била да то не произведе рђаво дејство при изузетно развијеној племенској осетљивости нашој, нарочито како је С. К. Задруга ту ангажована.

У једној својој енглеској књизи, Д-р Богумил Вошњак нашао је да је Вук у том свом чланку „заступао гледиште да су сви Југословени Срби и да говоре српски“, и да је тиме „одрицао да Хрвати постоје“; он га ту још пореди с Антом Старчевићем који је одрицао егзистенцију Срба и „био уверен да су сви Југословени само Хрвати“.

Ја држим да је паралела крајње неумесна, и да је Вуков чланак схваћен натрашке. Вук је очевидно ишао само за истином, и рекао ствари у том чланку с оном истом брижљивошћу према њој као у целој књизи о којој говоримо. Наслов *Срби сви и свуда* није метнуо као девизу, симбол, „гесло“ за тобожње освајање и ширење „велико-српске“ идеје, него је тиме хтео да каже да хоће да пише о Србима и то о свима Србима и свуда где год се налазе. Садржина чланка прост је опис већине крајева наше земље и народа у њој, с једном завршном рефлексијом о „вишој класи нашег рода“, т.ј. о интелигенцији која се туђи свога порекла, и с прилозима где је говор о разликама дијалеката и наводи из старих књига. Све данас није како је Вук онда писао, и Хрвата има и тамо где је он метнуо само Србе; данашња филологија шири круг Хрвата ван чакаваца и кајкаваца; може бити да би етнографи и филолози и другом чему у чланку забавили, али то ништа не може говорити против Вукове објективности, нити може послужити као потврда оцени и тумачењу које је дао Г. Вошњак.

Додајмо да је Г. Вошњак на крају рекао како је Вук „ипак у ствари заступао идеју јединства у свом чланку, и ако у сувише екстремном облику“.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(IX)

На Ваше питање, на који би се начин све већа подвојеност између Срба и Хрвата потпуно отклонила, част ми је одговорити да први услов налазим у споразуму за Устав; истом онда биће отворен пут за плодан заједнички рад у питањима дневне политике, као и у области културе.

Ево што је *communis opinio* Хрвата о Видовданском Уставу:

Устав је дјело српскога блока, како је право рекао Г. Протић.

Устав је протурила влада под геслом централизма, а у суштини против Хрвата, како је потврдио у Скупштини Г. Јоца Јовановић.

Устав се може само онда разумјети, ако се схвати као свијесна и намјерна негација политичког програма било које хрватске странке. Намјесто народне суверености, дочекасмо самоубилачку Уставотворну Скупштину и застарјелу формулацију о државним властима; мјесто најширих човјечјих и грађанских права, штуру реакцију (за четовање против Хрвата, рекао је Г. Јоца Јовановић); мјесто слободне сагласности и равноправне воље, надгласавање најобичнијом скалупљеном већином; мјесто децентрализације (почевши од конфедерације па све до аутономије), крути централизам; мјесто самоуправе, бирократски режим. Иначе преко реда попустљив, Устав само према Хрватима показује апсолутну безкомпромисност и фанатичан радикализам.

Повенуо је најфинији цвијет српскога Устава: најшира грађанска слобода и снажан парламентаризам.

Хрвати не одустају од закључка хрватскога сабора од 29 октобра 1918 год., по којем се Устав има донијети унапријед одређеном квалификованом већином која потпуно заштићује од свакога мајоризирања, за државу основану на

потпуној равноправности Срба, Хрвата и Словенаца. У осталом, Хрвати се питају шта би рекли Срби, кад би Хрвати и Словенци са десетак Срба били скрпили Устав против огромне већине Срба. Не би ли Србима већ сама таква помисао изгледала апсурдна, монстрозна, управо бласфемија! И право би имали. Најзад, не смије се заборавити да, по мишљењу великих правника, обавезна сила права стоји на крају крајева у признању народа.

Идеја о споразумном доношењу Устава је практички постулат, јер Хрвати неће никада ни у којем случају прихватити Видовдански Устав. Може ли се наћи ко у то још сада не вјерује? Само нека нико не мисли да ће успјети да разбије Хрватски Блок, може бити зато што је састављен од више странака и од људи различитих темперамената.

Бирократски централизам не може се већ ни зато одржати што није социално фундиран, немајући социалних снага које би га носиле. Такав стари пруски систем претпоставља ауторитарну, по милости Божјој, монархију, која лебди у мистичким висинама; претпоставља свијесну и заокружену аристократску класу, која даје своје млађе синове за политичку управу; претпоставља стабилну горду бирократију, високо образовану и са стољетним традицијама. Не треба доказивати да од свега тога нема туј ни за лијек: срески начелници, *ad nutum amovibiles,* с нижом гимназијом или са основном школом, жива су иронија.

Кад би, којим невјероватним случајем, централизам и успио да се за неко вријеме силом етаблира, то би само значило да су Хрвати постали за тренутак упокорени поданици, не питајте с каквим осјећајима у души. Прије него се ко озбиљно даде на овакав посао, нека промисли да би то значило одузимати *raison d'être* држави Срба, Хрвата и Словенаца, а градити државу Срба над Хрватима и Словенцима.

Не упаљују никакве, ма како лукаво примијењене идеологије. Идеја југословенства не тражи централизам: Штросмајер, отац њезин, предлаже федерацију. Мисао народног јединства не претпоставља централизам: Трумбић и остали Хрвати, некадашњи чланови Југословенског Одбора, сви су одрешити противници централизма. Мисао народног јединства не захтијева ни мајоризирање Хрвата: и ако је стајао на принципу народног јединства, Хрватски Сабор искључује свако

мајоризирање. Централистичка идеологија изгледа Хрватима као камуфлажа.

Садашње стање осјећа се као резултат тенденције која је, с кратким прекидом за владе Г. Протића, смјерала на политичку нулификацију или, најблаже рекавши, на медиатизирање Хрвата: између Србијанаца и Хрвата испопријечило се туторство. Ништа није толико револтирало хрватску интелигенцију колико могућност импутације да ће Хрвати бити вјечни малољетници попут поданика у полицијској држави, па онда чињеница да се нашло неколико честитих Хрвата који нису умјели за времена прогледати своју улогу црнца.

Нека ми буде допуштено изнијети још неколике личне напомене. Понајприје, да не бих написао овај чланак кад би се могло и помислити, као да хоћу раздраживањем да још јаче раширим јаз између Срба и Хрвата. На против, све су моје мисли и жеље посвећене идеји споразума, и надам се да ће и ови информативни редови моћи да послуже томе циљу, и ако освјетљавају само мален дио великог проблема.

Држе ме за умјерена човјека, и зна се да сам као народни посланик, ректор, делегат и члан разних комисија радио за заједничку ствар колико сам најбоље могао и умио. Управо зато нека се чује да је и са најумјеренијим и најхладнокрвнијим Хрватима искључен сваки преговор на бази Видовданског Устава. С истог гледишта, била би сасвим излишна и ревизија Устава само ради проширења административне компетенције самоуправâ.

Споразум мора доћи. Истина, потребан је *cooling time* да се охладе или елиминишу духови опијени уставном побједом. Није у питању државна заједница: ради се само о најбољој њеној организацији по споразуму већине и Срба и Хрвата и Словенаца.

Загреб. Д-Р ЛАДИСЛАВ ПОЛИЋ.

Један велики део Хрвата (али не сви) окупио се данас у Хрватски Блок, чији главни део чини група Г. Степана Радића. Тако организован, тај део Хрвата води нејнепомирљивију опозицију данашњем начину управљања у нашој држави. И та борба Хрватскога Блока против режима на многим стра-

нама тумачи се као српско-хрватски спор. Ја мислим пре свега да је то погрешно. Јер по мом мишљењу, то се не може сматрати као спор између Хрвата и Срба.

Спор се води око тога на који начин треба да буде уређена наша држава. У томе спору један велики део Хрвата, под вођством Г. Степана Радића, изјаснио се за републикански облик владавине. Међутим, то није ни у овој нашој земљи никакав хрватски, или боље рећи Радићев, специалитет. Зар не траже републику као облик владавине и многи Срби? Зар то исто не тражи и партија Г. Г. Јаше Продановића и Љубе Стојановића? За републикански облик владавине је и социалистичка партија, и то још на основи опште својине средстава за производњу.

Али, вели се да Хрватски Блок хоће да цепа ову државу, јер не жели да Хрвати живе у једној заједници са Србима. То се у извесној мери пребацује и Словенцима. Колико је то у суштини тачно, то је тешко утврдити. Без сумње да има и таквих расположења у средини хрватскога и словеначкога дела која су против данашње државне заједнице нашега народа. Али моје је мишљење да је тај део слаб и да ће временом постајати све слабији; јер генерација која је под утицајем једне дуговремене туђинске, полу-феодалне и корумптивне владавине била јако заражена непријатељима нашега народнога јединства, постепено, али сигурно, изумире. И она ће неповратно изумрети.

У осталом, ни сам Г. Радић није се изјаснио за иступање Хрвата из наше данашње државне заједнице. Он само тражи за своје присталице републику, и то у границама „међународно признате југословенске државе“. Како би то стање у пракси изгледало, за сада је тешко замислити. Али то је ипак на један начин признавање државнога јединства. А Хрватска Заједница, други део Хрватскога Блока, никад није ни оптуживана као непријатељ државнога, па ни народнога јединства.

И цело то такво стање ствари, по мом мишљењу, не представља српско-хрватски спор, већ један спор око унутрашњег државног уређења и начина владања. А за начин на који се данас управља у нашој земљи не могу се чинити одговорнима само Срби, већ подједнако и Срби и Хрвати и Словенци. То је заједничко дело свих, делом конзервативних а делом реакционарних сила наше земље.

Данашњи систем управе у нашој земљи одликује се многобројним рђавим странама. Он је мало еластичан и бруталан. Он решавање готово свих питања нашега унутрашњега живота своди на силу. Он нема довољно разумевања за модернији систем управе; т. ј. за брзе и радикалне реформе не само у области политичкога, већ још пре и још више у области социално-економскога живота. Али погрешно би било мислити да је покрет т. зв. Хрватскога Блока нешто боље. И то је један покрет у суштини делом конзервативан, а још више реакционаран. То је један од оних партикуларистичких покрета каквих је пуна историја нашега народа од свога почетка. Али тај покрет ће све мање имати услова за своје одржавање у колико се наше опште политичке, просветне, економске и саобраћајне прилике буду развијале.

Из свега тога излази да се незадовољство које је данас овладало једним великим делом Хрвата, а које није усамљено, неће отклонити само непосредним погађањем са тим делом Хрвата, већ само што бржим дејством демократских политичких метода, усавршавањем просвете, обновом привреде, успоставом и развићем саобраћаја. У том целом систему мера не треба заборавити ни значај радничкога питања, које игра и које ће играти врло важну улогу баш и у питању нашега народнога и државнога јединства.

Државно јединство је већ ту; народно јединство је на путу свога развића; оно иде својим током; њега нико не може зауставити. Али се ипак с пуно права може тражити, пре свега од онога дела буржоазије који је данас на челу државне управе, да га својим рђавим системом владавине не омета.

Иначе, по мом мишљењу, све партикуларистичке тежње у нашем народу могу бити само последњи трзаји једнога историјскога стања из кога наш народ, услед многобројних, нарочито спољних узрока, није до сада успео да изађе, али из кога сада коначно излази по закону једнога општега народнога развитка. И само једно интензивно развијање живота у свима правцима, на основи што савршеније политичке и економске демократије, довешће до изграђивања потпунога народнога јединства и до уклањања партикуларистичких тежња, чији је данас у нас најизразитији, али не и једини представник Хрватски Блок.

Београд.

НЕДЕЉКО ДИВАЦ.

Питање које је покренуло уредништво *Српског Књижевног Гласника* није тако једноставно да би се на њ могло одговорити са неколико површних савјета, оптимистичких убијеђења или песимистичких афоризама. Превећ жеже а да би га се гола рука лаганог козера могла дотакнути; превећ жуља а да би га се млаком купељи могло исцијелити; превећ је дубоко а да би се могло измјерити кратким мјерилом емфатичне прозе.

Оно постоји. У томе, чини ми се, без мале разлике, сви су сложни. А први и најглавнији му је узрок, по мојем скромном мишљењу, некултура, апсолутна одсутност једне развијене свијести државног јединства и једноставно негирање једног народног јединства. Они који хоће да ограниче ту чињеницу само на некоје покрајине, на некоје групе, или су наивни или намјерице не говоре искрено. Та чињеница, тешко је рећи, али се не да порећи, универсална је.

Само је послиједица некултуре, маљкања сваке свијести, развијања свих најпримитивнијих човјечјих нагона, од скрајњег цинизма и ниског егоизма до размахане амбиције најслабијег кова, што се код нас даномице, отворено или скровито збивају сукоби који већином нијесу само метафоре, него прави крвави нападаји на сигурност тјелесну и моралну, зато што овај или онај неће или не може да мисли једнако као поједини човјек, као поједина група. Апсолутизам и ексклузивизам појединих људи, појединих странака, дошао је код нас до пароксизма. Тај стадиј је прошао сваки примитивни народ. Такова је била Грчка прије Сократа. И то стање не би имало да забрине никога, јер је то само фаза у животу једног народа. Примитивност и свирепост плодна су земљишта за сјеме генија, наособ умјетника. Умјетник је мајка сваком напретку. Али су триумфална кола културе само за врло ограничен број одабраних. Потреба је једном народу, ако ће да напредује, да има велик број тих одабраних, који ће да стварају веће, савршеније потребе, потребе културе. А дужност је већине да ради и настоји материалном и моралном помоћи око слободног развијања такових људи.

Ми их немамо довољно. То је узрок нашој некултур Рекох да не би имала да забрине никога чињеница наше некултуре. Али нас мора да забрине. Ми нијесмо у положају старих Грка. У данашњој Европи ми смо анахронизам. А да

се ставимо уз бок другим њезиним културним народима, упињемо се као она жаба која је, пијући на душак, хтјела да набрекне као во.

Ми не знамо него подражавати. Сва наша књижевност, осим малих изнимака код Срба, слабо подражава туђим књижевностима. Задња, најмодернија појава у њој, експресионизам, на жалост је универсална код Југословена. И то је можда једина тачка у којој смо сложни. Стога је та наша данашња књижевност без идеја, без осећаја, празна. А као она, и наш је живот без идеја, без осећаја, празан.

Да кòд тога превлађују најпримитивнији инстинкти, није никакво чудо: још мање да долазе на мјеста која захтијевају спреме, срца и полета, скроз неспособни људи, чији ситни егоизам не иде даље од властитог „ја“.

Антагонизам између Срба и Хрвата и пасивизам код Словенаца се заоштрава и расте како расте број неспособних, ситничавих вођа странака, који се кукавном и лицемјерном диалектиком хватају старих предрасуда, заоштрују најнезнатније разлике или овлаш стварају нове, да се одрже на својим привилегованим мјестима. Треба сврнути поглед од народа који су или по срећи или по заслузи далеко одмакли; треба погледати у себе и мјерити силе према приликама. Међу народима који су, или дошли до кулминације развоја, или су већ у опадању, имамо предност да смо народ млад, пун још неисцрпљених енергија. А наши Херостратићи, ако ће да што руше, нека руше старе предрасуде, преживљене лажне институције, а не форму, само зато да могу слободније метанисати истим трулим, бедастим идолима.

На развалинама њиховим има да се сазиђе јединство значаја, јединство културе и народна будућност.

Шибеник. РИКАРД НИКОЛИЋ.

Кад је пред рат Јован Скерлић отворио у вашем листу анкету о српско-хрватском књижевном нарјечју, позвао је био и неке од наших другова, ондашњих вођа југословенске националистичке омладине, да кажу своје мишљење. И с правом. Омладина, која је вазда носила барјак унитаристичке идеје код нас, стекла је ваљда право да се изјасни и по питању ваше данашње анкете, које је далеко важније од оног првог у толико што је акутније.

Факат јест да ми у питању народног јединства стојимо данас горе него што смо икад стајали, и да је подвојеност између Срба и Хрвата сваким даном све већа. Овај факат сачињава највеће разочарање код нас, омладинаца, који смо с питањем народног јединства и уједињења давно пред рат били на чисту и носили га у души као аманет.

Док га је омладина носила кроз борбу и невоље, био је тај аманет и светао и неокаљан, а у историјском часу остварења пригрлише га и истргоше јој га из руку они који никада нису ни мислили на њ, а камо ли радили и страдали за њега; ови га бацише у блато и упрљаше — јер нису имали љубави за њ, и од тада све је пошло наопако.

Тко је свему томе крив? сувишно је испитивати и утврђивати, кад је криваца и одвише, а ви то и не питате.

Како да се подвојеност одстрани и како да се хрватско питање реши?

Неозбиљно је тврдити да хрватско питање не постоји, јер је то политика ноја. Оно се је данас испољило као најважније државно питање, јер док једни граде, а други руше, наша заједничка кућа неће никада под кров.

Ударају се темељи држави — они треба да су јаки. Јаки ће бити ако их будемо сви заједно постављали; а да то учинимо, треба да се споразумемо.

И сад долази оно што је нама омладини најтеже: компромис. Ми бисмо срећни били кад би се све дало једноставно нивелирати, све запреке одстранити и створити један хомогени народ, једна хомогена држава, једна хомогена свест, једном речи — организам у коме би сви делови једнако јдраво функционисали.

Али кад нас је тужно искуство за ове три и по године заједничког живота убедило да је немогуће постављати на тај организам захтеве којима он није дорастао, да је немогуће главом кроза зид, онда — треба стати и треба обићи стазу, да би, и ако дуљим путем, ипак дошли до циља.

Имајући стално у виду једну јединствену државу и водећи рачуна о њеној целини, мени не изгледа страшно ни ревизија устава, ни многе друге ствари којима би се изишло у сусрет незадовољницима, који нам иначе укочише државни живот.

Практички, како да се до тога дође? Компромис треба да прави онај који је јачи, и који је у стању да га прави и

да попушта; у нашем случају то би био српски део народа, у првом реду Србијанци, који, пошто нису живели у трајном контакту са Хрватима, не познају личних задевица и на знају за старе партијско-племенске антагонизме; и ја лично видим у томе велику улогу Србије, која за нашу заједничку будућност не би била мања од њених жртава за народно ослобођење. Ради свега тога треба одбацити све лажне крилатице: „ако си за ово, онда си за државу; ако ниси, онда си дефетиста, црно-жути“ и т. д.; треба престати идентификовати режим са државом, треба допустити да може волети ову земљу и онај који има мало друкчије мишљење како да се она уреди, треба унети у међусобне разговоре и преговоре много више такта и љубави, треба се упознавати у сваком погледу, да би се лакше разумели; треба водити рачуна о осетљивости појединих делова народа, клонити се једаред свих привилегисаних ставова, били они основани на вери или племену, треба престати потцењивати и прецењивати, и треба престати да се наизменично дражи.

Нарочиту улогу видим у свему овоме код наше штампе једног и другог дела народа, јер је ова у великој мери крива за много зло, и јер се огрешила о скоро све горе наведено. Штампа води јавно мишљење; она, ако хоће, може и да поправи што је покварила.

Ми, омладина, са симпатијом посматрамо сваку појаву код наших политичких странака која иде за тим да се овом несносном стању стане на пут. И ако без одвише вере у наше данашње политичке прваке, далеко смо од тога да некима барем добру вољу не признамо у њиховом труду да државни брод, који плови тешким струјама, сврате у мирније воде.

Ценимо свако настојање, само да и мало води нашем заједничком циљу. С истих разлога поздрављамо искрено и ову анкету, у нади да ће и она унети нешто светла у овај проблем што нас све тишти.

А сада да свршим: искрено буди речено, бољу и праву будућност ове земље — и најтачнији одговор на ваше питање — видим само у Југословенству, које укључује у себи све добро српско, хрватско и словеначко, изједначује их и садржи једнакост, братство и слободу за све.

Наше старије генерације, које су свој део допринеле колико су могле, и којима је тешко прилагодити се новим при-

ликама и ширим схватањима, треба да изумру, а ново поколење што тек наилази верујем да ће бити слободно од ускогрудости, традиција и којекаквих предрасуда, које не дају да ми већ данас уживамо плодове свих оних честитих што на овај или онај начин створише ову толико жељену државу нашу.

Београд. ДР. ЗДРАВКО НИЖЕТИЋ.

(Наставак у идућем броју.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

В. В. Јанковић: *„Иван Мандушин“*, — портре новела. (Издање Геце Кона, Београд, 1922 г.)

Још у својој првој књизи приповедака, *Светла у ноћи*[1], Владимир Јанковић показује своју подвучену наклоност да црта боље људе, оне који одиста умеју да воле, и у којима је, у пркос свему около њих, жива чежња за бољим и истинитијим човеком; оне који искрено мрзе лаж, па су кадри да храбро устану против ње и онда ако се она јави у њиховом рањеном срцу. То су, у обема књигама, махом личности које воле живот, које су далеко од аскетских назора, и које у путеним грозницама страсти виде узвишеност, лепоту, дивно „проклетство“. Али и усред тог робовања страсти, које их може одвести до телесних оргија, у њима бди неугашена, све снажнија жеља за духовном чистотом, за вишим складом душе, за љубављу без обмане и лажи, за измирењем двају на изглед супротних начела: права тела и права душе. То је оно што писац назива изграђивањем *бољега себе* и што њему лебди пред очима као завршни етички идеал. Његова филозофија била би да у човеку постоје две опречне снаге: једна која га везује за земљу, и друга која га зове у више, чистије регионе. Али оне се не искључују. Свака има своја права и своје лепоте. А њихово измирење је могућно. Завршна етапа нашега развића лежала би у постигнућу тога склада, и то је оно чему треба тежити. Постигнуће те праве и апсолутне среће могућно је међутим само тако ако се из живота излучи свака лаж, ако се „оствари живот душе“ и изграде „истински људски односи“, како се вели негде у *Новима*.

Зато Јанковићеве личности, по унутарњем нагону свога бића или по јасном увиђању, имају потребу да теже том вишем ступњу среће, водећи тешке борбе са самима собом, жртвујући се, одричући се, трпећи. Једном ће се одрећи своје љубави и своје среће, ако би је морали откупити обмањива-

[1] Издање Друштва Хрватских Књижевника, Загреб, 1918.

њем и лажју; други пут ће жртвовати своју страст и, усред најстраснијег чулног уживања, отићи за навек од створења које су имали, само ако су осетили да то није она „права љубав“ коју готово физичком пожудом траже. Са више или мање неутешности или надања откидаће се они од болних чворова које су везивали у животу, да лутају за својом чежњом, једни кроз скептичну резигнацију, други кроз тражење далеких непознатих крајева, трећи кроз веру у крајње налажење. Али само не *mésalliance*, ма и по цену смрти. Њу морају спречити било природа, било људи.

Јер писац, кроз своје личности, има још једну веру. Он је убеђен не само да се од својих дедова и прадедова, у чудној мешавини крви, наслеђују сви груби инстинкти и све лепе чежње, него је уверен и у то да су унапред, ко зна којом силом, тачно одређена бића која ће, кад се нађу и споје, чинити ту апсолутну хармонију, да она носе у срцима чежњу једно за другим, и да ће се наћи, да се морају наћи, само ако су снажна и храбра да одбаце сваку лаж и да презру сваку страст, ако она није истовремено и права љубав душа. У том погледу *Иван Мандушин* је нека врста наставка и допуне његовој првој књизи *Светла у Ноћи*. У првој књизи, — бар у првој причи — налазите суморну страну овог мистичног и метафизичког *вјерују*. Тако се све завршава у полумраку жртава, одрицања и растанака, јер се, пред препрекама једне или друге лажи, ниједан склад није могао остварити. *Иван Мандушин* међутим има, у завршном акорду, победе и светлости. После свих одрицања и крвавих унутарњих борби, тај склад је остварен у сусрету између Јелене и Мандушина, који су предодређени били да се после свих лутања нађу у љубави без лажи. Завршетак има један подигнут лирски тон победе и радости.

Та основна концепција праћена је, по консеквентном разграњавању, и даљим убеђењем да је само та унутарња чежња за вишим духовним животом, та борба са собом у изграђивању бољега себе, то непрестано побеђивање свога горега *ја* са непрестаним погледом према пуној искрености, та неутољива мржња на лаж, — да су само оне кадре подићи кроз појединца и цело друштво на један виши ступањ моралног напретка.

Рефлекс овог схватања — скоро би се могло рећи овог осећања — примећује се скоро на свим личностима у Јанковићевој причи. Свесно или тамно, оне жуде за једном вишом правдом, манифестујући ту жудњу сад у протесту, сад у резигнацији или разочарењу, сад у лепо или искидано формулисаним веровањима и слутњама, сад у смрти. И зато се све оне, као што сам напред рекао, показују бољима: бољима — по чежњама, по намерама и тежњама, по мислима ако се тако може рећи. Јер оне поред свега тога нису идеалисани

шаблони, него људи од мана, слабости, темперамената и страсти. И баш у тој њиховој сложености, у том подвученом дуализму, лежи њихова интересантност. Она тек даје праву подлогу за тешке психичке сукобе и за оно психичко рашчлањавање којем писац воли да подвргава своје личности.

Тиме прелазимо на други део расматрања, на испитивање формалне стране дела, и одмах морамо приметити да ова основна сличност међу личностима доводи писца покаткад до опасности да их не одвоји довољно прецизно при цртању, што се у *Мандушину* запажа више но у првој књизи. По некад имате импресију да један говори као што би говорио други, и чини вам се, каткад, да су неколике личности међу њима само донекле диференциране манифестације истога типа. То долази свакако још и од метода којим писац црта своје личности. Он их, наиме, најрадије и готово по програму пушта да се испоље кроз дуге монологе и кроз скрупулозне аутоанализе. Он воли да гледа људе не кроз њихове покрете, не толико ни кроз њихове учинке, колико кроз начин како се оцртавају њихова осећања у њиховој свести. Његове личности пре свега мисле, и манифестују се готово само толико колико мисле. Разуме се да такав начин лако може одвести сличности, особито ако гледишта, искуства, осећања личности која се описују нису одвећ различита, и ако их одвећ брижљиво не одабира специална терминологија и нарочити акценат за свако поједино лице. Но та импресија бива ублажена пажљивијим разматрањем, које показује да диференциација између личности ипак постоји, и ако није тако пластично изведена, — чему је опет у знатној мери крив овај и благодарни и опасни начин. Јер то гледање изнутра, кроз мисли, кроз монолог, кроз ситне вијуге логичког извађања, — особито ако се при том полаже на сваку нијансу и сваки зарез кроз реч која ограђује или допуњава — води лако апстракцији, блеђој но што је корисно. Отуда и извесна оскудица пластичности, као што отуд настаје и извесно осећање сувишне раширености појединих партија, и ако ће поновно проверавање тих партија посебице показати да је тешко наћи чега што би било у истини сувишно.

Већа је мана, и то свакојако иде у најбитније недостатке ове књиге, што поред тих широко детаљистичких партија налазите друге брзо и летимично пређене, због чега настаје у композицији неугодна несразмера међу деловима, па отуда и оно осећање сувишне опширности које поменух. Има једна особина, својствена писцима у којих је уметнички темперамент јачи од њиховог уметничког искуства, особина да са неком младићском грозницом журе врхунцима својих проблема, претрчавајући одвећ летимично преко удолина мање интересантних спојева који ове врхунце везују у један добро мотивиран пејзаж. То је случај и код писца *Мандушина*. Подле-

жући својој љубави према анализи и својој наклоности да у рашчлањавању иде до цепкања самих врхова једне мисли или једног бизарног унутарњег покрета, он нестрпљиво жури описима тих психолошких врхова да се ту, у разлагању, задржи до расматрања сваке нијансе једне мисли, сваке контраверсе, свакога *да* и *не*. Друге партије, за њега мање интересантне, он често збија до скучености или их чак и не додирује. Тако настају на његовој слици, поред широких детаљистички рађених површина, површине сасвим других, нимало одговарајућих сразмера. Очигледно је да цртеж на тај начин губи, перспектива постаје неправилна, а наше осећање, свикло да свагда тражи органске спојеве, незадовољено. Дефекат, дакле, није у ономе што је израђено, него у ономе што је пропуштено у изради. На тај начин новела бива раздробљена у један одређен број појединачних комада, који су посебице лепо и пажљиво израђени, али међусобно недовољно и тек овлаш повезани. Вероватно је да је пишчево осећање презало од попуњавања тих празнина због тога што би, поред овако детаљистичког начина обраде, новела лако постала и сувише опсежна.

Други недостатак, — а он припада истој категорији, — лежи у томе што писац није довољно вичан да своја лица на слици групише што је можда знак примарне фазе техничког развоја, — што не уме довољно да их подреди једно другоме истичући главна испред споредних, него их ставља готово напоредо једно поред другога, скоро бих рекао као посебне портрете. Иван Мандушин, на пример, који треба да је централно лице, често је у читавим партијама сасвим у позадини, неактиван више но што се може очекивати и правдати према ономе на шта нас писац припрема; па и његова историја изгледа скоро случајан оквир другим догађајима који се уносе у новелу. Тако исто Јелена, на чију смо појаву тако дуго припремани да је интерес попет до врхунца, бива, кад се појави, и сувише осенчена другим догађајима, тако да је наше очекивање у многоме незадовољено. (То место је у опште слабије израђено и једино које није довољно психолошки мотивисано. Начин како она бива доведена до хистеричног излива у безумној игри изгледа нагло и недовољно убедљив. Одатле се међутим радња снажно и врло мотивисано развија. Још један доказ како се писац у малим, мање интересантним прелазима теже сналази, док је код великих, драмских момената много поузданији.)

Могле би се, можда, учинити писцу још које ситније замерке. Једна од тих је недовољан унутарњи психолошки развој његових личности. Оне све стоје пред нама у једном јединoм пресеку: дате су тако рећи у једном јединoм тренутку свог живота. Но зашто би се тражило више но што је дато? Приповетка има право на такво ограничење. Ако се, ме-

ђутим, узме у обзир да је то једна специална средина — све су то млади студенти и њихово друштво — и да је то једно специално доба, доба кад се махом само кристалише оно што се дотле искусило, онда ће се увидети да је и добро и довољно учињено ако се успело тачно насликати ту средину и то доба. Шта више, неће нас бунити ни то што се у новели сувише расправља, препире, мисли и резонује, а премало ради и развија. Ко познаје ђаковање, тај зна да није потребно бити мудрац, а ипак водити дуге разговоре о најдубљим проблемима. У то доба се доиста тако ради, баш и кад се није никакав изузетан тип. Па нас неће бунити ни то што радња иде превећ споро, уступајући место дугим причањима и разговорима.

Али ма колике и ма колико важне биле те формалне замерке, мора се установити да оне садржајне вредности знатно претежу, и да оне приказују писца чији је таленат и несумњив и особит. Не само што његова етика и филозофија, можда још незаобљена у свом младом развоју, показују једно нарочито и доста израђено гледање на свет, него и зато што он у решавање својих проблема уноси један чисто и искључиво психолошки метод, редак дотле у нашој књижевности у том облику. То је истина, још махом општа психологија, психологија мање више општих људских осећања и афеката, а не психологија посебних, јако маркираних индивидуалних темперамената. Али је она рађена са сигурношћу и са аналитичком способношћу које показују пажљиво, дубоко, страсно загледање у људску душу и људске мисли; па јој вредност не умањује ни то што се осећа да то загледање још и одвећ иде кроз сопствена осећања и сопствене мисли, које остављају свеж траг на резултатима посматрања. Кад се зна да је то први, најсигурнији и једини прави пут, онда нас његови трагови не могу бунити. Тек преко тога се може стићи до више диференцијације и вишег објективизма. Ванредно израђена анекдота о малој *Jessy* коју прича озлојеђени Грковић; још боље испричана историја Јеленине прошлости, коју нам даје њен случајни љубавник Ивановић у одељку названом *Чудесница*, јемство су том развоју, као што су описивања Јеленине хистерије и њеног психолошког слома, па онда Мандушинове тешке грознице из којих ће се пробудити у ведри, насмејани, сневани живот, знак пишчеве способности да замршене и јаке психолошке моменте дâ кроз један снажан драмски темперамент. Оно пак што пријатно, као један нов тон, изненађује, то су лирски пасажи којима се књига завршује. Има ту две песме у прози које Мандушин посвећује љубави, а које се својим подигнутим, пречишћено складним тоном одвајају од остале, мало нервозно искидане прозе, и подсећају, рекао бих, на Тагору.

Стил Г. Јанковића је јасан, коректан и отмен, и његову озбиљну углађеност и јасноћу не ремети одвећ ни она мало намерно небрижљива интерпункција која по негде пада у очи.

В. ЖИВОЈИНОВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПЕТА ЈУГОСЛОВЕНСКА УМЕТНИЧКА ИЗЛОЖБА У БЕОГРАДУ.

(II)

Објективни натуралиста, као што је био Курбе, полази од пластичког облика предмета, с којим се упознаје из близине, ставља га у однос према другим предметима око њега држећи се строго природног реда, израђује потпуно детаље, као да намерава дати дупликат свакога посебице, и тако прво црта и моделује слику, у сразмери и у перспективи, и тек је онда ставља у тон и даје јој боју. Он се ослања више на тактилно искуство стварности, тако блиско колективном, него на визуелно. Он само ово искуство пред природом дуго освежава и моћније проживљује него други, и зналачки слика. Али за њега светлост, односно осветљење на слици, и боја, није никада била у толикој мери израз стварности да би се хтео послужити искључиво њеним ефектима у своме сликарском поступку.

То је, као што смо већ напоменули, учинио Едуард Мане. И ако у почетку и сам објективни натуралиста, Мане врло рано напушта метод моделовања пластичне форме. Светлост и боја привлаче његову пажњу. Он једно за другим уноси у своје сликарство, прво контраст светлог и тамног, затим контраст основних, локалних боја, истина све ово још виђено у духу колективног искуства — „објективно“. Он се међутим брзо даље развија, те потпуно мења свој однос према предмету који слика. Он, после седамдесете прошлог века, напушта метод дугог остајања пред природом с једним истим формулисаним колористичним искуством и с једном истом сликарском мишљу. Природа је вазда у покрету, она се мења. Уметник, са своје стране, такође непрестано се мења. Стога природу треба схватати брзо, у тренутку, у покрету, ако желимо бити истинити. Најмоћнији фактор покрета у природи, коме дугујемо у исти мах и могућност виђења, јесте светлост. Сунце, светлост и боја, у којој се све блиста, прелива, трепери, условљава својим тоновима, покретима и вибрирањем изглед наше визуелне стварности. Пластична форма, наше искуство тактичког чула, то је стварност скулптора. Сликарска стварност, то је наше искуство чула вида, то је боја, односно тон. Пластична форма по себи више не постоји, већ

њен светлосни, тонски, или, кратко речено, колористични изглед. Она потпада потпуно под превласт боје и њене тренутне промењивости. У коликој је мери ово тек важило за сликање сцена или предмета у покрету, као што је, на пример, трка коња, плес играчица, ток валовите реке, гибање мора. И тако Мане, полазећи од објективног натурализма, префињавајући своје осећање боје постаје мајстором светлосних ефеката и успева да уздигне боју на висину основног израза стварности у сликарству. Овде је била у питању свакако једна суптилнија стварност, или, да се прецизније изразимо, једна виша сликарска стварност, на коју колективно искуство, па чак и оно доследних објективних натуралиста, није могло олако пристати. Услед овога је Мане одмах био оглашен за одвећ субјективног уметника. Он у ствари то и јесте, он од тога прави читав систем и инспирише један од најзначајнијих покрета у уметности после ренесансе. Он постаје творац субјективног натурализма или импресионизма, када се мисли на третирање форме схваћене у тренутку, и пленеризма, када се мисли на боју схваћену у њеном тренутном преливању и трепету. Од овога тренутка па све до данас је субјективни натурализам имао моћ уметничке дисциплине: сликарски је могао стварати само онај који је, поред осталих креаторских способности, имао моћ индивидуалног виђења боје и тона. Није се могло сликати по научним „правилима о сликању“ или по већ усвојеном начину, чак ни у случају највиших виртуозних способности. У сликарству се није рачунало у успех догађаја који би био сличан Карузовом. Слика пре свега представља оригиналну концепцију и композицију, затим индивидуално виђење. Лична диференцираност била је први услов сваког озбиљнијег успеха. С Манеом у друштву појављује се, под именом импресиониста, које није потпуно оправдано за цео овај покрет, читава група уметника великих вредности. Мане, Реноар, Делас, Сислеј, Писаро развијају, диференцирају и усавршавају начело субјективног натурализма и стварају једну изванредну уметност, изванредну по свежини и префињености схватања, изванредну и по томе што је излазила из савремених друштвених и психолошких потреба, изванредну нарочито по томе што је отворила нове путеве.

У нас се на више страна осетио утицај овога великог покрета у виду одблесака, који су често били значајни не само с обзиром на развитак наше савремене уметности већ и сами по себи. Први озбиљан покушај субјективног натурализма видимо у Словеначкој. То је пленеристичка група Грохар, Јакопић, Јама, са Веселом у непосредној близини. Они су учили у Минхену код свога земљака Ашбеа, кроз чију су школу још прошли, ма и после тренутног бављења у њој, многи наши уметници, међу којима и Марко Мурат и Надежда Петровић. Ашбе је био одушевљени привърженик

француских пленериста, и њему благодарећи, у главноме, ми смо добили неколико сликара пленера који су, што је најважније, остали субјективни натуралисти. На овој изложби немамо радова прве тројице, што искрено жалимо. Али Весел је изложио неколико својих радова. Мурат је послао своја два рада, и Изложбени Одбор је имао врло срећну идеју да изложи два изванредна пејзажа Надежде Петровић и два пејзажа Косте Милићевића. Уз то видимо у одељењу Друштва Ликовних Уметника из Љубљане радове Тратника, Матеје Стернена и Ивана Вавпотића, који се, у три разна правца, удаљавају од првих словенских субјективних натуралиста, али који су ипак ближи њима него ма коме другом југословенском уметнику.

Пејзажи Надежде Петровић на овој изложби, нарочито онај с изгледом села, могу чинити част нашем сликарству. Они су колористички необично снажни и изразити, они су толико конкретно, толико динамички и непосредно схваћени да чине један велики скок од првобитног пленерног сликања у динамички експресионизам. Надежда Петровић, и ако не живи већ од 1915, још је наш најнапреднији пленерист, и један од наших најнапреднијих уметника у опште. — Стернен је, као многи минхенски ђаци, пленеристички начин гледања хтео да споји са широком минхенском техником малања. Он при томе није пао у манир, али није успео ни да дође до свога начина, још мање до свога стила. У сваком случају његова *Магдалена* је врло успела колористичка сликарска студија. — Тратник у ствари није пленерист, и ако слика светлим бојама. Он прво створи на платну један формално неодређен, колористички пријатан план, из кога, као из неке обојене, покретне магле, ваја своје фигуре. Ово је очевидно његов манир. Ипак *Лина* изазива јако допадање својом тонском деликатношћу и својим пријатним бојама. — Коста Милићевић је изгледа највећма везан за природу, највише натуралиста међу уметницима о којима смо сада говорили. Али и он се удаљава од правог пленера једног Манеа или једног Грохара. На путу ка неоимпресионизму, он долази до једне технике широких квадратних и правоугаоних колористичких мрља, што у осталом не спроводи консеквентно, помоћу којих даје природи коју слика материалнији и структивнији изглед. Међутим, његов начин посматрања је у главном субјективно натуралистички. — Марко Мурат је наш врло истакнут пленерист. Он има један необично префињен смисао за боју. Он је у том погледу најближи првим Словенцима. Али он се никада није хтео сликарски потпуно определити. Он није хтео постати ни прави пленерист ни импресионист. Њега је стално мамила композиција с поетском садржином, то јест сликарство фантазије. Али он се ни у овом погледу није могао потпуно одлучити, јер га је његов смисао за свежу, природну,

пленерну боју спречавао. *Дах дубровачког пролећа*, изгледа нам, очевидно показује ову неодлучност. Док је хармонија боја на слици изванредна, и ако су боје одвећ високо одмерене и стога бледе, дотле нам цео призор који видимо пред собом изгледа укочен и намештен. Поетска замисао парализовала је сликарски темперамент и умањила бојама њихову ничим ненакнадиву драж. Уметност фантазије не трпи натуралистичке елементе, она тражи стил, монументалност, своју засебну структуру. Нама изгледа, сећајући се *Конавоне* и других Муратових више натуралистичких слика, да би он био недостижан као чист интимни натуралист — пленерист. — Фердо Весел је изложио неколико својих слика, међу којима *Словенкиња са мајоликом* и *Портре Маркове* потврђују познате вредности његовог сликарства. И овом приликом Весел нам је дао повода да уживамо у његовом крајње дискретном тону, у његовим врло финим модрим, бисерним и сребрним бојама, у његовом интимном, веома душевном, донекле мистичном схватању човека и природе. — Иван Вавпотић је потпуно друкчији, крајња супротност Веселу. Он је више техничар, више виртуоз и спретан човек него уметник стваралац. И ако Вавпотић слика светлим бојама, ми га не можемо уврстити у праве пленеристе, јер он није субјективни натуралист. Он је сликар који зна добро свој занат, како би се то обично рекло. Његов *Портре* је врло коректно сликан, као у осталом и друге две слике: *У шуми* и *У тешком часу*, које би назвали добрим сликарским илустрацијама. *Портре* свакако веома личи на портреисану особу, али он не представља сликарски доживљај који остаје.

Неколико година после овога покрета у Словеначкој, појављује се нов покрет међу нашим уметницима. И овоме покрету извор је био исти, као и првоме, — Француска и субјективни натурализам Манеов. И овај покрет, као и први, није црпао с извора, нити се у првој фази својој развијао на дому, већ у Минхену. Али овај покрет није био руковођен искључивим интересовањем за боју, као први, већ за форму. Он је према томе био импресионистички, с траговима, у извесним случајевима (Бецић), објективног натурализма. Владимир Бецић, Рачић и Мирослав Краљевић били су његови иницијатори. Они су се, за време свог студирања у Минхену, под интелигентним и мало конзервативним вођством њиховог професора Хабермана, били инспирисали старијим Манеовим радовима, и то више по репродукцијама него са оригинала. Стога су сви у почетку употребљавали тамну палету и сликали у главном монохромски. Рачић је умро млад још у Минхену. Иза њега је остало неколико врло успелих импресионистичких студија у једном озбиљном, дубоком тону, инспирисаних необичном префињеношћу и сензибилношћу запажања, изведених крајње искреним сликарским поступком драгоцених

квалитета. Оне се сада налазе у Загребу. Бецић и Краљевић су касније били у Паризу. Краљевић се у Паризу нагло развија, нарочито као цртач и илустратор. Као сликар, он није био у стању да напусти свој врло елегантни, мало превише мекани, у неким случајевима чак болешљиви начин тада већ застарелог Манеовског сликања ране периоде. По своме повратку у Загреб он чини знатне напретке и даје низ слика несумњиве сликарске вредности, такође у духу раног импресионизма. Али и Краљевић прерано умире, у доба пуног формирања. Бецић је учинио највеће одступање од првобитног правца рада ове тројице другова. Прво, он се у Паризу, под утицајем еволуцирајућег импресионизма, чак и под утицајем Сезана, за кога Краљевић није хтео да чује, колористички знатно развио. Друго, он је учинио један корак у назад ка објективном натурализму у схватању природе, свакако следујући своме снажном, рустичном темпераменту, што се показало само као корисно по његов даљи развитак.

Међутим, два поменута покојника, Рачић и Краљевић, извршили су на загребачки сликарски подмладак нарочит и врло велики утицај, већи него што је то учинио ма који од старијих загребачких сликара. Они су помогли и једном своме вршњаку, Љуби Бабићу, да се лакше ослободи сликарске надри-монументалности у коју је био пао, тренутно и као врло млад, под утицајем Мирка Рачкога из онога времена. Бабић је на ову изложбу послао само један рад, *Распеће*. Од времена које напоменусмо до ове слике, велике уметничке културе и техничке усавршености, Бабић је учинио читав низ напора и дао велики број радова. Он може бити задовољан самим собом. Он је не штедећи се црпао из себе. Необично немирна темперамента, вишеструко обдарен, комплексан баш као сликар, он није створио један свој начин рада, кога би се у главном држао. Он се често мењао, и скоро увек на интересантан начин. И стога нам тешко пада да га ближе дефинишемо, нарочито када се налазимо пред само једном његовом сликом. Он није ни натуралист, ни импресионист, ни експресионист, у правом смислу речи. Он има нечега романтичног у себи, али нема храбрости да говори језиком романтичара. Он је често и у сликарству гравер, као што је по некад у гравури сликар. Али он је увек озбиљан уметник, зналац, и човек добрих намера.

Међутим млађи, које видимо у великом броју и са доста радова на овој изложби, најприродније су примили утицај Рачићев и Краљевићев. То су Миливој Узелац, Вилко Гецан, Маријан Трепше и Јарослав Кратина. Они су пошли од субјективног натурализма, схатајући га сваки на свој начин, свакако више подлежући утицају Краљевићевог елегантног, монденског артизма него Рачићевог озбиљног сликања, дубоко искреног и донекле строгог. Они су се брзо развијали,

добијајући сопствене индивидуалности. — Узелац је најгипкији, технички најспретнији и најплоднији. Он је данас једна уметничка снага у нас. После свог бављења у Паризу, он се слободно манифестује више као сликар живота који се њему свиди, као илустратор, него као сликар основних сликарских вредности и изражаја боје и форме. Он је, с једне стране, врло монденски сликар, те је по тој црти најближи Краљевићу и неким француским сликарима ове врсте, а с друге стране, у његовом избору предмета осећа се утицај сликара Монмартра, нарочито Тулуз-Лотрека. Уз то, Узелац је у своју палету и у свој сликарски поступак унео прилично елемената сликарства које се појављује тек после импресиониста и после Сезана, трагова кубизма и експресионизма. Али све ово је тек моде ради. У ствари, Узелац је импресионист с јаком тенденцијом ка илустрацији. За прво тврђење нека нам послужи као пример *Скица*, у акварелу, а за друго слика *У природи*, обе са истим предметом. Као чист илустратор он је, чини нам се, изванредан, и у нас можда најбољи. Еминентан цртач, добар сликар, духовит и пун укуса, Узелац има све услове да се даље развија. Вилко Гецан је такође учинио један неочекиван брз и велики успех. Чисто сликарски говорећи, можда осетљивији и скрупулознији од Узелца, он је у исто време и компликованији а и тромији од овога. По врло успелим сликама *Нове вести* и *У ћелији*, које су нас већ као врста веома обрадовале на овој изложби, очевидно је да Гецан није потпуно раскинуо са традицијама, нити да то мисли чинити. Известан дух еклектизма веје из ових слика добро компонованих, добро сликаних, добро цртаних, извесна живост и ведрина духа и извесна необичност сликарског поступка тако блиска оној једнога од најинтересантнијих сликара у опште, Оноре Домијеа, последњег романтика и можда првога објективног натуралисте. По симпатијама за Домијеа, и за Штанце (нарочито за Гоју), Гецан се приближава Бабићу. То се види и из *Портреа К.* (Кљаковића). Велика способност карактерисања и сликарског упрошћавања се јасно манифестује на овој слици, и известан једва осетан тон ироније. *Акт* нам се мање свидео, јер је суво, ненадахнуто сликан, и јер није у њ унето довољно посматрања, кад је већ натуралистички схваћен. Гецан је такође обогатио своју палету и свој начин новинама које нам је донело сликарство после Сезана, али он је то учинио са врло строгом цензуром. И он је у ствари импресиониста с извесним експресионистичким тенденцијама. У сваком случају Гецан је превасходио сликарски дар, снажан и способан за усавршавање, и ми имамо пуно разлога очекивати од њега велики развитак и значајна дела. — Маријан Трепше је осетно мање сенсибилан од прве двојице и мање чист сликар, нарочито од Гецана. Његови *Љубавници* представљају једну велику, широку сликарску продукцију, лако дату у једном

замаху и технички савладану, али очевидно без јачег удубљивања било с натуралистичког, импресионистичког или експресионистичког гледишта, и без нарочитих сликарских вредности. Интересантно је погледати колико ова слика има живе боје и колико је ипак колористички оскудна. Трепше је велики техничар, нарочито добар цртач, с јаким илустраторским способностима. — Али Јарослав Кратина, кога смо уврстили у ову групу младих загребачких сликара, више стога што је у Загребу студирао и што га са сликарима о којима смо сада говорили везују заједничке мане у сликању (често редак, жидак, недовољно материалан и недовољно чист тон), по своме уметничком схватању се донекле издваја из овога друштва. Он очевидно жели да остане сликар, чист сликар, колориста и мајстор тона. То се јасно види на његовој слици *Три грације*. Пред овом сликом, која није технички савладана, која је, за обичну публику, прилично слободно схваћена и стога неприхватљива, виђали смо несумњиве незналице, од којих се ни у ком случају не би могло очекивати неко разумевање, где застају. Питали смо их не бисмо ли што дознали. Нису знали ништа рећи. Али када смо им скренули пажњу на ону добро виђену и фино спроведену скалу широких и лепих тонова од круне дрвета, испод кога су грације, до земље доле, они су весело одобравали, као неко коме је пукло пред очима, како се то каже. Заиста Кратина, и ако мало и неизрађен, показује еминентне сликарске способности: он је изгледа рођени сликар. Каква спонтаност у руковању кичицом, каква нијансираност у тоновима и у бојама, његове истина још прилично пригушене палете! Кратина је поред овога с много укуса искористио најмодерније тенденције. Он је упростио површине, продубио даљину, подредио контуре покрету маса, једном речју успео да савремено сликарски осећа и мисли.— На овоме месту поменућемо Златка Шулентића по његовој слици *Мој отац*. Шулентић је потпуно слободан од утицаја Рачићевог или Краљевићевог. Њега није био дохватио ни импресионизам Манеов. Судећи по слици *Мој отац,* он је био пошао путем сезаниста, после некако преживљеног пленера. И према томе, он би имао касније доћи на ред, међу експресионисте. Али он се, изгледа, тргао и пошао уназад. *Пречанин добровољац* то довољно јасно показује. С друге стране, сликари групе о којој смо сада говорили, у својим најнапреднијим покушајима ближе се стадиуму на коме се Шулентић налазио радећи слику *Мој отац*. Ово нарочито важи за Кратину, стога овде помињемо Шулентића. Слика *Мој отац* је врло успела својом једноставношћу сликарског поступка, хармонијом апартних, искрено виђених боја, упрошћеношћу форама, и нарочито срдачном интерпретацијом старца са шалом преко леђа и са кишобраном у руци.

Један даровит сликар који по начину схватања и изражавања стоји прилично по страни, то је Карло Мијић. Он има нечега самосталнога и одређенога што привлачи. Његови пејзажи немају изглед натуралистичких слика природе. То су велики комплекси природе, моћна планинска платна, понекад и масе, основни, широки светлосни и колористични призори, нека врста сликарских фуга, датих са једним патосом у коме има неке романтичности. *У планинама, У маслинама,* затим цртежи *Сунцокрети* и *Шума* привлаче као епос и нагоне човека да их поново потражи. Његове фигуралне слике *Старица* и *Брат и сестра* исто су тако третиране у великим масама. Мијић карактерише и упрошћава на један озбиљан и моћан начин. Он то постиже светлим (редовно топлим) и тамним (редовно хладним), великим масама, и тако долази до свога начина. Овај његов начин, и ако у основи исправан и прихватљив, у толикој је мери увек исти да прелази у манир. Али то ипак не одузима вредност Мијићевог рада, нити умањава допадање које нам пружају његове слике. Ми смо уверени да ће Мијић моћи још знатно напредовати, ма да је тешко претпоставити да ће се моћи коренито мењати. Он је у овоме тренутку на путу ка конкретном експресионизму.

Натурализам, импресионизам, пленер, изгубио је много привржeника. Три велике личности које су се појавиле у завршној фази натуралистички субјективног сликарства Сезан, Гоген и Ван Гог, својим гениалним покушајима и извесним позитивним резултатима најдрагоценије вредности, створиле су изгледе за нове могућности највишег значаја и покренуле уметност, још једном, новим путем.

(Крај у идућем броју.)

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ У САРАЈЕВУ У ПРОШЛОЈ СЕЗОНИ.

Званично отворено 22 октобра прошле године, у присуству начелника Уметничког одељења Г. Нушића, Народно Позориште у Сарајеву отпочело је своје деловање под рђавим изгледима. Оно је одмах првих дана свог постојања било стављено пред више питања унутарње и спољне природе.

Унутарње, састав и карактер трупе нису чинили најбољи утисак, ма да се главни део њен већ био деломице окушао у првој покусној сезони која је, за време преправака позоришне зграде у Сарајеву, проведена на гостовањима по провинцији. Састављена највећим делом од путујућих глумаца који су своје најбоље године провели по разним срединама и у приликама врло оскудним, трупа је остављала утисак

хетерогености и изгледала случајно импровизована. Сарајевска јавност је сумњала, не налазећи у трупи реномисаних имена, да ће се с таквим глумачким материалом који је стајао на расположењу, моћи инаугурисати један солиднији уметнички рад и одржати унутарња дисциплина којој није свикла немирна крв путујућег глумца, а без које је немогуће остварење једног уметничког програма.

Уз то, техничке и материалне прилике у којима је Позориште отпочело свој живот, нису биле нимало ружичасте. Позорница, и ако нешто преправљена, остала је мала и неподесна за развијање перспективе и рад с већим ансамблом, без свих оних помоћних техничких средстава која, истина, нису најбитнији део сценских оживљавања, али су ипак потребна да даду боје и ефекта комаду који се представља. Најзад, позорница је била готово без декоративног материала и с врло оскудним средствима реквизите, јер су материалне помоћи од државе и сарајевских новчаних завода биле исцрпене за преправке у гледалишту и набављање једне солидне историјске гардеробе у иностранству.

Спољне, Позориште је исто тако стајало пред тешким задатцима. Једна разнородна публика, какву нема ниједан наш већи град, с добрих седамдесет процената анационална или национално пасивна, с укусом депласираним, без интереса за чисту литературу, највећим делом без осећања за било какве уметничке напоре, — таква публика требала је да постане стални посетилац једног позоришта, оскудног у свему оном спољњем блештавилу које је једино у могућности да привуче широке необразоване масе. Неверовање у живот једне нове институције, с вишим уметничким настојањима, као да је с публиком делила и сарајевска штампа. Пре него што је почело јавно деловати, Позориште је било изложено строгим критичким примедбама штампе. Од свих наших обласних Позоришта, оно се најтеже родило, усред опште хладноће.

Па ипак, данас се, после прве сезоне у Сарајеву, поуздано може рећи да је Позориште пребродило главне спољне сметње, да је успело привући себи сталну публику, и да је могло, често, задовољити и најсуптилније укусе људи од чисте позоришне крви. Оно је најтежи свој животни период храбро поднело, и било би у могућности да живи, — уза све материалне неприлике које се истом сад istavljaju пред њега, јер је постало стварна духовна потреба широких маса, — ако држава не буде и даље инсистовала на томе да му поткраћује животно корење једном сталном небрижљивошћу за његове најнужније потребе.

Рад у Сарајеву, ове сезоне, текао је од дана званичног отворења до конца маја, а завршен је гостовањима неких чланова загребачког и београдског Позоришта (Гђе Керниц, Г.Г. Папића и Грунда, и Гђе Хаџић). Месец јуни проведен је

на гостовању у Бањој Луци, које материално није имало успеха.

У току тих седам месеци делатности у Сарајеву дано је у свему *сто деведесет и осам представа*, не узимајући овамо у обзир неколико вокалних и симфонијских концерата, академија и предавања.

Домаћи писци (српски и хрватски) играни су стотину и петнаест пута (целе вечери и актовке); деведесет и девет потпуних и деломичних представа отпада на стране ауторе. Премиера је било педесет и једна; сто четрдесет и седам представа су репризе. Од домаћих писаца најчешће су играни Нушић *(Протекција, Свет, Обичан човек, Пут око света)*, Станковић *(Коштана)*, Беговић, *(Пред испит зрелости, Чичак, Бискупова синовица)*, Шантић *(Хасанагиница)* и Петровић *(Пљусак)*. Уз њих су дани Војновић *(Еквиноцијо, Смрт Мајке Југовића)*, Ивакић, Кочић, Одавић, Огризовић, Предић, Стерија, Туцић, Ћоровић и Шеноа, чије су ствари доживеле једну, две или највише три репризе. Од популарних домаћих комада имали су велики успех *Ђидо* и *Зона Замфирова*, који су, најчешће пред потпуно распроданом кућом, играни по десет пута. С њима су се такмичили једино Нушићев *Пут око света* и Станковићева *Коштана*. Али и драмски сложеније и литерарно дубље домаће ствари имале су широк круг пажљиве публике, нарочито Војновићев *Еквиноцијо* и Предићева *Голгота*.

Од страних писаца, између других мање значајних које су извлачили на површину укус широке публике и захтеви позоришне благајне, најчешће су играни Руси (Андрејев, Арцибашев, Гогољ, Горски и Чехов). И ако болешљиво диспоновани, с грубим анализама тамних страсти, у човеку, често драмски неповезани, с масом разбацаних идеја и успенушених усклика, они су, захваљујући солидној режији Г. Александра Верешчагина, стекли симпатије и шире публике, која је у почетку била мало склона овако тешким идеолошким и аналитичко-психолошким проповедима с позорнице. Уз њих су имале уметничког успеха неке између т. зв. коморних игара *(Нора*, од Ибсена; *Отац*, од Стриндберга; *Сатанска жена*, од Шенхера; *Завичај*, од Судермана; *Морал Г-ђе Дулске*, од Запољске), које су давале форсирано, без пауза између чинова и с многим техничко-сценским поједностављењима. Од Шекспира је даван само *Сан летње ноћи*, без много успеха, јер мала сарајевска позорница није могла да пружи прилике развијању ансамбл-сцена у оном обиму који је изискивала редитељева концепција. Огроман је успех имао Молиер с *Уображеним болесником*, који је даван десет пута; *Скапенове подвале* су, међутим, биле промашене; очигледна је била натегнутост духовитости и неприродно, наметнуто развијање сцена. Дискретно је прошла Софоклова *Антигона*, која је,

приправљена једним предавањем пред представу, успела да још мало оживи лепоту античког стиха и пластичност старогрчких покрета и облика.

Од модерних комедиографа највише су давани Французи, од знатнијих писаца Флер-Кајаве и Сарду.

Чињени су покушаји и с немачком класичном трагедијом. Тако је Гуцковљев *Уриел Акоста*, патетичан и с нешто избледелим идејама, имао три посећене репризе.

Уз представе, управа је настојала да пружи публици и нешто музичког уживања. У току последњих месеци приређено је неколико вокалних концерата: сарајевска публика је чула и јединственог „Сметану", и Љубљанску „Глазбену Матицу", и тузланског „Његуша", и „Београдско Певачко Друштво". Уз један оперни концерат Г-ђе Драусел и Г. Јурењева из Београда, певали су домаћи уметници, по завршетку својих студија у иностранству, Г. Пешек и Г-ца Прица. Позоришни оркестар, под управом Г. Хладека, директора сарајевске Музичке Школе, извео је, у току сезоне, три концерта, од којих је један, последњи, био искључиво посвећен Григовој музици, док су два донела солидних интерпретација Бетовена, Виењавског, Листа, Сука, Попера, Менделсона, Дворжака, и других. Нарочито је било интересантно једно музичко предавање које је одржао Г. Перо Слепчевић о основима теорије музике, праћено практичним демонстрацијама позоришног оркестра.

Позориште је, најзад, приредило неколико академија, од којих је једна била посвећена стогодишњици рођења једног песника из Босне, Фра Грге Мартића.

Да би се код публике одржао свеж интерес за Позориште, управа је у пригодним предавањима пред представу износила најбитније о писцу (о Шантићу, о Софоклу и т. д.), и аналитички попраћала његово дело. Пред сваку тежу премиеру, при писцу од пуне књижевне вредности, сарајевска штампа је добијала исцрпне извештаје у којима се често, уз анализу текста, давало места и драматуршко-техничким идејама инсценације које су нарочито од интереса код писаца „коморних игара", као и режисерским замислима.

Рад, дакле, у протеклој сезони био је и опширан и интенсиван, и ма да је покаткад учинио концесија и публици, он је и погледом на репертоар и погледом на режисерске напоре ишао одређеном уметничком линијом. Захваљујући духу солидарности и заједници осећања према младој установи коју су посведочили сви у њој заинтересовани, Позориште је успело да стане на чврсте ноге: и да створи кадар сталних посетилаца и да дâ представа од утиска, израђених и у појединостима и у целини. Да ли ће се тако лепо отпочети рад ове институције моћи успешно наставити и у наредној сезони, врло је сумњиво. Држава није сматрала за потребно да хонорише напоре једне мучне делатности: она је, у размеру према

прошлогодишњој субвенцији, знатно смањила своју помоћ сарајевском Позоришту, тако да ће млада установа имати да се у наредној сезони бори с много већим материалним потешкоћама него што је то био случај раније. То значи да је Позориште осуђено да уметнички делује испод линије којом је ишло протекле сезоне. Разуме се да то публика, која већ има извесног позоришног васпитања, неће примити. Ко зна да Позориште, првих јесењих дана, неће опустети, и ако се у њему разгорео жар оног идеализма којим се стварају пуна и снажна уметничка дела.

БОРИВОЈЕ ЈЕВТИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НАША СПОЉНА ПОЛИТИКА.

Влада није још дала у Народној Скупштини обећани експозе о спољној политици, и ако је дала обећање да ће то учинити сада, у дискусији о буџету. „Ствари су сигурно у току“, како се то каже дипломатским језиком; што ће рећи да се очекује да се неке од њих сврше, па да се о њима говори. Ми не видимо разлога што се на то мора чекати, што се мора говорити о свему уједанпут. Ништа не може сметати ни покварити реч владина, подељена на два, на три, на више делова, о Рапалскоме Уговору, о односима са Бугарском, о ратној оштети, о држању и раду Маџарске, о догађајима у Албанији, и т. д. На против, то има своје користи. Кад се тако свакодневно ради и у новим и у старим парламентарним државама, онда је несумњиво да се то показало као корисно за владе које практикују свакодневна обавештавања и претресања о питањима из спољне политике њихових земаља. И то изгледа и природно, и разумљиво, и нужно, у земљама са представничким системом. У правим демократским државама иде се још даље: влада не само да обавештава Народно Представништво о стварима спољне политике, него чак и поједине грађане када јој се за то обрате. Приликом последње авантуре Карла IV, неколико Швајцараца, најобичнијих грађана, који живе овде у Београду, незадовољни што је швајцарска влада допустила бившем аустријскоме цару да прекрши гостопримство Швајцарске и аеропланом дође у Маџарску, протестовали су. Њих пет-шест упутили су савезној влади у Берн једно писмо, у коме су тражили обавештења за тај поступак који је доводио у питање и познату неутралност Швајцарске, њен добар глас најкоректније државе у међународним односима, и добре везе између Швајцарске и наше краљевине. После само неколико дана, ти

грађани Швајцарске добили су од свога Министарства Иностраних Послова званично обавештење у коме је изложена цела ствар с одласком Карла IV и Зите из Швајцарске, као и рад владин у томе погледу. Код нас се не може добити ни један просечно добар и истинит званичан комунике за јавност, о битним интересима земље, а камо ли што год боље чак и о питањима другога и трећега реда. Влада оставља и интересоване и јавност да се обавештавају како могу, врло често криво. Читави крајеви наше земље остављају се месецима и недељама у неодређености, у узбуђености, у раздражењу, не знајући шта ће са њима бити. Барања, Банат, Далмација, Јужна Србија су пролазиле и пролазе кроз неизвесност, која је увек гора од свршених чинова. Цео свет у нашој земљи са напрегнутом пажњом чека како ће се свршити дуготрајни разговори о извршењу Рапалскога Уговора, или питање о успостављању редовнога стања у Јужној Србији, или питање о ратној оштети, али недеље и месеци пролазе, а не зна се ништа одређено. Такво рађење утиче на цео наш државни живот, на наше унутрашње опште сређивање, на наш међународни положај. Једна истинита и мушка реч у Народној Скупштини о Рапалскоме Уговору, о односима са Бугарском, вредела би више него сва дипломатска акција наше владе, — као што би искрена реч Министра Финансија о правоме стању наших финансија у земљи вредела више за поправку динара него један зајам. Погледајмо Француску. Кад је напустио владу Бриан, због његове колебљивости и савитљивости, Француска је дошла у тежак положај. Она је готово била изолована. Данас Француска није више изолована, и њен међународни положај је далеко чвршћи и бољи него у фебруару ове године. Њена влада је знала шта хоће а шта неће, и умела је у Народноме Представништву и у народу добити за то потпору и одобравање. Она је у лицу свога Министра Председника отворено и истинито изнела пред њих своје програме и средства за спољну политику. Поенкаре је на тај начин повратио Француској и веру у њена права и положај који је одмах после Конференције у Кану имала у свету. Његове речи са трибине у Сенату и Скупштини имале су свога утицаја у Вашингтону, Лондону и Риму. Ради илустровања треба навести пример како је у Сенату недавно Поенкаре говорио о питању о ратној оштети, коју Немачка има да плати по Версаљскоме Уговору:

... „Ми смо на раскрсници, — рекао је он — ствар је тугаљива, али чинићемо све да не уђемо у ћорсокак. Прошле године, у духу уговора а у договору са Савезницима, ми смо утврдили дуг Немачке на 132 милиарде златних марака, затим је Репарационa Комисија знатно смањила ову суму. Али сматрало се да тако за невољу треба да буде. Немачка је на ултиматум наш примила да плати ову суму, али је одмах из-

јавила да не може учинити што се од ње тражи и чинила је све да изигра што је уређено. Немачка није смањила своје трошкове, није преуређивала своје финансије, није смањила инфлацију финансијску. Репарациона Комисија дала јој је мораториум до 31 децембра, с тим да се врши финансијска контрола. Затим су се састали банкари, који су, после неких корака и понуда француској влади, проучили питање о могућности регулисања питања о ратној оштети. Банкари су дошли до закључка да је то регулисање могућно, ако се још умањи дуг Немачке. Француска влада није пристала; банкари су се разишли с мишљу да се опет скупе. Одбор за гарантије је приступио послу; тражио је да организује контролу над немачким финансијама, која је неопходно јемство за исплату ратне оштете. Данас један велики део извора немачких одлази у руке индустриалаца и трговаца немачких на штету репарације и немачкога буџета. Вредност немачке марке је много већа у Немачкој него напољу, а отуда су и живот и немачки производи јевтинији у Немачкој него у земљама са високим курсом. Цене коштања су упола мање тамо него у Француској. Индустрија немачка ради под много повољнијим условима; она ради за извоз са највећим напоном. Беспослице има све мање у Немачкој. Статистике немачке о извозу су много ниже него што је у ствари. У мају 1921 извезено је из Немачке за три милиарде златних марака. Индустрија немачка се обогатила, дивиденде иду у иностранство. Немачки извозници наплаћују се у девизама са страном валутом, коју остављају у иностранству. Они су пребогати, а средња и нижа класа је у сиротињи. Немачка на тај начин умањава залогу њених поверилаца; она троши врло много на трговачку флоту; она је до сада употребила за то дванаест милиарди које су требале ући у Репарациони Фонд; она откупљује своје бродове од Енглеске и гради масу нових. Њена трговачка флота је данас трећа по јачини у свету, она сања опет о хегемонији; она гради жељезнице, и то чак и стратегијске.

У Немачкој постоји криза новчана, али Немачка је сама за њу крива, што је правила тајне аранжмане. Па ипак, немачка индустрија је давала у току 1921 године у средњу руку 40% дивиденде, а држала је марку увек ниско, јер је сав свој капитал имала у иностранству. Како да се томе доскочи? Створити треба праве царинарнице за иностранство и царине уносити у Рајхсбанку за ратну оштету; узаптити немачке девизе у иностранству... Влада немачка треба да узме у памет: ако Репарациона Комисија примети да она намерно избегава обавезе, свака савезна држава има право, према уговору, да тражи казну. До сада није никаква мера предузимана... Ми имамо дужност да наметнемо Немачкој своју контролу; не прими ли је она, као што Г. Хелферих предлаже, е онда свака сила има право да предузме, на случај потребе, и изоловану акцију.

Ми ћемо се пре свакога корака споразумети са нашим савезницима, али нећемо да се одречемо никаквих права које нам даје уговор. Ми не можемо ићи за онима који предлажу измену уговора. Уговор је ту, рђав добар, ту је, то је француски закон, и ниједна га влада не може изменити. Ако хоћемо да мењамо један недовољан уговор, онда треба да се споразумемо са свима онима који су уговор правили... Пореметити Версаљски Уговор, то је оборити и уговоре Сен Жерменски и Тријанонски. Кад нам уговор даје право на санкције, ја нећу допустити да се оно смањује. Немачка је обећала неке реформе, а не извршава их. Ми смо предвидели и војничке и економске мере, као што су проширење окупације, узимање новаца из каса немачких банака, експлоатација фабрика и шума... Нама ће требати скоро новац. Ако Немачка не пожури да плати, ми ћемо морати прибећи крајњим мерама... Прва мера коју треба предузети јесте организација контроле над немачким финансијама. Ако Немачка не прими контролу, утврдиће се да она не држи реч намерно, и савезници морају заједнички или одвојено употребити санкције; у томе погледу то је питање за Француску питање живота и смрти. Француска хоће да живи; она не жели туђу пропаст, али неће да се Немачка на њену корист обогаћава". — Остављајући на страну колико је гледиште Француске оправдано с обзиром на општи положај у Европи и у свету, јасније и чвршће се није могло говорити о правима Француске, о њеним одлукама ако Немачка не изврши уговорне обавезе из Версаљскога Уговора о миру.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — САСТАНАК НА ИЛИЦИ.

28 и 29 јуна један ужи круг јавних радника, одлучних заступника српско-хрватског народног и државног јединства, Срба и Хрвата из Хрватске, Војводине, Србије, Босне и Херцеговине, Далмације и Црне Горе, одржао је, на позив сарајевског *Народа* конференцију на Илици на којој је расправљано о садашњем стању српско-хрватског спора као и о начинима на које би се спор могао решити. Конференција је била састављена из личности из активне политике и јавних раденика ван странака.

Ово су закључци који из расправе на конференцији излазе.

У погледу узрока српско-хрватског спора. — Поред супротности које долазе из саме природе ствари: деобе нашег народа у српско и хрватско племе, живот у једној држави донео је извесну заоштреност односа између Срба и Хрвата која се могла избећи, или бар јавити у блажем облику. Да

при изграђивању заједничке државе нису примењени погрешни методи, спор српско-хрватски не би имао садашњу жестину и не би захватио тако широке слојеве народа. Органи новостворене средишне власти, место постепеног ширења своје надлежности у мери у којој створе апарат способан за вршење нових функција, узимали су у своје руке послове покрајинских власти пре него су били у стању да их изводе. Пренагљена централизација, започета одмах по уједињењу, убрзана је Видовданским Уставом. И тако је разграђивање покрајинских управа, пре него је било осигурано функционисање нове државне управе, проузроковало дезорганизацију власти. Резултати које би произвео већ и сам централизам као управни систем, погоршани су духом у коме је он примењиван. Злоупотребљујући парламентарну владу, радикално-демократски режим проширио је утицај владајућих партија на читаву државну управу, или још тачније речено: поделио је читаву државну управу, као искључиво право искоришћавања, између присталица владиних странака. То је партизанство, — нарочито кад је уз партијску корупцију дошла и лична корупција, — изазвало код народа неповерење према новој држави. А како су у радикалној и демократској странци, особито на положајима од утицаја, заступљени у првом реду Србијанци, то се у покрајинама ван Србије, а нарочито у Хрватској, партизанство управе почело осећати као превласт Београда и Србијанаца, и стварати једно расположење против Београда и Србије, чак и ван граница Банске Хрватске.

За садашње стање српско-хрватских односа, са радикално-демократским режимом, кривицу дели Хрватски Блок. Хрватска радикална опозиција, сједињена у Хрватском Блоку, искористила је и злоупотребила племенску осетљивост, која би у Загребу и око Загреба и иначе постојала према држави створеној под руководством Београда. Организујући се на чисто племенској основи, под паролом „сви Хрвати, на окуп“, Хрватски Блок распаљује пламенске страсти. Својим недоласком у Парламент и затварањем у јалову политику „пасивне резистенције“, дајући своме отпору по навици из времена нагоде са Мађарском облик државно-правних изјава, Хрватски Блок одузима себи могућност сарађивања са српским опозиционим странкама, па према томе и могућност утицања на организовање заједничке државе.

У погледу начина да се српско-хрватски спор, ако не отклони, оно ублажи. — С погледом на осећање нужности заједничке државе Срба и Хрвата које постоји у народу, опстанак те државе је ујемчен, али њено даље изграђивање захтева пре свега споразум са Хрватима. Тај споразум, међутим, предпоставља ревизију у децентралистичком правцу Видовданског Устава, са чијим централизмом Хрвати се не могу помирити. Да би се споразумевање између Срба и Хрвата

омогућило, морају се напустити два крајња гледишта. Прво, на коме стоје носиоци радикално-демократског режима, који бирократски прелазе преко незадовољства скоро читавог хрватског дела народа, и очекују да Хрвати постану послушни поданици. Друго, гледиште Хрватског Блока, који поричући пуноважност уједињења извршеног 1 децембра 1918, тражи да се са њиме преговара као са законитим представником хрватске државне идеје. Отклањање српско-хрватског спора мора се тражити на једној средњој линији која ће, решавајући проблем унутрашњег уређења земље на основи једног општег левичарског политичког програма, задовољити у исто време и оправдане захтеве Хрвата. У претрес конкретног уставног нацрта који би одговарао тој средњој линији, конференција није улазила, сматрајући да том послу није време док се не сагледају политичке групе које ће уставну ревизију узети у своје руке.

У погледу практичних резултата конференције. — Конференција на Илиџи имала је у првом реду информативан задатак. Она није сазвана ради оснивања нове странке, нити је на самом састанку донето решење у томе правцу. И то из личних разлога: међу учесницима било је и чланова садашњих странака који не помишљају напуштати своје политичке групе и личности које у опште неће улазити у активну политику; и из начелних разлога: решавање српско-хрватског спора узето само за себе, представља сувише узану основу за образовање странке. Ипак, учесници конференције очекују од овог састанка ове политичке резултате: 1) уношење у српско-хрватске односе извесног расположења помирљивости које ће олакшати почетак споразумевања; 2) развијање заједничког јавног мишљења за целу земљу, без кога се расправа српско-хрватског спора не може кретати унапред. — Из тих побуда конференција на Илиџи одлучила је да се за 10 септембар сазове у Загребу један шири конгрес јавних радника, који ће започету акцију наставити.

ПРИВРЕМЕНИ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Посмртне Почасти“. — Г. Сима Пандуровић је (у издању књижаре И. Ђурђевића) поново штампао своје прве песме. Уз књигу иде и један врло интересантан предговор од самога песника, у коме се он осврће на данашње стање у нашој поезији, и, тако рећи, одређује свој став према њему. За нас, који остајемо, уз све симпатије за нове песнике, и искрени поштоваоци суморне али уздрхтале и мислене Пан-

дуровићеве поезије, појава ове књиге може да буде само разлог да јој се обрадујемо. У исто време, она нам изазива сећање на сву буру којом је у нашој критици била дочекана, и сугерира идеју да ипак на крају крајева све постане обично, разумљиво и нормално.

М. Б.

„Краљевић Марко“ (збирка 220 песама и 90 приповедака народних; средио Ср. Ј. Стојковић; издање Друштва Св. Саве). — У ову врло велику књигу уложено је много труда и студије. Уредник је искористио многобројна издања која садрже народну књижевност, и пробрао из њих велики број песама епских и лирских, приповедака и пословица. Књига има и увод, у коме се сумарно излажу досадашњи научни резултати о Марку Краљевићу. Књига је, и у оваквом популарном облику, врло занимљива за проучавање традиције о Марку. Она би то била још више да јој је могао бити дат научнији облик. Као популарна читанка, ова књига можда није довољно удешена. Једна мања, у којој би биле само најлепше песме о Марку, била би боља за тај циљ.

С. М.

“Марија“. — Једна мала сентиментално еротична љубавна књига (писао Петар Нанзен, превео Страхиња Ђорђевић, издао С. Цвијановић). У њој је једна велика и, поред много еротике, једна нежна љубав. Има као неку тезу: жена која воли, и која хоће да је вољена, не треба да је љубоморна, а човек тек кроз многе љубави долази до праве љубави према једној. Компонована просто, без многих намештања, писана са понегде правом лирском емоцијом, прича се, у пркос својих наивности, пријатно дочита у овом прилично течном преводу.

Б. .М

„Етика средње мере“. — Овај „напис“, како писац Г. Милош Р. Милошевић, управитељ Учитељске Школе у Јагодини, назива своје дело, врло је занимљив, јер показује како у нас још увек има, чудним начином, људи који верују, и то озбиљно, да могу пронаћи основне законе и начела, „свега живота и развитка“ у чисто формалним општим принципима; тако је Лаза Костић нашао „начело укрштаја“, тако Г. Милошевић налази „начело контраста“. Они тиме врло много подсећају на старе грчке философе који су своја начела тражили и симболизирали у разним стварима; али тиме не доказују ни најмање да су осетили философску културу данашњице. Што се тиче етике „средње мере“, чудновато је да Г. Милошевић није успео да види око себе, у животу, како је пун интензитет живота у остваривању тежњи упућен на то

да пружа до краја изражене изразе, и да је у борби пуних изражаја сав живот. Писац има једно врло буржоаско и врло „помирително“ етичко гледиште, али врло некритично и врло нефилозофско.

ПОЗОРИШТЕ.

„Ломача“. — Ова Стриндбергова драма давана је у „Манежу“ као представа гостију, у већ утврђеној режији, са Г-ђом *Нином Ваврom* и Г. *Павићем*, члановима Народног Казалишта у Загребу, у главним улогама, као гостима. То је друга драма овог писца играна у нас, са драмом *Отац*, даваном већ више пута од дуже времена. Случајно су на тај начин изведена два комада који имају заједничку главну тему: мржњу, безграничну, безразложну, скоро мистичну, против жене. Само је овде, у *Ломачи*, та мржња узела за предмет жену-мајку и то ситну безначајну жену која у кући поткрада своју рођену децу, храни се на њину штету и својим егоизмом доводи до пропасти домаће огњиште. Та рђава жена је далеко испод жене у *Оцу* и треба заиста имати много обзира према овом особењаку, који је умео да створи и овде као у другим својим драмама ону мрачну, тајанствену атмосферу која је одблесак све патње човечанства, па да му се опрости начин на који је он довео драму до катастрофе. Мати, Елиза, удовица, скида скоруп са млека, поткрада дрва, узима за себе из кухиње најбоље делове јела и т. д., и зато су деца неразвијена и несрећна. Стриндберг у слепој, настраној мржњи према жени пада овде у ситничарско оговарање, и начинивши прелом помоћу једног баналног трика, — нађеног писма које не изгори управо зато што мајка не допушта да се ложи у кући, — он доводи комад до мелодрамске последње сцене у којој син запали кухињу да све изгори у диму од зачина, чаја, мирису свих добрих ствари за којима су брат и сестра жудели целог живота.

Стриндберг се, у слепој мржњи, заборавља и постаје смешан. Ипак, стари мајстор у стварању оног што је прави садржај његових драма, у расположењу душе које обавија све фигуре на позорници, он успева, остављајући на страну његове идеје, да створи дубок уметнички утисак. Зато је може бити и било смело дати овај комад без дуге спреме, са две три израђене улоге и неколико помагача који су ушли само да омогуће игру оних првих.

Г-ђа Вавра, самостална индивидуалност, интелигентна уметница, са брижљивом анализом, оставила је утисак глумице која може играти улоге у Стриндбергу. Могла би јој се замерити извесна тенденција да начини од Елизе, најобичније жене домаћице, фаталног злочинца, и да је попне на висину трагичне фигуре. Г. Павић је тако исто био одвећ

јак у изразу, чиме је по некад подерао копрену тешке тамне атмосфере кроз коју треба без престанка да буду гледани реални догађаји у комаду. Оба уметника, са Г. Сотировићем и Г-цом Бандић, као и Г-ђом Харитоновић, дали су представу која би била, да је имала више проба, врло добра. м. п.

„Јудита“ — Ова драма Фридриха Хебела је прво дело овог значајног немачког писца из средине прошлог века које је играно у нас. Обећаван више пута у програмима репертоара Народног Позоришта *(Гигес и његов прстен)*, он је тек сада, иницијативом неколико поштовалаца, изнесен први пут пред публику, скоро као покушај, опрезно, бојажљиво, после свршетка сезоне и као незванична представа.

Избор његовог првог драмског дела, *Јудите* није без замерке. Оно носи све одлике овог оригиналног и самосталног писца, али и све оне мане које су га одстраниле од позорница чак и у земљи његовог језика, где није никад, ма да је проглашен за народни понос од стране књижевних теоричара, могао да освоји репертоар. Хебел је веровао да је, као што он каже, „поезија остварена филозофија“, и хтео је да створи драму са великим карактерима, представницима људског рода, који долазе у сукоб. Несумњиво велико замишљене и широко постављене драме Хебелове, поред свега џиновског замаха, остављају ипак утисак дела полу-успелог генија. Затворен у себе, одстрањен од свих људи и праваца мисли свог доба, натмурен, неповерљив, водећи један беспримерно себичан и окрутан приватан живот, Хебел је стварао само из својих идеја о историји човечанства колосалне фигуре, које су до крајности удубљене анализе и које скоро увек, а нарочито у *Јудити*, у представнику барбарске азијске сурове снаге, Холоферну, који долази у сукоб са представницом јудејства, Јудитом, додирују својим потенцираним дефиницијама карикатуру. Неосетљив за смешно као они његови земљаци који су напунили Немачку огромним споменицима Бизмарку и Германији од полу-отесаног камена, он је начинио Холоферна разметљивим празним чудовиштем, страшилом, који је у толико више близу смешнога, што се, као што бива често код Хебела, дефинише сам, у дугим монолозима. Овај генерал Набукодоносоров је заиста џин са тучаним ногама, који не успева, дуж драме, да створи од себе оно што је писац хтео, великог човека који треба да је, као што је Хебел рекао, увек „преглед садржаја човечанства“.

Јудита оставља утисак почетничког дела, безобзирно изведеног програма. У пркос несумњивог драмског талента — треба се сетити призора са масом у овој драми — у пркос величанствене замисли да у драми изнесе гибање основних сила које су покретале човечанство, Хебелу увек недостаје нешто да буде примљен, и овај покушај извођења Хебела у

нас тешко да ће бити поновљен са убеђењем да ће Хебел као писац моћи наћи додира ма са најужим кругом позоришних посетилаца. Игра глумаца и режија, која се може поуздати у историјско шаренило, у силину сукоба да протури Хебела преко позорнице, тешко ће моћи победити досаду монолога и избећи карикатурално у драмским фигурама. То није успело ни у „Манежу“ овога пута, поред свег труда Г-ђе Марије Вере, Г. Милутиновића и редитеља Надворника. м. п.

Испит Глумачке Школе. — Народно Позориште завршило је свој рад у овој години на Видов-дан, испитном представом Глумачке Школе. Приправници су извели неколико сцена из Шекспира (*Хамлет, Ромео и Јулија, Јулије Цезар*), а затим Молиеровог *Тврдицу*. Неколико талената јасно је испољено, исто као што је показано да се у школи радило марљиво и под руководством способна професора — Г. Михаила Исајловића. У критици су с разлогом учињене замерке језичној страни дикције код ученика и јаком подражавању учитељу, али су те замерке неправедно управљене Г. Исајловићу. Оне би се могле учинити само систему рада у школи, која у наредној години свакако мора проширити наставу и број професора, и особиту пажњу поклонити на језичну страну дикције. У наредном броју *С. К. Гласник* донеће чланак Г. Милана Грола о раду Глумачке Школе у овој години и о испитној представи.

ЧИТУЉА.

Др. Божидар Прокић. — У Прокићу, који је 6 маја ове год. подлегао последицама једне операције у 63-ој години живота, изгубили смо једног од угледних представника наше данашње старије генерације наставника и научника. Покојник се родио у крагујевачкој Забојници 1859 г. (11 окт.). Свршио је нашу Велику Школу и продужио, као државни питомац, студије у Паризу. По струци је био историчар, и држао је на Великој Школи катедру средњевековне историје 1892-1905. Год. 1906 положио је докторат у Минхену. Од 1911 (17 септембра) па до смрти служио је као директор Државне Архиве. Његови се научни радови тичу заплетеног питања о Самуиловој држави. Одатле је и његова ваљана докторска дисертација: Die Zusätze in der Handschrift des J Skylitzes cod. Vindob. hist gr. LXXIV, Минхен 1906. Из додатака Скиличиној хроници у том бечком рукопису, које је Прокић проучио и објавио у овом свом раду, сазнали смо, поред осталога, први пут и за право име оца и матере Самуилове. Од Прокића имамо и једну историју источних народа за средње школе (Београд 1892. превод La cité antique од Fustel de Coulanges-a у сарадњи са Ж.М. Милосављевићем), и још по који приложак. д. н. а.

Власници, Јован М .Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига VI, Број 7. — 1 Август, 1922.

ЈЕСЕЊИ ВЕРЕНИЦИ.

I

Необична је била висина овог Драгоша. Увек је некако стршио изнад људи, и смешно је било погледати у његову главу која је била виша од свију других. Али његове очи су биле топле и лепе, с капцима руменим као да их је ноктима подвлачио, а у њима сива белоочњача. Бело и румено. Нека бледа боја, сасвим друкчија него у другог света, сенчала је кожу његовог уског, птичјег лица, боја оних који проводе ноћи без сна, лутајући.

А он и није много спавао. Лети и зими, све једно, за светлих и врућих видика или за хладне тежине снежних облака, он је ишао улицама, вечито у некој тражњи, и увек су касни пролазници могли видети његову мршаву, дугу прилику, која се утапа у сопствену сенку.

Радио је у некој банци, по закону живота, и ако није волео ћивте. Али никоме није приговарао за његову пожудност и ничијим се страстима није ругао. Волео је да је више сам, и није уживао у томе да посматра људе и да слуша њихове сетне историје. Он је осећао да сви људи трпе. Црно вино је много пио, сам, у крчми код Семиза, сасвим задовољан што му нико не прекида спори унутарњи рад који је сав био обасјан чудном пријатном светлошћу. Дружио се с Принципом, који је био мален, груб и ћутљив. Можда су их привлачиле супротности карактера. Можда су уживали што могу дуго да буду један с другим и ништа не говоре. Волео

је народ као што је волео птице, дрвеће и камење. Био је једно са свима њима, и осећао је болове кметова, који нису имали израза, као сопствене.

У Сарајево је дошао врло давно, однекуд из дубоких и глувих планина Херцеговине, и одатле је можда толико тражио камење у високим планинским појасевима. Пењао се често на Требевић, горе, код каменитих крстача, где зоре румено букте и велико сунце као да долази из Дрине, успињући се на Романију. Горе је стајао сам, на голој плочи стене, под којом су дрхтали тамни четинари и рутаве биљке полагано извлачиле своје пепељаве чашке. Борио се с ветром који је бесно звиждао, заплитао се у кржљаве борове и стрмоглавице јурио низ празну страну Требевића, избрисану као покошена њива, сву слеђену у камен, ону која се дохватала првих сеоских падина и натрулих богумилских гробова.

Покаткад, овде, охрабрен бесконачним видиком, он је певао комитске песме, најтужније, оне које су говориле о великим покољима. Његов глас је био јак као ветар, дубок, брујећи као да су у њему звонила многа потмула звона.

Осећао се несрећан што није био с другима, кад је Видов-дан прошао, и гледао је у празно место на коме је некад Принцип седео, као на место мртвачево. Горко је говорио кад су га на суду питали о другу, и хтео је да се убије кад је видео другове који су се збуњено смешили у ланцима, пред судницом, опкољени војницима под ратном опремом. Није имао луду потребу мучеништва, али није могао видети да други трпе више од њега. Гледао је своје лице у капљи вина и своје очи које су гореле, можда с поноса, можда од жалости.

Кад је настао рат, вукао се с коморџијама, у Кошеву, око гробова, по падинама Хума, и гледао часне сестре, беле и црне, које су се сјајиле на сунцу и окопавале винограде. Скитао се по ноћи по напуштеним шанчевима и плашио гуштере који су излетали из пожутеле травурине, пробуђени у дремежу. Видео је под собом, у укљештеној долини, огромни, танки димњак једне фабрике и један поток по чијој је површини шуштала зелена месечина. По дану се, кад није требало тимарити коње, крио по шумарцима, читао новине или спавао. Слушао је како горе, преко Галиције, иду гомиле Руса, као поплава. И чуо је од другова како су се Срби укопали на Црном Врху и смешећи се гледају у Дрину.

Његови су другови били старци, с ивица Сарајева, мале, суве деде с достојанственим брадама које су раскуштрано стршиле из тешких оковратника војничке блузе. Пушили су на чибуке и никад се нису одмицали од ватре на којој је кључала црна кафа. Они су често погледали с Хума на Сарајево, на своје ситне кућице у врховима града, беле као птице међу зеленим дрвећем. Али се није могло знати да ли нешто желе. Све чежње су биле само један поглед који се нагло гасио.

Драгош је слушао узневерене покличе који су долазили из котла, из крчми око женског манастира. То су певали војници који су ишли на Србију, Маџари, Румуни и Словаци, и бодрили се да не мисле на даљине у које срљају и из којих се, можда, неће вратити.

Кад дође јесен, његову колону извукоше из пожутелог шумарка по коме је легао угасити руј, као паучина. Коњи, које су вукли, светлели су се, дебели и пуни, само су им гриве биле бесјајне и репови шћечени као у пролеће. Кроз град су ишли тетураво, тешко ударали копитима и, идући преко глатког асфалта, смешно подизали ноге као да иду преко стрњика. Свуда су пролазили војници, тутњеле каре, пиштала санитетска кола с измученим лицима рањеника, и праштале као град немачке псовке. Овде и онде гонила је светина сељаке, скидала им камењем црвене саруке с перчина и вуцарала по асфалтима окрвављене главе са жутим очима.

Драгош је окретао главу, али је увек све видео, јер је био виши од свију.

Сутра дан су се мучно пењали на Решину воду и приближавали фортици око које су гамизале гомиле сенки, умотане у румену јесењу маглу. Шанчеви су се црнели, десно, лево, напред, у полукруг, и осећао се већ задах влаге од мокре земље. Линије су се укрштавале, секле и одвајале трчећи око фортице као живи прсти око руке.

Његова колона доби наређење да узме и просече један правац који је ишао према Решином Потоку. Земља је била љигава, трошна, влажна иловача која се лепила за лопату и падала као камен. Сви су се мучили и стењали. Неки су добили грозницу. У њиховим жутим рукама су се мучно тресле мотике. Падали су, али су се дизали пред надгледницима који су у чизмама имали бичеве и страшно псовали.

Драгош је у ноћи гледао како с фортице прска светлост рефлектора и како се на малом, мрачном небу, према коме су порасла поља, шуме и камење, укрштавају ваздушасти млазови супротних влажних светла. У даљини, иза Романије, потмуло је гудело, на размаке. Можда на Хан Песку. Он је слушао ово тутњање као од безброј тешких удараца по земљи, и мислио на Принципа у ћелији.

Али дани су били укочени у узак обруч неба које се све више спуштало према земљи. Готово је већ било тешко дисати. Надгледници су били љути, пили много ракију, ударали бичевима по скорелим чизмама, и имали од мраза румене носеве. Можда су мислили на жене, у овој висини коју је јесен провејавала, и можда су им стога очи биле тако пакосне.

Сви су сад већ сличили на авети. Пола их је боловало од грознице у рововима, који су се тешко чистили. Један је умро, један мали муслиман чије је лице било готово тако бело као и коса. Правоверни су клањали на љигавој земљи, заривајући прсте у блато, и прљали уши и уста иловачом која им се увукла међу прсте. Није било лекара да прегледа мртваца. Узели су га за ноге и главу и бацили у јендек, који је поток издубао. Ту је трунуо, и за ветра ударао.

Тројица од њих оболели су од тифуса. Драгош је чучао под једним бором, на земљи по којој је било меке, румене треси од шишарица, и тресао се. Давали су му само воде која је ударала на иловачу и јесен. Очи су му се мутно светлеле, а руке стискале око изнурених колена. Видео је све чудно светле слике. Фортица је порасла у облаке. Винар Семиз био је бесконачно тежак и све се наваљивао на њега да га згњечи. А Принцип му је нешто шаптао о гозбама у Јапану, али он није ништа разумео.

Сећа се да је ишао у неким уским колима која су ударала на лизол и хлороформ. Био је у највишој постељи, са згрченим коленима, јер је било уско и тесно. Под њим је неко стењао. Кроз мутно стакло видео је у дубини виадукте по којима су гамизале црне колоне. Затим је само шумело у ушима, а очи се уморно склапале као да су им трепавице од олова.

II

Било је пролеће кад је устао. Болеле су га ноге и једва је ишао. Кашљао је. Све се некако бледо осмехивало на њега:

напуштене куће и затворени дућани, прљава калдрма и опупело дрвеће. А највише се смешило небо, бесконачно дубоко од танке, провидне светлости.

На главном прегледу ослободили су га потпуно од војне дужности. Један Маџар, лекар, покушао је да га потапше по раменима, али се насмешио кад није успео. И готово је побожно погледао у Драгошева висока, настрешена плећа с немирним крупним костима.

У банку га нису више хтели примити. Ломили су руке, љубазно се осмехивали, али нису могли. Плашили су се мученишства које је ишло пред њим, његових седељки с Принципом, и његовог промуклог гласа. А њему је било све једно, гледао је у њих својим тужним очима и жутим, увелим грудима, и није се нимало чудио њиховој слабости. Више од службе вредело је сећање на малог ћутљивог убицу, и мисао на његове сиве, пожудне очи.

Онда је отпутовао, и дуго се возио с војницима који су пушили рђав дуван и жвакали дуванско лишће. Гледао је кад су они, с наивном зачуђеношћу, показивали масна вешала око сеоских станица, таоце по мостовима или аероплане који су ниско летели изнад њива, с пропелерима који су се хитро вртели као чегртаљке. И само су му се у глави мешале ченгеле с отегнутим лешинама и бела аеропланска крила, као крила огромне птице која су промењиво трептала према сунцу.

Али они нису, као грађани који су увек седели код куће, говорили ни: „Тако је требало“, ни: „Тако није требало“. Ови бескућници нису имали никакве одређене мисли о смрти, јер су је увек гледали. Били су сурови и тврди као двопек, гадљиви као коњске конзерве, пуни стеница, и с црним, испрепуцалим рукама, али у њихове очи већ је улазила ноћ и у њима су биле мртве шуме и планине које су видели. Нису се бунили чак ни онда кад су били пијани, кад су речи прелазиле у мутне дречеће гласове и кад су се лојанице, прилепљене о ивице прозора, стале гасити. Падали су један преко другог, као браћа, и у сну неразговетно бунцали и кратко и очајно стењали. Задах њихових одела био је кисео, пун зноја, и њихове цокуле заударале су на колску маст, просто као да никад нису газиле мирисаво лишће и меке иглице шишарица.

Изашао је у Броду, и у станичној дворани ударио о свирепо јаукање неког сељака кога су окрали. Но нико се није мицао. А сељак се пресамићивао у кичми као да се некоме клања, и кроз труле зубе избацивао дуге крикове, као у непознатој мочвари залутала птица.

Првих дана му је посао ишао тешко, јер је био опасан. А он је још био болестан. Најпре је дуван пребацивао лађом, преко Саве, али се могло радити само за мутних ноћи кад царински стражари не виде циља. После је нашао помоћникâ у железничарима, с којима је заједно пио и ишао у јавне куће. У вагону је лежао потрбушке и извлачио се из њега на свакој станици. И није нимало дрхтао. Мислио је на ровове, на дане у комори, на обешене, и с осмехом се светио међу стотинама других који су као и он подривали осетљиве основе државе, у спокојном себезадовољењу. Знао је да горе, далеко, путују измучени Руси, да се на Дрини светле комите на вешалима као успламтели путокази у ново, мислио је на Видов-дан и терезинске казамате, и слушао како му у срцу певају црне, осветљиве страсти као кукавице у глувим гајевима.

Тако је прошло једно лето, једна јесен и једна зима. Тада — знао је — Албанија је већ била прошлост. На Виду су се сушили живи костури. Море је било румено, слано и горко, а видици су само још више продубљивали пучину, у бесконачност. Драгош је мислио на њих, и на црне чемпресе изнад којих лепршају бели орлови.

III

У Сарајево су се враћили усплахирени мухаџири, клепетале кундуре и њихали се чохани турови. Буле су се тужно осмехивале на стару калдрму. По снежним крововима претрчавале су изгладнеле мачке. Сунце је, непомично, горело у магли на бледом небу. У свим прозорима се сијала ћелава ћесарева глава, крути Вилхелмови брци као свињчеве чекиње и пијано Мехмедово лице као надут мехур. На кућама су се виле црне и жуте крпе, и црвене, беле и плаве заставе, а у кафанама су официри, стојећи, певали „Вахт ам Рајн“ и по зидовима, између насмејаног Гамбринусова лица, у луку гмизали чежњиви натписи „Гот штрафе Енгланд“.

А Драгошу су биле досадиле јавне куће и уличне девојчице од четрнаест година с поквареним очима чији су

родитељи били гладни. Он је у капљи вина видео један сан, и смешио се варци крваве течности.

Она је била писарица код неког адвоката. Отац јој је био ћурчија, стар и измучен, и слабо је радио. У улици Новог Потока имали су једну малу кућицу, грађену од ћерпича, са зеленим доксатом и улеглим кровом. У близини је била једна напуштена џамија, прављена од дрвета које је било поцрнело и испуцало. Око ње су расле крушке које нико није обирао. Оне су у јесен падале по гробовима и мирисале, гњилећи.

Знали су се још од пре, али су се знали као и цео свет. А сад су се везали, јер су се више гледали и јер су више мислили једно на друго.

Драгош је долазио у њену кућу, и остајао је с њом дуго, сам, често до сумрака. Ни отац ни мати нису ништа рекли кад су га видели како је девојку једном пољубио. А она није имала ништа више до невиности. Али родитељима је живот из дана у дан постајао мучнији, старили су нагло и јели кувану коприву и кукурузни хлеб. Можда су се зато тако благо осмехивали на будућег зета.

Звали су је Цицом, али Драгошу се то име није свиђало. Подсећало га је на нешто циганско или цинцарско. У осталом, и покрај имена, она је имала дубоке, загасите очи с необично јасном белоочњачом. А његове очи су биле после болести жуте и болесно упаљене, и он је стога волео да гледа у једне бистре очи кроз које су избијали мир и радост. Но њено лице је било мутно-провидно, и колутови руменила, који су изгледали као печати, као да су били напрашени. Он је имао утисак да ће сваки час спасти. Кад би овлажио то лице, чинило му се̑ да је оно прешло на његове усне, и да оне зато миришу.

Једном је он затекао Цицу да пере подове. Ишла је на коленима, тело је било згрчени лук, мишице су биле набрекле, а коса је тешко падала по плећима у две густе и тамне грудве. Али он је видео само њене голе ноге које су биле пуне, обле, беле и ружичасте. Он је заборавио на ровове, на мртвог коморџију који је заударао из потока, на Принципа, на своју болест и бесно криомчарење у Броду, и видео пред очима само сенке белог и ружичастог, ружичастог и белог. Кад је Цицу тај дан љубио, и кад је осећао под својим

мршавим длановима њене топле дрхтаве груди, он је мислио само на боју њених ногу. Никад није имао тог огња. И све жене које је имао, нису имале ту болесну страственост и такве ноге.

— Не, немој... Може ко видети! шаптала је она, и скупљала ноге које је он дотицао упаљеним јагодицама прстију.

Али се опет бацала на њега, и душу му извлачила на усне, као да су његови додири изазивали у њој махнито осећање и жељу да се преда, да се пода.

Обадвоје су се престрашили кад је дошао сумрак. Он је брзо изашао, и кад се нашао сам, уз чашу вина, све му се нешто бело и ружичасто смешило у чаши. Он је мислио да су то његове очи. И да је у њима остала за увек једна слика.

У јесен су се верили. Он јој је купио златан прстен с опалом, чије се млеко претакало у прву јутарњу модрину. Али, одмах после неколико дана, он је видео да она кашље, сустегнуто, но тешко, и као да у том кашљању има крвавих кончића. Само, њене ноге су биле тако беле и ружичасте, и њена упијања тако болна... И он је скидао прах с њених усана, осушене крваве кончиће, и мислио на жену која је улазила у његово биће као изненађење, и чији је сваки покрет био једна опојност, пуна страха.

IV

Тај дан су славили посвећење споменика Фердинанду, управо на месту где је Принцип последњи пут, слободан, стајао. Драгош је мислио на нове затворенике и на старе који су већ били умрли. Он је видео само гробове у местима где је некад било живота: у Зеници, у Араду, у Марибору, у Терезину и на Дрини. Заставе су дречале с кућа, обасјане видов-данским сунцем, а негде, на крају града, потмуло је брујала војна музика. Можда су сахрањивали мртвог ратника. У ваздуху је трептала летња јара, под ногама се распрскавала прашина, а по дрвећу се исплитала бела паучина.

Он се није нимало зачудио кад му је Цица тог дана на вечер рекла да је затруднела. Како брзо! Као да је јуче, у својој постељи, скидао с ње белу кошуљу и гладио чудно сјајну кожу, меку као маховина.

Ноћ је провео на улици. Његова велика сенка помицала се покрај Миљацке, чија се вода ваздушасто надимала под месечином. Јабланови су били велики, страшни и црни, и као да су хтели да се сруше на њега.

Она је видела да је он измучен, и мислила је да га не радује дете. Тако рано! А он је сањао о хладним висинама Требевића и о Решиној Води у јесењој магли. У грудима му је нешто горело.

— Ду! изненађивала га је она, гледајући у њега, како је лежала у његовом крилу, од браде према очима. Маче моје мало, ти си замишљен!

— Сасвим ће бити леп! додавала је она, носећи у очима једну визију. Тако мален и тако нежан. Црвић! А на главу ћемо му метнути капицу од црвене свиле.

— Коме?

— А, ти га не волиш! Знала сам ја. Не волиш. Ти не волиш ни мене.

— Али кога ја не волим? питао је он, мучно се трудећи да уђе у склоп њених мисли.

Она је почела плакати.

— Али њега! Нашег малог! Је ли, он ће бити леп?

Није хтео, али се згадио. Некакав мали! Он га још никад није видео, а требало је да га воли.

Одлазио је сад тако тихо као да није припадао овој кући, и овој жени, и ономе кога је она носила у себи. И није се враћао по неколико дана, док га не би обузело сажаљење, и црна мисао о Цициној смрти. Али није ништа било ново. Она је само кашљала, румени колутови на лицу били су крупнији и сјајнији, по ноћи се знојила и тужила да је мали много мучи. Није још био ни дошао, а већ је мучио!

Није могао да гледа њеног оца у очи, које су биле мрачне и злослутне. Старац се нијао у свом ћурку некако болесно као да је био узет у једну руку и једну ногу. Шепусао је као падавичар. Али видело се, у његовим тврдим зеницама, да има једну тамну идеју. Можда је мислио на Цицино венчање?

Драгош је био миран само у крчми код Семиза, пред чашом вина. Тада је био потпуно свој. Размишљао је о једној жидовској афери, о неким добављачима који су згрнули силне новце на уљу од тиквиних коштица и продавали војсци

ципеле с ђоновима од импрегниране хартије. После је мислио на процес једне муслиманке, жене познатог лекара, која је за новац постала љубазница неког младог официра, и на Принципа, коме су у далекој чешкој болници били одсекли туберкулозну руку. Знао је да сад мора да је његово, и онако грубо и жуто лице, још ружније, обрасло у црвену браду.

Цица је мислила на његове пољупце, на његову снагу, и мирисала његово тело. Али се тихо стидела кад је ишла адвокату да пише на писаћој машини. Чинило јој се да свако гледа у њен трбух. Она се стезала да изгледа витка, али њене очи су губиле сјај и имале израз болеснички. Она је осећала тупе грчеве под срцем.

Неки пенсионисани учитељ, Никола Мартиновић, приповедао је сад Драгошу своје акције које је подузимао да сруши централне силе. Из њега је била страсна самоувереност мегаломана. Он је био затваран, тучен; он је гладовао с бедном пенсијом, али он није престајао да пише бесконачно дуге оптужбе против Аустрије, страховито замршене, у којима логика и интерпункција нису имале места. Пијан, он је глумио Бертолдов сан, који је једном сањао, или певао некакву безобразну песму далматинских војника: „Под кишобран! Под кишобран!“, или се иронички молио, на начин проштењара у процесији на Све Свете: „Госпе, смилуј се!“

Драгош је гледао преко његове чекињаве косе на улицу чији је распукли тротоар жарило августовско сунце. И слушао је, с очајањем, како се Брусилов повлачи, остављајући ровове пуне мртваца, да иза Коњухна гледа у запаљену Русију којој је Керенски нешто дуго и мучно говорио.

Био је сив и пепељав кад је седео с Цицом, и није разумео забринута питања њених очију и њено страховање над оним што се мицало под њеним срцем.

„Да ли да му кажем?“ мислила је она. „Да ли да му кажем?“ Али није ништа рекла.

Он се само нејасно чудио како је његова страст била у толико краћа у колико је била силнија. Добро, подала му се. Али сад већ треба ићи до других жена, тражити нове сенсације, кад су умрле све везе с овом.

Његову је мисао она рекла, кад га је упитала:

— А дете?

Да, дете! Главно је да је дете ту. У осталом, толико је копилади на свету. Али шта је то копиле? Дете које је отац заборавио, за кога се не брине. Но зашто су онда толики домови нахотчади? Шта ће онда радити пожртвовне госпође из толиких добротворних друштава?

Август је пролазио. Видело се по дужим сенкама. Сунце је већ добијало, као и небо, неки магловит нимбус, смеђ као изгорела трава. У Цицином суседству су мирисале дозреле крушке. Можда оне око џамије, које ће ускоро почети падати по напуштеним турским гробовима. Дубоко под Новим Потоком, у котлини кроз коју је јурила муњевита Миљацка, румено се сијала стаклена купола на градској општини, велика као огроман надувен мехур. Видела се и једна застава, црна и жута, али већ уморно избледела, као да се наситила рата.

Цица га је пољубила. И своју тешку косу положила је у његово крило, и жалосно се смешила гледајући његове маларичне очи.

„Да ли да му кажем?“ помислила је. „Да ли да му кажем?“ Али није ништа рекла.

Но ушао је старац. Још више згрчен. Једну ногу је тешко дизао. Цица се збуњено дигла с Драгошева крила и лаким прстима поправила косу. Старац је љутито шмркао и пажљиво гледао у мрачне углове. Затим је сео према њима и почео брзо говорити.

— А мислиш ли се ти женити, је ли? На јесен? Да није касно? А видиш ли да је она под срамотом? Пхи, што сте прљави, ви данашњи људи!

Цица је хтела да устане, да му руком зачепи уста, горела је од стида, чинило јој се да је продају, и дрхтала је као оно јутро кад се нага пробудила у Драгошевој постељи и осетила је да је он сад може одгурнути и рећи јој да иде, и да може, само ако хоће, заборавити одмах на ту грчевиту ноћ кроз чији је крвави бол прошло толико узрујане сласти.

— Па шта ти велиш? питао је старац. Да одем попу да огласи?

Драгош се сетио малог градског пароха, и само њега, и видео га како у црквеној порти говори сакупљеним сељацима да молитве не могу подићи болесника, ако га не подигну лекари.

„Он тако мисли и о венчању у цркви“, сети се Драгош.

Цица је прекрила очи, и тихо јецала. Каква срамота! Каква срамота! Али старац је хладно разлагао своју мисао, и љутито стављао питања на која Драгош није одговарао.

— Па да одем? Добро. А венчање? Рецимо око Аранђелова-дне. То није тако далеко, шта ти мислиш? Дотле и Цица може спремити оно што Бог да. Дај да се пољубимо! Знам ја да си ти поштен човек!

Драгош је осетио на својим уснама чекињаве старчеве бркове који су га шкакљили. И помислио је на мираз који старац није имао, пожелео, изненада, тако студено и тако сурово, да се с њим погађа, да ниже своје погодбе, безобзирно, трговачки, и да ужива у старчевом мучењу као у својој љубави, али није ништа рекао, јер га је дирало Цицино јецање.

— Ти ме више не волиш? упитала га је Цица кад је старац свечано изишао, и погледала га кроз мокре прсте, кроз које су текле крупне сузе.

— Ах, шта, све једно! узвикнуо је он нервозно и преплашио се боје свог гласа. — Љубави свакако нису вечне!

Одмах је устао, и висок и мршав стајао је пред њом и немирно закопчавао пуцета на капуту. Али она се изненада овила око њега, и њене руке су склизнуле низ његово тело и нашле се негде око његових сувих колена, и њена глава је пала по његовим ногама и љубила његове ципеле, прашне и гадне.

Није имао снаге ни да јој нешто каже, ни да је подигне, ни да је одгурне. Стајао је укљештен у њен молећиви загрљај, обесхрабрен огромним сажаљењем које је осећао према самом себи, овде, док га је ова жена пожудно стискала, не из љубави, него из потребе да има заштитника, ма да је знала да је између њих све велико прошло. А он није могао да прекине овај мучни, одвратни однос, и само је жалио себе што се предаје једном људском осећају, кад је осећање среће већ било у магловитој позадини.

Мислио је на другове између којих ниједан није имао брачне постеље, него само горко, разбуктало незадовољство које је притискивала тврда сламњача, негде у мраку неке ћелије, и мислио је о својој ситости и спокојном задовољењу страсти.

Сад истом, кад је она стајала очи у очи с њиме, и кад су њене зенице имале онај страшни сјај какав је виђао у

оних коморџија на Решиној Води који су оболели од тифуса и јесење влаге, сад је истом видео да је дрхтање њених усана дрхтање смрти која се примиче. Отирао је усне и хтео да с њих скине крвави траг болести коју је даномице увлачио у себе као мирисни дуван.

Страшна му је била ова жена и онај плод који је бујао у њеном срцу, и скупљао се изнад себе, жељан живота, као мати изнад сопственог детета чије су очи већ самртнички помодреле.

V

Улицама је ишла јесен, жута, с ниским, мрачним небом и једноличним даждењем. Ма да је била сува и гладна, била је ипак неодољиво тешка, и под њеним корацима улегала се калдрма и сокаци се претварали у блато.

Многи су рањеници умирали. Умирали су и они који су седели код куће и пили искуван кукољ с кукуреком да би имали ватре и да их не би узели у војску; умирали су пажљиви посленици на које се огњено насмешила шпанска грозница, али највише су умирали тешки рањеници с отрованим ранама или од реуматизма измученим костима.

А Жидови су радили по свим војним канцеларијама, правили милионе од прљаве хартије, и за новац, у име ћесара, решавали људске судбине.

Драгош је седео код Семиза с Мартиновићем и није слушао овог пијанца који је брбљао о социалистичком конгресу у Штокхолму, о немачкој офансиви према Паризу, и о Дугој Берти која је бацала на Париз смртоносне пројектиле. У џепу је са стотинаркама гужвао једно писмо од Цице које није читао, али чији је садржај знао. Дете је већ било умрло, и находиште Светог Антуна, и добротворне жене које су предводиле о Видов-дану осветничке руље, нису мариле да се муче једним беспотребним црвићем. Цица је лежала болесна, и он је мислио каква сад мора да изгледа без румених колутова на лицу, и да ли су њене очи још увек бистре. А своје образе видео је на површини сјајног вина, и њихове мршаве кости на којима се тањила пепељава кожа, и слепоочнице с којих је нестајало косе.

Можда никад није више мислио о себи него сад, можда више него онда кад је копао шанчеве и водао господске коње,

или кад се нашао на улици и морао да оде у Брод да криомчари дуван у Нови Сад и да са Жидовима претвара аустријске новчанице у румунске леје. Није поимао како има тако страшних веза у животу које се не могу ничим прекинути осим лудом смрћу. Није хтео брака, јер није хтео дугих веза; није веровао у љубави, јер је осећао да је у њима све само чулно опијање, а сад, кад је прошла варка страсти, он је ипак био везан, и морао је да мисли на жену којој је учинио лепих тренутака и које је требало такве оставити у сећању. Но на њих се, чудном случајношћу, опет надовезивао живот, и овај нови чвор је бескрајно болео.

Шта су они, мислио је он, могли једно другом дати више од оног што су дали? Најлепше је било прошло; најчулнија сенсација је постала неповратна. А ипак су се настављале жалосне, траљаве везе, да ли посредством детета или неодољивошћу друштвеног закона, а настављале су се да избледе потпуно њену невиност и румену радост њених очију претворе у пакосно вребање.

Шта су они, мислио је он, могли учинити једно за друго више од онога што су учинили? Ту је већ била као прошлост сва запенушена страственост два тела која су се згрчила у клупко; ту су били најдубљи пољупци и најнадраженији мириси, и најлепше небо које су имали за најстрасније ноћи. Али сад је долазио стари ћурчија и хитао попу да огласи веренике, као да се срамота, ако је има, може умирити венчањем, и као да је у опште срамота волети се дотле докле се може. Шта се све то тиче Бога? Он је рекао: Волите се и множите! Шта се то, дакле, тиче Бога?

Шта су они, мислио је он, могли учинити једно другом лепшим од онога што су већ учинили најлепшим? Свако даље везање било је насиље, а свако насиље морало је изазвати сурову реакцију и бол.

Но Цица је, удубљена у јастуке, с недовршеним плетивом покрај себе и напуштеним пеленама, мислила на његов поглед који је био као поглед у малог, и хтела је да види његове очи да би још једном видела малог. Удисала је мирис крушака које су трунуле по гробовима, удисала маглу која је сличила на чупаве облаке и била тако густа, и сећала се да је то што је сад, могло бити још оне прве ноћи. Све једно.

Град је тонуо у камените котао, притиснут тешком јесењом маглом, жутео под влагом и губио многобројне осене својих кућа, дрвећа и воде.

Мартиновић је, тих дана, морао много приповедати, јер је под утиском тамних видика било необично тешко.

VI

Најпре је видео, отишавши нехотице у поље, вешала и на њима сељака који је управо био издахнуо. Свет је око њега још грајао, куварице су се смејале, а једна компанија војника, с добошарем који је тупо бубњао, спремала се да оде.

Затим је, тог истог дана на вечер, мислио на руске војнике који су остављали незаштићене линије и малог калмичког цара Лењина који је испливао на широку руску површину из мрака подземља.

„Никада неће бити краја... Никад се неће свршити“, мислио је Драгош.

Одједном су утрнуле све наде. Над Београдом се вила црна и жута застава. Русија је дизала руке с идеје толиких својих мртвих милиона, а Немци су издубљивали и салевали у челик своју Сигфридову линију. Шта је било то што је Тресић-Павичић оптуживао у бечком парламенту један свирепи режим; и то што су хиљаде бежале с фронта, и што се свугде умирало од глади, и што је Карло обећавао федерацију, и што су „зелени кадери“ пунили по Хрватској пусте крајеве?

„То је једна бесконачност“... мислио је Драгош, и није више веровао у могућност ослобођења.

Никога није било око њега на кога би се могао ослонити. Све се разбежало као преплашено јато птица. А самоћу, међутим, није могао више да испуни сопственим мислима. Интелигенција је изгледала изгубљена, говорила је тужно о Енглеској која хоће да сачува целу Аустрију, и тешила се очајно оквиром, тешила се пространством оквира.

Још једино је у чаши вина било краткотрајне радости, и мало горке наде у неутаживим комбинацијама учитеља Мартиновића, који је, гладан, рушио све препреке и непрестано у својим списима градио Душаново царство.

Драгош је проводио луде пролећње ноћи по јавним кућама где су ратни криомчари разбацивали хиљаде, и где се пресипао шампањац по свиленим наслоњачама и танке чаше

пршталe о огледала. Тражио је нешто у усахлим грудима проститутки, у њиховим мртвим очима, на њиховим длановима ишараним страстима, и искао једну милост у дивљим чардашима мађарске ергеле која је бесно ударала по напуклим цимбалима.

Пролеће га је гушило. Тешка му је била сунчана светлост, неподносив ваздух светлог дана, неиздржива јасноћа дањих видика. Живео је од ноћи као слепи миш, од бесмисленог себезаборављања у оргијама, и љутио се кад би се однекле, с прага свести, јавила мисао о делу сопственог разарања које чини.

„Ах, кад бих могао да учиним један гест као Принцип! Да се мало протеглим!“ мислио је.

Али се није протеглио, није имао снаге да се, после дугог зевања, пробуди из дремежа, и клео је сопствено срце које је тако кукавичко и себично, и грађански тако скромно и неосетљиво за један свеуништујући пламичак.

Покаткад пред зору, кад се враћао у свој хотел, крв је почињала да дрхти у коленима, а у костима је одједном било хладно као да су потопљене у лед. Кратка омаглица би прошла кроз мозак. Али одмах се јутро насмешило у прозорима, минарета би засјала, бацајући уске сенке на небо, Требевић се надуо као да је испуњен ваздухом, а са зида хотелске собе понудиле би се, из светлог оквира, Цицине румене усне.

Кад би легао на постељу, ова девојка га је мучила својим погледом, чудно испитљивим, који је тражио да сазна да ли у његовом срцу има још мало верности. Бадава би се Драгош окренуо на другу страну. Њене очи су болешљиво сјале, а њена тешка коса је дрaшкајући дотицала његово измучено лице.

— А-а, све је пропало! одговарао је он шапатом на њена питања, и у томе што је све пропало, као да је био одговор и на њихово лично удаљивање.

— Остави ме! срдито је шаптао и покушавао да је одгурне од себе. Нема смисла, и онако је све пропало!

Нехотице, он би се заплео у изукрштане мисли и свађао је теретан биланс својих настојања и страсти, својих полета и својих падања. А рат је по свему ширио своје коштуњаве прсте и све је некако извртао, од најобичнијих љубави правио сенсације, моралне односе стављао наглавачке, исмевао се

Богу, поштењу, карактерности и пријатељству, и дизао само једну светињу, као дивљи цвет, изнад порушеног човечанства: Себичњаштво!

Узалуд је Драгош хтео да угледа нове линије које изничу из ратног хаоса, у руменој магли новог настојања. Ништа! био је исход свих дугих маштања.

— Ништа! одговарао је он Цици, и затварао своје жуте и крваве очи.

Пао је, после једне радосне ноћи, у којој је чуо звуке свих својих драгих комитских песама, пуних великог клања; пао је као свећа кад се, добро нескаљена о дно, одједном преврне и распукне по средини, у тренутку кад је истом почела горети. Била је опет једна сунчана зора, и он се, пијан, пењао уз степенице свог хотела. Одједном му је крв у жилама пресанула и колена се жалосно пресамитила као да су била мучки пребијена.

— А-а! Ништа! промуцао је он кроз крв која је куљала на уста.

Тај дан је Цица, лежећи на постељи, непрестано подизала своје руке према светлости и гледала у њихове црне, мршаве жиле, које су се пругасто шириле по истањеној кожи и некуд бездано бежале.

БОРИВОЈЕ ЈЕВТИЋ.

ЖРТВЕНИ ОЛТАРИ.

Ја идем као побожни путник
кроз чекања пустиње дуге,
и приправљам се молитвом, тихо,
на светле тренутке оне
кад се отвара душа
за тренут скрушеног разговора
са вечношћу.

За бела треперења та,
за те флуидне вихоре,
чувам ја цвеће срца свог,
да њиме поспем
своју ослобођену мисао.

Тад побожно ничице падам,
и на тај жртвени олтар
приносим дане својега живота,
да их као пречишћени прах
вратим свом Богу
који ми их је, у својој великој милости,
даровао.

И све радости,
и сви осмеси мојих очију,
нека су гајени само
за тај жртвени дим —
до вечног мира у који ћу се вратити
кад догори последњи пухор
на жртвенику.

V. MASSUKA.

ПРИМОРСКИ ПЕЈЗАЖ.

Једна је звезда пала на моје зенице тавне
и осветлила их целе...
И зашумеле су блеском тишине једноставне
кроз срца вртове бéле.

Да ли то име неко ил’ глас нечији беше,
ил’ сумрак очију којих?
Ил’ се то срцу негде нечије усне смеше
на дну зеница мојих?

Самоће тренут. Привид у тами недозирној.
Ведрина мира. Покој.
И само бразда светла у срца пучини мирној,
прозрачној и дубокој.

И само чемпрес један везује с небом море
— тренутка једног младост —
к’о да из срца мога ниче пут неке зоре
ћутања мога радост.

V. MASSUKA.

ХРАМ.

У дубокој јеловој шуми
сребрна црква стоји,
у дубокој јеловој шуми.

И њено сребрно звоно
музиком часове броји,
сребрно танко звоно.

А дуга фаланга верних
креће се у тиху муку
по дугу прашњаву путу,
предуга фаланга верних.

Ту су у сребрном плашту
са плавом птицом на руци
све сањалице света;

ту су у мркој ризи
са штапом свих немира
све луталице света;

ту су у црноме плашту
усамљености вечне,
с путиром у бледој руци
препуним злаћана вина
свих Чежњи и свих Снова,
сви песници земљиног шара;

и најзад, спутаних ногу
тешким ланцима Страсти,
ту су сви грешници света,
грешници, чистоте жудни;

сви које вечите Чежње
за светлијим, бољим светом
сажижу,
кидају,
муче...

Тамо под кристалним сводом,
под кристалним сводом плавим,
њише се огромно срце
у високој сребрној цркви,
огромно крваво срце...

А у место свећа стоје
две бледе
дигнуте руке,
две жедне руке
небу...

Њише се огромно срце
у високој сребрној цркви,
огромно крваво срце...

Црвене падају капи
на бледе руке верних,
тешке црвене капи...

И од сваке једне капље,
једне крваве капље,
чудно братство се ствара
између оних које
вечите Чежње муче —
крваво, тесно братство —
између ћуталица,
између сањалица,
између свих песника,
и грешника чистоте жудних, —
тесно крваво братство...

У дубокој јеловој шуми
сребрна црква стоји,
у дубокој јеловој шуми...

И њено сребрно звоно
музиком часове броји,
у дубокој јеловој шуми...

У дубокој јеловој шуми.

ЈЕЛА СПИРИДОНОВИЋ-САВИЋ.

ХАЛУЦИНАЦИЈА ПЛАЧА.

Све ми се чини
у тишини
да неко плаче на висини.

Туга ме бије
и бол ме пије.

А међутим од звезда мокро
небо нико ми није покр'о,
свуда је мрак и мук;
пуни смо ритма и моћи
цареви ове ноћи,
ја и далеко ћук.

Па ипак све ми се чини
у поноћној тишини
да неко плаче на висини.

БОЖИДАР КОВАЧЕВИЋ.

ЕКСТАЗА.

Кад испијем и последњу чашу,
Заиграће соба преда мном.
На сваки удар сата
Нешто ће се макнути.
На први удар столице ће се искривити
И помаћи,
На други удар сто ће се стињити,
А на трећи удар чаше са вином издужиће се.
И све ће бити лако, нежно и течно.

А тад ћу ја,
На четврти удар сата,
Својом мртвачком руком,
Ударити по столу
Као дрветом:
Так.

Истопиће се чаше,
И све ће бити дим.

Тада ћу пружити руку
Нежно
На један мост у даљини,
Светао, танан, и румен,
И скрхаће се.
Па ћу пружити шаку на небо:
Нек остане жиг моје шаке
На плаветнилу далеком.
Па ћу пружити руку у ноћ,
Да ухватим неколико звезда,
И да их као пилиће
Принесем образу,
Да чујем како им мала срца куцају,
И узећу белу крту лобању,
И у црне очи усућу вина,
До вршка.

Да се веселим и срчем вино,
И рушим беле прозрачне мостове
У даљини.

Ја,
Са мртвачком руком,
Са мртвачком главом,
Са вином у очима,
До вршка;
Ја од пепела,
Кисео као вино,
Ја од земље,
Крт,
По пустоши сам ћу корачати нежан.

На сваки корак згрчиће се нешто
Као на удар сата.
На први корак потоци ће се укочити,
На други корак румено цвеће опашће као пепео.

И све ће бити сиво,
К'о земља
К'о пепео.

Затим,
Глава ће ми поћи у висину,
А руке,
Моје две мртвачке руке,
Полако,
Али врло полако, издужиће се.

Ја мртвац,
Са вином у очима,
Нежан,
Пружићу се од земље до месеца,
И грлићу га танким рукама,
И љубићу га у чело бело,
До зоре.

И тако ће нас затећи сунце.

МИЛОРАД РАДОНИЋ.

РАЗВИТАК ВАРОШИ У СРБИЈИ

ЗА ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА[1] (1815—1839).

Госпође и Господо,

Вечерашње моје предавање има за циљ да вам изнесе један детаљ од прилика у нашој земљи од пре сто година — из онога доба кад се почело рашчишћавање са једном тешком прошлошћу нашега народа, кад је полаган темељ једне боље будућности и кад су стваране основе на којима ће се развити наша садашњица. Из тога фундаменталног доба наше историје има много интересантних детаља. О некима од њих ја сам говорио на другом месту, овде пак хоћу да покажем у каквом су стању биле наше вароши одмах после ослобођења, њихов развитак под Кнезом Милошем, и, најзад, само да укажем на значај тога развитка.

Пређимо одмах на ствар.

Парне лађе пре сто година још нису додиривале Србију, те се из Аустрије прелазило у њу на обичним лађама са веслима.

После вожње од скоро два сата стизало се из Земуна под Београд, на пристаниште. Оно је било просто и примитивно, онакво какво га је сам Бог био створио и пуно широких и неспретно саграђених турских лађа. По њему су се шетали или излежавали прљави, необријани, испијени, али ипак дивљег изгледа, лађари са фесовима и турбанима на глави, у грубим и похабаним црвеним гуњчићима и широким подераним димлијама, голих руку и засуканих рукава. Кроз ту гомилу гурали су се при доласку лађе снажни, само још одрпанији, амали са самарима на леђима, који су им до мало час, док су се на обали лењо излежавали, били под главом, — да дочекају лађу и да заслуже коју пару носећи терете и пртљаге у варош.

[1] Јавно предавање држано у Београду 24 априла 1922 године.

Преко рушевина, корова и ђубрета улазило се кроз олупану Сава Капију у град, седиште паше и центар турске власти и господства тадашње Србије. На капији је била прва турска стража, одевена у врло разнолико, сиромашно и одрпано одело и „по већој части необувена“, како је описује један од тадашњих наших пречанских књижевника, кога је „неутолима жеља“ да види Србију била довела у Београд. Живела је у неокреченим „од дима у највеће гадило обученим“ ћумезима. И док су једни „лежали, дремали или спавали“, други су „с прекрштенима на земљи ногама, као просјаци седећи неуредним неким гласопревијањем песме своје певали или зевајући на пригревици сунчали се“. У граду је било све у рушевинама: и стари бедеми, и градски зидови, и ограде, и касарне, и магацини, и куће, које су Аустријанци за време окупације Србије у првој половини XVIII века „тврдо, по правилима и по вкусу европејском сазидали били“. На зградама нигде није било прозора, нигде врата; све су слабо покривене даскама, киша увек у њих продире и ветар их увек пуни прашином. Убоге дрвене куће, у којима су становали турски војници и чиновници, биле су сам крпеж, све је било искривљено, поломљено и прљаво. Такав је изгледао Доњи Град Београда.

Из Доњега Града стрменом узбрдицом пело се у Горњи Град. У њему је падао у очи један квадрат од зграда на два спрата, начињених од чатме и блата, али запуштених и готово у рушевинама. Са њихових су се кровова дизали многобројни, високи, танки, зашиљени оџаци. У унутрашњости тога квадрата кровови су били испуштени у напред, те су покривали простране доксате, испод којих су биле мале, мрачне и прљаве собе. У њима су становали одрпани, готово у саме дроњке одевени војници, којима је век пролазио у излежавању, пушењу и спавању. Двориште овог квадрата било је право сметлиште свакојаке нечистоте: гомиле ђубрета, које су сваким даном бивале све веће, отпадци од јела и фуражи, црепови, прње. Тај квадратни комплекс запуштених зграда, ти оголели лењи војници, то сметлиште од нечистоте, то је био двор Његове Светлости београдског везира, паше од три репа и гувернера читаве Србије. Сам конак у коме је везир становао био је „прост, велики и довољно простран“, али је сав био од дрвета. „Никаквог поновленија на њему

не беше; прозори на више места узицама везани. Све је старо, све излупано". По дворишту и око дворишта било је и таквих Турака „на којима се честитија, гдешто и златом извезена, горња хаљина видети могаше, но при том или у расцветаним шалварама или босоноги скоро шетаху се". Све беше прљаво и „све се крајњем паденију клоњаше".

Тако је изгледало место из кога се тобож господарило Србијом, то је био центар моћи и сјаја Турске Царевине у Београдском Пашалуку.

Из града се излазило на Калемегдан, парк и шеталиште данашњег Београда. Тада је на њему било турско гробље, у коме су се погребавали знаменитији Турци, али је било тако запуштено и пуно нечистоте и паса, да му даљи опис није могућно наводити, а да се човек не огреши о друштвене обзире. Довољно је рећи да је на њему било толико изгладнелих паса, да су нападали на људе као планински вуци и да су, немајући шта друго, сами себе јели, а неки су од глади постајали слепи, посртали као буновни и били ждерани од других.

Од Калемегдана — лево на ниже, улазило се у турски Зерек и Дорћол, а још даље у јеврејски гето, у тако звану Чифутану. У турском и јеврејском крају Београда био је прави лавиринт од пустих, тесних и прљавих сокака и ћорсокака са разривеном калдрмом, засутом блатом и ђубретом, са порушеним џамијама, текијама и кућама, са усахнулим и обореним чесмама, са рупама за које нико није знао каква их је потреба ископала, са гомилама камења на сред пролаза, за које нико није знао откуда је и чега ради је ту донесено и са збијеним кућама, које су леђима на улицу окренуте те су изгледале као да су без прозора. Куће су само онде биле проређене где их је пожар уништио, или где су им се господари још за време Карађорђева устанка разбегли, те су запустеле, пропале и разнесене. Да са тих пропланака нису излетале гомиле мршавих и изгладнелих паса и нападале као бесомучне, и гомиле турске дечурлије, која се плазила и бацала камењем на сваког хришћанског пролазника, утисак би био као да се варош раселила или као да ју је куга поморила.

Такав је изгледао турски Београд, највећа и најглавнија варош Србије.

Чим би се из Београда изашло, наилазило се на читаво море од шума, кроз које гдешто „ни пешак никуд проћи не

може, а то ли коњаник". Када је Ламартин 1833 године пролазио кроз Србију, учинило му се као да је „у сред шума Северне Америке". Идући овим „океаном српских шума", како их Ламартин још и другојаче назива, наилазило се с времена на време на пошире пропланке, из којих су се уздизали високи јаблановн и мунарета. Међу њима и око њих чамели су оборени наши стари градови и порушене и опустеле вароши и паланке са турским, грчким, цинцарским и српским, већ денационалисаним становништвом.

Маса дивљих зверова и грабљивих тица била је свакодневна опасност. После ослобођења Србије један знатан део времена употребљаван је на хајке, које је или народ сам предузимао ради одбране и заштите себе и своје стоке, или је, нагнан влашћу, морао да тамани дивљач да би се земља очистила од ње. Наредбе о тамањењу зверова и грабљивих тица биле су врло честе и врло строге. Хиљадама кожа од зверова и глава од тица доносиле су поједине кнежине у Крагујевац да докажу Кнезу Милошу да су његове наредбе извршене. Ко сам не би могао убити одређени број зверова или тица, морао се довијати и куповати коже и тичје главе. Чак 1836 године један сељак из Попучака у Окружију Ваљевском, не могући да убије потребан број грабљивих тица, нађе јастребово гнездо, извади из њега јаја и насади их под квочку да се излегу. Пошто су се излегла „он прехранивши за неколико дана јастребове, док су мало заперутали, покоље их и предавши главе капетану попуни число глава тичјих за своју кућу".

Комуникације у земљи биле су просто страшне. Из Београда се само у два три правца, главним друмовима, могло ићи на колима. Ван тих друмова није се ни знало шта су кола. Путовало се само на коњима или пешке и то путањама, које су после кише и поплава биле непроходне. Овакво је стање истина било благодет за српске устанике, јер је спречавало улазак Турака у унутрашњост земље, али је после устанка било страшна препона продирању напретка.

Кад би се тако рђавим путевима стигло у који наш град, варош, варошицу или паланку, наишло би се на још горе стање, но што је било у Београду. Ако се изузму Београд и Ужице, тадашњи највећи градови Србије, онда је по осталим градовима, варошима и варошицама било по 200—500 кућа,

а у паланкама по 30—50. Куће су биле збијене, у свакој је обично живела само по једна породица. Средином је ишла главна, доста широка улица, којом је пролазио главни пут, обично друм. У њој је била и главна чаршија са дућанима, хановима, механама, кафанама, екмеџиницама и по којом кућом имућнијих грађана. Од ње су се одвајали на једну и на другу страну неправилни сокаци и ћорсокаци са кућама готово из реда сламом покривеним и леђима окренутим на улицу. Све улице скупа изгледале су као лавиринт, у коме се странац врло тешко налазио. Оријентисање је отежавала и једноликост ограда, капија и кућа. Стара запуштена калдрма била је свуда подједнако рђава. По њој су точкови од кола са ужасном лупом и потресом падали с камена на камен, а пешаци су и по сувом времену једва корачали. Кад је блато морало се скакати с једног камена на други, ако се није хтело гацати по глибу до преко чланака. Свуда је била ужасна нечистоћа и ђубре. Чопори паса излежавали су се по њима и нападали пролазнике. Свуда је било опустелих, полуоборених или већ срушених кућа. Џамије су биле разграђене и опале. Око њих су зјапили пропали гробови и порушене чесме. Хришћанске су цркве биле ретке. Ако се по нека била и одржала, била је опала и у бедном стању. Неке су биле претворене у џамије, а неке употребљене за барутане и магазе. Многе су биле са свим у рушевинама. У опште вароши су целокупношћу својом изгледале бедне и у пуном опадању.

Становништво по варошима било је највећим делом турско. Срба је било врло мало, и то трговаца (готово само дућанџије) и мајстора (понајвише ћурчије, терзије, јекмеџије, туфекџије, кујунџије). Још је мање било другог становништва: по који Грк или Цинцарин, обично механџије, по који Јеврејин, Јерменин и Циганин. Господареће становништво у целој земљи били су Турци. Они су становали само по градовима, варошима, варошицама и паланкама. По селима их није било сем у неколико села поред Дрине, но и то су били Срби муслиманске вере.

Стање Турака у Србији није било ништа боље од стања у коме су се налазили градови и вароши у којима су становали. Од све некадашње силе беху им остале још празне привилегије. Сам везир београдски био је само сенка старе турске моћи и господства. И ако је био паша од три репа,

његов положај нити је имао сигурна ослонца у Цариграду ни много значења у Београду. Интриге у султановом серају и на Порти само су се новцем могле сузбити, иначе први Бајрам, време кад се врши смењивање и премештање везира и паша, могао је однети сваког од њих у сургун или у још што горе. Да се сузбију интриге, требало је много новаца. Београдском везиру могао је дати тај новац само Кнез Милош. Да би представљао власт, везир је морао имати двор са вишим и нижим чиновницима који су били шефови појединих дворских и административних служби. Цела ова тевабија, ма како бедно изгледала, коштала је новаца, који је само Србија, преко Кнеза Милоша, могла дати. Она га је истина давала, по некад и преко обавезе, али он није био довољан да задовољи ни пуну потребу, још мање прави сјај једног суверена. Сем тога и Цариград је односио много, и Његовој Светлости београдском везиру, који је, према своме положају, не само имао право него и дужност да развије сјај и господство, остало је да се задовољи олупаним конаком, у коме су му били на расположењу, осим женских одаја, још један салон и две мале собе, у којима се бавио, обављао послове, јео, спавао, примао посете; — да се задовољи одрпаним војницима, поцепаним и гладним великодостојницима; да се вози у једним стародревним отрцаним каруцама и да сваки дан ужива у свирци и песми једне своје музике, за коју сви који су је слушали кажу да је била просто страшна, и да по читав боговетни дан седи, ћути и пуши.

Сви достојанственици на пашином двору били су то само по имену. У ствари то су били слабо или никако плаћени дегенерици, бедна и гладна фукара, која је само још пред светом држала на свој празни понос, која је имала права да назове Кнеза Милоша, правога господара Србије, својим „достом“ (пријатељем), побратимом и посинком, али која је стварно уздисала за његовом милошћу и протекцијом и од њега очекивала бакшиш и добру реч код паше. Највећи достојанственик на везировом двору, први до њега, његов ћехаја-бег, плачући је нудио Кнезу Милошу на продају свога хата с рахтовима, добар самур-ћурак и шал, јер трошка нема, заклињући га у децу и у све на свету, да ово остане тајна.

Ето тако је изгледала суверена турска власт у Србији и њезини представници у Београду.

Ништа боље није било ни у унутрашњости земље. Представници турске власти у нахијама били су муселими или војводе. Они су становали у нахијским варошима Србије и имали су по правилу велике приходе. Али од свију доходака они су мало имали користи. Везир, који им је давао положаје, или још боље који им је положаје давао под закуп ко дâ више, узимао је све. Уз то су сами морали да представљају господство, да имају известан број послуге, чауше, и још по ког службеника, које су морали издржавати, те им није остајало готово ништа. И то је у ствари била гладна, привилегисана фукара, готова на све, па и на услуге Кнезу Милошу.

Маса турскога живља, у почетку је становала у свима градовима, варошима и паланкама. Постепено она је остала само у неколиким градовима и у нешто села поред Дрине. Сви су из реда били нерадници. Оно мало Турака трговаца и занатлија, који су по нешто привређивали, ишчезавало је према маси левента, који су проводили век или као амали и послушници, очекивајући часове кад су могли малом услугом да заслуже комад хлеба, или који су се као војници излежавали по гарнизонима у опалим градовима и дотрајалим касарнама, или који су се као грађани дембелишући протезали по мрачним, ниским и прљавим кафанама, срчући кафу, пушећи и лењо и тромо трајући дане.

И ако цео тај турски свет није значио ништа, ипак је он био привилегисан, и још се пазило да се нико не огреши о поштовање и дужности које им припадају. Кнез Милош је у свакој прилици одавао почаст везиру, која му, као царском представнику принадлежи. Кад год је излазио пред њега, љубио му је скут и руку. Исто је то чинио и према високим особама које су из Цариграда долазиле. Кнегиња Љубица кад год је долазила у Београд, правила је посету везировом харему. И према другим Турцима се Кнез Милош спходио врло пажљиво: лепо их је примао и, према положају, одавао им почасти, или их је обдаривао новцем и поклонима. Полазећи од себе, он је и другима препоручивао, да се према Турцима понашају како треба. Обичаји, који су значили поштовање према Турцима, још су били у снази; још су им свуда, чак и српски чиновници, устајали на ноге и нудили их чибуцима и частима. У маси народној још су се људи скидали

с коња кад би срели Турчина; још раја није смела са свим слободно носити одело зелене боје, јер је то била само турска привилегија, нити јој је одело смело бити лепо и окићено. У неким местима нису смели носити ни јеменија, ни црвених фесова, а још мање фесове са кићанкама.

Али све то у ствари није значило ништа. Стање Турака у Србији било је очајно. Затворени по варошима, они су потпуно зависили од села, од онога села које их није волело и које их никад није трпело у себи. Руинирани, они су живели од залогаја, који им је пружала рука онога који је представљао српски народ. По изгледу господари, они су у ствари били таоци оних над којима имају тобожњу власт. Сем малог броја трговаца и занатлија, сви су остали били бедници без игде ичега, и у својим опалим и нахереним домовима живели су од дана на дан. Охоли и нерадни, они су држали на себе и трпели љуту оскудицу; али кад би им глад досадила, они би се спуштали до испод моралних нивоа, до агената и достављача Кнезу Милошу, или до формалних просјака. Убоге гомиле жена нудиле су по улицама на продају последње остатке свога одела, кућног посуђа па чак и ћерамиду и ексере од својих кућа, или су просиле као најобичније просјакиње. Кад би улицом пролазила Кнегиња Љубица, бацале су јој се пред ноге у прашину, богорадећи да им што удели.

Ето тако су изгледали тобожњи господари Београдског Пашалука.

(Крај у идућем броју.)

Д-Р ТИХОМИР ЂОРЂЕВИЋ.

ФИЗИОНОМИЈА ПРОШЛОГ СВЕТСКОГ РАТА.

Скорашњи велики рат, који бејаше онако силно уздрмао готово цело човечанство, и са којим би се, по значају и последицама, могли донекле сравнити само неколико у историји забележених ратова за светску хегемонију, далеко је превазишао сва ранија очекивања дужином свога трајања, величином маса уведених у борбу, и количином, разноврсношћу и савршенством техничких средстава, употребљених за ратне циљеве. И заиста, нико пре тога није ни слутио да ће која било држава на свету моћи оволико дуго издржати у ратном стању, и да ће, поред толиких европских држава, стићи да узму учешћа у овом њиховом окршају чак и државе осталих континената светских; нити је когод и мислио да ће, шта више, и оне међу њима које тако рећи никад нису ни имале сувоземну војску, бити у стању да за релативно кратко време избаце на бојиште по неколико милиона ваљано организованих војника; нити је опет ико могао претпоставити да ће модерна техника и индустрија, стављене у службу рата, бити тако страшно продуктивне у погледу распростирања пустоши по бојиштима, па чак и по њиховој позадини. Међутим, све је то било дошло као природна последица оног изванредног и дотле невиђеног напрезања интелектуалне, физичке и економске моћи зараћених држава, у ком погледу су обе збиља биле дотерале дотле да код њих не остаде готово ништа што би било у домашају ума и воље човечје а да не бејаше раније или доцније бачено у овај огроман вртлог општег светског разрачунавања.

А код овако необичних околности под којима се развијаше и одиграваше овај у пуном смислу гигантски рат, наравно да није могла проћи без каквог крупнијег изненађења ни сама наука о вођењу рата, Стратегија.

До душе, још пре овога рата, чим бејаше настала код свију европских континенталних држава она грозничава ужур-

баност око развијања опште војне обавезе до могућих крајњих граница, и око наоружавања војсака најмодернијим техничким производима у невероватно великим размерама, њој је било потпуно јасно да ће се првом приликом сукобити међу собом, истина не баш оволике какве су сада биле, али ипак зато, у сравњењу према онима из ранијих ратова, огромне армије, читави наоружани народи. Што се пак тиче мобилизације тих великих армија, њихове концентрације на граничну просторију и њиховог командовања и издржавања у току операција, она није имала разлога, и поред све компликованости и гломазности ових послова, бојати се каквих несавладљивих тешкоћа код онако разгранатих саобраћајних средстава, као што су: железнице и телеграфи, који дадоше врло лепе резултате још у немачко-француском рату 1870—71, телефони, који бејаху први пут, и то веома корисно, употребљени у руско-јапанском рату 1904 године, и аутомобили, који, и ако још нигде нису били практично опробани, обећаваху да ће бити од велике користи ратним операцијама. Па зато јој ништа није стајало на путу да још тада приближно тачно предвиди у својим теоријама све што је тангирало чисто техничку страну вођења рата са тим великим армијама, у ком погледу се одиста готово ни мало није преварила.

Али све друго што и чини суштину вођења рата, морала је, стратегија због недостатка тачног критериума о маневарским и борбеним особинама великих и модерно наоружаних армија и о границама издржљивости данашњих културних народа у ратним напрезањима сваке врсте, третирати у својим теоријама искључиво на основу стеченог искуства из прећашњих ратова, када се имало посла са војскама које и по величини и по материалној спреми бејаху далеко испод ових садањих. И идући тим путем, она је на крају крајева била извела закључак да ће у будућем већем рату обе ратујуће стране, из бојазни од евентуалног финансијског и економског краха, више него ли икад тежити да убрзају решење рата и што пре дођу до закључења мира, те према томе да ће судар великих маса, стављених овако журно у покрет, бити толико силан да ће од те силине неминовно морати која било страна у брзо поклецнути и отворити поље покретима у смислу одступања и гоњења по истим методама као што је то било и пређе. На тај начин, битке и све остале стратегијске радње

које око ових непосредно гравитирају, требале су и у будуће бити извођене по начелима покретне војне, коју је пре једног столећа био отргао из заборава и понова увео у употребу велики Наполеон, и помоћу које би се једино и могло доћи до одлучних резултата за неколико само месеци, колико се предвиђало да ће модерне државе моћи издржати под теретом универсалне и потпуне ратне напрегнутости, праћене савршеним прекидом целокупног привредног живота њиховог.

Са таквим уверењем, укорењеним чак и у маси, народи Немачке, Аустро-Угарске, Русије, Француске, Белгије, Енглеске, Србије, Црне Горе и Турске одважише се 1914 године да загазе у овај страшни рат. Са таквим уверењем, сем тога, огромне масе људи и материала извршише на државним границама колосалан стратегијски развој са центром тежишта на Западном фронту, куда за тај моменат бејаше са највећом напрегнутошћу управљена пажња целога света. Са таквим уверењем се, најзад, те масе на разним странама пространога ратишта заљуљаше, кретоше једне противу других, и то на Западном и нашем фронту укупно, или, да се научно изразимо, једним у идејном смислу простим операцијским правцем; на Источном фронту подељене у две самосталне групе, од којих свака дејствоваше својим засебним, и због велике ширине фронта сложеним операцијским правцем; и у Азијској Турској исто тако подељене у самосталне групе, али не на једном већ на трима засебним фронтовима: кавкаском, палестинском и месопотамском. Отуда произиђоше многе велике и мале битке, које се одиграше са променљивом срећом, али без пресудних резултата у смислу коначне победе или пораза једне ратујуће стране, и које таквим својим исходом наговестише зараћеним народима да ће се рат отегнути у недоглед, и да се због тога имају припремити за нова и све тежа ратна искушења, која ће их неминовно морати снаћи. Сами догађаји се, дакле, силом отргоше из слабих и невештих руку вишега командовања и скретоше једним новим правцем, куда их, као што ћемо даље видети, одвукоше, међу разним супротним силама, оне које се том приликом сасвим неочекивано и изненадно показаше најутицајније.

Код првих битака могло се запазити то да је ударна енергија великих маса, услед инерције њихових гломазних фронтова, невештине вишега командовања и претеране пажње

према политичким обзирима, у опште била знатно подбацила, у сравњењу према ономе што се од ње по теорији са сигурношћу, али и са извесном грозом очекивало, и то у толико више у колико су те масе биле веће, и обратно. У том погледу најгоре бејаше прошла битка на Марни, која је требала да буде генерална за цео Западни фронт и решавајућа за цело ратиште, али у којој је, до доласка немачких крајњих деснокрилних армија на бојиште, већ био сам собом парализан, умртвљен и сведен на нулу онај грандиозни замах огромне немачке војске из Алзас—Лорена и Белгије који изгледаше као да ће смрвити Французе пре но што буду успели да корегирају свој погрешно изведени стратегијски развој. Боље су прошле појединачне битке на Источном фронту — код Таненберга у Источној Пруској, код Љубљина и Лавова у Пољској и Галицији, и код Черновица у Буковини — у којима оделите мање армије могаху слободније и одрешитије да се крећу, развијају и боре, али чији заједнички ефекат, због претерано велике ширине њиховог заједничког операцијског фронта, ипак није ни приближно био у сразмери са укупном величином снага које у њима обострано суделоваху. А најбоље је прошла наша Церска битка, у којој је наша малена војска имала прилике и могућности да се сва одједанпут и на једном месту ангажује, и да том приликом, и поред своје замрености из скорих балканских ратова, свој урођени нападни елан као што ваља и у потпуности испољи.

Но с друге стране, у идућим биткама, које се после низаху једна за другом са истим општим резултатом као и код оних првих, али међу којима више не бејаше ни једна, по својим размерама, макар и приближно сличне оној на Марни, могло се јасно уочити и то да је савремена техника, свестрано искоришћена у овоме рату, улила великим масама неку особиту отпорну снагу, која бејаше од тако великог утицаја на даљи ток догађаја да је чак шта више изменила и сам начин вођења рата. Елементарну пак страну ове последње чинило је појачано дејство модерног наоружања, помоћу кога је свака стратегијска јединица била у стању, наравно под условом брзе и трајне попуне утрошене снаге и материјала, да истраје у борби много више но што јој то бејаше могуће у ранијим ратовима, а маневарску страну она дотле непозната брзина са којом су веће количине људи и материјала, па чак

и крупније стратегијске јединице, могле помоћу веома развијених и разгранатих саобраћајних средстава — железница, лађа и аутомобила — бити пребациване са једног дела ратишта на други, у циљу појачавања угрожених делова фронта и парирања свију, па и најширих обухватних и обилазних покрета. И код те двоструко увећане отпорне снаге великих маса, није ни чудо што је сваки напад или маневар, па ма на ком правцу био предузет, морао одмах или после кратког времена наићи на веома јак отпор, који, по мери како се нападачеве снаге развијаху, постајаше све интензивнији пристизањем нових снага и средстава из позадине или са других одсека истога фронта, а код централних сила, због њиховог унутрашњег положаја, још и са других фронтова. Неки од тих напада трајаху веома дуго и коштаху веома скупо, па ипак се ни мало не померише напред, као на пример: у битци код Ипра и на Изеру на Западном, у биткама у рејону Варшаве и Лођа на Источном, и у битци на Гучеву на нашем фронту. Неки опет до душе постигоше веће или мање успехе, но ти успеси, раније или доцније, свакад биваху локализовани на тај начин што се пред нападачевим победоносним колонама понова склапаху исти проломљени таласи браниочеве освежене и опорављене снаге, или нови таласи свежих трупа довучених са других страна; и то се више пута тако понављало, док мало по мало и ти напади на послетку сасвим не малаксаше, као што је то на пример било у Галицији и Буковини на Источном фронту за време заузимања Карпата од стране Руса. Најзад, из неких од њих је и сам победилац излазио толико заморен да је после кратког времена морао сасвим обуставити гоњење потученог непријатеља, као што је био случај код нас после Колубарске или Сувоборске битке, када је наша изнемогла и исцрпена војска била принуђена да се сама заустави на Дрини, Сави и Дунаву.

И сад, у колико се те нове одлике великих маса у погледу њихове ударне енергије и отпорне снаге у оној маси од битака све јасније оцртаваху, у толико се све више распростираше по ратишту она чудна стагнација која је до конца јесени 1914 године свуда била већ у велико завладала, и која се на Западном као најважнијем фронту, са изузетком четири месеца колико је трајала Верденска битка 1916, упорно одржала све до пролећа 1918 године, када настаде она знаменита

немачка офансива која својим несрећним исходом бејаше ускорила свршетак рата. А упоредо са њом, на ратишту се прогресивно успостављаше некаква необична равнотежа снага, која, по завршеном балансирању час у једну час у другу страну, бејаше и на даље ревносно одржавана непрекидним увођењем у бојне линије нових снага и средстава, црпених из неизмерних и дотле неслућених дубина животне енергије свију зараћених народа, и ступањем на ратну позорницу Италије и Бугарске 1915, Румуније 1916, и Грчке и Америке 1917 године; те је у главном није могло пореметити ништа, па ни пораз руске војске и катастрофа Србије и Црне Горе 1915, ни пораз румунске војске 1916, ни капитулација Русије и Румуније и тренутан пораз талијанске војске 1917, докле год се Немци у својим бесомучним нападима на западном фронту 1918 године сами не разлупаше о веома чврст бедем наших савезника. И том приликом зараћени народи, на један задивљујући начин, показаше колико је наука пре рата слабо ценила њихову дурашност у ратним напрезањима, као и величину жртава коју су биле у стању поднети за постигнуће општег ратом постављеног циља.

По себи се разуме да ове ванредне појаве не би имале ни времена ни могућности да се учврсте, а још мање да се у оволикој мери испоље, да није било оног савршеног и по дотадањим појмовима неприродног и апсурдног поремећаја у односима између напада и одбране, где овај други вид ратовања бејаше стекао над оним првим извесну превагу, која је у пркос разним променама на другим слабије поседнутим фронтовима, остала до краја рата нетакнута баш на Западном, на коме је због све већег нагомилавања снага и средстава још увек почивало тежиште целокупне ратне ситуације, и на коме је на послетку и било пало решење рата. Но што је најинтересантније, тај поремећени однос између напада и одбране у корист ове друге, у мало што није довео до другог једног, још већег стратегијског апсурда, да се рат заврши без одсудне битке, чистом пасивном одбраном, што би се свакако и десило да се Немци 1918 године не одважише да нападом потраже излаза из кризе која је претила да ће им временом донети капитулацију сличну оној која се обично натура опседнутим тврђавама, сазрелим за пад.

На тај начин, армије се истањише, развијајући се много у ширину ради затварања свију праваца, па и оних који би у свима другим приликама били само посматрани; своје бојне линије опружише по свакојаком терену, па чак и таквом који је дотле био сматран непроходним; и свуда се слепише једне за друге, укопаше дубоко у земљу и осигураше спреда јаким вештачким препрекама. А у њиховој позадини отпоче се све живљим темпом изводити: купљење свега заосталог способног људства, без обзира на године старости, у циљу формирања нових армија, потребних за појачавање овако истањених бојних линија у смислу њиховог поступног гарнирања тактичким резервама; затим мобилизација целокупне индустрије у циљу непрекидне фабрикације и дотурања ка бојним линијама огромних количина разноврсног ратног материала, који је савремена борба невероватно брзо трошила; и најзад мобилизација целокупне пољопривреде у циљу подржавања, макар у најнужнијој мери, ратом тешко погођене земаљске производње, и у циљу равномерне расподеле неизбежно редуцираних количина овако добивених продуката преко године. И временом се у рововима нађоше на равној нози: недоучени рекрути са старим и искусним ратницима, трупе друге категорије првобитно намењене за позадинске службе са трупама прве категорије намењеним за операције, импровизоване армије (енглеска и американска) са старим војскама (немачком, француском, и т. д.). Па и наша војска, за коју се с правом може рећи да је била најпокретљивија од свију других војсака на свету, мораде се, због своје бројне инфериорности, више пута покорити пред неодољивом силом околности, те и против своје воље усвојити овај нови, за њу веома непријатан, начин ратовања. Једном речју, операције се привезаше за ровове и остадоше укочене, географски обележена војишта и операцијски правци изгубише своју стратегијску индивидуалност, бариере престадоше да буду оно што су дотле биле, утврђене бојне линије постадоше незајажљиве, трупе разних квалитета се изједначише: јер се све то бејаше слило и стопило у непрекидне, негде еластичне негде непомичне, бескрајно дугачке фронтове, о које се четири године разбијаху све стратегијске комбинације вишега командовања на обема ратујућим странама.

И тако се свуда распростре једнолика, досадна и за зараћене народе веома тешка рововска војна, која нас много

подсећа на давно заборављену и науком потпуно одбачену полицијску војну средњега века са готово свима њеним атрибутима, и за чије је надвлађивање била неопходно потребна снага каквог новог војничког генија, кога ни на једној ни на другој страни овога пута није било.

О тој рововској војни још се слабо пише у данашњој војној литератури, бар не у оној мери колико је она по своме колосалноме утицају за време овога рата била заслужила, па и то мало увек се чини са извесном резервом, као да постоји нека општа бојазан да се не поремети ред ствари који је дугогодишњим радом пре овога рата био у научним теоријама већ сталожен и утврђен. Свуда се дакле она још означава као једна чисто пролазна појава без великог значаја за науку, управо као један дугачак интермецо између појединих битака. Другим речима, свуда се под рововском војном подразумева оно стање у коме су се налазиле армије, седећи у рововима за време затишја и омањих чарки; и чим се поведе говор о важнијим догађајима, одмах се све преноси на терен покретне војне и третира по њеним начелима за напад и одбрану пољских утврђених положаја.

Међутим, као што се из нашег досадањег излагања о њеном постанку и њеној снази могло видети, то је била једна веома крупна и значајна појава, која бејаше у толикој мери обуздала наше савезнике и централне силе, да они први до потпуне манифестације слома немачких напада на западном фронту 1918 године нису готово ни чинили озбиљније покушаје да би је се отресли, док су ове друге својим многобројним нападима час на једном час на другом фронту, негде са успехом негде без успеха, могле постићи само и једино то да јој на неколико места донекле размакну периферију која их је окруживала са свију страна и по готову гушила. Промене пак, које се том приликом дешаваху на појединим фронтовима у смислу преласка из рововске војне у покретну, биле су више или мање тренутне и локалнога значаја, јер су редовно трајале извесно ограничено време, после кога се захуктале бојне линије негде на другом месту поново заустављаху и причвршћиваху за терен, па зато би оне рововској војни као читавом једном систему за цело ратиште свакако могле дати карактер еластичности и растегљивости, али не и карактер пролазности у пуном значењу

те речи. Али оно што је збиља карактерише као један пролазан период рата, то је факат да је рат заиста био завршен покретном војном, која бејаше настала приликом преласка наших савезника у контра-напад на Западном фронту и изванредне експлоатације извршеног пробоја Солунског фронта од стране српске војске 1918 године. Но док је дотле било дошло, требало је много времена да прође, много напада да се поднесе и много крви да се пролије, па ипак ко зна колико би рововска војна још трајала и како би се завршила, да је нису те исте године били заљуљали и поколебали сами Немци својим безуспешним нападима на Западном фронту. Најзад, и оне, напред наведене, промене локалног значаја, које се с времене на време дешавеху на свима фронтовима изузев Западног, стварно су наступале тек по дефинитивно завршеном пробоју дотичнога фронта, што ће рећи не пре но што бранилац бејаше утрошио све резерве, односно употребио сва средства која му стајаху на расположењу за локализовање тога пробоја, те му сада не остајаше ништа друго него да раздвојене делове свога пробијеног фронта журно повлачи у назад, да би их тамо, на већој или мањој даљини, опет саставио и припремио за понован отпор. И према томе, рововска војна, по нашем мишљењу, није обухватала само период затишја између појединих битака, већ на против све се те битке, закључно са нападима Немаца на Западном фронту 1918 године, одиграше у њеном оквиру и по њеним специалним начелима, која су се, као што ћемо ниже показати, у многоме разликовала од начела за извођење битака у покретној војни.

Код покретне војне, на пример, због све већег савршенства данашњих борбених средстава, свуда се избегавају чисто фронталне битке као дуготрајне, тешке, крваве и према томе ризичне, те се свакад, где год је то могуће, фронтални напади комбинују са обухватом једног или оба крила браниочева, па било да су армије већ биле дошле на бојиште у поретку који би одговарао једној оваквој комбинацији, било да се тај поредак ствара тек у току битке по мери како се ситуација у појединим важнијим моментима буде оцртавала. Код рововске војне пак, пошто другог излаза нема, битке су чисто фронталне и имају за циљ да се дотични фронт пробије, односно одбрани од пробоја, што значи да на место

комбинација долази груба сила, а на место маневара нагомилавање средстава за рушење вештачких препрека, затрпавање ровова и сатирање људи на тачкама изабраним за извршење пројектованога пробоја. Једна једина комбинација која је у овој војни могућа, али врло корисна и по неки пут судбоносна, то је спајање главног напада са демонстративним, намењеним да обмане непријатеља о месту главног удара и одвуче браниочеве резерве у сасвим погрешном правцу, као што се то иначе увек радило приликом форсирања великих река и планина. Али та комбинација, осим на Источном фронту приликом Брусиловљеве офансиве код Луцка и Коломеје 1916 године, за чудо још нигде у овоме рату није била употребљена, свакако због тога што се Немци, који су поглавито и вршили покушаје фронталнога пробоја готово на свима фронтовима, много ослањаху на своју снагу и снагу својих ратних машина. До душе, за пробијање рускога фронта 1915 од стране немачке и пробијање бугарскога фронта 1918 године од стране српско-француске војске, озбиљнији демонстративан напад није био ни потребан, пошто су оба та фронта у моменту напада били од стране браниочеве мање више кордонски поседнути. Али на западном фронту, где је бранилац располагао јаким резервама, које се могаху врло брзо транспортовати свуда где год би се за њих указала потреба, за Немце би свакако било много боље, и они би пре дошли до жељених резултата, да су 1916 године, у току оних силних напада на Верден под којима се тресао цео Западни фронт, а с њиме и сва Француска, били у стању извршити још један такав удар негде северније, и да су 1918 године, место четири савршено изолована, извели свега два, по времену узастопна, а по простору размакнута напада, који би, један према другоме, стајали у односу демонстративног према главном нападу.

Код покретне војне обично суделује у једној јединој или више, већих и мањих, напоредних битака, цела оперативна војска једне и друге стране. Код рововске војне пак битка се бије само са једним ограниченим делом снаге, колико се може прикупити са разних страна без ризика по безбедност осталих делова истога фронта, или других фронтова ако би их било више, јер су данас државне територије постале толико осетљиве да би се ретко који војсковођа смео усудити да их без велике нужде открива и излаже макар и тренутној

инвазији. Код ове војне, према томе, праву ударну снагу чини група која се нарочито за ту сврху у позадини формира и у даном моменту приводи месту изабраном за извршење намераванога пробоја, одакле се, уз припомоћ најближих суседних трупа, после дуже или краће артиљеријске припреме, лансира у одсудан напад. А та ударна снага, изузев последњих великих напада на Западном фронту 1918 године, ради којих су Немци по дефинитивном укидању Источнога фронта могли прикупити око осамдесет дивизија, свакад је у овоме рату била релативно мања, и то у толико мања у колико је диспропорција између укупне величине нападачеве снаге и дужине целог дотичнога фронта била већа. Тако на пример, њу су образовале: у пробоју руског фронта јужно од Тарнова 1915 године XI немачка армија маршала Макензена од осам дивизија, у четворомесечним нападима на Верден 1916 године двадесет и четири немачке дивизије, у пробоју талијанскога фронта код Толмајна 1917 године XIV немачка армија ђенерала Отона фон Белова од једанаест дивизија, и у пробоју бугарскога фронта на линији Ветреник—Сокол II наша армија војводе Степановића од пет српских и француских дивизија.

Код покретне војне битка тражи простора и замаха по ширини, како би у решавајућем тренутку могла бити развијена и употребљена сва снага, намењена да у њој учествује. Код рововске војне пак за битку се тражи замах из дубине, како би се непријатељски фронт могао тактички пробити само на једном месту, због чега се она мора изводити у поретку збијеном, дубоком, и све дубљем у колико се очекује јачи отпор код браниоца, а тиме и потреба да се напад за све време свога трајања подгрева свежим снагама, ешелонираним по дубини у виду резерава, те да се не деси, као што је на пример било код нас на Солунском фронту за време Битољске операције 1916 године, да он малакше баш онда када би још само један јачи напор био у стању да донесе потпуну победу. А што се тиче ширине фронта, она зависи од количине и снаге техничких борбених средстава која се имају на расположењу за припремање и даље потпомагање извршења самога пробоја, па због тога она никад не може бити велика као у покретној војни, и у овоме рату је варирала између девет и осамдесет километара. —

Ми мислимо, да смо овим довољно објаснили потребу да се наука озбиљније позабави рововском војном као нарочитим видом стратегијске дефансиве, која је и у политичком и војничком погледу много примамљивија од оне у облику демонстративних бораба комбинованих са повлачењем у дубину земље, и да јој према томе одреди у својим теоријама одговарајуће место, старајући се при том да изнађе метода и средства помоћу којих би јој се у даном случају могло, и без неке нарочите гениалности вишега командовања, најлакше и најбрже доскочити. Јер није искључена могућност да ће се она у првом већем рату опет појавити и као сада укочити ратне операције, па било да бранилац буде упорном одбраном у месту успео да задржи надирање нападачево ради добијања времена за склапање нових савеза, што би опет мало по мало могло на крају крајева распламтети цео свет, било да се једна страна, дејствујући по унутрашњим операцијским правцима, односно на два фронта или више фронтова, буде на коме од ових латила стратегијске дефанзиве у облику рововске војне.

Истина, у овоме рату је више командовање имало оправдања за своју документовану неспособност према рововској војни као једној сасвим новој и изненадној појави, али, ако се ова буде и у првом идућем рату овако исто учврстила, односно ако буде зараћеним народима донела овакве исте тегобе и жртве као што га је била урадила сада, ништа га пред историјом неће моћи оправдати, кад се зна из искуства да у ратној вештини дугогодишња брижљива студија може донекле надокнадити недостатак генија.

Специално за нас, ово питање је веома важно, јер баш према ономе суседу који ће нам у будућности бити опасан непријатељ и такмац, имамо фронт који је по својим размерама и своме географском створу веома погодан за вођење рововске војне.

МИЛУТИН Д. ЛАЗАРЕВИЋ,
б. генералштабни пуковник.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(IX)

Све то је зато, јер још нисмо видели
Свог Бога; јер смо чопор
Варвара старих крви зле и нечисте;
Јер камен ми смо опор
Под длетом нужде и под маљем удеса;
Јер још смо зверка плàха
Са које нагло кротитељ је дигнуо
Бич гњева, узду страха,
Па сада хоће већ у скоку првоме
Да зграби какав плен
И засити све своје старе пожуде
У цигли један трен.

*

И нисмо једно. — Свак је од нас имао
Свој бол. Од истог глада
И жеђе исте још нијесмо трпели,
Ми жртве двојих јада.
Још никад да смо пели се кроз векове
Уз исте ломне стазе,
Ил' упоредо дахтали под петама
Што, тешке, тру и газе.
Пред нама није исти лав још рикао
У јеку беса свог,
Ни к'о ступ ватре преко наше пустиње
Корач'о исти Бог.

*

Из исте шуме ми нијесмо банули
На ово светло. Зене
Очију наших још су пуне двојаких
Аветињâ и сене.

Фантоми празни наших тужних прошлости
  На нама и сад јаше
И љубоморно сваки од њих рукама
  Другачије нам маше.
У нама још је стари талог; држи се
  Дна душе бившег роба,
Док свугде бујни потоци испирају
  Сав мутеж прошлог доба.

⁂

Јер крш и голет нисмо скупа крчили
  У данак црн и зао,
Не знамо сада лепу њиву садити
  Што Господ нам је дао.
И њезин глас ми не чујемо. Постаје
  К'о жена… топла, мека.
Новим се соком њене жиле надимљу.
  И у нас гледа. Чека.
Јер она мрак и студен прошли не памти;
  Но увек лепша, млађа
Пред нама лежи — вечна, плодна љубовца —
  У сунцу што се рађа.

⁂

Глас исте крви на дну душа нашијех
  Свеђ виче, увек јачи;
И ми се, ето, зовемо и тражимо,
  Ал' не знамо се наћи.
И кад смо једно, још смо двоје. — Кад ће се
  Проклетство дићи ово?
Две гране бити једно стабло једино,
  Два врутка врело ново?
…Ал' ја већ знадем. Наше праве радости
  Још није стиг'о час.
Највећи напор и кушња најмучнија
  Још стоји испред нас.

⁂

Зној чела свога морамо помешати
  У једном истом раду.
Крв жила наших морат ће да процури
  У једном истом јаду.

Пир, сјај и славље неће никад оставит
Луч трајан нашој тмици,
Јер ми смо увек били бесни сватови
А трезни страдалници.
Ми нисмо знали себи срећу градити
Од својих дана белих,
И само смо се лествицама страдања
К врхунцу нашем пели.

*

Још једном мора да нас олуј захвати
И дигне, и понесе
У чисти вртлог, и све наше честице
Да помеша, и стресе
Дубином душа што ће једна постати
Под жрвњем исте Боли,
И лишити се свега што нас погани,
И мучи нас, и боли:
Јер само тад ће тама се распршати
Те варварске нам ноћи,
И стазом својом, шутљив, јак, неминован,
Наш Удес к нама доћи.

Цриквенница. ВЛАДИМИР НАЗОР.

Српски Књижевни Гласник разаслао је јавним радницима српским, хрватским и словеначким позив да у *Српском Књижевном Гласнику* изнесу своје мишљење о нашем државном и народном проблему.

Министри и њихови присташе у Београду воле не виђјети неугодне ствари и тумачити себи прилике како су им најподесније. Данас су они увјерени да „хрватске сељачке масе", остављају Радића и Хрватски блок, и да треба само Хрвате изморити и завући изборе, па ће бити све добро, и т. зв. хрватско питање бити ће ријешено. Они у Београду не вјерују данас Хрватском блоку, као што нису вјеровали Народном клубу кад им је народни клуб казао да хрватски изборници, ако оставе Народни клуб, неће прећи у демократе, него ће отићи en masse Радићу. И ако би сад хрватски сељаци почели остављати Хрватски блок, то не би било зато

јер је блок „сепаратистичан“, или „антидржаван“ или сувише радикалан, него би га оставили само онда и само зато кад би блок почео преговарати са данашњим режимом, кад би се изборницима чинило да је блок постао опортуниста. О том ће се увјерити код избора, и чим касније ће бити избори, тим ће шири бити круг владиних противника и тим радикалнији, а блок јачи.

Београдска *Трибуна* доноси да је постигнут споразум између земљорадника и Радића да приликом будућих избора истакну заједничку листу, тако да би се у Хрватској кандидирали србијански земљорадници, а у јужној Србији и Македонији Радићевци. То донаша један радикални лист. Ми не знамо његово врело, но нећемо порећи теоретску могућност те вијести, јер заиста и српски и хрватски сељак једнако трпи од овог режима, и не би било чудо да се сложе.

Ми се надамо да ће се позиву овом одазвати нарочито Србијанци, јер, како они имаду сву власт у рукама и како су заиста они створили данашњи устав, највише су одговорни за данашње стање у држави, те је на њима ред да кажу своје мишљење како да се изађе из тог каоса. Допуштамо да имаде и таквих србијанских политичара који сматрају да у опће нема хрватског питања; што више, да нема у опће потребе да се у опће било штогод уређује, јер је све у најбољем реду. Устав је бољи, вели С. Прибићевић, него многи европски устав, у држави влада ред и мир, народ све више увиђа да је био заведен од демагога и све се више приклања данашњем режиму. У колико има сметње у нашем државном и народном животу, није то чудо након седам година рата, гдје је србијанску интелигенцију чекала задаћа да завладају и организирају државу која се сложила од седам земаља, са разним законодавством, судством и управом. Свакако се види голем напредак, и сад треба само провести конститутивне законе и подијелити земљу на области, и све ће бити у реду. То је мишљење, бар службено, и Пашића и Прибићевића, и они у опће поричу егзистенцију каковог хрватског питања. Том се тумачењу приклања сва демократска штампа, која вели да не признаје у опће егзистенцију било каковог државоправног питања; нарочито за демократе не постоји питање у каквом односу стоје Хрвати према Србима, или Хрватска према Србији. Хрватске, веле демократе, нема након 1 децембра

1918, исто као што нема ни Србије; нема ни хрватског, нема ни српског народа (то се усуђује написати само у Загребу), јер има само једна држава и један народ након прихвата устава. Који је то народ, не веле демократе, али вели Г. Пашић кад говори о троименом српском народу. Према називу нове државе, која се зове краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, мора сваки логичан човјек закључити да у тој држави постоје три народа која су се сложила у једну државну заједницу. Демократи то не признају, јер они су за народно јединство (како се зове њихов јединствени народ неће да кажу), док су радикали искренији, па, захтијевајући да се Срби признаду као посебан политички народ, допуштају то и Хрватима. Наравно, то не допуштају сви радикали, јер има и таких радикала који су још данас увјерени да су муслимани и католици у нашој држави покатоличени Срби којима је Аустрија дала име Хрвата, дотично Словенаца. Има их који у опће не знају за егзистенцију хрватске краљевине и хрватске краљевске династије, или, ако знаду, неће да признаду. Та нема том давно да се у србијанским школама учило да су и Далмација и Хрватска, да и не говоримо о Босни, српске земље. Ови сви политичари мислимо да неће одговорити *Српском Књижевном Гласнику,* који у свом уводу сасма исправно вели да нашу државну заједницу треба сагласношћу и равноправном вољом уредити.

Пошто присталице данашњега режима не признају да постоји какав државни проблем и хрватско питање, а поготово не признају тезу *Српског Књижевног Гкасника* да би требало државну заједницу нашу уредити, јер је за њих већ уређена, то је јасно да неће хтјети ни одговарати. Опозиција, на против, неће моћи да одговори, јер политичари опозиције могу разговарати о узроцима данашње кризе, могу упозоривати на посљедице, но не могу одговарати или предлагати у једној анкети било какову основу како би се имало то питање ријешити, дотично како би се могла „све већа подвојеност између Срба и Хрвата потпуно уклонити“. Мислимо да су Хрвати прилично на чисту да властодршци и јавност у Србији знаде врло добро како би се то питање могло ријешити, али они га неће ријешити, јер, кад би га ишли ријешавати, морали би напустити своје основе. Ту се не ради о незнању, него о нехтијењу; не фали познавање тог проблема, него нема

воље да се то питање ријеши. Данашњи властодршци врло добро знаду какав би имао бити устав и како би имала бити држава уређена да буду сви Несрби задовољни, но они тврде да би то значило расуло државе, и зато неће то учинити. Они тврде да једино Срби могу ту државу држати на окупу, и то милом или силом, јер сви Несрби су сепаратисти, које треба асимилирати, јер ће тек онда постати добри грађани. Данашњи властодршци су свијесни и увјерени хегемонисти и држе то најбољом државном политиком. Децентралисте држе управо обратно, да ће централизам уништити државу. Да ли је онда могућ компромис? Није већ зато јер централисте неће у опће никакав компромис: они неће попустити, па ни преговарати. Ту не користи онда ни анкета, ни савјети ни мнијења, јер је то питање снаге између данашњег режима и опозиције.

Српски Књижевни Гласник хтио би одговор у 500 ријечи. На његово питање има већ разних одговора који се састоје само из једне реченице или једне ријечи. На пр., у Београду су већ одговорили овако: Ампутација. У Загребу: Конфедерација. У Сплиту: Југославија. У Љубљани: Аутономија. У Сарајеву: Велика Србија. У Европи: Балкан, а ми одговарамо: „Нови избори“.

Загреб. УРЕДНИШТВО *ОБЗОРА*,
(број од 8 фебруара).

Данашњи српско-хрватски спор чисте је политичке природе, није према томе дубок, али је врло погибељан, јер у политичкој страсти не знају људи краја ни граница.

Зато је упутније то питање расмотрити с његове политичке стране, него водити о њему академске расправе с гледишта научнога и културнога.

Несумњиво је да смо ми ентографски и културно један народ. Имамо један језик, живимо помијешано на једном територију те имамо једнаке кондиције економског развоја, па имамо према тому и једну културу. Главни елементи те наше једнаке културе јесу језик, народне пјесме и обичаји, ти најпрегнантнији изражаји наше народне душе. Наш народ у сваком крају наше сад простране отаџбине једнако говори, једнако се носи, једнако се храни, једнаке обичаје и погрешке имаде, па смо зато ми без сумње један народ с једном народном културом.

Оно, што нас је до сада дијелило и што нас данас највише дијели, то је политика — политичке тежње и политички погледи. Како је та политичка подвојеност настала, да ли због разлике вјере и имена, или због хисторијског развоја, питање је о ком се може без краја расправљати, али факат је, да смо до уједињења били два политички раздијељена народа, па су нам и тежње политичке биле, и ако не баш дивергентне, али одвојене. Ми смо Хрвати тежили за слободном и проширеном хрватском краљевином, а Срби за Великом Србијом.

За вријеме рата међутим догодио се међу нама Хрватима један велики унутрашњи преврат. Под утјецајем рада хрватске и српске уједињене напредне омладине из година деведесетих, те под утјецајем великих ратних догађаја и обрта, ми смо Хрвати напустили мисао своје засебне хрватске државе, те усвојивши мисао народнога јединства прихватили смо и мисао државног, политичког јединства са Србима. Хисторијског дана 29 октобра 1918 прогласио је хрватски сабор у Загребу једногласним закључком, за који су гласовали без приговора и Радићевци и Старчевићанци, стару нашу краљевину Хрватску слободном и неовисном државом те одма закључио, да се та наша слободна и неовисна држава имаде ујединити са Краљевином Србијом и осталим крајевима нашега народа у једну нашу народну државу. Ово је једна велеважна чињеница, коју Срби, нарочито Србијанци, никада нису умели довољно да оцијене.

Након слома Аустро-Угарске монархије ми смо Хрвати имали и могућност и право да створимо самосталну своју државу, но ми смо се одрекли те самосталне своје државе у увјерењу да ће нам будућност пуно боље бити осигурана у заједничкој држави са Србима, с којима смо један народ. Зато смо понудили Краљевини Србији уједињење у једну државу под јединим условом, да се о уређењу те државе споразумијемо као два равноправна фактора уз искључење сваког мајоризирања и физичког насиља.

Краљевина Србија прихватила је понуду и постављени услов те је уједињење проведено, али није одржан са стране Србије и прихваћени услов да се наша нова држава имаде споразумно с Хрватима уредити. Након уједињења запао је Србију задатак, да она нашу нову државу управља и води у духу равноправности према свим дијеловима нашега народа,

у духу сношљивости и пажљивости према традицијама и прошлости свих коефициената ове државе. Требало је много такта и мудрости — а свега тога није било. Србија није имала довољно спреме ни моралне снаге за своју нову улогу, па је зато брзо сишла с правца југословенске политике те ушла у стазе већ утрте великосрпске политике. С коалиционом Пашићевом владом наша је државна политика добила отворене и изразите контуре велико-српске концепције, а најјачи изражај те велико српске политике је Видовдански устав, који је створен без Хрвата, против њихових изричитих жеља и тежња, те којим је de fakto наша држава добила обиљежје проширене Србије с етикетом С. Х. С. — Видовданским уставом погажен је са стране Србије једини услов који су поставили Хрвати за уједињење са Србијом, и то је фатална погрешка, која се не да исправити ни силом ни фразама о народном јединству, него се једино може исправити ревизијом устава и решпектовањем прихваћеног услова у часу сједињења. Ревизијом устава не желе Хрвати ову државу разбити и упропастити, како то тврде приврженици централистичког уређења, него желе само да им се опредијели мјесто и компетенција у овој држави, која се данас зове државом Срба, Хрвата и Словенаца, а Хрвати у њој de fakto никаква утјецаја немају нити се њихова воља у њој решпектује. Иза уједињења је наша државна управа сваком ad oculos доказала, да ми Хрвати и Срби ипак нисмо сасвим једно, јер се другом мјером мјерило Србима, другом Хрватима.

Горко искуство многе је Хрвате иза уједињења увјерило о неисправности тезе да смо један народ и да смо равноправни са Србима. Зато је у Хрватској настао отпор проти тој тези, проти теорији о јединству, из које су се повлачиле тако неповољне консеквенције против Хрвата. Но мисао јединства није ипак тиме пропала. Хрвати, који су се већ од више стољећа том мишљу опајали и јачали у борби против надмоћнијих противника, не могу ту мисао, коју они сматрају својом мишљу, тако лако заборавити и одбацити. Они ју још и данас прихватају у захтјеву једне државе — противе се тек да та држава буде јединствена и једнолично уређена баш онако како Србима, односно Србијанцима конвенира. У скрајњој консеквенцији са свог опозиционог становишта кажу они да, баш и ако смо један народ, ипак не морамо бити једна

ни јединствена политичка јединица, ако нам се интереси и погледи разилазе, као што нису политички једни ни Енглези британски с америчкима — али у етничко, културно јединство нико данас у Хрватској и не сумња. Та је мисао код нас Хрвата и сувише утврђена. Баш зато се и поколебано политичко јединство може код Хрвата опет лако учврстити — само ако се оправданом хрватском становишту учини концесија са стране Срба и Србије.

Ми смо Хрвати несумњиво једна стара политичка народна индивидуалност, те имамо право на своју неовисну државу. Ми те државе нећемо, ми тој држави претпостављамо заједничку државу са Србима — али не можемо поднети, и никад нећемо моћи то отрпјети, да у тој заједничкој држави будемо нико и ништа као што смо сада.

То треба да знаду и да схвате Срби, и споразум може бити брзо постигнут. Док не дође час потпуног народног јединства, где се неће питати ко је Хрват, а ко Србин, дотле тражимо ми Хрвати да нам се у овој заједничкој држави мало плотом огради комад баште, јер иначе, док нам се не означи што је наше, ми немамо дијела у овој држави, него је све у њој Србиново. То нас барем учи искуство кроз ове четири године. Наш захтев је још више тим ублажен, што не тражимо племенске, већ покрајинске аутономије. То нам се може и мора дати, ако се хоће ова држава одржати.

Д-Р ЖИВКО БЕРТИЋ.

(Наставак у идућем броју).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ИСПИТНА ПРЕДСТАВА ГЛУМАЧКЕ ШКОЛЕ.

Први течај Глумачке Школе у Београду, који је почео октобра 1921, завршен је испитном представом у сали Мањежа, 15 јуна 1922, на Видов-дан. Од осам приправника колико је свега у октобру примљено у листу редовних ученика, кроз овај први течај ревносно је радило и на испит изишло њих седам, од којих су две девојке (Гњатићева и Дугалићева) и пет младића (Михаиловић, Милошевић, Милосављевић, Кујачић и Ајвас).

Иза дугог низа година ово је први покушај с Глумачком Школом за који се може рећи да је несумњиво успео, и истрајним систематским радом установе, која је у пркос свима невољама утврдила своје право живота, и успехом ученика који су ободрили наде на глумачки подмладак.

Критички ценити рад школе по овој испитној представи, није лако. Пре свега није сразмерно нити је у духу програма школе да се први течај заврши потпуном представом пред публиком, у којој ће ученици у костиму и под маском изводити најтеже сцене из Шекспира: монолог из *Ромеа и Јулије* (Јулијина сцена с напитком — Г-ца Дугалићева), говор Антонијев из *Јулија Цезара* (Г. Милосављевић), монолог и сцена из *Хамлета* („Бити или не бити“ … Г. Милошевић и Г-ца Гњатићева), и целог Молијеровог *Тврдицу*. И по наставном плану за ову прву годину, управа школе то није била ни пројектовала. Али су особени разлози, који немају никакве везе с наставом, нагонили ову промену. Већ неколико месеца, Глумачка Школа (исто као и Балетска), издржаване су с највећим напорима: малом државном помоћу, приватним прилозима и приходима од представа балета. Читави курсеви укинути су, и настава сведена на само два наставника: за глуму (Г. Исајловић) и српски језик с књижевношћу (Г. Милан Богдановић). Да обрати на себе пажњу у широј публици и јавности, и обезбеди свој опстанак, Глумачка Школа напрегла се да преко програма, већ у првој години, једном редовном представом покаже свој озбиљан рад.

Испитна представа то је несумњиво показала. Од оног што прва година рада у Глумачкој Школи има да покаже, неколике ствари су ту: пробуђење и обрада темперамената,

које је у својих ученика учитељ умео уочити и неговати у њиховим најјачим особинама; схватање текста и ситуације, и извесна техника дикције у темпу и снази. Тако је подела улога дала прилику Г-ци Дугалићевој да покаже, у једној од најтежих женских улога, у сцени с напитком, у Јулији, осетљиву драмску жицу. У улози скала је велика, с многим и наглим променама и глумачки незахвална. Једна млада почетница, која ју је схватила нагонски, без уметничке интуиције с потпуном линијом и стилом, успела је ипак да у њој избегне местимице комичну емфазу у спаєном преводу Лазе Костића. У овој сцени и с овим преводом, то није био увек случај са израђеним глумицама. Иначе дикцијом, логичном и естетском, Г-ца Дугалићева је осетно слабија. То је један од оних темперамената без линије из којих само школа може створити добру глумицу. Г-ца Гњатићева добила је исто тако добро изабрану улогу у сентименталној сцени Офелије с Хамлетом. Нежан и топао тон, течна и лака дикција, интелигентно схватање; глас још с недовољно боје, пуноће и обима. Без школе, из кандидаткиња прве врсте долазе глумице којима се, и после двадесет година глуме, као једина несумњива вредност признаје тако звани „природни дар“. Неразвијен у једну дисциплиновану скалу средстава, он завршује декламацијом и хистеричном мелодрамом. Из кандидаткиња друге врсте, без школе, импровизују се тако зване вечне „наивке“, које, пошто су прве своје улоге оживљавале само свежим осмехом, расплетеним косама, редом белих зуба и грацијом покрета, у тридесетпетој — остајући без искључивих природних средстава своје глуме — остају без улога у репертоару. — Од младића највећи задатак је добио Г. Михајловић у Харпагону. У њему се види не само интелигентно схватање, но права студија, брижљива обрада појединости, једном речју основе за изразан глумачки цртеж у карактерима и типовима, али за сад још у главном оловком, са скромном скалом узбуђења и фантазије. У страху пред великим задатком, с непоузданим осећањем за акценат, у борби између свога локалног акцента, књижевног акцента и оног којим наглашава учитељ, овај ученик највише је примио утицај учитеља, до саме артикулације. У монологу из Хамлета и у Клеану (у *Тврдици)* његов друг, Г. Милошевић показао је под пријатном спољашњошћу топлији темперамент, можда не толико снажан колико еластичан, и извесну лакост и слободу, којих се чак треба бојати у почетника — ако долазе иза дуже дилетантске игре. То свакако није случај овде код овог марљивог ученика, али те слободе су често израз несхватања тешкоћа глумачке уметности, и могу одвести претераном самопоуздању, које завршава рутином без уверења и стила. У Антонијевом говору Г. Милосављевић, разуме се, није још могао ни вешто ни снажно развијати демостенски Шекспиров период узбуђења, ироније, трагичних

апострофа, отровног сарказма и трибунске хипокризије. За то су потребни виртуозна техника и зрелост схватања и израза које млад глумац не може имати. Оно што је Г. Милолосављевић под тогом Антонијевом показао уз своју интелигентну студију, то је појава којој доликује класични костим и став. Хоће ли школа савити извесну крутост, и развити еластичност и дикције и мимике укупног израза у овог ученика, видеће се у другом течају.

У Лафлешу у *Тврдици*, Г. Кујачић је показао у расположењу, изразној физиономији, јакој гримаси, еластичном покрету (за сад више но гласу) прве услове за неусиљену комику. У овој групи школованих младића, скоро свих са Университета, један интелигентан радник, показао је за ову годину дана вредност велике љубави за уметност. Савлађујући тешкоће свога локалног акцента и недовољне књижевне спреме, Г. Ајвас је у току године успео испољити сирову снагу једног темперамента из кога ће школа можда успети извући и обрадити извесну трагичну ноту. У *Тврдици* он је овог пута играо комичну улогу баштована Жака, с наивном природношћу али не без живота и фантазије.

Две опште напомене су за све: недовољно језична обрада текста, и јако подражавање учитељу, код већине. Једно и друго дошло је не кривицом учитеља, но прилика у којима је школа радила. Независно од тога колико професор глуме, Г. Исајловић, влада правилним акцентом и артикулацијом српског језика у школи је требало радити, прво пре Г. Исајловића, а затим упоредо с њим, на језичној страни дикције, то јест: чистом и правилном изговарању, правилном акценту и критичкој анализи текста. Радећи са учитељем глуме у главном практично, на логичној обради текста све до естетске дикције и глуме, ученик је морао имати поуздано осећање за чист српски нагласак и артикулацију, исто као критичко развијено схватање текста. Тако је било пројектовано наставним програмом и тако се радило у почетку. Али су доцније, у интересу уштеде, отпали наставници, и Г. Исајловић је био остављен да сам, уз сарадњу само једног наставника српског језика, продужи само практичан рад. У наредној сезони тај недостатак има се отклонити, и успех ће бити и у језику исто тако добар, какав је показан у глуми. С личним критичнијим мерилом за текст, с поузданијом дикцијом, слободнијом и спонтанијом употребом технике (узимања ваздуха, темпа, снаге итд.), ученици ће, нема сумње, успевати све самосталније користити се наставом професора.

Опаске које су учињене у том погледу о Глумачкој Школи у Београду, учинио је потписани и о испитној представи у Загребу почетком јула ове године. Београдски Харпагон подсећао је на Г. Исајловића исто као загребачки Тврдица на Г. Фрајденрајха. То само подвлачи потребу што

поступније методе у развијању схватања и технике извођења код ученика, са солиднијом језичном, књижевном и психолошком студијом. Само свесна и поуздана употреба технике, саображене индивидуалним средствима ученика, обезбеђује од фонографског подражавања.

МИЛАН ГРОЛ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПЕТА ЈУГОСЛОВЕНСКА УМЕТНИЧКА ИЗЛОЖБА У БЕОГРАДУ

(III)

Пол Сезан, и сам у почетку свога рада у друштву импресиониста, није се могао дуго задржати у духу натуралистичког схватања које су ови проповедали и реалисали. Он није био ни прави натуралист ни чист импресионист. Он се није могао сложити с „пленером“, који је почео бивати све површнији, ни с натуралистички пресићеном уметношћу, којој је била запретила опасност да се расплине у префињености и у превласти детаља, у крајњој нијансираности боје, у скоро потпуној „изглоданости“ форме светлошћу и бојом, као што би то још стари Грци имали обичај рећи. Стога се Сезан одлучно и свесно лаћа тешкога задатка да поврати уметности снагу, стилску строгост и угинули дух романтизма и великих традиција. У овоме смислу он је реформатор модерног сликарства као што је Леонардо био реформатор Ренесансе. Феноменални колорист, поред Тицијана и Грека можда један од највећих, он је истраживао и реалисао хармоније компликованије, изразитије и дубље од оних које је могао дати један Моне или чак и један дивни Реноар. Сезан је први модерни сликар који се, као што рекосмо, одриче пленера. Он умањује значај ваздуха, у коме се код пленериста одиграва игра боја, и враћа боју материји. Он и контрасте светлога и тамнога везује за материју и тако утиче да се форма, истина у сасвим новом схватању, поново појављује као важан фактор у сликарству. Ово није више форма ни првих натуралиста ни импресиониста. Сезан је сам говорио: „Нема линије, нема моделације, нема ничега другог осим контрастâ. Ове контрасте не даје црно — и — бело; њих дају колористичне сенсације (вредности). Из тачног односа тонова излази моделација. Када су тонови хармонично стављени један крај другог, и када су сви на броју, слика се моделује сама од себе. — Не треба рећи *моделовати* већ *модуловати*. — Цртеж и боја неразлучни су; у колико се боја више хармонише у толико се цртеж више прецизира. Када се боја појави у своме пуном богатству форма се испољава у свој својој пуности.

Контрасти и односи тонова, — ето где лежи тајна цртежа и моделације". Он је своје сликање раставио, једном за свагда, оваквим схватањем, од ранијег сликања, и отишао даље. Сезанова форма, денатуралисана јаким упрошћавањем и мало час изложеним начелом сликања, појављује се више као уформљена маса и као материја него као моделована и колорисана пластика, она је више један елемент дубоко схваћене сликарске концепције и композиције него део натуралистички представљене природе. У овоме смислу Сезан руши и Манеово схватање форме. Док је објективни натурализам проповедао да је пластична форма главни елемент стварности, док је импресионизам тврдио да пластична форма мења свој изглед услед њеног покрета и услед промене осветљења и душевног стања уметникова, те је стога треба схватити тренутно, а по могућству тако и предавати, док је пленер стајао на гледишту да је боја, или боље рећи, игра боја трепераве светлости у ваздуху и одблесака и сенака на чврстим предметима и око њих, главни елемент стварности, дотле је Сезан, остајући пре свега композитор, везивао за боју материју, за материју форму виђену упрошћено као велику масу, и тако, ослобођавајући се детаља и моделације, успео да доведе у органски композициони склад, преко великих контрастираних маса, најразнородније елементе природе и васионе. За дивљење је видети како Сезан успева да раздвоји и да склади, у исти мах, на једној слици материју човечјег тела, одеће, дрвета и зеленила, са земљом и са каменом, и све ово са небом и са морем. И још више је за дивљеење видети како он најразличитије форме и покрете успева да склади проналазећи и примењујући неколико основних.

Али оно што је најдрагоценије код Сезана, оно што је у осталом и његово најличније, и чиме се нико није могао користити, то је начин примене и остваривања оваквог његовог схватања, то је она свежина, она спонтаност његовог поступка при раду. Он никада није пао у доктринарство, у формулу. Он је своје слике радио свежином једног ултраимпресионисте, чак и оне за које му је требало преко стотине седница (портре Волара). Услед свега овога Сезан је постизао да својим сликама, које су сценски биле прилично статичне, даде невероватно много покрета, дубине и неке космичке узбуђености и динамичности. И тако је он, идући за вишим и дубљим сликарским хармонијама, први почео *декомпоновати натуралистичну форму и пленерну боју*. Неки његови радови, као што је *Дон Кихот*, дали су повода познијим сликарима да створе једну формулу, која је извесно време владала под именом *кубизма*. Већ и поентилисти и неоимпресионисти, Сињак, Риселберг, Сера, Тироп и други, као последници пленера, почели су били декомпоновати натуралистичну боју, истина на један површнији начин. Они су стављали чисте боје са

палете на платно, у облику тачкица или ширих мрља, тако да су се оне тек у оку гледаочевом имале компоновати у колористичне тонске вредности. Наравно у овоме се правцу није могло далеко ићи. У колико су мрље бивале веће у толико се све више велика пластична форма појављивала као неизбежни фактор, док се најзад није почело, сасвим логично, са постављањем мрља према просторности форме. Од квадратних и правоугаоних колористичних мрља, из којих је у почетку слика била састављена као неки мозаик, дошло се касније, прилагођавањем истих пластичним формама и геометријским упропашћавањем ових, на склапање коцака и паралелопипеда, односно кубова, из којих је цела слика била састављена, што је и дало оваквом начину сликања име кубизам. Кубизам прокламује стереометризирање форме, као своје начело, мислећи да ће се тако постићи више покрета, више дубине и монументалности у третирању форме. Кубизам је био продро и у скулптуру и у архитектуру. — Гоген је проповедао потпуну обнову, коренито чишћење од свих традиција, од целокупног европеизма и рутинарства, и враћање примитивном животу и наивном схватању у уметности. Он је тражио најнепосредније предавање наших основних, првих душевних покрета. Али и код њега је, као и код Сезана, било остало још доста и довољно натуралистичког искуства и импресионистичког у поступку. — Ван Гог је међутим, као најближи неоимпресионизму, био привржeник јаке, засићене, чисте боје и јасног цртежа. Изузетно личан у карактерисању форме и у потенцирању боје он је увео неслућене могућности изражавања у ново сликарство. И тако ова три значајна и велика уметника, делом у друштву с импресионистима, дају у главном надражаје за све касније покрете у уметности, а нарочито за појаву експресионизма. Од њих, може се рећи, извршен је дефинитивно преокрет у постављању уметника према спољнем свету у смислу изнутра ка с поља, од душевног доживљаја уметникова као таквог ка његовој реализацији у вези са спољним светом. Делонеј, Л'Фоконије, Пикасо, затим Дерен и Лот развијају и префињују ово начело као кубисти и неокласичари. Пикасо иде и даље. Он ствара *апсолутни кубизам*, који предпоставља потпуно денатурализање и иматериализовање форме и целог сликарског поступка, и тако улази у мртви угао.

Али убрзо појављује се још један нов покрет, под именом *футуризма*. Кандински, Рисоло, Бокиони, Северини и други, воде овај покрет, чији се зачетак може тражити још у импресионизму, управо у најимпресионистичнијој слици Дегасовој *Зелена Играчица и Балетезе*. Пада у очи да су приврженици овога покрета највећим делом странци у Паризу. У своме другом манифесту од 1912 футуристи веле: „Наша растућа потреба за истином не може се више задовољити са онаквом формом и бојом како је она до сада била схватана.

Гест који ми хоћемо да ставимо на платно није више ухваћени и фиксирани тренутак универсалног динамизма. То је просто на просто сама динамичка осећајност наша. У ствари, све се креће, све јури, све се преображава у бесомучној брзини. Никад један профил не стоји пред нама непокретан, већ нам се појављује и нестаје непрестано. Пошто се слика предметâ у оку задржава предмети изгледају умножени када се крећу, и губе свој облик, смењујући један другога, као што је случај са звучним вибрацијама у простору кроз који оне пролећу". Дакле, услед покрета неког предмета, и још више, услед непрестаног покретања свега, форма се декомпонује у низ облика, који могу бити само предмет нашег сећања, и боја се декомпонује у низ боја, односно тонова, који се такође могу налазити само у нашем сећању. Из ових многоструких облика и из ових разних тонова набацаних на платно гледалац има, на основу своје илузивности и маште, да склопи представу акције коју је сликар желео изнети. Футуристичко душевно расположење да се објаснити консеквентним развијањем и удубљивањем у правцу субјективног натурализма а у смислу тренутног доживљаја форме, што је довело до све јачег скраћења временог фактора. Али Кандински се ни овим није задовољио на путу деформације и иматериализације уметниковог света. Он је сликање по сећању или сликање једног чистог душевног покрета желео реалисати потпуно ослобођен од сваке форме, од сваке материје, од сваког спољнег искуства, чистим иматериализованим тоном и непосредним потезом. И тако је дошао до схватања које је назвао *апсолутним сликарством*. Најзад поменимо још, да би поређали бар најважније моменте у развоју савремене уметности, фактички *примитивизам* Анри Русоа, који је својом индивидуалном необичношћу, својом стварном наивношћу, реалисаном у сликарству на један врло упрошћен начин, произвео у једном моменту и нарочито на извесне уметничке кругове јак утисак, и добио последника. Скоро сва побројана схватања имала су одјека у нашој уметности.

(Крај у идућем броју.)

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

БЕОГРАДСКЕ БАНКЕ У 1921. — САОБРАЋАЈ И ИЗВОЗНА ТРГОВИНА.

Удружење Банака у Београду постоји тек неколико месеци и већ је издало једну књижицу о своме раду.[1] Поред заштите професионалних интереса, друштво се бавило и оп-

[1] *Извештај управног одбора о раду Удружења од 1 децембра 1921 до 30 априла 1922.* Београд, 1922. С. 40.

штим питањима банкарске политике (нарочито валутне), и сем тога, на крају извештаја, дат је један статистички преглед банака у Србији.

Београдске банке показале су знатан напредак само за последњу годину дана. Главно седиште у престоници имају преко 50 банака, а сем тога има десетак страних банака, чије је седиште у иностранству или у ком другом граду у нашој земљи. За годину дана отпочеле су рад три нове банке и отворено је неколико нових филијала. Укупна сума уплаћеног капитала свих београдских банака износи крајем 1921 године 162 милиона (према 60 милиона у 1920). Овај пораст долази, најпре, отуда што су многе банке у току прошле године повећале свој капитал: поред мањих новчаних завода, Београдска Задруга повећава са 7,5 милиона, Извозна Банка са 5 милиона. Затим, том повећању доприносе три новоосноване банке, чији капитал износи 17,5 милиона динара, и најзад у статистику улази, са капиталом од тридесет милиона, и Јадранска Банка, која до скора није имала главно седиште у Београду.

Сразмерно томе повећали су се и улози на штедњу. Крајем 1920 нису износили ни сто милиона динара, а прошле године изнели су 277 милиона. Од ове суме долази скоро 23% на Јадранску Банку. На друго место долази Прва Српска Земљорадничка Банка са 36, па Прометна Банка са 16 милиона. Поверење улагача порасло је и према малим заводима, који показују 2-3 пут веће стање улога него 1920.

Повећањем сопственог капитала и примањем огромних сума туђег новца, банке су биле у могућности да јаче развију своје активне послове. По текућим рачунима београдске банке потражују 555 милиона динара, а дугују 428. Есконтни послови представљају укупно 229 милиона. Готовина у каси и потраживања по жиро рачуну износе 74 милиона. Све београдске банке имале су разних хартија од вредности (државне обвезнице и акције) у суми од 107 милиона динара, а толику исту вредност представљају њихове непокретности и сопствена индустријска предузећа.

Просечна дивиденда износи 11,65%. Има новчаних завода који су давали по 20 и 25% на уплаћени капитал, али се обично дивиденда креће од 10—15%. Према бруто заради, режијски трошкови износе просечно 67%.

У времену кад се наша државна администрација не одликује великом сређеношћу и публицитетом и кад немамо ни најпотребнијих статистичких података из области земљорадње, сточарства и кретања становништва, мора се поздравити марљивост и вредноћа Статистичког Одсека Генералне Дирекције Царина, који је објавио већ неколико статистичких прегледа.[1]

[1] *Статистички преглед спољне трговине. — Статистика спољне трговине за 1920 годину*, Београд, 1921.

Из тих прегледа црпемо врло интересантне податке. Видимо, на пример, да је извоз жита у 1920 години износио 50.430 тона, а прошле године скоро двапут више, ма да је жетва била боља 1920 него 1921. Кукуруза је, према статистици, извезено два и по пута више у прошлој години него 1920. То долази, најпре, отуда што је наша трговинска политика лутала, и скоро пола године у 1920 извоз жита и кукуруза био је забрањен. С друге стране, саобраћај није могао да савлада целокупну количину хране, намењену извозу. Као што је познато, скоро цело лето и дубоко у јесен прошле године имали смо малу воду, те наше бродарство није ни могло да прими храну за извоз. С пролећа 1921, из истих разлога, извозила се жетва од 1920, и тиме се дају објаснити напред наведене цифре.

На конференцији представника шљиварске трговине, почетком јула ове године, с правом је замерено нашој трговинској статистици да је вредност извоза цењена далеко испод просечне тржишне цене у земљи. Тако се за прво тромесечје ове године износи да је извезено 1260 вагона сувих шљива у вредности 64 милиона динара, или просечно 5 динара килограм. Међутим, почетком ове године просечна цена сувих шљива била је у земљи 8—10 динара од килограма, па је крајем марта достизала и 12 динара. Ако се изврши коректура вредности овог артикла, онда излази да смо само за три месеца узели за шљиве преко сто милиона динара.

Кад се вредност овог артикла упореди са осталима, онда излази да је у првом тромесечју ове године чак и вредност извезене хране била мања од вредности извезених шљива. Суве шљиве долазе одмах на друго место после живе стоке и меса, чија је вредност највећа, ма да је и ту просечна статистичка цена далеко испод тржишне. Дрво и израде од дрвета, о чијем се изобиљу причају читаве бајке, не представља у извозној статистици за прво тромесечје ове године више од 80 милиона.

И онда је с правом тражено на конференцији извозника шљиварских производа, да се овој грани народне привреде поклони заслужена пажња, и нарочито да се саобраћајна средства, за време сезоне, ставе у довољном броју на расположење. Јер, кад се нађе вагона за извоз дрвета, које вреди 0.50 динара килограм (према статистичким подацима), и кад има вагона за извоз цемента, којег један вагон вреди 3.000 динара, онда је са народно-економског гледишта оправданије да се првенствено извози роба чија вредност износи 100.000 динара по вагону.

Представник Министарства Саобраћаја, на поменутој конференцији, нашао се побуђен да изнесе податке о стању возног парка државних железница. Из тих података заиста се види да се саобраћај поправља, и извозници су отишли уте-

шени да ће ове године бити боље него раније. Према тим подацима, Железничка Дирекција у Београду располаже са 409 локомотива, од којих су 194 исправне и способне са службу, а 215 неисправне. Од тих машина неке се налазе на оправци, а неке чекају на оправку. Слично стање влада код Загребачке Дирекције. Тамо има 294 исправних локомотива, 157 се налазе у оправци, а 140 чекају на оправку. Најбоље, у том погледу, стоји Суботичка Дирекција, која има највећи проценат исправних локомотива (171) према укупном броју од 275. Код сваке од ових дирекција има известан број локомотива који је у опште неупотребљив и не може се више оправљати. На пругама уског колосека стање је горе, али се и тамо живо ради на поправци.

Напредак нашег саобраћаја огледа се и по броју вагона. Докле су државне железнице располагале крајем прошле године свега са 17.300 које отворених, које затворених вагона, дотле се стање на дан 1 јуна о. г. толико поправило да имамо 27.153 вагона. То даје наде да ће наш железнички саобраћај лакше савладати овогодишњи извоз, нарочито кад се узме у обзир да ћемо дотле добити још 10.000 вагона из Немачке.

Н. СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ДРУШТВО НАРОДА И БУГАРИ. НАШИ ДУГОВИ НА СТРАНИ.

Друштво Народа састало се у Лондону 17 јула да решава питања о мандатима, које је Версаљски Уговор предвидео. Друштво Народа је имало да одобри мандате Енглеској за Палестину, за Тангањику, за колонију Кењу, за део Тоголанда и за део Камеруна; Француској за део Тоголанда, за део Камеруна и за Сирију; Белгији за Источну Африку. Друштво Народа је брзо решило питање о мандатима за некадање немачке колоније у Средњој Африци. Афричка племена немају још никакве националне аспирације, она су научена да други њима владају и управљају. Њима је за сада свеједно хоће ли њима управљати Французи или Енглези. Ствар са мандатима за Палестину, за Сирију, за Месопотамију, за Ирак стоји друкчије. У тим турским областима живе племена и народи који имају јаке племенске организације, своју националну свест, која су досада била под турском администрацијом и која су имала и свој засебни верски живот. Сада треба да буду административно подељена, да живе одвојено под управом британском и фран-

цуском. Колико и да је енглески и француски мандат привремен, ипак ће он имати карактер дуготрајности. И поприште борбе око Истока пренеће се сада са Балкана у Малу Азију. Борба ће бити жестока, јер сем утакмице међу европским државама, биваће све јачи, све организованији покрет међу муслиманима којих је од Индије до Тангера преко двеста милиона. Панисламизам је опасност за будућност.

Друштво Народа бавило се још неким другим питањима међу којима су: 1) питање о признању уговора о националним мањинама закљученом између Немачке и Пољске за Горњу Шлеску; 2) питање о економској комисији за Арбанију која ће испитивати природна богатства и изворе Арбаније; 3) питање о националним мањинама које је покренула Мађарска; 4) питање о смањивању наоружања; 5) питање о међународноме здрављу, нарочито о колери с Истока; 6) питање о беломе робљу; међу овима има још и питање о односима Бугарске према њеним суседима. Узнемиравање граница и упадање комитских чета из Бугарске у Добруџу, у Грчку и у Јужну Србију, дало је повода једној заједничкој акцији Грчке, Румуније и наше државе. Ове три државе су се почеле споразумевати да учине једном крај овоме држању и раду из Бугарске. Бугарска је предухитрила ову акцију и изнела је пред Друштво Народа целу ствар. Она је управо оптужила нашу државу пред Друштвом Народа за комитаџилук који је сад један редовни занат у Бугарској. Позивајући се на чл. 11 Устава Друштва Народа [„сваки рат или претња ратом, било да непосредно погађа или не једнога од чланова Лиге Народа, интересује целокупно Друштво и оно је дужно предузети такве мере које би успешно очувале мир“], Бугарска овако образложава своју тужбу. Бугарска је у великој неприлици што бугарске нередовне трупе, комите, често упадају у земље суседне, у Румунију, у Југославију, у Грчку. Бугарска не може да спречи ово упадање зато што јој не допушта Нејски Уговор, јер забрањује редовну војску, а допушта недовољно рекрутовање и одржавање добровољаца. Због тога се Бугарска обраћа Друштву Народа да оно узме ову ствар у своје руке, да пошље једну међународну комисију, једну анкетну комисију на лице места, после чијега извештаја би се ствар могла уредити. У своме меморандуму који је поднела Ђеновској Конференцији, — о чијем је мнимом успеху бугарски Министар Иностраних Дела на дугачко говорио у бугарскоме Народноме Собрању, — влада је изнела да се бугарске комите рекрутују из оно пола милиона избеглица који се налазе у Бугарској. Ове избеглице раде опет под утицајем два милиона Бугара које су Уговори о Миру оставили у Румунији, у Грчкој, у Југославији. Ове избеглице су већи део свога времена провели у револуционарној борби, и оне су стална погибија за суседне државе, за Румунију, за Југославију, за Грчку. Са

друге стране, бугарска влада нема могућности да спречи прелазак избеглица из тих страна, нити може да одржава ред међу њима кад пређу границу. Ако чете из Бугарске упадају у Румунију, у Југославију и у Грчку, то је зато што је такав систем под којим живе Бугари изван Краљевине Бугарске. Бугарске школе и цркве су затворене, сви бугарски учитељи и свештеници су прогнани; нема слободе савести и удруживања, забрањена је употреба матерњега језика и т. д. Због тога Бугарска влада предлаже као лек четничкоме систему, нека суседне владе начине примирје, нека допусте да се избеглице врате на своја огњишта; нека се избеглицама врате њихова добра; нека се што пре примене одредбе о националним мањинама.

Ова тужба Бугара није друго ништа него једна травестирана жеља за ревизијом Нејскога Уговора о Миру, да се, ако не поново покрене Маћедонско питање, а оно бар да се држи отворено. Бугарска кампања која се води кроз многе листове у Лондону, у Паризу, у Америци, у Берлину, у Бечу, и у Риму, у томе смислу, очигледни је доказ да се Бугари нису отресли својих старих навика, метода и шовинизма. Они истина не налазе одзива у мери у којој се надају чак ни у земљама где имају својих сигурних пријатеља, али, ако га имају и најмање, донекле смо и ми криви. Ми смо занемарили наша права која су јасно исписана у Уговору Нејском; ми смо занемарили наше дужности према нашем народу у Јужној Србији; ми пропуштамо да о себи сами обавештавамо страни свет; ми и даље пуштамо да се о нашим битним интересима на Балкану старају други и да се о њима расправља или без икаквога разумевања или са врло мало разумевања ствари у нашој штампи. Место да ми тужимо, нас туже; јуче Арбанаси данас Бугари. — И ко тужи? Нас туже они исти који су, према Уговору Нејском, требали да су давно били суђени и осуђени од наших судова за разбојништва почињена у окупираној Србији. Ми пуштамо да се покреће ревизија Нејскога Уговора, и да нас од ње спасавају други. Ако икад, сад је време да се ревидира наша спољна и унутарња акција о Балкану која је до сада дала овакве неповољне резултате. Остане ли као до сада, тужбе као што је ова бугарска, данас неуспеле, сутра могу успети.

Ратни дугови на страни: Наша држава дугује Америци на дан 21 марта прошле године: 26,000.000 долара главнице и 3,300.000 долара интереса [за исто време дугују: Румунија 23,200.000 долара главнице, интереса 2,800.000 долара; Чешка 61,300.000 долара главнице и интереса 7,100.000 долара]. Наша држава дугује Британији 27,000.000 фуната стерлинга главнога дуга [ратни и поратни зајмови]; наша држава дугује Фран-

цуској 1.795,000.000 франака [Румунија 1.181,000.000, Чешка 574,000.000]. На исти дан Италија дугује 21.245,000.000 лира; Француска дугује 5.758,000.000 долара; Енглеска 1.020,647.000 фунти стерлинга.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — НАЧЕЛНИ ПРЕТРЕС БУЏЕТА: ГОВОР Г. ТРУМБИЋА.

Г. Трумбић ретко долази у Скупштину, још ређе узима реч у њој; али његови говори, израђеног облика и ношени беседничким дахом, и ако иза њега не стоји ниједна парламентарна група, изазивају пажњу и у Парламенту и у јавном мишљењу баш због личног ауторитета који он има. То је знак снаге, али, — у политици, — у исто време и знак слабости. — Последњи говор Г. Трумбића, у начелној дебати о буџету, дочекан је, у колико се односи на хрватско питање, на српској страни са оградом и одбијањем, чак и у редовима у којима је опозиција Г. Трумбића против садашњег политичког курса не само примљена него и поздрављена.

Говор Г. Трумбића садржи два дела: критику радикално-демократског коалиционог режима и разматрања о српско-хрватским односима.

Критика режима. — Не улазећи у анализу политичких установа и прилика, Г. Трумбић се задржава на општим закључцима. Ти закључци познати су већ из говора осталих опозиционих говорника. Код Г. Трумбића, међутим, у томе обиму и са том оштрином тона, они представљају један корак даље у развитку којим је пошао од Видовданског устава. Г. Трумбић закључује следеће. Радикално-демократски коалициони режим не оснива се на народном поверењу. Шта више, режим, у ствари, нема за себе ни поверење Народне Скупштине. Парламентаризам код нас покрива диктатуру неколицине, са којом у цивилизованом свету има сличности, и то „као јаје с јајетом“, једино руски бољшевички режим. Та диктатура одржава се: насиљем — одузимањем у корист Законодавног Одбора законодавних функција од Народне Скупштине, противуставним поништајем комунистичких посланичких мандата; и корупцијом — тако су добијени и последњи гласови потребни за изгласање Видовданског Устава. Режиму недостаје правна основа, јер у њему влада потпуна правна несигурност. Режим нема морала, јер је корупција, спуштајући се одозго на ниже, захватила читав државни организам.

О српско-хрватским односима. — Не само сређивање наше државе него и њен опстанак зависе од правилног решења хрватског питања. Хрватско питање, то је питање оп-

штег незадовољства Хрвата новом државом коме је основ у овоме: што данас „сваки Хрват, а особито онај из Хрватске, осећа да је у својој кући слуга“. Душевно стање у коме се Хрвати налазе није изазвано агитацијом, оно је производ околности под којима се изводи организовање заједничке државе Срба и Хрвата.

Док се у Хрватској народна мисао историјски развила на општој, југословенској, основици и значи уједињеење културно и политичко свих Јужних Словена, у првом реду Срба и Хрвата, дотле народна мисао рођена у Србији, искључива и партикуларистичка, није ништа друго до свест о српској православној солидарности. Српска психа, склона да стварање наше државе схвати једино као резултат успеха оружја и ратне победе Србије, није се променила ни онда када су догађаји место уједињења Српства донели образовање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Најјачи по броју, и у повлашћеном политичком положају, Срби у новој држави хоће „да ударе свој жиг читавој целини у којој живе не само Срби, него и Хрвати и Словенци“; они на читаву државу гледају „као на земљу која треба да буде увећана Србија, српска држава“.

Са грађанством другог реда, које им Срби намећу, Хрвати се неће помирити. Измирење између Српства и Хрватства оствариће се тек онда кад Срби буду казали Хрватској: „Ти одреди свој положај како ти желиш“, а за то је потребно да српска психа претходно преживи препород и напусти своју партикуларистичку народну мисао.

Ово су примедбе које изазивају разлагања Г. Трумбића. — До своје конструкције народне психе и народне мисли која јој одговара, хрватске с једне и српске с друге стране, Г. Трумбић је дошао троструком апстракцијом: не узимајући у обзир покрајинске неједнакости; не водећи рачуна о променама које су се вршиле у току историјског развитка и код једног и код другог племена; прелазећи преко разлика у схватању народне мисли које се опажају и код Срба и код Хрвата чак и у једном истом историјском одсеку. Међутим, апстрактан широкогруди Хрват и апстрактан Србин партикуларист, како их Г. Трумбић црта, не постоје у стварности, нити су постојали; на против, посматрање историјског развитка народне мисли и у једном и у другом делу нашег народа показује и ширину схватања код Срба и узак партикуларизам код Хрвата. — Узет као политичка акција, говор Г. Трумбића изгледа један погрешан потез баш његовим пријатељима, који су од његове сарадње и његовог руководства највише очекивали за остварење споразума између Срба и Хрвата. Место да пође при решавању српско-хрватског спора са гледишта народног јединства, као што се пошло на конференцији на Илици, Г. Трумбић је поставио као основ споразумевања супротности између Српства

и Хрватства. И ако је, можда, тиме код Хрвата, којима је у свему дао за право, добио, он је код Срба, код којих је видео само кривицу, изгубио. Место да буде посредник, или чак судија, Г. Трумбић је оставио утисак адвоката једне од страна у спору. — Упутства која Г. Трумбић даје за решење хрватског питања, практичан политичар тешко би могао применити. Из патетичног позива упућеног Србима да се препороде у духу нових времена, то јест, правде и правице, и признају Хрватима право да свој положај сами определе, никаквом дедукцијом не може се извући један политички програм. Да се треба споразумевати, то се са српске стране све више увиђа. Али којим путем и на којој основи? Цео проблем лежи у томе. И тај проблем је у толико тежи, што се Хрвати, повлачећи се из парламентарне борбе, не показују вољни изнети конкретније формулисање својих захтева чак и пред Србима „добре воље", у чије се расположење за споразум не сме сумњати.

Зар се Г. Трумбић не боји да његови закључци о српско-хрватским односима могу заплашити? Јер ако је заиста услов споразумевања да Српство као целина промени своју народну психу утврђену читавим историјским развитком: ко би имао храбрости да се таквог посла лати? Ако би Г. Трумбић имао право, ствар измирења Срба и Хрвата, па према томе и ствар наше заједничке државе, стајала би врло рђаво.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

А. Хјелан (Kielland): *Гарман и Ворзе.* (Превела И. Секулић. Напредак, 1922.)

Можда би се, у нашој средини, која у главном не зна скандинавску литературу, могло почети овако: Ибсен је Ибсен, а Хјелан је Норвешка. Можда би се, у наше време — кад Јохан Бојер пише свога *Апсеника што пева*, који је више Казанова но да га је родила италијанска глумица; кад Стефансон пише књигу о „угодним арктичким крајевима"; кад Шардон меће у уста своме Алберу нову тезу: да није био заљубљен у жену, него је волео ради њених узвишених особина; кад А. Хекслеј пише о колектору грла великих певача, који седи у Италији и са задовољством чека да Ла Бијанки испусти душу — могло почети овако: Хјелан је норвешки класичар, можда мало и од старе моде писац. Но, ма како да се почне, свршити се, у Хјелановом случају, мора добро и лепо. О томе се може осведочити сваки читалац романа *Гарман и Ворзе.* Без ичега наркотичног, бизарног, друкчијег но

што је цео свет, роман је с почетка мало спор, невезан и муцав, али се онда одједаред расшумљује у читаву каскаду догађаја, слика, момената. Лица, раније нешто закопчана и досадна, постају провидна као неки акваријн у којима кипте и лебде занимљиве, комичне, страшне клице судбина и типова. Елементи душа код Хјеланових личности су ипак сви нормални; понекад су те душе мало развијеније, мало изузетније, али ипак нормалне. И главна теза романа: *да се на олупинама живи*, испада, под снажним пером и здравим хумором Хјелана, такође нормална. И јесте нормална. Последња сцена, завршни дијалог између пастора Мартенса и Мадлене, има оно из старије литературе што нова никако не може да дâ: има истину која се може поднети, истину на коју нема смисла насртати ножем (Ибсен), коју, на против, треба дочекати и збунити са оним мудрим, мало хладним хумором Енглеза и Скандинаваца, тих људи особитих телесних дурашности, јаке менталне контроле, и разних ентузиазама. Крај свих смрти, несрећа, разбијених илузија, прекида Хјелан роман онда кад сви људи у њему имају још снагу да даље трпе и сносе и потресе на површини, и ударце из дубине. — У релативно малој књизи дају нам се сви типови, слојеви, покретни мотиви, и сукоби старих и нових норвешког маловарошког живота. Хјелан, прави уметник, успео је у томе с тога што не доживљује, редом, мисао, па материал, идеју, па мотив, него доживљује одмах форму, уметнички дефинитивни израз. Отуда је његов чисто норвешки роман слободан скоро од сваког површног националног мамца, скоро од сваке специфичне норвешке „мароте“.

Превод је, крај све помоћи двоје стручњака у језику и литератури Скандинавије, блед; вероватно на више места и нетачан, али нарочито блед. Ко ће дати и превести скалу и боју и бодљу норвешког хумора, па још Хјелановског; оне чудне насмешљиве фразе, које се родиле из милионâ мука и отпора тог чудног народа на голом камену и пустом мору, и које имају дубину, тврдоћу, старост и мудрост најодабранијих пословица?

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ.

Near Eastern Affairs and Conditions. By the Honorable Stephen Panaretoff. New York, The Mac Millan Company, 1922.

Изобличена у Европи својом дрском, неуравнотеженом и лажном пропагандом у погледу балканских питања, бугарска пропаганда је почела да се сели у земље где је мало или нимало познају. Једна од земаља у којој су бугарске пропагандске методе тек за време рата нешто откривене, али у којој се још непрестано може да излази пред јавност са неистинама — због удаљености питања и, још више, због намет-

љивости с којом Бугари располажу — то су Сједињене Америчке Државе.

Један од тих пропагандиста у Америци, то је бугарски представник код Беле Куће Г. Стефан Панаретов. После дужег ћутања о балканским стварима, и у тренутку кад је мислио да се стварна и документована наша пропаганда противу Бугарске заборавила и да је отишла у акта, он се опет појавио у Америци, и опет на стари бугарски начин: Бугари су јагње, а Србија је курјак из басне. Прилика му се за то указала у јуну и јулу прошле године у Вилиамстауну, у Масачузету, у Америци, кад је Вилиамскалеџ позвао многе странце да одрже предавања о међународним питањима и односима: историјски, политички, у индустријском и трговачком погледу, и тако даље.

Ту је, у Политичком Институту исте институције, Г. Панаретов одржао седам предавања, која је сада издао у засебну књигу. Према предавањима, и књига је подељена на седам глава. У првој се говори историјски о балканским Словенима: у другој, о црквеној организацији и књижевности; у трећој, о образовању на Блиском Истоку после пада Цариграда до данас; у четвртој, о уставном и политичком развитку балканских држава; у петој, о реформном покрету у бившој балканској Турској Царевини; у шестој, о односима европских великих сила и балканских држава; и, најзад, у седмој, о балканској конфедерацији и Парискoj Конференцији Мира.

Књига Г. Панаретова је, у главном, одбранбеног карактера; местимично прелази и у напад. У основи својој је различна од прератне и ратне бугарске пропаганде. Бугарска, у овој књизи, не тражи излаз на сва балканска мора; теза о „Прусима на Балкану“, као и ратна и предратна теза о Бугарској „до Моравата“, отпала је: све се своди на то да Бугарска тражи места под сунцем на Балкану, да је Македонија, наравно, бугарска земља, да Бугарска неће хегемонију већ једну балканску федерацију, и тако даље. У главном, Бугарска, као и увек досада, има две тезе: тезу кад је победилац и тезу кад је побеђена. У овој књизи, нађена је и трећа: бугарска влада је побеђена, али бугарски народ, који је „натеран у рат“, није побеђен. Према томе, бугарски народ, његова „данашња народна влада“ и „сељачки премијер“, који немају никакве везе са прошлом бугарском владом, траже само Македонију и Тракију за себе и, после тога, Дунавску Федерацију.

Г. Панаретов се много трудио да сав историјски, политички и дипломатски материал тако распореди, цитира по вољи и изокрене, да та теза, далеким и неупућеним странцима, испадне колико-толико праведна и примамљива. Да то докаже, Г. Панаретов је употребио сву стару пропагандистичку муни-

цију. Бугари су, овом приликом, чисти Словени. Њихова књижевност је најстарија, и све словенске књижевности се родише из ње. Бугари су најписменији народ на Балкану, и највреднији. Бугари су најдемократскији народ на Балкану: чак су сами себи бирали и владаоце. Сви ратови између нас изазвани су са српске стране, а јунски препад од 1913 године је извршио сам бугарски народ, и Влада о томе ништа није знала. Што се тиче уласка Бугарске у Светски Рат, ствар је овако смешно представљена: Народ је био уз Савезнике, али пошто Савезници нису „одговорили праведним бугарским захтевима“, отишло се уз Централне Силе. За време рата, Бугари су били скоро у непријатељским односима са Немачком, а бугарска војска, нарочито после Вилсонових Четрнаест Тачака, није хтела ни да се бије, али то своје осећање приводи у дело тек кад је потучена. Тако стоје ствари и са бившом Аустро-Угарском. Данас је Аустро-Угарска, пошто је више нема, једна интригашица која је вечито радила противу Бугарске, и то често уз сарадњу Србије.

У историјском делу књиге, све што се тиче Срба прећутао је Г. Панаретов, или изврнуо и извитоперио. О нашим народним песмама, о Душановом Законику, о црквама и манастирима, о револуцијама за независност, и тако даље, или нема ништа, или је само процењено, уз примедбе, кроз зубе. Прескочивши све борбе на почетку Деветнаестог Века, а у немогућности да прескочи појаву независне Србије на Балкану, Г. Панаретов је, узгред, „сервирао“ неупућенима „да је аутономија Србији дана Једренским Миром“. Наше уставне борбе приказане су, у главном, као династичке борбе, док су бугарске симбол бугарског демократског духа. И тако даље.

Књига није, како би се очекивало од једног бугарског пропагандисте који се школовао и образовао дуго година на познати бугарски начин фалсификовања чињеница, писана вешто. Она је једно псеудо-научно дело, једна „политическа скаска“ за неупућене или недовољно упућене странце и, из тих разлога, није ни изазвала скоро никакав интерес у Америци. Она је само површно правдање тешких погрешака које је Бугарска починила на Балкану од 1878 године, прећуткивање свега основног и карактеристичног о Балкану, и један нов бугарски покушај обмањивања једног јавног мњења које је удаљено од балканских питања скоро десет хиљада километара. Истовремено, она је доказ да и један од најбољих бугарских дипломата не види јасно да Бугарска треба потпуно да заборави своју прошлост и отпочне сасвим нову историју.

Б. Л.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Алкар". — Динко Шимуновић, један од истакнутих хрватских савремених приповедача, није довољно познат нашој читалачкој публици. Међутим, несумњиве вредности његова талента, изразита сликарска способност, поуздан психолошки смисао, и дар занимљивога причања, сигурно су јемство да би он и у српској средини, као и код Хрвата, нашао велики број читалаца. Он слика људе и прилике далматинскога Загорја, и према томе, као и сви наши најбољи приповедачи, локално је ограничен. Интерес којим читалац прати догађаје у његовим приповеткама је у толико већи, што се казују ствари из једног мало познатог и врло занимљивог краја. Његова најбоља збирка *Мркодол* то најпотпуније потврђује. И књижара „Време" је учинила услугу нашим читаоцима издавши у засебној књизи једну од његових познатијих приповедака, *Алкар*. Све особине Шимуновићева талента овде су у пуној мери заступљене, и ма да приповетка местимично, кад се, н. пр., дају опширни описи алкарских игара, представља више фолклорни но прави књижевни интерес, као целина је необично занимљива. — Издање укусно.

М. Б.

„Razlomci". — Писац ове књиге рефлексија, Нарцис Јенко (псевдоним босанског фрањевца Евгенија Матића), био је, како тврди предговор пријатеља, најплоднији хрватски писац за време рата. Писао је и роман *Spiritus procellarum* са католичком тенденцијом и мноштво прича из живота Босне. Умро је 1918, у двадесет деветој години. У збирци *Razlomci* су његове рефлексије о људима-разломцима: о инвалидима, затим о злим, лицемерима, о похотним, о похлепним. То су монолози једног усамљеног, пуног нерава, болног младића са плахим темпераментом. Млади фратар је много читао са узбуђивањима, побуниле га многе идеје, жалостиле га свуда учињене опаске, и снажно је казао свој песимизам. Али његово морално искуство није велико, и његова интелигенција је једноставна. Један јак, али узак темпераменат сводио је разноликост живота и људи, и идеологија је кратка: од оштрих песимистичких запажаја до утехе у католицизму („атмосферу треба чистити озоном католичкога духа"). Кратке, кидане реченице и мршава визија сведоче о не много развијеној уобразиљи. Но писац је крепко проживљавао свој развијени унутрашњи живот и његова књига је занимљива.

Б. М.

„Paljba Baterijom“. — У овој књижици, у којој се, поред насловне, налазе још две ствари: *Кукурузи већ се беру* и *La France*, писац Г. Остоја Боснић, Босанац, излаже своје успомене и осећања пре и за време рата, и она треба да послужи као пример веће књиге коју писац мисли издавати ако ова наиђе на добар пријем. По свом тону и по самој својој садржини, она ће моћи наћи тај одзив у редовима наше патриотске и народносне читалачке публике.

А. В.

Камил Моклер о Иву Војновићу. — Из француског часописа *Светски преглед (La Revue mondiale,)* одштампана је у засебну брошуру, под насловом *Национални југословенски драматичар Иво Војновић (Le Dramaturge national Yougo-slave Ivo de Voïnovitch),* врло супстанциелна и сјајно и топло написана студија познатог француског књижевника Камила Моклера о Иву Војновићу. Пошто је дао исцрпну и фино проницљиву анализу свију Војновићевих комада — које он дели на две групе: на дела националистичке инспирације, дела акције и социалне пропаганде *(Смрт мајке Југовића, Лазарево васкрсење* и *Дубровачка трилогија)*, и дела специфичније литерарна *(Еквиноцио, Госпођа са сунцокретом* и *Imperatrix)* — Камил Моклер закључује: „У целини, драмско и лирско дело Ива Војновића приказује се као манифестација једног племенитог и моћног стваралачког духа ... Иво Војновић је рођен романтичар ... Он је романтичар с изливом лирског осећања, љубављу за покрет и за декор, патриотском грозницом, хуманим благородством, бујном поезијом, смислом за карактере и даром за оживљавање симбола који чине неоспорно од њега најрепрезентативнијег југословенског писца и једног од најинтересантнијих, најдаровитијих писаца оне централне Европе коју ће нам ишчезнуће аустро-германско-маџарског јарма, после једне мрачне и загушљиве периоде, најзад допустити да боље познамо“. Ова књига — најпотпунија и најизврснија студија коју је досад један француски писац посветио једном нашем писцу — један је од првих корака ка том упознавању, и заслужује због тога да се дочека с искреном симпатијом.

„Тешки часови“. — Као што код Руса бива, *Тешки часови* од Виктора Пањина (издање *Novog doba* у Сплиту) су не врло уметничка, али по својим мислима добра, важна и хумана књига, која тешким боловима и истинама лечи и разведрава. Најинтересантније је можда изведена судбина великог писца који, тобож гениални зналац живота, у часу правог живота има да чује, редом, од жене, деце, пријатеља, власти, омладине, па и од себе сама, да је писао лаж, да је варао и

на зло наводио свој народ. Књига третира, иначе, данашње руске прилике; писац се труди да исплива са истином на обадве стране; доказује да су интелектуалци криви што су силници створили тамнице; али је, као сви руски писци, најјачи тамо где истиче страшни круг људске судбине, у коме је све, па и божанственост, савест, само закључани роб. Једно коло људи се другоме свети бацајући га у тамницу и лишавајући га слободе. Сама мисао човечја је роб. Једни кажу да судбина револуције зависи од тога да се пред извеснима не отворе тамничка врата; други тврде да спаса нема док се не рашире врата свију тамница. Кроз све се осећа вера да најновији преврат руски крчи пут поправљеном животу.

И. С.

„Војвода Мишић од Сувобора до Марибора“. — У овој књизи Г. М. Павловић, који је за време последњег светског рата имао прилике да аматерски посматра војводу Мишића из непосредне, управо присне близине, излаже са пуно дивљења према овом великом покојнику резултат тих својих посматрања, илуструјући веома живо, и по готову652 песнички, његово држање, рад, улогу и заслуге у свима важнијим перипетијама славе, страдања и пропасти кроз које је наш народ тада наизменично пролазио на своме мученичком, али величанственом и сјајном путу ка остварењу својих идеала. И, што је најинтересантније, он га ту не истиче као војсковођу у стилу Ханибала, Цезара и Наполеона, који су својом генијалношћу толико импоновали масама да су ове за сваким од њих као за каквим полубогом слепо ишле свуда, па и у очигледну пропаст, већ као старешину једног дела нашег сељачког народа, чију је душу врло добро познавао, и према чијим је осећањима и тежњама инстинктивно подешавао своје стратегијске комбинације.

Да је на тој тези остао, цела би ствар могла бити веома симпатична. Али је Г. Павловић у свом поетском заносу отишао много даље но што је било потребно, те је неке епизоде претерано улепшао, неке мање верно описао, а неке опет сасвим прећутао, не устручавајући се шта више да доноси произвољне закључке и о таквим војничким стварима у којима би се тешко умели наћи и прави стручњаци. И само због тога цело, иначе духовито написано дело губи историјску вредност и више не личи на писање једног савременика и очевидца, већ на добро срећену легенду која се вековима стварала у машти читавога народа, и којом се, често сасвим неоправдано, цела једна епоха у давној прошлости везује за име једног јединог човека.

У опште узев, написи овакве врсте неминовно шкоде циљу коме су намењени и личности којој су посвећени. У овом специалном случају, пак, много би боље било да се

преко несумњиво стечених ловорика, које је благодарни народ већ положио на гроб свога заслужнога сина, не трпају и оне које могу изазвати озбиљну дискусију и нагнати друге, од Г. Павловића компетентније људе, а доцније и саму историју, да их са фактима у руци претресу, и том приликом пореметe божански мир у коме би овај наш велики војник требао да борави свој вечити сан. У осталом, бесмртном Мишићу не требају такве услуге обичних смртних људи.

М. Д. Л.

„Насеља и порекло становништва“. — Изашла је једанаеста књига овога зборника, који издаје Академија Наука под уредништвом Г. Јована Цвијића са овим садржајем: Андрија Јовићевић, *Црногорско Приморје и Крајина* и Д-р Никола Звонимир Бјеловучић, *Полуострво Гат* (Пељешац). Прва је богата грађом о сеобама и насељавању црногорских племена, Малисора и Мирдита од Бара до Скадра и од Скадарског Језера до мора. Г. Јовићевић је стари сарадник ове публикације и постао је већ врло добар мајстор свога посла. А нов је Г. Д-р Бјеловучић, који нам је у овом раду открио новина о насељавању и о старинама на Стонском Гату; особито су успеле фотографије које су додане његовом раду. — Поред ове изашла је и дванаеста књига *Насеља,* која је много мања од претходне и у њој је само рад Г. Цвијића: *Метонастазичка кретања, њихови узроци и последице.* У њој је Г. Цвијић дао синтезу и своју концепцију о сеобама балканских народа, од турске инвазије до најновијих времена. Изгледа да је тежиште рада у трећој глави, која говори о последицама миграција. Врло су интересантни разноврсни етнички и етнобиолошки процеси, о којима расправља, и којима се ове студије јако оријентишу у социолошком правцу. Додане су таблице о пореклу становништва у најкарактеристичнијим крајевима од Сарајева до Мораве и карта у бојама, на којој је представљено порекло становништва северне Србије.

D.

„Босна и Херцеговина“. — Сарајевска секција Удружења Југословенских инжињера и архитекта издала је у укусном издању на финој хартији, са великим бројем слика, књигу под горњим насловом. Књига је подељена у три дела: географско-историјски преглед, туристику и балнеологију, и привреду и технику, који садрже обилна обавештења о историји, климатским приликама, бањама, просвети, привреди, рударству, саобраћају, и т. д. и т. д. Чланци су сви из пера нарочитих стручњака. И по изради и по обради књига заслужује сваку пажњу.

А. В.

„Југославија“. (Yves Chataigneau, *La Yugoslavie*. „Annales de géographie“, 15 mars 1922. Paris, Armand Colin, p. 81—110.) — Париски *Географски анали* публиковали су, уз сарадњу познатих специалиста као Де Мартон, Ајзенман, Деманжон, серију чланака о новим дунавским државама. Један од њих је посвећен Југославији; писац му је Г. Шатењо, лектор француског језика на Университету у Београду.

Од свих писаца који су до данас објавили дела или чланке о Југославији, Г. Шатењо је једини који посматра нашу државу као географску јединицу; сви други су је представљали као скуп аустро-угарских провинција и српске и црногорске државе. Међутим, некадање провинције дуалистичке Монархије нису природне области, и не би могле сачињавати засебне економске јединице. Представљене одвојено у једној монографији Југославије, оне би могле бити сматране од страних читалаца као државе у држави, кадре сваког часа да се засебно организују и да живе независне.

Г. Шатењо у свом чланку, израђеном по строго научном начину, срећно реагује противу такве методе. Он потпуно занемарује некадање политичке јединице. Пошто је посветио прву главу границама, он проучава велике природне области: словенске Алпе, панонски басен, моравско-вардарску депресију, динарски карст, морску обалу, излажући за сваку од њих рељеф, климатске утицаје, распоред културе земљишта, начин живота становника. Трећа глава говори о националној структури; детаљно је проучена расподела иноземаца (12 од 100), као и Југословена потчињених туђој власти (500.000 у Италији). Писац затим излаже тешкоће које су сметале успостављењу политичког јединства између Срба, Хрвата и Словенаца: различност вероисповести (православних 42%, католика 38%, муслимана 13%), исцепканост на аустријске, маџарске или турске провинције и независне државе, разноликост етничких типова (словеначки, панонски, моравско-вардарски, динарски, приморски). Ход ка националном јединству настављао се правилно од пре више векова у пркос препрека: сеобе су умањиле разлике у цивилизацији, утицај дубровачке књижевности је изједначио језик, Штросмајер и Рачки су преобратили покрет књижевног јединства у покрет политичког јединства.

Четврта глава је посвећена економским изворима. Цифре земљорадничке производње су назначене по природним областима, укупно и процентуално по хектару и становнику. У петој глави се проучава трговина, у вези нарочито са саобраћајним путевима. Београд у том погледу игра улогу одабирног центра у коме се врши веза водених путева међу собом и са железницом. На против, нова држава нема контроле својих приморских дебушеа. Јадранска обала, дугачка 1300 км, изолована је од унутрашњости тешко проходним рељефима.

Закључак инсистира на огромном „рачуну примања“ наше земље: јединство расе, врло мали број иностранаца у поређењу са суседним државама, разноликост природних области чији се извори допуњују, тако да осигуравају економску независност целог организма, способност за извоз, трговачки положај првог реда на укрштању путева са запада на исток преко 45^0 ширине, и са равница северне Европе ка Егејском Југу преко дунавског и вардарског басена.

Овај чланак, написан с великом симпатијом за нашу земљу, сигурно је сведочанство њене виталности. Он ће учинити великих услуга нашој ствари у иностранству.

—

„Развигор“. [Развигоръ, литературенъ листъ, уредници Ал. Балабанов и Елин Печин, Софија, година II излази једанпут недељно]. — Ово је нов књижевни лист којему су уредници стари књижевници. После књижевнога искуства од године дана, *Развигор* се окреће више етичкоме проблему, о коме се цео свет бави. Уређује се добро, а пун је бележака из бугарске и стране књижевности, као и понеке слике.

И.

„Бугарска зверства у Врању и околини“ (1915—1918) издање културно-привреднога Друштва Врањанаца у Београду, Нови Сад 1922. — Штета што је ова II-га црна књига, у којој има страховитих података за рад оних несавесника из Софије, овако неспретно уређена. У место да буде један споменик знаним мученицима из врањанскога краја, који положише животе за свој род, какав је давао М. Ђ. Милићевић у своје време за сличне прилике, писац ове књиге, Др. Јов. Хаџи Васиљевић, направио једну читуљу без реда, зачинивши је непотребним научним додатцима. За Врањанце требало је дати боље нешто, они су доиста заслужили бољи помен у историји страдања нашега народа у овоме рату.

И.

„Тракија“. [P. Raymond Janin: *La Thrace*, étude historique et géographique, Constantinople 1920]. — Цариград почиње бивати издавач литературе етнографско-статистичке-историјске, која се бави нерешеним проблемима блискога Истока. Ова расправа у главноме заступа бугарско гледиште на Тракију, коју су у 1919 години Бугари изгубили у корист Грчке. У ово доба кад се говори о новоме грчко-турском уговору о миру, ова књига има вредности.

И.

УМЕТНОСТ.

„Пред величанством природе“. — Као трећа свеска, у издању Друштва за Заштиту Југословенске Деце, поред

прве која је садржала тридесет хорских песама за дечји или женски и друге са десет песама за мушки и мешовити збор, изашле су песме под називом *Пред величанством природе* које је Г. Милоје Милојевић наменио концертном подиуму. Све оне, са изузетком *Божићне песме* и донекле *Молитве усред поља*, имају, мање више, пасторалног у себи и наглашавају импресионизам коме је Г. Милојевић тако исто склон. У овој су збирци и три песме *(Јапан, Нимфа и Јесења Елегија)* већ раније штампане у *Музичкој библиотеци* Исе Бајића поред осталих седам које су из новијег доба.

У овој збирци, у главном, видимо стил Г. Милојевића. Драматичар првенствено, па тек онда импресиониста, Г. Милојевић, располажући изврсном техником, стилизује ствари, трудећи се да им дâ како у мелодијском тако и хармонијском смислу, један логичан облик који, као такав, оставља увек утисак једне органске целине.

Импресионизам његов није, како у концепцији тако и графички представљен, француске школе, и ако се осећа да има нешто од њенога стила, већ на против догматичке логике која себи дозвољава и импресионистички колорит да би изразила, на даном месту, потребан импресионистички смисао текста. Ово важи како за хармонијску основу тако и за мелодијску линију кроз коју и поред свих импресионистичких вибрација, струји широка драмска линија. По готову, све песме у овој збирци имају широку мелодијску линију, која је подложна граматичком акценту под којим се угиба, а првенствено ово важи за *Песму орла* и *Ветар*, које су увек првенствено драмске. *Ћутање* је највише импресионистичка, нарочито у другом делу кад дођу трептави акорди *C-moll*, *Es-dur*, *G-moll*-а, испред којих долази мелодијска линија у клавиру у *пентатоници*. *Божићна песма* је пример слободне мелодијске примене црквеног мотива VI гласа који је, по готову, остао у истом мелодијском следовању фраза и примењен у овој песми. *Јапан* и *Нимфа* су егзотичне песме импресионистичког карактера, док су *Јесења елегија* а нарочито *Молитва Мајке Југовића* за зои *Даници* и *Звона* песме од националноуметничког значаја и психолошког смисла.

JOHN.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Друштво за Српски Језик и Књижевност. — С јесени 1919 године, после петогодишњег прекида, Друштво за Српски Језик и Књижевност обновило је свој рад. За време ратних година погинуло је и умрло 15 његових чланова и пропала цела друштвена архива. После рата, како по броју радова и седница, тако и по броју чланова и њиховом учешћу, Друштво је показало несумњив напредак. Док се ранијих година читало у току једне године по осам до девет радова,

дотле их је у току 1921—1922 школске године читало двадесет. Обновљен је рад са 71 чланом, а данас има 205 чланова.

За последњу друштвену годину (1921—22) читани су ови радови: М. Богдановић, Приказ *Историје хрватске и српске књижевности* од Д-р Д. Прохаске. — П. Поповић, Ватикански извештаји о земљотресу у Дубровнику 1667. — Д-р Т. Р. Ђорђевић, Варош у доба кнеза Милоша. — П. Стевановић, Приказ *Примера нове књижевности* од Ј. Живановића. — У. Џонић, Приказ *Историје словеначке књижевности* од А. Јотића. — Д-р М. Павловић, Разредне књижнице. — С. Павић, Приказ *Историје књижевности Срба, Хрвата и Словенаца* од А. Јотића. — Д-р Ш. Урлић, *Télégraphe officiel*. — С. Матић, Хорације, Рањина и Мушицки. — П. Поповић, Једна белешка о Љубиши. — Љ. Стојановић, Један заметак кратких летописа. — Д-р В. Чајкановић, Култ камена у Срба. — У. Џонић, Прва збирка српских народних песама код Словенаца. — Д-р Гргур Јакшић, Једна француска статистика Турске из 1807 године. — Д-р М. Павловић, О старим књигама. — Т. Ђукић, Народна поезија и нова уметност. — П. Поповић, Класификација у југословенској књижевности новога доба. — С. Томић, Садржина народних песама „Смрт мајке Југовића“ и „Смрт војводе Кајице“ у вези са народним погребним обичајима. — Г-ђица Аница Ђукић, Један поглед на наш реализам. — Д-р В. Чајкановић, Секула се у змију претворио.

Џ.

СТОГОДИШЊИЦЕ.

Стогодишњица Шелијеве смрти. — 8-ог о. м. навршило се сто година од смрти највећег енглеског лиричара, Шелија. Море које га је прогутало било га је избацило на италианску обалу, и његов леш је спаљен у присуству Бајрона и других његових пријатеља. За дуго и дуго критика је била пристрасна према Шелију. Он је имао све особине једног побуњеног анђела: устао је био противу тираније и неправде; грмљавином своје песме хтео је да сруши у прах стару васиону, и музиком своје мистичне љубави да сазида једну нову и бољу. Његови земљаци, преплашени ужасима Француске Револуције, гледали су у њему једног опасног манијака, и у његовом проповедању анархистичких идеја видели Злог Духа на послу.

Оно што се најпре примети код Шелија кад се дубље загледа у његов живот јесте неустрашивост: ни људи, ни њихови закони, ни природа нису могли пробудити у њему плашљивца. Ништа га није могло спречити да приведе у дело оно што је хтео. То је била нека врста детињске храбрости и, тако рећи, неурачунљивости, из које ниче и велико зло и велико добро. Такве особине нису се трпеле у Оксфорду, и зато је Шели истеран с Универзитета чим се појавио један његов мали памфлет, који је говорио о потреби атеизма.

Пошто је напустио Оксфорд, после неког времена спријатељио се с једном шеснаестогодишњом девојчицом, која му се жалила да пати што је приморана да учи школу. Да би је спасао ропства, он побегне с њом, венчају се, и добију дете. Кадгод је могао, Шели је ширио анархистичке идеје, и полиција је почела да га гони. Као поборник слободне љубави, заљубио се у Марију Гадвин, ћерку познатог револуционарног филозофа В. Гадвина, и оженио се њом, пошто му је прва жена извршила самоубиство. Долазио је у сукоб и са својом породицом и са половином света, али сви који су га познавали веровали су да је имао златно срце. Био је прилично неурачунљив, и то је све.

Кад је умро било му је једва тридесет година, али је за собом оставио врло богато књижевно дело. Писао је кратке и дуге лирске песме, спевове *(Аластор, Адонаис, Епипсајкидион; Побуна Ислама...)* и драме *(Ослобођени Прометеј, Ченчи...)*.

Шели је гледао живот као сан, а снове као стварност. Његова имагинација била је творац једног величанственог света у коме се он стварно кретао, и у који имамо да уђемо ако хоћемо да га упознамо. Кад Шели каже:

Не смем да погађам, ал' у овом свету
Заблуде, незнања и борбе,
Где ништа *није*, већ све *изгледа*,
К'о и ми — сенке снова...

он то доиста тако осећа: његов живот му је најбољи доказ. У *Химни Интелектуалној Диводи* прича како је, док је још био дете, тражио духове. Та му се жудња доцније и остварила, и он их је нашао свуда око себе, у ваздуху и у природи, невидљиве за остали свет. Све ствари у природи, и сама природа, биле су за њега, као и за Вордсворта, жива бића. Кад његов *Облак* пева:

Ја сејем снег на брдо и брег,
И борови јече од стра;
И кроз ноћ сву, јастук ми је ту...

Шели га у ствари осећа као живо биће, и планине као жива бића, и престрављене борове и бели јастук од снега, и ветар — све као нешто што има душу и живи. Треба просто буквално разумети оно што се каже. Певао је љубав према жени, љубав у природи и према природи, љубав према напаћеноме човечанству, и све те љубави сливале су се у једну једину велику љубав која се зове живот.

Ма да није био тако уман као Гете, он је ипак био „потпун човек“ као Гете: песник је живео као човек, а човек као песник. Опијао се сваком лепотом — мисли, боје, форме, звука; и из те његове љубави према Лепоти и Хармонији извирао је његов лиризам: једна савршена музика боја и очарана слика звукова и шумова; нешто прозрачно као месечина и нежно као етар.

в. а. поповић.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

боле се од нечега у трбуху, као и све жене, и оде за три дана, што на крају крајева није било баш тако жалосно, јер вам је она била створење коме је страшно било досадно.

У Лодрела, који није имао ни за драм памети, срца је било. Беше врло уцвељен. Сахрани жену, и само једно мишљаше: да оде из Лианкура. Држао је, као и сваки, да ће срећнији бити у неком другом месту него што је ту где се налазио. Није био стекао пријатеља у Руану, као што их није имао ни у Елбефу. Али је зато знао да ради свакојаке ситне послове који се у вароши не врше. Беше то, тако, убого живинче које је замишљало да има некакав циљ зато што га ветар гура у леђа. Помишљао је да се врати у околину Боск-Рожеа. Једнога јутра покупи алат и своје марјаше и остави Лианкур не рекавши никоме до виђења. То је разумљиво, јер га нису волели и није имао друштва; али то није баш за препоруку, како ја мислим.

Читав Лианкур учини „уф" као да му се планина свали са срца. У ствари, по среди је био само један човечуљак без значаја, али ту се ништа није могло, и кад један читав крај омрзне некога човека, узалуд ћете објашњавати.

Лодрел стиже полако у Руан. Одатле се попе на висораван, и једнога јутра људи из Боск-Рожеа видеше га како се стовари на сеоску калдрму. Попи шољу јабуковаче у крчми и каза се тако поуздано као кад би рекао: „Ја сам Кристоф Колумб, враћам се из Америке".

Ја сигурно мислим да у целоме Боск-Рожеу није било ни три куће где се још сећало Лодрела. Пријатељ наш убрзо увиде да родни крај не мора баш увек да буде онај где се човек родио. И он, Лодрел, је био један од тих створења која немају правога роднога краја. Осим тога његов мозак је био несигуран, и није разазнавао људе који би га могли познати.

Вукао се неколико дана овамо онамо, и најзад се настанио у Бервилу да и ту занати као што је чинио и у Лианкуру. Код нас су га звали „удовац", због његове несреће. Чак није могао да има ни један сталан надимак. Тамо су га звали Тупен, овде удовац; могли су га звати на двадесет разних начина, а он није био у стању да их стално задржи.

У то време је имао око тридесет и пет година. Ја сам га похађао и уверавам вас да, на први поглед, није био ништа изванредно. Али за онога који се разуме у људима, није био сасвим природан. Изгледао је пре да спава него да живи. Глава му је била увек оборена, брадом је додиривао кључњачу, и чинило се да ослушкује нешто тихо. Поглед му није био изгубљен, али није био ни укочен; кретао се на све стране, непрестано је лепршао као оне крпе које се мећу на ветар да се плаше птице. Уз то боје као стари гипс и, што је показивало да му крв није била врло здрава, овде онде жар у лицу и бубуљице под кожом.

Фортине Лодрел је имао обичај да се изгуби у разговору. Изненада би застао, у сред речи, и кад би наставио да говори, изгледао би да је заборавио шта је говорио. Понекад би повикао: „Слушајте! слушајте!“ Ми смо добро знали да ништа није имало да се чује, али, читава два три минута, он нас руком ућуткивао.

Био је доста побожан. Чим је дошао, тражио је да га уврсте у милосрдну браћу. Нико се није противио, јер је, најзад, био из тога краја. Али су морали да му даду огртач, јер је био сиромах. На страну то, он се врло добро разумевао да окупа и сахрани мртваце.

Ето какав је он изгледао овде. Сасвим неко, као што видите.

У прво време свога боравка у Бервилу, он је ишао на један кратак пут. Био је из Шомона примио једно писмо којим је позиван да предстане бележнику; тицало се не знам какве глупости односно његове жене. Провео је управо пола дана у Шомону, колико му је требало да сврши посао и да испије једну чашу. Остало му је било још сат два до воза, и он оде до гробља у Лианкуру, тек колико да очита једну молитвицу на гробу своје покојнице. Идући тамо никога баш не срете; али, при изласку из гробља, спази две жене из Лианкура. Оне га познадоше, зауставише се и рекоше: „Шта! Тупен се вратио!“ Он и не обрати пажњу на њих и оде не рекавши никоме добар дан. Исто вече је оставио Вексен за увек. Молим вас да обратите пажњу на то да више никада није долазио у тај крај. И колико ја знам, он је убрзо престао и да га се сећа: није му памћење било велико, а није био ни човек који би мислио у исти мах на много ствари.

Он се врати у Бервил и настави свој ситни посао, кашљуцајући, пљуцкајући; дизао се у јутру са мачкама, учтиво је радио све што би га замолили да уради, и остављао је утисак измучена човека, болесна, који неће заћи много у старост.

Сада, пазите! Ево где ствари постају чудне.

(Крај у идућем броју.)

(Превео с француског М. Б.)

ЖОРЖ ДИАМЕЛ.

ПУСТОЛОВ У КАВЕЗУ.

Не личим ни на храст, ни на пропелер,
друкчије прождиру пароброди
океан, сунчане сенке модро грање.
Да ли иронију или оснажење на живот нови,
пролеће, сад ми доносиш?
Неукротљива је туга за младошћу, несавладљиви друмови,
пробуђена на кошаре скочила моја жеља,
чека; рогуши се, нигде нема никога.
Збрисаћу све мутне речи између себе и бога,
поуздаћу се само у своје руке,
целиваћу гору или хајдуке,
комични поток што жубори.
Убићу каквога гнусног сањалицу,
место сенки засадити му зелени врт по лицу;
то крв из мене говори!

Ситости, ситости, свуда на хиљаде!
То задовољење похоте само успе да ме начини чудовиштем,
што дрхће, дахће, звижди од трбушности и засићења:
не знам (шта ме се тиче!) да ли природа онда мора да ме призна,
али је превазилазим.
Као огромна плазма сред дахтања,
жваћем облаке зелене шуштаве,
салату шуме и читаве зверињаке,
сва могућа друштва и славе
су комика тада;
па да општим, заборавим да дајем уговорене знаке,
већ се утапам у беспримерно отупљење,
и варим, варим, подригујући сву ту збрку која много очарава,
па и ако чудовиште без облика, без склада, ја ипак надмашавам.
Овде на овој постељи затварам географију:
нема више дужина, ширина; само ногу,
руку; све се шири!

Има такве неке моћи у мени да само једно могу;
све је утопљено: бескрај, пустоловина, манастири,
мој живот ми сија као звезда из далека,
и све оно што треба да се настави чека
да је прво угњавим песницама, па...
Нема више љубави за човечност, већ дахтање.
Више држим до твог ткива но до живота,
и ништим себе, не из љубави, већ из беса;
са тобом почиње животињство и канибалство,
због тебе нећу стићи трезне свести ни умрети,
мој трбух није могао још сварити грудву крви и меса.
Место врба, удове и црева простирати на Цвети.
Тако високо пео, тако дубоко ронио у блато!
Човек,
ком дадох пријатељство
у времену пропињања ка савршенству,
или да му се смејем кроз сва чуда за увек,
нека се сети да сам ловио медведе изнад језера,
дрхтао, писао песме, хркао сред олтара.
Кад бих хтео испричати ноћ
лова с ловцем Мâчем на дивље свиње,
ниједна ми муза не би могла задојити такву моћ:
требало би ишчупати целу ноћ ту из себе
као баснословни мач;
настало би крволиптење за сликом
коју утисну тада ноћ и ловац Мâч;
пред нама лежи мртви вепар, ветар и толике звезде.
Гле, сипам крв, звезде и сало у овај пехар;
можда и претерујем меру алкохолства... али
од планинске воде ја не нађох нигда мисли трезне...
Ваљда бејах и сноб...
али после свих великих екстаза,
отупим чак и досаду да схватим.
Не, не! Зар ипак само комад бога, бачен у свет,
немајући никаквог сродства са оним што ме окружује;
и кевће, и лаје, и тугује
тај комад џигерице бачен за храну псима,
и предаје се најзад неким величанственим заносима
растрзања; ја имам толико генија
да би двадесет манекена постало од њега духовима,

па ипак ја хоћу да пушим тела, а много ме брига: историја.
Шта историја! шта Каледонија!
Ретко да нисам други, да ми име није: Неко,
да не певам:

Један пољубац дуг на њена уста
која притиска на рђаве карте где је сликано цвеће,
пољубићу је тако често на прси,
јер се сања о девојкама које задрхћу рано,
и којима је уз очи зелене дано
да им ноћ односи глас као шешире,
као пад тешке хладне воде.
Ти, чији сам сад женик, која говориш хладно о смрти,
док су по теби барбарства моја словенска
и њини перунски врти,
својом косом као венцем ме узвиси:
да у пољима јелисејским којима будем шетао
моја сенка увек мирна буде,
између вечери које не плаве и зора које не руде;
да када пођем на збор међу негдашњу словенску господу,
уз села мирна или уз воду,
када зборити им будем стао:
величанствен и горд да сам на тебе, поносит као шумски петао!

Стихови, носите ме далеко од ове земље:
у мукама ме за бољи живот рађала мајка,
ради вишега отац је са усхићењем плодио;
живот мора да је драг, а љубавном да се стремље
када сам се као Магбет у толикој журби родио;
над реком а под небом ловцу на домет лети чајка:
за њом, о за њом, стихови моји будимо хајка!

Будимо хајка! Ево друма по ком газимо пук људи,
на коњима смо, младци смо, ступамо крепки гвожђа воље:
осврнем ли вам лице, на њему осмех, туга и ћуди,
али управљеном у напред значење мора да је чудно боље;
бели се друм у бескрај све више између борја,
са њег ће на Кумов Пут неосетно прећи нам жуди;
брише песма моја: то облак чешља госу горја.

Тренутак макар само — далеко од ове земље,
јер чини ми се да ми се опет збивају оне чудне ствари

што као да се прикрадају са другога света;
уста ми ево пуна крви, а усна напета,
распињу ме ужасни болови и срам,
груди побледе а трбух зажари;
а увек сам тада у гужви неке гомиле, патећи сам,
болничким колима одводе ме на гилотину
стазом блатавом из које изничу жене.
О! мрзим, мрзим да ми откривају истину,
да свићу дани и да гледају у мене!
Где сам то сада?
Верујте да је онда тек оно: кад ме досада савршенству води;
онда ми је досадно, онда сам опет стари Словен
у чуну који језером сивим броди,
и пун јунака чија пада сен
на воду. О, понекад ми се збивају чудне ствари,
као да се спуштају са другога света:

док ме понова не обузме велики вртлог страсти,
све жуто, црвено, зелено пред очима;
тамо, где је некада био дугачки видик планина,
једна нога, једна глава, једно смејање без трајања,
много злата, злата и распутаност части,
моћна узлетања, у крваве каше, утапања.
Нема више жеље, већ да избришем постојење,
да испуним све собом, све размаке, све шупљине,
нема више ни дубоко плавог ни планине,
само: кркати, хркати, чмавати и гроктати,
бити гнусна, огромна, дрхтава плазма:
а тиме престаје ова песма и настаје крваво отупљење.

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

ОДА СИЛНОМЕ НИШТА.

На тасу жртвеном шароликих строфа,
ево ти приносим воће из торбе
сазрелих ми надахнућа!
Огорчене, дуге требало је борбе,
потреса многих и катастрофа,
вртоглавица и клонућа;

тумарања мучног преко шикара
непроходних филозофских система,
кроза холу драму лажних хипотеза;
стремљења спрам сунца решених проблема,
да се срамно срозам, попут бедног Икара,
у провалију скепсе и сарказамских језа. —

Под узвишеним стегом Кантова „А priori",
ја пловљах океаном подлих феномена,
разума док ми здравог ломни, неспретни чун
не скрха аветињска „ствари по себи" стена. —
Ја поприште сам био, где се с појмом појам бори,
док се не извргох у гроб свију, буђаве чаме пун.

Заблуде сам пио из отровног студенца
умешних мудролија Ламетрија, Хекла,
док се апсурда бљутавог нисам љуто згнушао;
тек после свега тога, теби сам у траг ушао,
познао да си ти овога света квинтесенца,
из утробе да је твоје козмичка лакрдија потекла!

Цели циркус стварности подручје је твоје власти.
Све што се у њем премеће, луди, плаче, скаче,
све се мигу твојему несвесно покорава.
Сва дела нам и тежње, страсти, патње, сласти,
твој тајни печат носе и само тебе значе,
горда, пуста сило, савршено — слепа!

Ко тврди да та нема, о како ли се вара!
Та, где год има времена и простора, релацијâ,
јединки и тела, мозгова и чулâ,

где год живих лутака ковитла се гунгула,
све се то из безданога твог резервоара
диже као пука твоја еманација.

Па ево, и ја ти се клањам и метанишем,
ти сврхо свих прегнућа, начелâ свих начело,
ти језгро сваког зла и смисле сваке среће!
Ал' и твом величанству морам донекле да манишем:
и од тебе, моћно Ништа, има једне моћи веће,
што те не припознаје, већ ти одолева смело.

Душа! Цвет што је ник'о сред звезданих, азурних леја,
у ружичним се купао, благотворним зорама,
и сабрао у круници свих исконских лепотâ кâд —
цветна синтеза вечних, девичанских форама,
освештана на огњишту чаробних, чистих идеја —
свих символа чудесни кључ и ритама најтананијих склад!

Душа! Она се измакла твоме домашају.
Само за њу, ти заиста иреално јеси ништа,
потмуле негације напирени мех.
Па, слутљиво док се сунча на прекаљеном сјају
изванземске јаве, из свог уточишта
стаменог, она ти шаље и презрив и подругљив смех!

И, док ја к'о природно створење
сагињем пред тобом смерно своју шију,
и робујем и жртвујем плахим твојих ћудима
што ме грдним невољама бију;
и, док ми срце у самртним овим грудима,
вампирима твојим безбројним морено, болно стење —

душа моја већ се спрема да те рине белом метлом
заборава у непело, онамо на буниште
лажи иструнулих! — О силно Ништа, господе овог црног глоба,
душине ће вредности ускоро да униште
сва знамења твоје власти! И тада, с оне стране гроба,
оне ће синути пуним и победоносним светлом!

НЕНАД МИТРОВ.

МОЈОЈ МАТЕРИ.

I

Ја сам свик'о главу да држим високо,
Моја ћуд је мало упорна и крута;
Када би ме и краљ глед'о, ни тог пута
Ја обар'о не бих свој поглед дубоко.

Ипак, искрено ћу рећи, мати драга:
Ма како ја силно горд и храбар био,
У покоју твоје близине ме ти'о
Обузима смерност понизна и блага.

Је л' то дух твој што ме тако кроти тајно,
Дух високи, смели, што све продре сјајно,
И сјајан у светлост небеса се вије?

Ил' ме спомен мучи што учиних слêпо
Које дело, што ти снужди срце лепо,
Срце које за ме тако топло бије?

II

У заносу лудом оставих те једном,
Желео сам прећи до краја свет цео;
Да л' ћу љубав наћи, видети сам хтео,
Па да је обгрлим са љубављу жедном.

И ја пређох места и путеве целе,
Све тражећи љубав, и на свака врата
Куц'о сам да мрву љубави уделе,
Али ми је само хладна мржња дата.

Све тражећи љубав, ја сам тако лут'о,
Но нигде не нађош баште јој ни хлатка,
И дому се вратих бôн и стрвен љуто.

Али ту ме срете твој загрљај врели,
И оно што светло твоје очи прели,
Беше љубав дуго тражена и слатка.

(*Превео с немачког* Алекса Шантић.) ХАЈНРИХ ХАЈНЕ.

ЏЕМС И БЕРГСОН.

Има биографија које, споља посматране, бележе једну праву линију и значе само једну административну хронику; а личности чије су спољашње биографије тако геометријски просте, преживљавају својим личним, интимно личним животом бујне и бурне доживљаје који могу значити револуције за људски дух. Биографије спољњег живота и биографије душе и духа не морају се поклапати: док прве сликају једнолик, тих живот обичне кариере, друге оцртавају смеле револуционарне мисли духа шибаног бурама идејâ. У историји људске мисли има таквих личности чији је живот био споља врло обичан ток професорског живота, изнутра препун догађаја и преживљаја и врело за велике револуције мисли. Два највећа роволуционарна духа савремене филозофије — „ослободиоци духа људског“ — Џемс и Бергсон, имају спољне биографије врло просте; један је ток живота завршен, други још траје; Џемс је умро после плодног рада, Бергсон ради још ad majorem gloriam.

Виљем Џемс, рођен 1842 у Њу-Јорку, положио је докторат медицине на универзитету у Харварду, и на истом универзитету провео живот, као професор физиологије прво и потом филозофије, до своје смрти, 1910 године.

Анри Бергсон, рођен у Паризу 1859, свршив сјајно студије из математике, био је прво наставник на лицејима, па, положив докторат филозофије, постепено прешао на Ecole Normale и, од 1900, на Collège de France; цело време је провео као професор у Паризу, где је 1914, фебруара, изабран за члана Академије. Он ради и припрема нова дела која мислиоци очекују са пуно интереса.

То су две кратке професорске биографије; оне су, овако просто и истинито казане, „не може бити баналније“; али су оне својом унутрашњом садржином израдиле, изразиле, дале на свет два снажна и оригинална духа, чије су идеје обеле-

жиле у историји философије почетак једне нове епохе и припремиле нову Обнову. Синтезе читавих епохâ и отварања нових, широких видика и оригиналних перспективâ вршиле су се, у историји културе, увек у снажним и пространим духовима генијалних мислилаца. Све жеље, све мисли, све наде, сва веровања, све оно што је, свесно или подсвесно, живело у читавим поколењима — конвергује једном таквом генијалном духу, да, ту прерађено, избија сада од њега као дивергентни сноп зракова који баца нове светлости, чак и на врло далеку будућност. Кад чују и читају такве духове, људи осећају оно чуђење и оно задовољство које имају кад им се осећано а неказано каже, када нађу део себе и својих најскривенијих мисли и веровањâ и најсмелијих жељâ, кад им слућено постане јасно, неуобличено добије облик и израз. Један кратак културно-историјски преглед мислених струјâ до појаве Џемса и Бергсона може олакшати разумевање њихове појаве и њихових идеја.

Одмах по силном полету и развоју егзактних природних наука, човек је почео слепо веровати у моћ науке; наука, оруђе разума људског, открила је, мислило се, законе природе, и ништа јој неће сметати да открије све законе и природе и живота и човека, — као да је Бог себе и своје вечне идеје казао људима кроз математичке облике и једначине; план универсума је отворен лист хартије, кључ за светску загонетку је нађен у математици; и сад је само имало да се чека да једна по једна скривена истина постане откривена, и да цео живот, најзад, отвори људима своју тајанствену творницу. Али, у току развоја наукâ, убрзо се дошло до чудних резултата: показало се да су научне теорије само средства за поједине области појава, средства која се могу заменити другим; да све те теорије нису ништа чврсто, непомично, догматичко, да се рађају, развијају и умиру, да су оруђа која служе практичкој сврси; теорије имају да објасне појаве под извесном хипотезом и да у тој и тој области појава омогуће наше господарење појавама, утицај на њихове мене и предвиђање нових појава; једном речи, теорије, постале из хипотезâ, само су врло гипка и повитљива оруђа духа људског, али која се могу и смењивати увек новим и новим. Ова „инструментална“ теорија теорије, пренесена на научна схватања и методе у опште, поколебала је, у модерна човека, старо

веровање у науку и доводила дух људски и до закључака о „банкротству“ науке. Ма колико да је ова идеја о банкротству претерана, остаје увек идеја о граничењу вредности научног сазнања и одбацивање веровања у рационалистичку догму о сазнању праве природе живота разумом и логиком.

Док је модерни човек тако, идући за развојем науке, доспео до огромне техничке културе и постао јединка у строго рационалном склопу друштвене целине, ужљебљен у организацију поделе рада, сав окружен механиком и техником, апаратима и творницама, — почело је закржљавати у њему све оно што представља лични и интимни живот душе, све што је емоционално, све што је интуитивно-стваралачко, све што је мистичко и, ако хоћете, романтичко. Сав напор бујне душе, сав полет интенсивног живота, стегнут у кврге, осећао се окован и стешњен. Право језгро личности човекове, оно које је изаткано од личне и стваралачке слободне акције, није се могло довољно изживљавати. Снаге духа људског нису добијале могућност пуног замаха и, једнострано развијене, нису могле дати пуног и целог човека у изражају пуног и целог хуманитета. Модерна душа се осећа потиштена у свом уметничком, религиозном, емоционалном животу, у свом животу којим би изживљавала све своје стваралачке снаге.

Рационалистичким схватањем је обојен и социални живот модерног човека: са једне стране стегнут у преживеле и застареле облике живота, са друге пред обећавањем једног новог „идеалног“ живота који би опет униформно стегао дух људски и редуковао сву богату индивидуалну разноликост на схему, број и исти ниво — модерни човек се налази у једном незадовољеном стању. За пуно и хармоничко преживљавање свих својих стваралачких снагâ, човек нити има могућности у садашњим стегнутим и мртвим облицима, нити у бестиалним изливима убијања ради економске експансије, нити има гарантије у будућем „колективистичком царству“ у коме се лична вредност има да редукује на број. Осећајући своју индивидуалност угрожену, модерна душа тражи излаза, чезне за променом, жели ново и „нову веру.“

Ту „нову веру“, изгубивши ону стару у догме цркве и ону новију у догме науке, модерна душа осећа да може наћи само ако се једном еманципује традиционалних веровања у две стварности: једну ову којом и у којој живи, а другу

ону која је виша, идеална, непомична, божанствена. Ова наша стварност је и сувише дуго играла улогу презреније и ниже стварности, док је она друга била виша, божанственог порекла, једна вечна, некретна и зато племенитија и истинитија. Наша стварност, она коју ми преживљујемо нашим искуством, била је само сен, слика, појава, капија, а оригинал, модел, истина и прави живот био је над нама и ван нашег, овог обичног нашег живота. Али се увиђало, и потпуно увиђа све више и више, да нема друге стварности, сем ове у којој смо и ми, са којом и ми изживљујемо и преживљујемо, чији силни ток осећа модерна душа. Идеална царства, ван нашег живота, су сени и слика; а ми имамо право, ми који живимо, и наш живот је једини прави живот; ако игде треба тражити кључ за разумевање праве и интимне природе живота, то је у нама самима, у језгру и дубини наше слободне, стваралачке личности коју осећамо у току и замаху силне струје живота.

Све ове мислене струје, ови правци и зачеци идеја, жеља и нада, чезнућа за вером и потребе за експансијом личних снага, умор од сувишног рационализма и претераних апстракција, храбре и смеле жудње за уздизањем личних, душевних доживљаја до стваралачких вредности и нових, личних, слика света, — сва та акумулована енергија душе савременог човека, — све је то ослобођено, изражено, формирано и смелим револуционарним ставом бачено пред свет у концепцијама Џемса и Бергсона.

Одсудан анти-интелектуалистички став је карактеристика нове философије живота која би, најправилније, најпрактичније и најуспелије, заслужила име: *хуманизам*. Својим одсудним обртањем од веровања да се разумовим апстракцијама може схватити суштина живота, својим одлучним тврђењем да логика и живот немају заједничке мере, да рационалне схеме разума не могу обухватити ирационалну разноликост и бујност живота, да је слика праве и интимне природе живота у нашој интуитивној и стваралачкој личности и да ваља развијањем интуитивних способности створити могућност за новог, хармоничког, слободног човека — та философија је приближила мудрост животу, живот човеку, мудрост човеку. Она је зближила философију и живот; она је отворила нове изгледе у будућност пунију свести и слободе; она је дала сврху новим идеалима и новом развоју човечанства; и, ако је дозвољено

отићи даље у перспективе будућности, она припрема једну мудрост чији ће успех бити победа, у извесном смислу, над смрћу. Таква филозофија је врло далека од оне филозофије о којој је тако згодно речено да је „систематска злоупотреба терминологије која је и изнађена баш зато да буде злоупотребљена". Под новом филозофијом, ствари мењају свој изглед; све културне форме обрћу своје вредности, стављају се под другу светлост, окрећу нам своје нове и непознате стране, долазе под сасвим други угао посматрања. Нова филозофија значи дело ослобођења. Њена пуна акција је оријентисана на будућност. Две џиновске, маркантне, фигуре на капији будућности јесу духови Џемса и Бергсона.

Њихова дела, нова својим схватањима, смела својом револуционарношћу, проста и јасна као светлост, убедљива и сугестивна јер дају сâм живот, имају, природно, свако своје личне одлике и разликују се извесним финијим нијансама и индивидуалним одликама. Свака личност, самосвојна и јака, изграђивала је своје мисли на свој начин, и концепција носи отисак и обележје личног духа који је створио. Али дубоки, битно заједнички став мислени и једног и другог мислиоца, став одсудног анти-интелектуализма је исти; тим ставом је постављена основа новој, хуманистичкој филозофији; тим ставом се извршио обрт у људској савременој мисли; тим заједничким ставом је обележен пут савременог човека к новој култури и изграђени јасни изгледи будућности. Према том крупном ставу, тако замашног значаја за будућност мисли, ситне, en détail спроведене, нијансе концепција једног и концепција другог филозофа, могу још занимати оне чија је искључива храна оштроумно и суптилно разликовање „изама".

Тим душама, којима је добро само у прашњивим архивама где су поређане, етикетиране, у реторте и боце сабијене, умртвљене мисли сложених и живих личности, може падати на памет и та срећна мисао да испитују „приоритет" идеја хуманистичких и да строго утврде шта коме припада и шта је ко од кога узео. У историји људске мисли има врло често укрштања мислених светова разних личности; ништа није природније од тога, нарочито у времена која су препуна новим тежњама. Џемс и Бергсон, личном природом својих пространих и дубоких духова, укрстили су своје најтање мисли, и са укрсне тачке, заједничке и једном и другом, полазе нове

директиве за свет будућности. Ништа није лепше ни поучније него саслушати речи које су имали један за другога ова два филозофа. Говорећи о Џемсу, Бергсон наводи како је рђаво тумачени прагматизам само један облик скептицизма, понижава истину подвргавајући је корисности, и да одузима храброст и интерес за научна истраживања. „Такво тумачење, каже Бергсон, никада неће пасти на памет онима који буду пажљиво читали његово дело. А дубоко ће изненадити оне који су имали срећу да познају човека: Нико није тако жарком љубављу волео истину; нико је није тражио са више страсти. Неизмерни немир га је покретао; и, од науке до науке, од анатомије и физиологије до психологије, од психологије до филозофије, кретао се он, капајући над великим питањима, не бринући се ни за шта друго, заборављајући сама себе.. Целог свог живота посматрао је, експериментисао је, размишљао је. И, као да није довољно урадио, сањао је још, успављујући се у вечити сан, о изванредним искуствима и надчовечанским напорима којима би могао продужити „и преко смрти, да ради са нама за све веће добро науке, за све већу славу истине“. Овако је, језгровито и тачно, Бергсон дао интелектуалну физиономију Џемсову.

Говорећи о томе како је, у току својих студија и размишљања, наишао на Бергсона, Џемс чини једно лепо признање: „Дуго сам се и лоајално борио пред дилемом која је била пред мном. Сад ћу вам признати нешто што ће, без сумње, побудити ваш интерес. Ни данас, ја се не бих ослободио, не бих тако лаке душе подредио логику нечем другом, или, не бих је избацио ван најдубљих области филозофије, да бих јој дао оно место, законито и часно, које јој припада у свету просте људске практике, — да нисам претрпео утицај једног француског писца, врло оригиналног и релативно младог, професора Анри Бергсона. Читање његових дела ме је осмелило. Да нисам читао Бергсона, ја бих, вероватно, сам за себе, црнио хартију за хартијом, и био још увек на истом месту“... Излажући Бергсонове концепције на свој оригинални начин, Џемс је показао најбоље оно битно заједничко у филозофијама њих двојице.

Џемс је наишао на Бергсона, на дугом и мучном путу својих медитација; оригинални и снажни геније Бергсонов извршио је у Џемсову, већ приправљеном и готовом, новом

схватању филозофије и живота, одлучни моменат прекрета. Тада су се укрстиле идеје чија је дубока заједничка основа истовремено и основа нове филозофије. Велики духови се најбоље разумеју, и не може бити бољих карактеристика за њих од оних које сами један другоме дају. Ова два револуционара савремене филозофије, чије идеје ослобађају измучену савремену душу од стега рационализма и окова апстракције, нашла су се заједно на још једном пољу.

Џемс је био после Балфура, а Бергсон 1913 године, председник „Друштва за психичка истраживања“. Ово друштво, склопљено у сврси да на објективан, научни начин испитује „мистичке појаве“, радило је одмах, од почетка, вредноћом и прецизношћу једног метереолошког бироа. Мистичке појаве, појаве окултизма, појаве медиумâ, хипнозâ, телепатије, чудних привиђања и т. д., биле су врло дуго времена, и ако вера милиона људи од старинâ, изложене презирању ортодоксне науке. Џемс се заинтересовао за њих оном својом страсном енергијом којом се прихватао испитивања свих појава душе човечје, тражећи да у тим несумњивим личним искуствима открије нешто од оних дубоких и моћних духовних струја и закона, који веју кроз наш лични живот. Он је, са правом, истакао важност испитивања тих појава, и извукао линије којима ће се кретати њихове плодне примене на тумачење живота. Мистичке појаве ваља испитивати баш зато што су нередовне и изузетне, јер „некласификовани остатци чине увек најпространије поље за нова открића“. Сви велики духови су се, истрајно и жилаво, бацали на испитивања оних појава које су биле изузетне, нередовне, заборављене. И он верује да ће испитивање тих појава пробудити наша схватања о нашој интимној личности, нашем „ја“, и, испитивањем подсвести, боље расветлити наше духовне везе са универсумом. Бергсон је, исто тако, увидео сав значај нових психичких испитивања; стара психологија, заснована на хипотези идентитета церебралног и спиритуалног, има да се постави на нове основе. Остављајући на страну „рђаву метафизику“ — како он вели — т.ј. интелектуалистичке методе у психологији, Бергсон сматра да ће испитивања необрађене области духа и психолошких реалитета дати „резултате који ће премашити наше наде“. Наша наука о духу је још у повоју, сматра Бергсон; а Џемс вели да је данашња психоло-

гија само тек „нада на једну науку“. И овде, у процени вредности психичких истраживања и у схватању нових оријентација у психологији, и Џемс и Бергсон су схватили на исти начин потребу и корист нових изучавања; природно је да су њихова схватања оријентисана у смислу супротном данашњем механистичко-рационалном схватању живота.

Овако анти-интелектуалистички оријентисана, кидајући дуговремене традиције које се провлаче кроз историју људске мисли још од Платонове концепције револуционарне у правом смислу речи, нова философија, чији су оснивачи Бергсон и Џемс, произвела је, са живим интересовањем, отпоре, критиковања, осуде, хвале, одушевљења. Она је, једном речи, захватила непосредно у живот савремене мисли и дохватила дубину сржи и језгра савременог животног проблема. „Усред високе материалне и интелектуалне културе, она је поклич за душом и за унутрашњим животом“. Све наде и тежње и сва очајања савременог човека, његово тражење вере и Бога, његова силна потреба за емоционалним, пуним и интензивним животом, његови снови о пунијем духовном животу, ослобођењу свести и људске личности, његове најдраже и најтајније слутње о развоју личних, својих, интимних снага интуиције и доживљавања, — све је то узбуркано идејама философијâ Џемсове и Бергсонове. Узнемирена душа наших савременика је открила у њима вође за једно ослобођење и за један бољи живот: за ослобођење од механистичких схватања живота и мртвог рационалистичког става према живом животу, за бољи живот, јер пунији, човечнији и слободнији.

Тешко је изрицати процене вредности док су оне у врењу борбе и живота и у развоју. Али је уверење у нова схватања животворна клица која у себи, потенциално, носи сав разгранати, шарени, пуни и бољи живот; једно уверење значи мост за будућност, једно уверење значи већ изграђивање будућности, и у основима уверења лежи већ план будућности. Таква уверења у обнову мисли и културе доносе својим делима Џемс и Бергсон.

ВЛАДИМИР ВУЈИЋ

РАЗВИТАК ВАРОШИ У СРБИЈИ

ЗА ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА (1815—1839).

(Крај.)

Док је овако лагано трунуо и распадао се онај део већ оронулог турског царства који је носио име Београдски Пашалук, дотле је на његовом месту ницала и подизала се млада и свежа Србија, заметак данашње наше слободне и уједињене домовине. После успешног устанка у Србији, на место власти паше долази власт представника српскога народа, на место његових органа у унутрашњости земље долазе српски органи, на место Турака — Срби, на место трулежи и учмалости — свежина и окретност. Стари задах се истина још осећа, али све мање, атмосфера се чисти, и нови, свежи дах осваја на све стране. Пођимо истим редом којим смо и ишли, и последице од промена искочиће саме собом.

Кад се изађе из београдског града и пређе Калимегдан, рекли смо да је на левој страни лежао онај олупани и похабани турски део Београда. Десно од њега према Сави пружала се српска варош. У њој је било све другојачије. Између од Турака заосталих слабих и трошних кућа, почеле су се, после ослобођења, подизати нове, веће зграде, новијега типа и другојачег изгледа. Српске, тако да их назовем, државне грађевине у томе су предњачиле. Већ 1829 године, вели један стари путник, био је на југозападном крају главне улице горње вароши један простор који је својим зградама одскакао од осталих делова вароши. Ту су се постепено подизали: Двор Кнеза Милоша, Двор Београдског Народног Суда, Ђумрук на Сави, Велика Касарна, а између њих многе приватне зграде, дућани и магазе. „Што се више западо-северу обраћасмо, вели један наш пречански посетилац Београда из 1834 године,... то нам се све лепше куће указиваху.“ На место учмалости и пустоши турскога краја, јавља се сасвим друга слика. „И с једне и с друге стране, каже исти посетилац, у

малим кућама све једна до друге продавнице, и то тако многочислене налазе се, да би по свој прилици тројином пештанске продавнице превасходити могле. Кројачи, кожухари, сапотници, усмари, ужари, златоткачи, сребро делци, ковачи, пушкари, ножари, котлари, сукнопродавци, пекари, колари, лулари, лончари и премноги други са својим послом најприлежније занимаху се.“

И ако се, међутим, турски изглед Београда није могао тако лако предругојачити, јер се све куће не дају брзо трансформисати нити улице лако изменити, ипак су у њему извршене нагле и велике промене и створени услови за још веће. Најбрже и најјасније су се виделе промене у становништву. Турско становништво је брзо сведено готово само на Зерек и Дорћол, а великим делом се и одсељавало из Србије. До устанка 1815 године српско становништво Београда било је ужасно редуцирано. Кад су Турци 1813 године освојили Београд, нашли су га готово пуста. Последње остатке српског становништва, које није стигло да се превезе, затекли су Турци на обалама Саве и Дунава. И од тога незнатног остатка они су један део посекли. И ако је Куршид-паша, чим је, 13 октобра 1813 године, стигао у освојени Београд, објавио султанову милост и слободан повратак свакоме, српско становништво Београда није се смело изложити опасности и вратити се међу Турке. Чак у почетку 1815 године у њему је „једва до шездесет (хришћанских) глава у све било“. После ослобођења под Кнезом Милошем, не само да су се сви вратили, већ је надошло још и пуно насељеника из србијанских села и са стране, нарочито из Аустрије. 1823 године, дакле само после осам година, покупљено је у Београду 2536, а 1827 — 4276 харача, што значи да је тада имао толико хришћанских лица од 7—80 година. Што је врло важно, српско становништво Београда измиче испред свега осталог, па и испред некада надмоћних Турака. Од 18.000 душа, колико је Београд имао 1834 године, само су једну трећину чинили Турци, док је Срба било скоро 10.000. Остало су били Јевреји, Грци, Цинцари и други.

Стари трговци и занатлије, наследници и шефови старих трговачких и занатлијских кућа и традиција, који су били или побегли у Аустрију или се повукли у себе, сад се вратише или попова јавише да наставе прекинуте послове. На

средини северногa фронта Србије према централној Европи, у директном додиру са Савом и Дунавом, двема великим и пловним рекама, пресечен друмовима који воде из Беча за Цариград и Солун, и из Босне за источну Србију, — Београд је ускоро по ослобођењу постао главно место целокупне провозне трговине из централне Европе за Исток и обратно, једна од најважнијих извозних тачака и центар свеколике увозне трговине за целу Србију. Он је постао депозит за све потребе тадашње Србије. Све што је земљи требало набављано је или преко њега или из његових пуних магаза и дућана. Економска криза, нарочито јака после пада Србије 1813 године, брзо је попустила. Нови трговци и занатлије са разних страна, нарочито из Аустрије, почеше се у њему гомилати. Са њима је долазило и друго становништво, и у Београду се осети велика живост и силан економски напредак. Ново време и ново становништво имали су другојачих потреба и навика од дотадашњих старинских примитивних и оријенталних. Потребе за боље и удобније станове и покућанство, за европско одело и обућу, за накит и храну, за читање и друге духовне навике, довеле су нове, дотле непознате занатлије и раднике: зидаре, златаре, кројаче, обућаре, пекаре, болтаџије, учитеље, лекаре, апотекаре, књижаре, књиговесце и тако даље. 1836 године било је у Београду 45 различитих заната са 864 занатлије. И док је Београд, вели један француски путник из 1834 године, „сваким даном опадао у рукама Турака који су у њему остали“, дотле се „сваки дан подизала нова хришћанска варош, чистија и лепше сазидана, која потискује и сатире турску варош“.

И остале су вароши оживеле. Из њих су Турци постепено ишчезавали или бивали редуцирани. Око 1818—1819 године, спахије, који су становали по варошима, повукоше се из оних у којима није било турских утврђења и гарнизона. На место Турака свуда се досељаваше ново српско становништво, понајвише из околних села, и предузимаше нови, снажни и интенсивни живот. У варошима се управо и јављају први знаци економског напретка и културног уздизања Србије. Оне су средишта трговине и занатлијске производње. У њима су пијаце и вашари. У њих доносе сељаци своју сировину на продају и из њих носе у своја села: со, гвожђе, зејтин, памук, чешљеве и друге потребе. Ма и најмањи капитал уложен у

ма какав посао у вароши, доносио је обилат приход. „Не треба ти више од 500 гроша, пише са Засавице, 20 септембра 1816 године, Стеван Живковић Вуку Караџићу, па да отвориш у којој ти драго касаби, селу или паланки дућан, па да живиш. Ако ли пак волиш и механе мало држати, ракије држати и проче, то ти нико не брани. Таковим начином можеш живити, а другим не можеш. Шабац се на Баиру начинио да ти око има шта гледати. Наш се Обрад помогао продајући ракију; сад да му загледаш у торбу. И Амиџа се спрема то чинити како кућу доврши. А ти си отишао у тај весели Беч да дангубиш. Гледај што пре да довршиш књиге, за које овамо весма распитују, пак ајде да живиш". Ужице, које је 1805 године било изгорело, било је 1829 године „после Београда највећа и најнасељенија варош у Србији", „једна од главних спојних тачака српске трговине са босанском", са становништвом чији су већи део чинили имућни трговци. Пожаревац, који су Турци 1813 године били запалили, те је заједно са црквом изгорео, 1826 године био се „сасвим подигао и још већим постао". У њему су били „многи трговачки и занатлијски дућани, а изван чаршије имају станове работници и земљеделци". У Ваљеву је 1827 било на 180 домова, више од 50 дућана „различитом робом напуњених".

На подизање вароши утицало је и то што су постале јачи административни центри.

Од свију вароши у унутрашњости земље, ако не у величини, а оно у напретку, највише је био измакао Крагујевац. Пре ослобођења он је био сасвим обична турска варош, без икаквог особитог значаја сем локалног. Како није био ни на главном друму, он је далеко изостајао иза других вароши, које су биле на бољим комуникацијама. 1818 године имао је 193 српске куће са 378 пореских глава. Турака је у њему било остало врло мало. После 1820 године, у њему је један једини турски дом, у коме станује муселим, једна „скоро са свим порушена џамија" без мунарета, и једна турска кафана за путнике. 1818 године Крагујевац је постао престоница Србије, и од тада почиње одскакати његов значај. Колико је Крагујевац у почетку био безначајан, најбоље се види из тога што није био у стању да задовољи ни најобичније потребе скромне престонице једне примитивне земље. Кнез

Милош се за дуго морао обраћати Београду и за сасвим обичне потребе и за домаће занатлије. Он из Београда набавља калдрмџије, дунђере, налбанте, бербере и сараче, јер их у Крагујевцу или никако нема, или их нема добрих. И он и његови доглавници шију одело за себе и за своје породице код београдских терзија. Тамо се шаљу и сатови да се поправе. Гдешто се у Крагујевац позивају занатлије или сами доносе израђевине чак и из других вароши: Шапца, Ваљева, Јагодине, Пожаревца, Карановца, Уба.

Као престоница, Крагујевац је имао све више потреба. У њему су била највиша надлештва земље: административна, судска, војна, просветна. За њих су саграђене зграде, почевши од Кнежевог Двора (1824), па до државних радионица. За све то довођени су нови људи: чиновници, учитељи, мајстори, понајвише из Аустрије. Они су имали другојачих и виших потреба но што их је могла дати једна мала и примитивна варош тадашње Србије. Због тога су грађене нове куће, доношени нови намештаји, зидани нови дућани са другојачом робом и механе са другојачим јелом и пићем. Из године у годину у Крагујевцу је бивало све више установа и све више људи који су у њима радили. Сем представника административних и судских власти, ту су: војска и официри, војна музика и капелник (1830), Велика Школа (1830), гимназија и професори (1835), Државна Штампарија са факторима, слагачима и словоливцима (1834), уредништво *Новина Српских* (1834), лекари, апотека (1835), државне војне радионице са кројачима, обућарима, седларима, браварима, и тако даље. Ту су заметци: музеја, галерије слика, библиотеке. И живот тече другојаче но некада. Ту су балови, концерти, позоришне представе, школске и друге свечаности, народне скупштине, „лимунације“, манифестације приликом дочека изасланика страних дворова и отмених странаца, све ствари каквих нису виђале вароши дотадашње Србије. До краја владе Кнеза Милоша Крагујевац је био депозит, у који су били наслагани и развијани почетци готово свију културних новина које ће се доцније у Београду развити до пуног значаја. За Крагујевцем ишле су лагано и остале вароши.

За владе Кнеза Милоша вароши су претрпеле и многих других промена. Због незгодног положаја неке су премештене на друга места. Ту су оне лепо ушорене и добиле сасвим другојачи облик.

Изласком Турака запустеле су и порушене по варошима џамије, које су им у многоме давале источњачки карактер. На место њих по свима варошима су подигнуте цркве.

Најзад, у варошима су подигнуте школе, механе, куће за надлештва и друге потребе, те им је све то дало другојачи изглед.

Куће по варошима су за дуго остале онакве какве су затечене из турског времена. Димитрије Давидовић је по доласку у Крагујевац 1821 године становао у једној кућици од плетара, која је имала само једну худу собицу без патоса. Била је покривена сеном и кровином као и све друге куће по варошима у унутрашњости. Више из практичних разлога, да би варош обезбедио од пожара, него из естетичких и здравствених, наређивао је Кнез Милош да се куће бар покрију ћерамидом или даскама. Овакве наредбе, при свем настојавању власти, нису имале потпуног успеха. Чак 1836 године у Крагујевцу, пред очима Кнеза Милоша, било је кућа кровином покривених. Али се није остало ни потпуно по старом: почеле су се подизати и нове веће зграде, новијег типа и другојачег изгледа. Државне зграде су у томе предњачиле. У Крагујевцу је сазидан Кнежев Двор још 1824 године, затим надлештва, касарне, радионице, и тако даље. За државним зградама ишле су лагано и приватне. Особитих заслуга за подизање зграда новога облика и стила имали су досељеници из Аустрије, који су преносили стил и облике кућа из српских крајева у Аустрији. За Пожаревац вели изриком Ј. Вујић 1826 године да постаје све већи, јер „од како је Јего Књажеско Сијатељство Господар Милош управленије на себе примио, од свуда из туђих земаља људи у ову варош гомилама долазе и нове домове праве". Нешто заслуга у том погледу имали су и емигранти из 1813 године који су за време бављења у Аустрији и Бесарабији видели и примили по нешто из земаља у којима су били. И српски трговци који су се ради својих послова задржавали по европским варошима, доносили су новине у погледу кућа. Боље и другојаче зграде, најзад, изазвале су и нове потребе и угледање на већ сграђене.

И кућа изнутра почиње за владе Кнеза Милоша добијати други изглед. Поред турског намештаја, посуђа и начина живота, почињу се јављати и европски. Београд, први на

ударцу Европе, и у томе је предњачио. Већ 1829 године видео је Пирх у Београду по кућама мешавину европског и турског намештаја и констатовао да се турски начин живота све више напушта. Новине у том погледу доносили су на првом месту досељеници: чиновници, трговци и занатлије; затим емигранти, који су се постепено враћали, и најзад домаћи трговци, који су својим пословима ишли до Пеште, Ђура, Шопрона и других места у Аустрији. Они су били „у неку руку прва интелигенција, која је развила лепши укус у свему, као: у оделу, јелу, пићу и уљудној постељи“. У Београду на Сави било је неколико трговачких кућа чији су сопственици били у директним трговачким односима са Земуном, па су им куће биле „удешене по европском начину“. И ако у мањој мери, ишле су за Београдом, из истих разлога, и вароши у унутрашњости. И у њима је било досељеника са стране, враћених емиграната и трговаца, који су видели иностранство. Кад је Пирх 1829 године био у Крагујевцу, Кнез Милош је наредио да одседне код Д. Давидовића, јер је у његовој кући „намештено и живи се по европски“.

И ако је Кнез Милош у погледу новачења у кући био конзервативан, ипак није могао остати ван новог времена. Он је још 1824 године наместио у своме двору у Крагујевцу, у место тавана дотадашњих кућа, „штокатор“, имао нарочиту собу за библиотеку и галерију слика, и одаје по европском начину намештене у које је примао стране госте.

Браћа Кнеза Милоша била су у погледу кућњег намештаја много напреднија, нарочито Јеврем. У његовој су кући у Шапцу и Ј. Вујић 1826 и Ђ. Магарашевић 1827 године видели поред богато украшених соба „по источном начину“ и собе по европски намештене. У Јевремову кућу је унесен и први кревет, јер су у Србији сви спавали на поду. То је кревет на коме је спавала његова кћи Ана. Код Јована Обреновића у Брусници Пирх је 1829 године запазио да је „франачки намештај већ где-где преовлађивао“.

Најзад, у наше вароши почињу се усељавати и нови обичаји. Људи почињу носити браду и замењивати поједине делове одела; жене престају да крију лице на улици и добијају места у цркви међу људима; женска деца почињу ићи у школу. Нарочито су Срби из Аустрије доносили нових обичаја. То су: прављење балова, приређивање „лимунација“,

ношење бакљада, грађење „почестних врата“ („торжествених“ или триумфалних капија), давање позоришних представа, стварање певачких друштава, и тако даље, — све ствари за које примитивни србијански варошани дотле нису знали. У овако прелазним приликама, на прекрету између старога и новога, унесено је пуно и негативних и деструктивних ствари, које дотле нису виделе србијанске вароши. Сем радног и позитивно корисног становништва, долазило је и нерадно и негативно. Међу Србима из Аустрије и међу повраћеним емигрантима било је и таквих који су доносили: седење по кафанама, чашћавање, лумповање, картање, непристојне речи. Нарочито после прогласа Устава 1835 године, кад је ујемчена пуна слобода кретања и кад су чиновници добили добре плате, Срби из Аустрије почели су развијати један живот сасвим другојачи од онога који је дотле у Србији био познат.

Тако су према заосталим турским варошима Београдског Пашалука изгледале нове вароши Србије.

Ја сам за предмет вечерашњег предавања нарочито изабрао преображај наших вароши, јер ми се чинило да је од свију преображаја Србије он најбрже ишао, и јер се на њему даје најбоље уочити сва супротност између старог турског и новог српског времена. У своме брзоме полету, наше вароши су постале најнапредније тачке наше земље. У њима су засејане и успеле прве клице економског напретка и културног уздизања Србије, а то су оне чињенице из којих је потицао целокупни полет не само Србије, већ и духовно и национално освежавање и подмлађивање у целом нашем народу изван ње.

После ове констатације намеће се само собом једно озбиљно питање, а то је: откуда је нашим варошима допала та част; откуда им је било снаге за примање напреднога, за његово прекувавање и национализирање, и најзад за вођство, — кад су оне после ослобођења затечене као туђинске: туђе по управи, туђе по становништву, туђе по култури, туђе по свему?

Та снага и није дошла из њих, већ из наших села. Народ српски у Србији и није живео по варошима већ по селима. Ту је он, у густим и тешко приступачним шумама, у своме народном оделу, са својим обичајима, празноверицама и примитивним погледима на свет, чувао своју пуну индивидуалност, непомућену стару историјску свест, национално осе-

ћање, здрави и свежи народни дух и лепоту израза и стила народнога језика. Одатле је он дигао устанке баш противу вароши, турске управе и ориенталног карактера у њима, освојио их и у њима се у масама настанио. Ту у варошима српски сељаци су постали она здрава младица нашега народнога стабла на коју се кроз отворена врата према Европи накалемљавало ново и корисно. Ту су накаламци даље бујали и постајали наши. Ту у варошима су се срели опанак и ципела, гуњ и капут, фес и шешир, бистри дух и школа, гусле и клавир, народна песма и писана историја, „геџа“ и ћифта, наш земаљски производ и европски трговац, Србија и Европа. Ту је свежи и живи дух нашега народа примао накаламке, бојио их својом народном бојом и давао им свој народни карактер. Одатле, из вароши, он их је разносио све даље и све дубље у масу народну. Овај сусрет наших поварошањених сељака са вишом културом, њезино србизирање и њезина даља улога, један је велики догађај и интересантан проблем наше нове историје. Он се не може обухватити у мало речи. Он је пун напора, промена, борбе, кризе, па чак и комике. Ја ћу бити врло срећан ако сам успео само да укажем на њега.

ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋ.

ИТАЛИЈА И МИ.

Најважнији проблем наше државе, после хрватског питања, јесте вођење наше политике према Италији, које може у највећој мери да користи или да штети свима нашим интересима, не само спољним него и унутарњим. Предстојећи, и ако многострани, споразум са суседном нам великом силом представљаће, у најбољем случају, само један палиативни modus vivendi и, судећи по досадањем подужем искуству, оба народа трпеће, на жалост, и даље штете због одсуства сваке акције на међусобном бар упознавању, ако ли не и зближавању. Маса предрасуда, нетачних обавештења и ограничених појмова шири се без престанка код Италијана и код нас, што подржава, готово и погоршава сваког момента, да се најблаже изразимо „ненормално“ стање између обе државе. Оне би, међутим, могле и требале, у обостраном животном инте-

ресу, да сарађују међусобно, јер су у ствари упућене логично једна на другу. Кад се већ акција званичних фактора обеју земаља показала као нотoрно немоћна, или неспособна, или покаткад и невољна да ефикасно допринесе корисном зближавању наших народа, изгледа нам крајње време да политичари, научници и у опште мислиоци добре воље с обе стране Јадрана, покушају бар да се куражним и компетентним писањем о овој тако важној и тако корисној ствари, одуже својој правој патриотској дужности.

Основна заблуда, доста укорењена код многих од наших и од Италијана, јесте да једни на друге гледају као на неку нову Аустрију, са свима даљим, логичним развијањем те погрешне аксиоме. За нас, и за сада, најважније је покушати објаснити да Италија у многоме то није, а да *од нас поглавито* зависи да то апсолутно и не буде. У том погледу досада код нас једино чланак Г. Балугџића „Политика Италије пре и после рата“ у *Гласнику* од 16 маја о. г. износи многе истине, у колико је то било могуће писцу због удаљености од лица места и немогућности да данашњу Италију позна.

Према нама огромна већина Италијана води и водиће, у сваком погледу, догод ми не прецизирамо свестрано и куражно шта хоћемо, дефансивну политику највећег „неповерења“. Ово у толико пре што се ми све више јачамо у Малој Антанти, за коју никога још у Италији нисмо уверили да није офансивна против Италије. Чак се са разних страна спречава да Италија буде у њој, за њу или бар са њом, у интересу и свом и чланова тог, у ствари, par excellence мирољубивог савеза. Многи, ако ли не и сви, узроци нашег незадовољства према држању Италије, с погледом на све наше интересе, могли би бити колико толико постепено али у највећој могућој мери отклоњени, када би престала та бојазан од нас. Већина, чак у души, и одговорних чинилаца, Италијана, све више увиђа колико њихова земља трпи због таквог држања према нашим интересима, који се само погрешном кратковидом политиком обмана, сукобљавају. Ако се буде имало куражи с обе стране интензивно радити на реализовању утврђене истине да је на Јадрану могућа и потребна кооперација — наравно без ичије субординације —, најзад и лојална конкуренција, економских, културних, ми тврдимо с уверењем, и политичких снага оба народа — огромне, позитивне, свестране

користи које ће она донети, учиниће да се брзо уклоне узроци нашег и италијанског незадовољства због Истре, Ријеке и Задра, која данас морају још постојати баш једино зато што се ништа није урадило на стварању других, замашнијих узрока задовољства у нашим односима.

Зато треба показати оно што слабо ко верује и зна код нас и код Италијана: а то је, да је Италија могла и може много нама директно и индиректно користити, да смо ми њој то исто могли и можемо учинити, и да *само* ми, а нико други, најбоље, најбрже и најефикасније у стању то да изведемо.

Почнимо с првим тврђењем: целокупно наше унутарње и спољње консолидовање било би и биће и брже, и јевтиније, и сигурније да је и кад би Италија одустала од своје познате политике према нама на свима тачкама. Доказујући сада да би Италија одустала од тога ако бисмо јој ми донели оне користи које њој само ми можемо дати, прелазимо на друго тврђење.

Италији, после рата, требало је и требаће и данас, пре свега: унутрашњи и спољни мир. За овај други поступак свима мора бити јасно колико ми можемо допринети, те ћемо се задржати само на првом.

Побољшање унутарњих прилика Италије јесте у основи један економски проблем, а само врло мало последица *романтичног периода* њене унутрашње и спољне политике, како Г. Балугџић преноси примајући их, речи вође италијанског фашизма, Мусолинија. Национализам и фашизам у Италији је тек у другом реду „романтичан": у унутарњем погледу, он је спасао ту земљу, унесрећену ратом, од револуције; у спољној политици, он је потпуно логички одговарао предратним империјалистичко-територијалним схватањима дипломације Великих Сила у Европи. Лондонски пакт, када је чињен и дуго времена после, сасвим је био у духу и познатих руских, енглеских и француских амбиција. Италија се њега, с погледом на наше тежње, није могла сасвим одрећи, зато што човечански није било могуће захтевати од њених дипломата и политичара — традиционалних као и оних из других великих земаља — да тако брзо буду убеђени у пријатељске намере и државничке способности наследника Аустро-Угарске. Општа економска — а и политичка — криза услед последица рата и

бољшевизма погодивши најтеже Италију, као најслабију од Великих Савезника, изазвала је генерално, до врхунца развијано, незадовољство Италијана, које се манифестовало у свакојаким политичким лутањима и пробама да се земља извуче из те — ничим заслужене — тако неповољне ситуације у сваком погледу. Ако смо ми трпели и трпимо због тих још несвршених опита, то не значи да морамо остати и даље затворени, као вечите жртве, у кули од слонове кости, чекајући само, као што смо до сада у историји наших националних питања чекали, да својом рођеном, драгоценом силом решавамо питања која се даду решити умом, повољно по нас а, у исти мах, да то буде и једина правилна солуција за ситуацију у Италији.

Како ми можемо економско-финансијски дати Италији све оно што јој најхитније и најбитније данас треба, што јој други не могу тако повољно или апсолутно не могу дати, а да себи ништа не штетимо? Буџет Италије — а и наш — биће знатно олакшан кад престане хронична бојазан од компликација са нама, и, према томе, кад се буде могло одустати од политике „encerclement"-а око нас, што изазива толико разних трошкова.

Индустријска и пољопривредна криза Италије биће једино од нас знатно залечена, ако наш извоз буде више упућен њој — а то је врло остварљиво и биће корисно по нас у сваком погледу — и увоз многих њених индустријских производа повећан код нас, што није *à priori* немогуће. Наиме, курс нашег новца — главну сметњу увозу — подићи ћемо баш Италија и ми горе наведеним новим политичким односима сарадње на свима пољима, и моћи ћемо, корисно по нас, индиректно допринети санирању оних италијанских индустрија које нама нису конкурентне, а због чијих недаћа највише данас Италија трпи. Наравно да при том раду морамо одустати од везаности наше трговинске политике за извесне традиције наше спољне политике, и, као Чеси, бити опортунисти, те водити чисто нашу политику а не овог или оног савезника. Ми смо и географски и економски упућени да највише тргујемо с Италијом, и уређивање наших политичких односа у смислу идеја овог чланка омогућиће извођење тог природног закона. Како ће се производња наших сировина повећати и саобраћај поправити услед консолидовања нашег

унутарњег и спољњег положаја, бићемо у стању лиферовати суседној нам великој сили те производе у знатној количини, у којима она баш највише оскудева.

Ми можемо такође највише допринети другом, основном данашњем проблему Италије, пласирању њене емиграције, којој су већ више од годину дана затворени досадашњи путеви. Империјализам Италије је у многом последица рђавих решавања питања њене емиграције, коју ми можемо делимично примити у дубокој унутрашњости наше простране а недовољно насељене земље, тим пре што се ти исељеници не баве политиком, жељни су само рада и хлеба, а вредни су и поштени радници. Та невоља је тако велика и „горућа“ у Италији, да се сада шаљу њени исељеници чак у бољшевичку Русију. Јасно је да смо ми у положају да предузмемо све предохране против сваког њиховог штетног утицаја у нашој земљи; примивши их учинили бисмо велику услугу Италији, а себи пружили солидне, безопасне радне снаге. Досадање искуство других европских земаља са примањем тих исељеника показало је да они нису ни у колико штетни по државу у којој раде.

Културне везе, које данас готово и не постоје, неговане у корист оба народа, допринеће да међусобне заблуде и рђава познавања престану, те да се не догађа више оно због чега се ми жалимо на Италију у погледу нашег живља под њеном управом.

Све ово претпоставља један дуг, интенсиван и предан рад правих родољуба широких погледа обеју страна, да би се прецизирали сви технички услови за отклањање постојећих спорова и истовремено спремило расположења духова код јавних радника оба народа за омогућавање оваквог упознавања обостраних стварних интереса. Данас је у Италији веома раширена жеља да се дође до споразума са нама, и, ако су сада услови који нам се постављају често неприхватљиви, то је поглавито зато што се апсолутно недовољно познаје оправданост наших жеља, нити се правилно цени наша ситуација. На нама је да та обавештења дамо, а то се може постићи само слободном и просвећеном дискусијом. Фашизам и национализам били су Италији једно „нужно зло“, и биће канализовани на акцију у корист правих интереса италијанског, у основи, једног од најмирољубивијих народа, те ће заштита

нашег живља под Италијом моћи бити осигурана, ако се буде хтело са обе стране сарађивати у интересу напретка обе земље, ненормално удаљаване једне од друге.

* * *

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(X)

Прави карактер хрватскога проблема је баш у томе да то заправо и није никакав прави проблем, а у колико је проблем, то није „хрватски,“ већ општи наш југословенски. Цели комплекс свих тих питања и загонетки и није ништа друго, већ сливање једног примитивнијег у један виши облик националне идеје. Јер, услед посебног стицаја историјских прилика — а нарочито услед провале Турака у Европу, — југословенска се етничка маса на Балканском Полуострву није развила јединственим културним и државним животом од Средњег Века па до у раније доба. Премда етнички хомогена, она место јединственог националног осећања ствара њих више, па има, још увек и врло јаких етничких елемената који се национално још у опште нису определили. Осим српске, хрватске, словеначке и бугарске неке врсте југословенске „поднације“, да их тако назовем, имадемо и три велике групе наше етничке масе: маћедонске Југословене, босанске муслиманске Југословене и бачко-барањске Буњевце и Шокце, који се још нису коначно прикључили ни једној југословенској „поднацији“, већ као на пр. сад неки бачко-барањски Буњевци и Шокци што настоје да створе неку посебну југословенску „поднацију“.

Главни је пак узрок оваковом развитку југословенског национализма тај, што он досад није био ношен једном јединственом националном буржоазијом, већ ситнобуржоаском интелигенцијом ограниченом феудалном и конфесионалном културом. Национална идеја дошла је к нама као пресађена идејна биљка с економски и политички развијеног Запада, а није била претежно плод нашег властитог економског и политичког развитка. Она је дошла од горе, из идеологије интелектуалаца, а не из развијених материалних потреба једне јаке социалне класе.

Тек са стварањем националног уједињења Југословена одстрањене су не само оне бране које су досад спречавале конституисање јединствене југословенске нације, већ су створени и материални услови за стварно стварање једноставности ове нације. Као и за време уједињења Италијана што се рекло: Италија је засад само географски појам, Талијане тек треба створити, — то се исто може рећи и за Југославију. И као што је данас — неких 70 година након уједињења — развило се јединствено национално осећање на штету сепаратистичког: пијемонтеског, сицилианског, венецианског, римског, тосканског и т. д., такви историјски развитак предстоји и нама: узмицаће нужно и неизбеживо сепаратистичко осећање Срба, Хрвата и Словенаца пред једним вишим нивелизаторским и свеобухватним националним осећањем *југословенским*. И сасма је природна ствар што такав историјом одређени развитак нашег национализма наилази и на своје природне запреке: на разне сепаратизме конфесионалне и регионалне. Али он ће их нужно све прегазити, јер југословенска национална идеја је прогрес према сепаратним национализмима појединих делова Југословена.

Нова јединствена држава биће онај носилац који ће подстицати овај развитак. Ствара се ето пред нашим очима једна капиталистички и финансијски независна југословенска буржоазија. Док смо пре уједињења били колонија немачког капитала, рат нас је у великој мери ослободио тог колониалног положаја. Девалвација аустро-угарске круне и немачке марке учинила је наше банке независним од пештанских, бечких и немачких финансијских магната. Ова девалвација је омогућила да су наши ратни и предратни капиталисти, користећи се силним добитцима из трговине с аграрним производима наше земље, добитцима из берзанских шпекулација с диференцама у валути, управо буд зашто покуповали акције многих наших финансијских института идустријских и саобраћајних подузећа. И „национализација“ индустрије, проведена на познати пљачкашки начин, довела је домаћи капитал на водеће место. Сва индустријска, трговачка и саобраћајна предузећа једним јуришем прешла су данас већ у руке наших капиталиста, финансијских института и државе. Па и будућа подузећа, која ће страни капитал настојати код нас подићи, неће се моћи отети интензивнијој контроли државе и деоби добитака

с државом и домаћом капиталистичком класом. Вишак вредности нашег националног рада, који је досад био изважан скоро искључиво у корист страног капитала, остајаће тако одсад у далеко већој мери за акумулацију домаћој капиталистичкој класи. А она ће убрзо — у колико већ није — престати бити српска, хрватска и словеначка, па постати југословенска. Једна епохална периода утемељивања крупних капиталистичких подузећа с домаћим капиталом или бар под његовим водством, развија се управо у скоковима пред нашим очима. Београд, Загреб, Љубљана ките се палатама југословенских банака са развијеном мрежом филиала у свима крајевима земље, а подижу се и планирају многе фабрике и саобраћајне мреже. Рађа се једна јача капиталистичка класа ни српска, ни хрватска, ни словеначка, већ, — југословенска. Капиталистичка класа природном нуждом руши све старе феудалне преграде. Једноставна, централизована држава је њен услов опстанка и развитка. Она ће државу узети под свој претежни утицај, узеће школу, заробити цркву, изградити војску, полицију и сву државну администрацију према својим, *југословенским* потребама. Капиталистички развитак нивелизира у својим границама све ситне историјске рудименте, он се сепарира само преко граница, па и ту само до извесне мере. Позната је његова тенденција *интернационалне* организације. Капиталист је највећи интернационалиста, а сад је његово доба дошло и у нашим крајевима; он има обавити своју историјску „мисију“.

Друга модерна класа која ће имати одлучан утицај на развитак јединственог осећања код Југословена — јесте пролетаријат. Сви његови интереси му диктирају да своју класну борбу против уједињене *југословенске* капиталистичке класе организује као уједињен *југословенски* пролетаријат. Као наша капиталистичка, тако је и пролетерска класа била досад неразвијена. Наша индустрија до рата бавила се претежно продукцијом полуфабриката за капиталистички развијеније земље. Радништво у тој индустрији било је полусељачко и сезонско. Стварањем нове државе створила се могућност да се развију крупне индустрије за задовољење потреба домаће пијаце готовим фабрикатима, па по могућности и за експорт. Тешка металургијска, текстилна, хемичка и аграрна индустрија узеће један — у нашим крајевима — неслућен полет. Образо-

ваће се пролетерска класа потпуно одвојена од сељачке. Она ће бити многобројна, добро организована и интелектуално јака. Апатију коју је створио комунистички покрет и његови сулуди експерименти, брзо ће победити здрави политички смисао и реалне потребе пролетерске класе. Пролетерска класа ће нужно — раније или касније — оставити ситнобуржоаске и сепаратистичке демагоге и повратити се у пуној мери политици демократског социализма. А тај не може бити друкчији него југословенски. И већ данас у том погледу видимо брзо подмлађивање.

Па не само стварање и развитак ове две модерне социалне класе што ће донети природно апсорбирање старих идеолошких националистичких рудимената, већ ће и сам развитак конзервативних класа, по природи ствари, утицати у том правцу.

Аграрна реформа, макако се рђаво, сакато и споро изводила, раније или касније, она ће код нас потпуно одстранити са света феудалну класу са свом њеном идеолошком прћијом. У једној политичкој демократији, као што је наша, она је изгубила сваки разлог опстанка. Она код нас нема оног дубоког традиционалног корена као на западу. Зато ће се она полако сасма претопити у капиталистичку класу, и у бирократију — у колико материално пропадне. Она ће од запреке јединственом југословенском национализму за краће или дуже време постати његов бранитељ.

Чак и католичка црква, са својим политичким клерикализмом, неће остати оно што је данас. Католицизам је интернационалан по својој суштини; он је шовинистичан из опортунизма. Ми имадемо четири и по милиона католика, или 35½ % у нашој држави. Али ти католици нису сви Југословени. Осим Хрвата и Словенаца имадемо још Буњеваца, Шокаца, Малоруса, Чеха, Словака, Немаца, Маџара и Арнаута. А клерикализам се држи вере, а не нације. И зато видимо да су наши католички клерикалци одлучни Југословени. Они се непрестано труде да повуку демаркациону линију између себе и сепаратистичких дефетиста. Они не ступају у сепаратистичке политичке комбинације. Они кокетирају са сепаратизмом тек од нужде, да их сепаратисти у масама не упропасте. Али они су свесни да је та сепаратистичка психоза маса пролазна, а католичка да има солиднију историјску базу.

Они осим на верској демагогији оснивају свој утицај на масе и једном социалном демагогијом. Они неће да буду хрватска ни словеначка сепаратистичка странка, већ хоће да буду југословенска *католичка* странка; они хоће у своје мреже да ухвате што више *католика*. И тако чак и наш католички клерикализам, једна по природи реакционарна странка, престаће силом прилика бити једна сметња развитку осећаја југословенског националног јединства.

Па и сама сељачка маса не може дуго остати носилац сепаратистичке идеологије. Село није никад у историји побеђивало идеологију вароши. Напротив, оно је са својом идеологијом и економијом свагда подлегало утицају вароши. Може „сељачка" демагогија против капуташа ма колико моментано славити славље, њен је идејни пораз ипак неизбежив. Село ће се брзо, врло брзо акомодирати новој држави. Катастрофом Русије добра прођа аграрних продуката још је дуго осигурана у свету. Предстојећим индустријским просперитетом у Југославији, она ће сама у већој мери трошити своје аграрне продукте него до сада. Аграрна реформа по себи значи можда једно пролазно умањење аграрне продукције. Услед тога већи пад цена аграрних производа у ближој будућности није у изгледу. Пораст домаће индустрије и аграрна реформа кроз дуже време ће апсорбирати сувишак сеоске радне снаге, који је раније емигрирао у Америку. Психоза села уступиће места једној сређенијој душевној диспозицији и жељи за реалним политичким радом у место пасивне ларме и нерада.

Последице рата ће сваким даном све више ишчезавати. А с тим ће напредовати и консолидација државе и њене администрације. Природно незадовољство народа са разним деструктивним појавама озго постаће регулатив за консолидацију, а не подстицај за деструкцију као данас. И државници, и парламенат, и бирократија подпадаће све јаче под контролу демократије, а неће бити обратно као до сада.

Шта може учинити Радићев сепаратистички једрењак против ових дреднота југословенског национализма? Ништа! Он ће раније или касније нужно морати ишчезнути.

И пажљиви мотрилац хрватског проблема може већ данас опазити унутарње разорне клице овог сепаратистичког баука. Пре свега, Радић нема политичке далековидности; он је лично патолошки оптерећен демагог, а не политички ела-

стичан државник. Он је данас, стварно, заробљеник своје демагогије. Једини му је излаз да сачува стечени политички капитал тај, да остане бедно неактиван. Он не сме у револуцију, а не сме ни у позитивни рад. Та ће се позиција, међутим, у најбољем случају, моћи држати до после будућих избора. У њима, у најбољем случају, моћи ће Радић тек нешто ојачати своју позицију, али ће зато морати кренути или у револуцију, или у опортунизам, или ће ући у еру унутрашњих расцепа, борба, трулежа и дегенерације.

У револуцију свакако неће, јер да добије и 100 посланика, то још не значи да је способан за њу. Он може револуционарним покушајем само убрзати своју катастрофу, као што су то пре њега учинили комунисти.

Дође ли пак у парламенат, и тад му је катастрофа неизбежна. Додуше нешто спорија, али зато не мање сигурна. Одмах ће се одвојити један део његове војске и почети му пуцати у леђа као издајици својег јучерањег гледишта. Друге ће странке одмах истаћи да је после подне дошао на литургију. И шта ће радити Радић у парламенту? Опонирати? Ићи у владу? И једно и друго скопчано је за њега с губитцима. Могла би га спасти једино ревизија устава у духу његовог програма, а та је немогућа и неизведива, јер се никад неће наћи нужна већина. А мршава ревизија устава не би му била довољна да га спасе од политичке пропасти.

Трећи му је пут да настави своју досадању политику, политику „Буридановог магарца“, па да не иде ни у револуцију ни у опортунизам, да не стекне куражи ни за једно ни за друго. Другим речима, да настави своју досадању тактику. Шта га онда очекује?

Велике масе, сакупљене чак и једним дуготрајним процесом под једну политичку заставу, не даду се одржати у политичком пасивитету. Оне природном нуждом терају на поље позитивног рада и стицања реалних успеха. То још више важи за овако преко ноћи збубњане масе, које нису ујединили реално осећани интереси заједничке борбе, већ једна плитка и кратковидна демагогија, послератна психоза, једна застарела и укамењена традиција. И пасивитет ће природно уродити унутарњим незадовољством. У странци ће се нужно створити разне струје, које ће гурати једна у револуционарне авантуре, друга у попустљивост, тераће на улазак

у парламенат. Између њих ће колебати вечито неодлучни центрум, који ће проповедати „слогу“ и хтеће се задовољити пасивитетом. Те унутарње борбе довешће до расцепа, страшних свађа и нападаја. Једном речи, Радићев „Хрватски Блок“ у том случају проћи ће онако, како је некад прошло Старчевићево праваштво, — остављајући иза себе идејне развалине, које ће онда друге странке, оне агилне, разнети за грађњу својих партија.

И тако ће Радић и после избора моћи наставити певати данашњу песму: Зло је поћи, а горе не поћи. Помоћи би му једино могла из неприлике погрешна политика других политичких странака, нарочито ако би се прихватила мисао компромиса с њим. Да разгледамо те могуће компромисе:

Ампутација. Лакоумно и брзоплетно је набачена реч о ампутацији Хрватске од Југославије. Кратковиди новинари и доколни и неувиђавни политичари пуне новинске ступце с расправама о овој „идеји“. Као да се ради о ампутацији жабљих кракова или о вивисекцији питомог зеца и морског прасета за подуку наших надриполитичара. А ко је тај који би — осим можда фаталног Радића — смео озбиљно и изаћи с оваквим програмом пред нашу јавност? Јер јасно је да то не би било решење, већ замршење и заоштрење проблема. То би био повратак у натраг, стварање једног новог „бугарског“ питања, на северозападу убогаљене Југославије. То би значило дати Радићу војску, школу и државни апарат у једној малој Хрватској, да организује један Хортијевски режим и ствара хрватску ириденту по Босни, Далмацији и Бачкој. То би значило спремати се на рат са ампутираном Хрватском. Лепо и паметно решење хрватскога „проблема“! Свакако до озбиљне акције у овом правцу не може ни доћи без грађанског рата. Сваки који би што покушао у том правцу да учини, изазвао би против себе такву реакцију, да би га убрзо прошла воља проповедати ову луду мисао. Чак ни Радић не усуђује се изаћи с оваквим лудим програмом.

Локализација. Радић, напротив, жели да са својом „неутралном хрватском републиком“ остане у „међународно признатим границама Југославије“. Вели се да би он пристао на оцепљење Срема и Лике, периферних и компактних српских крајева, само да му остане банска Хрватска, у којој би он као председник републике могао уредити један свој режим.

То би био као некакав положај британских доминија према Енглеској. Остала Југославија имала би част да брани са својом војском „неутралну републику“, ако јој то Радић допусти. — Овај програм није мање будаласт од програма ампутације. Ефект би био скоро исти. То би значило стални унутарњи рат с Радићем и његовим државним правом. То би значило не локализацију болести, већ чување једног отровног жаришта реакције, одакле би се стално отровним соковима инфицирало све национално тело и у њему изазивале сталне трзавице у још већим димензијама него што су данашње. Јасно је да то не би било решење, већ заоштрење и овековечење „хрватског“ проблема.

Федерација. Овај програм значи данашњу нашу државу искомадати на 7—12 мањих, полусамосталних државица, које би се онда међусобно удружиле у један савез — федерацију. И ово није решење. То би значило један акутни проблем решити тако да се направи још десетак акутних проблема! Поред „проблема“ хрватског, треба још створити „проблем“ словеначки, босански, црногорски, маћедонски, војвођански, и т. д. Леп програм! То значи једно стање, које је настало услед пропадања феудалне Турске и Аустрије кроз последњих 120 година, вештачки укаменити, петрифицирати, то значи оне запреке, које је нашем националном развитку наметнула Турска и Аустрија, да сами даље учвршћавамо, да сами себе осакатимо, кад нема неког спољашњег фактора који би те операције над нама силом чинио. То значи стални рат између централне и неколико покрајинских влада, то значи сталну свађу између централног и неколико покрајинских парламената, то значи хаос у државној администрацији по прилици онако како данас влада. То значи пропаст аграрне реформе, онемогућење социалне политике, дегенерацију школе, просвете и оживљавање феудалних политичких фосила. — Програм толико назадан да је потпуно неоствариљив. Неће се у Југославији никад наћи једна парламентарна већина која би могла провести такву реакционарну ревизију устава. Сваки покушај у том правцу унапред је осуђен на пропаст, јер ће му се најживље одупрети све живе и напредне силе у нашем народу.

Хрватски „проблем“ не може се решити по овим рецептима. Остаје само један пут, који се силом прилика намеће, а то је постепено апсорбовање хрватског „проблема“ једним

здравим и форсираним развитком нашега народа. *Другог пута једноставно нема.* Нема ни једног другог формулованог програма, који би се могао прихватити. Мисао народног јединства и једне централистичке државе дефинитивно је победила, то је факат с којим ће се разни сепаратисти раније или касније *морати* помирити. Прогресивне и револуционарне снаге нашега народа и земље увек ће бити довољно јаке да играјући се одбију сваки јуриш за дробљењем државе. Компромис са Радићем је немогућ. Он се с малим не може задовољити и кад би хтео то. А они који би хтели компромис с њим биће увек преслаби да му толико пруже колико би њему потребно било. Природна пропаст Радићевог сепаратизма је неизбежна, а тим и решење хрватског „проблема" развиће се само од себе, а без опасности по опстанак Југославије.

Наравно предуслов је за то да наша држава што пре одлучно коракне из ове политичке стагнације у којој се данас налази. Решење многих економских и социалних проблема, организација ваљане државне администрације, осигурање пуне демократије и пуне самоуправе народа — то су путеви којима ће се узети ветар из једара социалној и политичкој реакцији, која се код нас зачаурила у виду разних сепаратистичких проблема. Ослободити живе силе нашег народа од економског ропства, културне заосталости и социалне инфериорности, значи решити све те надувене „проблеме", што нам их је оставило феудално доба наше историје. То значи изграђивати наше народно јединство једним природним цементом. Концесије разним сепаратистима, и хрватским, и српским, и босанским, и црногорским, значи у место цемента за зидање зграде националног јединства употребити цес. краљ. жабокречину. Колико такви покушаји могу бити „сигурни" и „трајни" сувишно је порицати. Раније или касније биће одбачени. Наш народ у новој ери свог развитка која настаје, убрзо ће очистити и ту жабокречину из свог јавног живота, кад је одстранио са света факторе, који су ту жабокречину продуцирали.

ВИТОМИР КОРАЋ.

(Наставак у идућем броју.)

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПЕТА ЈУГОСЛОВЕНСКА УМЕТНИЧКА ИЗЛОЖБА У БЕОГРАДУ.

(Крај.)

Већ из досадашњег прегледа наше савремене уметности, како је видимо представљену на овој изложби, приметили смо постепено клоњење експресионизму. Видмар Драго, Видмар Вандел и Жупан Фран, под утицајем домаћег импресионизма у Словеначкој, с једне стране, и под утицајем средње европских модерних сликара (Кокошка), с друге, још се несигурно изражавају. — Иван Радовић, под утицајем савременог мађарског покрета, нарочито Керенштока, дао је неколико смелих покушаја композиције, истина још у прилично старинском схватању. На његовим сликама чудно се меша несумњива даровитост, смисао за боју, а нарочито за тонске вредности, тежња за озбиљном студијом, извесна способност компоновања, са неким свакако узајмљеним елементима, као што је оно бесмислено и ничим неоправдано прецртавање фигура, или као што је извесан манир у начину компоновања, или као што је, у неким сликама *(Портре)*, сладуњавост у боји и превелика мекота форме. Ово је вероватно последица младости и неизрађености уметникове. Укупно судећи, нарочито с обзиром на његове акварелe и цртеже, Радовић се показује као озбиљан сликар способан за развијање у већем стилу. — Милош Голубовић, Живорад Анастасијевић и Душан Јанковић, сваки на свој начин, припадници су једног истог уметничког схватања. Сви су они у основи цртачи. Ни један од њих не слика с амбицијом да створи једну нарочиту и велику уметност већ просто да се изрази. Стога они сликарски нису много раскошни. У боји њихове слике дејствују чак и оскудно, што је нарочито изненађујући код Голубовића и Настасијевића, који су до скора радили живим палетама. То је скроз читава једна култура сиве боје у разним преливима. У тону њихове су слике пријатне, уједначене, без великих сликарских контраста. Њихова је форма цртачки и, као и боја, стилски схваћена. Кад кажемо стилски, у овом случају, то је само један начин да се изразимо, у ствари овде имамо посла тек са тенденцијом у стилизовању, и са утицајем са стране. Голубовић је најмање под овим утицајем. Његова *Мајка* је озбиљно, веома проживљено, скоро дирљиво дато дело лепих

цртачких и тонских квалитета. Голубовић се лагано и правилно развија. — Настасијевић је у пејзажима показао много смисла за упрошћавање и груписање карактеристичних маса и, у извесној мери, цртачке окретности. Али нисмо се могли ослободити утиска да су сви његови пејзажи, као и портреи у осталом, схваћени на исти начин, компоновани по истој шеми, сликани у истим колористичним и тонским хармонијама. Изузетак чини једна његова *Мртва природа* која је, чини нам се, слободније и искреније сликана. Она је и у боји природнија и богатија. Настасијевић је, после свога бављења у Паризу, нагло и повољно напредовао. Индиректни утицај Анри Русоа, преко неких млађих париских сликара, Настасијевић је окретно искористио. Али ми бисмо желели да се он мало обузда у претераном и преком упрошћавању, нарочито код фигура, које ако им се не поклони неопходна студиозност, нарочито кад су цртачки схваћене, може да дејствују празно. — Други је случај са Јанковићем. Он је још више цртач и стилиста. Уз то он је духовитији и спиритуалнији. Он свесно жели да дејствује цртачким ефектима по линији карактера скоро потпуно иматеријализованог. Његови пејзажи су изразити, потпуно графички схваћени. Његови занимљиви цртежи из Париза показују извесан смисао за генералисање и проналажење типскога. Али његови декоративни цртежи, изгледа нам, представљају његов најоригиналнији прилог изложби. Када се ослободи јаког утицаја, који је донео собом са стране, Јанковић ће се поуздано развити у одличног цртача. — Вељко Станојевић је такође учинио знатан напредак опет у смислу формалне упрошћености. Али он се колористички нарочито развио и обогатио, што нам је пријатно нагласити. Његов пејзаж *Villefranche* је потпуно успео рад. *Лето у брдима* обећава развитак вишег реда. — Сибе Миличић, колористички пријатан, у начину компоновања грациозан, и духовит, дао је две уравнотежене, површински решене слике несумњивих квалитета. — Јован Бјелић је тек потпуно модеран сликар. Он је преживео пленер и импресионизам. Он је био у схватању сезаниста и, једно време, служио се њиховом палетом. Он се сада налази под јаким утицајем пољских и немачких (Ф. Марк) експресиониста. Бјелић је на првом месту колорист, добар и доследан колорист. Кад год је у интимнијем додиру с природом његове боје добију једну изузетну драж, свежину, и лепу тонску вредност. Али Бјелић у последње време нарочито жели да постигне у својим композицијама снажне контрасте, јаке покрете, извесан хипердинамизам, донекле у футуристичком духу, услед чега је декомпоновао форму, и у приличној мери, шематизовао боју, и услед чега је унео у своје слике прилично имагинарних елемената. Ово га је неизбежно довело до једног манира у сликарском поступку. Ипак у последњим његовим радовима Бјелић

изгледа опет прилази ближе и искреније стварности, напуштајући програмско сликање и апстракцију. Бјелић је свакако међу нашим сликарима једна интересантна и корисна појава. — Најизрађенији, најдоследнији и вероватно најјачи сликар међу *Слободнима* то је Сава Шумановић. Он је извесним својим радовима успео да јасно обележи своје намере и да их делимично реалише. *Берба* представља једну велику декоративну композицију с тежњом за монументалношћу. Заиста она дубока просторност дата у широким декоративним комплексима, моћне фигуре и џиновско дрвеће, на овој слици, све органски повезано и сликарски набачено, у снажним, топлим колористичким хармонијама, производи неодољив први утисак. Радост живота коју је сликар на извесан начин реалисао на овом платну привлачи нас и задржава. Али после мало дужег посматрања дешава се преокрет. Нека ненахрањеност, неиспуњеност, мал' те не празнина почиње да нас мучи. И ми бивамо принуђени да уђемо у тајну његовог стварања. Развитак Шумановићев, с једне стране, и његове последње вежбе (*Композиција, Лучки агент* и друге), с друге, откривају нам читав један механизам. Шумановић је очевидно декоратор. Он има и чистих сликарских способности, али он је првобитно уметник који има да побеђује и покрива велика платна, читаве зидове. Он је почео као монохромски и монотонски, површински декоративни сликар. Добити велике површине била је тада његова главна брига. Касније, развијајући се под утицајем сезаниста и нарочито кубиста (он је највише кубист међу нашим сликарима) и специално под утицајем Лотовим, он се брине да добије и велике масе, пластику, дубину и покрет. Он то и успева, али само делимично, одвећ шемски и апстрактно. И услед тога се осећа она ненахрањеност која нас мучи на његовим сликама. Шумановић би могао дати несравњиво више, баш у смислу у коме се жели манифестовати, ако би се побринуо да добије материалнији тон; он би тада добио и конкретнију форму, и његове би слике биле, да се послужимо истим изразом, нахрањене. Рогобатности којима обилују Шумановићеве слике јесу пролазна појава. То је гар и огорелина која долази из радионице. Када дело буде усавршено, у што чврсто верујемо, трагова радионице ће нестати. Оно што се међутим може издвојити већ данас као Шумановићева позитивна тековина, и то значајна и велика, то је смела и доследна упрошћеност боја и облика. Шумановић је најконструктивнији и ако не најуспелији у овом смислу наш сликар (Добровић кад конструише то чини с више успеха). Али Шумановић је несумњиво најдекоративнији сликар ове изложбе (о декоративности Кљаковићевој, рецимо, не би се смело ни говорити на овоме месту). — Иво Тартаља је прилично засебна појава на овој изложби. Он је импресиониста по сликарском поступку и близак неким Сезановим

радовима. Али већ по бојама којима се служи (сиво, сиво-ружично, сиво-модро, сиво-жућкасто) и нарочито по једном врло префињеном, деликатном општем схватању, које обухвата реалност једним врло сансибилним, нежним и узбудљивим душевним настројењем, Тартаља се потпуно издваја, чак и по цену да остане изван тока којим се уметност развија. Он је у ствари далеко више интересантан и фин сликар него добар и моћан. Финоћа његовог тона је сасвим изузетна. Финоћа његовог наивно пренебрегнутог и очевидно спонтаног сликања и компоновања такође је ретка и у великој мери лична. Али она је у исти мах постала и господаром свију Тартаљиних слика и, чини нам се, целокупног његовог развића. За уметничке пробираче Тартаљина слика ће бити вазда драгоцен објекат. — Петар Добровић је најзрелији и најуспелији сликар ове изложбе. Ми смо о њему писали опширно на овоме месту у јануарској (16) свесци од прошле године, поводом његове колективне изложбе. Ми бисмо овом приликом могли само поновити оно што смо тада рекли. У неким радовима на овој изложби Добровић је показао да се још даље развијао и то у најлепшем смислу. *Портре Ивке Лукинић* је сликарска реализација високог стила. Многи напори Шумановићеви овде су већ потпуно остварени, и ако у ужем оквиру. После преживљеног кубизма, после врло успелих покушаја да конструише (*Печујски пејзажи* и друге слике), и никада не иматериалишући своју боју и свој тон толико да овај престане бити изразит и сам по себи и сликарски, Добровић озбиљно и поуздано приступа чистој сликарској синтези. Апстракција код њега не излази из атељеа, нити прелази на слику. Заиста право је и ретко уживање пустити оку да се напаса оних свежих, једрих, сонорних боја, оних здравих, пуних форама, оне мирноће и оног античког блаженства које веје са слике *Портре И. Л.* Добровић се испољава већ потпуно као личност за себе и као самосталан мајстор. У њему се благотворно спаја ведри класицизам венецианске ренесансе, патетични експресионизам и снажни, натуралистички темперамент. — Највише подложни врло разноврсним утицајима, па ипак несумњиво оригинални, показали су се на овој изложби браћа Фран и Тоне Краљ, млади Словенци, обојица и сликари и вајари. Они су у исти мах, извесним својим радовима, и најнапреднији и најзастрањенији уметници ове изложбе. Осим њихове несумњиве даровитости упућене преко сваке мере далеко у правцу апстрактних уметничких реализација ми нисмо у стању за данас забележити који њихов трајнији успех.

Идући у десно од објективног натурализма природно би било да се позабавимо романтизмом и класицизмом. Али ових врста немамо на овој нашој изложби. Једини романтичар, Ђорђе Крстић, представљен је само с два рада од којих је један — *Аутопортре* — право ремек дело. Али на основу

поменутих радова нећемо моћи писати на овом месту о овом нашем великом уметнику. Међутим велики број уметника који заслужују помена, а који се по правцу рада нижу од објективног натурализма до строгог академизма, или су расути по широком пољу личног схватања различитих школа и техника, нећемо моћи исцрпети у овом нашем прегледу. Забележићемо само најистакнутије београдске уметнике. — Михо Маринковић изложио је неколико добрих студија, којима није довољно представљен. — Бета Вукановић, која је у извесним својим ранијим радовима, схваћеним у даху импресионизма, дала доказа нарочите даровитости, изложила је један леп зимски пејзаж и низ ситнијих акварела. — Драгомир Глишић и Ана Маринковић изложили су пејзаже који представљају њихов несумњив напредак. — Љубомир Ивановић је донео велики број одличних цртежа. — Миодраг Петровић је изложио неколико радова, међу којима Notre Dame нарочито привлачи пажњу. — Милица Чађевићева стално напредује. Њена слика *Девојчица са цвећем* пада у очи свежином колорита и сликарског поступка. — Наталија Цветковић и Анђелија Лазаревић су такође напредовале. *Пред огледалом* од Н. Цветковићеве одликује се дискретношћу тона. — Зора Петровић послала је неколико врло крепко сликаних радова. — Најзад Михајло Миловановић изложио је његову врло добру слику *Војници се облаче* и још три друге, две реминисценције из рата и једну са села.

Скулптура је на овој изложби изузетно слабије заступљена него сликарство и него што је то иначе обичај у нас. Скулпторална обдареност Југословена у толикој се мери већ манифестовала да се једно време чинило да је она главна уметничка обдареност наша. Велики успеси наши у овом погледу ставили су нас међу прве савремене уметности на свету. Међутим и сликарство се у нас тако и толико развија да се већ може равнати са скулптуром. И ако Иван Мештровић није заступљен на овој изложби онако како би требало, што је за највеће жаљење и за осуду и Изложбеног Одбора и Уметничког Одељења и самога Мештровића, показало се да је наша скулптура снажна и значајна уметност. Тома Росандић, Петар Палавичини, Фрањо Кршинић, Иво Кердић, Јосип Туркаљ, Хинко Јун, Милан Недељковић и *млади* Словенци, међу модернима, и читав низ конзервативнијих, с Франгешом, Симом Роксандићем и Драгомиром Арамбашићем, показали су сву бујност и разноврсност наше скулпторалне делатности.

Тома Росандић стоји на челу вајара. Од његових ранијих радова поново смо, и с великим задовољством, видели дубоко изразиту, аскетску фигуру *Ecce Homo*, и ако мало, изванредно ремек дело у црном дрвету *Мати и дете*. Од нових радова Росандић је изложио *Девојчицу, Напуштену, Радост живота* и *Портре Ивке Лукинић*. *Радост живота* Росандић је изразио

у једној лепој, здравој фигури младића у покрету, с увијеним торзом и забаченим обема рукама с једне стране иза главе. Ово је песма ведрине, снаге и мушке лепоте отпевана најлепшим, мајсторским скулпторским језиком. Росандић нас подсећа на мајсторске ренесансе. Он је класичар леп и модеран. *Портре Ивке Лукинић* је првокласно дело своје врсте. Ми се не сећамо да смо скоро видели што овако присно простудирано, с онолико уметничког укуса дато. Ток витких форама од врата преко груди, леђа и половине, мало увијене, па на ниже, на овој седећој фигури, изазива нам директно музичке успомене. Руке и шаке, које скулптори радо избегавају, тако су хармонично изведене из тела и прилагођене му, толико су изразите и тако лако дате да то представља праву бравуру знања и укуса. Росандић у истини стално напредује и бива све бољи. Он се налази у пуном стваралачком напону.

Петар Палавичини је, поред неколико дивних мањих радова које је донео из Прага и које је већ излагао, донео *Портре Растка Петровића*, пун најчистијих и најфинијих слулпторских квалитета, и *Дон Кихота*, који нам се, услед претеране апстрактности формалног схватања знатно мање свиди. *Портре Р. Петровића* је и као верност и окарактерисаност портретисанога и као врло укусна формална обрада, једна скулпторална драгоценост. Палавичини је очевидно на путу ка апстрактнијем схватању скулптуре. Интересантно је докле ће он отићи овим путем. Ми верујемо, познавајући га, да ће умети искористити слободу, коју је извојевао свакако по цену извесних жртава, и да неће ослобођавајући се природе пасти у ропство апстракцији. Ово би свакако била рђава замена. — Фрањо Кршинић је скулптор младалачке свежине и гипкости, и неке атичке радости прожете лаком чулношћу. Он свој посао ради зналачки и надахнуто, у исти мах, држећи се у главном природе. *Пуберта, Пролеће, Песма, Рибар* радови су који најављују врло озбиљног уметника. — Иво Кердић је изложио један одличан портре схваћен натуралистички и роденовски, снажно и темпераментно, и низ других и ситнијих радова, датих даровито и неговано. — Јосип Туркаљ са својом *Плесачицом* и *Рањеником* приказао нам се као осећајан и озбиљан уметник.

Од старијих по схватању, и ако још врло млад Драгомир Арамбашић изложио је једну *Фонтану*, зналачки компоновану и изведену, али потпуно академски схваћену. *Портре детета* је израђен с пуно љубави и доста скулпторално, док је *Портре мајке* дат с много натуралистичке верности. — Сима Роксандић је дао неколико радова на којима се огледа сигурна рука и знање одличног академичара. — Роберт Франгеш је академичар вишег стила. Његови многи радови показују да је за њега вајање ведра игра. Он је мајстор првога реда. Али његово схватање скулптуре, више техничко и лите-

рарно, нама није блиско. У осталом његова вредност је утврђена, она је толика да он с њом може бити задовољан. Захвални смо му свакако и за читав низ добрих скулптора које је он обучио и формирао, међу којима видно место на овој изложби заузимају Хотко Мартин и Жан Ивановић.

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

КЊИГА Г. ЏОН МЕЈНОРДА КЕЈНСА.

Г. Џон Мејнорд Кејнс јавио се опет једном пророчком књигом *(Ревизија Уговора о Миру).* Бити пророк, у покретљивом данашњем времену, није тако лако. Г. Кејнс је успео да изговори неке пророчке речи још у својој првој књизи *(Економске Последице Мира).* Једина олакшица коју је Г. Кејнс при томе имао, јесте несумњиво заслепљеност победилаца у последњем рату. Нарочито се овде истиче нестварно и нееекономско посматране ствари од стране француских стручњака. Они су видели само опипљиве, прве чињенице. Г. Кејнс је био боље среће у прорачунавању важности датих економских чињеница, чија се суштина не може тако лако да изрази у новцу.

Може бити да се и Г. Кејнсу може пребацити једностраност. Он води рачуна само о економској страни проблема. Он је на пример, предлагао један намет од 50 милиарди номиналних динара на Немачку, „као испуњење свих обавеза побеђене Немачке, без икаквог претреса детаља“, једном за увек. Може бити да је Г. Кејнс занемаривао политичку страну проблема. Али да је он послушан, ми се данас не бисмо борили за испуњавање или ревизију одредаба најдужега уговора о миру, које је тешко памтити, још теже поштовати. Зацело да нам не иде у рачун да бацимо читав један народ у ропство за дуг низ година, помоћу скупе окупационе војске која прети да сву ратну оштету поједе. Јер ће тај народ, радећи ропски и живећи о малом, економски тако ојачати да ће постати опасан такмац савезним индустријским земљама.

Најзад, не можемо кројити мапу Европе и решавати њену економску обнову ни без Русије. Упућени смо једни на друге, хтели-не хтели. То, међутим, нису признавали нити познавали људи који су писали Версаљски Уговор, па ни после читаве године премиерских конференција, од априла 1920 до априла 1921, ни после Сан Рема, Хајта, Булоње, Спа и бриселске, париске и двеју лондонских конференција. Јуче смо се, пред Ђеновску конференцију, нашли тачно онде где смо били у јануару 1920. Тапкали смо у месту, и нисмо смели да гледамо истини у очи.

У првој књизи Г. Кејнс нам је тврдио да је много што шта у Версаљском Уговору било неизводљиво. У другој, Г. Кејнс вели: „Немам ништа новога да кажем о главним питањима“. У првој, он је тврдио да оно што су савезници тражили од Немачке није било могуће исплатити; да је економска међузависност и солидарност Европе тако чврста да би инсистирање исплате изазвало крах; да је процена белгијске и француске оштете претерано преувеличана; и најзад, да би разумно потраживање Немачка била у стању да плати.

Ратна оштета, према комунике у савезника упућеном Немачкој 5 маја 1921, износила је 132 милиарде златних марака. Првобитно је тражено 223½ милиарде. Репарациона комисија одобрила је само 132, или 58%. Исплата је била тако подешена да не дадне никаквих већих тешкоћа у току 1921. Прва исплата, чији је рок био августа 1921, положена је делом из стране валуте, делом из продаје марака на страним берзама, делом из привременог зајма домаћих банкарских група. Исплата рате од 15 новембра 1921 извршена је угљем и привременим зајмом. Са трећом ратом је већ теже ишло. Следеће рате падају 15 маја, 15 јула и 15 августа 1922. Г. Кејнс, после овога прегледа, прориче да ће Немачка изневерити у августу ове године, то јест ако се исплата буде вршила из редовних државних прихода. Али Немачка има још недирнут велики капитал. То су секвестирана имања њених поданика у Сједињеним Државама. Вредност им премаша једну милиарду златних марака. Ова сума би продужила солвентност Немачке за неко време. Исто дејство би имали и краткорочни кредити на подлози злата у Reichsbank-и. Али то није лек. Г. Кејнс предлаже сасвим други.

Он, наиме, тврди да би било у интересу савезника да смање своје захтеве. Разлоге томе је лако наћи. Немачка мора оштету плаћати извозом. Тај извоз мора показивати *велики* вишак над увозом. Да би то постигла, Немачка мора повећати производњу економских добара. И та економска добра не могу а да не конкуришу енглеским добрима, која, шта више, неће моћи издржати ту конкуренцију.

Испитивањем извоза немачког у 1913, 1920 и 1921, Г. Кејнс налази да је Немачка повисила проценат извоза израђевина од гвожђа и челика од 13.2% у 1913, на 20% у 1920, и на 22% у 1921. Хемикалије и боје чиниле су 1913 год. 4% од целокупног немачког извоза. Тај проценат се пео у 1920 на 13, и пао у 1921 на 9·5. Немачка, дакле, мора производити и извозити израђевине од гвожђа и челика, хемикалије, боје, текстилну робу и угаљ, јер су то једина извозна добра која Немачка може производити у већим количинама.

Приморати Немачку да плати велику оштету, значи исто што и приморати је да увећа производњу за извоз поменутих добара до степена до кога је она сама иначе не би увећала

Једини начин да увећа извоз, јесте путем понуде добара уз цене ниже од свих осталих. Немачка их мора давати јевтиније, било на тај начин што ће њена радничка класа живети беднија и радити исто као и раније, било тако ако се извозна индустрија Немачке помогне, посредно или непосредно, из државних средстава, на рачун осталих група. Ово је ништа мање него гурање Немачке да сопственим радом освоји светске пијаце.

Енглеска има да издржи конкуренцију Немачке, па постојала ратна оштета или не. Али Г. Кејнс жели да у неколико ублажи ту конкуренцију, не тиме што ће се Немачкој одредити форма у којој она има да изврши исплату, већ тиме што ће се износ ратне оштете смањити. Из Немачке се може црпети умерено. Али не треба превршивати меру, јер ће се тиме само повећати немачка производња за извоз.

Г. Кејнс, даље, тврди да би и Сједињене Државе имале сличне штете ако би се остало код досадашњег износа оштете.

На крају, он овако резимира. Од Немачке није примљена Бог зна каква велика сума на име оштете. Савезници још нису платили интерес који дугују Америци. Све данашње тешкоће, сем оних које се непосредно могу подвести под ратне последице, и цикличну депресију трговине, проистичу не од инсистирања на оштету, већ од неизвесности изнуђивања те исте оштете. Због тога одлагање не значи никако решавање проблема. То је већ и онако рађено пуне две године. Чак би било горе приморати Немачку да плати оно што може. Исто тако, свести међусавезничке дугове на половину не би значило никакву добит.

Због свега тога, Г. Кејнс чини следеће предлоге. Он своди потраживање савезника од Немачке на свега 36 милиарди златних марака: 30 би била оштета, а 6 белгијски дуг. Исплату тих 36 милиарди не би требало тражити у потпуности, ма да би Немачка, у теорији, могла ту суму да исплати. И ако је исплата могућа, Г. Кејнс би је расподелио на тридесет година. По државама, та сума би била овако подељена:

ДРЖАВА	Оштета	Белгијски дуг	Укупно
Енглеска	9	2	11
Француска	16	2	18
Белгија	3	—	3
Италија	1	—	1
Сјед. Американске Државе	—	2	2
Остали	1	—	1
Свега	30	6	36

Он даље предлаже да се Енглеска одрекне 8 милиарди и да се на тај начин поравна са Италијом и осталим дужницима.[1] Немачкој би остало да плати 18 милиарди Француској и 3 милиарде Белгији (под претпоставком да се Сједињене Државе одрекну својих потраживања).

Исплату не би требало вршити у злату, јер је вредност злата нестална. Ако се она дигне, терет постаје несносан. Ако падне, потражиоци би били изварани. Због тога Г. Кејнс предлаже да би исплату требало боље регулисати индексним бројем злата као добра.

Још Г. Кејнс тражи да се повуче савезничка окупациона војска са немачке територије. У замену зато Сједињене Државе и Енглеска могле би загарантовати помоћ Француској и Белгији у случају напада, док би се од Немачке тражило да демилитаризира своју територију западно од Рајне.

Ово решење би задовољавало боље све заинтересоване стране. Г. Кејнс вешто доказује, помоћу бројева, да би и Француска више добила по његовом предлогу него по Лондонској одлуци. Тако исто Белгија и Италија. Изгубиле би једино по нешто још Сједињене Државе и Енглеска. То би ипак био губитак нечега што није тако сигурно у рукама. Сумњиво је, наиме, да ће Сједињене Државе повратити својих 6.500 милиона позајмљених долара. Г. Кејнс је, овде, и пажљив и господин. Он не додирује питање дугова између Америке с једне, и Енглеске с друге стране.

Г. Џон Мејнорд Кејнс јесте научна сила првога реда, са којом се мора рачунати. Последњом књигом он се обраћа ширим друштвеним слојевима, јавном мишљењу. Прва његова књига, *Економске Последице Мира*, растурена у 140.000 примерака на десетину европских језика, дејствовала је благотворно по Немачку, и по цели омражени и завађени свет. Што год је Г. Кејнс предсказивао у децембру 1920, почело је да се јавља као истина. У читавој Европи народи су још на ратној нози, препиру се око граница, док трговина малаксава, производња тапка у месту и кредит умире. *Фортнајтли Ревју* писао је првог марта 1920: „Скоро је три месеца од како је Г. Кејнсова књига изишла из штампе, и никакав службени одговор, у ма ком облику, није се на њу појавио за све то време. Ништа се друго није чуло сем љутих негодовања од стране бирократа. Још се никада раније није већма оптужио један међународни политички акт, још никад раније није учињено страшније откриће о јаловости дипломатској“. Г. Кејнс је борбен дух. Тај професор из Кембриџа напустио је уобичајени енглески став академских људи и преобратио се у „пацифисту“, у пропагатора. Он је преко ноћ постао славан.

[1] Девету милиарду златних марака оштете Енглеска би задржала ради помоћи која би се требала указати Пољској и Аустрији.

Њега су сви читали. „Ни пола века после смрти Адама Смита, ниједан члан сер Роберт Пиловог кабинета, који је одбацио заштитни систем за љубав слободне трговине, није био прочитао *Богатство Народа*“. Оружје Г. Кејнса сигурније је од Лојд Џорџовог, јер не зависи од реторике, већ од голих чињеница. А он је мајстор у њиховој употреби.

Никакав службени одговор није, као што рекосмо, долазио Г. Кејнсу. Оно мало осврта о његовој књизи, који су доста жучно оптуживали Г. Кејнса за издавање и објављивање података до којих је он могао доћи само и једино у својству стручњака придодатог конференцији, убрзо је нестало. Негодовање и местимични протести престали су од себе, а Г. Кејнсу није суђено, нити је он одговарао. Он је и даље остао читав, у завидној и сјајној улози најбољег економског пропагандисте којега је Енглеска имала.

Допустимо да су Енглези, као што то неки хоће да представе, ушли у рат као што полазе на утакмицу футбала. Истина је да се побеђени на јавним утакмицама у Енглеској не туку (као што је то чест случај код нас, где не постоји израз „fair ploy“), већ да кличу победиоцима, који се опет здраве после победе са побеђенима. Али као да између Енглеза појединаца и целине постоји некаква разлика. Немци су изгубили игру, и ма да сами нису показивали склоност да кличу победиоцима, ни Енглези нису похитали да се са њима здраве, пре него што су се добро приправили и поткрепили у бродовљу и колонијама. Тек је онда дошла великодушност, која се види и из *Економских Последица Мира*.

Књиге Г. Џона Мејнорда Кејнса иду у ред најбољих и најпаметнијих књига које су написане као критика болеснога стања које је створено Версаљским Уговором о Миру. Оне почивају на несумњиво здравим начелима међународне економске политике и зато ће увек наћи одзива у редовима људи којима обнова Европе и њен повратак у нормално стање леже на срцу. Јер, на послетку, питање ратне оштете јесте једно од најважнијих које чека на решење, да би Европа кренула на боље.

ГРАД. П. КОЗОМАРИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ВЛАДИНА РЕЧ О СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ.

Влада је, најзад, проговорила о својој спољној политици. Оно што је она рекла разочарало је готово свакога. Посвећени у ствари спољне политике чули су сувише мало од онога што је главно: непосвећени дуго и много очекујући разговор

о нашој спољној политици, нашли су тако исто мало. И једни и други су највише очекивали да сазнаду на чему смо са ратном оштетом, с Италијом, са Маџарском, и са Бугарском. Питање о ратној оштети занима целу Србију, Црну Гору, итд.; питање с Италијом се повлачи толико времена без решења; Маџари не престају сновати интриге и буне против реда у нашој земљи; Бугарска својом четничком акцијом у Јужној Србији и дипломатском акцијом у Европи, нарочито пред Друштвом Народа, задаје озбиљне бриге. Влада је од тога дала Народној Скупштини мало. Оно што је садржина та четири питања; оно што је за дискусију и умирење Парламента и народа готово није ни додирнуто. Становишта респективних влада, њихове праве намере и тежње, обим наше дипломатске акције и границе до којих ће наша влада ићи, после овога експозеа треба нагађати. Опширна излагања о Ђеновској конференцији и о Хашкој конференцији стручњака, — које су се обе бавиле у главном руским питањем, питањем о успостави редовних односа са Совјетском републиком — нису могла никако попунити ову празнину. Тако исто ни изјава Министра Иностраних Дела да су у Ђенови претресана питања о склапању новог савеза на широј основи и са дужим роком између Чехо-Словачке и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца; ни констатација да су између нас и Румуна и Пољака односи пријатељства јако напредовали; ни изјава да се наша држава држала и да ће се држати стриктно неутрално према Совјетској Русији, — нису могле заменити наш интерес и умирити нестрпљење и оправдану нелагодност нашега народа због наших данашњих односа с Италијом, Бугарском и Маџарском, и због незнања о судбини ратне оштете, која се тако неправедно до сада делила.

Министар Иностраних Дела је казао да је полазна тачка његових преговора с Италијом била у основноме интересу обеју држава да се оснују пријатељски односи доброга суседства. На првоме месту је било питање о извршењу Рапалског Уговора, зашто су и он и италијански Министар Иностраних Дела примили „посреднички предлог“ Лојда Џорџа. Какав је тај предлог Министар не каже, али „наши меродавни фактори имају да даду своју реч“. „Питање евакуација територија које по Рапалском Уговору припадају нашој држави је било главно“, али уз њега и друга разна питања, ради чега су „закључене и извесне конвенције о којима се воде још преговори“. Какве су то конвенције, каква су и која та друга питања и на што се све односе, тако се исто не каже. Ми примамо да је полазна тачка била за преговоре с Италијом оно што је наш Министар Иностраних Дела казао; ми можемо примити да то буде основа за даље сређивање прилика у Средњој Европи и на Балкану. Али, не можемо примити да су Г. Пашић и Г. Факта били истога мишљења. Четири ме-

сеца су се водили ти преговори у Београду и Ђенови, постојао је један енглески компромисни предлог, и до споразума се није дошло. Оба премиера су била за сређивање односа обеју земаља, али су из разлога унутарње политике обојица сматрали да најпре једна страна треба да учини другој, и то без реципроцитета, знатне уступке, па тек онда да се споразумевају. Оба државника су мерили успехе по ономе ко више добија териториално; пред тим мерилом све друго ишчезава. Због тога су биле трзавице, због тога се није дошло још до уређења итало-југословенских односа. Због одвојене, због паралелне акције Г. Пашића изгледало је да Г. Нинчић у Ђенови кривуда, и да наша влада и хоће и неће стриктно извршење Рапалскога Уговора. Пад Фактине владе и опозивање графа Манцонија, талијанскога посланика у Београду, показују да је било две паралелне акције и код Италијана. Положај наш био би далеко бољи, јачи, да је влада пред одлазак делегације у Ђенову ствар изнела пред Народну Скупштину, да јој она даде праву директиву за њено држање у овој ствари. Овоме нису били противни ни Устав, ни Закони, ни обичаји парламентарни наше земље, па ни практика у другоме свету. Данас свуда владе траже и црпу и снагу и директиву за вођење спољних послова у Народноме Представништву. Владе не чине то само онда кад нису сигурне у поверење његово. Народна Скупштина је, приликом дебате о спољној политици владе Н. Пашића према Италији, очитала лекцију влади. Народна Скупштина је спонтано, на реч једнога члана из опозиције, манифестовала неопрезну једногласност и једнодушност у питањима спољне политике, коју влада сакрива од ње.

„Наши односи са Маџарском нису онакви какви би требало да буду. Одуговлачење у погледу испуњења уговорних обавеза, непријатељски став који се има према нашим сународницима па чак и према нашим званичним представницима ствара једну ситуацију која самој Маџарској није ни од какве користи“. По мишљењу наше владе тај рад Маџара је узалудан, и, рекло би се, да влада намерава, као и до сада, пустити да и даље тако иде, уверена да је ново стање засновано на сувише солидној основи да би се таквим поступцима могло најмање поколебати. Суперлативи и превелики оптимизам нису данас на великој цени у дипломатским речницима.

О нашим односима са Арбанијом Министар Иностраних Дела дао је умирујућу слику. У Арбанији се унутрашње прилике сређују; влада арбанска показује толико добре воље да са нама живи у добрим односима, излазећи у сусрет нашим захтевима, да ће у нашој влади наћи и заштитника и помагача за арбанске оправдане аспирације на слободу и независност. Ако ствари овако стоје онда је то добро, јер откако Есад-паша није у Тирани, са те стране смо имали непрекидне тешкоће. У политици према Арбанији треба имати непрекидно

на уму, да су се у Арбанији за сада инсталисали енглески и француски капитали, и да Италија има својих нарочитих интереса и тежња. Поред тога, не треба заборавити да ће се, са консолидовањем унутрашњега стања у Арбанији, развијати и арбанска солидарност и национализам. Време је да се имајући то двоје на уму, још сада спреми један план, по којем ћемо од Арбаније створити не само једнога доброга нашега суседа и савезника, него и браниоца начела Балкан балканским народима, чији је најупорнији заточник била Србија и мора бити то и наша данашња држава. Од онога што се данас тамо ради зависиће и наш положај у Вардарској Долини, а без ове долине, — то треба непрекидно имати на уму, — држава југословенска неће бити никад јака, здрава и сигурна.

Остављајући да кажемо идући пут нешто више о нашим односима са Бугарском, којој је Министар Иностраних Дела дао место у своме излагању пред Народном Скупштином, додаћемо да нам није ништа казао о нашим односима са Немачком од које зависи толико очекивана и код нас и у свету ратна оштета. То је данас централна тачка европске политике и најважнији проблем мира и економске обнове Европе. Зашто је наш Министар Иностраних Дела оставио ту осетљиву тачку програма владе Г. Н. Пашића о којој се данас бави цео свет па и наша Народна Скупштина?

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — СКУПШТИНСКИ ОДМОР.

Седнице Народне Скупштине одложене су. То је одлагање решено једним свршеним чином: не чекајући одлуку Скупштине, народни посланици разишли су се кућама. Док није изгласан зајам и буџет, и док нису изабрани државни саветници, Влада је још успевала држати на окупу своје клубове. После тога, Влада више није била у стању, — а можда није ни хтела, — зауставити своје посланике у Скупштини. За свој поступак народни посланици наводе као олакшавајућу околност: замор од дугог рада и неиздржљиву београдску жегу. Али чак ако им се, човечански, ово и призна, остаје против њих једна отежавајућа околност, и то крупна: важност предмета који су стајали на дневном реду Скупштине. То су: закон о накнади ратом причињене штете и закон о чиновницима грађанског реда. Утисак је по народне посланике у толико неповољнији, што им се може пребацити да их је ревност за рад издала тек кад су од закона који непосредно интересују Владу, — зајам, буџет, — прешли на законе за које су осетљиви у првом реду поданици.

Узастопце, 3 и 4 августа, рад Народне Скупштине морао је бити прекинут због недостатка кворума и Председнику Парламента није остало ништа друго до да 4 августа закљу-

чујући седницу изјави, да ће наредни састанак Скупштине заказати писменим путем. То ће бити, изгледа, за 20 септембар.

Од два оптимизма: оптимизам из владиних група који је влади желео што дужи век, и оптимизам владиних противника који је сваког тренутка очекивао дефинитивну оставку кабинета Г. Пашића, онај први остао је у праву. Влада Г. Пашића, и поред свих криза, и то излазећи из једне да уђе у другу, доживела је скупштински летњи одмор. У владиним листовима то је протумачено као знак „стабилности политичке ситуације“. У ствари, за своје трајање, Влада Г. Пашића има да захвали једном особитом стицају околности од којих је најважнија ова: бојазан посланика из владиних странака да обарањем Владе не изазову распуштање Скупштине и тиме подвргну себе новим изборима, чије су шансе у најмању руку несигурне.

Одласком Скупштине настало је у политичком животу затишје. У таквом расположењу и радикали су се показали помирљивији и примили су демократског кандидата за Министра Унутрашњих Дела, Г. Тимотијевића. Они су се за сада задовољили тиме што су задржали себи право да оснивање државног подсекретаријата у Министарству Унутрашњих Дела, у коме би њихов човек вршио котролу над Министром, покрену тек на јесен. По свему судећи, међутим, ово ће затишје трајати само док Скупштина не буде поново отпочела рад. А кад са састанком Скупштине дође на дневни ред не само питање државног подсекретаријата у Министарству Унутрашњих Дела, него и општа ревизија радикално-демократског споразума, показаће се одмах колико је „стабилност политичке ситуације“ непоуздана. Већ сами изгледи да ће се основи радикално-демократске коалиције узети поново у претрес, доносе извесну нервозу. Јер, као резултат тога претреса може доћи и распад коалиције, а онда остаје једини излаз: нови избори. Изборни закон је готов, државни одбор определио је нове изборне округе, и утврдио број посланика; сада нове изборе не спречава више никакав формални разлог. Могућност нових избора, брже него што се обично рачуна и жели, натерује све странке, да унапред спремају своје позиције за велику битку. И како код нас због племенских, конфесионалних и покрајинских прилика, ни једна странка на може очекивати да на изборима добије већину то се већ сада почињу разматрати остварљивости нових изборних и после изборних споразума. Тако се дошло до тога да се поново узимају у испитивање услови сарађивања између српских и хрватских група, а тиме се нужно уводи у дискусију практичне палитике и такозвано хрватско питање. Међутим, покретање хрватског питања повлачи за собом питање ревизије Видовданског Устава без које се сарадња Хрвата у иоле знатнијој размери не може очекивати. Тим посредним путем доведене су све странке

у положај да изнова определе своја мишљења о вредности Устава од 28 јуна.

Што се тиче Хрватског Блока, клерикалаца и муслимана десничара, не може се рачунати да ће они свој став према Видовданском Уставу изменити. Хрватски Блок не да се убројити чак ни у ревизионисте: он одриче Видовданском Уставу сваку правну важност и сматра да се државне организације на „међународно признатом подручју Срба, Хрвата и Словенаца“ имају изнова опредељивати као да се налазимо у једном пре-државном стању. Клерикалци и муслимани који иду за Д-р Спахом неће напустити старе аутономистичке захтеве. Земљорадници, заузети економским и социалним односима, интересују се тек у другом реду за чисто политички проблем уставног уређења. Али како је код њих расположење на споразум између Срба и Хрвата, они се показују готови на извесне уступке Хрватима у погледу Устава. У питању Устава, са највише пажње прати се држање радикала и демократа који су Видовдански Устав изгласали као своје дело. На гледишту безусловног одржања Устава од 28 јуна, од корица до корица, они ће остати само у случају успеју ли образовати ако не једну партију, оно ипак једну чвршћу заједницу. Само и поред тога што се за такав један „национални блок“ који би у ствари био српски блок, код радикала заузима, тако се тврди, Г. Пашић, а код демократа Г. Прибићевић, та политичка комбинација не изгледа остварљива. Једино што није ван граница могућности, то је да један део демократа ван Србије пријђе радикалима. Под предпоставком, — која за себе има сву вероватноћу, — да радикали и демократи изађу без икаквих узајамних веза на изборе, они ће и једни и други бити принуђени да спремају долажење у додир са хрватским групама; према томе да своја гледишта о Видовданском Уставу понова претресу. Код радикала, могло се мислити, ревизионистички покрет не ће имати тешкоћа. Њихови прваци, Г. Љ. Јовановић и Г. Трифуновић, на пример, показивали су се склони, још чим је Устав изгласан, да не одбијају сваки разговор о ревизији. Или још простије: читава странка која сада иде за Пашићем и његовим централистичким схватањима, имала би да пођe за „другим шефом“, Г. Протићем. Међутим, Г. Љ. Јовановић, од Устава, приближавао се централизму Г. Пашића; положај Г. Пашића у странци много је јачи, а положај Г. Протића много слабији него што се очекивало. Тако да сада ревизионисти могу мање рачунати на радикале, него што је раније изгледало. — Код демократа опажа се обрнут развитак. Увиђајући да хрватско питање у истини постоји и да се његово решење мора предузети, јављају се код демократа из Србије захтеви за споразумом са Хрватима. Група која истиче те захтеве шири се, и у њој се налазе и најугледније личности у странци. Као основ за споразум с Хрватима,

та група демократа жели задржати Видовдански Устав, али вољна је да пристане на измену оних уставних одредаба које спречавају остварење стварне самоуправе у органски састављеним областима према природним, социалним и економским приликама.

И ако изазвана партијским односима између две претежно српске странке, криза радикално-демократске коалиције, чије се отварање очекује јесенас, може, као што је изнесено, довести до нових ориентација у српско-хрватским односима.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

„Отело“ у преводу Г. Св. Стефановића.

Геније Шекспиров, пуноћом својом и обимом својих мисли, толико превазилази моћ изражавања свога времена, да још неразвијени језик Јелисаветиног доба не може увек у себе да прими пуно значење које му се намеће. Мајстор радник нема на расположењу мајсторски алат. Но бујна имагинативна снага краља песника се не задовољава границама језика, и покушава да убаци читаве светове осећања, читава мора страсти, и искуства читавих живота, у малени оквир неколико реди. И Шекспир то ради до крајњих граница, док не наступи пресићеност израза, и његови стихови личе на зрело посавијено житно класје — препуно да би стајало усправно. Стога се у њега непрестано налазе такве утанчаности и финесе које отежавају његово разумевање и самим модерним сународницима његовим. Тако, на пр., Шекспир говори о „тамним љубичицама“ (dim violets) и „сањивим очима љубави“ (sleepy eyes of love), обртима који јасно показују изразитост његовог језика и деликатност његових мисли.

У томе и почива тешкоћа преводити Шекспира. Преводилац његов осећа бесно ударање једне набујале снаге о језиковне оквире: утанчаност значења и пресићеност израза језика израђеног, кратког, савитљивог и генијално употребљеног. А кад би у тренутцима белог усијања Шекспир, „ухваћен у мрежу своје имагинације“, заборавио и на граматику, и доследност фигура, онда преводиочев посао постаје надчовечански тежак. У толико више Г. Стефановић заслужује похвалу што је показао смелости да се лати таквог посла.

Тражити од њега да без створених традиција превођења, са садашњом недовољном развијеношћу нашега језика, дâ Шекспира онаквог какав је у оригиналу, било би претерано. Ни класични Шлегел и Тик нису рекли последњу реч у превођењу Шекспира на немачки. Стога се ми и не можемо и

не смемо задовољити овим преводом као савршеним Шекспиром на српском. Што је пак од веће важности, то је да садашњи превод може да послужи као солидна основица даљем усавршавању. Г. Стефановић јасно показује на себи трагове еволуције преводилачке уметности. Уместо уобичајене бујности једног романтичарског темперамента, који, као Лаза Костић, жели да замени недоследност у детаљима постигнућем генералног ефекта, у Г. Стефановићу налазимо радника уметника који прилази послу са свесном научно-уметничком тенденцијом да се одужи своме оригиналу до последњих ситница. И стога нам он пружа, место парафразе Костићеве, један солидан, истесан, у детаљима обрађен, савестан мајсторски рад.

Г. Стефановић може бити задовољан *Отелом* који нам је дао, и била би штета за нашу младу преводилачку књижевност ако би одустао од даљег превођења Шекспира, јер ће бити тешко наћи другог човека који би се са толико одважности, интуиције и знања латио оваквог посла и достојно заузео место Г. Стефановића.

А. ВИДАКОВИЋ.

Оскар Вајлд: *Сретни Царевић и друге приче*. Илустровали Волтер Крен и Ђакомб Худ. По седмом енглеском издању превео Перо Слијепчевић, Сарајево 1921. Издаје Штампарија Петра Н. Гаковића.

Као први свезак „Даровне Библиотеке“ коју покреће горе споменута штампарија, изашла је укусно и лепо опремљена књига под горњим натписом. Сем *Сретнога Царевића* (The Happy Prince), преведене су још четири приче: *Славуј и Ружа, Див Саможив, Одани Пријатељ* и *Знаменита Ракета*. Књигу улепшава више илустрација и вињета.

Тиме смо, дакле, добили, поред осталих превода Вајлдових, и један део његових прича на нашем језику. Код нас је већ одавно познат и преведен његов артистички роман *Слика Доријана Греја*, који је, тако рећи, Вајлдов естетски *Credo*, и ма да су и друге Вајлдове ствари превођене и читане, он се још увек врло много и врло радо чита. Међутим, већина досад преведених ствари приказује писца, у главном, у оном у чем је он позирао, што му многи критичари приговарају; један од њих шта више вели да је Вајлд на то био толико навикнут да је у *De Profundis* и саму истину позирао. Преводом ових прича ће наша шира читалачка публика упознати Вајлда и с друге стране: онде где је он искренији и истинитији, где је више песник и човек. Ове приче нам казују да их је написао човек који је и сам много препатио, те има самилости и за друге. А све те приче су пуне чарне фанта-

зије, одевене у красно рухо блистава језика, који нас овде ипак не заблешћује претераним сјајем као, местимице, у другим деллима Вајлдовим. Нису их узалуд назвали сјајним покушајем у Андерсеновој манири.

Све ово, наравно, захтева велике напоре од преводиоца, те се може унапред рећи да Вајлда није лако преводити. У овом случају је још требало прилагодити језик, колико је могуће, језику наших народних прича, и ако има велике разлике између језика онако уметничког приповедача као што је Вајлд и језика наших прича. Ту је, према томе, још једна тешкоћа. Али преводилац је, како изгледа, добро извршио обе задаће. Ствари као „поспане“ (очи) место „сањарске“ (енгл. „dreamy“) на стр. 74, ред 2; онда „меко“ (злато) м. „чисто“ или „сухо“ („fine gold) на истој страни, или „повиси“ м. „подвостручи“ („wasto be doubled“), такође на истој страни, као што је и преведено на стр. 75, ред, 5, — и сличне, не морају се узети као озбиљне замерке.

Д-Р Ф. БАЈРАКТАРЕВИЋ.

Вернер Сомбарт: *Социјализам и Социјални Покрет.* (Превео с немачког Ђорђе Пејановић. Издање Књижаре И. Ђ. Ђурђевића, Београд—Сарајево.)

Вернер Сомбарт је једно од добро познатих имена. Он је аутор многобројних радова, од којих му је најзначајнији *Капитал*, али, код нашег читалачког света, нарочито у редовима социалиста који читају немачки, он је постао познат највише баш по своме делу *Socialismus und Sociale Bewegung*, које је доживело досад већ осам издања, и које сад добијамо и у српском преводу.

У овоме своме делу Сомбарт посматра социализам у његовом историјском развитку, и то прво његову теоријску страну, па потом, у другом делу, његову практичну страну, тј. сам покрет у појединим земљама. У уводном делу, у коме је покушао да покаже шта је друштвена класа, он вели сасвим згодно: „Социјализам и социјални покрет су, дакле, само различите стране једне исте појаве, које стоје једна према другој као мисао према делу, или као дух према телу“ (стр. 30 превода).

Истичући суштину социализма, Сомбарт налази да је језгра сваке социалистичке етике обожавање рада. Стога се социализам претежно и бави о организацији рада, о односима између рада и приноса, између рада и доходака, између рада и уживања. При томе приватна својина означава се као извор свих друштвених зала и неправди. Отуда, као једна од главних начелних тежњи савременога социалистичкога покрета, јесте или потпуно укидање приватне својине над средствима за производњу, или што јаче њено ограничење.

У току историјскога развитка, прво се јавио тзв. *утопијски социализам*, или, како га Сомбарт назива, *рационални;* за овим је дошао *историјски* или *реалистички* или *научни социализам*, како су саме социалисте назвале оно социалистичко учење чији су творци Маркс и Енгелс, и кога се социалистички покрети мање више и данас држе.

Рационалисте су мислиле да се до бољега друштвеног поретка може доћи путем *разума* и *сазнања*. Тако један од представника тога социализма, Кабе (Cabet), вели: „Па зар природа није дала свима људима интелигенцију и разум зато да организују срећу, друштво и једнакост?“. Разум је зато да пронађе најбољи друштвени поредак, па ће се за тај поредак моћи придобити и богаташи. И Кабе мисли да у то не треба ни сумњати, да се и богаташи могу придобити за један савршенији и правичнији друштвени поредак. „Па зар нема и богаташа, вели Кабе, који су просвећени, правични и племенити?“

Готово на исти начин размишљају о томе многи из групе утописта. Такав је био Фурије, па такви су били Годвин и Овен, па и Прудон. Према њиховом мишљењу, нови и бољи друштвени поредак не треба да дође силом, већ путем разума. „Избегавајмо сваку употребу силе, вели Годвин, јер сила није убеђење, и она је сасвим недостојна жеље за правичношћу“.

Али то што се може рећи за један део утописта, не може се рећи за све. И Бабеф је био социалиста утописта, па је ипак сматрао да се комунистички друштвени поредак може остварити силом. И он је то, 1796 г., са својим друговима и покушао извести, услед чега је и главом платио. Према томе не може се узети као општа карактеристика свих утописта социалиста одбацивање силе, као што то мисли Сомбарт.

Сомбарт гледа на *анархизам* као на један изданак рационалнога социализма. Такво једно мишљење не може се сматрати без основа. Јер, без икакве сумње, постоји једна јака спона између социалиста утописта и анархиста, а то је истоветан начин размишљања о друштвеном поретку. Али анархисте проповедају без устручавања употребу силе, јер она треба да доведе слободу и право до победе и владе. Тако Жан Грав вели: „Сукоб је неизбежан између оних који хоће да се ослободе и оних који хоће вечито да владају“. Анархисте су још и за индивидуалне акције. Они знају да се тим путем не може постићи промена постојећег друштвеног поретка, али те акције, према њиховом мишљењу, имају велики морални значај, а делом су и лична освета постојећем поретку и режиму.

Основе историјском (модерном, научном) социализму поставили су Маркс и Енгелс *Комунистичким Манифестом*, који

је написан још 1847 г. као програм комуниста. За то дело Сомбарт, који је један од најоштријих критичара Марксових, вели: „То је најчудније дело које познаје светска литература. И ако је пуно заблуда и незрелих мисли, ипак је ненадмашно мајсторско дело“ (стр. 70).

Историјски развитак социјализма разликује се од рационалнога по томе што примењује идеју развића на друштво. И ако Маркс није први дошао до те мисли, ипак ју је он најсавршеније развио. Он долази на идеју *класне борбе,* коју развија у читаво гледиште. У начину производње и потрошње добара, Маркс и Енгелс откривају главну основу свих друштвених односа. Разним облицима производње одговарају различити друштвени односи. Данас влада капиталистички начин производње, с којим стоји у вези постојање огромног броја најамнога радништва, *пролетаријата.* Пролетариат је носилац револуционарних друштвених тежњи. Али револуције се не могу вештачки правити, већ за њих морају да се створе самим током економског развића потребни услови. „За тактику је одлучна мисао, вели Сомбарт, да се „револуције“ не могу по вољи правити, јер су уско везане са извесним економским предусловима; а класна борба у оба своја облика — политичка, о којој се поглавито и говори у *Комунистичком Манифесту*, па и економско синдикална, за коју је Маркс већ у *Беди Филозофије* водио борбу — признате су као средства којим се пролетаријат мора служити, да би у процесу економског преображаја заштитио своје интересе... Социализам као циљ, класна борба као пут, престали су бити више лично мишљење и схваћени су као историјска нужност (стр. 73). У опште, социализам, т. ј. укидање најамног рада и претварање средстава за производњу у општу својину, схваћен је као неизбежна консеквенца економскога развитка: На који начин то има да дође, изложено је у главном први пут у *Комунистичком Манифесту,* и даље развијено у осталим делима Марксовим и Енгелсовим.

Сомбарт није пропустио, излажући сасвим зналачки основне мисли модернога социализма, да их подвргне и својој оштрој критици. Тако за *теорију концентрације* Сомбарт вели да је Маркс идеју преузео од Луј Блана, па је разрадио. За *теорију социализације* вели да је једна од најсрећнијих и најплоднијих мисли које су се појавиле у друштвеним наукама последњих педесет година; али додаје да је та теорија била у Маркс-Енгелсовом систему слабо разрађена. За *теорију акумулације,* као и за *теорију осиромашавања* и *теорију неизбежног капиталистичког слома*, вели да су погрешне.

Па ипак, Сомбарт се не јавља као противник социализма, већ само као оштар критичар марксизма. Он нарочито оспорава тобожњи научни карактер марксистичког социализма. Он сматра да је марксизам, какав је данас, постао чак го-

лема сметња за даље развиће социализма. Он је нарочито против његовог крајње детерминистичког карактера. Стога је за њега и воља „један нужан члан у низу узрока некога друштвеног догађаја“ (стр. 111-112).

Даље су приказани, увек са пуно критичких примедаба, још два облика социалистичког схватања: *револуционарни синдикализам,* и *бољшевизам.* Стога се свакоме ономе ко би желео да се упозна како са гледиштем социалистичким, тако и са развићем социалистичког покрета у главним земљама капиталистичким, сасвим може препоручити ово Сомбартово дело. Природно да се социалисте не могу сложити са Сомбартовим начином критиковања марксизма. Али то не значи да многе његове критичке примедбе нису исправне. Јер, без икакве сумње, у првобитним социалистичким схватањима има доста елемената који су се или већ преживели, или су на путу да се преживе. И то констатовање не може ни у ком случају бити ни против ни на штету социализма. На против, то потврђује само да је социализам један велики друштвени покрет, изражен у једном нарочитом систему посматрања и тумачења друштвених појава и у једном нарочитом систему друштвених акција, који се без прекида мењају и усавршавају.

Н. ДИВАЦ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Srbske narodne pripovedke“, preložil Fran Erjavec (Ljubljana, 1922). — Ускоро после првих превода српских народних песама, у првој половини XIX века, почели су се јављати и преводи српских народних приповедака по словеначким листовима. Један део тих превода улази у прве словеначке читанке за гимназије (Dr J. Bleiweis, Slov. berilo), а било је и нових превода, који су подешавани за ђачку лектиру. Доцније су приповетке запостављене и Ерјавец је добро учинио што је дао целу збирку. Његова збирка има тридесет дужих и краћих приповедака, како из Вукове тако и других збирака. Управо он се послужио једном готовом антологијом (Д-р Тихомир Остојић, С. н. приповјетке. Издање Матице Српске. Дубровник, 1911) и избору не би имало шта да се замери.

Намењена поглавито омладини, ова збирка биће и добра лектира и добар пут за упознавање једне врсте наше народне књижевности. Ипак, можда је било подесније да су приповетке дате у оригиналу са објашњењима испод текста, као што је чињено са народним песмама. Јер, поред свеколике пажње, познавања ствари и жеље за тачношћу, превод остаје превод. Уз то, свакако је већ прошло време превођењу.

Преводилац је радио савесно свој посао и у целини дао добру књигу. Што је давао нове параграфе, дуге реченице делио, мењао интерпункцију не значи да је запостављао оригинал. По негде, било из недовољне тежње, или због оскудице бољег израза, или, најзад, због штампарских погрешака, у збирци се нађу ствари које су могле бити боље. На пример: „Ја ћу својим репом продрљати“ није исто што: „Jaz z repom požanjem“, „како ће пожети“ није „kako postavijo pridelek“; „Ја ћу гумно начинити“ има слободнији превод „Jaz pripревim pod“; „оврхоше“ јаче је од „skončali so“; „царски човек“ није „kraljev človek“; „se ubije“ много је слабије од „разбије и цркне“ и т. д. (Мећед, свиња и лисица). Оваквих и сличних погрешака, или испуштања речи и запостављања карактеристичних појединости има и у осталим преводима. Наравно све то не иде много на штету целе књиге и Учитељска тискара је добро учинила што је ову збирку издала и добро опремила.

Ц.

„1914—1918, Spomeni jugoslovanskega dobrovoljca“. — Још једна књига ратних проживљавања и догађања, неуспела у целини као права књига о рату, а занимљива са понеким епизодама и са расположењима која је имао један добровољац. Писао је Витомир Феодор Јеленц, Словенац, књижевник и новинар, добровољац у рату. Исписао је успомене, од разне врсте: личне доживљаје и туђе удесе, победе и поразе, одушевљено-наивно, фразерски, али искрено. Био је романтичар и од темперамента, и на ствари је гледао само на један извесан сведен начин: његов темперамент преиначио је у успоменама стварност, и давао је површне слике из ње. Његова књига вредеће као материјал, а највише по томе што остаје као документ о једној нарочитој осећајности за време рата, сналажењима једнога честитог добровољца, и његовим тешким пожртвовањима. — Књига је штампана и издана ретко укусно (Учитељска тискарна, Љубљана 1922), после ране смрти овог младог искрено одушевљеног и интелигентног Југословена.

Б. М.

„Књига стихова“. — J. Андрић (Чачак 1922) несумњиво је одушевљено и дуго читао и волео наше најбоље старије песнике. Они су му дали подстреке, и он је од њих понео многе реминисценције, од Јакшића до Дучића. И он је врло течно, са понегде топлијим осећањем и у понекој лепшој слици, а без снаге и оригиналности, добро уритмовао многе опште теме.

Б. М.

„Годишњак Српске Краљевске Академије“. — Наша Академија издала је ове године свој тридесети *Годишњак*,

за 1921 годину. *Годишњак* садржи списак особља Академије, записнике Академијиних скупова, извештај о свечаном годишњем скупу. Затим, извештаје о раду у 1921 Народног Музеја, Музеја Српске Земље, Етнографског Музеја, реферат Књижевног Одбора Задужбине Д-р Љуб. Радивојевића. *Годишњак* садржи још биографске податке о овим члановима Академије: Живојина Ђорђевића, Недељка Кошанина, Петра С. Павловића, Ивана Ђаје, Владимира К. Петковића, Јована Ердељановића, Веселина Чајкановића, Франа Булића, Владимира Ћоровића, Томе Живановића, Емануела Видовића, Љубомира Ивановића. На крају је извештај о рачунима Академије у 1921 години.

„Sunčanje i Liječenje Suncem“. — (Наклада Ст. Кугли, Загреб). — Ову научно израђену, али популарно написану књигу превентивне медицине треба искрено поздравити као драгоцену допуну наше иначе у тој грани мале литературе. Писцу, Д-ру Јулију Буксању је намера да „у знаку сунца зачне бој с кржљавим, слабим генерацијама, и на сунцу ствара ново, јако, здраво покољење“, тиме што ће само да „упозори читаоца да се у љекарни васионе налази драгоцјен лијек, ког издају и без рецепта“. Начин излагања је занимљив.

А. В.

НОВЕ КЊИГЕ.

Pavel Golia, *Pesmi o zlatoloskah.* — Ljubljana, založila „Slovenska Matica“, 1921. С. 92, цена?

Pavel Golia, *Večerna pesmarica.* — Ljubljana, izdala in založila „Slovenska Matica“, 1921. С. 90. цена?

Karlo Häusler, *Pjesme.* — Križevci, 1922. С. 97, цена ?

Dimitrije Gvozdanović, *Unuk Kraljevića Marka,* drama u dva dela — Zagreb, komisionalna naklada Hrvatskog Štamparskog Zavoda. С. 319, цена 40 д.

Марго (Драгутин Ивановић), *Човеку.* III. — Београд, 1922. С. 118, цена 7 д.

Naša domovina, 3. album: *Zagreb.* Istorijsko-kulturni opis napisao D-r Ivan Bojničić, 24 slike u fotogravuri. — Zagreb, izdanje Jos. Čaklovića, 1922. Цена 40 д.

К. Петровић, *Разговор о земљи и васиони.* — Београд, 1921. С. 198, цена 12 д.

Ђорђе Лазић, — *Акорди.* — Вршац. С. 39, цена 5 д.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.